

T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI PROGRAMI

SÖYLEM KURAMI
VE
XVI. YÜZYIL SİYASETNAMELERİNDE SÖYLEM ANALİZİ

Tolga ELBİRLİK

Danışman
Doç. Dr. Ferhat KARABULUT
MANİSA-2015

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 04/06/2015 tarih ve 17/65 sayılı toplantısında jürimiz tarafından Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 35. Maddesi gereğince Enstitümüz Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Programı öğrencisi Tolga ELBİRLİK'in

"*Söylem Kuramı ve XVI Yüzyıl Siyasetnamelerinde Söylem Analizi*" Konulu tezi incelenmiş ve aday 23/06/2015 tarihinde saat 15.30'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 120 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna	☒	OY BİRLİĞİ	☒
DÜZELTME yapılmasına	* ☐	OY ÇOKLUĞU	☐
RED edilmesine	** ☐	ile karar verilmiştir.	

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.

** Bu halde adayın tez konusu değiştirilir veya adayın isteği halinde tezsiz yüksek lisans programına geçişi sağlanır.

BAŞKAN

Doç. Dr. Ferhat KARABULUT

ÜYE

Prof. Dr. Ayşe İLKER

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. H. Hadi BULUT

ÜYE

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Selma GÜLSEVİN

Evet

Havır

Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

Tez, mutlaka basılmalıdır.

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum ‘‘Söylem Kuramı ve XVI. Yüzyıl Siyasetnamelerinde Söylem Analizi’’ adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

26/05/2015

Tolga ELBİRLİK

ÖZET

Doktora Tezi

Söylem Kuramı ve XVI. Yüzyıl Siyasetnamelerinde Söylem Analizi

Tolga Elbirlik

Celal Bayar Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yeni Türk Dili Bilim Dalı Programı

Bu çalışmada öncelikle söylem (discourse) terimini etraflıca tanımladık. İkinci olarak sosyal bilimlerde çok farklı bilim alanlarında çalışmış bilim insanlarının bakış açılarına göre söylem kuramını açıkladık. Bunu yaparken söylemin doğasının ne olduğunu, yüzeydeki somut yapı ile altta yatan soyut düzenin nasıl çalıştığını göstermeye çalıştık. Üçüncü olarak bu incelemede disiplinler arası çalışmaların bakış açılarından söylem analizinin ne olduğunu ortaya koyduk. Söylem analizinin çeşitlerini ve metotlarını açıkladık. XVI. yüzyıl Osmanlı Türkçesi ile yazılmış siyasetnamelerde söylemin küçük ve büyük yapısını analiz ettik. Bu analiz çalışması 1512, 1539 ve 1540 yıllarında biçimsel olarak birbirinden farklı üç siyasetnameden oluşmaktadır. Araştırmanın öne çıkan yöntemleri, metin dilbilim (text linguistic) ve sistemli işlevsel dilbilim (systemic functional linguistic)dir. Bu siyasetnamelerde söylemin atf ilişkilerini düzenleyen küçük yapısının (bağlaşıklık) birimlerinin nasıl olduğunu ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca bu siyasetnamelerde söylemin anlamsal ve mantıksal bağıntılarını sağlayan büyük yapısının (tutarlılık/bağdaşıklık) birimlerinin neler olduğunu ve bu birimlerin siyasetnamelerdeki görünüşlerini inceledik.

ABSTRACT

Doctoral Thesis

Discourse Theory and Discourse Analysis on Political Texts of 16th Century

Tolga ELBİRLİK

Celal Bayar University

Institute of Social Sciences

Department of Turkic Language and Literature

Program of New Turkic Language

First of all, we described the term of discourse in this study. Then we explained the discourse theory as point of views of scholars, philosophers and linguists who work different areas on the social sciences and humanities. While we are explaining this we tried to demonstrate what is the nature of discourse and how it works concrete structure in surface or abstract structure in deep. Thirdly we gave presentation that what is discourse analysis from approaches of multi-disciplinary Studies. Afterwards we clarified varieties and methods of discourse analysis. Finally we examined micro and macro structures on political texts of 16th Century Ottoman Turkish Language. Content of this research includes three political texts which were written in 1512, 1539, 1540 years, different from each others in style. The methods of the foreground in this research are approaches of text linguistic and systemic functional linguistic. After this we tried to observe that how are units of micro structure (cohesions) ordering links of reference of discourse in these political texts. And also we analysed that what are units of macro structures (coherences) and how these units work providing semantic and logical links of discourse in these political texts.

ÖNSÖZ

İnsan, iletişim kurmak zorunda olan bir varlıktır. En temel anlamda iletişim metinlerle sağlanır. Bu açıdan her metin, yazı (gramma)dır. Metin, kaydedilme özelliği ile en genel ve en önce gelendir. O, insanlığın doğuşunda, tarihin yazı öncesi devirlerinde vardı, şu an da vardır ve gelecekte de var olacaktır. Sadece metnin kaydedilme, işaretlenme ve kodlanma biçimleri değişecektir. Zihin metnin ilk kayıt alanıdır. Bu alanda bilişsel bir metin vardır. Dış dünyadaki göndergeler, metni anlamlı kılan ve okumaya dâhil edilmesi gereken ayrı birer dil dışı metinlerdir. Bir de duyuşsal (ses/ikon/koku) metinlerini taşıyan hava, ayrı bir kayıt alanıdır. Bu yüzden metin içte ve dışta, görünen ve görünmeyen çok yönlü bir (texture) dokumadır. Dili, sadece ve tamamen farkları ortaya koyan bir sistem olarak gören yapısalcı dilbilim metin ile ilgilenmedi. Oysa post yapısalcı dilbilim metni ve tarihi yadsımadı. Bu ekol cümlelerin sınırlarını aştı, metni toplumsal bir pratik ve ideolojik bir dil nesnesi olarak inceledi ve metnin de bir düzeni olduğunu iddia etti. Bu fikriyatın düzeni yaradılışın yapısına benzer, hem zıtları bir birinden ayırır hem de onları birleştirir. Zihindeki pragmatik haritada onları sadece ayırmaz, her ikisine de olanak tanır. Hem dili (lingua) hem de sözü (parole) kabul eder. Hüküm iki farklı fikri birbirine bağlamaktır. Metin ise hem farklı, hem de aynı hükümleri, belirli bir bağlaşıklık (cohesion) ve bağdaşıklık (coherence) ilişkileri içinde göreceli gerçeklerin düzeninden koparmadan bir araya getirmektedir. Bu çalışmada detaylı bir şekilde ortaya koyduğumuz söylemin sosyal teorisi, söylem analizi türleri ve belirlediğimiz siyasetnamelere uyguladığımız belirli söylem analizleri ortaya konmuştur.

Çalışmamızın her sürecinde büyük emek, katkı ve yönlendirmeleri olan değerli hocam Doç. Dr. Ferhat Karabulut'a teşekkürü bir borç bilirim. Akademik olarak her zaman büyük desteğini gördüğüm kıymetli hocam Prof. Dr. Ayşe İlker'e şükranlarımı sunarım. Aynı zamanda akademik anlamda katkılarını gördüğüm değerli hocalarım Prof. Dr. Mahmut Kaplan, Prof. Dr. Gürer Gülsevin, Prof. Dr. Rıza Filizok, Prof. Dr. Zeki Kaymaz ve Yrd. Doç. Dr. Halil Hadi Bulut'a şükran borçluyum. Çalışmanın tashihinde bana yardımcı olan Engin Şahin'e, yine her zaman yanımda olan eşim Sibel Elbirlik'e ve tüm aile fertlerime hürmetlerimi sunarım.

Tolga ELBİRLİK
Manisa-2015

İÇİNDEKİLER

TUTANAK	i
TEZ VERİ GİRİŞ VE YAYINLAMA İZİN FORMU.....	ii
YEMİN METNİ.....	iii
TÜRKÇEÖZET.....	iv
İNGİLİZCE ÖZET.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	xii
TABLO LİSTESİ.....	xiv
GİRİŞ	1
KONU, AMAÇ, KAPSAM.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	14
1.1. SÖYLEMİN SÖZLÜKBİLİMSEL TANIMLARI.....	14
1.2. TERİM OLARAK SÖYLEM (DISCOURSE)	20
1.3. SÖYLEM TEORİSİ (SOSYAL TEORİ).....	22
1.3.1. Sosyal Bilimlerdeki Batılı Teorisyenlerin Söylem Üzerine Tanım, Teori ve Tasnifleri	23
1.3.1.1. Episteme Temelli Söylem Yaklaşımı	23
(1) Fransız Filozof Michel Foucault (1926-1984)	23
1.3.1.2. Yazı/Metin Merkezci Söylem Yaklaşımı.....	42
(2) Fransız Filozof Jacques Derrida (1930-2004).....	42
(3) Paul de Man 1979-	53
1.3.1.3. Dil [Lingua/Parole (Sözceleme)] Temelli İşlevsel Söylem Yaklaşımı	55
(4) Fransız Dilbilimci Émile Benveniste (1902-1976).....	55
(5) Fransız İşlevsel Dilbilimci Andre Martinet (1908-1999)	57
(6) M. A. K. Halliday	57
1.3.1.4. İşaretilimsel, Mitolojik ve Hermenötik (Yorum) Temelli Söylem Yaklaşımları	63
(7) Fransız Yapısalcı Antropolog Claude Lévi Strauss (1908-2009)	63
(8) Fransız İşaret Bilimci ve Edebiyat Eleştirmeni Roland Barthes (1915- 1980)	66
(9) Yorumsayıcı Bir Yapısalcı Olan Fransız Felsefeci Paul Ricoeur (1913- 2005)	72
(10) İşaret Bilimci (Semiotician) Umberto Eco	75

(11) İşaret bilimci (Semiotic) Algirdas Julien Greimas (1917-1992).....	76
1.3.1.5. Birey (Özne) Temelli Söylem Yaklaşımı	78
(12) Fransız Freud Olarak Bilinen Psikanalist Jacques Lacan (1901-1981)	78
(13) Fransız Filozof Louis Althusser (1918-1990).....	84
(14) Fransız Bilimsel Sosyal Psikoloji Kuramcısı Michel Pêcheux (1938– 1983)	88
1.3.1.6. Dil Felsefesi Temelli Söylem Yaklaşımları	94
(15) 20. Yüzyıl Felsefecilerinden Ludwig Wittgenstein (1889-1951).....	94
(16) İngiliz Ahlak Felsefecisi Jhon. L. Austin ve Zihin Felsefecisi Jhon. R. Searle	97
1.3.1.7. İletişim Temelli Söylem Yaklaşımı	101
(17) Disiplinler Arası Sosyal Bir Kuramcı Jurgen Habermas(1929-)...101 Habermas'ın söylem tanımlamalarını ve açıklamalarını James Gorgon Finyanson'un "Habermas" (<i>The Translation of Habermas</i>) adlı kitabından yararlanarak aktardık. Öncelikle ona göre söylem: "Söylem, iletişim hakkında iletişimdir, eylem bağlamında bozulmuş uzlaşmaya kafa yoran iletişimdir."	101
1.3.1.8. Tahkiye Temelli Söylem Yaklaşımı	102
(18) Fransız Eleştirmen ve Edebiyat Kuramcısı Gérard Genette (1930-)..	102
(19) Amerikalı Film ve Edebiyat Eleştirmeni Retorik Profesörü Seymour Chatman (1928-):	104
1.3.1.9. Toplum ve İdeoloji Temelli Söylem Yaklaşımı	108
(20) M. Bakhtin (1895-1975) / V. N. Voloşinov (1895-1936)/Medvedev	108
(21) Arjantinli Politik Kuramcı Ernesto Laclou (1935-) ve Belçikalı Politik Kuramcı Chantal Mouffe (1943-)	115
(22) Eğitim Bilim ve Semiyotik Profesörü Gunter Kress 1940- :	116
(23) Eleştirel Söylem Çözümleme Kuramcısı İngiliz Dilbilimci Norman Fairclough (1941-).....	119
(24) Hollandalı Söylem Bilimci Teun Adrianus Van Dijk (1943-)	125
(25) Eleştirel Söylem Analisti Ruth Wodak:.....	128
(26) Sheffield Hallam Üniversitesi Beşeri Araştırmalar Merkezinde Söylem Yaklaşımları Üzerine Çalışan Sara Mills	129
(27) Edebiyat Teorisyeeni Terry Eagleton (1943-)	131
(28) Tonkiss, Punch ve Potter.....	134
1.3.1.10. Politik Temelli Söylem Yaklaşımı	135
(29) Siyasal Dilbilimci Jhon Wilson.....	135
1.3.1.11. Metinlerarasılık Temelli Bireysel Söylem Yaklaşımı.....	137
(30) Edebiyat Teorisyeeni, Psikanalist Julia Kristeva (1941-).....	137
(31) Robert de Beaugrande (1946-2008) ve Wolfgang. U Dressler (1939-).	138
1.3.2. Beşeri ve Sosyal Bilimlerdeki Türk Teorisyenlerin Söylem Üzerine Tanım, Teori ve Tasnifleri	140
1.3.2.1. Dilbilimsel Temelli Söylem Yaklaşımları	140

(32)	Dilbilimci Zeynel Kıran.....	140
(33)	Dilbilimci Doğan Aksan.....	142
(34)	Dilbilimci Ahmet Kocaman.....	144
(35)	Dilbilimci Özcan Başkan.....	146
(36)	Dilbilimci Rıza Filizok.....	147
(37)	Dilbilimci Mustafa Sarı.....	147
(38)	İşaret Bilimci Ayşe (Eziler) Kıran.....	148
1.3.2.2.	Sosyolinguistik Temelli Söylem Yaklaşımı.....	148
(39)	Dilbilimci Deniz Zeyrek.....	148
(40)	Dilbilimci Şükriye Ruhi.....	149
1.3.2.3.	Toplum ve İdeoloji Temelli Söylem Yaklaşımı.....	151
(41)	Dilbilimci Dilek Doltaş.....	151
(42)	Dilbilimci Semiramis Yağcıoğlu.....	152
(43)	Dilbilimci Lütfiye Oktar.....	152
(44)	Dilbilimci Nalan Büyükkantarcıoğlu.....	153
(45)	Dilbilim Akademisyeni Leyla Ilgın.....	157
(46)	Sosyolog ve İletişim Bilimci Ünsal Özkay.....	158
(47)	Sosyolog Hakan Yılmaz.....	158
(48)	İletişim Bilimci Çiler Dursun.....	158
(49)	İletişim Bilimci Barış Çoban.....	159
1.3.2.4.	Metin Temelli Söylem Yaklaşımı.....	160
(50)	Dilbilimci Doğan Günay.....	160
1.3.2.5.	Metinlerarasılık Temelli Söylem Yaklaşımı.....	161
(51)	Fransız ve Batı Edebiyatı Anlatı Bilim ve Göstergibilim Akademisyeni Kubilay Aktulum.....	161
1.3.2.6.	Hermenötik Temelli Söylem Yaklaşımı.....	162
(52)	Dilbilimci Gürkan Doğan.....	162
1.3.2.7.	Felsefe Temelli Söylem Anlayışı.....	163
(53)	Felsefe Akademisyeni Betül Çotuksözen.....	163
1.3.2.8.	Sentezci Söylem Yaklaşımları.....	163
(54)	Bir İletişim Akademisyeni Edibe Sözen.....	163
(55)	Siyasal Bilimci Serpil Sancar Üşür.....	164

İKİNCİ BÖLÜM.....165

2.0. Yöntem Olarak Söylem Analizi.....165

2.1. SÖYLEM ANALİZİNİN TARİHİ GELİŞİMİ.....165

2.2. SÖYLEM ANALİZİ NEDİR?.....172

2.3. SÖYLEM ANALİZİNİN ÖZELLİKLERİ NELERDİR?.....178

2.4. SÖYLEM ANALİZİ YAKLAŞIMLARI.....179

2.4.1. Dil Bilimsel Perspektiften Söylem Analizi.....181

2.4.1.1. Antropolojik Dilbilim Yaklaşımı Perspektifinden Söylem Analizi ...181

2.4.1.2. Sistemli Fonksiyonel Lengüistik (SFL) - Metin Dilbilim (Text Linguistics) Yaklaşımları Perspektifinden Söylem Analizi	181
2.4.1.3. İdrak Dilbilimi (Cognitive Linguistics) Perspektifinden Söylem Analizi	187
2.4.1.4. Sosyolengüistik ve İletişimin Etnografisi Perspektifinden Söylem Analizi	188
2.4.1.4.1. Etkileşimsel Sosyolengüistik (<i>Interactional Sociolinguistics</i>) ..	190
2.4.1.4.2. Değişke Çözümlemesi (Variationist Approach).....	192
2.4.2. Dilbilimsel Olmayan Perspektiften Söylem Analizi	194
2.4.2.1. Felsefi Çalışmalar Perspektifinden Söylem	194
2.4.2.2. Edebi İncelemeler Perspektifinden Söylem Analizi	195
2.4.3. Disiplinler Arası Perspektiften Söylem Analizi.....	196
2.4.3.1. Eleştirel Söylem Analizi (Critical Discourse Analysis)	197
2.4.3.1.1. Olumlu Söylem Analizi (Positive Discourse Analysis)	203
2.4.3.1.2. Söylemin- Tarihsel Yaklaşımı (Discourse- Historical Approach in CDA)	204
2.4.3.2. Mükâleme Analizi (Conversation Analysis).....	206
2.4.3.3. Tahkiyeli Söylem Analizi (Narrative Discourse Analysis)	208
2.4.3.4. Pragmatik (Edimbilim)	213
2.4.3.5. Söylemsel Psikoloji	215
2.4.3.6. Bütünce Tabanlı Söylem Analizi (Corpus-Based Discourse Analysis) ..	218
2.4.3.7. Multi Model Söylem Analizi	219
2.5. SÖYLEM ANALİZİNİN TEMEL KAVRAMLARI	220
2.5.1. Söylem - Yazılı ve Sözlü.....	220
2.5.2. Cümle (Phrase) - Sözce (utterance)- Sözceleme.....	220
2.5.3. Metin (text)	221
2.5.4. Söyleme Karşı Metin Tanımlamaları	223
2.5.5. Bağlam (Context).....	225
2.5.5.1. Bağlam Kavramının Söylem Analizi Yaklaşımlarındaki Tarihsel Gelişimi	226
2.5.5.2. Bağlamın Özellikleri.....	227
2.5.6. Etkileşim (Interaction).....	232
2.5.7. Çok Metinlilik (Co-text).....	232
2.5.8. Bağlaşıklık (Cohesion).....	232
2.5.9. Bağdaşıklık/Tutarlılık (Coherence).....	233
2.5.10. Şema (Schemata).....	233
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	234
3.0. ANALİZ, BULGULAR VE DEĞERLENDİRME.....	234
3.1. Söylemin Küçük Yapısının Analizi.....	236

3.1.1.	Atıf (Reference)	239
3.1.2.	Göstericiler (Deictics):	240
3.1.2.1.	YSSS’de Gösterici Görünümleri	241
3.1.2.2.	AN’de Gösterici Görünümleri	242
3.1.2.3.	DMVM’de Gösterici Görünümleri:	243
3.1.3.	Önceye Atıf/ Art Gönderim (Anaphora)	245
3.1.3.1.	YSSS’de Önceye Atıf Görünümleri:	246
3.1.4.	Sonraya Atıf/ Ön Gönderim (Cataphora/Cataphoric Reference).....	250
3.1.4.1.	AN’de Sonraya Atıf Görünümleri	251
3.1.4.2.	YSSS’de Sonraya Atıf Görünümü:	253
3.1.4.3.	DMVM’de Sonraya Atıf Görünümü	253
3.1.5.	Eksiltme (Ellipsis).....	255
3.1.5.1.	AN’deki Eksiltme Görünümleri	257
3.1.5.2.	YSSS’de Eksiltme Görünümleri	263
3.1.5.3.	DMVM’de Eksiltme Görünümleri	267
3.1.6.	Değiştirim (Substitution).....	272
3.1.6.1.	AN’de Değiştirim Görünümleri	275
3.1.6.2.	YSSS’de Değiştirim Görünümleri.....	278
3.1.6.3.	DMVM’de Değiştirim Görünümleri	279
3.1.7.	Bağlaçlı Bağlaşıklık	281
3.1.7.1.	YSSS’de Bağlaçlı Bağlaşıklık Görünümleri	283
3.1.7.2.	AN’de Bağlaçlı Bağlaşıklık Görünümleri	285
3.1.7.3.	DMVM’de Bağlaçlı Bağlaşıklık Görünümleri.....	290
3.1.8.	Leksik Bağlaşıklık (<i>lexical cohesion</i>)	312
3.1.8.1.	Fiil Biçimleri	312
3.1.8.1.1.	YSSS’deki Fiil biçimleri	313
3.1.8.1.2.	AN’deki Fiil Biçimleri	316
3.1.8.1.3.	DMVM’deki Fiil Biçimleri	319
3.1.8.2.	Sözcük Zincirlerinde Girişik İlişkiler: Sözcük Ögelerinin Tekrarı (T) (<i>repetition</i>), Eş Anlamlılık (EA) (<i>synonymy</i>) Alt Anlamlılık (AA) (<i>hyponymy</i>), Parça Bütün İlişkisi (PB) (<i>meronymy</i>), Eş Dizimlilik (ED) (<i>collocation</i>), Zıtlık (Z) (<i>opposition</i>).....	332
3.1.8.2.1.	YSSS’de Sözcük Zincirlerindeki Girişik İlişkilerin Görünümü	333
3.1.8.2.2.	AN’de Sözcük Zincirlerindeki Girişik İlişkilerin Görünümü ..	339
3.1.8.2.3.	DMVM’de Sözcük Zincirlerindeki Girişik İlişkilerin Görünümü..	341
	341
3.2.	Söylemin Büyük Yapısının Analizi (Tutarlılık/Bağdaşıklık)	345
3.3.	Siyasetnâmelerde Tutarlılık Analizi	352
3.3.1.	Gönderimsel Kimlik [Referencial Identity] - Müfret Zat/Tekil Öz [Individual Identity] ve Kabul Edilmiş Normalliğin Görünümleri	352

3.3.2.	Gerçeklerin Düzeni, Söylem Diziminin Düzeni ve Eylem Sırası ile Söylem Eylemi	361
3.3.3.	Normal Düzenlerde Kısıtlamalar	368
3.3.4.	Normal Düzeni Belirleyen Bağıntılar	371
3.3.5.	Söylemde Açık, Örtük ve Tamamlanmamış Bilgi	377
3.3.6.	Söylemde Örtük Bilgi ve Ön varsayım	382
3.3.7.	Konu- Yorum - Odak ve Bunların Söylemdeki İşlevleri	392
3.3.8.	Söylemde Örtük Konu ve Örtük Yorum	408
SONUÇ		423

KISALTMALAR

AA	Alt Anlamlılık (Hyponymy),
AD	Antropolojik Dilbilim
age	Adı geçen eser
akt.	Aktaran
AN	Asafname
Ar.	Arapça
bk.	Bakınız
C	Cümle
CL	Cognitive Linguistics (İdrak Dilbilim)
D	Dağarcık
DMVM	Düstur'ül Mülk Vezir'ül Mülük
DHA	Söylemin- Tarihsel Yaklaşımı (Discourse- Historycal Approach in CDA)
EA	Eş Anlamlılık (Synonymy)
EAT	Eski Anadolu Türkçesi
ED	Eş Dizimlilik (Collocation)
F	Fiil
FÖ	Fiil Öbeği

Fr.	Fransızca
G ₁	Gönderim 1
G ₂	Gönderim 2
İ	İsim
İÖ	İsim Öbeği
Ing.	İngilizce
M	Model
MD	Metin Dilbilim
ör.	Örneğin
PB	Parça Bütün İlişkisi (Meronymy),
PÖ	Paragraf Öznesi
s.	Sayfa No
SA	Söylem Analizi
SFL	Sistemli Fonksiyonel Lengüistik
SİD	Sistemli İşlevsel dilbilim
T	Ögelerinin Tekrarı (Repetition),
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
YSSS	Yavuz Sultan Selim'in Siyasetnamesi
Z	Zıtlık (Opposition)

Tablolar Listesi

Tablo 1.Barthes'in Dil ve Söylem Yapısı.....	70
Tablo 2. Lacan'ın Söylemin Yapısı.....	82
Tablo 3. Lacan'ın Konuşan/Başkası – Hakikat/ Üretim Yapısı.....	83
Tablo 4. Habermas'ın Söylemin Üç Tipi.....	100
Tablo 5.Chatman'ın Anlatı Metni: Öykü –Söylem Yapısı.....	104
Tablo 6. Saussure ve Hjelmslev İfade- İçerik /Öz- Biçim Yapısı.....	105
Tablo 7. Chatman'ın Söylemin Yapısı.....	106
Tablo 8. Fairclough'un Eleştirel Söylem Analizinde Üç Boyutlu Model.....	197
Tablo 9. Söylem ve Metin Bağlamı.....	198
Tablo 10. Yazılı ve Sözlü Söylemin Yapısı.....	220
Tablo 11. Atıf (Reference) Yapısı.....	245
Tablo 12. Toplumsal Bağlam İlişkilerinde Anlam Tipleri.....	313
Tablo 13. Halliday'in Sözcük Zincirlerindeki Girişik İlişkilerin Yapısı.....	333
Tablo 14. Konu Sürekliliği.....	420

GİRİŞ

Konu, Amaç, Kapsam

Hiç kuşkusuz dünyanın pek çok ülkesi son elli yılda sosyal bilimlerin farklı çalışma alanları içinde dilbilimsel dönüşüm (*linguistic turn*) yaşamıştır. Dilbilimin ortaya koymuş olduğu kuram ve yöntemler sosyal bilimlerin pek çok alanında kullanılmış ve bu çalışmalara yön vermiştir. Umumiyetle sosyal bilimlerdeki bu bakış açısı değişikliği yapısalılık olarak isimlendirilmiştir. Dil ve dile ait konular felsefe, sosyoloji, psikoloji, antropoloji ve diğer bilimlerin merkezine oturmuştur. Çünkü dilde farklılıklardan başka bir şey olmadığı ortaya konmuş ve bu farklılıkların da bir düzen, bir sistem oluşturduğu sonucuna varılmıştır. Çoğu bilim dalında pek çok teori, farkların sistemine göre oluşturulmuştur. Dil ile ilgili olan alt alanlar fonoloji, etimoloji, leksikoloji, sentaks ve semantik de farklar sistemine dayanmakta, anlam farklarla ve fark ile var olmaktadır. Kuşkusuz, farkların olmaması bir kaos halidir. Anlamın olmamasıdır. Ayırt edici özellikler nosyonu ya da ikili, dörtlü ya da daha fazla zıtlıklar, düalite, diyalektik, diskur yapısalılığın temelini oluşturmaktadır.

Son on beş yıl içinde ise modern /yapısalcılık ve post modern/post yapısalıcı yaklaşımların etkisiyle söylemsel dönüşüm (*discursive turn*) meydana gelmiştir. Bu *söylemsel dönüşüm* terimi *Vilay K. Bhatia, Jhon Flowerdew ve Rodney H. Jones'un "Advances in Discourse Studies"* adlı kitabında bu şekliyle kullanılmıştır. Bunun nedeni sosyal bilimlerde toplumu, kültürü, ideolojileri ve insanın davranışlarını anlamak için çözümlenecek bütüncül verinin söylem olmasıdır. Bir iletişimi, bütünlüğü içinde ancak onun söylemi yansıtır. Söylem dilde büyük resmi gösterir, duyurur ve hissettirir. Bunun yanı sıra söylemin insanların sosyal yaşam alanlarında hayatlarını yönlendiren bir akt/edim, toplumsal bir pratik/uygulama olarak algılanmasıdır. Gizemini koruyan söylemin özelliklerinin ve işleyişinin keşfedilmesi gerekir; çünkü söylem, günümüzde ideolojik, siyasi ve ticari kazanımlar getirmesi açısından kontrol edilmesi gereken bir olgudur. Söylem gerçekleri yansıtmanın yanında aynı zamanda onları çarpıtmaktadır. Ayrıca dilbiliminde söylem, bir bütün olarak incelenmesi gereken dilin kullanılan en büyük ve en kapsamlı birimi *'linguistic unit'* olarak karşımızdadır. Çoğu zaman bütünü kavramak parçayı kavramaktan daha önemlidir. Tek tek parçalar bütünü göstermeyebilir. Ya da bütünün parçaları gösterilerek parçalar bütünmüş gibi kabul ettirilebilir. Tam bu noktada, bu güne kadar dil üzerine ülkemizde pek çok araştırma yapılmıştır. Bu

çalışmalarda art zamanlı ya da eş zamanlı metinlerdeki dilin fonetik, morfolojik, leksik, leksik semantik, sentaktik parçaları yani dil birimlerinin özellikleri, filolojik ve dilbilimsel metodolojilerle incelenmiştir. Bu araştırmalardan çok azı cümle ötesi birimleri yani metni/söylemi analiz etmişlerdir. Bizce salt bir cümle, bir anlamı ifade etmede eksik kalmaktadır. Bir cümle, bir anlamı tek başına tam ve eksiksiz veremez. Cümle ya da cümleler bir söylemin içindeki bağlamda ya da bununla birlikte söylemin icra edildiği fiziksel ortamda yani dil dışı bağlamlarda gerçek manada anlamlarını tamamlarlar. Özetle, söylem dilbilimsel en büyük birimdir. Söyleme değinmeyen dil incelemesi dilin bütününe inceleyemeyeceği için her zaman eksik kalacaktır. Bu nedenle leksikolojik, teorik, pratik ve metodolojik olarak bizim bu tezde öncelik tanıdığımız kavram “*discourse/söylem*” terimidir.¹ Öncelikle “*leksikolojik*” terimiyle anlatmaya çalıştığımız şey söylemin sözlükbilimsel tanım ve tarifleridir. Daha sonra “*teorik*” teriminden kastımız, söylem kuramının ortaya konulması, söylemin özelliklerinin açıklanmasıdır. Son olarak “*pratik ve metodolojik*” terimlerinden kastımız ise Amerika’da ve Avrupa’da uygulanan dilbilimsel olan, olmayan ve disiplinler arası tüm söylem analizi türlerinin ortaya konmasıdır. Yapısalcı, post-yapısalcı formalist (*biçimci*), narrativist (*tahkiyeci*), hermenötik (*yorumsayıcı*), felsefi ve mantık temelli nazariyelerin ürünü olan söylem, çok boyutlu bir terimdir. Gerçekten de söylem açıklaması, sınırlarının çizilmesi bakımından kolay bir terim değildir. Söylem teriminin teorik art alanında dil felsefesi, sosyoloji, psikanaliz, etnoloji ve antropoloji ve dilbilim yatmaktadır. Ayrıca iletişim, siyaset bilim ve pedagoji söylem ve söylem analizi ile ilgilenmiştir.

Bizim bu tezdeki sorunlarımızdan birisi, kendisini bir algı (*lingua/dil*) olmaktan ziyade, olgu (*parole/sözce*) olarak gördüğümüz söylem fenomeninin diğer disiplinlerle ilişkisi içinde Türkiye’de teorik olarak kapsamlı bir tanımlamasının yapılmaması ve bu fenomenin üzerinde yeterince durulmamasıdır.² Bu nedenle tezde öncelikle söylem olgusunun doğasının ne olduğunu bulmaya çalışan tanımlayıcı ve

¹ Bundan sonra “*discourse*” terimi yerine bu kavramının sosyal bilimlerde genel olarak Türkçe’ye çevrilmiş “*söylem*” terimini kullanacağız.

² Söylemin teorik yönüyle ilgili yazılan kitaplar batıda basılanlarla kıyasladığımızda oldukça azdır. Bunlar için bk. i. Sözen, Edibe (1999), *Söylem*, İstanbul: Paradigma Yayınları; ii. KOCAMAN Ahmet, (Ed.) (2009), *Söylem Üzerine*, Ankara: ODTÜ Yayıncılık; iii. Günay, V. Doğan (2001, 2003, 2007, 2013), *Metin Bilgisi*, İstanbul: Multilingual Yayınları; iv. Günay, V. Doğan (2013), *Söylem Çözümlemesi*, İstanbul: Papatya Yayınları; v. Çoban, Barış (Ed.), (2003), *Söylem ve İdeoloji*, İstanbul: Su Yayıncılık. vi. Devran, Yusuf (2010), *Haber Söylem İdeoloji*, İstanbul: Başlık Yayınları; vii. Özer Ömer (2011), *Haber Söylem İdeoloji Eleştirel Haber Çözümlemeleri*, Konya: Litera Türk Yayınları.

açıklayıcı bir çalışma ortaya koymayı amaçladık. Bunu yaparken de bütünleyici bakışlardan yararlandık. Söylem kuramının toparlayıcı bir dökümünü yapmaya çalıştık.

Birinci bölümde öncelikle “*Söylem nedir? Ne değildir? Genel olarak söylemin özellikleri nelerdir?*” gibi sorulara kapsamlı cevaplar vermeye çalıştık. İlk olarak söylemi sözlükteki anlamlarıyla ele aldık, bunların birbiriyle örtüşen veya çatışan taraflarını göstermeye çalıştık. Bunları yaparken bir takım kavramsal şemalardan yararlandık. Daha sonra dilbilim sözlüklerinden söylem teriminin kapsamlı tanımlamalarını ortaya koyduk. Bu bölümde ayrıca terim anlamlarının dışında yukarıda belirttiğimiz gibi söylem kuramı, söylemin sosyal teorisi üzerinde etraflıca durduk. Bunu yaparken bilim dalları arasında geçişlere izin veren kuramsal zeminde meseleyi pek çok yönüyle açıklamaya çalıştık. Söylem kuramıyla ilgili yaptığımız araştırmalar neticesinde on bir adet farklı bakış açısı tespit ettik. Sınıflandırmalarımızı bu bakış açılarına göre yaptık. Böylelikle söylemin tanımlamalarını yapmanın yanı sıra söylemin doğasının özelliklerini de değişik bakış açılarıyla göstermiş olduk. Bu bakış açılarını (1) episteme/ bilgi temelli, (2) yazı/ metin merkezli, (3) lingua/parole (*dil/söz/sözceleme*) temelli, (4) işaret bilim, mitoloji (*söylen*) ve hermenötik temelli, (5) birey (*özne*) temelli, (6) dil felsefesi temelli, (7) iletişim temelli, (8) tahkiye temelli, (9) toplum ve ideoloji temelli, (10) politik temelli, (11) metinlerarasılık temelli söylem kuramları olmak üzere tasnif ettik.

Aslına bakılacak olursa antik çağlardaki retorik ve hitabet çalışmalarını hesaba katmazsak ilk söylem çalışmaları 1920’li yıllarda Bahktin ile başlamıştır. Bahktin Saussure’ün dil/söz diyalektiğinin eksik yönlerini vurgular. O, söylemlerinde kendi içinde kuralları olduğunu düşünür.1920’li ve1930’lu yıllarda diğer Rus Formalistlerinin eserlerinin Fransızcaya yapılan çeviriyle batıda bir söylem kuramı oluşturacak düzeydeki fikri çalışmalar 1960’lı yıllarda başlamış oldu. Aynı yıllarda söylem analizi çalışmaları da bu kurama koşut olarak ilerledi. Kuram Rus biçimciler, Fransız post-yapısalcılar, antropolog, psikanalistler, Avusturyalı ve İngiliz dil felsefeciler, söylem analizi üzerinde çalışan İngiliz, Hollandalı ve Amerikalı dilbilimciler tarafından etraflıca tartışılmıştır. Söylem kuramı ve söylem analizi hakkında pek çok sosyal bilimci, birbirine yakın ve birbirinden farklı kuram oluşturmuştur: Bunlar J. Austin (1961), J. Searle (1969,1979), M. Foucault (1966, 1969, 1976), J. Derrida (1967, 1973, 1993), Levi Straus (1964, 1973, 1985) ,

Althusser (1966), Michel Pêcheux (1969), J. Lacan (1970-1989), J. Kristeva (1969), Greimas (1972), Van Dijk (1972,1977, 1980, 1981, 1998, 1999, 2000, 2001, 2003, 2007, 2008, 2009), Chatman (1978) Beneviste (1974), Paul de Man (1979), Wittgenstein (1933, İng. çev. 1983), Beaugrande (1984), Habermas (1984, 1987), Eagleton (1984), Halliday ve Hassan (1985, ...), G. Kress (1985), Laclou ve Mouffe (1985), Cowards ve Ellis (1985), Martinet (1985), R. Barthes (1989, 1990, 1996, 1998), Fowler (1991), Wodak (1997), Mills (2003), Wilson (2003), Potter (2003), Punch (2005), Tornkiss (2006) gibi bilim insanlarıdır.

Söylem kuramıyla ilgili disiplinler arası pek çok bilim dalında Türkiye’de çalışan bilim insanlarını da sekiz kategori altında topladık: (1) dilbilim temelli, (2) sosyolinguistik temelli, (3) toplum ve ideoloji temelli, (4) metin merkezli, (5) metinlerarasılık temelli, (6) hermenötik temelli, (7) felsefe temelli, (8) sentezci söylem yaklaşımları olmak üzere tasnif ettik.

1990’ların ortasında ciddi bir mesele haline gelen söylem analizi (*bundan sonra SA*), dilbilimsel açıdan söylemin cümle ötesi birimlerindeki anlamlarının ortaya konduğu bir yapı incelemesidir. SA, disiplinler arası bakış açısıyla söylemi açıklama, yorumlama sürecidir. SA toplumu, kültürü, ideolojileri, insanlar arası ilişkileri, bireyi söylem aracılığıyla anlama ve aydınlatma çabasıdır. Aslına bakılırsa bu çaba yeni bir çaba değildir. Bu çaba Sokrates’ten bu yana felsefe başta olmak üzere pek çok bilim dalında kavramların anlamlarının aydınlatılma çabasıdır. Değişen nedir? Değişen ortak bakış açılarından doğan yöntemlerdir. Van Dijk’ın editörlüğünde hazırlanan “*Discourse as Structure and Process*” adlı kitabın bir bölümünde ‘*Söylemin Hikâyesi’nden (The Story of Discourse)* söz eden Robert De Beaugrande (1997: 35-61) Bir Harita Çıkarma Olarak Bilim (*Science as Map-Making*) başlığı altında diğer bilimler ve onların yaptıklarıyla söylem analizinin ortak yönlerini ortaya koyar. Ona göre bilimin popüler hikâyesinde bilim insanları, gerçek dünyadaki şeyleri gösterirler ve daha sonra onları kesin olarak açıklarlar ve tanımlarlar. Sürekli üst üste yığılmış olan gerçekliklerin ötesindeki son gerçeğe doğru yürürler.³ Daha doğru, daha az dramatik olan bu hikâyede zemin kaymasından söz edilir, çünkü bilim adamlarının belirlediği yöntemlerle bağlantılı olarak gerçek dünyanın normal düzeni yerleşmemiştir. Bu yüzden bu değişken zeminin haritasını

³ Aslında burada metafor olarak kullandığı “*hikâye*” kavramının kendisi çoğunlukla kurgu kavramını çağrıştırdığından bilimsellikten uzak bir kavramdır. Ama o bu kavramı ustaca kullanır.

çizmek için, bilim insanlarının söyleyeceği daha çok şey vardır. Bu zemin, gösterme, tanımlama ve açıklama gibi bilimsel faaliyetler için özel metotlar gerektirir. Burada her bir harita, yapıcılarının vizyonuna ve kullanıcıların eğilimlerine uyar. Bazı özellikleri gösterir ya da keskin farkları ortaya koyar ve diğerlerini görmezden gelir. Sadece sıradan haritalar yolları, iklimi, maden yataklarının farklarını gösterir. Hiçbir bilimsel harita son ya da tam bir harita değildir. Şimdiye kadar ortaya konmuş hiçbir harita, zeminin kimliği ile özdeş değildir. Bilimsel haritalar, şeylerin bulunmasında insanlara nasıl yardım edileceğini göstermesi bakımından test edilir. Doğa bilimleri dağınık bir zeminin/lokasyonun haritasını çıkarır. Bilim insanlarının çıkardıkları bu haritalar zengin ve dağınık dünyanın olağan gerçekliğiyle bağlantısız olabilir. Toplumun içinde yaşayıp, çevremizdeki dünyaya bakarak fiziksel kuvveti ve pratikleri, biyolojinin hücrelerini ve nöronlarını ya da kimyanın polimerlerini (*molekül zincirlerini*) ve bileşenlerini göremeyiz. Fakat bu bilimlere bize bu şeyleri açıklayan, gerçekliğin altında yatan şeyleri aydınlatan güvenilir haritalar verir. Bu şeyleri mikroskopla gözlemlemek için özel araçlar ve bazı hızlandırıcılar verir. Bazı araçlar bu düzene müdahale eder. Örneğin, atom bombası ve (*biyokimyada*) parçaları sentezleyerek sağlıklı hücrelerin ortadan kaldırılması gibi.

Beaugrande'ye göre insan doğasını araştıran beşeri bilimler ise insan aktiviteleriyle bağlantılı olarak zengin bir zeminle karşı karşıyadır. Normal deneyimi gözlemlemek araştırılan bir şeyin altında yatan düzenin ne olduğunu belirtmekten daha kolaydır. Beşeri bilimler iki çeşit harita çizer. Dış harita, burada ne yaptıklarını gösteren kayıt denemesi olarak bir kültür ve toplumda; savaşçıları, avcıları, din adamları, başkanlarının rolleri içindeki davranışlarının nasıl olduğunu gösterir. İç harita ise insanlar ne düşünüyor, ne ima ediyor, toplum ve dünya bilgilerini nasıl organize ediyor'un gözlemine gönderimde bulunur. Her iki haritayı da birlikte çizmek, diğerlerini anlamak için insan yaşamını bütün büyük bir resimle göstermeye çalışmak adına SA, çok daha değerli bir bilimsel edim olacaktır. Fakat şimdiye kadar birçok bilim adamı bilim modasının değişimlerine uygun olarak bir diğerini çizmeyi tavsiye etti. SA'da ise biraz önce söz ettiğimiz büyük resmi tekrar ele geçirmek büyük bir saik olarak karşımıza çıkmaktadır (1997: 35-36).

Tezin ikinci bölümünde ise dilbilimi ve diğer beşeri bilimlerde bir disiplin, bir çalışma alanı olarak "*söylem analizi ve söylem analizinin tarihsel gelişimi nedir?*" sorularına cevaplar aramaya çalıştık. Ayrıca söylem analizinde disiplinler arası bakış

açılarınca formüle edilen, uygulanan metodolojileri daha çok yabancı kaynaklardan aldığımız veriler nispetinde açıklamaya çalıştık. Mümkün mertebe Türkiye’de yapılmış çalışmaları da görmeye, göstermeye, bu çalışmaları teze aktarmaya ve yeni fikirleri de ekleyerek söylem analizi metodolojilerini ortaya koymaya çalıştık.

Söylem analizi umumiyetle iki temel kavram üzerinde şekillenmektedir. Bunlardan birisi “*beyond the sentences/cümle ötesi*”, diğeri ise “*language in use/ dil kullanımı*”dır. SA yaklaşımları, cümle sınırlarını aşan birimleri biçimsel, anlamsal ve ideolojik açılardan yöntemli bir şekilde analiz etmeye çalışmaktadır. SA yaklaşımlarının, insanın bireysel, toplumsal ve kültürel ilişkilerini de kapsayacak bütüncül bir bakış açısıyla nitelikli yöntemler geliştirdiği görülmektedir.

Daha sonra tezimizde SA’nın tarihsel gelişiminden söz ettikten sonra dilbilimsel, dilbilimsel olmayan ve disiplinler arası olmak üzere üç temel bakış açısına göre sınıflandırdığımız yedi ana disiplin altında toplam on yedi adet söylem analizi yöntemini tanıttık. Bunlar:

i. Dilbilimsel Perspektiften Söylem Analizleri olmak üzere Antropolojik Dilbilim Yaklaşımı Perspektifinden Söylem Analizi, Sistemli Fonksiyonel Lengüistik (SFL) - Metin Dilbilim (*Text Linguistics*) Yaklaşımları Perspektifinden Söylem Analizi, İdrak Dilbilimi (*Cognitive Linguistics*) Perspektifinden Söylem Analizi, Sosyolengüistik ve İletişimin Etnografisi Perspektifinden Söylem Analizi

ii. Dilbilimsel Olmayan Perspektiften Söylem Analizi olmak üzere *Felsefi ve Edebi Çalışmalar Perspektifinden Söylem Analizi*

iii. Disiplinler Arası Perspektiften Söylem Analizleri olmak üzere de Eleştirel Söylem Analizi (*Critical Discourse Analysis*), Mükâleme Analizi (*Conversation Analysis*), Tahkiyeli Söylem Analizi (*Narrative Discourse Analysis*), Pragmatik (*Edim Bilim*), Söylemsel Psikoloji (*Discursive Psychology*) Bütünce Tabanlı Söylem Analizi (*Corpus-Based Discourse Analysis*), Multi-model Söylem Analizi gibi alt alanlarıyla birlikte on yedi söylem analizi metodolojisi pek çok yönüyle aydınlatılması Türkiye’deki söylem analizi çalışmalarına kaynaklık edecektir. Böylece bu alanda çözümlene yapmak isteyen araştırmacıların dikkatine sunulmuş oldu.

Söylem analizinin sorunsallarından bir diğeri olan metin ve söylem arasındaki farklı görüşleri göstermeye çalıştık. Ayrıca analizlerde kullanılacak terminolojiye açıklık getirmesini düşündüğümüz SA'nın cümle (*phrase*), sözce (*utter*), sözceleme (*utterance*), metin (*text*), bağlam (*context*), çok-metinlilik (*co-text*), bağlaşıklık (*cohesion*), tutarlılık/bağdaşıklık (*coherence*), şema (*schemata*) gibi temel kavramları tanımlanmıştır.

Türkiye'de sosyal bilimlerin değişik alanlarında söylem ve onun analizi ile ilgili yapılmış tezleri de vermek yerinde olacaktır:

Aydemir, Özgür Kasım (2010), Gencine-i Adalet Üzerine Dilbilgisi İncelemesi ve İktidar Felsefesi Bakımından Söylem Çözümlemesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli

Çeltek, Aytaç. (2003), Türkçe Sözlü Söylem Yapısı ve Artgönderim. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (2008) Türkçe Boş Art Gönderimin Söylem Edimbilimsel İşlevleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.

Demir, Zerrin (2008), Bir Dini Söylem Analizi (Psikolojik Bir Yaklaşım),Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

Gürtaş, A. (1994), Haber Metinlerinin Söylemsel Analizi Üzerine Bir Çalışma: Haberin Tarafsızlığı Açısından Türk Basınında Temizlik İşçileri Grevi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Işık, Mehmet (2006), Terör Örgütlerinin Söylem Stratejileri ve Eylemlerini Meşrulaştırma Yöntemleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu, Savunma Birimleri Enstitüsü, Ankara

Karataş, Yusuf (2008), Metin İncelemesinde Söylembilim Yöntemi Binbir Gece Masalları Üzerine Bir Uygulama, Yayınlanmamış Doktora Tezi Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara

Uz sönmez, Y. Mim. Funda (2007), Seksenler İstanbul'u Kentsel Söylemini Popüler Yazılı Medya Üzerinden Okumak, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Söylemin üniversitelerde ayrı akademik bir disiplin olarak yaygınlaşması da şöyle olmuştur:

Akademik Düzlemde söylemin yaygınlaşması 1980'lerin ortalarında Hacettepe Üniversitesi'nde Söylem Çözümlemesi dersinin okutulmaya başlaması ve bu konuda ilk yazıların yayınlanmaya başlamasıyla hız kazanmıştır.1987 yılında yapılan 1. Ulusal Dilbilim Kurultayı'nda "Söylem Çözümlemesi" başlıklı bir bildiri sunulmuştur (Kocaman, 1987: 90-91). Bunun ardından özellikle Dilbilim Araştırmalarında, Türk Dili ve daha sonra Çağdaş Türk Dili dergilerinde Türkçe Söylemin değişik yönleri üzerinde araştırmalara sıkça rastlanır olmuştur (özellikle bakınız Dilbilim Araştırmaları 1990, 1995, 1996). Bu arada bilim uzmanlığı ve doktora programlarında Söylem Çözümlemesi dersleri verilmeye başlanmış ve tez çalışmaları yapılmıştır (bk. Demircan, 1990: 19-295). Elbette yurt dışında da Türkçe söylemin değişik yönleri üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bu dönemde; bu çalışmalar için iki yılda bir yayınlanan Uluslararası Türk Dilbilimi Kurultayı kitapçıklarına bakılabilir (Kocaman, 2009: 4).

Tezin üçüncü bölümünde ilk olarak 16. yüzyılda yazılmış olan Yavuz Sultan Selim'in *Manisa Sancakbeyi Şehzade Süleyman'a Gönderdiği Siyasetnâme'sini* (bundan sonra YSSS) (1512), ikinci olarak Lütü Paşa'nın siyasetnâmesi *Asafname*'yi (bundan sonra AN) (1540'lı yıllar) ve son olarak Kadı Fadlullah'ın siyasetnâmesi "*Düstur'ül Mülk Vezir'ül Mülük'ü* (bundan sonra DMVM) (1539) söylem analizi bağlamında inceledik. Bu dönemde yazılmış telif ve tercüme pek çok siyasetnâme vardı. Biz bu yüzyılda yazılan tüm siyasetnameleri incelememize alamayacağımız için bir sınırlandırma yaptık. Bu sınırlandırmayı siyasetnamelerin aralarındaki türsel farklar belirledi. Siyasetnâmelerden biri, öncelikle YSSS, halka söz ile ilan edilerek uygulanması istenen, toplumsal gerçekliği yansıtan, kanunname türünde düzenlenmiş bir siyasetnameydi. İkinci siyasetnâme AN, Lütü Paşa'nın kendisinden sonra gelecek vezirlere takip edilecek bir yol olarak bıraktığı, toplumsal ve siyasi gerçekleri yansıtan bir öğüt kitabı biçiminde bir siyasetnâmedir. Sonuncu siyasetname DMVM ise özellikle devlet büyüklerinin okuması için hazırlanmış, "*Kellile ve Dimne*" gibi tahkiyeli unsurların ağır bastığı, 14. yüzyılda yazılmış "*Garipnâme*" gibi siyasetname örneklerinin devamı olan bir siyasetnamedir. Bu siyasetnâmede toplumsal gerçeklikler doğrudan verilmez, fakat anlatıların bir kısmı toplumsal yaşamı ve o dönemin kültürünü dolaylı olarak yansıtır. Netice itibariyle üçüncü siyasetnâme

geleneksel siyasetnâme geleneğine uygun olarak hikâyelerle örülmüş bir siyasetnamedir. Bu üç siyasetnâmenin de birbirinden farklı tür özellikleri taşıması tezimizde sınırlandırma yapmak için yeterli sebeplerdi. Burada metinlerin tarihsel özelliklerinden söz ettik. Bunun yanında siyaset ve siyasetname kavramları üzerinde durduk. Dönemin sosyal gerçekliğini yansıtamayacağı gerekçesiyle tercüme eserleri, 16. yüzyılın ortalarından sonra Osmanlı Devleti'nde başlayan çözümlere paralel olarak ortaya çıkan layiha (*herhangi bir konuda bir görüş ve düşüncüyü bildiren yazı*) özelliği taşıyan risale ve ıslahatnâmelere ilk ve en iyi örnek olabilecek AN'nin dışındaki siyasetnameleri, dili ağıdalı ve ağır olması yüzünden söylem analizi yönteminin anlaşılabilirliğini güçleştireceğinden ve diğer metinlere odaklanmayı zayıflatacağından ör. “*Kitâb-ı Mirâtu'l-Mulûk*” gibi siyasetnâmeleri söylem analizi çalışmamızın kapsamı dışında tuttuk.

En genel anlamda bir daha ifade etmek gerekirse burada siyasetname terimini kullansak da bu üç metin, konu, amaç ve üslup yönüyle birbirinden oldukça farklıdır. Manisa Şehzadesi Süleyman'a gönderilen metin aslında daha çok bir kanunamedir. Manisa Sancağı çevresinde meydana gelen olayların engellenmesine yönelik yargı hükümleri, kanun maddeleridir. Kadı Fadlullah'ın DMVM'si ise klasik siyasetname geleneğinde olduğu gibi daha çok yöneticilere devlet yönetimi hakkında nasihat veren iç içe geçmiş küçük hikâyelerdir. Bu hikâyeler, özlü sözler, atasözleri ve ayetlerle desteklenerek metinlerarasılık özellikleri göstermektedir. Bu hikâyelerin katılanları genellikle yabancı özellikle Fars ve Arap isimli yöneticiler ve daha çok Hint masal derlemesi olan Kelile ve Dimne'de olduğu gibi insan dışı varlıklardır. Fakat buradaki yaşanmışlıklar dönemin sosyokültürel durum bağlamlarından esinlenerek yazıldığını düşünmekteyiz. Bir lahika (*bir şeyin eksikliğini tamamlamak için ona katılan parça*) özelliği gösteren Lütfi Paşa'nın AN'si ise tamamen devlet yönetimine müteallik orduda, özellikle kara ve deniz seferlerinde, hazine yönetiminde, bürokraside yapılması gereken işler, önlemler hakkında toplumsal hayatın gerçekliklerinden verilen örneklendirmelerle zenginleştirilerek verilmiş hükümlerdir.

Bu arada konumuz tarihsel siyasetnameler olduğu için siyaset kelimesine de değinmek yerinde olacaktır. Politika ve siyaset kelimeleri köken itibarıyla Türkçe olmayan terimlerdir. Politika Yun. “*Politik OS*”tan, İng. Politics; Ar. Siyaset kelimesi ise morfolojik olarak seyis (*at bakıcısı*) kelimesinden gelir. TDK Terimler

sözlüğünde “*yurt yönetimi*” karşılığı verilmiştir. Netice itibariyle bu kelimeler iktidar ve yönetim kavramlarıyla iç içedir. İktidar kavramı daha çok gücü elde etmeyle alakalı iken siyaset kavramı ise gücü kaybetmeme, koruma, devam ettirme ile ilgilidir.

Siyaset ilgi çekicidir, çünkü insanlar birbirleriyle uyuşmazlık halindedirler. İnsanlar nasıl yaşamaları gerektiği konusunda hemfikir değildirlere. Kim neyi almalıdır? İktidar ve kaynaklar nasıl dağıtılmalıdır? Toplum işbirliği temeline mi dayanmalıdır, yoksa çatışma temeline mi? Aynı zamanda insanlar, bu gibi sorunların nasıl çözüme kavuşturulacağı konusunda da hemfikir değildirlere. Kolektif kararlar nasıl alınmalıdır? Söz kimde olmalıdır? Her bir kişinin ne kadar etkisi olmalıdır? Aristoteles’e göre, insanların kendi hayatlarını iyileştirmek ve iyi toplumu yaratmak için giriştikleri faaliyet olarak siyaseti “*en üstün bilim*” yapan budur. Siyaset, her şeyden önce sosyal bir faaliyettir; o daima bir diyalogdur, asla bir monolog değildir. Siyaset, en geniş anlamda, insanların hayatlarını düzenleyen genel kuralları yapmak, korumak ve değiştirmek için gerçekleştirdikleri faaliyetlerdir (Heywood, 2006: 21-22).

Politik söyleme gelince Jhon Wilson kavramını daha da genişletir. Wilson’a (2001: 398) göre politik söylem teriminin en az iki olanağı vardır. İlki söylemin kendisi politiktir. İkincisi politik söylem, politik bir bağlam ve içeriğe referans olmaksızın basit bir söylem tipidir. Tüm söylem analizi tipleri potansiyel olarak politiktir. Siyaset terimi güç, kargaşa, kontrol ve hâkimiyet gibi konuları içerir. Onlar farklı seviyelerde çalışır. Bu seviyeler farklı stratejik yollarda kişisel, kişiler arası, kurumsal ve eğitim seviyeleridir.

Siyasetname terimi tezimizin içeriği kapsamında açıklanması gereken bir terimdir. Siyasetname, siyasetle, devlet yönetimi ile ilgili eser demektir. Siyasetnameler, esas konu olarak devlet yönetimini ele alan, bütün güç ve yetkiyi kendilerinde bulunduran hükümdarlar ve devlet yöneticilerine yönelik kaleme alınan eserlerdir. Bu eserlerde, devleti yönetenlerde bulunması gereken özellikler belirtilir ve yönetimin şartları ve esasları sıralanır. Siyasetnameler, zamanın anlayışı ve gereğine göre en iyi devlet idaresinin nasıl olması gerektiği, bu amaca en uygun nasıl ve hangi yollardan ulaşılabileceğini gösteren, toplumun yönetilme tarzına göre ortaya çıkacak sonuçları sıralayıp somutlaştırarak hükümdar ve devlet adamlarına

nasihatlerde bulunmak amacıyla yazılan ahlâkî, siyasî ve dinî içerik ihtiva eden eserlerdir.

Çalışma alanımızı oluşturan siyasetnâmelerin çeviri yazılarını sırasıyla YSSS'yi Ahmet, Akgündüz (1990), Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, III. Kitap, II: Yavuz ve Kanuni Devri Kanunnameleri, İstanbul: Fey Vakfı. s. 191-194'ten aldık. AN'yi ise Akgündüz, Ahmet (1992), Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: 4. Kitap Kanuni Fatih Devri Kanunnâmeleri I. Kısım Merkezi ve Umumi Kanunnâmler, İstanbul, Fey Vakfı, (s.255-276)'dan aldık. YSSS'yi Akagündüz Manisa Şerriye Sicilleri,1-1. No'lu defterden tashih ederek neşretmiştir (192-193). AN'nin Akagündüz tarafından neşre esas alınan nüshası Kütükoğlu Hoca tarafından da tahkiki olarak neşredilen İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY. No: 7862da kayıtlı bulunan nüshadır (258-276).

DMVM adlı siyasetnâmenin çeviri yazı metnini, Ahmet Altay'ın Yüksek Lisans tezindeki traskripsiyonlu metninden alarak söylem analizi için kullandık (s.137-209).

Çalışmamızın bu bölümünde XVI. yüzyıl siyasetnamelerinin hangi söylem analizi yöntemine göre çözümleneceğine karar verdik. Burada sözü geçen söylem analizi yöntemlerinden pek çoğunun uygulanması tezin sınırlılıklarını aşacaktı. Biz de söylem analizinin dilbilimsel bir perspektifi olan metin dilbilim ve metin dilbilim ile pek çok ortak yanı olan Sistemli Fonksiyonel Linguistik (SFL) yöntemlerine göre metinlerin bağlaşıklık (*cohesion*) ve tutarlılık/bağdaşıklık (*coherence*) analizlerini gerçekleştirdik. Burada siyasetnamelerin fonetik, morfolojik, leksik gibi daha küçük dilbilimsel birimlerinden (*linguistic unit*) ziyade onların söylemsel yapılarının daha büyük düzeyde yüzey ve derinde gerçekleşen örüntüsel birimlerinin bağlantılarının ortaya çıkarılması için çalışılmıştır. Tezimizde bu seviyeleri iki temel ayırım altında incelenmiştir. Öncelikle bu analizin küçük yapısının birimlerini ortaya koyarken Halliday/Hassan (1976), Halliday (2004), Beaugrande ve Dersseler (1981), Brown ve Yule (1983), Cook (1989), McCarty (1991), Fairclough (1992), İşsever (1995), Uzun (1995, 2011), Martin (2001), Cutting (2002), Widdowson (2007), Günay (2008), Gee (2011) gibi söylem analizi uzmanlarının tanım ve açıklamaları kabul edilmiştir. Daha sonra analizin büyük yapısının birimlerini ortaya koyarken söylem analizi deyince akla gelen ilk ve önemli isimlerinden biri olan Teun van Dijk'ın (1977) “Söylemin

Pragmatiği ve Semantiğinde Metin ve Bağlam Keşifleri” (Text and Context Explorations In The Semantics and Pragmatics of Discourse) adlı kitabındaki analiz yöntemi temel alınmıştır.

1. Söylemin Küçük Yapısı (Cümleler Arası Leksik Düzeyde Birimler)

Bu birimler öncelikle tanımlanıp tespit edilmiştir. Ya da diğer bir ifadelendirme ile söylemin bağdaşıklık birimleri ortaya konmuştur: Metin içi atıf (*endophoric reference*), metin dışı atıf/bağlamdaki hakiki nesne (*reference of extralinguistic*) [*exophoric reference*], tam/gerçek atıf (*homophora*), sonraya atıf/ön gönderim (*cataphor*), önceye atıf/[boş/zamir/tam] art gönderim (*anaphor*), eşgönderim (*co-reference*), değiştirim (*substitution*) eksiltme (*ellipsis*), Bağlaçlı Bağdaşıklık, Leksik Bağdaşıklık (*lexical cohesion*): Fiil Biçimleri; Sözcük Zincirlerinde Girişik İlişkiler: Sözcük Ögelerinin Tekrarı (T) (*Repetition*), Eş Anlamlılık (EA) (*synonymy*), Alt Anlamlılık (AA) (*hyponymy*), Parça Bütün İlişkisi (PB) (*meronymy*), Eş Dizimlilik (ED) (*collocation*), Zıtlık (Z) (*opposition*) ayırt edici özellikler nosyonu (düalizm/ikili zıtlıklar).

2. Söylemin Büyük Yapısı (Anlamsal ve Mantıksal Birimleri):

Siyasetnamelerdeki tutarlılık analizleri Teun Van Dijk’ın göstermiş olduğu terminoloji çerçevesinde sekiz ana kısımda değerlendirilmiştir. Bu terimler özellikle şunlardır: gönderimsel kimlikler, müfret zat/tekil öz ve bunların hareket alanı, değişim ve farkların bağıntısı, sistemli kısıtlamalar, eksik bağıntılar (*missing links*), tutarlılığın semantiği; modellerin dizilişi/düzeni, gerçekler arasındaki koşul sonuç ilişkileri, kavramsal gerçeklik alanı (*etki alanı*), anlam dizi+si/ zincir+i / alanı (*range*), boyut, uyumluluk, anlamın nispeti, söylemin gerçeklik yapıları, gerçeklerin düzeni- cümlelerin düzeni, normal düzen-çizgisel düzen, zatının kimliği, bağıntılar: üyelik-aitlik-parça-bütün ve bunların eklenmesi, çerçeve, söylemdeki değişimin tutarlılığı, eski dünya yeni konu “*dünya yaratma*”, bireysel epistemik dünya-karşı olgusal dünya, faaliyet dizileri (*sebep-neden-sonuç*), sezdirim, varsayım postulatı, ansiklopedik veri tabanı, tutarlılık şartları; gerçeklerin düzeni-dizimin düzeni, eylem sırası ile söylem eylemi, bilgi değeri, odak, ön varsayım koşulları, amaç-sebep, öne sürülen gerçek ve gerçeklerin sunumu, tümevarımsal bağlantılar, normal düzeni belirleyen genel kısıtlamalar, söylemdeki açık ve örtük bilgi, açık/örtük ve tamamlanmamış söylem, tamlıklar-eksiklikler, tamlığın altında-tamlığın ötesinde,

örtük bilginin alt kümesi, konu-yorum-odak ve bunların söylemdeki işlevleri, konu-yorum eklenmesi, örtük konu-örtük yorum, konu işlevi-yorum işlevi vb.

Sekiz ana başlık altında yukarıda değindiğimiz terimler üzerinden siyasetnamelerin tutarlılık analizini uyguladık. Bu başlıklar şöyledir: 1. Gönderimsel Kimlik [*Referencial Identity*] – Müfret Zat/Tekil öz [*Individual Identity*] ve Kabul Edilmiş Normallığın Görünümleri. 2. Gerçeklerin Düzeni, Söylem Diziminin Düzeni ve Eylem Sırası ile Söylem Eylemi. 3. Normal Düzenlerde Kısıtlamalar. 4. Normal Düzeni Belirleyen Bağıntılar. 5. Söylemde Açık, Örtük ve Tamamlanmamış Bilgi. 6. Söylemde Örtük Bilgi ve Ön varsayım. 7. Konu - Yorum - Odak ve Bunların Söylemdeki İşlevleri. 8. Söylemde Örtük Konu ve Örtük Yorum.

Çalışmamızda metinlerden seçilecek örneklendirme yönteminde ise öncelikle söylemin küçük ve büyük yapısının özelliklerinin ne olduğu belirtildi ve burada kullanılan terimlerinin tanımlamaları yapılmıştır. Daha sonra tanımlaması yapılan terimler için metinlerden genellikle cümle ötesi küçük ve büyük yapı birimlerine örnek teşkil edecek paragraflar alınarak kanıtlanma yoluna gidilmiştir. Söylemin küçük yapısının analizi, yani bağlaşıklık birimlerinin ispatlanması esnasında önce bağlaşıklık birimi hakkında bilgi verilmiştir. Örneğin “*önceye atıf*” (*anphora*)’ın görev ve işlevleri açıklanmıştır. Sonra bu birim metinlerdeki bulunuşları tespit edilip her üç siyasetnameden de ayrı ayrı kesitlerden örneklem alınmıştır. Bu kesitler kimi zaman en az iki cümleden kimi zaman da uzun bir paragraflardan oluşabilmektedir. Siyasetnamelerde geçen bağlaşıklık birimlerinin kullanım sıklıkları ve işlevleri üzerinde değerlendirmelerde bulunulmuştur Büyük yapı analizinde ise her konu başlığına bir siyasetnameden örnek getirilip analiz edilmiştir.

Özetleyecek olursak, genel olarak Türk dilinin tarihi bir dönemi olan Klasik Osmanlı Türkçesi siyasetnamelerinde söylemin yüzeysel ve derin yapısındaki ölçünlülükleri *görünür, algılanır, kullanılabilir ve uygulanabilir* düzeyde açık analizini yapmaya çalıştık. Böylelikle Türkçenin XVI. yüzyıldaki dil kullanımlarını, dolayısıyla cümle ötesi birimlerinin sosyal bağlamlarıyla paralel olarak iletişimsel olan ve olmayan yönlerini ortaya koymuş olduk. Bu çalışma post-yapısalcı dilbilimin disiplinler arası bakış açılarıyla oluşturulmuş art zamanlı dil incelemesidir. Bu çalışma tarihsel metinlerin dilbilimin en son yaklaşımlarıyla gerçekleştirilmiş analizidir.

1.BİRİNCİ BÖLÜM

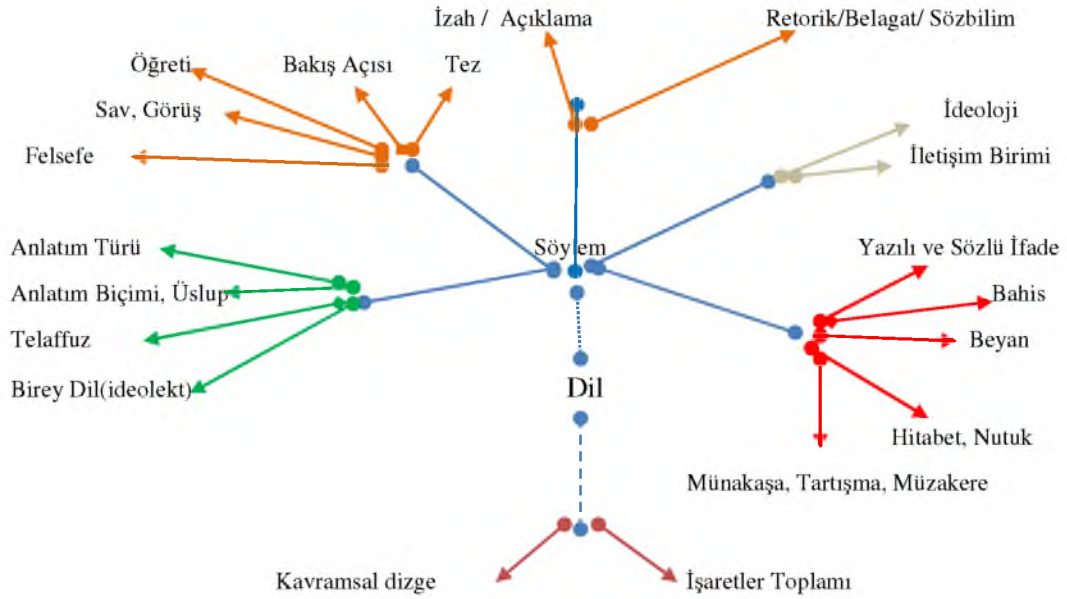
1.1.SÖYLEMİN SÖZLÜKBİLİMSEL TANIMLARI

Günümüzde söylem/diskur (*discourse*) kelimesi veya kavramı öncelikli olarak ortaya konmalıdır. Sözlüklere baktığımız zaman farklı bir anlamda karşımıza çıkmaktadır, kavramsal olarak baktığımızda bu terim başka bir alanı işaret etmektedir. Örneğin TDK'nın sözlüğüne baktığımızda söylem kelimesi için karşılık olarak şunlar: “1.isim, söyleyiş, söyleniş, telaffuz. 2. kalıplaşmış, klişeleşmiş söz, ifade. 3. Bir veya birçok cümleden oluşan, başı ve sonu olan bildiri, tez.” karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla burada bahse konu olan söylem daha çok günlük konuşmada ifadelerin, sözün büyüğü olarak söylenen şey anlamında kullanılmıştır. Oysaki bizim ortaya koymaya çalıştığımız kavram, konu olarak çok daha geniş kapsamlı ve bilimsel bir yapıya sahiptir. Yalnız şu var ki TDK sözlüğünde verilmiş olan karşılıklar söylem teriminin kavramsal yayılımını dolduracak nitelikte değildir. Bu yüzden öncelikle terminolojik olarak geniş kapsamlı bir söylem tanımlamasına giriştik. Biz burada öncelikle söylem kavramının haritasını batıdaki kullanım alanını Visual Thesaurus'tan ⁴ göstermenin doğru olacağını düşündük.

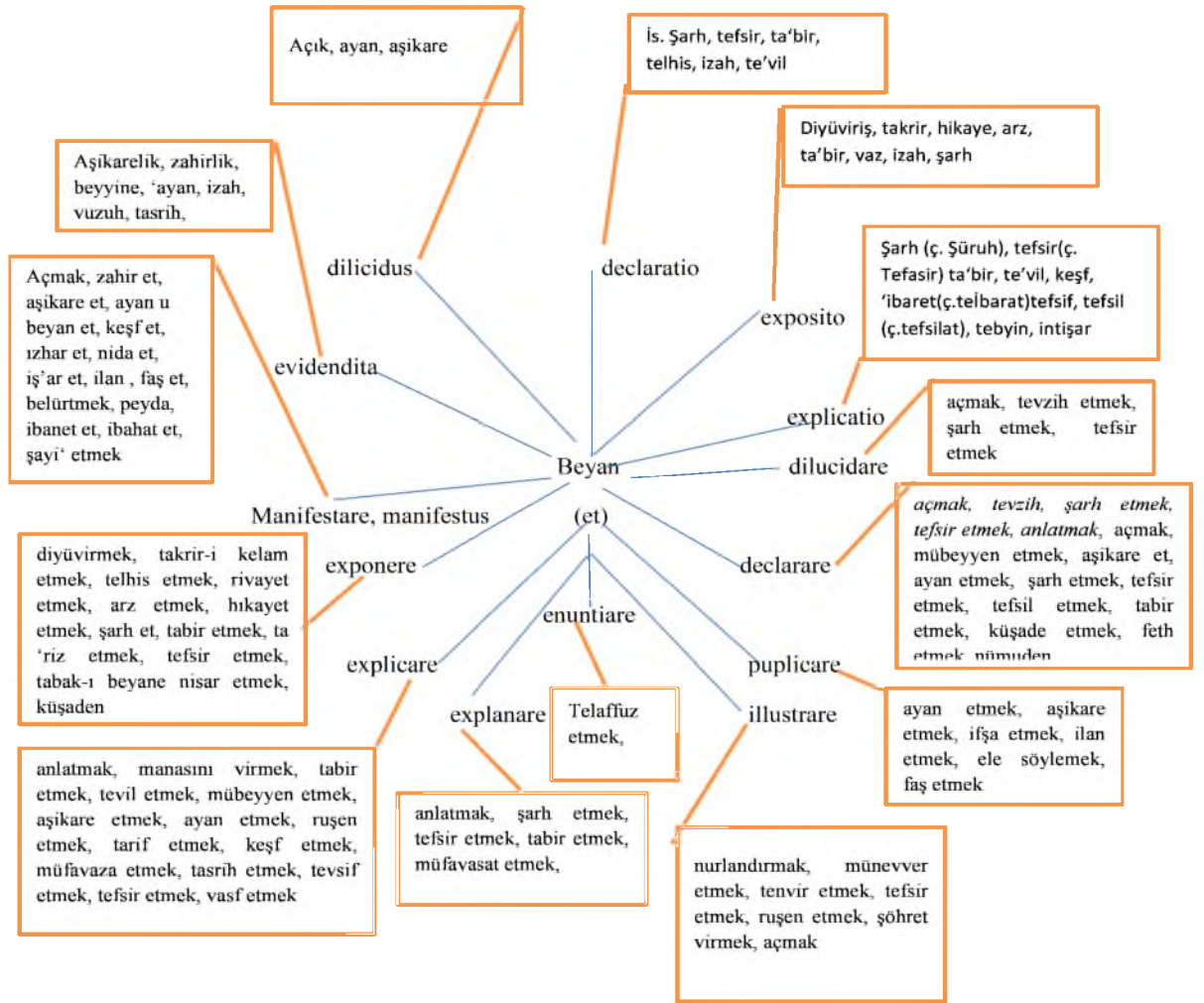

⁴http://www.visualthesaurus.com/landing/?ad=eaf&utm_medium=default&utm_campaign=VT&utm_source=eaf (11.12.2014). Burada gerçekleştirdiğimiz kavram haritasında İngilizce kelimelerin hemen altında kare içine aldığımız Türkçe açıklamalar bize aittir.

Söylem kelimesinin günümüz Türkiye Türkçesindeki kavram haritasının çıkartılması gereğini düşündük:

Söylem kelimesi köken olarak 14. yüzyıl Fransızcasından alınarak bir üst dil terimi haline dönüştürülmüştür. Oysa bizde ‘*discourse*’ kelimesine karşılık gelecek terimi inşa etme sürecinde kelimenin tarihsel kullanımını hesaba katarak günümüzden baktığımızda, bilimsel ve kavramsal anlamda da çok daha kapsamlı çağrışım ve kullanım alanı olan *beyan* kelimesi hiç düşünülmemiştir. Tabii ki gelinen bu noktada söylem terimi dilin toplumsal mutabakatı, bilimsel ve entelektüel kullanım alanı bağlamlarında kendisini kabul ettirmiştir. Yine de beyan kelimesinin özellikle Meninski’nin ‘*Thesaurus*’u, Evliya Çelebi’nin ‘*Seyahatnamesi*’ ve başka metinlerden derlenmiş bir inceleme olan “*17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*”ndan (Tulum, 2011: 413) yararlanarak bu kavramın çok daha geniş olan kavramsal haritasını göstermeye çalıştık:

Görülebileceği üzere şu zamanda bilimsel anlamda *söylem* teriminin oldukça geniş göndermelerini tarihsel olarak da kapsayan beyan kavramı aslında '*discourse*'un bugünkü terim anlamını hak eden sözcük olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında aklımıza gelen diğer bir soru da şudur: "*Discourse*" terimine denk gelen kelimeler, 17. yüzyılda Meninski'nin sözlüğüne nasıl girmiş ve bu kelimenin o dönemdeki Türkçe karşılıkları nelerdir? Thesaurus V. c Onomasticum'da '*discourse*' kelimesine karşılık gelen kelimeler '*discors, discourdiolus: discorde, discordante, discordeuole,*': ittifaksızlık, çelişgi, nâsazkar, düdül (*iki dil*), biahenk; *discordesle*: birbirine muhalif olmak, birbirine uymamak, tenakuz; *discursus & discursio, Discorso*: lakırdı, müsâhabet, müzâkere, mükâleme,

kelâm, kil, kîl, kilü kâl, güft, güftügû, cevâb, mekâl⁵: *summa discursûs*: hasılül kelâm, velhâsılı kelâm, neticeyi kelâm, muhâsseli kelâm, el hâsıl; *abseque discursu*: bîmekâl: *la xare se discursum*: lakırdıya boşanmak (Meninski, 1680: 401-403). Bu da gösteriyor ki 17. Yüzyıl Türkçesinde bu sözcük, etimolojik olarak birbirine zıtlık içeren, birbirine uymayan ikili/karşılıklı konuşma, mükâleme, lakırdı, sohbet, müzakere, dedikodu, cevap, söz, kelam ve yazıya denk gelmektedir.

Söylem (*discourse*) kavramının İngilizce sözlüklerdeki karşılıklarına bakmak da ayrıca kavramın pek çok yönüyle ortaya konmasına katkı sağlayacaktır. Bu yüzden Cambridge, Oxford, Longman ve Sesli Sözlükte geçen “*discourse*” kavramının çevirilerini yaptık:

Cambridge Sözlüğünde⁶ söylem: (/ˈdɪs.kɔːs/ (US) /-kɔːrs/ formal) :

1. Konuşma ve yazıda gerçekleşen bildirişim [*communication in speech or writing*] 2. Özel ve genellikle ciddi bir konu hakkında bir konuşma ya da yazının bir cüzü. [*a speech or piece of writing about a particular, usually serious, subject*]

Oxford Sözlüğünde⁷ söylem: /ˈdɪskɔːs, -ˈkɔːs/ (isim) 1. Yazılı ya da sözlü iletişim ya da müzakere/tartışma [*written or spoken communication or debate*]. 2. Yazı ve konuşmada bir konunun usulen münazarası/ tartışması [*a formal discussion of a topic in speech or writing*]. 3. Dilbilim bağlantılı bir sözceleme serisi; bir metin, ya da karşılıklı konuşma [*Linguistics a connected series of utterances; a text or conversation (fil)*]. 4. Bir konu hakkında yetkin bir şekilde yazmak ve konuşmak [*speak or write authoritatively about a topic*].

Longman Sözlüğünde⁸ söylem: Kökeni: dis- kOrs, /**dis** (apart/ayrı) + cursus (**run about**/ koşturmak, akış, sıralamak, öteye beriye koşmak, ayrı şekilde sıralamak) 14. yüzyıl Latince ya da Fransızca 1. Belirli bir konuda yazının bir parçası ya da ciddi bir konuşma [*countable*] a serious speech or piece of writing on a particular subject.]. 2. Ciddi bir karşılıklı konuşma ya da insanlar arasında tartışma [*serious conversation or*

⁵ Makâl: (“ka” uzun okunur. a.i. kav’den c. makalât) 1. söz, lakırdı, 2. söyleme, söyleyiş. Hüsn-i makâl: söz güzelliği, cemi/çoğulu makâlat ise: 1. sözler, 2. gazetede ve dergide çıkan yazılar. (makaleler, söz ve yazılar; bahisler). bk. Devellioğlu, 1995: 573

⁶ <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/discourse?q=Discourse>(12.08.2013).

⁷ <http://oxforddictionaries.com/definition/english/discourse?q=discourse>(12.08.2013).

⁸ http://www.ldoceonline.com/dictionary/discourse_ (12.08.2013).

discussion between people]. 3.Yazı ve konuşmanın belirli tiplerinde kullanılan dil. [*the language used in particular types of speech or writing*].

Sesli Sözlükte⁹ Söylem: 1. Her türlü akılcı muhakeme ve ifade etme. 2. Yazılı ya da sözlü kelimelerin ifadesi. 3. Sözlü takas, söyleşi. 4. Uzun uzadıya usulen konuşmak ya da yazmak. 5. Yazılı ya da sözlü bazı konuların biçimsel ve ayrıntılı açıklanması. 6. Bir şeyle ilgili söz söyleme. 7. Sözlü olarak kendini ifade etme, görüşünü açıklama, sürekli ya da resmi bir üslupla konuşma. 8. Söyleşme ve konuşma tarzı ve sanatı. 9. Dilin dışı doğru kurulması ya da ortaya çıkması. 10. Dile getirmek, yaymak; konuşmak. 11. Karşılıklı konuşmaya devam etmek. 12. Yazı ve konuşma üzerine inceleme yapmak, düşünmek. 13. Terim kimi zaman parole (*genellikle konuşma yerine*) olarak kullanıldı. Ferdinand Seassure Dili (*langue*), sözden speech (*parole*) ayırdı. Biçimsel farklılıkların kendi kendine yeten bir sistemi, bireysel konuşurların güncel sözcelemesi olarak onu tasarladı. Dil üzerine yapılan çalışmaların dil için olması, söz ve söylem için yapılmaması gerektiğini düşündü. 14. Şuurlu ya da şuursuz bir düzeyde (*özellikle ideolojik*) anlamın aktarımı, metnin üretimi, dağıtımı ve alımı yoluyla geniş bir çerçevede anlaşılması, dilin anlamlandırılması. 15. Bazı özel konuların üstesinden gelmek için genişletilmiş bir iletişim (*çoğu kez etkileşimsel*). 16. Kuramsallaşmış bir şekilde düşünme, belirli bir konu hakkında söylenebilir tanımlamanın sosyal sınırı (*Foucault'ya kadar*).¹⁰17. Belirli bir düşünce hattı üzerinde ardışık konuşma, vaaz, tez, bilimsel inceleme. 18. Bir şeyleri yazıda biçimsel olarak işlemek. 19. Gerekçelendirmek, çıkarım ve yargılamada zihni kullanmak, muhakeme tatbikatı. 20. Sözce, nutuk ve konuşma. 19. Yazma ve konuşma üzerine inceleme ve düşünme. 21. Dilbilimsel analizin kapsamı en geniş düzeyi. 22. Grafik ile ilgili, sembolik, resimli, yazılı, sözlü olan bütün biçimlerinde söylem, öğretmenlerin ve öğrencilerin kabul, ret, konuşma, düşünme, tüm temsil yollarını kullanır. 23. Düşünce dizilerinin birleşik bildirişimi, mütemadi anlatım ya da fikir teatisi. 24. Foucault'ya göre tarihi bir anda tikel bir konu hakkında bilgi temsil(sunum) yöntemi sağlayan ifadeler grubu. 25. Özel bir toplumsal pratik türünün kodlanarak eklenmesiyle oluşan dil kullanımları bütünlüğü. Ör. : Yasal söylem, tıbbi söylem ve dini söylem... 26. Öncelikle konuşma ve dinleme hakkında söz edeceğimiz

⁹ <http://www.seslisozluk.net/?word=Discourse> (13.08.2013). Sesli sözlüğün veri tabanında geçen söylem kavramının 32. Türkçe karşılığı olan kelimeler daha önce farklı kısımlarda söz edildiğinden buraya alınmamıştır. 33. sıradan sonra gelen, kavramı açıklayan 26 İngilizce cümlenin tercümelemi verilmiştir.

¹⁰ An institutionalized way of thinking, a social boundary defining what can be said about a specific topic (after Michel Foucault) <http://www.seslisozluk.net/?word=Discourse> (13.08.2013).

ifadelenmeler ve onların iktidarı; fakat aynı zamanda resmetme (*ikonografî*) ve yazmayı da içeren sembollerin herhangi bir temsili. 26. Muhtevaya karşı hikâyenin iletimi veya anlatımı ya da hikâyenin olayları. 27. Özellikle insanların dili nasıl kullandığı üzerine yapılan çalışmalardaki yazılı ve sözlü dil. 28. Tahkiyeli bir hedef ve yapı, anlatılan hikâye ile birlikte var olan (*olaylar [aksiyon, olaylar dizisi]+ elementler [karakterler ve mekân]*) diğer edebi çalışmalar için çok önemli bir terimdir. Söylemin düzeyi yazarın hüküm verme ve yorumlama becerisindeki çok ince bir düzeydir. 29. Cümleden daha uzun metin ya da söz edimleri. Rotamız söylem analiziyle ciddi ilgilidir. Cümle dizilerine bakmak; onların toplumsal etkileşim ilişkileri, takası, egemenlikleri ve iş birlikleri... 30. Cümlenin ötesindeki seviyelerde dil kullanımı (*dil edimi*). 31. Cümleden daha büyük dil birimi(dir).

Görüleceği üzere Sesli Sözlük'ün İngilizceden tercüme ettiğimiz kısımlarıyla söylem tanımı, neredeyse söylem kuramının pek çok yaklaşımını gerçek, yan ve kullanım anlamları dâhil, terim anlamlarını da kapsayacak bir kabiliyete sahiptir. Bunlara ilave olarak Tülin Akşin'in Doğu-Batı Dergisi'nin "Söylem Üstüne Söylem" sayısındaki makalesinin sözlük derlemesine de bakılabilir.¹¹ Akşin'in buradaki söylem tanımlamaları dil bilimsel bir terim olmaktan ziyade sözlükbilimsel bir tanımlamadır. Sonraki bölümde vereceğimiz söylemin dilbilimi alanı içine giren terminolojik anlamları sırasıyla Garry Marks'ın Küçük Anlam Bilim Sözlüğünden (*A Little Glossary Of Semantics*)¹², Berke Vardar'ın Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğünden, Bahar Dervişcemaloğlu'nun hazırlamış olduğu Göstergibilim Sözlüğünden,¹³ Ahmet Kocaman (*ın yönetiminde*)'n hazırladıkları Dilbilim Sözlüğünden alınmıştır.

¹¹ Bu konunun sonsuz olanakları var. Bir sınırlama gereksinimi ile bir sözlük anlamına değinmek istiyorum. "Söylem" sözcüğünün İngilizce karşılığı *discourse* olur. Oxford Dictionary of Current English'te isim işlevi şöyle betimleniyor: Sözlü ya da yazılı ders (*lecture*), vaaz (*sermon*) veya sürekliliği olan başka türden açıklamalar; yani belli bir kişiye, belli bir topluluğa hitap eden konuşma (*talk*); veya iki veya daha çok kişi arasında düşüncelerin belli bir dil yapısı içinde sözcükler aracılığıyla anlatımı (*conversation*). Fiil, işlevi söylem söylemek (*utter*) ise söyle betimleniyor: Bir konu üzerine, içinden hakkında kişilerin görüşlerini 'sözlü' veya 'yazılı' olarak açıklaması, geliştirmesi, yorumlaması, ileri sürmesi (Akşin, 2005: 9).

¹² http://www.revue-texto.net/Reperes/Glossaires/Glossaire_en.html#D (12.10.2013).

¹³ <http://www.ege-edebiyat.org/wp/?p=661> (14.10.2013).

1.2. TERİM OLARAK SÖYLEM (DISCOURSE)

Larry Marks'ın 'Küçük Anlam Bilim Sözlüğüne baktığımızda dilbilimsel olarak söylem terimi şöyledir: Belirli bir toplumsal pratiğin türüne bağlı olarak kodlanmış dil kullanımları bütünlüğü(*dür*). Ör. Yasal söylem, tıbbi söylem, dini söylem. [*the totality of codified linguistic usages attached to a given type of social practice*].E.g.: *legal discourse, medical discourse, religious discourse*] (L.Marks, 2001).

Bahar Dervişcemaloğlu'nun "Ege edebiyat.org" sitesinde yayınlamış olduğu gösterge bilim sözlüğünde "discourse" terimini tanımlar:

Discourse (*Tr. Söylem, Fr. Discours*): I. Gen. Ter. Bir şeyler söylemek, bilgi vermek için konuşmak, bir şeyleri tartışmak, halka hitap etmek için konuşmak, bir şeyler öğretmek amacıyla dinleyicilerin karşısında konuşmak, ahlaki bir konuda söylev vermek vb. II. Dil. Sem. Sözce, bir ya da birçok tümceden oluşan, başı ve sonu olan bildiri, tümce sınırlarını aşan, tümcelerin birbirine bağlanması açısından ele alınan sözce. Bir göstergeler dizgesi olan dilin, birey tarafından kullanılması, bireyin bunu kendine mal etmesi. Söylemde belli bir öznenin varlığı söz konusudur. Söylemi anlamak ve anlamlandırmak için o söylemin bağlamını yani söylendiği ortamı bilmek gerekir. Kuramcılar söylem terimini dilden (*langue*) ziyade söz (*parole*) üzerinde yoğunlaşarak ele almışlardır. Birçok çağdaş kuramcı, M. Foucault'nun etkisiyle dili, yekpare bir dizge (monolithic system) olarak değil; bilim, hukuk, tıp, siyaset, gazetecilik, ahlak gibi çeşitli söylemlerle yapılmış olarak ele alırlar. Söylem, belirli gerçeklik biçimleri oluşturmak ve sürdürmek için kullanılan bir dizi temsili düzgüden (*representational code*) oluşan bir temsil dizgesidir. Temsili düzgüler, "söylemsel alan'ın" sembolik düzeninin altında yatan bağıntı ilkeleri akla getirir. Öncelikle belirli tarihsel ve sosyokültürel bağlamlardaki söylemsel biçimleri ele alan Foucault'ya göre belli bir söylemsel biçim, kendi "doğruluk rejimi"ni sürdürür. Foucault, dilbilimsel bir determinizmi benimseyerek belli bir tarihsel döneme ait bir söylemdeki baskın değişmecelerin (*tropes*) o dönem hakkında bilinebilecek her şeyi belirlediğini düşünür. Yapısalcılık-ötesi (*poststructuralist*) eleştirmenler ise söylemin dışında herhangi bir gerçeklik ya da anlam olduğunu kabul etmezler; onlara göre söylem, belirli tarihsel koşullardan bağımsız olarak işler. Yapısalcılık-ötesi eleştiride söylem, zaman zaman "metin" in yerini almış, onun yerine kullanılmıştır. Toplumsal göstergebilimciler ise metin ve

söylem arasında ayırım yapmıştır. Onlara göre söylem, içine metinlerin yerleştirildiği toplumsal bir süreci ifade eder; metin ise söylemin içinde üretilen somut, maddî bir nesneyi ifade eder. Metnin, söyleme göre farklı bir konumlanışı vardır. Metnin birincil yönelimi mimetik¹⁴ düzleme yöneliktir, söylem ise gösterme süreci düzlemine (*semiotic plane*) gönderme yapar (21-141; 41-188; 50; 25-7, 8 vd.). bk. Episteme, Post-structuralism, Representation, Representational Codes, Text (Dervişcemaloğlu, 2010: 21).¹⁵

İmer, Kocaman, Özsoy'un hazırlamış olduğu "*Dilbilim Sözlüğü*"nde ise söylem terimi şöyle tanımlanır: Söylem (*Discourse*) metin dilbilim yapısal yaklaşıma göre tümce ötesi, tümceden büyük dil birimi; dilin toplumsal durumu vurgulandığında ise dilsel büyüklüğüne bakılmaksızın (*tek sözcük, tümce, paragraf* vb.) işlevsel iletişim değerli bir birim olarak tanımlanabilecek sözce. Söylem salt sözlü birim, metin yazılı birim olarak ele alındığı gibi hem sözlü hem de yazılı söylem olarak da kabul edilir (2011: 227).

Berke Vardar, "*Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*"nde söylem terimini şöyle tanımlar:

Söylem (*Alm. Diskursa, Redde, Fr. discours, Ing. discourse, speech*) :

1. Söz; dilin sözlü ya da yazılı gerçekleşmesi, konuşan bireyin kullanımı.
2. Sözce; bir ya da birçok tümceden oluşan, başı ve sonu olan bildiri.
3. Tümce sınırlarını aşan, tümcelerin birbirine bağlanması açısından ele alınan sözce.

Z. S. Harris'in tümceleri de öbür birimler gibi dağılımsal açıdan incelemeye başlamasıyla dilbilimin önünde yeni bir alan (*söylem çözümlemesi*) açılmıştır. Böylece tümcelerin birbirlerine eklenme kuralları araştırılmış, dağılımsal ölçütler dışında dönüşümsel ölçütler de incelemelere yön vermiştir. Söylem, sözcelem ediminin gözlemlenebilir sonucudur. İletişim amacıyla dilsel araçların kullanılmasından kaynaklanır. Söylem, yalnız bilgilerin iletilmesi için değil, alıcıyı eyleme özendirmek ya da sadece kişilerarası ilişkiler kurmak için de kullanılır (2002: 179).

¹⁴ Mimetik: öykünmeci, taklidi.

¹⁵ <http://www.ege-edebiyat.org/docs/506.pdf> (15.10.2013).

1.3. SÖYLEM TEORİSİ (SOSYAL TEORİ)

Bu bölümde söylem analizi yaklaşım ve metodolojilerinin açıklanmalarına geçmeden önce söylem kuramıyla bağlantılı olarak beşeri bilimlerde çok önemli bir yer tutan kültür, toplum ve özne incelemeleri ve dil felsefesine yöneleceğiz. Kültür antropolojinin bilgi nesnesi olduğuna göre, söylem en başta bu antropolojiyi takip edecektir. Daha sonra söylemin öznenin arzularını, bilinçdışını dolayısıyla psikanalizi ve bireylerin tüm toplumsal pratiklerini hesaba katarak, fikirleri, işaretleri, düşünce sistemleri ve muhakeme pratiklerini parçalara ayırıp önce analiz sonra da bu parçaları terkip ederek sentezlemek için üretilmiş bir terim olduğu vurgulanacaktır. Amacımız bu tezde *söylemin sınırsız alanının hesabını* ortaya koymak değildir. Söylemi tanımlama ve özelliklerini ortaya koyma noktasında oldukça kapsamlı sınırlar çizmek istiyoruz. Biz burada söylem kavramının kökenlerine inerek disiplinler arası bakış açılarıyla tanımlamaya, onun niteliklerini, işlevlerini betimlemeye, tasnif etmeye ve ona uygun analiz yöntemlerini göstermeye ve bunlardan uygun olan yöntemleri, seçtiğimiz siyasetnamelerde uygulamaya çalışıyoruz. Umumiyetle, sosyal bilimler bir nicelik bilimi değil, daha çok nitelik bilimidir. Daha ziyade ne kadar sorusundan çok, ne ve nasıl sorularına cevap aramaktadır. Dünyada bugün sosyal bilimlerin pek çok alanında söylem kavramı pek çok bilim insanı tarafından kullanıldığı için çok geniş bir sahaya yayıldı. Fakat son otuz yıllık dönemde hak ettiği değeri batıda elde ettiği kadanyla Türkiye’de kazanamadı. Burada amacımız söylemin batıda kazandığı çok anlamlı terim değerinin daha da kavramsallaştırılması ve pek çok yönüyle açıklığa kavuşturulmasıdır. Yapısalcılık ve yapısalcılık ötesi, dilbilim, semiyotik, söylem analizi gibi fikri geleneklerin temsilcileri olan sözceleme teorisyeni Emile Beneviste, Fransız felsefeciler Michel Foucault, Jacques Derrida, antropolog Cladue Levi Strauss, psikanalist düşünürler Louis Althusser, Jacques Lacan, dilbilimci Michel Pêcheux; Rus Biçemcileri Mikhail Bahktin, Voloşinov, Medvedev; işaret bilimci Umberto Eco; dilin iletişim modelini ortaya koyan Jurgen Habermas; söylemin hermenötik yönünü vurgulayan düşünür Paul Ricoeur; tahkiye söylemcileri Gerard Genette, Seymour Chatman; eleştirel dil bilimciler Norman Fairclough, Ruth Wodak, Teun van Dijk, Sara Mills Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe; edebiyat teorisyenleri, Roland Barthes, Terry Eagleton; siyasi söylem uzmanı Jhon Wilson gibi bu alanda söz sahibi pek çok teorisyenlerin tanımlama tasnif ve teorilerini mümkün mertebe belirtmeye çalıştık. Şimdi aşağıda sözünü ettiğimiz batılı teorisyenlerin tanım, teori ve tasniflerini açıklayacağız.

1.3.1. Sosyal Bilimlerdeki Batılı Teorisyenlerin Söylem Üzerine Tanım, Teori ve Tasnifleri

1.3.1.1. Episteme¹⁶ Temelli Söylem Yaklaşımı

Bu kısımda bilgi (*episteme*) temelli söylem anlayışının öncü kuramcısı Foucault'nun yazmış olduğu kitaplarından sırasıyla 1966 “*Kelimeler ve Şeyler*”, 1969 “*Bilginin Arkeolojisi*” ve 1971 “*Söylemin Düzeni*”nde onun kendi tanımlamaları ve bununla birlikte Foucault üzerine çalışmış Türk ve batılı araştırmacıların Foucault üzerinden söylem tanımlamaları verilecektir. Bu kesitte sonuç olarak söylemin Foucault'ya göre neliği, nasıllığı ve işleyişi hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

(1) Fransız Filozof Michel Foucault (1926-1984)

Foucault'nun 1966'da basılan “*Kelimeler ve Şeyler*” adlı kitabında o, söylemi şöyle tanımlar: “Söylem dilin yorum üzerinden konuşturulmasıdır (1966: 129)¹⁷. Söylem sözel işaretler ardışıklığıdır (1966: 135). Evrensel söyleme gelince o da kendi sırrının şifresi içinde, her bilginin çözücü anahtarını saklayan tek metin değildir; o daha çok zihnin en basit temsillerinden en ince çözümlenmelere ve en karışık bileşimlere kadar olan doğal ve gerekli ilerleyişinin tanımlanması olanağıdır: bu söylem, kökeninin ona dayattığı tek düzenin içine sokulmuş bir bilgidir (1966: 135).” Bu tanımlamalardan da görüleceği üzere birinci tanımda dil, söylem, metin ve yorum kavramlarının arasındaki ilişkilerden türetilmiş hükümlerde metin, yorum için ilk sebep olarak gösterilmiş, yani metinsiz bir yorum olmayacağı söylenmiş, böylelikle sessizce var olan dil sesli/yazılı söyleme dönüşür. Dil önce iken söylem sonradır. Bu dilin dile gelmiş hali, konuşmuş biçimidir. Burada dilin soyut ampirik (*deneye dayanan*) olmayan yönünün altı çizilmek istenmiştir. Söylemin deneye dayalı olan somut yönü vurgulanmıştır. İkinci tanım ise klasik söylem tanımlamasını göstermekte ve söylemin eklenilebilirlik özelliğine vurgu yapılmış, sözel işaretler halinde gelişen temsillerinden başka bir şey olmadığı şeklinde tanımlanmıştır. Klasik dedik, çünkü Aristoteles'in temsil teorisini daha sonra İbn-i Sina'nın geliştirerek delâlet teorisini ortaya koymuştur. Batılı teorisyenler bunu

¹⁶ Kaynağa, merkeze, temele, ilkeye vb. gitmeyi mutlak bir biçimde talep eden ve bu talebi oluşturan söylem epistemidir (Derrida, 1967, s.409-428). Beşeri bilimlerinin söyleminde yapı, gösterge ve oyun, İngilizce Adı: “Structure, Sign, and Play in Discourse of the Human Sciences”.

¹⁷ Aslında burada geçen cümle “-dilinin onun(yorumun) aracılığıyla konuşturulmaya çalışıldığı söylemden önce var olan dil-” (Foucault, 1966: 129).

görmezden gelse de bu çalışmalar işaret bilimin öncülleridir. Foucault'nun ikinci söylem tanımlamasında yapısalcı anlamda ayrımlar, farklar söz konusu değildir, birbirini sıkı bir zincir halinde takip eden eş olan temsillerden söz edilebilir. Üçüncü olarak söylemin yine metinle bağlantısı kurularak onun bir bilgi (*episteme*) olduğu açıkça söylenmiştir. Söylem kuramını ise Foucault eserine şöyle yansıtmıştır: “Temsil kendiliğinden, düşüncenin genel unsuru olarak kaldıkça, söylem teorisi aynı anda ve tek bir hareketin içinde, hem mümkün her gramerin temeli hem de bilgi teorisi olarak değere sahip olmaktadır” (1966: 469). Bu yönüyle burada Foucault, söylem teorisi için, onun hem söylem gramerindeki bağdaşıklık (*cohesion*) ve tutarlılık (*coherence*) ilişkilerine hem de bilgi teorisine gönderimde bulunmaktadır. Genel olarak bakıldığında da Foucault'ya göre söylem, arzuyu ya da gücü taşıyan episteme' (*bilgi*)¹⁸ dir.

1969 yılında basılan “*Bilginin Arkeolojisi*” isimli kitabında ise söylemin neliğini ve nasıllığını şöyle açıklar: “(...) en genel ve en belirsiz biçimde o[söylem] sözsöz edimler bütünü gösteriyordu ve söylemle, o zaman, gerçekten işaretlerin toplamı halinde meydana getirilmiş olan şey (*muhtemelen meydana getirilmiş her şey*) anlaşılıyordu.” (Foucault, 1969: 137).

Foucault burada açık bir söylem tanımlaması yapmasa da onun uzun cümlelerinin çözümlenmesi sonucunda ilk olarak Aristoteles'ten Austin'e dek gidebilecek bir *söz edimleri teorisine* gönderme yapmakla birlikte yine “*bütün*” kelimesiyle hükmü bağlamaktadır. Uzun cümlelerin içindeki ikinci tanımlama girişiminde ise insanın sonluluğu, zamanın aşılabilir mesafesi ve insanın nesnelere, şeylerle ilişkisi bağlamında daha da büyük bir genellemeyle semiyosis evrenine ve işaret bilime gönderme yaparak yine benzer bir kelime “*toplam*” sözcüğü ile cümleyi yargıya bağlamıştır.

Foucault'nun bu tanımlamasını “*an entity of sequences of signs in that they are enouncements (enoncés)*” (Foucault, 1969: 141)¹⁹ ‘sözce/sözceleme edimleri olan işaretler zincirinin bir etnitesi’ olarak çevirdiğimizde, o “*enoncé*” kavramından

¹⁸Foucault 'ya (1969:233) göre “*bilgi*”: a. söylemsel bir uygulama tarafından düzenli bir şekilde oluşturulmuş ve bilimle yermekle zorunlu olarak yükümlü bulunmadıkları halde, bir bilimin kuruluşu için gerekli olan elemanlar toplamı. b) Öznenin, söyleminde kendileriyle ilgili bulunduğu nesnelere söz etmek için kendisinde pozisyon alabildiği alan. c) [tıbbi] söylemin öznesini yerine getirebildiği bakma, inceleme, açıklama, kaydetme, karar verme fonksiyonlarının toplamıdır d) söylem tarafından gösterilmiş kullanım ve uyum olanaklarıyla tanımlanır. e) Söylemler üzerine veya söylemsel olmayan başka uygulamalar üzerine eklenme noktalarının toplamıdır. Bilimlerden bağımsız bilgiler vardır, fakat belirlenmiş söylemsel uygulama olmaksızın bilgi yoktur (*Vurgu bize aittir*).

¹⁹ Alıntı Princeton Üniversitesi sitesinden:

<http://www.princeton.edu/~achaney/tmve/wiki100k/docs/Discourse.html>. (20.10.2013).

Benveniste'nin sözce ya da sözceleme teorisine ya da 'enouncement' kelimesinin çevirisinden yola çıkarsak [*Act of enouncing; that which is enounced*] ifade edilen 'söz aktı'na gönderimde bulunmaktadır. Açıkçası Freege- Russel - Wittgenstein'in tanımladığı 'dilin ana işlevi olguları betimlemektir'den uzaklaşarak Austin'in 'dilin olguları betimlemenin dışında başka işlevlerinin de olabileceği'nden yola çıktığı, gelgelelim dilin daha çok ve daha kapsamlı olarak toplumsal etkinliklerde bulunmak için kullanıldığı, söz edimlerine gönderimde bulunduğu görüşlerini kabul ettiğini ileri sürebiliriz.²⁰ Toparlarsak göreceli olarak bu tanımlama semiyotik, söz edimleri ve dil olgusu gibi terimlere atıflarda bulunan bir birleştirme (*terkip*) olarak karşımıza çıkar.

Öte yandan Foucault üzerine çalışmış, söylem analizlerinde bulunmuş araştırmacıların tanımlarıyla karşılaşıyoruz. Öncelikle batılı bilim insanları olmak üzere, bunlardan biri halen Sheffield Hallam Üniversitesi Beşeri Araştırmalar Merkezi'nde söylem yaklaşımları üzerine çalışan Sara Mills'tir. Diğeri ise 'Cambridge School'da politik dil çalışmalarıyla ünlenen ve 'Yakın Çağın Modern Britanyası'nda Politik Söylem' (*Political Discourse in Early-modern Britain*1993) kitabı ile bu alanda söz sahibi Quentin Skinner'dir. Bunlara James D. Fobin tarafından yazılan "Michel Foucault Güçler" (*Michel Foucault Powers*) adlı kitabındaki tanımlamaları ekleyebiliriz. Sara Mills'in Foucault ve söylem hakkındaki görüşlerine ideolojik temelli bir bakış açısıyla giriş yapması sebebiyle çalışmamızın sonraki bölümlerinden biri olan ideolojik temelli söylem yaklaşımları kısmında detaylıca ele aldık. Skinner, söylem teriminin Foucault'nun hayatında çok önemli bir yeri olduğunu şöyle belirtir: "Söylem, iktidar/bilgi ilişkisi, sosyokültürel araştırmacının yeri ve tarihin öznesinin bulunmayışı" gibi temalar Foucault'nun otuz yıllık düşünce hayatına egemen olan ana temalardır (1991: 73).²¹ J. D. Fabion ise Foucault'ya göre söylemi "bir düzeyde dilbilimsel gerçekliklerin, doğruluk ve yargısal biçimlerin düzenli bir düzğüsü; diğer bir düzeyde ise polemik ve stratejik gerçeklerin düzenlenmiş bir seti" olarak tanımlar (2000: 2-3).

Michele Barrett'in "Marks'tan Foucault'ya İdeoloji" adlı kitabında da söylemler şöyle tanımlanmaktadır: "Ona (Foucault'ya) göre söylemler, göstergelerden ibarettir; fakat şeyleri anlamaktan fazlasını yaparlar; nesnelere sistematik bir şekilde biçimlendiren pratiklerdir."(Baret, 2004: 180). Ayrıca Foucault'dan yapılan bazı

²⁰ Söz Edimleri ile ilgili detaylı bilgi için bk. John Searle'ün "Söz Edimleri" kitabında Dil Felsefesi Profesörü Levent Aysever 'in sunuş yazısı (2000: 8-62).

²¹ Sikinner, Q. 'Çağdaş Temel Kuramlar, (Çev. : A. Demirhan), Vadi yay. , Ankara, 1991.

aktarmalarda “Söylemin olduğu yerde, temsiller kendilerini sergilemekte ve çakışmakta; şeyler birbirine benzemekte ve eklemleşmektedir”. Bu tanımlamada söylemin işaret bilimsel ve dilbilimsel yönü öne çıkarılmıştır (Foucault, 1994; akt. Çoban, 2003: 250).

Öte yandan Türkiye’de Michel Foucault’nun kitaplarının Türkçeye tercümelerine, onun üzerine en kapsamlı çalışmaları yapan Veli Urhan’a ait tanımlamalarına ve diğer bilim insanlarının Foucault üzerine okumalarına dayanan söylem tanımlamaları göze çarpar. Bunlar, söylemin hem bir ‘teorik bir oluşum’ hem de ‘toplumsal bir pratik’ olduğunu, böylelikle söylemin bilgi ve güçten mürekkep olduğunu ifade ederler. Başka bir deyişle söylemin teorik yönü bilgi, pratik yönü ise güç/iktidar kavramıyla ilintilidir. Urhan ise Foucault’ya göre çok boyutlu olan söylemin işinin ‘dış dünyada görüneni ifade birlikleri haline dönüştürmek’ olduğunu söylemektedir (2000: 17). Bunun yanında doğruluk istenci kavramı üzerinde çok duran Foucault için söylem, “ya doğru ya da yanlış olacak ifadeler üretmemize imkân veren bir olasılıklar sistemi” (M. Foucault Power/ Knowledge akt. Urhan 2000: 19) olduğu zaman söylemin lojik değeri üzerine vurgu yapılmaktadır. Aynı zamanda önermeyi “olasılıklar sistemi” tamlamasına bağladığında “sistem” terimini kullandığı için Foucault’nun yapısalcılıktan uzaklaşmadığını da söyleyebiliriz. Dahası Foucault için söylem, *mantıksal tutarlılığa dayanan bir düşünme biçiminin yazılı ya da sözlü olarak dile getirilişi(dir)*. Bir sistem ya da kavramla ilgili bilimsel konuşmaların ve yazıların tümü olan söylem, bir ve aynı söylemsel oluşuma bağlı ifadelerin toplamından ibarettir (Urhan, 2000: 21). Bu tanımlamalarla söylemin mantıksal yönüne (*logos*); dile getirilişi derken de psikanalisttik deneyimine atıfta bulunmaktadır. Çünkü cümlenin psikanalizdeki karşılığı dile getirir. Foucault, “*Bilimsel konuşmaların ve yazıların tümü*” derken yine söylemin yazı ve sözü kapsadığını “*tümü- toplamı*” gibi Foucault’ya ait artık kanıksadığımız matematiksel ifadelerle tanımlamıştır.

Foucault’un 1976’da basılan kitabı “*Söylemin Düzeni*”nin de çeşitli söylem tanımlamalarının büyük bir kısmını önceki paragraflarda göstermiştik. Foucault’nun bu kitabında söylem, arzuya gönderimde bulunduğu gibi, iktidar kavramına da işaret etmişti. Bununla birlikte “*Söylemin Düzeni*”inden izler taşıyan dilbilimci Dilek Doğtaş’ın tanımlamalarına göre şöyle tanımlanır: “Söylem, arzuyu yalnızca ortaya koyan (*veya gizleyen*) şey değildir. Aynı zamanda arzunun nesnesi olan şeydir. Doğru söz olarak arzuya yanıt veren söylem kavgaları ve baskı sistemlerini açıklayan şey değil;

ama onun için, onun vasıtasıyla mücadele edilen şey, ele geçirilmek istenen erktir. Erki kullanan doğru söz(dür). Foucault'ya göre özneyi, tarihi, bilgiyi birleştiren kavramdır söylem" (2009: 51).

Oya Mutlu, "Söylem Düşünü Oarak Sokakta Yaşayan Çocuklar" adlı yüksek lisans tezinde Foucault bakış açısıyla söylemi şöyle tanımlar: "Foucault, söylemin ilk durumda **yazı**, ikincisinde **okuma**, üçüncüsünde ise **değiş-tokuş olan bir oyundan başka bir şey olmadığını ve bu değiş-tokuş, bu okuma, bu yazının hiçbir zaman işaretlerden başka bir şeyi devreye sokmadığını, böylece söylemin gerçekliği içinde, kendisini onu anlamlandıranın buyruğuna bırakarak, kendi kendini iptal ettiğine dikkat çekmektedir.**" (Mutlu;2006: 49). Mutlu, 'Söylemin Düzeni' (s.49)'dan esinlenerek kurguladığı buradaki tanımlamasıyla söylemin üretim (*konuşma/yazma*), tüketim (*okuma/dinleme/izleme*) ve paylaşım (*değiş-tokuş*) boyutlarını gözler önüne sermek istemiştir. Sonraki değerlendirmeler ise post modern kuramcılarının çıkmazlarından bir olan "kıyamet" (*apocalypse*) temasıyla yakından ilgilidir. Öznenin, yazarın, tarihin ölümü vb...

Bülent Evre "Bir Düşünü Biçimi Oarak Postmodernizm ve Temel Prametrelere" adlı makalesinde Foucault perspektifinden felsefi bakış açısıyla söylemi şöyle yorumlar: "Foucault bu çerçevede bilginin ve hakikatin söylemsel olarak kurulduğunu düşünür. Buradaki söylem terimi, salt dil olarak değil, aynı zamanda ifade (*statement*) düzeyindeki belli bilgi biçimleri, yani düşünce biçimleri anlamındadır. Foucault'nun (1999: 152) tanımıyla söylem, "(a)ynı söylemsel oluşuma bağlı olan bir ifadeler bütünü"dür. Buradaki söylemsel oluşum, dilbilimsel bağlarla cümleler olarak, mantıksal bağlarla önermeler olarak, psikolojik bağlarla dile getirme biçiminde, fakat ifadeler düzeyinde birbirine bağlanmış olan sözsöz edimleri bütünlüğü/ifade gruplarıdır. Foucault belli bir söylemin ortaya çıkmasında, özneyi gerekli bir koşul olarak görmez. Özne söylemin kaynağı değil, tam tersine onun taşıyıcısıdır. Bu noktada özne/nesne ayrımı yadsınmaktadır" (Evre, 2007: 11).

Gerek Foucault'nun kendisine ait, gerekse Foucault okumaları neticesinde ortaya konmuş söylem tanımlamalarını göstermeye çalıştık. Şimdi de söylemin düzenin nasıl olduğu ve söylemin özellikleri neler olduğu meseleleri üzerinde duracağız.

O, söylemsel düzenleri açıklamak için bir takım sınıflandırmalar yapar. Foucault, ‘*Bilginin Arkeolojisinde* (1969) söylem birlikleri ve söylemsel oluşumlardan ontolojik olarak bahsederken aslında bunları temelde *nesnel, kavram demetleri, ifade biçimleri ve stratejiler* olmak üzere dört kısma ayırır. Söylemin bu öğeleri arasında da boyutsal bir statü ve ilişkiler hiyerarşisi vardır. Kısaca burada asıl anlatılmak istenen şey bu öğelerin söylem içindeki dağılımlarıdır. Kendisi de eğer varsa bu dağılımları mümkün kılan ve yöneten sistemi betimlemeye çalışmaktadır. Biz bu kısımda Foucault’nun “*Söylemsel Düzenler*” başlığı altındaki kesiti yorumlayarak açıklamaya çalışacağız.

Söylemin Birlikleri

Söylemler bu bölümde en genel anlamıyla ifade birlikleri olarak tasavvur edilmiştir. Foucault, “*Bilginin Arkeolojisi*”nin yaklaşık seksen sayfalık kesitinde söylemin düzenine ilişkin teorik tasarımlar sunmuştur. Özellikle söyleme ilişkin bu kuramsal yaklaşım, söylemin tehlikeli kısımlarını budama, sınırlandırma düşüncesinden kaynaklanan “*süreksizlik, kopukluk, eşik, sınır, seri, dönüşüm*” gibi kavramların devreye sokulmasıyla başlar. Bundan sonra söylemim eklenilebilirlik özelliğine değinerek bu özelliğin yüzyıllar arasında farklılıklar gösterdiğini, bölünmeler olduğunu ifade eder. Bunların daima düşünsel kategorilerin, sınıflandırma ilkelerinin, normatif kuralların, kurumsallaşmış tiplerin kendileri olduğu: bunların çözümlenmeye degecek söylem olguları olduğunu belirtir. Tam burada askıya alınması (*incelenmesi*) gereken birlikler, en dolaysız biçimde kendini empoze eden (*dayatmış*) birliklerdir, der (1969: 35). Yalnız şu var ki daha sonra söylemin eklenilebilme özelliğine farklı bir nitelik işaret eder. Bu durumu “*ortadaki söylem*”, “*bedensiz söylem*” ve “*söylem dışı*” kavramlarını oyuna sokarak gerçekleştirir. Ortada olan söylem varsa, bu da akla ortada olmayan gizli ilişkiler ağı içinde olan bir söylemin varlığını getirir. Bu söylem gizli bir şekilde önceki söylemlere tema bağlantısını gerçekleştirir. Bedensiz söylem ise bir nefes kadar sessiz bir ses, ancak kendi izinin oyuğu altında olan bir yazıdır. Burada da Foucault değışmeceli kelime oyunları ile bizce aslında söylem incelemesinin bağdaşıklık birimlerinden biri olan “*ön varsayım*”a gönderme yapar. Ayrıca bir tutarlılık birimi olarak karşımıza çıkan “*örtük bilgi, konu ve örtük konu*” terimleri ile de ilintilidir. Söylem dışılık ise söylenen her şeyi içeriden kemiren bir oyuk, söylemediği şeyin zoraki varlığı. Bizce buradaki söylem dışılık kavramı muhtemelen yine söylem incelemelerinin anahtar kavramlarından biri olan fiziksel/dış bağlama işaret eder. Söylemin dışındaki

nesnelere söylem üretme ortamındaysa bunların alıcı ve vericiler tarafından görülmesi ve algıya dâhil edilmesi durumu eş zamanlıdır. Bu yüzden sözcüleme ortamındaki bu nesnelere (*göndergeler/referents*), sözcükleri adeta eritmektedirler. Bu nesnelere sözcüklerin içinde olmasa da sözcüleme ortamında var olduklarından gösterende (*ses ya da yazı işaretlerinde*) yok olsalar da zorunlu olarak gösterilende (*anlamda*) vardır. Farklı olan sadece kavramsallaştırmada Foucault'nun özgünlüğüdür.

O, söylemin zaman çizgisi içerisinde tekrar edilme, bilinme, unutulma, dönüştürülme, silinme ya da kitapların tozu içinde yok olma olanaklarıyla bir olay olarak ortaya çıktığına inanır (1969: 39). Söyleme “*olay*” yaklaşımını daha sonra Paul Ricoeur'da da göreceğiz. Foucault'nun dediklerine bakılırsa bir ifade, daima ne dilin ne de anlamın sonuna dek kullanamayacağı bir olaydır, aynı zamanda ve bütünü farklı bir kipliğe göre kendisinden önce gelen ve kendisini izleyen ifadelerle de bağlı bulunduğu için elbette olağan dışı bir olaydır. Burada ifadeler olaya benzetildiğine göre olayın nitelikleri de ifadelerle aynen yüklenmeye çalışılmıştır. Olayın vasıfları kendine münhasır olmasıyla birlikte tekrarlanabilir, dönüşebilir, yeniden aktifleşebilir olmasıdır.

Ona göre söylem çözümlemesinde askıya alınan, terk edilen husus ise psikolojik sentez faaliyetleridir. Başka bir söyleyişle söylemin öznesinin saf dışı edilmesidir. Müellifin *niyeti, düşünme biçimi, düşüncesinin kesinliği, zihnini sürekli meşgul eden, onun varlığını aşan ve ona anlam veren projeyi hesaba katmamaktır* (1969: 43).

Söylemsel Oluşumlar

Burada Foucault, söylemin ifadeleri arasındaki mümkün ilişkilerini betimlemeye çalışır. Bir takım söylem hipotezleri geliştirir. Bunlardan ilki, zamanın içine dağılmış olan ifadelerin birlik oluşturmaları için bir ve aynı nesneye bağlı olmaları gerekliliğidir. Bu oluşturulan söylem birlikleri farklı nesnelere dönüşümlerini, onların zaman aralığı içindeki eşitsizliklerini, onlarda meydana gelen kopukluğu, onların sürekliliklerini askıya alan süreksizliği tanımlayan kuralları olacaktır. Yapılacak iş bu ifade bütünlüklerinin ve nesnelere dağılmasını betimlemek, onları birbirinden ayıran bütün aralıkları yakalamak, aralarındaki mesafeleri ölçmek ve hâsılı bölünme yasalarını dile getirmekten ibaret olacaktır (1969: 48). Burada bağlaşıklık olarak söylemin içinde nesnelere karşılayan atıf birimlerinin değişmesi, bir daha kullanılmaması veya tutarlılık ilişkileri içinde söylemlere konu olabilecek nesnelere değişmesi süreksizlik olarak açıklanmak

istenir. Bu süreksizliklerin dağılımını açıklamak, birbirlerine olan aralıkları yakalamak, mesafe ve kurallarını ortaya koymak söylemsel oluşumları anlamak demektir.

İkinci hipotez ise ifadelerin art arda geliş biçimleri ve tiplerinin betimlenmesidir. Dağınık ve ayrışık ifadelerin birlikte varoluşu, bölünmelerini işaret eden sistem, birbirlerine verdikleri destek, taşıdıkları ya da taşımadıkları biçim, uğradıkları dönüşüm, meydana gelişlerinin, yok oluşlarının ve birbirinin yerini almalarının oyunu olacaktır (1969: 50). Foucault, ifade birliklerinin art arda geliş şekillerinin özellikleri ya da onların nasıl modelleşip tipleştikleri üzerinde durmaktadır. İşte bu meydana geliş, dağılma, yok oluş veya ornatma oyununu açıklamaya çalışmaktadır.

Foucault'ya göre üçüncü hipotez, oyuna sokulmuş bulunan sürekli ve tutarlı kavramlar sistemini²² betimlemek suretiyle ifade gruplarını ortaya koymaktır.

Dördüncü hipotezi ise temaların aynılığı ve sürekliliğidir. Belirli bir temanın ilk anda, bir söylem birliğini, yaşam için ihtiyaçları bulunan, yaşama iç gücüne ve olanaklarına sahip olan bir organizma gibi, kurmaya ve diriltmeye yetili olduğunu varsaymak uygun görülüyor (1969: 51). Bu temalar tamamen özgürlükçü ve her şeyi tabii seyrine bırakan fizyokratik²³ temalardır. Söylemin belirlenmesinin ilkelerinin *söylemin bu serbest bıraktığı tercih noktalarının dağılımında aramak gerektiğini* savunur. Bunun da *önceden var olan temaları yeniden hayata geçirmek, birbirine zıt stratejiler yaratmak, kavramlar oyunuyla uzlaşmaz ilgilere yer vermek, izin vermek ve farklı parçaları kullanmakla* olacağını ileri sürer. Dolayısıyla *söylemin tema seçim noktalarını ortaya konması ve her tematik tercihin berisinde stratejik olanaklar alanın tanımlanması* gerektiğini söyler (1969: 53). Bu tematik seçimlerin arkasındaki stratejik olanaklar artalanının temayı kuşattığından bahseder fakat bu soyut alana hiçbir örneklendirme yapmaz. Sonrasında söylemin *tekrarlanma biçimlerini ve dağılma sistemlerini* açıklamak gerekliliğini belirtir. Bununla birlikte söylemin dağılma sisteminin öğelerini isimlendirir. Bu öğeler: *nesnelere, ifade tipleri, kavramlar ve tematik*

²² Dil bilimsel olarak her cümle için genel ve normatif biçimi olarak tanımlanmış **hüküm** kavramı, **adın** genel kategorisi altında yeniden gruplanmış **özne ve sıfat** kavramları, mantıksal bağ sisteminin dengi olarak kullanılan fiil kavramı (1969: 50).

²³ Ekonomiyle alakalı bir terim. Fizyokratik düşünce ekonomiyi insan vücudunun kan dolaşımına benzeten, doğallığın korunmasından yana olan düşüncedir.

seçimlerdir. Ona göre söz konusu olan bu ögeler arasındaki düzeni tanımlamak ve kanıtlamaktır (1969: 55).

Nesnelerin Oluşması

Bu kesitte ise söylemin düzeninde ögelerden biri olan nesnelerin <<*oluşma kuralları*>> ya da var oluş düzenini açıklamaya girişir. Aslen Foucault'nun nesnelere²⁴ dediği şey ilgilenilen disipline göre karşılaşılan olay, sorun, hastalık gibi fiziksel ampirik olgulardır. Mesele bunların tespit edilip isimlendirilmesidir (1969: 57). Bu arada nesnelerin kayıtlı bulunduğu "*kütük*" kavramından söz eder. Kütük nesnelerin adlandırıldığı, sınırlandırıldığı, tahlil edildiği, düzeltildiği, yeniden tanımlandığı, itiraz edildiği, ortadan silindiği alandır.

a) İlk bu *kütüklerin doğuşlarının* ilk belirtilerine işaret eder:

Burada söylem aniden ortaya çıktığı yerde kendi alanını sınırlandırır, hakkında konuştuğu şeyi tanımlar, ona nesne statüsü verir –onu göstermek, onu adlandırılabilir ve betimlenebilir kılmak- olanağını gerçekleştirir.

b) *Sınırlanma isteklerini* betimleme hususuna atıfta bulunur:

Tıp, ceza hukuku, dini otorite, gibi kurumların belirledikleri herhangi bir *sorun nesnesini- delilik* gibi- ayırt etme, gösterme, adlandırma ve bireysel ya da toplumsal hafızaya yerleştirme istekleri

c) Son olarak *özelleştirme kafeslerini* çözümlenmek gerekliliğine değinir:

Bunlar ona göre aynı zamanda diğer bir mecazi ifadelendirme ile *farklılaşma kafesleridir*. Herhangi bir disiplinde nesnelere birbirinden ayırdığımız birbirine bağladığımız, yeniden grupladığımız, tasnif ettiğimiz birbirinden türettiğimiz sistemlerdir. Bu kafes seçilmiş, adlandırılmış, sınırlandırılıp dökümü yapılmış kelimeler ve cümleler kafesidir. Burada analiz edilmesi gereken bu kafesin içine hapsedilmiş nesnelerin oluşum sistemidir. Amaç söylemlerin nesnelere ortaya çıkış yerlerini ve ortaya çıkış ilkesini nasıl bulduğunu göstermektir. Böylece kopuk oluşumlar tanımlanmış olur (1969: 59 - 62).

²⁴ Bu nesnelere psikopatoloji disiplininin örnek: hafif davranış bozuklukları, telkin ve hipotez olguları, merkezi sinir sistemindeki zedelenmeler, zihinsel ya da hareket ettirici adaptasyon eksikleri, suçluluğun ortaya çıkışı gibi... Hukuk için örnek nesnelere: özür, sorumsuzluk, hafifletici durumlar, taammüden/kasıtlı suç, soya çekim, sosyal tehlike gibi (1969: 57-9).

Anladığımız kadarıyla daha sonra Foucault söylem nesnesinin ortaya çıkış koşullarını ve bu koşullarla birlikte *karmaşık ilişkiler ağını* açıklamak için dört kural ortaya koyar:

- i. Bir söylem nesnesinin ortaya çıkması için *gerekli şartlar* onun hakkında farklı şeyler söyleyebilmeleri için gerekli tarihsel şartlar; başka nesnelere birlikte yakın alanın içinde bulunması için, bu nesnelere birlikte *benzerlik, yakınlık, uzaklık, farklılık ve dönüşüm* ilişkilerini gerçekleştirebilmesi için gerekli ağır şartlardır. Burada söylenmek istenen şey herhangi bir çağda herhangi bir şeyden bahsedemeyeceğimizdir; yeni bir şey söylemek kolay değildir. Yani nesnelere gün yüzüne çıkabilmeleri karmaşık ilişkiler demetinin olumlu koşullarında var olur.
- ii. Bu ilişkiler kurumlar, ekonomik ve sosyal süreçler, davranış biçimleri, ilke sistemleri, teknikler, sınıflama tipleri, belirginleştirme biçimleri arasında gerçekleşir. Bu ilişkiler nesnede mevcut değildir. Bu ilişkiler nesnenin çözümlemesi yapıldığında görülen ilişkilerdir. İlişkiler nesnenin içyapısını tanımlamazlar fakat ortaya çıkarmak, başka nesnelere yanında yer almak, onlara göre kurulmak, ayrımın indirgenemezliğini, onun ayrıışıklığını belirlemek, kısacası bir dışsallık alanı içine yerleştirmek olanağını veren şeyi tanımlarlar.
- iii. Bu ilişkiler, ilkin <<*birincil*>> diyebileceğimiz ve her söylemden ya da söylem nesnesinden bağımsız olarak kurumlar, teknikler, sosyal biçimler arasındaki betimlenebilen ilişkilerden ayrılırlar. Burada üç ilişki tipi belirler, birincil ya da *gerçek ilişkiler sistemi*²⁵ İkinci ya da *düşünsel ilişkiler sistemi* ve son olarak *kopukluk ilişkileri* diyebileceğimiz sistem. Burada problemin bu üçüncü ilişki tipinin bir ve ikinci ilişki tipiyle oyununu göstermek olduğunu düşünür.
- iv. Söylemsel ilişkiler, görüyoruz ki söylemin içinde değildir: Onlar söylemi

²⁵ XIX. Yüzyılda bir burjuva ailesiyle adalet biçimleri ve kategorilerin işleyişi gibi (64).

sınırlayacak ya da ona bazı biçimler empoze edecek yahut da bazı koşullarda bazı şeyleri ifade etmeyi onu zorlayacak olan söylemin dışındaki ilişkilerdir. Onlar neredeyse söylemin sınırlarındadır: söylemin kendilerinden söz edebildiği nesnelere ona sunar, ya da bu nesnelere söz edebilmek, bunları inceleyebilmek, açıklayabilmek, çözümleyebilmek, sınıflandırabilmek vs. için söylemin gerçekleştirmek zorunda olduğu ilişkiler demetini belirler (1969: 63 - 4).

Foucault genel olarak burada söylemin nesnelere ortaya çıkış koşullarındaki karmaşık ilişkileri teorik olarak anlatmış. Tarihsel söylem analizi için bir şematik ve somut olmayan kuramsal metodoloji sunmuş, özel olarak ise söylem analizi için söylem nesnelere ortaya çıkarılması ve ilişkilerinin en doğru şekil betimlenebilmesi için detaylı tasarımlarla metin dışı bağlamın önemine işaret etmiştir.

İfade Biçimlerinin Oluşması

İfade biçimleri²⁶, Foucault'ya göre özellikle öznenin değişik dile getirme biçimleri, kipleridir. Bu aynı zamanda işlevsel olarak söylemi daha küçük boyutlara indirgeme girişimidir. Belki de bunlar söylemin en büyük parçası, söylemin genel unsurlarıdır. Foucault ifade biçimlerini üç bölümde açıklamaya çalışır:

- i. İlk soru kim konuşuyor? Konuşanın statüsü ve bir söylemdeki yasaların ona verdiği rolü ve bu ifade biçimini dile getiren öznenin diğer gruplarla²⁷ ilişkisinin betimlenmesi gerektiğini söyler.
- ii. Söylemin meşru kaynağı ve uygulama noktası, kendilerinde bulunduğu kurumsal mekânlarının detaylıca betimlenmesinin elzem olduğunu belirtir.
- iii. Özne konumu itibarıyla kendisine verilen belli *bilgi kafesi* çerçevesinde sorular soran, belirli bilgilenme programına göre dinleyen öznedir. Statüsü gereği, konumuna göre –doktor, öğretmen, hâkim vd.- ifade etme kiplerini yenilemesi olarak anlaşılabilir (1969: 70 - 73).

²⁶ Bir söylemde kullanılacak biçimsel yapılara örnek: niteliksel betimlemeler, biyografik anlatılar, işaretlerin gösterilmesi, yorumlanması, yeniden kesilmesi; analogi yoluyla akıl yürütmeler, tümden gelim tipleri, istatistik tahminler, deneysel doğrulama, sebepliliği bir genele tahsis etme, mantıksal art arda geliş biçimleri, ayrıştırma ve birleştirme biçimleri vd.

²⁷ Bu gruplar: siyasal iktidar, onların temsilcileri, hukuksal iktidar, farklı meslek kuruluşları, dinsel gruplar, din adamları gibi...

Kavramların Oluşması

Port Royal dil bilgisinden almış olduğu “*kavram topluluğu*” terimini işlemiştir. *Kavramlar topluluğunun tutarlı bir bütün halinde örgütlenebileceğini* düşünür. Bu kavramlar topluluğunun göründükleri, dolandıkları ifadeler alanın örgütlenmesini tasvir etmeye çalışır:

- i. Bu örgütlenme *art arda geliş* biçimlerini, *ifade serilerinin çeşitli düzenlenişleri*,²⁸ ifadelerin çeşitli *bağlantı tipleri*²⁹ arasındaki bağıntı sistemidir. Kavramların³⁰ ortaya çıkışını ve geri dönüşünü yönetecek olan şey ifadelerin genel düzeni ve belirli bütünlerin içinde seri haline gelişleridir. İfadeler boyunca algısal bir koşu yolunu onarma biçimidir; betimlemek, farklı özellikler halinde dile getirmek, belirginleştirmek ve sınıflamak arasındaki ilişkiler ve bağılıklar oyunudur; özel gözlemlerin genel ilkelerin karşılıklı durumudur; öğrendiğimiz, gördüğümüz, çıkarsadığımız, muhtemel olarak kabul ettiğimiz, ilke olarak öne sürdüğümüz şeyler arasındaki bağımlılık sistemidir. Her şeyden önce o ifadeleri seri haline koymak için kurallar bütünü, kavramlar olarak geri dönen elemanların bölüm bölüm ayrıldıkları bağımlılıkların, düzenin ve art arda gelişlerin zorunlu şemalarını toplamadır.
- ii. İfade alanının görünüşü *birlikte varoluş* biçimlerini de içerir. Bu durum ona göre kavramların bir *varlık alanının*³¹ göstergesidir. Bu varlık alanında gerçekleştirilmiş olan ilişkiler deneysel doğrulamanın, mantıksal geçerliliğin, saf ve basit tekrarın, gelenek ve otorite tarafından doğrulanmış kabulün,

²⁸Bunlar: duyarsızlıkların, ardışık sonuçları, kanıtlamalı akıl yürütmelerin düzeni, betimlemelerin düzeni, gitgide ilerleyen genelleşme ya da özelleşme şemaları, kattettikleri uzaysal dağılımlar ya da anlatuların düzeni ve zamanın olaylarının ifadelerin çizgisel akışı içerisindeki bölünme biçimleridir (1969: 76).

²⁹Bunlar da: artarda ya da üst üste konulabilir, *hipotez- doğrulama, iddia- eleştiri, genel kanun- özel kanun uygulama ilişkileridir*.

³⁰Bunlara doğa tarihinden örnek: cins, tür, karakter, doğal tasnif, memeliler, işaretler, yapı, organizma kavramı gibi... (1969: 77).

³¹Bunlar: önceden başka bir yerde oluşmuş olan, kabul edilmiş gerçek, doğru betimleme, doğru akıl yürütme ya da zorunlu ön kabul sıfatlarıyla bütün ifadeler; reddedilmiş, dışarıda tutulmuş şeyler, tartışılmış yargılanmış olan şeylerdir.

yorumlamanın, gizli anlamların araştırılmasının, yanlış çözümlenişin düzeni hakkında olabilir. Bunların dışında ona göre yine bir de *birliktelik alanı*³² da betimlenmelidir. Bunlara ilaveten Foucault'nun belirttiği bir üçüncü alan da *hafıza alanıdır*.³³

- iii. İfadelere meşru biçimde uygulanabilen *müdahale prosedürlerini* tanımlar. Bu prosedürler pek çok söylemde farklılaşır. Bu bakımdan tüm söylemler için genel bir ilke arz etmezler. Anlayışımıza yansıyan yönleriyle bu prosedürler, herhangi bir disiplinin kullandığı sınıflandırma ifadelerinin *kopyalama yöntemleri, çevirme biçimleri*³⁴, *genişletme ve daraltma yolu* ile farklı disiplinler için kullanılmasıdır.

Burada Foucault'nun göstermeye çalıştığı şey söylemdeki kavramları tam bir listesini çıkartmak değil, bu zaten imkânsızdır. Burada yapılmak istenen şey ifadelerin hangi şemaya (*seri haline konulmuş, eş zamanlı gruplama, çizgisel ya da karşılıklı değişme*) göre bir söylem tipi içinde bulduklarını, geriye gittiklerini, yeniden ortaya çıktıklarını, birbirinden ayrıldıklarını, yeniden birleştiklerini, gelişme ya da belirlenme kaydedebildiklerini, yeni mantıksal alanların içinde yeniden ele alınabildiklerini, yeni semantik içerikler kazanabildiklerini, alanlarında kısmi örgütlenmeler kazanabildiklerini göstermeye çalışıyor (1969: 81).

Bu bölümde bir yandan genel dil bilgisi için bir takım alanlardan söz eder: *geçerlilik alanı, normatiflik alan ve güncellik alanı*. Bu alanların söylemle ilişkilerini açıklar. *Geçerlilik* alanı mantıkla ilgilidir. Bir önermenin geçerliliği ya da geçersizliği hangi ölçüte göre tartışılabilirliğini açıklar. *Normatiflik* alanı ise söylem için uygun olamamaları ya da gereksiz, sıradan olmaları ya da bilimsel olamamaları sebebiyle bazı ifadelerin hangi kıstasa göre dışarıda tutulacağını tartışır. *Güncellik* alanında ise elde edilmiş çözümleri kıyaslayan, (*önermelerin*) mevcut problemleri tanımlayan, geçerli doğrulamaları oluşturan söylem alanını tanımlar.

³²Buradaki ise en başta ifadeleri için etkinliği olan ifadeler, güce boyun eğen ifadeler ya da kendisiyle çatışan ifadeler, analogik doğrulamalar, genel ilkeler, bir akıl yürütme için kullanılmış öncüller, uygulayabildiğimiz ifade modelleri gibi...(1969: 78).

³³Bu alanda ise: ne kabul edilen, ne tartışılan, bir gerçekler bütünü olmayan, bir gerçeklik alanını tanımayan, fakat kendilerinin karşısında soy zinciri, doğuş, dönüşüm, süreklilik ve tarihsel süreksizlik ilişkilerinin yer aldığı ifadeler yer alır (1969: 79).

³⁴Ör. Bitkisel belirginleştirmenin hayvansal sınıflama sistemine aktarılması gibi...

Diğer bir yandan da daha önce “*Kelimeler ve Şeyler*”de de açıkladığı dört dil bilgisel şemadan söz eder. Bunlar, “*tahsis etme, eklemleme, belirtme ve yatağını değiştirme*”dir. Bu üst kavramları gramer terimleriyle eşleştirir. Özellikle fiille ilgili olarak, olmak fiili, bağ, kök-fiil çekim eki gibi terimler tahsis etmenin teorik şeması için, daha sonra isim ve isim soylu kelimelerle ilgili olarak fonetik öğeler, alfabe, ad, adıları ve sıfatlar eklemleme teorik şeması ile özel ad, genel ad, kanıtlayan, kök - isim, anlam uyumu gibi terimleri belirtme teorik şeması, son olarak doğal ve yapay dil, istiare ve biçim şiir dili gibi terimler yatağını değiştirme teorik şeması ile ilişkilendirilir ve bunların eş zamanlı ve ardı ardına gelişlerinin nasıl mümkün olduğu sorgulanır (1969: 83).

Stratejilerin Oluşması

Söylemde en üst seviye, kaplamı en geniş boyut stratejilerdir. *Temalar, anlayışlar, teoriler* olarak adlandırılan bu stratejiler için egemen kelime “*seçmek*”tir. Aynen Ferdinand de Saussure’ün bildirdiği gibi cümlenin seçme (*paradigmatik*) eksenine sıralama (*sentaktik*) eksenine benzer şekilde cümle ötesi en büyük birim olan söylemin içinde Foucault’ya göre en büyük boyut olarak karşımıza çıkan stratejilerde de isteğe bağlı bir seçme eksenine söz konusudur. Burada önemli olan şey bu stratejilerin söylem içinde nasıl dağıldığını bilmek ve tespit etmektir. Stratejiler somut olarak söylemin içindeki çeşitli *kaynak fikirler, etkiler, buluşları düşünsel ikilemler, teorik modellerdir*. O, bunların oluşum koşullarını tanımlamak gerektiğini belirtmiştir. Temelde seçme edimi de isteğe bağlı olduğundan bu istek aynı zamanda söylemin rejimi ve uyum süreçlerine bağlıdır. Burada bir takım mümkün kılma noktalardan bahseder: Bunlar, *bağdaşmazlık* noktaları, *denklik* noktaları, *dizgeleştirmenin çarpışma* noktalarıdır. Bağdaşmazlık noktaları ifadelerdeki çelişki ve tutarsızlıklardır. Denklik noktaları, ortaya çıkış koşulları ve kurulma düzeyleri aynı olan <<ya... ya...>> biçimi altında birbirine alternatif olan noktalardır. Dizgeleştirmenin çarpışma noktaları ise hemhemicidirler, birbiriyle bağdaşmamalarına rağmen nesnelere, kavramaların ve ifade biçimlerinin tutarlı bir serisidirler. Burada bütün bunları tespit için anahtar yöntem kararın özel isteklerini betimlemektir. Böylece söylemin oynadığı rol belirginleşir. Ona göre şu da bir gerçek ki bu rolü en iyi açıklama, söylemin çağdaşı olan diğer söylem topluluklarının ekonomisini incelemekle ortaya çıkar (1969: 84-9).

Genel olarak Foucault söylemsel oluşumların tam bir tanımlama ve betimlemesini yapamasa da –sonsuz giden dilde bu zaten mümkün değildir- mümkün merteye söylemi oluşturan nesnelere bir araya gelmesi, alış verişini, dönüşmesini, kavramların ya da kavramlaşmaların üretimini, ifade biçimlerinin belirmesini, değiş tokuşunu, isteğe bağlı anlayış, tema ya da teorik seçimleri içeren stratejilerin dağıtım kurallarının sistemini ortaya koymuştur.

Arzu ve İktidar

Söylemin en zayıf yönü boşluklarının olmasıdır, bu yönü göreceli yorumlara neden olur. Söylem dikkat çeker, kanca atar, beğeni toplar ya da ötekilerce eleştirilir, telin edilir. Uzayıp giden bir rastlantısallığı vardır. En önemli özelliklerinden biri de sürdürülmek (*sözcükleri bitmediği sürece devam etmek*) aynen şarjördeki mermiler kadar atış hakkıyla sınırlandırılır. Cephanesi kadar konuşur özne. Diğer bir özelliği de Derrida'nın ifadelendirmesiyle "*porta parole*" yani sözün taşıyıcı olmasıdır. Öteleri bugüne, bugünü ötelere taşır. Her sürdürülmek zorunda olan şeyin bir eşiği olmalıdır. Foucault bu eşik kavramı üzerinde çok durur. Sürdürülen şeyler nereye kadar taşınabilir. Bu yönüyle söylem dilin yüküdür. Bu yük gizli/açık düşüncelerin söz ve yazı ağırlığıdır. Bedeli bazen öyle ağırdır ki dikkatsizce sarf edilmiş söylem hayatın yitimine neden olabilir. Burada meseleyi Yunus'un söz üstüne düşünceleriyle ilişkilendirebiliriz. Söz ve söylemin yapısının ve ifade zamanının yani deminin [*etki gücünün*] bilinmesi gerekir ki göndericinin yüzünü ak edebilsin. İyi yapılandırılmış, pişirilmiş söylemler toplumsal hayatta pek çok işimizi çözmemizi sağlar. Foucault gibi post modern teorisyenlerin çok sevdiği diğer bir kavram da oyundur. Oyun ile aralarında ilişki metaforiktir. Yani söylem oyuna benzer, kendi içinde kuralları, katılanları, kazanan kaybedenleri vardır. Bu oyuna katılmaya can atanların yanı sıra içlerinde yaşadıkları kastrasyonlar sebebiyle tereddüt halinde dışarıda kalma korkusu taşıyanları da vardır. Söylem bir arzuya ortak bir temenniye, isteğe delalet eder çoğu zaman. Meşum yönleri olabileceği gibi takdire şayan yanları da vardır. Bu onun dönüştürülmeye müsait yumuşak karnıdır. Bukalemun gibidir. Stratejik davranır. Pek çok nihai hedeflere matuf pek çok usu kamufle eder. Şartlara uyum gösterir. Kimi zaman iktidara intibak eder, güce tapınır, kimi zaman arzuları doğrultusunda aynı güce, güç odaklarını eleştirir. Genellikle arzusunun esaretindedir, kendini tatmin yolları arar ve öz güvenini sağladığında sürgit devam eder.

Herhangi bir şeyden nefret edildiği ya da korkulduğu anlarda gerçek dışılık zırhına bürünür ya da sessizliğe gömülür, bir söylem olmaktan çıkar bir iç logos olur.

Foucault'nun "*Söylemin Düzeni*"nde (1970/ Çev. Ilgaz, 1986) dediği gibi, söylem arzu tarafından istila edilmiştir, arzuya yanıt verir ve bununla birlikte erki kullanır. Söylem kendini *-en büyük sevinçlere ya da en büyük dehşetlere götürecektir-* korkunç güçlerle dolu zanneder. Doğru söylem kendisine saygı duyulan, bilgi istencini karşılayan, yeri geldiğinde kendisinden dehşet duyulan, kendini kabul ettiren söylemdir.

Foucault'ya göre söylemin kuşkulu bir düzeni vardır. Eğer böyle bir düzeni varsa bu sırası da olmalıdır. Bu sıralama öncelik-sonralık, sebep-etki, büyüklük-küçüklük, azlık-çokluk, uzunluk-kısalık, önemlilik-değersizlik, etkileyicilik-sıradanlık gibi dikotomilerle kendini gösterebilir (1970: 22).

Söylem soru sorar, mesele üretir, aynı zamanda beklentilere yanıtlar verir. Söylemin yasaları içinde var olmak zorundayız. Onun pek çok kesin ve keskin yanları vardır. Söylem acımasızdır. Söylem kendisini kullanmasını bilmeyenin dünyasını dar eder, üreticisinin yüz rengini kızıla çevirir. Onu iktidara karşı fazla kullananın burun rengini kahverengiye döndürür. O kimi zaman kullanıcısının kar rengi soğukkanlılığıyla korkutur, muhababını inandırır. Söylem kimi zaman kendisinin pembe, kızıl tonlarıyla arzuyu ısıtır, tüketicisini kendine çeker, etkiler ve üreticisinden etkilenir.

Söylem doğru ve yanlış tezatlığının göstergesi olan önermelerden kendini soyutlayamaz. Söylem önerme düzeyinde düşünüldüğünde onun doğru ve yanlış arasındaki gel gitleri keyfi, değiştirilebilir, kurumsal, törensel, şiddete dayalı değildir. Söylemin en önemli özelliklerinden biri de paylaşımına açık olmasıdır. Söyleme ait bir kurumlar şebekesi vardır. Söylem, *doğruluk istenci, yasaklanmış söz ve deliliğin paylaşımı* gibi üç dışlama sistemine maruz kalır. Doğruluk istenci: dışlamak amacıyla kurulmuş olağanüstü mekanizma. Doğruluk istenci kurumsal bir desteğe dayanır. Doğru söylem, doğaldan gerçeğe benzeyenden, içtenlikten ve bilimden destek aramak zorunda kalıyor. Çok uzun zamandan beri bize kabul ettirilmiş bir istençtir (1970: 30).

Arzu ve iktidarın sultanından kurtarılmış söylem doğru söylemdir. Arzu ve iktidar doğru söylemi maskeler. Söylemin denetleme ve sınırlama usulleri vardır ve bunlar birer dışlama sistemi gibi çalışırlar. Söylemin arzu ve erki devreye sokan yönüyle ilgilenirler. Bazen kendi kendilerini denetlerler, ama söylemin oluş ve rastlantı boyutu

dizginlenemez (1970: 30). Bilginin toplumda bir devreye sokuluş, değer alış, dağıtılış, paylaştırılış ve atfediş tarzları vardır. Söylemlerin konuları değişse de işlevleri değişmez. Söylemin içindeki bağıntı değişime uğrayabilir (1970: 31). Her toplumda mutlaka durmadan aktarılan, tekrarlanan, değiştirilen asal/temel anlatılar olduğu gibi, koşullara uygun olarak belirlenmiş, ezberden okunarak aynileştirilmiş ve içlerinde bir kutsallık var diye korunmuş söylem bütünlüğü vardır. Kendi kültür sistemimiz içinde söylenmiş olan, söylenmiş olarak kalan ve daha da söylenecek olan söylemler vardır (1970: 32). Söylemler arası bir aşamalandırmanın varlığından kuşkulandırılabilir mi? Onları telaffuz etmiş bazı fiiliyatlar söylemi silebilir. Asal metinlerden birçoğu birbirine karışır ve kaybolur. Hukuk, tefsir ve dini yorum, bir ve aynı eser üzerinde çok ayrı söylem biçimlerine olanak tanırlar (1970: 33).

Bir disiplin olarak söylem herhangi bir şey hakkında doğru olarak söylenebilen bütün şeylerin toplamı değildir (1976: 38). Yani herhangi bir şey hakkında söylenen yanlış ya da geçek dışı şeyler de (*şiiir, hitâbet*) bu toplama dâhildir. Bununla birlikte bir bilgi hakkında bir tutarlılık ve sistemlilik ilkesi uğruna kabul edilen şeylerin toplamı da değildir. Tutarlı ve sistemli olmayan şeyler (*safsatalar, gayri meşru akıl yürütmeler*) de söyleme dâhildir. Yine “Söylemin Düzeni”nde Foucault’ya (1970: 40) göre metaforik bir betimlemeyle söylemin bir zabıtası vardır. Sözü üreten ve bunu pazarlamak isteyen kişi dış bağlamın, vahşi dış ortamın sınırlandırmalarının yanı sıra bu zabitanın da kurallarına uymak zorundadır. Söylemin bu dış pazar disiplini, sözcelerin üretimindeki sürekli güncellenen denetim ilkesidir. Besbelli ki bu en başta bir statü meselesidir. Herhangi bir sohbe katılan *kişinin konumu ve söyleyeceklerinin konunun öncülleriyle bağdaşıklığı nispetinde* kabul ya da ret ile karşılaşacaktır. Böylece söylemlerin doğasında bulunan bir denetim imkânı, hiç değilse her önüne gelenin her istediği vakit, her istediği toplumsal mekânda söyleme katılamayacağı, dolayısıyla söylemde öznelerin eksiltilmesi kuralı devreye sokulmuş olacaktır. Görüldüğü kadarıyla bu da onun betimlemesiyle, *hiç kimse eğer birtakım zorunlulukları yanıtlamıyorsa söylemin düzenine dâhil olamayacaktır. Daha açıkçası şu ki söylemin tüm alanları aynı şekilde açık ve girilebilir değildir* (1970: 41). Öyleyse buraya kadar söylemi disiplin altına alan zorunlulukları: a) Söylemin taşıdığı birtakım güç unsurlarının her zaman ve koşulda kullanılamaması (*çoğu otoriteye boyun eğmesi*); b) Üretildiği anlardaki rastlantısallıkların dizginlenmesi; c) Söyleme katılanların söylemin veri seviyesine ve gücüne göre elenmesi olarak özetlenebilir. Söylemin bu yönü onun iktidar ve dış pazar

ilişkileri içinde sürekli denetlendiğini ve statüsüz özneleri sildiğini gösterir. Ayrıca söylem içi bağlamda öncülleri bilmeyen ya da söylemin bütününe söylemin başından itibaren eklenemeyen özneler söylemden saf dışı edilir. Oyuna dâhil olamazlar. Böylelikle öznelerin silinmesi durumu aslında güce boyun eğme ya da söylemin başlangıçtaki ritmine ahenk sağlayamama durumudur.

Söylemin diğer önemli özelliği de çeşitli grup, örgüt, teşkilat, cemaat, kurum ve kuruluşların tahakkümü altında dar bir alanda dolaştırılmasıdır. Bu söylem belirli kurallara uyar, ötekini dışlar kendinden olan beyanatı koruma altına alır, elinde tutar, kaybetmeyecek şekilde yeniden üretir. En eski kabilelerden tutun da en yeni modern grupların ayinlerine kadar tekrarlanarak güncellenen ve böylece zihinlerde konserve edilen bir yapısı vardır. Bu Foucault'ya (1970: 43) göre söylem cemaatlerinin çok yönlü giz ve ifşa oyunudur. Sadece geniş halk kitleleri tarafından kabul edilmiş farklarının dışında aralarındaki sınır çizgisi neredeyse silinmiş olan *söylem cemaatleriyle doktrin*³⁵ *grupları* söylemin büyük sömürü ve kullaştırma yollarıdır.

Dünya sanki üzerindeki üstünden atmak için dönmüş olduğu gibi de devinim içindeki söylem, Foucault (1970: 50) bakış açısıyla düşüncenin ve dilin tüm üretimlerini silmek istiyor; kendisini onu anlamlandıran şeyin buyruğuna bırakarak kendini iptal ediyor. Böylelikle söylem kendini tekrar yapılandırmak için iptal eder, siler. Foucault'nun yukarıda söylediklerine bakılırsa konuşan özneler her türlü bilgiyi kendi lehine dönüştürerek ötekileri kullaştırma ve sömürme amacıyla doktrin haline getirdiklerinde dinleyen özneler (*direnen ya da kabullenen*) için tek savunma kalkını bilgi etiği [*ideal bir doğruluk, aklılık ve özgün gerçeklik*] kavramıyla karşılaşırız.

Foucault söylem incelemelerinde öncelikle söylemin ilkelerini³⁶ belirledikten sonra tarihi söylemi analiz etmek için bir metodoloji belirlemeye, bir yön çizmeye çalışıyor: (*i. olay, ii. dizi, iii. düzenlilik, iv. olabilirlik*)

- a. Söylemin yer aldığı diziyi tanımlama
- b. Bu dizinin çözümleme tarzını özgünleştirme
- c. Oluşumların düzenliliğini ve yüzeye çıkışlarındaki olasılığın sınırlarını anlama

³⁵ Kökeni doktor kelimesinden gelen ve derin düşüncenin basit bir üslupla anlatımı olan doktrin, Foucault 'ya göre kişileri, konuşan özneler tarafından sınırlandırılmış sözceme tiplerine bağlayan, bütün ötekileri onlara yasaklayan, diğerlerini sadece ötekilerden ayırarak birbirlerine bağlamayı amaçlayan bir suçlama mekanizmasıdır (1970: 45).

³⁶ Bu ilkeler: a) silme, iptal etme, b) çoğalma ve süreklilik c) parçalama azaltma, d) tersine çevirme e) kesiklilik f) özgünlük gibi ilkelerdir. Ayrıntılı bilgi için bk. Foucault (1970: 50-53).

- d. Eğrinin gösterdiği değişiklikleri yön değiştirmede ve gidiş biçimi üzerinde sorgulama yapma
- e. Bunların kaynaklandığı koşulları belirlemeye çalışma.

Dikkat edilirse bu yön söylemin *gizli anlamların çekirdeğine, anlamın yüreğine doğru değil de olabilirliğin dış koşullarına doğru* gitmelidir. İç/dış diktomisiyle açıklanmaya çalışılan bu yöntem söylem çalışmalarının en önemli odak noktalarından biri olan dış bağlama, dünya gerçekliklerine uyuma işaret eder ve dikkat çeker.

J. Derrida, *De la Grammatologie* (1967: 198)³⁷ adlı eserinde Antropolog C. L. Strauss'un *söyleninin* yapı sökümünü yaparken Strauss'tan yaptığı bir iktibasta: << *Bilgin doğru yanıtlar veren adam değil, doğru sorular soran adamdır*, diyor.>> Biz de bu önermeden hareketle söylem üzerine [*tanımlaması, betimlemesi ve işlevlerinin saptanması bağlamında*] en can alıcı soruları soran bilgin, öncü (*avangart*) olarak M. Foucault'yu görüyoruz. Foucault bu önermenin tanımlamasına tıpatıp uyuyor.³⁸ Gerçekten de bu anahtar sorular daha sonraki pek çok söylem analisti için ufuk açıcı, rehber görünümünde olsa da çok fazla kuramsaldırlar. Foucault'nun söyleminden bir söylem kuramı ortaya çıkmasına rağmen onun söylem üzerine söyleminde bir söylem analiz yöntemi veya sistemiyle karşılaşmayız. Söylem analizi üzerine koyduğu teoriler düşünülüp uygulanmaya elverişlidir. Ama üzerinde yoğunlaşıp sistemli hale getirilmesi gerekir.

³⁷ Kitabın iktibas yaptığımız ve sayfa numarası verdiğimiz baskısı Jacques Derrida (2011), *Gramatoloji*, Ankara: Bilgesu Yayınları, s. 198.

³⁸ Söylem üzerine soruların pek çoğu özellikle Bkz Bilginin *Arkeolojisi: Onlar nedir? Nasıl tanımlanırlar ya da sınırlanırlar? Hangi farklı yasa birliklerine bağlı bulunabilirler? Hangi eklemlemeye elverişlidirler? Hangi alt birliklere yer verebilirler? Hangi özel fenomenleri söylem alanı içinde gösterebilirler?* (1999: 40). Söylem bir isteği gerçekleştirmeyi nasıl mümkün kılar ya da engel olur? Çıkarlara karşı nasıl saygılı ve isyankâr olur? Tartışmaların ve çatışmaların düzeninin içinde nasıl kendi kendisini gerçekleştirir? (Foucault, 1999: 137). Doğruluk seçimi nasıl olur? İçine hapsedildiğimiz bu doğruluk seçimini nasıl oluştururuz? Söylemin sistemleri nasıl oluşur? Her birinin özgün normu ne idi? Söylemin ortaya çıkış/ gelişim ve değişim koşulları nelerdir? Bir söylemin kurumsallık bağları nasıl betimlenir? Bir söylemin içsel ekonomisi nasıl çalışır? Söylemde karşılıklı işlevsel bağıntular nasıl bulunur? Söylemin sınırlama usulleri nelerdir? Söylemin sarmalama sistemi nasıl betimlenir? Söylemin yer aldığı diziler nasıl tanımlanır? Söylemin çözümleme tarzı nasıl özgünleştirilir? Oluşumların düzenliliği nasıl anlaşılır? Söylemin yüzey çıkışlarındaki olasılığın sınırları nasıl anlaşılır? Söylemin kaynaklandığı koşullar nasıl belirlenir? Eğrinin gösterdiği değişiklikler, gidiş biçimi üzerine hangi sorular sorulmalı? Söylem kavramını sorunları nelerdir ve nasıl formüleleştirilebilir? Söylemlerin içine nüfus eden tarihsel kaderin ne olduğu?

1.3.1.2.Yazı/Metin Merkezci Söylem Yaklaşımı

(2) Fransız Filozof Jacques Derrida (1930-2004)

Derrida'ya göre Söylem nedir? En başta belirtmek gerekir ki *söz* Derrida için en dar ve en geniş anlamda bir gösterge olabileceği gibi bir cümle veya metin de olabilir. O, yazının sözden önce ve üstün olduğunu düşünür. Dilde sadece metnin var olduğunu, metnin dışında bir şey olmadığını iddia eder. Dille üretilmiş her şey onun için zorunlu olarak metindir. Kendisinin en çok yazı kuramıyla ilgili fikirlerine değer verilmiştir. Bu yönüyle bugün dahi söylem kuramında bir paradoks olan metin/söylem özdeşliği ya da farkı arasında gidip gelen tartışmaların öncüsü olmuştur. 1960'lı yılların sonlarından 1990'lı yıllarının sonlarına kadar otuz yıl boyunca *özne ve bilinç, yapı, sistem, söz merkezcilik* vb. kavramlara karşı gayri nizami savaş açan Derrida, en genel anlamda söylemi başta metin sözcüğüne eş değer olarak, algılanabilen *tüm işaretleri de kapsayacak biçimde genişletilmiş bir okuma*; daha sonra söylemi, *daha çok bir anlama teorisi* olarak, üretenden (*konuşan/yazan*) ziyade onu bakış açısı ve konuma bağlı olarak tüketenin (*okuyan ve dinleyen*) bir fonksiyonu biçiminde değerlendirir. Bu sebepten ona göre '*saf imlenen/anlam yoktur.*' Özetle o söylemi dilin beceri alanlarından daha aktif olarak düşünülen *kodlama* alanları olarak değil de *kod açma/kırma* alanı olarak görmüştür. Belki de sadece bu yüzden "*her şeyi göreceli hale getirmekle*" suçlandı.³⁹

Post modern düşünce ikliminde yapısalcılık ve ötesi tartışmaları yapılırken Foucault ve Derrida mukayeseleri üzerinde çokça durulmuştur. Her ikisinin de eserlerine bakılacak olursa şöyle bir yargıya varmak yanlış olmaz: Foucault eğer post modern çağın daha çok yapısalcı söylem teorisyeni ise Derrida da post yapısalcı söylem pratisyenidir. Yapısalcılık sonrası, özellikle "*Gramatoloji*"de Ferdinand de Saussure, Rousseau, Claude Levi Strauss ve Jacques Lacan eleştirileriyle post yapısalcılığın hâkim dil anlayışına yön veren Jacques Derrida'nın Türkiye'de en iyi şekilde tanınmasına Sözen, (1999), Aysever (2003), Akay (2008), Bozkurt (2008), Büyükkantarçioğlu (2009), Doltaş (2009), Uçan (2010) gibi akademisyenlerin büyük katkıları olmuştur.

Gramatoloji'de (1968) *metnin dışında bir şey yoktur, onda sürekli ertelenen anlam dizileri vardır* diyen Derrida ruhun bir yankısı olan sözün taşıyıcısı (*porte parole*) ya da

³⁹Bk. Appignanesi, R ve Garrat, C. (1996), *Postmodernizm*, Çev. D. Şahiner, İstanbul: AD Yayını.

imin imi olarak gördüğü metne [yazıya (*gramme*)], yukarıda da belirttiğimiz gibi otonom bir ayrıcalık tanımaktadır. Hocası Althusser gibi o da aşırılığa kaçarak “*dil yoktur söylem vardır*” demenin ötesine geçerek söylemin referans ilişkilerini merkeze alarak Derrida (2010: 14)⁴⁰ metni/yazıyı kutsar: “*Sözcüğün tüm anlamlarına göre, sanki yazı, dili içeriyor, dili kapsıyor. Dili oluşturan imleyici göndermeler oyunundan*⁴¹ -sonunda oraya düşmek üzere de olsa- kaçabilen imlenen yok. Yazının gelişi, bu oyunun sahneye girişidir ve bu oyun bugün, imlerin dolaşımını düzenlemekte [başlangıç olarak] kullanılabilirdiği sanılan sınırı silmek, iç rahatlatıcı imlenenleri içine alıp götürmek, dil alanını gözetleyen tüm berkitilmiş⁴² mevzileri, tüm oyun dışı sığınakları ele geçirmek suretiyle, bağımsızlığını elde ediyor. İyi irdelenecek olursa, bu <<im>> kavramını ve onun tüm mantığını yıkmak anlamına gelir.” Bu anlamda söylem onun için aşkın bir metin/yazıdır.

Derrida ayrıca “*Gramatoloji*” adlı eserinde söylem ve metin arasında şöyle bir ayrım yapmıştır: “söylem ve metin düzeyinde “*soydan geliş*” (*descendance*) nedir? Burada, biraz uzlaşımsal bir biçimde, bir metnin onu yazan ve okuyanların deneyimleri içindeki güncel, canlı ve bilinçli tasarımlarına (*représentation*) *söylem* (*discours*) diyorsak ve *metin* de sahip olduğu bütün imkânlar ve kendine özgü yasalar sistemiyle durmadan bu tasarımlardan taşıyorsa, o zaman soy kütüğü (*généalogie*) sorunu bugün elimizdeki [onu] ayrıntılandırma imkânlarını aşılıyor, demektir” (2010:156). Burada söylem ve metin tanımlamalarından görüleceği üzere söylemi adlandırırken metin terimiyle başlamış ve onu [*metni*] yazan ve okuyanlar diyor ve metni merkeze alıyor. Ayrıca burada kullanılan “*représentation*” kelimesi bizce “*sunumunda*” ya da “*temsiline*” şeklinde tercüme edilmeliydi. Böylece söylem, bir metnin onu yazan ve okuyanlarının deneyimleri içindeki güncel, canlı ve bilinçli sunumlarıdır. İkinci tanımlamadan da anlaşılacağı üzere metin bilinçli tasarımlardan/sunumdan taşıyorsa metin aşkın anlamlara açık demektir ve bu yönüyle metin, söylemden ötede ona göre daha fazla önemsenmesi gereken bir kavramlaştırmadır.

Yukarıda Gramatoloji’de söylem/metin tanımlamalarına açıklık getirdikten sonra

⁴⁰ Fransızca ilk baskısı “*De la Grammatologie, 1967 by Les Editions de Minuit*”dir.

⁴¹ Post-yapısalcı terminolojide sıkça kullanılan bu oyun terimi gerçekliğin karşıtı gibi düşünülmemelidir. Wittgenstein, Foucault, Derrida vb. gibi pek çok kuramcının kullandığı oyun üst-terimi, içinde katılanları (*bilen özne, bilinen nesne*), kazanan ve kaybedeni, kuralları, iç disiplini olan (*etkin gösteren, edilgin gösterilen vb.*) bir düzen olarak çokça benzetildiği siyah beyaz kareleri olan satranç gibi bir oyun.

⁴² Sağlamlaştırılmış, güçlendirilmiş, kuvvetlendirilmiş.

Derrida'nın 1973 yılında basılan “*Önemsizin Arkeolojisi*”nde söylem tanımlamalarına bakacağız.

Foucault'nun söylem kuramının temellerini attığı ‘*Bilginin Arkeolojisi*’nden dört yıl sonra yani 1973’te Derrida'nın yayımladığı “*Bir Condilac Okuması Önemsizin Arkeolojisi*”nde o, söylem için önce yapmış olduğu bir alıntıdan kaynaklanan problematikle başlar: “Felsefi yönelim, sorun dilin ve kurallarının ele alınması olduğunda, sürekli yeniden olumludur. Diyebiliriz ki *söylem* ele alındığında: *bu sorunlar metafizik sorunlar olduğundan* ve hesap yapanlar metafizikçi olmadıklarından, hesap yapanların hiçbir zaman ele almayı düşünmedikleri bu sorun üzerinde uzun süre düşündüm. Hesap yapanlar cebirin yalnızca bir dil olduğunu ve bu dilin hala hiçbir gramere sahip olmadığını ve metafiziğin tek başına bir gramer verebileceğini bilmiyorlar (*La Langue des calculs, op içinde, II, s429*) (Derrida, 2006: 40).

Ancak diğer yandan metafizik, gramerin kurumsallaştırmış olacağı şey olduğundan iyi metafizik kesinlikle yapay bir gramer içinde ifade edilmek zorundaysa, bu, “bir başka iyi metafizik tarafından –bu kez doğal olan, genelde bütün dili önceleyecek olan başka bir iyi metafizik tarafından– kendisine yol göstermesi için değil midir? Dilin kusurlarını dil aracılığıyla düzeltmek değil midir? İyi metafizik doğal ve sessiz olacaktır: sonunda fizik olacaktır. “İyi metafizik, dillerden önce başladı ve diller, sahip oldukları en iyi şeyleri iyi metafiziğe borçludurlar. Ancak metafizikçiler; ilkin *bilimden* çok bir “*içgüdü*” idi. İnsanları bilgiler olmaksızın yönlendiren doğayı ve metafizik yalnızca insanlar iyi ve rasyonel olmayı bıraktıklarında bilim haline gelmeye başlamıştır.(logic, s.63)⁴³” (Derrida, 2006: 41).

Asıl metafiziğin doğal içgüdü metafiziğini bozmaması, geliştirmesi gerekir; dil içinde, dil olarak bütün dili önceleyen şeye sahip olduğu ilişkiyi yeniden üretmesi gerekir.⁴⁴ İnsan zihninin düzeninde *duyu ve düşünüm* değerleri bu ilişkiyi tanımlar.

⁴³ Burada bizce, Condilac'ın dediği gibi söylemin tamamen bir metafizik olgusuna değil de bir bilgi (*episteme*) olgusuna aynen Foucault'da olduğu gibi vurgu yapmaktadır. Ama bu dildeki metafiziğin bir mutlak inkârı değildir, yani söylemin kökeninde başlangıçta içgüdülerin de olabileceğinin bir tikel kabulüdür. Aslına bakılırsa belki de söylem metafizik olan dile daha yakındır. Onun öncelediği yazı ise fizik olandır.

⁴⁴ Burada da bizce *dilin içinde dil* gibi dediği, bizi Lacan'ın bilinçdışı kavramına götürmektedir. Çünkü yukarıda belirttiğimiz gibi Lacan, “*Bilinçdışı bir dil gibi yapılanmıştır*, der. Derrida zihninin arka planında bulunan bu çıplak gerçekliği giydirmek, örtmek ya da en iyimser tahminle donatmak maksadıyla bu şekilde ifade etmiştir.

Aşağıdaki ifadede birinci ikinciye ulaşır: Tek konusu insan zihni olduğunda, metafizik iki türe ayrılabilir: birincisi düşünüm; ikincisi duyu. Birincisi bütün yetilerimizi çözüp açar. Onların ilkesini ve oluşumunu anlar ve böylelikle onları yönetecek kuralları buyurur: Düşünüm çalışma gücüyle kazanılır. İkincisi yetilerimizi hisseder onların eylemine uyar, bilmediği ilkeleri izler; rastlantısal koşullar onu doğal kıldıklarından, kazanılmış görünmeden kazanılır; doğru zihinlerin payıdır; deyim yerindeyse onların içgüdüdür. Bu yüzden düşünüm metafiziği eylediği her şeyi yalnızca ilkesiyle ve etkileriyle her şeyi geliştiren bir teoridir. Örneğin *duyu metafiziği*⁴⁵ dilleri yaratır; düşünüm metafiziği onların sistemini açıklar: biri hatipleri şairleri oluşturur; diğeri belagat ve şiir teorisini sunar (*Cours D'eeu des. De l'art de raisonner, OP içinde, I, s.619-620*).

Şu fark edilecektir: Bu iki metafizik bir birilerine karşı olsalar da, pratik ve teori gibi birbirlerini izlerler ve geliştirirler. Pratik durumun [*instance*] önceliği, bu yeni eleştirel metafiziğin en kesin değişmez özelliğidir. Ancak bu, bir praksis felsefesinden çok, olgu metafiziğine benzeyecektir (Derrida, 2006: 40-2).

Derrida olguculuğa, fenomenolojiye, mevcudiyet kesinliğine karşı olduğundan dünyanın dahi eksik ve bütünlükten yoksun olduğunu ancak Tanrı ile tamamlanabileceğini, böylece hakikatlerin sadece bir tasarım olduğunu söyler. Bu tasarımlarda da yarıklar, yanlış temsiller olabileceğinden mutlak bir hakikat fikrine asla ulaşamaz. Öyleyse izafi mevcudiyetin bir indirgemesi olan söylem/metin bir kurgudur, gözbağcılıktır. Hiçbir söylem yüzde yüz gerçeklik taşımadığı için bu durum göstergenin yasasına aykırıdır. Göstergeler görünüş ya da duyuluş itibariyle gerçek olsalar dahi bu gerçeklik *illüzyon* ya da *simülakrdır* (*Foucault'nun "Bu bir Pipo Değildir" adlı kitabını hatırlayacak olursak orada piponun resminin fiziksel bir gerçekliğinin olması onun gerçek bir pipo olmasını kanıtlamadığı gibi*). Tüm göstergelerin vücudu gerçek ama ruhu temsildir. Temsil de bir yerine geçme, ikame eden olduğundan ve ikame eden de önceden var olan şeyi ikame edemez. İkame ancak bir talep üzerine yokluğun boşluğunu doldurmadır. Bu bağlamda sahtelik ve yapaylık söylemin/metnin doğasına aittir. Nitekim Derrida'ya göre burada söylem/metin daha çok grameri yazılabilecek metafizik bir olgular serisi; kesikli, silinen, tekrar yazılan, lekeli ama kullanıldığı sürece sonsuzca devam edebilen bir "*aletheia*" (*olma durumu*) olarak düşünülebilir. Son tetkikte her

⁴⁵ Burada Condillac'tan alınan alıntıda bir dil edimi (*performance*), dile getirme, ya da en genel anlamıyla söylem *duyu metafiziği* olarak ortaya konmuştur. Sonuçları itibariyle pratik ve teoriye benzeyen söylem, duyu ve düşünüm olarak birleşik bir bütün halinde özünü bilinçten aldığından metafizik bir olgu olarak yorumlanmıştır. Ama aynı zamanda bu olgu gerçekleri bütünüyle açıklayamaz. Çünkü felsefi olarak çıplak gerçeklik diye bir şey yoktur. İzafi gerçekliğin yerini alabilecek fiziksel işaretin işareti olan metin/söylem, Derrida'nın değimiyle kurgu ve gözbağcılıktan başkaca bir şey değildir.

söylem/metin görsel olarak sunulan çerçevenin kurgusunu üretmek ve betimlemek zorundadır. Böylece o bir sınırlama olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Derrida, 1993'te basılan *Khora (yere has olma, yer, mevki)* isimli eserinde söylemin niteliği ve türlerinden söz ederken söylem kavramıyla hayal/kurgu ve dış dünya/gerçekliğe vurgu yapmıştır: “Khora hakkındaki söylem, kendini sunduğu şekilde, doğal ve meşru bir “logos”tan değil, *melez*, (...) “*logismo notho*”dan [*Yozlaşmış usavurum*]), hatta *yozaşmış* usa vurumdan ileri geliyor. Sanki << bir rüyadaymış gibi>> kendini gösteriyor; bu ona kâhinlik verebileceği gibi onu her türlü aklı başındalıktan da yoksun bırakabilir. (...)Böylesi bir söylem yine de söylenceden mi kaynaklanıyor? Yine logos/mitos almaşıklığına güvenerek Khora⁴⁶ düşüncesine erişecek miyiz? Ya bu tür düşünce üçüncü tür bir söylemi çağırıyor? (...) Bu salınım öncelikle varlık olma türlerini kapsıyordu (*duyunsanabilir/kavranabilir, görünür/görünmez, form/formsuz, ikon veya paradigma*), fakat daha sonra söylem (*mithos/logos*) türlerine veya olan veya olmayan ilişki türlerine doğru onun yerini değiştirdik. Böylesi bir yer değiştirme şüphesiz kendiliğinden gelemez. Bir tür *metonimiye* bağlıdır. Bu metonimi isimlerin yerlerini değiştirerek, varlık türlerinden söylem türlerine doğru yer değiştirecektir. Fakat bir yandan özellikle Platon'da iki problematiği ayırmak her zaman zordur: Söylemin niteliği her şeyden önce sözünü ettiği varlığın niteliğine bağlıdır. Bu biraz da bir ismin kendisini sanki yalnızca onu hak edene ve çağırana vermesi gerekmesi gibidir. Genellikle olanla ilişkili olarak söylem, ilişkili olduğu şey tarafından ya vasıflandırılır ya vasıfsızlaştırılır (Derrida, 2008: 14-17).”

“*Gramatoloji, Önemsizsin Arkeolojisi ve Khora*”daki söylem tanımlamalarını gösterdikten sonra Derrida okumalarına dayanarak ortaya konmuş söylem tanımlarına da değinmek istiyoruz.

Roy Boyne, “*Foucault ve Derrida Aklın Öteki Yüzü*” adlı kitabında Derrida ve Foucault'nun pek çok benzer ve farklı yönlerini ortaya koyar, fakat bizim için burada önemli olan söylem bağlamındaki ilişkidir. Kitapta Peter Flaherty'den yapılan bir alıntı bu ilişkiyi en iyi şekilde ortaya koymaktadır:

“[Foucault'nun] Derrida'nın yöntemini hedef alan son şiddetli saldırısında, birbirine rakip iki, strateji olarak ortaya çıkan “*metinsellik*” ve “*söylemsellik*” arasındaki aşırı gerilimi görebiliriz. Derrida metnin acımasızca “*yapısökümüne uğratılması*” ve böylece “*iz*” ağlarının

⁴⁶ Khora: Muhtemelen [dar anlamda] tehdit ya da vaatte bulunmayan bildiri.

nasıl *söz merkezlik* zindanına hapsolünmüş olduğunun gösterilmesi gerektiğini düşünürken; Foucault bir metni ele almanın en iyi yolunun onu bağlamından çıkarıp içinde bulunduğu uzamsal, zamansal açıdan yapılanışını belirleyen “*episteme*”ye işaret eden büyük söylemsel uygulamalar kümesi çerçevesinde değerlendirmek olduğunu ileri sürer.” (2009: 108).

Yukarıdaki alıntıdan anlaşılacağı üzere Foucault söylemselliğe, Derrida ise metinselliğe önem vermektedir. Foucault söylemin içine metni dâhil etse de Derrida metni önceleyerek metnin içine söylemi dâhil eder.

Aşağıdaki cümlelerde yapılan karşılaştırmalarda ise “*Söylem Üzerine*” adlı kitaptan Dilek Doltaş’a ait olan “*Söylem ve Yazın*” isimli incelemede Foucault ve Derrida perspektifinden söylem şöyle açıklanır:

Derrida söylem sözcüğüne Foucault gibi yaklaşır ve “*bir merkezin, başlangıç noktasının yokluğunda her şey oldu*”, der. Başka bir deyişle özne değişmez gerçekliğini, merkez ya da kaynak olma özelliğini yitirince her şey söylemin birleştirici dizgesine göre anlam kazanır ve yeni söylem dizgelerini bunlara göre oluşmasına olanak verir (Doltaş, 2009: 55).

Ahmet Bozkurt, “*Jacques Derrida ve Çerçeveye Alınan Yazının Ertelenmiş Zamanı*” makalesinde Ricoeur ile başlasa da aslında metne dâhil olan söylemi Derrida adesesinden metin merkezci bakış açısıyla şöyle yansıtır:

Dünyanın temsiliyetine elveren metin, hakikatle olan ilişkisini de sakladığı, açığa vurmadığı anlam kodları ile kurmuştur. Ricoeur’ün boşluk olarak görebileceği bir dünyasızlaşma durumuna denk gelecek bir farklılık mottosuna (*slogan*) sahiptir: Her metnin dillendireceği bir hakikati olması gerekliliğinden hareket edecek olan bir bakış doğal olarak metnin de sözün imlediği duruma bağlı bir hakikatin temsilcisi olmasıyla sonuçlanacaktır. Metnin içerisinde sakladığı dünya ile gerçek dünyanın örtüşmemesi durumu Ricoeur’a göre metinde yazı aracılığıyla mevcudiyet kazanan dünyanın imgeselliğiyle ilgilidir: “*Unutmamak gerekiyor; metin kutsal olsun veya olmasın, bizzatı bir şey değildir, fenomenaldir. Anlamı yansıtan göstergedir. Onun nihai anlamı, farklı yorumlar tarafından verilmiştir.*” Dolayısıyla yazıyı ve metni çerçeveye alan temel birim olarak söylem biçimlerinin dille örtük biçimde özdeşleşen yapısı, onu aynı zamanda, uzlaşımsal lafzi yönü üzerinde durmamızı da gerektirir. Anlamın kodlarını oluşturan söylem, mutlak hakikat fikrinin onaylayıcısı olmaktan daha çok bir açıklayıcısı konumundadır. O yüzden dili bir “*dil düzeni*” (*ordre du langage*) içerisinde ikame eden

söylem, metnin dünyası dolayımında hiçbir şekilde aşkın kodlarla var olmaz. Bu bağlamda sözcelemenin de onsuз olamayacağı bir özgüllük içerisinde metne dâhil olur söylem.

Söylemsel olanın hakikat taşıyıcılığı metne ve anlatılan şeyin kökenine bir geri dönüştür. Dilin gerçek olmadığı üzerinden hareketle *hakikati işaretin tasallutuna vermeyi mümkün kılar söylem*. Bu durum tüm görülebilir anlamların mantık ve ekonomisini, hep sözceleme'yi erteleyen, dilin merkezi konumundaki söylem tarafından olanaklı hale getirilir. Anlamın aşkınlığına işaret eden sözce'nin (*enonciation*) yazı tarafından saklandığı epizodik bellekte ***metnin iç örgüleri söylemin birimleri tarafından kurulur***. O yüzden, dilin gerçekliğinin ve temsil imkânının ne türden bir geri dönüşlülük edimine olanak verdiğinin izinin sürülmesi gereklidir. Bu türden bir iz sürme ise Jacques Derrida'nın mevcudiyet metafiziği dolayımında, *hakikati önceden durduran sessiz bir telaffuz olarak yazıyı ve metni çerçeveye alarak sildiği yazının kalıntılarına yeniden-kaydın mümkünatını, olabilirliğini kendi tuzaksız tuzağı içerisinde gösteren tüm saçılmaları ile kendi dili içerisinde konuk eden 'deconstruction' estetiği dâhilinde sökümlenmek gerekecektir* (Bozkurt, 2008: 97).

Söylem bir logos olarak düşünüldüğünde Tülin Akşin, Logos'u Derrida penceresinden şöyle yorumlar: *Akıl merkezilik ile sınırlanan bu geleneksel baş mantığa göre, bütün anlatımlar 'logos'tan kaynaklanır. Özellikle de gerçekliğin/ vérite anlatımı. Ve bu "logos"ta sesin (phoné = özü) düşüncede logos olarak bulunan 'anlam'a (sens) hemen en yakın olan, onu ortaya çıkaran, onu karşılayan, onu söyleyen ona benzeyen şeydir* (Akşin, 2008: 45).

Son Olarak "Toplumbilim Dergisi", 'Jacques Derrida Özel Sayısı'nda verilen Derrida'ya ait makalelerden biri olan "Platon'un Eczanesi"nin notlar kısmında söylem olarak düşünülen logos aslında bir zıtlıktan ibarettir: Yunanlıların logos'uyla, söz- akıl dikotomisi (*ikilemi*) (Derrida, 2006: 83), ya da diğer bir makalesi olan "Ekonomimesis"te "Logos, yani akıl ve söz, ağız ve ırmağın döküldüğü yer olarak kaynaktır (Derrida, 2006: 93). Bu aynen bizdeki mantık (*hem nutuk, hem us*) kelimesi gibidir. Dolayısıyla söylem ona göre bir iç mantıktır. Metni kapsamaz. Metne dâhil olur. Metne dâhil olan söylem metafizik olmaktan çıkar fizik olur.

Yazibilimi (Grama-to-logy) Kuramı

Çalışmanın bu kısmında Derrida okumalarımıza dayanarak metnin özelliklerini açıklamaya çalışacağız. Derrida'ya göre iletişimde istikrarlı bir var oluş yoktur. Metin mütemadiyen ertelenen bir anlam şebekesiyle sonsuza açılıyordu. Bunu Gramatoloji'de de dile getirmişti: Metin, hiçbir istikrarlı tanıma, hiçbir istikrarlı kaynağa, hiçbir istikrarlı ereğe sahip değildir. “Metin”i her okuma edimi, bir sonraki okumaya bir önsözdür, önsözü okumak bu kuralın dışında değildir (2006: 12). Derrida soy kütüğü (*généalogie*) ve soydan geliş (*descendance*) gibi kavramları öne sürer. Bu kavramlar metnin tarihsel aidiyetine işaret ederler. Bir metni/söylemi oluşturan bilinçli tasarlanış her zaman için aşkın olduğundan takip edilecek en önemli yol bu kavramlar değildir. Tabii ki yapı sökümü için önemlidirler, fakat metinlerin cümlelerinin sözdizimi, söz dağarları, boşlukları, marjlarının (*sınırlılıkları*) da hesaba katılması gerekir. Bunların yanında Derrida'nın belirlediği metni oluşturan öğeler olarak *bulaşma nedenselliği*, *basit katman birikimi*, *toplama parçalarının uç uca eklenişi* de bunlara dâhil edilmelidir (1967:156). Ayrıca metinle ilgili olarak kendi köklerinin tasarımı verdikleri gibi bu kökler [*Köksel (radikal) özler/soy kütüğü*] o tasarımdan geçinirler ve yere dokunamadıkları için kendi kendilerini yok ederler. Bu yok ediş tamamen ortadan kaldırıç değildir. *Köklendirici işlevin gerekliliği* silinmişliğin izi olarak kalır. Sonra da ağaçların kök sistemiyle metin arasında bir benzerlik kurarken bunun aynı zamanda yapısalcılığa ve sistem kavramına ters düştüğünü belirtir.

Metnin bu farklı kökensele sistemini Derrida şöyle açıklar: *Kökleri sonsuzca birbirleriyle örtüşmekten, köklere kök salmaya, hep aynı noktadan geçmeye, eski bağlantıları sıkılamaya, onların farkları arasında dolaşmaya, kendi üzerine bükülüüp sarılmaya, zorlamaktan başka bir şey yapmadığını söylemek, bir metnin her zaman bir kökler sistemidir demek, herhalde hem sistem kavramına ve hem de kök sistemi şemasına ters düşmek demektir. Ve metinle ilgili önemli bir nitelik betimlemesi daha yapar: Bir metin her zaman birçok yaşındadır, okuma bunu kabullenip göze almalıdır. Bu “soykütüksel” öz-tasarım da daha baştan bizâtihi bir öz-tasarımın tasarımıdır (1967:157). Netice itibarıyla önemli olan söylemi/metni oluşturan kökensele öğelerin bilinmesi değildir. Önemli olan bizce onların nasıl bir araya getirilip sentezlendiğidir. Derrida, “Önemsizin Arkeolojisi”nde bir metnin içine girmemek ve onu okumayla doldurmamak gerekliliğinden söz ederken metnin bunu okuru değil, metni ayartmak*

olduğuna dair bir takım özelliklerine vurgu yapar. Bunlar, metnin açılması noktasında metnin kendisinin bir hiç olduğunun, metnin kendi içeriğinden başkaca, şaşırtacak derecede saptırılabilceğinin, merkezi bir boşluğunun olduğunun, alarm verici bir yüzeyselliğinin, aynı zamanda zahmetli bir dipsiz kuyu olmaklığının ortaya konmasıdır. Derrida açısından metin içsel ve dışsal olarak istikrarsızlıktır. Çok rahat saptırılabilceği için metin var olmaz. Hiçbir şey kastetmez. Hiçbir şeye niyet etmez. Algı ve düşünce gibi o da sorunlu bir var oluşa sahiptir. Metne ait bu özelliklerinden dolayı onun satırlarının, şebekelerinin, sınırlarının, kirişlerinin, mimarisinin, eklemelerinin etrafında uğraşmaktadır (2006: 23).

Şimdi de bir metin teorisi kapsamında “*Mevcudiyet Kesinliği Sorunu*”nu açıklamaya çalışacağız. Derrida’nın başta mevcudiyetin tamlığı meselesine karşı olduğundan söz etmiştik. Derrida pek çok eserinde, yapısalcılığın da temelini oluşturan mevcudiyet, varlık, olguculuk kavramlarını mercek altına almıştır. Bunun yanında Platon’dan bu yana stoacı felsefede nesnelere bilgisine dolayımısız⁴⁷ ulaşılabileceği inancı en son kendisini Edmund Husserlci⁴⁸ iletişim fenomenolojisinde ya da dünyayı kusursuz bir biçimde yansıtabilecek bir dil bulma arayışıyla Wittgenstein’da bulmuş. Heyhat ki Derrida’ya göre dil dünyayı saydam bir şekilde hiçbir zaman dünyayı temsil edemez, onu her zaman sislendirir veya çarpıtır. Bulunuş metafiziğine (*bağlam*) göre pek çok anlamlara açılarak sınırsızlanan dilin kullanımı, söylem bu anlamda aynen dünya gibi hastalıklıdır. Tam da burada Gösterge kavramının Saussure tarafından metafizikteki beden/ruh ayırımından ödünç alındığını belirterek gösteren (*signe*) ve gösterilen (*signefant*) ikili zıtlıklarını yapı söküme uğratar. Yapısalcılık tarihi ve dolayısıyla filolojiyi dışlayıp eş zamanlı gündelik dil incelemelerine yöneldiğinden bu durum Derrida (1968)⁴⁹ tarafından tekrar eleştirilir ve onun için gündelik dil masum ve yantutmaz değildir, der. Duygu değeri ve halin gereğine göre farklı yan anlamlar kazanan gösterilen kavramına önce farklı bir ayırım tavsiye eder: *Transandantal*

⁴⁷ Dolayımısız terimiyle burada dilin askıya alınması, bilince kodlanan işaretlerin devre dışı bırakılması, paranteze alınması kastedilmektedir. Dolayımılı düşünmek ise dil vasıtasıyla düşünmektir. Bunun dışında bir düşünme de söz konusu değildir.

⁴⁸ Edmund Husserl bildirim ve anlatım diye bir ayırım yapar. Bildirim özneler arası iletişimseldir. Anlatım ise iletişimsel fenomenolojiye göre simgelerin oluşturuğu kirlilikten azade kılınmış adeta soyunmuş iç düşünceenin kendi kendine konuşmasıdır (Boyne, 2009: 136 -7).

⁴⁹ Gösterebilim ve Gramatoloji information sur les science sociales VII’de.

Gösterilen. Temsil ettiği nesneyi saydam ve tek anlamlı olarak karşılayan işaret edilen olarak önerdiği bu kavram aslında tam da Saussure ve yandaşlarının kabul ettiği tanımlamadır. Ama işaretin doğası salt olarak böyle değildir. Bir gösteren zamana mekâna, konuma ve kullanıma, yoruma olanak tanıyan boşluklara, kelimelerin olasılık belirsizliklerine göre çeşitli gösterilenlere gönderme yapabilir⁵⁰. Çünkü nesne kavramını tamamen dışlayan ve kendisinden başka hiçbir gösterene atıf yapamayacak olan gösteren kavramı güdük. Ona göre bu gösteren işlevsiz kalır. Böylece sorunlu hale gelen gösterge kavramın artık işe yaramadığını düşünür.

Metni Derrida perspektifinden “*fark ve erteleme*” olarak açıklayacağız. Ferdinand de Saussure’ün art süremliliği⁵¹ bir araştırmadan çok eş süremliliği bir araştırmaya öncelik vermesi dilde yapısal incelemeleri artırmıştır. Saussure, “dil” (*langue*), dilbilimin inceleme nesnesi olarak ele alıp incelemek ister ve dilbilim çalışmalarını köken bilimsel araştırmaların ötesine götürür. Amacı dil incelemelerine, o yılların egemen düşünsel anlayışı olan olguculuk çerçevesinde nesnel bir boyut kazandırmaktır. Düz anlamlı bir cümle somut bir inceleme nesnesi olarak ele alınabilir, nesnel olarak incelenebilir. Ne var ki sözcüklerin duygu değeri, yan anlam ve bağlam işin içine girdiğinde dil, tam anlamıyla somuta indirgenebilecek kadar durağan bir varlık değildir. Bu özelliği nedeniyle F.de Saussure’ün yaptığı gösterge tanımı yer yer eleştirilmiş, dilsel gösterge yeniden tanımlanmaya çalışılmıştır.

F. de Saussure’ün gösterge tanımını büyük ölçüde sarsan isim J. Derrida’dır. Derrida, gösterenin tanımı ve sınırı konusunda F. de Saussure’den ayrılır: F. de Saussure’e göre gösterge, *gösteren* ve *gösterilenden* oluşur; *gösteren* ve *gösterilen*, ona göre, bir kâğıdın iki yüzü gibidir. Kâğıt yırtılırsa, iki taraf da yırtılır. Derrida tam bu

⁵⁰ Örneğin boya göstereni semantik düzlemde hem sıvı bir ham madde hem de bu hammaddenin duvara sürülmesi hareketi, kullanıma göre diğer gösterenlerle ilişkiye girdiği anda “*boyalı yüz*” makyajlı bir sima gibi arttırılabilir anlamlarda kullanılabilir.

⁵¹ Sözden çok bütün tarihselliğiyle yazının öncüllüğü savunan Derrida, Saussure’ün eş zamanlı çalışmalara öncelik verip art zamanlı çalışmaları önemsemesine karşı çıkar, böylelikle dilin tarihsel incelenmesine de bir anlamda sahip çıkar: “A. Lerori Gourhan’ın ‘*heceleyen*’ yazı. Burada anlam artarda- gelişe mantıksal zaman sırasına ya da sesin geri-döndürülmez zamansallığına tabi kılınmış değildir. Bu çok boyutluluk, tarihi eş zamanlılığın içinde felce uğratmaz, tarihsel deneyimin başka bir katmanına tekabül eder ve tersine, çizgisel düşünce de tarihin bir tür indirgenmesi sayılabilir. Gerçi o zaman belki de başka sözcük bulmak gerekir, zira tarih sözcüğü her zaman mevcudiyetini (*présence*) açılımının çizgisel bir şemasıyla birlikte kullanılmıştır; bunun çizgisi doğru veya çember üzerinden, nihai mevcudiyeti kökensel mevcudiyetle ilişkilendirir. Aynı nedenle, *çok boyutlu simgesel yapı eşzamanlılık kategorisinde ele geçmez*. Eş zamanlılık, iki mutlak şimdiyi, iki mevcudiyet noktasını veya anını, eşgüdümle koyar ve çizgiselci bir kavram olarak kalır (Derrida, 2010:135).

noktada F. de Saussure'e karşı çıkar ve *gösterilenin*, Saussure'ün anladığı şekilde *gösterene* bağlı olamayacağını söyler. Çünkü ona göre anlam sınırlandırılmaz. Var olan bir gösterge “*bir yandan geçmişteki izi kendinde korur, diğer yandan da kendisinden başka bir şeyle ilişki kurar ve gelecek öge ile ilişkisinin iziyle oyulur*” (Derrida, 1968: 53). Derrida'ya göre bilinen ile sezilen farklı şeylerdir. Ona göre anlam sürekli ertelenir, anlamda istikrardan söz edilemez, anlam sabitlenemez. “*Her gösterge, her kavram okuyucusunu bir başka kavrama, bir başka anlama göndererek anlamı öteleye: Anlam sınırlandırılmaz*” (Uçan, 2008: 475). Ona göre, mutlak anlam diye bir şey yoktur. Mutlak anlamı, bir üst-anlatı (*métalangue*) olarak niteleyen J. Derrida, bu anlayışıyla üst-anlatıların reddedilmesi gerektiğini düşünür. Derrida böylece anlamı boşluğa bırakır. Onun bu yaklaşım biçimi, aynı zamanda *ayırım (différance)* kavramının da açıklamasıdır. F. de Saussure dilin, göstergelerin anlamını sabitlemeye, “*bilimsel*” hâle getirmeye çalışırken, J. Derrida anlamın sabitlenemeyeceğini, sınırları belirlenmiş bir *gösterilenden* söz edilemeyeceğini söyler. Gerçekten de bir dili, bir şiiri, yazınsal bir metni sadece görünen yüzüyle, sadece bir yapı, belli bir *gösterilen* olarak açıklamak oldukça zordur. Saussure dilbilimi, cümle ile sınırlanırken, Derrida, dilin gösterilen boyutuna sınırsız bir alan açar. Ona göre bir göstergenin anlamı okuyucusuna göre değişir.

Özellikle yazınsal metinlerde cümle anlambilimine yaslanarak metni açıklamak kolay değildir. Yazınsal metinlerde anlam, cümle boyutunu aşar. Cümlenin dil bilgisel açıdan doğru olması/olmaması önemsizleşir. Sözcüklerin yan anlamının ve duygu değerinin de işin içine girdiğini düşündüğümüzde çözümlenmesi gerekenin cümle değil, sözce olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Şöyle de diyebiliriz: Bir sözce, sözcelem durumuna göre anlamlandırılabilir. “*Sözcelem, bireysel bir kullanım edimiyle dilin işleyişe geçirilmesi*” (Beneviste, 1994: 139), bir söylem hâline getirilmesidir. Bu söylemin çözümlenmesi gerekir. *Gösterilenin* sınırlandırılmayacağını ısrarla vurgulayan J. Derrida'nın yapı sökümüne çözümlenme önerisinin, sözcelem kuramının öne çıkarılmasında büyük bir etkisi vardır (Uçan, 2010: 33-4).

Derrida ya göre bir söylemin ne kadar güçlü, özellikli, etkin ve faydalı olduğu eleştirel yeğenlik⁵² ile değerlendirilir. Burada J. Derrida söylemin kendisine ilişkin

⁵² Bir fizik terimi olan yeğenlik, birim alandan birim zamana geçen erke olarak tanımlanmıştır.

eleştirel sorumluluktan söz eder. Bu durum söylem üretimi ve tüketimi için de geçerli bir tahlildir. Bir ekonomi ve strateji meselesi olan bu durumda söylemin statüsünü tespit etme, onun mirastan ödünç alınan değişim ve dönüşüme uğratılarak makyajlanan kısımlarının ortaya konmasıyla mümkün olabileceğini belirtir (1999: 169).

Şimdi de son olarak Derrida'ya göre “*Pharmakon Olarak Metin*”in niteliklerini belirteceğiz. Derrida'nın kavramları arasından “*pharmakon*” ne zehir ne de panzehirdir. Hem öyledir, hem böyle. Derrida “*La Pharmacie de Platon*” adlı metinde şöyle der: “Bir metin, ilk bakışta, ilk bakandan kompozisyonun yarasını ve oyunun kuralını saklıyorsa bir metindir” (1972b: 79). Bir metin Derrida'ya göre daima fark edilmezdir, anlaşılamazdır. Metnin içinin yarılp içindeki anlamların teker teker sıralanması gerekir ki anlaşılır kılınabilsin. Oyunun kuralı ya da yaşam gizli kapaklı bir yerde durmaz, ancak hiçbir zaman da şimdiki zamanda kendisini açığa çıkarmaz, hatta metnin gizliliğinin ortaya çıkarılması bazen yüzyıllara yayılabilir ve açılması ağının çözülmesi uzun sürelere mal olabilir. Burada kat kat olmuş bir kumaş topundan söz edercesine bir metni çözülemeye girişmektedir Derrida. Bu süre içinde bir metin organizma gibi kendi dokusunu yeniden canlandırabilir, her kesilişinde kendi dokusunu yeniden üretebilir. Her okumanın verdiği kararın altında ezilmeden kendisini çoğaltabilir (Akay, 2008: 21). Şimdi de bir başka yapısökümcü Paul de Man'ın söylem kuramı hakkında görüşlerine değineceğiz.

(3) Paul de Man 1979- ...

Paul de Mann, 1966 yılında Derrida, “*Beşeri Bilimlerin Söyleminde Yapı, İşaret ve Oyun*” (*Structure, Sign, and Play in the Discourse of the Human Sciences*) adlı makalesini Jhon Hopkins Üniversitesinin yapısalcılık üzerine düzenlenen toplantı sunduğu sırada Derrida ile karşılaştı ve tanıştı. Derrida'nın etkisiyle Yale Üniversite'sinde yapısökümcü edebi eleştirmen ve teorisyen olarak tanındı⁵³. Paul de Man'ın özellikle “*Okuma Alegorileri*” adlı kitabında (*Allegories of Reading: Figural Language in Rousseau, Nietzsche, Rilke, and Proust*) söylem/ metin konusuna değişik bakış açıları ve tanımlamaları getirdiği için tezimizin bu kısmında bu görüşleri değerlendirdik. Onun okumadan kastı “*sabit ve bir anlam arayan algularımızın*

⁵³ http://en.wikipedia.org/wiki/Paul_de_Man (23.11.2013).

sarsılmasıdır.” (Çıraklı, 2008: XVII). Ondan esinlendiğimiz kavram haritalarında hareketle söylemi, *referansiyel anlamın performatif dil sureti, figüratif bir dil kullanımı ya da kognitif dilden ötede performatif bir dil*, diye tanımlayabiliriz. Ya da *zihindeki teorik, soyut, figürel düzlemin, somut, literal (lafzi) düzleme transformasyonuna* da söylem denebilir. Ayrıca kendisi metafora ikinci diskur der, Bu da dil içinde metafora en az birinci söylem kadar değer verdiğinin bir göstergesidir. Ona göre *diskur ayrıca tarih ve toplum teorisinin literal bir modeli, yani metnin temsil ettiği veya öngördüğü politik ve sosyal durma aynen taşınabilecek/uyarlanabilecek bir model* olarak kabul edilebilir (de Man,1979: 154). Onun dile, metne ve söyleme yönelik betimlemeleri genelde retorik eksenlidir, fakat bu retorik sadece klasik anlamda muhatapları ikna etmeye yönelik bir model değildir. Yine de söylem ya da metafor olgusu onun için kontrol edilebilir ve yönetilebilir kavramlardır Böylelikle dilin, muhatabı baştan çıkaracak, yanıltacak, ikna edecek şekilde kullanılmasına yani retoriğe dikkat çeker (Çıraklı, 2008:XVII). Ayrıca retorik gramerden farklı olarak fakat ondan kopmadan onun altında belki de simbiyotik bir (*karşılıklı beslenme*) ilişki ile ortaya çıkan figürleri gramatikal bir öge olan sentaksla iletmekle ilgilidir (de Mann, 1979: 11).

Okuma alegorileri kuramı açısından dil/metin/söylem nitelermelerinin bize öngörüler kazandıracığına inandığımız yapısökümcü görüşlerini burada paylaşmak istiyoruz:

Metni oluşturan, oluşturduğuna inanılan yapılar deşifre edilip, adeta röntgeni çekildiğinde bu yapıların kurdukları şeyleri yıktıkları görülecektir. Metnin zenginliği metne hâkim ve sabit bir anlam yokluğunda yatmaktadır. Ona göre, metnin ne yaptığını yazar ya da okur değil; en iyi metnin kendisi bilir. Retorik sadece edebi dile özgü değildir ve dil denen şey tümünden figüratif ve retorik (*figüratif*) dil, yanlış okumaların sorumlusudur. Metin her ne kadar belirli bir anlam üretmek niyetinde olsa da retorik onun tek anlamlılığına müsaade etmez. Hiçbir okuma figürel boyuttan kaçamaz. Okuma değil, okumalardan bahsetmek lazım. Bu süreç ne okurun ne de yazarın kontrolünde değildir. Aslında hiçbir yorumun doğruluk ölçüsü yoktur. Figürel dil tek merkezli konumda değildir. Dilin ayırt edici özelliği figürel olmasıdır. Dil, retoriktir. O okuru retorik bir bilince davet eder. Bütün anlatılar alegoriktir. Alegori figürle oluşur ve alegori aslında metafordur. Bütün kontektler karasızlık ve belirsizlik anlamları içerir. Bütün anlatılar kendi (*yanlış*) okumalarının alegorileridir. Her anlatı kendi dekonstrüksiyonunun hikâyesini anlatır.

Özetle dil, de Man'a göre logosantrizmin uçsuz bucaksız trop (*söz sanatları*) sergisinden ibarettir. Dil, kurgudur metinler birer anlatıdan ibarettir ve alegorik olduğu kadar adlandırıcı, adlandırıcı olduğu kadar alegoriktir. Çünkü daima kendisinden başka bir şeye atıfta bulunur. Her anlatı öncelikle, kendi okumasının ya da okunamazlığının alegorisidir. Anlatını anlatabileceği tek şey aslında kendi de konstrüksiyon hikâyesidir. Anlatı aynı anda iki şey yapar, hem adlandırır, hem de anlatır. Hem konstatif⁵⁴ hem de performatiftir. Kurdele hem metnin kendi kendine atıfta bulunmasını simgeler, hem de bir metin gibi hareket eder. Anlam denen şey buradaki kurdele gibi sürekli bir ikame zinciri içine hapsolmuştur ve sürekli ötelenmektedir. Bir yanlış okuma diğerinin yerine geçerek devam eder. Okuma sürekli ertelenir (Çıraklı, 2008: 16-24).

Söylemin yazı veya metin merkezli bakış açısında Jacques Derrida ve Paul de Man'ın söylem/metin kuramını ve metnin özelliklerini açıkladıktan sonra [Lingua/Parole (*Sözceleme*)] merkezli söylem yaklaşımlarında Émile Benveniste ve işlevsel dil bilimci Andre Martinet ve sistemli işlevsel dilbilimci (SFL) M.A. K. Halliday'in söylem kuramı ve onun özellikleri hakkındaki görüşlerine değineceğiz.

1.3.1.3. Dil [Lingua/Parole (*Sözceleme*)] Temelli İşlevsel Söylem Yaklaşımı

(4) Fransız Dilbilimci Émile Benveniste (1902-1976)

F. Saussure'ün öğrencisi Antoine Meillet ile çalışan Benveniste, Saussure'ün dilbilim kuramını geliştirmesiyle tanınır. Benveniste'in çalışmalarında kullandığı esas kavramlar olan söz (*énoncé*) ve sözceleme (*the énonciation*) arasındaki farkı belirtmeye çalışmıştır. Sözceleme bağlamla ilgili olarak ifadenin aktı iken, söz bağlamdan azade bir ifadedir. Özde bu tanımlama Benveniste'i dilin kendisinin bir "*söylemsel katman*" (*discursive instance*) olarak- *esasen söylem olarak* - görmesine yöneltti. Söylem daha çok dilin yürürlüğe girmesi ve dil kullanımıdır.⁵⁵

Kendisinin de bir yapısalcı olmasına rağmen Saussure'ün dil/söz ayrımına karşı çıkmış ve çalışmalarında söylem/söz/sözceleme üzerine vurgu yapmıştır:

⁵⁴ Betimleyici

⁵⁵ Bk. http://en.wikipedia.org/wiki/%C3%89mile_Benveniste (19.12.2013).

Ona göre dilbilimcilerin tüm çalışmaları dolaylı olarak dille şekillendirilen söylemle ilgilidir. Söylemin dağıtım düzenekleri (*şemaları*) her ne kadar titizlikle kurulursa kurulsun asla bir yapı oluşturmadıklarını belirtmiştir. Bunun yanı sıra söylem zincirlerinde bölümlene yoluyla ifade edilen morfepler, fonemlerin envanterinden başkaca daha çok dilin açıklamalarını temsil ederler (Benveniste, 1974: 9).

Beneviste açısından dil, gerçekliği yeniden üretir. Daha doğrusu gerçeklik dil vasıtasıyla yeniden üretilir. Konuşucu onun söylemi ve deneyimiyle olayı tekrar oluşturur. Dinleyici ilk söylemi kavrar. Bu söylemin aracılığıyla olayın tekrar üretilmesidir. Dilin pratiğinde doğal olarak bu durum diyalog ve değişim olarak sıra biçiminde söylem hareketi üzerine iki işlev verir. Konuşucu için o gerçekliği sunar. Dinleyici için o gerçekliği yeniden oluşturur. Özneler arası iletişimin pek çok aletini dil oluşturur. İşte bu noktada bazı problemler gün yüzüne çıkar ki o da gerçekliği ifade etmek için zihnin yetersizliğidir. Benveniste burada filozoflardan ayrılır. Dilbilimciler, dünya bilgisinin sunuşu onu elde eden ifadeler tarafından belirlendiği için, dil olmadan düşüncenin olmayacağını düşünürler. Bu bağlamda yinelemek gerekirse dil, dünyayı kendi organizasyonuyla arz ederek tekrar üretir. O, akıl, söylem ve mantığın birleşimidir (1974: 22-23). Buradan baktığımızda kendisi de bir yapısalcı olmasına rağmen yapısalcılığın temel zıtlıklarına (*dil/söz, eş zamanlı/art zamanlı gibi*) karşı çıkış söz konusudur. Burada tam manasıyla Benveniste dili askıya alıp onun yerine tamamen söylemi ikame etmemiştir ama dile nazaran söylemi öncelediği çok açıktır. Fakat burada öznenin mevcudiyetinin paranteze alınmamasıyla post yapısalcılardan ayrılır.

Dil kendini araç olarak kullanmaya elverişli kılacak kimi nitelikler sunar; dil, kendisine verdiğimiz şeyi, bir buyruğu bir soruyu, bir haberi aktarmaya uygundur. Ve kendisiyle konuşulan kişide her seferinde uygun davranışa yol açar. Ama burada sözü edilen dil midir gerçekten? Söylem ile karıştırmıyor muyuz onu? Eğer söylemin, *eyleme geçirilmiş dil* olduğunu ve zorunlu olarak karşılıklı konuşan kişiler arasında gerçekleştiğini ortaya koyarsak, karışıklığın altında bir savı kanıt olarak kabul etmeyi belirgin kılarız; çünkü bu 'araç'ın öz niteliği yine araç olarak kendi durumuyla açıklanmıştır.

Dilin bütün özellikleri, özdeksel [bilinçten bağımsız] olmayan doğası, simgesel işleyişi, eklemli düzeni, bir içeriğinin olması (...) araca benzetilme durumundan kuşku duymamız için yeterlidir. (...) Gündelik kullanımında sözün gidiş gelişi bize bir değiş

tokuşu, dolayısıyla değiş tokuş edebileceğimiz bir ‘‘şey’’i esinler, bu şey bir araç ya da bir iletişim işlevi üsleniyor gibidir; biz bunu hızla bir ‘‘nesne’’ haline dönüştürürüz. Ama bir kez daha bu rol söze düşer. Sözü ‘*bildirişim*’i sağlayabilmesi için dil tarafından yetkili kılınması gerekir; söz dilin gerçekleştirilmesinden başka bir şey değildir⁵⁶ (Rıfat, 2008: 175).

(5) Fransız İşlevsel Dilbilimci Andre Martinet (1908-1999)

Sözcelerde ortaya çıktıkları biçimde her türlü dil olgusuyla bildirişimde bulunmak isteyen kişinin bağlandığı düşünölen dil olguları arasında titiz bir ayırım yapmak gerekir. (...) ikinci bir dil söz konusuysa daha sonraları o dilin kurallarına gösterilecek deneyimi çözümleme olanağı verecek biçimde koşullanmış bir anlık fizyolojik düzen bulunduğunu varsaymak zorundadır dilbilimci. İşte bu tam anlamıyla koşullanma dil diye adlandırılır. Kuşkusuz, bu dil varlığını yalnızca söylemle ya da yeğlenecek olursa yalnızca söz edimleriyle ortaya koyar. Ama söylem ve söz edimleri dil değildir. Dil ile söz arasında görölen geleneksel karşıtlık düzgü ve bildiri karşıtlığı aracılığıyla anlatılabilir: Düzgü, bildirinin yazılmasını sağlayan düzendir ve birbirlerindeki her öğe, anlamı belirlemek amacıyla karşılaştırılır.

Dille söz arasındaki bu çok yararlı ayırım, sözü dilinkinden bağımsız düzeni olduğu, bunun sonucunda da dil bilimi karşısında bir söz dilbiliminin düşünölebileceği sanısına götürebilir. Ancak sözü ve onun dinleyicilerde yol açtığı davranışı inceleyerek dile ilişkin bir bilgiye ulaşabiliriz (Martinet, 1985: 17).

Martinet, söylemi dilin varlığını ortaya koyan bir biçim, bir edim ve fizyolojik bir dil olgusu olarak tanımlanmıştır. Söylemde dildeki gibi bir sistemden söz edilemeyeceği daha söylemin bağımsız bir düzene sahip olduğu ifade etmiştir.

(6) M. A. K. Halliday

En başta şunu ifade etmek gerekir ki Halliday, bir söylem analizinden ziyade metin analizine yönelmiştir. Fakat bunu yaparken söylem analizi yöntemlerinden yararlanmışır. Bununla birlikte söylem kavramını tanımlamış ve onun özelliklerinden

⁵⁶ É. Beneviste’nin *Problems de linguistique (Genel Dilbilim Sorunları)*, 1966 kitabının 1. cildinde yer alan ‘‘De la subjectivite dans le langage (*Dilde Öznellik Üstüne*) başlıklı yazısından bir kesit (s.258-263).

söz etmiştir. Ona göre söylem, *yapmanın bir modudur*, kimi bir şey der, kimi bir şey yapar (Halliday, 2007: 97). Söylemin özellikleri için ise Halliday (2007:128) “*Discourse*” bir şeyler hakkında olmalı. O her şey hakkında olamaz. Daha güçlü bir örnek verir: “Söylemin bir parçasını söyleyeceğim sana, şey ve bir aksiyon (*hareket*) kombine edilmiştir. Kim bu söylemi konuşur? Söyle bana kim söylem hakkındadır? Theattetus cevap verir o benim hakkındadır.” Onun anlam üzerine temellenen iki tasnif edici kimliği vardır. Semantik işlev: fiil bir hareket ifade eder. Ve isim bir aktörü ifade eder. Söylemin bir parçası bu ikisinden meydana gelir.

Burada ‘*fiil*’ onların işlevleri, ‘*isim*’ kategorilerin ve sıfatların isimleridir. Onların işlevleriyle ifade edilir. Onların geçişlilik işlevlerini... Olayların ve aksiyonların dilbilimsel sunumunda doğal olarak ‘*fiil*’, ilk olarak tanımlanır. ‘*İsim*’ ise daha sonra elde edilendir. Böylelikle ‘*nesne*’ söylemin ne hakkında olduğunun işlevini yerine getirir. Platon bu işlevi tasnif etmez. Jovvett ‘*nesne*’ terimini kullanarak çevirir, ama o Aristotelesçi anlamda bir ‘*nesne*’ değildir. Bizim ‘*özne-yüklem*’ olarak anladığımız şeyi modern dilbilim ‘*tema*’ olarak isimlendirir. Bir söylem bir temaya sahip olmalıdır. Üçüncü olarak biz söylemden zamanla bir yapı oluşturmak için kelimeleri birleştirerek söylem oluşturmak yani sadece isimlendirmiyoruz ve üstesinden geliyoruz.

Muhtemel ki sofistlerden kaynaklanan bu teori, “*dolaysız bağlam*” sofistlik teorinin çürütülmesidir, özellikle sofist görecelik... Strange, gerçeğin sorusuna söylemle ilişkisi üzerinden gider. Fakat dilin görünüşü bir retoriktir. Bir cümlenin bir konusu vardır. Onu tartışılabilir kılan da budur. Sorgulanan, yalanlanabilen vb. ifadelendirme olması bakımından bir potansiyel verir. Belirtme, sorgulama, çürütme, bunların hepsi aksiyon biçimleridir. Dilin platonik modelinin bu bağlamda sofist düşünceye çok yaklaştığı görülür.

Biz söylemden sabit ve istikrarlı anlamın kotarılmasının imkânsızlığını hatırlattık. Tabii ki bu imkânsızdır. Bu söylem teorisinden beklenenlerin yanında çok yoksul (*etkisiz*) olurdu. Ama bu tamamen söylemin başka tür bir anlamı kotarmak için karmaşık ve belirsiz olduğu anlamına gelir.

Halliday, “*Sistemli Teori*”de dili bir toplumsal semiyotik olarak formüle eder(2003:436). Sistemli teori de ona göre semiyotiğin tematik bağlamına yerleşir. Hjelmslev, Louis Trolle ve söylemin semantiği üzerine çalışan Asher’e (1994) gönderme yaparak dilin dil içindeki yolda kültürü gerçekleştirdiğini dile getirir. Burada ses, ifade

biçimlerini (*wording*) gerçekleştirir. Anlatımın gerçekleşmesi sestedir, onun dönüşümünde anlam gerçekleşir. Halliday geliştirdiği sistemli işlevsel gramer teorisinde Firth ve onun terminolojisinden- özellikle durum bağlamından (*situational context*)- çok etkilenmiştir. Firthçi dilbilimcilere göre açıklamalar (*explanations*), temsiller (*representations*), kullanımlar (*applications*) işlevseldir. Sistemli teori toplumsal bir süreç olarak dile yönlendirildi. Bireysellik bilinçli varlıklar arasında yapılır ve anlamın toplumsal hareketleri içine doğru bir sözleşmedir. Bu aynı zamanda bilişsel (*cognitive*) perspektifle uyumsuzluk göstermez. Sistemli teori söylem ve metine önem verir. Onlar sistem içinde sadece birer kanıt değildir. Daha ziyade kültürün kurucusu olarak birer değerdirler. Bu söylemin kurucu gücü için önerilen bir mekanizmaydı. Meta işlevsel bağlantı (*hookup*) hipotezine gönderimde bulunan söylem için: a. toplumsal bağlamlar organikdir. Bunlar üç bileşenin dinamik yapılandırılmaları (konfigürasyonu): *field* (*alan*), *tenor* (*deyiş/anlam/mahiyet*) ve *mode* (*biçim/kip*) olarak isimlendirilir. Göreceli olarak toplumsal etkinliklerin doğası eyleyenler arası (*interactants*) ilişkiler ve dilin akort edilmiş statüsü ile bağlantılıdır: (*Ne oluyor? Kim rol alıyor? Onların söylemleriyle onlar ne yapıyor?*). b. Bunlar arasında bir ilişki vardır ve bunlar meta işlevlerdir ki bu bileşenler şöyle ki kişiler arası tecrübeye dayalı metin dilbilimsel biçimlendirilmeye yönelik anlamlar olarak inşa edilir (Halliday, 2003: 437).

Halliday toplumsal bağlamı (*social context*) dikkate alan bir çalışmada temel çıkış noktasını metinler olması gerektiğini vurgulayarak da ortaya koymaktadır (1973: 68). Bu nedenle Halliday özellikle dilin metinsel işlevi üzerinde durmakta, metinsel işlevin nasıl incelenebileceğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu modelde, toplumsal bağlam kavramı oluşturulurken Firth'ün '*durum bağlamı*' kavramına dayanılmaktadır. Bağlam belirli durumlardaki dil dışı özelliklerin biçimle ilişkisi olarak görülmekte, durum dil biliminin alanının dışına çıkarılmaktadır. Durum dil dışı özellikleriyle ilişkilidir (Halliday ve Hassan, 1976: 21). Halliday'e göre durum, metnin içine açıldığı toplumsal ortamın yorumlanmasına hizmet etmektedir. Araştırmacı durum bağlamını söylemin alanı (*field of discourse*), Söylem deyişi (*tenor of discourse*), söylem kipi (*mode of discourse*) olarak sınırlamaktadır. Söylem alanı ile iletişim ortamındaki toplumsal eylemin doğasına gönderimde bulunmaktadır. Söylem deyişi ile iletişim ortamındaki katılanlara, onların statü ve rollerine gönderimde bulunmaktadır. Söylem kipi ise iletişim ortamında dilin üstlendiği role gönderimde bulunmaktadır (Halliday ve Hassan, 1985: 12; akt. Uzun: 1995: 26).

Sistemli fonksiyonel linguistik, Firth'ün bağlamın işlevi olarak anlam kaygısından türeyen, uzun vadede de söylem analizinden kaynaklanan bir terminolojiye sahiptir. Bu (SFL) aslında Halliday'in (1967- 68) yan cümlelerin ötesinde 1976'da Halliday ve Hassan'da özetlenen, Halliday 2002-2007'de söylem ve metin üzerine çalışmasının koleksiyonunun ikinci bölümde faydalı bir şekilde bir araya getirilmesidir. Metinsel anlamlandırma Halliday'in bakış açısı (*belirtilen /yeni yapı, tem ve rem*) üzerine çalışması boyunca onun grameri, söylemin işlevleri üzerine bir odaklanmayı inşa etmiştir (Martin, 2009: 154).

Sistemli fonksiyonel model çok geniş bir alanda söylem analizini uyguladı (Halliday, 2004: 10). Bununla birlikte sistemli fonksiyonel dilbilgisinin merkeze aldığı kavram metindi. Metin, Halliday'e göre kompleks bir kavramdır. Kendisi, biz onu *genellikle bir form içinde yazılı ve sözlü söylem* olarak ele alırız, der (2004: 33). Yine ona göre bir metin birleştirilmiş iki sürecin ürünüdür: biri temsil (instantiation) diğeri ise (realization) gerçekleştirilmedir. Kriterleri tanımlama temsildir, fakat gerçekleştirme başlangıçla ilişkilidir, çünkü bize ulaşılabilir olan şey yazı ve sese gerçekleşen metindir. Dilin katmanlarına anlam seçimleri gibi ifade biçimlenmesinde dahi yüksek seviyelerde doğrudan ulaşamayız. İnsanlar konuştukları ve yazdıkları zaman metin üretirler. Metin gramer ilişkisi bağlamında metin terimi *anlam üreten her kodun her türlü temsiline* gönderimde bulunur (Halliday ve Hassan, 1976: 11).

Bir gramer için metin, çok farklı şekillerde bir şeyin "*anlamına gelen*" zengin bir olgudur. Bu görüş pek çok farklı noktadan keşfedilebilir. Burada iki ana bakış açısına göre ayrım yapabiliriz. İlki kendi gerçekliği içinde bir nesne olarak metne odaklanmak, ikincisi ise bir başka şey bulmak için bir araç olarak metne odaklanmaktır. Bir nesne olarak bir metin üzerine odaklanmak isteyen gramerci şu soruları soracaktır: Metin niçin bana ve başkasına göre farklı anlamlara gelebilir? Metin ne yapar? Metin niçin değerlidir? Bir enstrüman olarak metin üzerine odaklanan bir gramerci şunu soracaktır: Yazılı ve sözlü olan dilin sistemi hakkında metin neyi ortaya koyar? Bu iki perspektif açıkça tamamlayıcıdır. Her durumda metin farklı bir statüye sahiptir. Ya yapay bir doku (*artefact*) ya örnek biçim (*specimen*) olarak görülür. Metnin kendisi kalıcı ya da geçici, mühim ya da önemsiz, akılda kalıcı ya da çabuk unutulur olabilir. Bu bağlamda yapısal olarak temelde üç metin tipinden bahsedilebilir: Metin1.1: Doğaçlama konuşma ve onun

kaydı olan metin; Metin1.2: Yüksek sesle okunabilen yazılı metin. Metin1.3: Yazılı ve sözlü dilin karışımı olan metin (Halliday, 2004: 14).

Halliday için metinsel kaynaklar iki çeşittir: (i) yapısal (*structural*) (ii) bağlaşıklık (*cohesive*). Yapısal olan yazılı dilin cümlelerinin ötesindeki hatlardır. Gramer burada durur. Gramer burada durmasına rağmen semantik burada durmaz. Temel semantik bölüm metindedir. Bağlaşıklık olan kısım ise söylemin akışını yöneten cümleler arası semantik bir linki kuran kısımdır. Bu kısma bağlaşıklık (*cohesion*) adı altında kolektif şekilde atıfta bulunulur (2004: 87).

Ayrıca metindeki tem (*theme*) ve rem (rhem⁵⁷) tarafından oluşturulan mesajın yan cümleyle başlayan cümle ve ötesi birimlerde kendini gösteren bir bilgi sistemi (*clause-knowledge unit*)’den söz eder. Bu sistem metinde birleşik haldedir. Tem (*given*) yancümleden itibaren verilen eski bilgidir. Rem ise metinden üretilen (*new*) yeni yorumdur.

Söylemin Modellenmesi

COHESİON (*bağlaşıklık*) üzerine son zamanlarda yapılan çalışmalar gramerin yapısal araştırmalarının da ötesine geçerek gramer yapılarını da aşan söylemsel ilişkileri hesaba katmak üzere düzenlenmiştir (Martin, 2009: 154).⁵⁸

Halliday (age 1973a:141) metinsel üretim olarak gönderimde bulunan şeyin içinde (*fikri ve kişiler arası anlama karşıt olarak*) cümle ötesindeki yapısalcı olmayan ilişkiler içeren bağlaşıklığı teşhis etti. Halliday ve Hassan tarafından 1976’da bağlaşıklık kaynaklarının envanteri olarak organize edilmiştir: ‘atıf’ (*reference*), ‘eksiltme’ (*ellipsis*), ‘değiştirim’ (*Substitution*), ‘bağlaçlar’ (*Conjunctions*), ‘kelime bağdaşıklığı’ (*lexical cohesion*) (Martin, 2009: 155).

Halliday, dili doğrudan toplumsal yapılarla ilişkili olarak ele almaktadır. Çoğu kavramını R. Hassan ile birlikte olgunlaştırdığı sistemli fonksiyonel dilbilgisi modelinde dilin açıklanmasını toplumdaki işlevleri doğrultusunda yapılması gerektiği düşüncesinden yola çıkmaktadır (Halliday, 1973: 48-49). Dilin işlevlere sahip olması

⁵⁷ Anlam odağı.

⁵⁸ Halliday, M.A. K. Webster, Jonathan, J. (2009),“Discourse Studies” *Continuum Companion to Systemic Functional Linguistics* **London:** Continuum International Publishing.

bakımından bilgisel kullanımlar (*içeriğe yönelik*), ilişkisel kullanımlar (*etkiye yönelik, başkasını kontrol ve karşılıklı destek, kendini ifade*), tasarımsal kullanımlar (*tasarımlamaya yönelik: törensel, şiirsel*) (Halliday ve Hassan, 1985: 17) bunların yanında ayrıca kişilerarası işlev (*interpersonal*): Dil bu işleviyle toplumdaki bireyler arasındaki ilişkilerin kurulmasını, sürdürülmesini ve özelleşmesini sağlamaktadır. Düşünsel işlev (*ideational*): Bu işleviyle dil bireyler arasında bilgi aktarımını gerçekleştirmesinde kullanılmaktadır. Metinsel işlev (*textual*): Sosyal bağlamlara uygun sözcelerin oluşturulmasında ise dilin metinsel işlevi ortaya çıkmaktadır (Halliday-Hasan, 1976: 26-27; Halliday, 1978:112-3).⁵⁹

Özetle Benveniste, Martinet ve Halliday'in ortak yönü '*lingua*'/'*parole*' zıtlığı arasında tercihlerini sözden yani söylemden yana kullanmalarındır. Aralarındaki farklar ise Benveniste dilin yürürlüğe girmesi, dil kullanımı, dilin gerçekleşmesi olarak gördüğü söylemin dil gibi bir yapı oluşturmadığını düşünür. Martinet, fizyolojik bir dil olgusu, dilin varlığını ortaya koyduğu nesne, incelenmesi gereken söz olarak tanımladığı söylemin dilinkinden bağımsız bir düzeni olduğunu söylemektedir. Bir söylemin bir düzeni olduğunu kabul eder ama bu düzenin başına buyruk olduğunu belirtir. Halliday'e gelince söylem yapmanın bir modu, ses ve yazıyla gerçekleştirilen şey (söylem/metin) ve kültürün kurucusu olan bir değerdir. Söylem içinde kelimeler birleşerek cümleleri oluşturur. Bu cümleler de cümleler arası ortak kullanılan kelimelerle kurdukları semantik hatlarda bir yapı oluştururlar. Cümleler arasındaki bu yapının bulunduğu yerde dilbilgisi dururken semantik devam eder. Fakat bu yapı, Derrida'nın düşündüğü gibi sabit ve istikrarlı bir anlamı taşımaz. Karmaşık ve belirsizdir. Halliday, Derrida gibi söylemden çok metni önceler. Şimdi söylemi bir mit/söyle(n) olarak gören Claude Lévi Strauss perspektifinden söylem kuramı ve söylem özelliklerini açıklamaya çalışacağız.

⁵⁹ (Uzun, 1985: 28).

1.3.1.4.İşaretilimsel, Mitolojik⁶⁰ ve Hermenötik (Yorum) Temelli Söylem Yaklaşımları

(7) Fransız Yapısalcı Antropolog Claude Lévi Strauss (1908-2009)

Sosyal teoride yapısalcılığın F. Saussure'den sonra en önemli figürü şüphesiz L. Strauss'tur. F. Saussure'den etkilenecek dilbilim metodolojisini antropolojiye uygulamıştır. Özellikle kültürel ve etnografik '*korpus*' oluşturmaktan ziyade söylenlerin (*mitlerin*), akrabalık ilişkilerinin sistemini analiz etmiştir. Claude Lévi Strauss'un yaptığı söylen incelemeleri söylem analizinin öncüleri sayılabilir. Claude Lévi Strauss aslında özne vurgusunda mit söylemlerini incelemiştir. Onun analiz yöntemi daha sonra söylem işaret bilimine de örnek olmuştur.

Yapısalcı dilbilim çalışmaları, özellikle de simgesel düzenlerin yapısı üzerine çalışan Roland Barthes gibi ya da mitler üzerine çalışan Claude Lévi Strauss gibi düşünürlere çok şey borçludur (Üşür, 2007: 581). Gerçekten de Levi Strauss toplumsal yaşamın simgesel biçimlerini Durkheim'in projesini yeniden ele aldı. Ama bunun için Jakobson ve Tourbetskoy tarafından Saussure'ün öğretilerinden hareketle 1926'da kurulan yapısal dilbilimindeki gelişmelere dayanıyordu. Onların dillerin çeşitliliğini sesler veya '*fonemler*' arasındaki az sayıda anlamlı karşıtlıklara indirgeme projesini beşeri fenomenlere uyguluyordu. İkili karşıtlıklar (*yukarı/aşağı, gök/yer*) topluluğu olarak inceliyordu (Debane ve Keck, 2011: 69). İnsanlar simgeler ve göstergeler yardımıyla iletişim kurarlar. İnsanın insanla konuşması olan antropoloji için her şey ki özne arasına aracı olarak giren simgeler ve göstergelerdir (Debane ve Keck, 2001: 69).

Onun tanıttığı insanlar arası gerçekliği neyin yapılandırdığı kavramına '*simgesel düzen*' denir. İnsanlar mit ya da ayin ve akrabalık sistemleri ile tanınırlar, onlar bu sistemleri işletmek üzere doğmuş tam ve eksiksiz özneler değildirler; bu sistemler tarafından tamamlanmamış olmaları düşünülemez. Yapı içerdiği özne için bir yaşantıyı yerleştiren şeydir (Cowards ve Ellis, 1985: 40). Levi Strauss, yapısalcılığı görünürde özgürce inşa edilmiş '*tikel ideolojik söylemlerin*' aslında nasıl aynı temelde ideolojik şebekede işleyen dönüşümler olarak görülebileceğini ortaya koymuştur (Hall, 1999: 92).

⁶⁰ L. Strauss'un söylemini yapı sökülüne uğratan Derrida Mit için birliği ve mutlak bir kaynağı (*öznesi*) olmayan, merkezizleşmiş, odağı ve kaynağı ele geçirilemeyen, güncelleştirilemeyen ve ilk planda namevcut (anonim) olan gölgeler ya da gücüllüklerdir. Bu merkeziz yapı söylemi mittir (Derrida, 1967: 172).

Levi Straus Yapısalcılığı bize insan öznesinin homojen ve kendi kendini denetleyebilir olmadığını gösterir; özne varlığının farkında bile olmadığı bir yapı tarafından inşa edilir. İnsan öznesinin kendisiyle açıklanırılığı artık savunulamaz; özne, yapının ve yapının dönüşümlerinin nesnesidir (Coward ve Ellis, 1985: 36-41; akt. Özer, 2011: 40).

Her dilde söylem ile söz dizimi, sözcük dağarcığının boşluklarını doldurmak konusunda vazgeçilmez olanaklar sunar (Levi-Straus, 2010: 25).

Boas burada sık sık kesinleşmiş bir konumdan uzaklaşarak masal ya da söyleni basit bir anlatıya indirgemekten vazgeçmesi ve söylensel söylemin ardında bu söylemin düzenlenişine yön veren, kesintili karşıtlıklardan oluşmuş bir düşünsel düzen bulunduğunu benimsemesi yeterdi (Levi-Straus, 2010: 186).

Levi Strauss *'Yapısal Antropoloji'* kitabında şöyle der: "Dilbilimde olduğu gibi antropolojide de, genellemeyi taşıyan karşılaştırma değildir, ama bunun tam tersi geçerlidir. Eğer biz inandığımız şekliyle, aklın bilinçsiz faaliyeti, içeriğin üzerine koymaktan oluşuyorsa ve eğer bu biçimler temel olarak bütün tüm akıllar için geçerliyse-antik ve modern, ilkel ve uygar (...)- her kurum ve geleneğin bilinçsiz yapısını belirleyeni bulmak gerekli ve şarttır. Diğer kurum ve gelenekler hakkında çıkarım prensibi ortaya koymak için analizi yeterince ileriye taşımak gerekir⁶¹ (*Işık, 2000: 65-66*).

Lévi-Strauss'un söylenlerinin; Prop'un masalları ya da Freud'un rüyalarıyla her ne kadar benzerlikleri bulunsa da aynı şeyler olduklarını söylemiyoruz. E. Leach, Onun asıl ilgisinin ne olduğunu şu biçimde tanımlar: *'Başka bir yerde olduğu gibi burada da Lévi Strauss'un asıl ilgisi, bir topluluktaki ortak olayların doğasındaki belirsizliktir.(...) Freud gibi o da tüm insanların zihinleri için evrensel olarak geçerli düşünce oluşturma ilkelerini keşfetmeyi amaçlar.'*⁶²

Lévi Strauss da Freud gibi çözümlemeye girişir söyleni, gizil anlamın keşfi için bu topluca yaşanan düşleri yorumlanabilir hale getirir (*Işık, 2000: 74-75*). Strauss'un doğa ve kültür ikileminin tahlilini *Işık*, şu şekilde aktarır: "İnsan bir yandan toplumsal, öte yandan biyolojik bir varlıktır. Lévi Strauss şöyle der: *"İç ya da dış uyarımlara, tepkilere*

⁶¹ C. Levi Strauss, 1963, *Structural Anthropology*, New York: Basic Books. Inc. s.21.

⁶² E. Leach, Levi-Strauss 1985, Çev. A. Ortaç, İstanbul: Afa Yayınları, s.59.

bakılınca, bazıları tam anlamıyla onların doğaya bağlı, diğerlerinin ise çevreyle ilgili oldukları düşünülür. Buna rağmen doğa ile kültür arasındaki farkı belirlemek her zaman mümkün değildir.”⁶³

Doğa ve kültür arasındaki ayrım her ne kadar tarihsel bir önem taşımasa da sosyolojide yöntemsel bir araç olarak kullanılmasını meşrulaştıracak bir mantık içerir. Birbirinden kolay ayırt edilemeyen bu ikili hakkında Strauss şöyle der: Kültür ne yaşamla karşılanabilir, ne de onun üstünde bir yere oturabilir. Ama kültür bir yönüyle yaşamın (*tamamlayıcısı*) yerine geçerken, diğer yönüyle, yeni bir düzenin sentezini oluşturma yolunda, onu kullanır ve dönüştürür.⁶⁴

Kültürün tanımı aslında kolayca yapılacak bir şey değildir. Kültür için ‘*doğanın insan yapımı*’ bir parçası olduğunu söylersek aslında o kadar da içi boş bir tanımlama yapmış olmayız, bununla birlikte antropolojide genel kabul gören anlayış, kültürün öğrenilmişten çok birikmiş deneyim olduğu düşüncesidir⁶⁵. Lévi Strauss’a göre ‘*insan evcil bir hayvansa, kendini evcilleştiren tek hayvandır.*⁶⁶ İnsanın sembol üretmesini mümkün kılan konuşma davranışının köklerini bulmadaki umutsuzluk kendini hemen ortaya koyacaktır. Bu bağlamda bir anlamda sembol üretmenin ta kendisi sayabileceğimiz kültürün ne olduğu da belirsizliğini korumaya mahkûmdur. (...) doğayı tanımlayan biyolojik kalıtım iken, kültürü tanımlayan öge dış etkenlerdir. Bu iki olgu arasındaki sınır hakkında Levi Straus şöyle der: ‘*Hiçbir amprik analiz doğadan kültürel olgulara geçiş noktasını belirleyemeyeceği gibi (...), birbiriyle nasıl bağlandıklarını da gösteremez.*’⁶⁷

Kültürün nerede olduğu sorusuna yanıt olarak Lévi Strauss şunu verir: “*Nerede bir kural varsa orada kültürel aşamaya ulaşıldığını biliyoruz.*” Evrensel kurallara doğa bağlamında ulaşmak ne kadar kolaysa da, insanı doğadan farklılaştıran, kurumlar, teknoloji ve gelenekler açısından bakıldığında değişmez bir kural ya da değişmezlik bulmak o kadar güçtür (Işık, 2000: 76-8).

Aslında Strauss söylemin tamamını söylen (*mit*) olarak kabul etmez. Söyleni söylemin bir parçası olarak kabul eder. Bu yüzden “söylensel söylem” kavramını

⁶³ C. Levi Strauss, The Elementary Structures of Kinship, s.3.

⁶⁴ Age. s4.

⁶⁵ R.M. Keesing, Cultural Anthropology, s.68

⁶⁶ C. Levi Strauss, The elementary Structures Of Kinship, s.5

⁶⁷ Age. s8 (Işık, 2000: 76-7)

kullanmıştır. Sonuçta söylem söyleni kapsar. Söylenin dolayısıyla söylemin düzeninin de kesintili karşıtıklardan oluştuğunu düşünür. Söylemin kaynağını söylende arar ve kökensel sınırlarını açıklamaya çalışır. Ayrıca Saussure yapısalcılığında etkilenerek ikili zıtlıklardan yararlanarak teori ve çözümleme için metodoloji oluşturması yapısalcı söylem yaklaşımlarında da katkı sağlayacaktır. Strauss'un doğa ve kültür diyalektiğini *dilin amprik nesnesi olan* söylemin için pratikleştirirsek, söylemi oluşturan iç unsurların özü itibarıyla, tahkiye bilim açısından derin yapıda içerik, yani semiyotik ifadelendirme ile gösterilen, semantik ifadelendirme ile anlam, mantıksal terminolojiyle kavram kültür tarafından şekillendirilir. Oysa bu dikatomiye söylemin kabuğu olan yazılı ve sözlü gösteren, biyolojik bir dile getirme farkı olarak üslup ve bilinçdışı doğa ayrımıyla eşleşir diye düşünüyorum. Roland Barthes, söylene işaret bilimsel açıdan baktığı için onun söylen teorisini ayrı bir kategoride değerlendirmeyi uygun gördük.

(8) Fransız İşaret Bilimci ve Edebiyat Eleştirmeni Roland Barthes (1915-1980)

Barthes okumalarımızda belirgin bir söylem tanımıyla karşılaşmadık, fakat Barthes'ın söylem kavramına kuramsal olarak Derrida da olduğu gibi metin, Levi-Strauss'ta olduğu gibi söylen (mit), ya da Rus formalistlerinde olduğu gibi üslup olarak baktığı kanısındayız. Öncelikle Barthes'ın 1933'lerden 1975'li yıllara kadar *L'Arch* gibi dergilerde yazmış olduğu makalelerden derlenmiş olan "*Yazı ve Yorum*" adlı kitabındaki söylen ve özellikleri ile ilgili açıklamaları şöyledir:

Dilin bütün çağın yazarları için ortak bir buyurumlar ve alışkanlıklar bütünü olduğu bilinir. Bu demektir ki, dil tümüyle yazarın sözünün içinden geçen bir doğa gibidir. Bununla birlikte, ona hiçbir biçim vermez, hatta onu beslemez bile; soyut bir gerçekler çemberi gibidir, yapayalnız bir sözün yoğunluğu ancak dilin dışında çökelmeye başlar.(...) Bir gerçekler toplamından çok bir çevrendir, yani hem bir sınır, hem bir duraktır, tek sözcükle, güven veren bir düzenleme uzamıdır. Yazar, sözcüğün tam anlamıyla hiçbir şey çıkarmaz ondan; yazar için dil çığnenmesi belki de dil yetisinin (*langage*) bir üst doğasını gösterecek bir sınır çizgisi gibidir daha çok: bir eylem alanı,

bir olasılığın tanımı ve beklentisidir. Toplumsal bir bağlanmanın yeri değildir⁶⁸, seçimsiz bir tepkidir. Yalnızca yazarın değil, insanların bölünmez mülküdür. (...)Yazarın dili yok olmuş biçimlerle bilinmedik biçimler arasında asılı durumda, bir kaynaktan çok bir sınırdır; dönüp geriye bakan Orpheus⁶⁹ gibi, davranışının oturmuş anlamını ve toplumculuğun temel edimini yitirmeden söylemeyeceği her şeyin geometrik yeridir. Öyleyse dil, 'yazın'ın berisindedir. Biçemse neredeyse ötesinde; yazarın bedeninden ve geçmişinden bir takım imgeler, bir de konuşma biçimi, bir sözcük dağarcığı doğar ve yavaş yavaş sanatın özdevinileri (*automatisme*) olur. Böylece biçem adı altında yalnızca yazarın kişisel gizli söylenseline, ilk sözcükler ve nesnel çiftinin biçimlendiği, varlığının tüm büyük sözsel izleklerin bir daha çıkmamasıyla yerleştiği şu söz alt-fiziğine dalan bir kendi kendine yeterli dil yetisi (Barthes, 2009: 19-20).

Ona göre söylem ile söylen temelde aynıdır. Ama söylem söyleni kapsamaktadır. Söylen ise söylemin bir biçimidir. Bu yönüyle söylene ait pek çok özellik söylemin özellikleridir. Çünkü bütüne ait bir parça bütünden başka bir şey olamaz. Barthes işaret bilimci olarak söylenin kapsamını genişletir. Onu gösterge bilimsel bir dizge yapar ona göre bir resim söylen olabileceği gibi bütün söylemler de söylen olabilir.

⁶⁸ Evet dili anlatan bu paragrafın artalanının lingua (*dil*)/parole(*söz*)/langage (dil yetisi) ayrımlarından müteşekkil olduğuna nispetle belki de bu *toplumsal bağlanmanın yeri* söylemdir.

⁶⁹ Orfe (Orpheus), (...) ezoterizmde, Antik Yunan'a bilgeliği Pisagor ve Platon'dan önce getirmiş, en büyük inisiyelerden (*bir sonraki aşamaya geçmiş/tekâmül etmiş*) biri olarak kabul edilir. (...)eski inanışlardaki ilahlara ezoterik (*bilinmeyen anlaşılması güç*) anlamlar yükleyerek, bu batıl duruma gelmiş inanışları -kimilerince Apollon kültü olarak adlandırılan- ezoterik öğretisi içinde eritme yöntemine başvurmuştur. Örneğin Orfe, Yunanlılara "eski ilahınız Diyonizos yoktur" demek yerine "Diyonizos aslında tezahür etmiş İlahi Kelam'dır ve bu, insanların içinde sezgi ve vicdan tarzında belirir" demeyi tercih etmiştir. Bk. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Orfe> (30.12.2013).

Daha sonra yapıtının özgün adı “*Mythologies*” (1957) olan Tahsin Yücel tarafından ‘*Çağdaş Söylenler*’(1990-1998-2011) diye çevrilen kitabında aynı zamanda bir söylen[mit]⁷⁰ tahlilcisi olan Barthes’in bu mit tanımlamaları, teorisi ve yöntemi en dip çizgiden en yüzeysel alana kadar söylem (*discourse*) teorisine paralellik arz etmektedir. Hatta sanki söylemle söyleni bir yer değiştirmeye, söylemin tahtına söyleni oturmaya çalışmaktadır: **Söylen** bir sözdür. Hiç kuşkusuz herhangi bir söz değildir: dilin söylen olması için özel koşullar gerekir: bunları az sonra göreceğiz. Ama daha başlangıçta, önemle belirtilmesi gereken şey söylenin bir bildirişim dizgesi, bir bildiri olduğudur⁷¹. Böylece, söylenin bir nesne, bir kavram ya da bir düşün olmayacağını görüyoruz; bir anlamlama⁷²(*signification*)⁷³ biçimidir, söylen, bir biçimdir. (...) söylen bir söz olduğuna göre, söylem alanına giren her şey söylen olabilir. Söylen bildirisine değil, bu bildiriye söyleme biçimiyle tanımlanır: söylenin biçimsel sınırları vardır, tözsel⁷⁴ sınırları yoktur. Yani her şey söylen olabilir mi? evet sanırım, çünkü evren sınırsız ölçüde esinleyicidir. Dünyadaki her nesne kapalı, dilsiz bir var oluştan topluma uymaya hazır, bir sözlü duruma geçebilir, çünkü doğal ya da başka türlü hiçbir yasa nesnelere söz etmeyi yasaklamaz. Ağaç ağaçtır. Evet, kuşkusuz. Ama Minou Drouet’in “*söylediği*” bir ağaç tümüyle ağaç olmaktan çıkmıştır artık, belli bir tüketime uydurulmuş, yazınsal inceliklerle, başkaldırıyla imgelerle donatılmış; süslü bir ağaçtır. (...) Eski söylenler tasarlanabilir, ama ölümsüz söylen yoktur; çünkü gerçeği söz durumuna geçiren insanlık tarihidir, söylensel dilin yaşamını ve ölümünü o belirler. Uzak olsun, olmasın söylenbilimin temeli ancak tarihsel olabilir; çünkü söylen tarihin seçtiği bir sözdür (Barthes, 2011: 179).

Bu söz bir bildiridir. Öyleyse ille de sözlü olması gerekmez; yazılardan ya da gösterimlerden oluşabilir: yazılı bir söylem olabilir. (...) resim yazıdan daha buyurucudur, anlamı birdenbire, çözümlemeden, dağıtmadan sunar: Ama bu

⁷⁰ Söylen terimine alternatif karşılıklar: menkabe, efsane, fesane, ayrıca Barthes’in söylen terimi bildiğimiz anlamda mit değildir.

⁷¹ Onu en başta iletişim sağlayan bir bilgi (*episteme*) olarak görmüş.

⁷² Anlamlama: (*signification*) anlambilim anlambilimde soyut bir kavram ya da somut bir nesne ile dilsel simge (*sözcük*) arasında oluşan ilişki; gösteren ile gösterilen arasındaki bağıntı (Kocaman, İmer, Özsoy, 2011: 29).

⁷³ Parantez ve içindeki kelimeyi biz ekledik.

⁷⁴ Töz, değişen yüklemle desteklik eden değişmez gerçeklik; kendi kendisiyle, kendi kendisinde var olan anlamındaki felsefi kavram. İngiliz düşünürü John Locke, Latince altta bulunan şey anlamına gelen töz (*substantia*) deyiminden ne anlaşılması gerektiğini şöyle açıklamaktadır: "Niteliklerin yalnız başkalarına var olmakta devam etmelerini kavrayamıyoruz. Zorunlu olarak bunlara destek olan başka bir şeyin var olması gerektiğini düşüyoruz. Destek olan şeyin birçok nesnelere bulunduğunu varsayıyoruz, işte bu ortak desteğe töz adını veriyoruz." Bk.: <http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%B6z> (01.01.2014).

oluşturucu bir ayırım değildir. Anlamlı olduğu anda, resim yazı oluverir, yazı gibi bir sözce ister. Öyleyse, bundan böyle dil, söylem, söz vb. sözcüklerden ister sözsöz, ister görsel olsunlar; her türlü birimi ya da anlamlı birleşimi anlayacağız: bizim için bir fotoğraf da bir gazete yazısıyla aynı nitelikte söz olacaktır; bir şeyler belirtecek olurlarsa, nesnelere kendileri de söz olabilecektir. Dilin böyle genel bir biçimde tasarlanmasını yazıların tarihi de doğrular; abecemizin bulunmasından çok önce; İnkâ “*kipu*”su gibi nesnelere ya da “*piktogram*” gibi resimler düzenli sözler olmuştur. Söylenmiş sözün dil olarak ele alınması gerektiği anlamına gelmez bu: doğrusu, söylenmiş dilbilime de uzanan genel bir bilimin alanına girer (Barthes, 2011: 180-1).

Göstergebilimsel bir dizge olarak söylen, gerçekten de bir sözün incelenmesi olarak, Saussure’ün yaklaşık kırk yıl önceki göstergebilim adıyla öngördüğü şu geniş göstergeler biliminin bir parçasından başka bir şey değildir. (...) Bir anlam varsaymak göstergebilime başvurmadır. (...) Anlamaları içeriklerinden bağımsız olarak incelendiğine göre göstergebilim bir biçimler bilimidir. (...) Ama bilim söylenmeyi ne yapar: yaşamı dönüştürmek istiyorsa, onu söylemesi gerekir (Barthes, 2011: 181).

Burada bana sadece gösterenin belirttiğini söyleyen genel dilbilimin tersine, her türlü göstergesel dizgede iki değil üç farklı terim karşısında bulunduğumuzun göz önüne almam gerekir; çünkü kavradığım şey art arda gelen birer terim değil, kendilerini birleştiren bağıntıdır: demek ki gösteren, gösterilen ve bu iki terimin çağrışımsal toplamı olan gösterge vardır. Bir gül demetini alalım: ona tutkumu anlatıyorum. Burada bir gösteren, bir gösterilen, bir de güller ve tutkum yok mudur? Bu bile değil, doğrusunu söylemek gerekirse “*tutkusallaştırılmış*” güller vardır burada. Ama çözümleme düzleminde üç terim yer alır; çünkü tutkuyla yüklenmiş güller kusursuz ve doğru olarak güllere ve tutkuya ayrılabilirler: güller ve tutku birbiriyle birleşerek üçüncü bir terim olan gösterge terimi oluşturmadan önce de vardır. Yaşam düzleminde nasıl gülleri taşıdıkları bildiriden ayıramazsam, çözümleme düzleminde de gösteren olarak güllerle gösterge olan gülleri birbirine karıştıramam: Gösteren boştur, göstergeyse doludur, bir anlamdır (Barthes, 2011: 182). (...) söylem olarak yazın göstereni oluşturur; bunalımla söylemin bağıntısı da yapıtı (*bir anlamlama olan yapıtı*) tanımlar.(...) öyleyse göstergebilimin içerikler düzeyinde değil, ancak biçimler düzeyinde birimi olabileceği ne denli söylenmiş az, alanı sınırlıdır, yalnız dili kapsar, yalnız bir işlem tanımlar: okuma ve

çözme. Söylende de az önce de sözünü ettiğimim üç boyutlu çizgeyi buluruz: gösteren, gösterilen ve gösterge. Ama söylen özel bir dizgedir, bu da kendisinden önce var olan bir göstergesel zincirden yola çıkarak kurulmasından ileri gelir: *ikincil bir göstergesel dizgidir* (Barthes, 2011: 183).

Bir ilk dizgede (*yani bir kavramla imgenin çağrışımsal toplamı*) olan öge, ikincisinde yalnızca gösteren olur. Burada söylensel sözün özdeklerinin (*gerçek anlamda dil, fotoğraf, afiş, törem, nesne vb.*) başlangıçta ne denli farklı olursa olsunlar, söylen alanına girer girmez arı bir anlamlayıcı işleve girdiklerini anımsatmak gerekir: söylen onları aynı hammadde biçiminde görür, birlikleri hepsinin de basit dil koşuluna indirgenmiş olmasıdır. İster gerçek bir yazı, ister resimsel bir yazı söz konusu olsun; söylen burada yalnızca bir göstergeler toplamı, bir toplam gösterge, bir ilk göstergeler zincirinin son terimini görmek ister. Kurduğu büyümüş dizgenin ilk terimi ya da “*kısmi*” terimi işte bu son terim olacaktır. Sanki söylen ilk anlamların biçimsel dizgesini bir kertik ileriye alıyormuş gibi geçer her şey. Söylenin çözümlenmesi konusunda bu aktarma büyük önem taşıdığından burada çizgenin basit eğretilmeden başka bir şey olmadığını unutmadan, bunu aşağıdaki biçimde göstereceğim:

Tablo(1)

Dil	[gösteren	gösterilen	
		3.gösterge		II. GÖSTERİLEN
Söylen]	I. GÖSTEREN		
		III. GÖSTERGE		

Görüldüğü gibi, söylende bir ötekine göre yerinden çıkmış olan iki gösterge dizgesi var: bir dilsel dizge, söylenin kendi dizgesini kurmak için yararlandığı dil olması nedeniyle nesne-dil diye adlandıracağım dil (*yani kendisiyle özleştirilen gösterim biçimleri*); bir de içinde birincisinden söz edilen ikinci bir dil olması nedeniyle üst-dil diye adlandıracağım şey, yani söylenin kendisi (Barthes, 2011: 184).

Söylenin göstereni bulanık bir biçimde çıkar karşımıza: aynı zamanda hem anlam, hem biçimdir, bir yandan dolu, öbür yandan boştur. Anlam olarak gösteren şimdiden okumayı varsayar, gözlerimle kavrarım onu, duyumsal bir gerçekliği, (*yalnızca*

ruhsal düzlemde kalan dilsel gösterenin tersine), bir zenginliği vardır: (...) dilsel göstergeler toplamı olarak söylemin anlamının kendi değeri vardır., bir öykünün, bir aslının bir zencinin öyküsünün parçasıdır: anlamda, şimdiden bir anlamlama kurulmuştur, söylen kendisini kaparak birden bire boş, asalak bir biçime dönüştürmese, pek ala kendi kendine yetebilirdi. Anlam *şimdiden* tamdır, bir bilgi, bir geçmiş, bir bellek, karşılaştırmalı olgular, düşünler, karar düzeni varsayar.

Biçim olunca, anlam olumsuzluğunu uzaklaştırır; boşalır, yoksullaşır, tarih buharlaşır, düz anlamından başka bir şey kalmaz. (...) Ama önemli nokta *biçimin anlamı silmediği, yalnızca yoksullastırıldığı, uzaklaştırdığı, el altında tuttuğudur*. Anlam *ölecek sanılır, ama ertelenmiş bir ölümdür bu*: değerini yitirir, ama yaşamını sürdürür, söylen bu yaşamla beslenir. Anlam biçim için anlık öykü kaynağı, bir tür hızlı almaşıklık içinde geri çağırılıp uzaklaştırılabilen, boyun eğmiş bir zenginlik gibi olacaktır: *durmamacasına biçimin anlama kök salması* ve burada beslenmesi gerekir. Söyleni tanımlayan da anlamla biçim arasındaki bu sonu gelmez saklambaç oyunudur (Barthes, 2011: 186-187). Söylenin sürekli almaşık bir şekilde farkları birleştirerek daha büyük bir göstergeye ulaştığı yapı bu tablo ve açıklamalarda açıkça ortaya konmuştur.

Mehmet Rifat'ın "*XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları*" adlı kitabının Roland Barthes'a ayırdığı kısmında söylemle ilgili açıklamalar şöyledir: "Bununla birlikte, böyle bir dil, artık tam anlamıyla dilbilimcilerin dili de değildir: ikinci bir dildir bu; birimleri de anlam birimler ya da sesbirimler değil, ama söylemin daha büyük parçalarıdır; bunlar dilin altında anlam taşıyan ama hiçbir zaman onsuz olamayan nesnelere ya da küçük küçük olaylara gönderir. Demek ki, göstergibilim öte-dilbilim içinde yerini alacaktır. (...) Dilbilimi ayrıcalıklı olsa da, genel göstergeler biliminin bir bölümü değil, göstergibilim dilbilimin bir bölümüdür. Söylemin anlamlı büyük birimlerini üstlenecek olan da kesin olarak bu bölümdür; günümüzde insanbilim, toplumbilim, psikanaliz ve biçembilim anlamlama kavramı çevresinde sürdürülen araştırmaların birliği de böylece ortaya çıkacaktır (Rifat, 2008: 313).

Söylem tanım ve özelliklerini Barthes perspektifinden işaret bilimsel ve söylen (mit) olarak göstermeye çalıştıktan sonra söylemi hermenötik ve yorum penceresinden Paul Ricoeur ve Umberto Eco'nun görüşleriyle açıklamaya çalışacağız.

(9) **Yorumsayıcı Bir Yapısalcı Olan Fransız Felsefeci Paul Ricoeur (1913-2005)**

Paul Ricoeur'un "*Yorum Teorisi Söylem ve Artı Anlam*" adlı kitabına çevirenin önsözünü yazan Gökhan Yavuz Demir, onun fikirlerinin ışığında söylemi ve özelliklerini şöyle açıklar: Söylem olay ve anlam diyalektiği olarak tanımlanır. Olay olarak söylem, atıfta bulunur (*bir şey hakkındadır*), kendine atıfta bulunur (*birisi tarafından söylenir*), zamansaldır (*belirli bir anda söylenir*) ve nakledilebilir (*birisine söylenir*). Anlam olarak söylem ise hem konuşucunun anlamı hem de ifadenin anlamıdır. Olay ile anlam diyalektiği aynı şekilde yazılı söylemde de devam eder. Konuşulan söylem belirli bir diyalojik durumda belirli birine yönelikken, yazılı söylem sınırsız sayıda soyut okura hitap eder. Ricoeur'e göre hermenoytikin vazifesi, yazarın niyeti ve yazıldığı kontekstle ilişkili olarak bu otonom metin problemini anlamaktır (Çev. G.Y. Demir, 2007: XI).

Ricoeur'un, antik felsefeden Saussure dilbilimine değin söylem değerlendirmeleri şöyledir: Söylem kavramının ilk defa keşfedildiği kontekst şudur: yanlış ve doğru söylemin "*ürünleridir*" (*affections*) ve söylem kelimeleri aşan bir sentezde birbirleriyle bağlanan iki temel göstergeyi –ad ve fiili- gerektirir. Aristoteles "*Yorum Üzerine*" denemesinde aynı şeyi söyler. Adın bir anlamı vardır ve fiilin anlamına ilaveten, bir de zaman kipi vardır. Yalnızca onların birleşmeleri, logos, yani söylem diye adlandırılabilen yüklem bağına doğurur. Problemimizin arkaik safhasının kısa özeti söylem olarak dil probleminin hem eksikliğini hem de devamlılığını hatırlatmak niyetindedir. Bununla birlikte onu [söylemi] tartışacağımız terimler oldukça yenidir, çünkü bunlar modern lengüistiğin keşiflerini ve metodolojisini hesaba katar.

Söylem problemi bu lengüistik terimleriyle hakiki bir problem haline gelmiştir, çünkü artık söylem antik filozoflar tarafından kabul edilmeyen, itibar görmeyen bir terime karşıt olabilir. Bu karşıt terim bugün bilimsel araştırmanın otonom nesnesidir. O[Söylem], lengüistik sistemlerin –*farklı lengüistik cemaatlerce konuşulan farklı diller olarak bildiğimiz lengüistik sistemlerin*– her birine özel yapısını veren lengüistik koddur. Nitekim dil burada, genel konuşma kapasitesi yahut ortak konuşma yeteneğinden başka bir şey anlamına gelir. O belirli sistemin belirli bir yapısını işaret eder. Söylem bugün

bizim için problematik kaldıysa, lengüistiğin ana başarıları dille kullanılan bir şey olarak değil yapı ve sistem olarak ilgili olduğu içindir.

Eseri modern lengüistiği kuvvetle şekillendiren, dil (*langue*) olarak dil ile söz (*parole*) olarak dil arasındaki temel ayrıma dayanır. (*Saussure*'ün “söylem”den değil “söz”den bahsettiğine dikkatinizi çekmek isterim.) Dil, belirli bir konuşucunun belirli bir mesaj olarak söz üretmesinin temelindeki koddur – yahut kodlar takımıdır.

Bu temel dikatomiye* göre çeşitli tali ayrımlar birleştirilir. Mesaj bireysel, kodu kolektiftir (*Durkheim*'den kuvvetle etkilenen *Saussure* lengüistiği sosyolojinin bir branşı olarak düşünmüştür.). Mesaj ve kod aynı tarza ait değildirler. Mesaj zamanın diyakronik boyutunu oluşturan olaylar silsilesindeki geçici olaydır, oysa kod zamanın içindeki eşzamanlı unsurlar takımı, yani senkronik bir sistemdir. Mesaj maksatlardır; o bir kimsenin söylemek istediği şeydir. Kod anonimdir. Ve tasarlanmış değildir. O bu anlamda bilinçdışıdır; güdüler ve dürtülerin Freudcu metapsikolojiye göre bilinçdışı olmaları anlamında değil libidinal olmayan (*nonlibidinal*) yapısal ve kültürel bilinçdışı anlamındadır. Söz (*parole*) bilimsel olarak tasvir edilse bile, akustik, psikoloji, sosyoloji ve semantik değişmeler tarihini içeren birçok bilimin içine girer, halbuki dil (*langue*) tek bir bilimin, yani dilin senkronik sistemlerinin tasvirinin nesnesidir.

Söylemin paranteze alınması, ayrıca yapısal modelin deyim yerindeyse lengüistikteki doğum yerinin ötesine genişleme eğilimiyle ve lengüistik modelin yapısal model olarak ima ettiği teorik genelliklerin sistematik bilinciyle takviye edilmiştir. Başlangıçta bu model, cümleden daha küçük birimler, leksikal sistemlerin göstergeleri ve leksikal sistemlerin anlamlı ünitelerini oluşturan fonolojik sistem birimleriyle ilgileniyordu. Bununla birlikte, kesin bir genişleme yapısal modelin cümleden daha büyük lengüistik etnitelere (*belirli bir varoluş*) ve aynı zamanda lengüistik iletişimin metinlerine benzer lengüistik olmayan etnitelere (*nonlinguistic entities*) uygulanmasıyla gerçekleşti (Riceour, 2007: 4-7).

Dil ve söz arasındaki Saussurecü ayrımdan başlayarak, en azından takdim edici bir tarzda, söylemin bir dil olayı olduğunu söyleyebiliriz. Lengüistik sistemlerin yapısına uygulandığından, bu olayın zaman boyutu sözün (*parole*) lengüistiğinin epistemolojik

zayıflığını ifade eder. Sistemler yaşar olaylar ölür. Bu yüzden söylemin semantiğinin ilk hamlesi, sözün bu epistemolojik zayıflığını, sistemin stabilitesine karşıt bir şey olarak olayın geçici karakterinden yola çıkarak gidermek olmalıdır; bu da onu söylemin sistemin sırf/salt zımniliğine karşıt bir şey olarak olayın aktüalitesinden doğan ontolojik önceliğiyle ilişkilendirilirse mümkündür.

Mesajın zamansal varoluşu, süreklilik ve art ardalık halinde bir varoluşa sahip olduğu, kodun senkronik boyutunun sistemi zaman dizisinin dışına yerleştirdiği doğruysa, o vakit mesajın zamansal varoluşu onun aktüalitesine tanıklık eder. Aslında sistem var değildir. O sadece zımnî bir varoluşa sahiptir. Dile aktüalitesini yalnızca mesaj verebilir ve söylem dilin bizatihi varlığının temelidir, çünkü yalnızca somut ve her zaman eşsiz bir söylem edimleri, kodu aktüel hale getirebilir.

Ancak Benveniste'nin adlandırdığı gibi “*söylem örneği*” yalnızca uçup giden olaysa, bu ilk kriter tek başına aydınlatıcı olmaktan çok aldatıcı olacaktır. Bu durumda bilim onu ıskartaya çıkarmakta haklı olacak ve söylemin ontolojik niteliği manasız ve ehemmiyetsiz olacaktır. Bununla birlikte bir söylem edimi yalnızca geçici ve uçup gidici değildir. O teşhis edilebilir ve biz onu tekrar yahut başka ifadeyle söyleyebilelim diye aynı olarak yeniden teşhis edebilir, onu başka dilde söyleyebilir yahut bir dilden diğerine tercüme edebiliriz. Bütün dönüşümler boyunca o kendine ait kimliği korur, bu kimlik aslında onun önerme içeriği, yani “*aslında söylenen*” diye adlandırılabilir (Ricoeur, 2007: 13-14).

Söylem kendine ait bir yapıya sahiptir, ancak yapısalcılığın analitik anlamındaki, mesela farklı birimlerin eski karşıtlıklarında temellenen birleştirici bir güç yapıya değil. O daha çok sentetik anlamda bir yapıdır, sözün gelişi ve aynı cümlede belirleme ve yüklem fonksiyonları etkileşimi ve birbirine sarılması gibi (Ricoeur, 2007: 15).

Şimdiye kadar pek çok kuramcından söylem konusuna ilişkin çok farklı veya daha önce diğerlerinin değinmediği ya da görmediği ilişkileri ve özellikleri ortaya çıkarıcı tanımlamalar ve açıklamaları göstermeye çalıştık. Paul Ricoeur'ü farklı kılan diğerleri gibi Saussure diyalektiğinden (*lingua/parole*) yola çıkarak ama farklı bir şekilde diğerlerinin değinmediği bir şekilde kısa ve basitçe açıklamıştır. Burada toparlarsak

söylemin özellikleri şöyledir: Söylem kod kavramıyla ilgili değil, belli bir konuşucuyla ortaya konan mesaj kavramıyla bağıntılıdır. Bu yönüyle zamansaldır. Ontik bir yapısı vardır, olgusaldır. Zamansal olduğu için diyakronik ve art arda gelir. Maksatlıdır. Tasarlanmıştır. Dil gibi anonim değildir. Sistemden uzaktır. Bu yönüyle geçicidir. Olaya benzer değişken ve geçicidir.

(10) İşaret Bilimci (Semiotician) Umberto Eco

Öncelikle Eco'nun söylem anlayışı metin temellidir. Metni bir dünya, dünyayı da bir metin olarak analiz etme eğilimindedir. Derrida'nın okur yönelimli paradigmasına karşıdır ve antik çağ hermetizmi ile Derrida'nın yapısökümü arasında radikal benzerlikler olduğunu ileri sürer ve bunlar şöyle sıralanabilir:

- i. Bir metin, yorumcunun sonsuz iç bağıntılar keşfedebileceği açık uçlu bir evrendir.
- ii. Dil biricik olan ve önceden var olan bir anlamı kavrayamaz: aksine, dilin görevi karşıtların buluşması olduğunu göstermektir.
- iii. Dil, düşüncenin yetersizliğini yansıtır: Dünyada oluşumuz, aşkınsal herhangi bir anlam bulma yetisizliğimizden başka bir şey değildir.
- iv. Tek anlamlı bir şey belirtme iddiasında olan herhangi bir metin başarılı olamamış bir evrendir (*bu'nun bu olmadığını kesintisiz bir ertelemeler zinciri üreten Demiurgos*)⁷⁵.
- v. Bununla birlikte çağdaş metin gnostizmi⁷⁶ çok cömerttir: Okurun niyetini, erişilmesi olanaksız yazarın niyetine kabul ettirmeye hevesli olmamız koşuluyla hepimiz gerçekten hakikati- yani yazarın gerçekte ne söylediğini bilmediğini, çünkü dilin onun yerine konuştuğunu- fark eden bir übermensch (*üstün insan*) haline gelebiliriz.
- vi. Metni kurtarmak- yani, anlam yanılması anlamın sonsuz olduğu bilincine dönüştürmek-için okur metnin her satırının bir başka gizli anlamı gizlediğinden kuşkulmalıdır. Sözcükler söylenmeyi söylemek yerine onu gizlerler, gerçek anlam en ötedeki, ondan da bir sonrakinden de ötedeki anlamdır; 'hylic'ler -kaybedenler- yorum sürecini anladım diye bitirenlerdir (Eco, 2011: 57-58).

⁷⁵ Demiurgos, birçok kültürde görülen Dünya'yı oluşturan ilaha eski Yunan tradisyonunda verilen addır. Bu ad, "insanlar" anlamındaki "demos" sözcüğü ile "iş" anlamındaki "ergon" sözcüğünden türetilmiş olup, "insanlar için imal eden, şekil veren, mimar" anlamına gelmektedir. Bk. http://tr.wikipedia.org/wiki/Akl-%C4%B1_Faal (29.12.2014).

⁷⁶ Gnostik terimi "sezgi veya tefekkür yoluyla edinilebilen bilgi" Bk. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Gnostik> (29.12.2014).

Eco'nun söylem anlayışında bir metinde amprik bilgidен ziyade ökült (*gizli*) bilgi vardır. Foucault'nun kaynağını Yunan gerçekçiliğinden alan görünen nedensellik zincirini anlama yani bilgi merkezli bakış açısından ziyade kabuğun altındaki öz, gizli bilgi ona göre derin ve doğru bilgidir. Hakikat gizlidir, o metnin yüzeyinde değil, yoruma bağılı derin ve gizli yapısındadır. Bu yönüyle hermetik düşünceyi benimsemektedir. Dolayısıyla onun doğru anlayışı açıklanabilen şeylerde değil, açıklanamayan gizlerdedir. Sınırsız semiyosis kavramını ortaya atar, bunun karşısına kabul edilebilir yorumlar yelpazesini koyar. Bir giz avcısı gibi metinde çoklu çağrışımlara yankılara açık anagramlar, akrostişler ve izotopiler arar. Bir arketip metinden söz eder. Okurun niyeti (*interneti operis*) ile metnin niyeti (*intentio lectoris*) arasında diyalektik bir bağ kurmaya çalışır. Bu noktada ona göre “okurun girişimi temel olarak metnin niyeti hakkında t bir tahminde bulunmaktan ibarettir.”(Eco, 2011: 84). Hermetik düşünceye paralel olarak sözler ne denli belirsiz ve çok anlamlı olursa, ne kadar çok simge ve eğretileme kullanılırsa zıtlıkların bir araya gelerek anlamlı bütünlük oluşturmasıyla anlamlandırma gerçekleşir. Oysa bu noktada özdeşlik ilkesi de çökmüş olur. Böylece anlamın hiç sona ermeyen bir yer değiştirmesiyle karşılaşırız. Ayrıca sonsuzun modüsü yoktur, diyerek ortaya çıkabilecek sonsuz ve belirsiz yorumların belirli bir yöntemle, ortak ölçütlerle çözümlenmesi sorununu vurgulamaya çalışır. Sonrasında yorum, kabul edilebilir yorum, aşırı yorumun sınırlarını çizmeye çalışır. Hermetizm ve gnostizmi bilginin batınlığı hususunda koşutluk kuruyor. O da yapışökümcülerin yaptığı gibi onlardan biraz farklı olarak metni anlamlandırmanın doğru yöntemini sözceleyen ve somut sözceleme koşulların (*fiziksel bağlam*) kopmadan yorumlamanın sınırlandırılabilceğine inanmaktadır. Sonuç olarak ona göre söylemin/metnin yorumunun belirli bir mekânda bulunması ilgi çekebilmesi için aşırı yoruma kaçmadan saygı duyulması gereken bir şeyden söz etmelidir. Şimdi de aşağıda Greimas'ın söylem görüşlerine yer vereceğiz.

(11) İşaret bilimci (Semiotic) Algirdas Julien Greimas (1917-1992)

Greimas, söylem işaret bilimi (*discourse semiotic*) diye bir alt alandan bahseder. Bu alanın izlerini Mehmet Rifat'ın “XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 2” adlı eserinden takip ederiz: Varlığını, inceleme konularındaki çeşitliliğın üstesinden gelen yöntem bilimsel tutarlılığa borçlu bir bilgi alanı, bu alan göstergebilimsel eylemin

etkinliğini ortaya koyarak gerçekleştirdi: Bu söylemlerin düzenlenmesi ve sınıflandırılmasıyla ilgili bir alandır ve dilbilimcilerin tümce sözdizimiyle ilgilenmeleri nedeniyle hiç işlenmemiştir; öte yandan klasik sözbilim [retorik] ve yazın bilim geçerliliğini yitirmiş olarak görülen yöntemlerinin kapsamsız bir izlenimci biçimbilim yararına bırakılmış olması nedeniyle de elverişli bir alandır.

Söylem göstergebilimi, anlatsal ve figüratif özellikler taşıyan metinlerin incelenmesiyle (*Dumezil ve Lévi-Straus söylenbilimsel metinleri, V. Propp ise halk bilimsel metinleri inceledi*) gelişebildi. Bir yandan dizisel [paradigmatik] ve karşılaştırmalı olguları, öbür yandan dizimsel [sentagmatik] çalışmaları birbirine yaklaştırdı. Ayrıca söylemleri, iki tür dönüşüm alanı olarak belirledi: birbiriyle ilişki içinde bulunan, ama aynı maddede kendi yapılarına içerik dönüşümleri taşıyan bitişik metinler. Bu yaklaşım, çözümsel ve kuramsal alanda birçok yoğun araştırmanın yapılmasına yol açmıştır. Öncelikle, sözlü yazına ilişkin figüratif özellikli metinlerin seçilmesi çok yerinde olmuştur; çünkü böylece, göstergebilimsel araştırmalar sağlam temeller (*evrensel özellikte anlatı biçimleri içeren, görece olarak yalnız anlatılar*) üstüne oturtulmuştur. Bu ilk açıklamaların, yazıya aktarılmış yazınsal metinlere uygulanmasıyla da yazınsal göstergebilim sorunsalı daha da zenginleşip daha karmaşıklaşmıştır.(...) kültürel ve çoğunlukla insanı etkinliğinin başlıca iki alanı(yazınsal/edebî söylem ve tarihsel söylem) düzenli bir araştırmanın konusu olmuştur.

Söylemler diye adlandırılan göstergebilimsel konuların son derece karmaşık olduğunun bilinmesi nedeniyle, bunları incelemek için, çeşitli çözümleme düzeyleri ayırt etmek gerekmiştir. Nitekim bir metni kavramaya yarayan soyut yapıların ve bu metindeki dönüşümleri içeren mantıksal anlamsal işlemlerin belirlediği derin yüzey, metinlerin sözdizimsel düzenlenişini ortaya koyan biçimbilimsel - sözdizimsel düzeyden ayrılır, öte yandan, sözdiziminin bir bakıma dünyadaki figürlerle (*el kol baş hareketleri yapan kişiler ve algılanabilir özelliklerle donatılmış nesnelere*) somutlaştırıldığı figüratif düzeyde, çeşitli yapısal görünümünün herhangi bir doğal dilde gerçekleştirilmesini sağlayan metinsel düzeyden ayırt edilmelidir. (...) ayrıca birbirinden ayrı ama eşdeğerli düzeylerin tanınması, bir yandan figüratif söylemlerin (*anlatılar, öyküler*) figüratif olmayan söylemler (*felsefe söylemleri, öğretici söylemler*) karşılaştırılmasına yararlı; öte yandan aynı biçimsel aygıtın yazınsal (*edebî*) olmayan söylemlerin(*hukuk, toplum,*

iktisat vb. gibi ile ilgili söylemler) özümlemesinde kullanılmasını sağlar. Böylece göstergebilim, daha önce toplum bilim alanında gerçekleştirilen ama pek inandırıcı olmayan içerik çözümlemesi girişimlerinin yerini alır (Rifat, 2008: 338-9).

Hermenötik ve semiyotik temelli söylem anlayışını açıkladıktan sonra bir başka söylem anlayışı olan birey (özne) temelli söylem yaklaşımına değineceğiz. Burada Fransız Freud diye bilinen psikanalist Jacques Lacan'ın ve Foucault ve Derrida'nın hocası olan Althusser ve Fransa'da pratik söylem analizinin öncülerinden Michel Pêcheux'un söylem hakkındaki görüş ve düşüncelerine değineceğiz.

1.3.1.5. Birey (Özne) Temelli Söylem Yaklaşımı

(12) **Fransız Freud Olarak Bilinen Psikanalist Jacques Lacan (1901-1981)**

Orhan Tekelioğlu “*Bir Lacan Okuması*” adlı makalesinde söylemden şöyle söz eder: Lacan'a göre Söylem, dilbilimcilerin kullanımlarından çok ayrı olarak, bir üst-belirlenimsel (*overdetermined*) ilişkiler ağıdır: söylemde o anda söylenenlerden çıkarılabilecek doğrudan bir anlam yoktur, ama kurgusal ve söyleme dışsal bir anlam vardır. Söylemin anlamı onun ‘*Çapa Noktası*’ndadır (*Anchor Point*): anlam her zaman diğer söylem-dışı süreçlerin kesiştiği öyle bir yerdedir ki aslında bir anlam uzlaşması bile yoktur. Özne ve Diğerleri anlamı farklı çapa noktalarında bulurlar ve farklı biçimde “anlarlar”. O halde, söylem, bilinç ve bilinçdışı dillerinin, toplumsal simgelerin ve düşünme öznelliğinin bir kesişim noktasıdır (Tekelioğlu, 1983: 2).

Disiplinler arası çalışmalarda kendisinin “*Freud'dan Lacan'a Psikanaliz*” adlı kitabından dilbilim anlamında çok şeyler öğrendiğimiz Saffet Murat Tura, söylem hakkında şunları belirtir: *Lacan, bilinçdışı ötekinin söylemidir.*” diyecektir. O halde psikanalizdeki özneyi nesneleştirilen şey, onun kontrolünde olmayan bir amaçlılık, bir öznellik çoğulluğu içermesidir, diyebiliriz. Bu bakımdan psikanalizde özne bütünlüğü içinde birey olmaktan çok, karmaşası ve çatışmaları içinde bir gruptur. “*Özne bir bütün olmayı hedefleyemez.*” der Lacan (Tura, 2010: 31). Yani psikanalizin bilgi nesnesi bilinçdışıdır, bilinçdışı da söyleme tekabül eder.

Şüphesiz Lacan'ı psikanaliz geleneği çevresinde özgün kılan, dilbilim ve psikanaliz arasında kurduğu ilişkidir (Tura, 2010: 51). Lacan, dilbilimciler arasında dilbiliminin kurucusu Saussure ve Jakobson'dan etkilenmiştir. Dilbilim anlayışı bakımından Chomsky'e yaklaşır. Yapısalcılık başlığı altında etkilendiği(ve etkilediği) bir başka yazar ise Fransız antropolog Lévi-Strauss'tur (Tura, 2010: 95).

Jacques Derrida'nın anahtar niteliğinde bir cümlesi vardır: “*Dil paranteze almamaz.*” Dili bilinçten atamazsınız, çünkü bu durumda bilinç edimi (*cogito*) mümkün olamaz. Dilden arınmış bir düşünce düşünülemez. Dil zaten düşüncenin basit bir aracı, bir ifade biçimi değil mi? Nitekim dil yüzyılımızın başına kadar böyle düşünülüyordu. Dahası dilbilim okullarından Port-Royal'e göre cümlelerin dil bilgisel yapısı bile düşüncenin zorunlu düzenini taklit etmekteydi. Cümlelerde kelimelerin çizgisel dizilişinin bile akılda fikirlerin birbirini izleme biçiminin bir yansıması olduğu kabul ediliyordu. Eğer dil, düşüncenin, “*bilinç edimi*”nin basit bir yansımasından ibaret olsaydı, hâlâ “*Bilinçdışı mümkün değildir.*” diyebilirdik. Ancak Saussure ile her şey değişir. Saussure buluşunun öneminin ne gibi sonuçlar vereceğinin farkındaydı. Dilbilim giderek antropolojiyi, sosyolojiyi, psikolojiyi derinden etkilemesi gerektiğini görüyordu.

Saussure'e göre dil iletişim amacı ile onu kullanan insanlardan bağımsız ve onlara öncel, kendine özgü bir yapısı ve yapısal kuralları olan uzlaşımsal bir sistemdir; dil dilin bireysel kullanımı olan söze kendini kabul ettiren toplumsal bir kurumdur. Fakat bu şekilde ele alınınca dilden bağımsız bir düşünce, dilin kurallarının dışında ve ötesinde bir düşünce olamaz.

Dil, düşüncenin saydam bir yansıtıcısı değildir. Dil düşünceye kendini kabul ettirir. Dil “*toplumsal-uzlaşımsal*” bir kurum olduğuna göre, salt bireysel düşünce de yoktur. İşte Lacan'a göre bilinçdışı, bu “*insan-dil*” ilişkisinin kaçınılmaz mantıki sonucudur. İnsan kendi varoluşunun gerçeği olduğu gibi değil, ancak toplumsal bir kurumun ona sağladığı imkânlarla düşünür. Böylece Anika Lemaire'in dediği gibi, insanda bir yarıklık meydana gelir. İşte bilinçdışını temellendiren budur. İnsan kendi gerçeğini bilinçdışı kılar. İnsan kendi gerçeğini önce ailenin sonra kültürel kurumların söyleminden dolayımlyarak düşünürken, esas otantik gerçekliğini bilinçdışı kılmış olur (Tura, 2010: 109-110).

Konuşmak kaçınılmaz olarak bastırmaktır; çünkü dile her gelen şey her koşulda aynı paradigmatik düzeyde bir başkasının dile gelmemesi zemininde ve sayesinde

olanaklıdır. İşte bilinçdışı bu dile gelemeyen zemindedir; sözün zemini olan dildedir. Bu bilinçdışı yapılanma ise tarihsizdir, zaman-dışıdır (Tura, 2010: 142).

Saussure'ün “*dil-söz*” karşıtlığı kavramı bütününe bakmak gerek. Söz bireyin öznenin dili kullanması ile ortaya çıkan gerçek bir nesne olarak var olan ve zaman içinde birbirini izleyen dilbilimleri ile belirlenebilirliğine göre art zamanlı bir boyuttur. Oysa dil, söze (*yani bireysel kullanıma*) olanak tanıyan uzlaşımalsal bir kurumdur; yani konuşanlar tarafından üzerinde anlaşılmaya varılmış olmasından başka bir gerçeklik koşulu yoktur. Öte yandan dil, sözün tersine, gerçek bir nesne değildir, o bir potansiyel, bir gizil imkânlar bütünüdür. Daha doğrusu bireysel kullanıma (*söze*) izin veren biçimsel kurallar sistemidir. Dil bir söz gibi art zamanlı değildir; biçimsel kurallar ve dilbilimsel birimlerin eşzamanlı ilişkilerinden ibarettir. Lacan öğrencilerinden “*dil- söz*” ayrımını yapmalarını istemiştir. Octave Mannoni'in kısa yanıtı şöyledir: Ben kısa kesmek için şöyle diyeceğim; dil geometraldır, söz ise perspektiftir ve perspektif noktası daima başka bir nokta olabilir. Dil bir gerçekliktir, geometraldır. Yani perspektif haline getirilmemiş olandır ve hiç kimseye ait değildir. Hâlbuki söz, bu geometralın bir perspektifinden ibarettir ve perspektifin merkezi, kaçış noktası daima bir Ben'dir. Dilde ise ben yoktur.

Lacan – Emin misiniz?

Mannoni – Dil bir evrendir. Söz bu evrende bir kesit, tam olarak konuşan öznenin konumuna bağlı bir kesittir. Dil belki bir anlama(*sens*) sahiptir, ama söz bir anlamlandırmaya (*signification*) sahiptir. Latincenin anlamı anlaşılabilir ama Latince bir söz değildir.

Lacan – Latince anlaşıldığı zaman, farklı sözcükbilimsel (*lexicologique*) ve dilbilimsel (*gramatical*) öğelerin örgütlenmiş tarzı, anlamlarının birbirlerine sürekli gönderimde bulunma tarzı anlaşılmış olur. Ve siz niçin şimdi kalkıp da dilin içinde Ben'in sistemlerinin olmadığını söylüyorsunuz? Tam tersine ben mutlak olarak oraya içerilmiş durumdadır (Tura, 2010: 151-152).

Buna göre karşılaştığımız söylem (*ya da Saussure'ün deyimiyle söz*) dilin sentaksının yüzeysel ve karmaşık yapılarını sergiler (Tura, 2010: 159).

Demek ki simgenin düzenine girmekle birey kendi kültürel konumunu, her şeyden önce kültürel kurum olan ailenin yapısı içindeki konumunu kazanmış olur. Böylece birey kültürün düzeni içinde ayrılmış bir “*özne*” halini alır. Söylemin belirleyici bir boyutunu da bu konum oluşturur. Çünkü bir söz ancak belli bir konumda anlam kazanır ve söz konusu konumda bizzat söylemin kendisi kadar simgesel mahiyettedir (Tura, 2010: 175).

Nami Başer, “*Fikir Mimarları Dizisi, Lacan*” adlı kitabında bilinç dışıyla söylem arasındaki ilişkiyi şöyle açıklar: “*Bilinçdışının*⁷⁷ bir dil gibi yapılanmış olduğunu söyleyen Lacan’ın söylem hakkında söyleyecek sözü vardır: Aptallığı beslemek gerekir yine de. Tam da bu yüzden her beslenen aptal mıdır? Pek de sayılmaz. Ama kanıtlanmış bir şey varsa o da şudur: Kendi kendine beslenmenin aptallığa ait olduğudur. Psikanalitik söylemin bize öğrettiğini hatırlatarak besleyen kişiyle olan ilişkilerde size güvendiğimi söyleyeyim. Bu besleyen tam da rastlantı gibi annedir, arkasında onun arzusu ve onunla birlikte öyle şeyler gelir ki ortalık cehenneme dönüşür. İşte bu beslenmede söz konusu olan budur. Bir yerde bir aptallıktır ama psikanalitik söylem bunu yerli yerine oturtur (Lacan, “*Encore*”; akt. Başer, 2010: 180).

Her deyiş,⁷⁸ o deyişte dile gelenin, “*denilen*”in⁷⁹ sonuçlarından yola çıkarak değerlendirilir. Ama “*denilen*”den yola çıkılarak ne yapılırsa yapılsın havada kalır. Çünkü yapılacak olan şey vardır. Mobilyalarla yapacağınız başka, bir bombardıman ve kuşatma başınızdan geçse, yapacağınız başkadır (Lacan, “*Encore*”; akt. Başer, 2010: 181).

Geçen yıl dile getirdiğim Rimbaud’nun bir metni vardır. Adı *bir akla* her suresini bitiren bir replikle bölünmüştür. Bu replik *yeni bir aşktır*, değil mi ki ben geçen sefer aşktan söz etmiş bulundum? Niçin şimdi bu düzeyde bu konuyu ele almayayım ve

⁷⁷ Bilinçaltı ve bilinçdışı kavramlarını birbirinden ayırt etmek gerek. Bilinçaltı, dikkatimizi yoğunlaştırmadığımız algılarımızı, bazı otomatik hareketlerimizi, fikir çağrışımlarını, hatta üzerinde bilinçli düşünmediğimiz halde bir anda olgunlaşmış olarak bilinç alanında bulduğumuz fikirlerimizi vs. ilgilendirir. Bilinçdışı toplum tarafında kabul edilmeyen arzuların bastırılması ve tamamen bilincin alanın dışında tutulması ile oluşur. Aynı şekilde çocukluk çağının tüm travmatik anıları da (*ki bunlar doğrudan toplum tarafından kabul edilmeyen arzularla ilişkilidir*) bilinç dışının materyalleri arasındadır. Bilinç dışı arzular kendini ‘*lapsus*’larda (*dil sürçmesi*) ‘*hatalı hareketlerde*’ (*act mancué*), rüyalarda ve nevrozlarda simgesel bir tarzda şekil değiştirerek gösterir ve tatmin yolları arar (Tura, 2010: 53). Bilinçdışı Lacan’da onun dil-insan ilişkisi anlayışının mantuki ve kaçınılmaz bir sonucudur. Bilinçdışı “**dil (simge)-insan ilişkisi**” anlayışının “*totolojik-a priori*” bir neticesidir (Tura, 2010: 66).

⁷⁸ Saussure dilin bu yönünü – hiç kuşkusuz Hristiyan geleneğinin bu dörtlü işaret yapısını budayıp üçe indirdiği için- yapısal bilim araştırmaları kimi konularda yetersiz kalıyordu İşte bu duruma çare bulmak için “*lektion*”da Fransızcaya çevrilmediğinden Benveniste -11. Yüzyıldan beri Fransızcada kullanılan – yine felsefe kökenli bir ikiliye başvurmuştur. “*Denilmiş*” olan (“*énoncé*” İngilizceye “*statement*” diye çevriliyor) yani konuştuğum ya da yazdığım zaman ağızımdan ya da kalemimden çıkan ve geri döndüremeyeceğim bir şekilde söylenmiş olan, bir de bunu söylerken yaptığım tonlamalarla, el işaretleriyle, ünlem ya da soru işareti gibi yazı işaretleriyle kast ettiğim anlamı verme tarzım yani Türkçesi “*deyiş*”im (Şimdiye kadarki Türkçeye çevirmeler hiç kuşkusuz tartışılabilir ama bu ikili için Türkçede önerilen sözcük-sözcüleme ikilisi Türkçe diye bir dil var olduğundan beri inandırıcılığı olmayan bir ikilidir bence. Sözcük nereden çıktı? “-ce” Türkçede genel olarak zarf yaparken bu eke ne gerek var? Benveniste, Fransızcada 11. yüzyıldan beri kullanılan bir sözcüğü ele alırken bu tepeden inme “*sözcük*” sözcüğü nereden çıktı? Bu çalışmada bunların yerine de “*denilen*” ve “*deyiş*” i öneriyoruz.

⁷⁹ İhtilal her ne olursa olsun, diyen onu söylediğinden başka bir şey kastederek söylemiş olabilir. Bu yüzden denilen konuyu işleme tarzı, demek istenileni öteleyebilir (Başer, 2010:181).

aklımda hep şu fikir var: Dilbilim ve dilbilimcilik arasındaki mesafe nasıl belirtilir?

Aşk bu metinde her seferinde üzerinde durulan akıl değiştirmedir. Ve şair bu yzden bu akla hitap etmektedir. Her seferinde akıl değiştirilir- yani sylem değiştirilir [akıl = sylem].

Burada size benim birbirinden ayıracağım dert sylemi hatırlatacağım. Benim dert yere yerleştirerek eklediğim ve her birinin bir “*tetikleyici*” etkisiyle gündeme geldiği, temelinde psikanalisttik sylem bunan dert sylem vardır. Ve psikanalisttik sylemi ben bunların sonuncusu olarak görüyorum. Bunlar asla tarih içinde birbiri ardı sıra beliren durumlar olarak ele alınmamalıdır. Bir tanesin diğerinden daha fazla önce ortaya çıkmış olması burada önemli değildir. Bir sylemden diğerine geçişte psikanalisttik sylem ortaya çıkar. Ben, aşkın sylem, bu tür değiştirmenin işaretidir diyorum sadece (Lacan, “*Encore*”, akt. Başer, 2010: 181).

Tablo (2)

$\frac{S_1}{\$}$	\xrightarrow{M}	$\frac{S_2}{A}$	$\frac{\$}{a}$	\xrightarrow{H}	$\frac{S_1}{S_2}$
$\frac{S_1}{S_2}$	\xrightarrow{U}	$\frac{a}{\$}$	$\frac{a}{S_2}$	\xrightarrow{A}	$\frac{\$}{S_1}$
M: (moitre – Usta		U: universite üniversite			
H: Hysterique		A: Analiz			

Açıklama

Birinci sylem ustanın sylemidir. Ondan öbürleri saat yelkovanının doğrultusunda dönerek çıkarlar.

Sylemde 4 yer ve 4 öğe olduğuna göre bunları anlamak önemlidir.

S tetikleyicidir. Ama S₁ genel olarak tetikleyiciler birbirinin ardından gelirler.

S₂ bilgidir fakat bu bilinç dışının bilgisi olmasına karşın bir tetikleyici olarak algılanır yine de. Çünkü bir tetikleyici bir özneyi başka bir tetikleyici için canlandırır.

\$ bölünmüş öznedir. Her türlü ideoloji onun bölünmüşlüğünü ya inkâr ediyor, ya günün

birinde kapatılacağını düşünüyorsa da psikanaliz için bölünmüşlük psikanaliz için ortadan kalkacak cinsten değil, yapısaldır.

“*Küçük a*” arzusun nedeni olan kaybolmuş öznenin sürekli peşinden gittiği keyif sağlayan nesne, keyif Lacan’ın “daha da keyif” adını verdiği artı keyif de diyebiliriz. Bu durumda Marx’ın artı değerine benzetilebilir.

Ustanın konuşurken bastırıldığı, içe attığı gündeme getirmedeği özellikle kesir çizgisinin altındaki bölünmüşlüktür. Bölünmüşlüğüne aldırmadan tetiklemelere dalan usta hakikatin geldiği artı keyfi de göremez.

Ve hitap ettiği, başkası olarak aldığı da bilgi olabilir ancak.

Oysa psikanalizin yerleştiği nokta keyfin çoğaldığı, sonsuzlaştığı noktadır. Karşısındaki öznenin bölünmüşlüğü ise onun tetikleyicilerden oluştuğunun kanıtıdır.

Şimdi bir an için ustanın söylemine geri dönerek sadece terimleri değil yerleri de açıklayalım:

Tablo (3)

Konuşan, üsteleyen, eyleyen *Başkası*

Hakikat Üretim

Her söylemi gerçekleştiren biri vardır. Ve bunu gerçekleştirdiği anda birine hitap ettiği için o söylemin bir başkası vardır. Ustanın söyleminde başkalık bilgiden ileri gelmekte ve bu başkalığın keyif fazlalığı talebinden geldiği ustaya kapalı kalmaktadır. Ama hangi ustaya diye sorabiliriz ve söz konusu olan bir dil ustasıysa okuyuşumuzu değiştirebiliriz. Usta bölünmüşlüğüne tetikleyicide sergiler. Yunus Emre “*bir ben var benden içeri*” derken, Lacan özneyi bölünmüş olarak anlatırken (*psikanaliz uygularken değil, seminer verirken*), bu bölünmüşlüğü hakikatini de söyler (Başer, 2010: 182-84).

Söylemin değişmesi-kıpır kıpır kıpırdar. Bu var ya bu sizi, bu var ya bu bizi, bu var ya bu kendi kendini aşar geçer. Hiç kimse nabzını yakalayamaz. Ben size istediğim kadar bu söylem kavramının dil temelli bir toplumsal bağ olarak alınması gerektiğini söyleyeyim, istemediğim kadar dilbilimde gramer olarak beliren şeyle alakası olmadığını göstereyim yine de hiçbir şey değişmez (Lacan, ‘*Encore*’, akt. Başer, 2010: 185).

(13) **Fransız Filozof Louis Althusser (1918-1990)**

28 Ekim 1966'da Söylem kuramı hakkında üç not adlı gönderilmiş mektuplarında Althusser Lacan'ın geliştirdiği bilinçdışı kavramı üzerinden söylemi tanımlar ve *söylemlerin kimliklerini saptar*:

Birinci not genel olarak psikanaliz, özel olarak söylem hakkındadır.

Bilinçdışı bölgesel psikanaliz kuramının kuramsal (veya bilgi) nesnesidir (Althusser, 2008: 141). Psikanalizin genel kuramının, hem söylem hem de bilinçdışının söylemi bölgesel kuramının oluşmasını sağlayan şeyde düşünülmesini istiyorum (Althusser, 2008: 152).

- i. Bilinçdışı, belirli birleşme kanunlarına tabi, belirli mekanizmalara göre işleyen bir yapıdır.
- ii. Bilinçdışı, öğeleri sessel imgeler [*gösterenler*] olan bir yapıdır.
- iii. Bilinçdışının öğeleri sessel imgeler olduğuna göre birleşme kanunları ve işleyiş mekanizmaları sessel gösterenlerin genel kuramına tabidir.
- iv. Bu genel kuramın ne olduğu sorusu bugün için askıdadır; ancak sessel imgenin genel bir kuramı, bilimin söylemini ideolojinin söyleminden, sanatın söylemini bilinçdışının söyleminden ayırt eden özgül farkı kendi başına (*çıkarsama yoluyla*) meydana getirebilecek gibi gözükmemektedir. Bu genel kuram, söylem kuramındaki yer alan olanaklı versiyonların oyunuyla olanaklı kılınabilir ama kuramaz.
- v. Var olan çeşitli söylem biçimlerini, yani bilinçdışı söylemin, ideolojik söylemin estetik söylemin, bilimsel söylemin biçimlerini birbiriyle kıyaslırsak ortak bir etkiyi ortaya çıkarabiliriz. Bu söylemlerin zorunlu ortak bağlaşılanı [2] bir öznedir. Özne söylemin işleyişinin etkilerinden biri, hatta en önde gelenidir.
- vi. Özne etkisinin kendisinin bulunduğu ideolojik söylem, söylemin sessel imgesidir, söylemin merkezi önemdeki sessel imgesidir. Öznenin etkisinin kendisinin bulunmadığı bilimsel söylem, söylemin sessel imgesi değildir, *merkezi kaymış* bir yapısı vardır. Öğeleri kavramlar olan bir soyut ilişkiler sisteminin hiçbir ögenin “*oluşturan*” olmadığı yapısı; bir kavram “*oluşturan*” olduğu anda bilimsel söylemden ideolojik söyleme geçilir.

Estetik söylemin göndermelerden oluşan kaypak bir yapısı vardı; her sözde “*merkez*” sadece şu ya da bu başka “*merkezin varlığı*”, yani olumsuzlamasıyla merkezdir. Sanat eserinin tek bir merkezi olursa, estetik söylemlikten ideolojik söylemliğe düşer. Her türlü özneyi kendi alanından attığında ise bilimsel söyleme düşer. Öznenin “*yer tutma*” yok olduğu bilinçdışının söyleminde sahte merkezleşmiş yapı söz konusudur, altında ise kaçış veya “*yarık*” [*béance*] yapısı (*ad değiştirme tarzı yapı?*) bulunur (Althusser, 2008: 153-54).

- vii. Bu farklı söylemlerin yapısıyla bu yapıların her birini meydana getiren kendine özgü sessel imgelerin doğası arasında nihayet bir ilişki kurmak mümkün gibi görünmektedir.
- viii. Dilin sessel imgeleri yapım ekleridir (*maddesi de fonemlerdir*). Bilimin sessel imgeleri kavramlardır (*maddesi: sözcükler*). Estetik söylemin sessel imgeleri son derece çeşitlidir (*maddesi: sözcükler, sesler, renkler, vb.*). İdeolojik söylemin sessel imgeleri de çeşitlidir (*maddesi: el hareketleri, davranışlar, duygular, sözcükler ve engel olarak öteki pratik ve söylemlerdeki bütün öğeler*). Bilinçdışının sessel imgeleri fantazmalardır (*maddesi: düşsel olan*).
- ix. İşlev kavramının ihtiyatlı bir şekilde kullanılması gerektiğini hatırlatarak, yapı özgürlüklerinin (*ve onların özne etkilerinin*) nedeninin, bu yapıların bize kavramının sağladığı oluşumların özgül işlevi olduğu öne sürülebilir. Bu işlev ancak ilgili sessel imge yapısının1) ötesi sessel imge yapılarına, 2) sessel imge olmayan öteki yapılara kıyasla bulunduğu yer ve bu yapılarla ilintisi (*ilinti-yer*) tarafından tanımlanabilir.
- x. Bu şekilde değişik işlevler ayır edilebilir: -Bilgi işlevleri (*bilim*), -tanıma-tanınamazlıktan gelme işlevleri (*ideoloji*), -Tanıma algılama işlevleri (*sanat*), -Değişik yapılarla ilgili sessel imgelerin dolaşım işlevleri (*dil*)⁸⁰
- xi. İdeolojik söylem Freud’un da belirttiği gibi, günlük yaşamın söylemidir, “*yaşanan*”ın söylemidir. Dolayısıyla ideolojik söylem bireyleri çağırdığı, toplumsal yapının farklı düzeylerde gerekli olan “*taşıyıcı*” (*Träger*) [*ekonomik altyapı(dan), politik ve ideolojik üst yapı(ya)*] işlevlerini

⁸⁰ İliştirilmiş el yazısına şunlar eklenmiştir: “Dilin işlevleri aynı düzlemde değildir = Çünkü dilin işlevi yoktur! Ama dilin sessel imgeler ya da sessel imgeleri oluşturan öğeler (*birinci kat olarak*) sağladığı söylemin işlevi vardır. Dolayısıyla dilin bu anlamda işlevi yoktur, zira dil yoktur olan sadece söylemlerdir (Althusser, 2008: 157).

üstlenmekle görevlendirmek için onlara seslendiği ölçüde, ideolojik bir özne etkisine varır. (...) İdeolojik söylemin çağrısı, *toplananlara* verdiği güvenceyle onları *toplamaya* yöneliktir. İdeolojik özneleri toplayan ideolojik söylem daha onları toplarken ideolojik özne haline getirir. Görüldüğü gibi, ideolojik söylem tek bir edimle, topladığı özneleri özne olarak yaratır, onları özne haline getirir. İdeolojik yapının daireselliği, ayna tipi merkezileşmesi bu edimin iki yanlılığının (*sözcüğün her iki anlamında*) yansımasıdır (Althusser, 2008:157).

- xii. Bu anlamda bilinç dışının bize ideolojik olanla “*ilinti*”⁸¹ ilkesini bulduğu söylenebilir.

İki Numaralı Not'ta Althusser Lacan'ın bilinçdışını salt, özgül bir söylem olarak düşünmesine itiraz etmiştir: “*Özgül bir söylem olarak bilinçdışı.*” Bilinçdışını Lacan'ın “*yapısı bir dilinki gibidir*” formülünde olduğu gibi anlaşılmasına; “bilinçdışının söyleminden bahseder, kısacası bilinçdışının özgül olduğu ilan da edilse bir söylem gibi ele alınmasına itiraz dilmektedir, (...) bilinçdışının *başka bir şeye indirgenemezliği*, özellikle de onun basit bir söylem haline *indirgenmesini* önleyen şey yani, yani bilinçdışının bir “*söylem*”den başka her şey, tepileri, libido⁸² ve ölüm içgüdüleri olabileceği yitirilmemekte midir?

Kuşkusuz ki, bilinçdışının “*yapısı dilinki gibidir*”, ama bu özelliği belirtirken bilinçdışının özgüllüğü belirtilmemektedir. Bizzat bilinçdışını meydana getiren şey, yani onun sadece bir söylem değil, o söylemde “*konuşan*” dolayısıyla söz konusu bilimsel kanunların içinde bulunan şey, o kanunlardan başka bir şey olan şey, yani “*libido ve tepiler*” gözden yitirilmektedir (Althusser, 2008: 181-82).

“*Üç Numaralı Not*”ta ise özgül söylemler kuramını açıklayarak söylemler hakkındaki, düşüncelerini özetlemiştir: Bir söylemler kuramı ortaya çıkarmanın kesinlikle kaçınılmaz olduğu sonucuna vardım (*vardık*), böylece aşağıdaki özgül

⁸¹ “[Bilimsel söylem de *başka* söylemlerin, öncelikle de ideolojik söylemin ama estetik söylemin de, sessel imgelerini kullanır.] [Arı söylem yoktur: *bütün söylemler birbirleri içinde konuşurlar* – cinsler arası iletişim – ya da daha doğrusu *cinslerin taşmaları* [tecavüzleri]. İlinti budur.]” (Althusser, 2008:167).

⁸² Libido: Dürtüler ya da içgüdüler arasında en çok “*bastırılma*”ya maruz kalan esas itibarıyla cinsel kökenli olan içgüdülerdi ve bu içgüdülerin enerjisi “libido adını alıyordu (Tura, 2010: 56).

söylemler ayrımsal bir şekilde tanımlanabilecektir; -bilimsel söylem; -estetik söylem; - ideolojik söylem; -bilinçdışı söylem; (*felsefi söylemi geçici olarak bırakıyorum, onu bilimsel söylemden ayrı tutmak gerek*).

Bir söylemler kuramının zorunlu olduğu, birçok kuramsal sorun hakkında düşünce yürüttükten sonra ortaya çıktı. Bu kuramsal sorunlar şunlardır:

- i. Farklı söylemlerin özgül etkileri sorunu; bu sorunla ilk defa olarak bilginin etkisi konusunda (*“Kapital’i Okumak”ın önsözüne bakınız.*) burada bilgi etkisi uyandıran bilimsel söylem söz konusu edilmektedir, daha sonra örneğin Badiou’nun özne etkisi ile ilgili olarak, daha sonra ideolojik söylemin etkisi (*bilmezlikten gelme-tanıma etkisi*) ile karşılaşılmıştır.
- ii. Lacan’ın çalışmaları sonucunda bilinçdışının *“doğası”* sorunu: bilinçdışının *“yapısı dilinki gibidir”* düşüncesi kaçınılmaz bir şekilde bilinçdışının özgül bir söylem olarak anlaşılmasına varmaktadır.
- iii. Söylemler arasındaki ilinti sorunu: Bu ilinti ilk düşünce yürütmelerinin ve ilk araştırmaların sonucunda, söylemler arası bir ilinti gibi gözükmektedir.
- iv. Böylece bu şekilde kimlikleri saptanan söylemlerin her birisinin kendine özgü bir yapıya sahip olduğu, bu yapının öteki söylemlerinkinden farklı olduğu görülmüştür. Farklı söylemleri oluşturan öğeler arasındaki bu fark; bu öğelerin ilişkilerini idare eden zorlamaların [*söylemlerin her birine özgü bir dizi kanun*] arasındaki fark. Örneğin bilimsel söylemin öğelerinin kavramlar olduğu söylenebilir. Öteki uçta ise bilinçdışı söylemin öğelerinin birincil fantasmalar olduğu söylenebilir. İdeolojik söylemin öğelerini tam olarak belirtmek zordur, çünkü burada farklı düzeyler vardır ve düzeyine göre bu öğeler betimlemeler veya kavramlar, başka düzeylerde vücut hareketleri, davranışlar, yasaklar ve izin vermeler, başka söylemden alınan öğeler vb. olabilir. Aynı zamanda estetik söylemin öğeleri de estetiğin bölgelerine göre değişiyor gibidir.
- v. Böylece, bilimin öznesinin *“kendisinin”* bilimsel söylemin *“dışında bırakıldığını”*, estetik söylemin öznesinin bilimsel söylem içinde *“araya giren kişilerle”* bulunduğunu, ideolojik söylemin öznesinin bilimsel söylem içinde *“bizzat bulunduğunu”*, bilinçdışı söylemin öznesinin bilimsel söylemin içinde *“yer tutma yoluyla”* bulunmadığını (Lacan) göstermeye çalıştım.

- Öznenin bu şekilde yapılarına gönderme yapıyordu. Örneğin ideolojik söylem, merkezi ve ayna yapılıdır. Örneğin bilimsel söylem merkezsizdir. Örneğin estetik söylem belirsiz merkezlerden yapılan göndermelerden oluşan bir şebekeye sahiptir. Örneğin bilinçdışının geniş ve derin yapısı vardır, vb.
- vi. Nitekim ideolojik söylemin kendine özgü kategorileri devreye soktuğu (*kendi içinde ikilenen ayna tipi*) buna karşılık bilimsel söylemin bambaşka düzenlenmiş bir şekilde (*ayna olmayan, ikilemeyen, açık vb. yapıyla*) bütün kavramların açık ve tanımlanmış olmaları gerekir (Althusser, 2008: 181-82).

Althusser'in özne merkezli bilinçdışı kavramı üzerinden kapsamlı söylem tanımlamaları yaptıktan sonra söylem kimliklerini saptanmıştır. Yine özne merkezli bir bakış açısıyla söylemlerin özelliklerini basit ve öz bir şekilde onu tasnif edip [*bilimsel söylem; -estetik söylem; -ideolojik söylem; -bilinçdışı söylem; (felsefi söylemi)*] Lacan'ın psikanalizin teorik nesnesi bilinçdışının tek başına söylem olamayacağı ancak söylemin bir tipi olacağı görüşünü belirtmiştir. Ayrıca söylemlerin özgül etkilerini [*bilgi etkisi, özne etkisi, ideolojik söyleme etkisi gibi*] ve söylemler arası ilişkileri çok açık ve basit şekilde açıklamıştır. Aşağıdaki bölümde Althusser'in öğrencisi söylem kuramcısı ve analizcisi Fransız Filozof Michel Pêcheux'un söylem kuramı üzerine görüşlerine değineceğiz.

(14) **Fransız Bilimsel Sosyal Psikoloji Kuramcısı Michel Pêcheux (1938–1983)**

Aslında Pêcheux'un söylem yaklaşımı çok farklı yaklaşımların altında yer alabilirdi. Episteme temelli, toplum ve ideoloji temelli ya da Saussure'ün dil/söz diyalektiğinde dil tarafını seçmesiyle aslında dilbilim temelli bir yaklaşım kategorilerinin altına da girebilirdi. Fakat tüm bu bakış açılarının pek çoğunu söylem kuramına yansıtmasına rağmen asıl mesleğinin toplumsal psikoloji olması ve sosyal bilimlerde yetkin bir toplumsal bir psikoloji kurma çabası ve Althusser'in ardılı olması gibi sebeplerle özne temelli söylem anlayışı kategorisinde değerlendirilmiştir.

Aynen Foucault ve Derrida gibi Pêcheux da 1959-1963 yılları arasında *École Normale Supérieure*'de Louis Althusser'in öğrencisi oldu. Gaston Bachelard epistemolojisi üzerine eğitim aldı. Emistemoloji, 1960'larda Althusser, Foucault ve diğerlerinin çalışmalarıyla şekillendi. Foucault "*episteme*", Althusser "*epistemik kırılma*" (*epistemological break*) üzerinde durmuştur, Bachelard bilimsel bilgi ile ortak (*common*) bilgi arasında ayırım yapmıştı. Bilimsel yapı örneğin fizik deneysel buluşlardan çok teorik sonuçlardır. Bilimsel bilgi, doğada bulunmaz, doğal olguların doğal sonucu bile değildir. Deneysel kanıt oluşturuldu ya da üretildi: Olgu (*[P]henomena*) aletler tarafından seçildi, süzüldü, damıtıldı ve ona şekil verildi. İlk olarak olguyu üreten araçlar hiçbir

seydir, fakat teoriler (*böylece*) maddileşti. Teorinin kanıtlanmasını sağlamak için olguyu ürettiler (BACHELARD, 1984, p.13).

Bachelard'ın epistemoloji alanında *École Normale Supérieure*'deki kürsüsünü Georges CANGUILHE devraldı. Pêcheux emistemoloji üzerine çalışan Canguilhe'in de öğrencisi oldu. Canguilhe'e göre "Hata" dan (*error*) uzak kalmanın "kavramsallaştırma" (*conceptualisation*) ve "bilimselleştirme" (*scientificisation*) süreçleri bilimde sağduyunun (*common sence*) geçişiyle kapatılmış değildi. "Hatadan uzak durakalmak" sonra Althusserizm'in en önemli elementlerinden biri oldu. Althusser'in odak noktası toplumun, tarihin bilimi olarak kendisini kurmaktı. Marxizm, devam eden mücadelede "idealizm"den kendisini kurtarmalıydı. İşte Pêcheux'un bilimsel kariyeri böyle bir entelektüel iklimde oluştu (Hak ve Helsot, 2007: 6-7).

Ama Pêcheux da çalışmalarında epistemolojiye olan ilgisini gösterdi. Althusser'in epistemolojide bir sosyal bilimler kurma uygulamalarında kullandığı kavramlarla epistemolojiyi tartıştı. Ama (*Foucault'da olduğu gibi*)⁸³ onun söylem ve analizine olan ilgisi Bachelard arkaplan bağlantılarına gönderimde bulunmaz. 1966'da Thomas Herber mahlası ile iki makale yayımladı. Bu makaleler onun ilk yayımıydı. Bachelard'cı ve Althusser'ci kuramları sosyal bilimlere özellikle de toplumsal psikolojiye uyguladı. Onun tanısı şu idi: bu bilimler kendilerini doğru bir bilim olarak kuramadılar, çünkü onlar kendi teorik nesnelere (*öğelerine*) sahip değillerdi. Diğer bir ifadeyle onlar ideoloji ile gerekli olan epistemolojik kopmayı gerçekleştiremediler. Bu bilimler bu yüzden bilimsel bilgi üretmediler. Fakat toplumsal sistemin ideolojisini tekrar ürettiler. Bachelard, Canguilhe ve Althusser, Pêcheux epistemoloji ile olan çizgide onlar, doğru bir sosyal bilimler oluşturmak için kendi dönüşüm araçlarını (*nesnelere*) tekrar tanımlamak gerekliliğini iddia ettiler. Sosyal bilimlerdeki çağdaş uygulamalara rağmen bir (*ideolojik*) söylem diğer bir (*ideolojik*) söyleme dönüşerek oluşur. Pêcheux henüz kurulmuş olan sosyal bilimsel teorilerin terimlerinde ifade edilmesi gereken toplumsal ve bilimsel araçlar olarak söylem analizini sunar. Diğer taraftan aslında gerçek bilimsel sosyal psikolojiyi kurmaya çalışır.(Hak ve Helsot, 2007: 12-15).

Michel Pêcheux (1938-1931) 1960'ların sonundan 1980'lerin başına kadar Fransız Söylem Analizinde üretken bir dönem ve söylem analizinin önemli merkez temsilcilerinden biriydi. O söylem teorisiyle ilgili ününü çağdaşları, örneğin Althusser'ci post-yapısalcılık ve Bachelard'cı epistemolojinin artalanını Michel Foucault ile paylaştı, fakat onun söylem analizine en büyük katkısı deneye dayalı (*deneyssel*) söylem çalışmalarını yürütmek için araçlar geliştirmesi olmuştur. İlk olarak ünü ilk ve büyük

⁸³ Parantez içindeki yorum bize aittir.

çalışması yayımlanması büyük bir coşkuyla karşılanan “*Analeyse automatique du discours* (1969a)” “*Söylemin Otomatik Analizi*”yidi. Bu çalışma –bundan sonra ADA69- söylem analizinin ve söylem teorisinin prensiplerinin yeniden düzenlenmesi ve gözden geçirilmesi sürecinin mütemadi bir başlangıcı oldu. Bu çalışma sayesinde Pêcheux, 1970 ve 1980’lerde yayınlanan pek çok söylem analizi çalışmalarına referans noktası oldu (Hak ve Helsot, 2007: 1-2).

Söylem çözümlemesinde uygulanabilir fikirleri olan Michel Pêcheux, Eleştirel Söylem Analistlerince (ör. *Cousins, 1985C, Eagleton, 1991; Fairclough, 1989; Frow, 1986; Goodrich, 1982; Hall, 1982; MacCabe, 1985; Macdonnell, 1986; Morley, 1980; Thompson, 1984*) bugün de zengin bir kaynak oluşturmaktadır (Allan, 1992: 2).

O zaman post-yapısalcıların içinde Pêcheux’un tasarısı birbirine yakın iki sebepten dolayı eşsizdi: O bir sosyal bilimsel söylem teorisi kurmak istedi. Deneysel sonuçlar oluşturmak için bir araç geliştirmenin gerekliliğini vurguladı. Onun üzerinde durduğu nokta deneysel alternatif bir dilbilimsel [*teorik ve analitik titizlik tonlaması yapan*] bir kuram (*speculation*) geliştirmek üzerineydi. Bu çalışma söylem ve anlam kavramları için kendine dilbilim içinde teorik bir oda bulma zorunluluğundaydı (Hak ve Helsot, 2007: 4-5).

Teknik kökenlere dayalı ampirik ideoloji ile politik kökenlere dayalı kuramsal “*spekülatif*” ideolojiyi birbirinden ayırır. Bu noktada o dilbilimsel terminolojiyi ideolojilerin işlevlerinin bu iki farklı biçimlerini betimlemek için tanıtır:

Gerçeklik ve gösterge (*signification*) arasındaki ilişkiye “*ampirik form*” atıfta bulunur. Buna karşın “*spekülatif form*” söylemin genel formunun altında birbirlerine göndermeler yapan eklemlemelere atıfta bulunur. Bu terimleri dil biliminden transfer ettiğimizde söyleyebiliriz ki ideolojinin deneysel (*ampirik*) formu semantik bir işlev ortaya koyar,-*gösteren ve gösterilenin tesadüf etmesi*- aksine spekülatif form sentaktik bir işlev ortaya koyar.

İdeolojik süreçler sentaktik ve semantik etkinin bir kombinasyonu olarak anlaşılmalıdır. Birinci etki gösterilenin (*anlam, kavram*) gerçekliğini sağlar. İkincisi ideolojik konjonktürde (*durum*) söyleme/de sunulabilen diğer tüm şeyler arasında doğru bir yer tahsis eder (Hak ve Helsot, 2007:3).

Michel Pêcheux için bir kelime, ifade ya da önermenin müstakil bir anlamı yoktur. Anlam oluşun gerçekliğiyle (*literality*) ilgilidir [dış bağlam]. Anlam her zaman bir kelime, bir ifade ve bir önerme için başka bir kelime, başka bir ifade ve başka bir önermedir (1981, p.188). Pêcheux için eğer anlam dilin [*langue*] özelliklerinde önceden belirlenmiş bir usule oturmazsa [ör. *sözdizimi, kelime hazinesi (lexicon) ilişkileri*], o şöyle ki tarihin dışında (*işaretin değişmezliği*) teorize edilemez. Anlam, o zaman ait oldukları söylemsel formdan anlamlarını alan önermeler, ifadeler, kelimeler; söylemsel bir formda daha az ya da daha fazla geçici bir şekilde yer tutarak meydana gelen metaforik ilişkilerin (*gerçekleşen yerine koyma ilişkileri, yorum ve eş anlamlı biçimler*) dışında hiçbir yerde var olamaz. Böylece dile (*lingua*) karşı, söz (*parole*) dikotomisi sürümlerini yeniden değiştirmenin incelemesini yapan Pêcheux, söylem süreci ve dilin kaidesi arasında yeni bir olay/sistem ayrımı yapmaya eğilimlidir. Pêcheux savını desteklemek öncelikle söylemsel sürecin rolüne vurgu yaparak Saussurecü prensiplere meydan okuma yöntemi olarak kendini açıklamalıdır. Ondan önceki eleştirel dil bilimciler gibi (*özellikle belirgin bir karakter olan Bakhtin çevresinin katkıları*)... O, söylemin, dil kullanımının somut bir aktına indirgenmiş olması tutumlarına karşı çıktı. Pek çok örnekte sözcenin durumu özneye (*subjective*) ya da duruma bağlı (*circumstantial*) olduğu reddedildi. Dolayısıyla anlamın sosyal belirlenimi hakkındaki sorular fazlasıyla yalnız kaldı. Benzer bir şekilde dil/söz ayrımı gereksiz ve sınırlı bir şekilde dilbilim çalışmalarını nesnesini oluşturmak için klişeleşmiş olarak hatırlandı. Böylece sistem olarak dil (*lingua*), ideoloji, politika, poetika, retorik meselelerinin dışında ilgi merkezi olur. Pêcheux' göre Saussurecü geleneğin dil bilimcileri, ana element olan (*zayıflayan bağıntının şekli*) bir çeşit “*bastırılmışın geri dönüşü*” ile onu başlatan bir kırılmanın ardındaki gerilemeye mahkûm bir sondadırlar, (*onlar*) dil/söz ikilisinin arasına eklenmiş ve semantiğin alanına yerleşmişlerdir.

O, böylece Saussure'ün yeniden tanımlama ve ayırım oluşturma yöntemine itiraz eder. Sırasıyla eş kategorilerin farklı bir şekli tarafından -yani söylem süreci ve dil bilimsel kaidesi- söz (*parole*) dışarı atılır.

Pêcheux, dışa doğru geniş biçimlerin ve dil bilimsel birimlerin tanımlanabilir bir işleyişiyle bağıntısını gösterir. Göreceğimiz gibi kısmi düzen eğilimlerinin işleyişi örneğin sıfat cümlecikleri (*relative clauses*) söylemsel ve ideolojik formlarla ilgili ve politik egemenlik için mücadelededirler (Allan, 1992: 3-4).

Bir dereceye kadar dil/söz ayrımı yeniden biçimlendirildiğinde bile ‘dil’ geleneksel tanımlamasına atıfta bulunma pek çok kabul görür. O söyle vurgular ki, her dil bilimsel sistem, (*sözdizimsel, morfolojik, fonolojik bir düzenek olarak yapılar*) kesinlikle dilbilimin nesnesi ve kurulmuş iç kurallarla bağıntıya giren bir özerklikle donatılmıştır (1982, p.38). Daha sonra bunu şu izler her dilbilimsel sistem (*dar tanımlı*) grubun ilişkilerinden göreceli bir özerklikle donatılmıştır. Sırasıyla iç kurallarla bağıntılı hale getirilir. Dilin sistemi, her şeyden sonra gerici ve inkılapçılar için, idealist ve materyalistler için aynı gerçekliktedir (1982: 58). Dahası o, söylemsel süreçlerin (*tekrar, yerine geçme, eş anlamlılık ve yorum*) gelişmesi olan bu iç kaideleri temellendirir. Dilin birimleri tarafından kurulmuş olan şeyler her zaman iktidar ve direnç ilişkilerine kazanmıştır. Pêcheux, şaşırtıcı olmayan bir şekilde “*söylem süreci*” ve “*söylemsellik*” terimlerinde onu çevreleyerek söz’ün (*parole*) alanını yeniden, temelden kavramsallaştırdığı görülür. Söylemsellik ile söz (*parole*) birleştirilemez. O, “*dilin soyut bir terimi (abstraction)*”, yaşayan kişisel bir yönü değildir. Halen söylemsellik kesinlikle, her söylemsel sürecin kaçınılmaz ön koşulu ‘dil’i öngörmektedir. Çünkü o, söylemsel süreçleri geliştiren ‘dil’in iç kurallarının temelindedir. Aynı zamanda, ancak dile karşın –*dilbilimsel temelin göreceli özerkliği (dil)*- politik mücadelelere kayıtsız kalabilir. Söylemsellik, kesinlikle hayır, çünkü her söylemsel süreç ideolojik sınıf ilişkilerine kazanmıştır (1982, p. 59). Meselenin püf noktası Michel Pêcheux için budur. Onun iddiası Bahktin ve Voloşinov’un (1973) savı ile: “*Her işaret ideolojik dönüşüm kriteri ile ilgilidir*” yakın çember içindedir (Allan, 1992: 5).

Pêcheux’un söylem analizi genelde ideolojilerin işlevlerini tanımlamayı hedefledi. Özelde ise gerçek bir sosyal bilimin kurulması için bu işlevlerin nitelikleri bir engel teşkil ediyordu. Bu bağlamda dilbilim bir takım esaslı kuramlar sağlamaktaydı. Pêcheux, gerçekliğin semantik üretimi için “*metafor*” terimini kullanır. O semantik bağıntılar ile düz değişmeceli (*metonomical*) gösterenler arasındaki ilişkileri irdeler. Dilbilimsel terimler Pêcheux’un çalışmalarına tesir etmiştir. Bu etkilenme başarısını Lacan ve Strauss üzerindeki Jakobson etkileri ile popüler olan yapısalcılığa borçludur. 1960’ların Fransa’sında Saussurecü dilbilimle meşgul olma çabaları bir hayli revaçta idi. Bu görüşe göre Saussurecü dilbilim öğeleri, “*langue*” (*language*) bir sistem olarak formal ilişkilerine ve onun (*dilin*) kullanımının, tarihinin ve kapsamının yani “*parole*” (*speech*)’ alanına gönderimde bulunmaktaydı. Post yapısalcılar (*sözde Saussure’cüler*) Antropolog Levi Strauss’un ayak sesleri ve onun tek taraflı mücadelesi sırasında yapısalcı metotlara

yapıştılar. Onların çalışmaları aslında dil biliminden ziyade diğer disiplinlerin sorunlarıyla ilgilenmekti. Lacan, bilinçdışı çalışmalarına ve onun yapısının analizine yöneldi. Derrida'nın çalışmaları felsefi ve edebi analize odaklandı. Foucault'nun dil ve söylem üzerine gözlemleri ve anın (*hali hazırın*) tarihsel analizinin parçalarına yöneldi. Pêcheux ise Saussurecü model içinde söylemin teorik alanının sorunlarına değindi. Onun problemi şu soruydu: Sistemli dilbilim dışında “*bir metni anlamlı kılan şey nedir?*”. Bu nedenle günlük deneyimin öz kanıtlarından uzaklaştı. Pêcheux'e göre aslında yapılan, dil bilim vasıtasıyla kesin olarak “*apaçık bir alandan ayrılmaktı*”. Diğer bir ifadeyle bu aslında dilbilimin kendisi olmadan diğer bilimler tarafından işgal edilmeydi. Dilbilimi kullanarak dilbilimi işgal etmektir. Bu alanı tekrar istila etmek için ideolojilere izin verildi. Böylece dilbilim, Saussurecü epistemolojik kırıma neticesinde tekrar bir bilim olarak kuruldu. Söylemde elverişli bir anlam üretimi teorisi geliştirmek unutuldu (Hak ve Helsot, 2007: 19-20).

Bu zamanda post yapısalcılar içinde Pêcheux'un projesi birkaç sebepten dolayı benzersizdi ki şununla yakından ilintilidir: “O, söylemin sosyal bilimsel bir teorisini kurmak istedi ve deneysel sonuçları oluşturmak için bir araç geliştirmenin gerekliliğini vurguladı. Onun bu vurgusu dilbilimsel “*kuram*”a (*teorik ve analitik bir titizlik içerisinde*) ampirik bir alternatif geliştirmek ihtiyacından kaynaklanıyordu.” Fakat onu takip eden filozoflardan farklı olarak Saussurecü çalışmalardan aşırı bir şekilde etkilendi. Bu çalışma “*söylem*” (*discourse*) ve “*anlam*” (*meaning*) kavramları ve bu öğelerin analiziyle bilimsel araçlar oluşturmak için ve dilbilimi içinde teorik bir oda bulmak için gerekliydi. Pêcheux'un merkeze aldığı yaklaşım “*söylem üretiminin koşulları*” kavramıydı. Başlangıç noktası olarak söylemde anlam ve konu nasıl üretilir üzerinde dururken Jakobson'un iletişim modelini kendine rehber edindi. Ona göre gerekli olan bu model içinde iki konu pozisyonundan söz eder: - konuşan/yazan pozisyonu, - dinleyen/ okuyan pozisyonu- Bu pozisyonlar uzamsal ve zamansal hayali pozisyonlar olarak yorumlandı. Burada bahse konu olan şey onların her birinin kendisine katkı sağladığı (*place*) yer dir. Öte yandan “*konuşanların nesnesi*” gönderge (*referent*) dir. Bu pozisyonlar gerçek dışı olmasa bile hayalidir. Fakat maddi etkiler (*material effects*) üreten imajlarla bağlantılıdır. Aralarında yapısal ilişkiler olan bu imajların seçiminde katılanlar özgür değildir (ör. Çalışan patron, daha önce ya da daha başka bir yerde söylenen şeyler...). Bu kısıtlamalar söylemin göreceli sabitliğinin (*relative stability of discourse*) açıklamasını yapmaktadır. Bu anlam (*meaning*) az ya da çok

böyle amaçlar boyunca dengededir, fakat değişim üretiminin şartları gerçekleştiği zaman değişir. Ne zaman konuşan kişi başka biriyle konuşmaya başlar ya da aynı kişi farklı bir konu hakkında konuşur. (*o zaman üretimin şartları değişir*) Pêcheux'un 'söylemin üretimi şartları teorisi'nin uygulamalarında az ya da çok Althusser'ci kavramlar ve Jakobson'un modelleri kendisini gösterir (Hak ve Helsot, 2007: 21).

Buraya kadar özne merkezli olarak vermeye çalıştığımız söylem tanımlamaları ve özelliklerinde yukarıda görüleceği üzere Lacan bilinçdışı kavramına Althusser bilinçdışı kavramı eleştirisi ve ideoloji ve söylem türlerinin özelliklerine yönelik açıklamalarda bulunmuşlardır. Oysa kendisi de sosyal bir psikolog olmasına rağmen söylem teorisini özne merkezli olarak kurmamıştır. Pêcheux, Derrida, Foucault ve diğerleri gibi öncüllerin (post yapısalcıların) Saussure'un dil/söz ayrımında somut ve incelenbilir bir nesne olan sözden (*parole*) yola çıkmamış, Saussurecü dilbilim anlayışına sadık kalarak dil (*lingua*) merkezli bir söylem kuramını benimsemiştir. Bu yönüyle Pêcheux, diğer tüm söylem kuramcılarından ayrılmaktadır.

Şimdi aşağıdaki bölümde dil felsefesi temelli bir söylem yaklaşımını temsil eden Ludwig Wittgenstein'in söylem üzerine değerlendirmelerine değineceğiz. Onun söylemi soyut bir düşünce sisteminde değil de söylemi dil kullanımı olarak görmesi Wittgenstein'in yapısalcı dil anlayışından farklı düşündüğünü, post yapısalcı düşünürlere yakın düşündüğünü gösterir.

1.3.1.6. Dil Felsefesi Temelli Söylem Yaklaşımları

(15) 20. Yüzyıl Felsefecilerinden Ludwig Wittgenstein (1889-1951)

Wittgenstein'in Türkçe olarak basılan "*Tractatus Logico-Philosophicus*", "*Felsefi Soruşturmalar*", "*Defterler 1914-1916*" adlı eserlerinde ve Cogito serisi olarak basılan "*Wittgenstein: Sessizliğin Grameri*"inde doğrudan yapılmış herhangi bir söylem tanımlaması yoktur. Yine de onun kurguladığı dil felsefesi bağlamında yapılacak analogilerle söylem nosyonu tanımlanabilir. Söyleme ait bir takım nitelikler ortaya konabilir, bir takım yaklaşımlar, yakınlaştırmalar vurgulanabilir. Wittgenstein'in fikirleri söylem çalışmaları için bir arka plan, bir referans olabilir. Bu noktada öncelikle Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'un Wittgenstein üzerinden yaptıkları dil/ söylem mukayeselerine değineceğiz:

Wittgenstein'in dil oyunları, hem dil hem de onunla karşılıklı bağlantılı eylemleri çözümler bir bütünlük içine sokar: "A, yapı taşları kurarak, inşaat yapmaktadır: takozlar, sütunlar, plakalar, kirişler vardır. B, A'ya sıralarına göre bu yapı taşlarını iletmekle yükümlüdür. Bu amaçla 'takoz', 'sütün', 'plaka', 'kiriş' kelimelerinden ibaret bir dil kullanır. A bunları yüksek sesle söyler, böyle bir sesleniş üzerine öğrenmiş olduğu malzemeyi getirir." Bundan çıkacak sonuç bellidir: "dil ve içinde örüldüğü eylemlerden oluşan bütüne 'dil oyunu' diyeceğim." Nesnelere tümüyle maddi özelliklerin, bizim söylem dediğimiz şeyin bir örneği denilebilecek Wittgenstein'in dil oyunlarının parçası olduğu açıktır (Laclou ve Mouffe, 2008: 175).

Psikanalistik⁸⁴, post yapısalcı⁸⁵ ya da yorumcu (*hermeneutik*)⁸⁶ bir bakış açısıyla söyleme bakıldığı zaman açık/örtük veya yansıtan/çarpıtıcı söylem diyalektiğiyle karşılaşırız. Bu diyalektiğin temellendirilmesi pek çok yerde Wittgenstein'in dil felsefesine dayandırılabilir:

Dünya olduğu gibi olan her şeydir. Dünya olguların toplamıdır. Çünkü olguların toplamı, neyin olduğu gibi olduğunu, aynı zamanda nelerin olduğu gibi olmadığını

⁸⁴ "gizli rüyayı apaçık rüyaya dönüştüren işe, rüya işi denilir. Karşıt yönde ilerleyerek apaçık bir rüyadan gizli rüyaya ulaşmaya çabalayan iş, yorum işimizdir. Bu yorumlama işi rüya işini çözmeye çalışır. Rüya-işi düşünceleri görünür imgelere dönüştürmeyi kapsar... Ve böylece... Rüya işi, apaçık rüya biçiminin özellikleriyle, birçok parçaya ayrılışıyla vb.-gizli rüya düşüncelerinin kimi içeriklerini açıklamada başarılı olur. Bu nedenle, rüyaların biçimi anlamlılıktan yoksun olması bir yana, kedisi yorumlamayı gerektirir... Rüya işinin ürününden aşka herhangi bir şeye 'rüya' adı verilemez – yani rüya-işiyi gizli düşüncelerin tercüme edildiği biçim Freud, Psikanalize Giriş Dersleri (Williamson, 2001: 15).

⁸⁵ Burada Foucault'ya geri dönecek olursak, onun "Doğruyu Söylemek" isimli kitabının merkezinde geçen sözcük Parrhesia ile Post modernizmi açıklamaya çalışırsak en temelde bu sözcük "etimolojik olarak, parrhesiazesthai —ki part (her şey) ve rhema (söylenen) sözcüklerinin birleşiminden oluşur— "her şeyi söylemek" anlamına gelir"(Foucault, 2005: 10). Her şeyi söylemek boş boğazlık anlamına gelebileceği gibi ikili zıtlıklar bağlamında her ikisini de dile getirmek, her ikisini de birleştirmek anlamına da gelebilir. Ama Foucault yukarıdaki bölümlerde belirttiğimiz gibi tam anlamıyla yapısalcılıktan ayrılmaz. Ona tam manasıyla post yapısalcı diyemeyiz çünkü o birleştirici olmaktan ziyade ayrımcıdır: "Parrhesia'da konuşmacı kendisinin hem önermenin öznesi, hem de sözcelenenin öznesi olduğunu —yani gönderme yaptığı kanunun öznesi olduğunu— vurgular. Böylece parrhesia tarzı önermenin özgül " söz etkinliği" şu formu alır: "Ben şunu ve bunu düşünen kişiyim." Burada John Searle'ün "söz edimi" (ya da Austin'in "edimsel sözcüm [performative utterance]") deyişi yerine "söz etkinliği" deyişini kullanıyor, böylelikle parrhesia tarzı ifade ve beraberinde getirdiği taahhütler ile bir insanın söylediği şeyle girdiği olağan taahhüt ilişkileri arasında bir ayırım getirmeyi amaçlıyorum" (Foucault, 2005: 11). Burada ayırma girişmeden önce önermenin durumu (hem önermenin öznesi hem sözcelenenin öznesi) post yapısalcı düşünceyi yansıtır. Oysa o, yapısalcı düşünceyle ayırma gider: "Parrhesia'da konuşmacı özgürlüğünü kullanır ve kandırma yerine dürüstlüğü, sahtelik ya da sessizlik yerine hakikati, hayat ve emniyet yerini ölümü, yaltaklanma yerine eleştiriyi, kendi çıkarımı koruma ve ahlaki kayıtsızlık yerine ahlaki ödevi tercih eder"(Foucault, 2005: 17).

⁸⁶ İnsanlar dile getirdikleri değil, söze dökmedikleri anlam(lar)ı iletmek konusunda gösterdikleri beceri önemsenmeye değerdir (Doğan, 2009: 83).

belirler (Wittgenstein, 2011: 15). Bu önermelerden hareketle biz şöyle bir ayrım gidebiliriz: “Bir bildirişim aracı olan dil, anatomik bir ağız nesnesinin yan anlamından türetilmiş bir soyut sistemdir. Bu bağlamda dil bir olgu değildir. Oysa söylem görülebilir (metin), duyulabilir (konuşma) olarak analiz edilebilir fiziksel bir olgudur.

Bu durumu örnek bir başka yaklaştırma: “*ben bu insanların ruhları olduğuna inandığımda neye inanıyorum? Bu maddenin iki karbon atomu içerdiğine inandığımda neye inanıyorum? Her iki durumda da ön planda bir resim vardır; ancak anlam arka planda yatar. Yani bu resmin uygulanmasını incelemek kolay değildir.(vurgu bize ait)*”⁸⁷ Anlatıda şu anlatılmak istenmekte gibidir: insanlar olağan kullanımında bir maddenin iki karbon atomu içermesini rahatlıkla anlarlar. Ancak ‘*bedenin ruha sahip olması*’ türünden bir önermenin kullanımını anlamak güçtür. Çünkü bu durumda fiziksel nesnelere hakkında kullandığımız ön tablo (*yüzey grameri*) bizi ayartmaktadır. Oysa ‘*insanların ruha sahip olması*’ ifadesinin anlamına ait olduğu dil oyunu içinde bakarsak, anlamın arka planda (*derin gramer*) olduğu anlaşılmaktadır (Alpyağıl, 2009: 55).

Tractatus’ta söylem terimiyle özdeşleşebilecek muhtemel tanımlamalar şöyledir: i. Tümcenin duyusal algılanabilir imini (*sesli ya da yazılı imini vb.*) olanaklı olgu durumunun iz düşümü olarak kurabiliriz (Wittgenstein, 2011: 29)⁸⁸. ii. Düşüncüyü dile getirmemize yarayan ime, tümce-imi (*söylem/sözce*)⁸⁹ denir. iii. Tümce de dünya ile izdüşümsel ilişkisindeki tümce imidir (Wittgenstein, 2011: 29). Buradaki *iz düşüm* de söylem kavramının en önemli öğelerinden bir olan fiziksel *dış bağlama* tekabül etmektedir. Yine muktezayı hal kavramını çağrıştıran yani herhangi bir söylemin anlaşılması için onu iletişim bütünlüğü içinde koşullarının (*bağlam: mekân, zaman, katılanlar vd.*) ele alınması gerekliliğine bir vurgu da şu önerme(ler)de görünür: “İz düşüme ait ne varsa tümceye de aittir; ama iz düşümü yapılan değil. Öyleyse iz düşümü yapılanın olanağı, ama kendisi değil, tümcede öyleyse, anlamı henüz içerilmez ama onu dile getirme olanağı içerilir (*Tümcenin içeriği anlamlı tümcenin içeriği demektir*). Tümce anlamın biçimini içerilir, ama içeriği içerilmez (Wittgenstein, 2011: 29). Söylemin bir önemli özelliği de cümle ötesi bir inceleme nesnesi olmasıdır, bu yönünü Wittgenstein şu önermelerle belirtir: *Tümce-imi bir olgudur. Tümce bir sözcük karışımı değildir. Tümce eklemlidir. Yalnızca olgular bir anlamı dile getirebilir, bir adlar takımı*

⁸⁷ Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, İng. Çev. G:E:M: Ascombe, Blackwell Oxford ve Cambridge, 1996, (Türkçe Çev. Deniz Kanır, 2000, Felsefi Soruşturmalar, İstanbul: Küre Yay.

⁸⁸ (kalın ve eğik yazı tipi bize aittir).

⁸⁹ (prantez ve iç yazı bize aittir).

bunu yapamaz (2011: 30). Burada da görüleceği gibi söylemin eklemli bir olgu olması ve bağlam modellerine göndermede bulunmuştur. Tractatus'un mantıksal önerme zincirinden takip ettiğimiz kadarıyla Wittgenstein, tümce-iminin olgu olduğunu söylemesi dil/söz ayrımındaki parole'e/söze yakın, neredeyse özdeş bir tanımlama yapmıştır. Son tahlilde Wittgenstein için tümce-imi nosyonunun söyleme denk geldiğini düşünüyorum.

Şimdi de söylemi daha çok bir yapma, etme ve bir eylem olarak gören bir Austin ve Searle'ün oluşturdukları dil felsefesinde söylemin izini takip edeceğiz.

(16) **İngiliz Ahlak Felsefecisi Jhon. L. Austin ve Zihin Felsefecisi Jhon. R. Searle**

Söz edimleri teorisini açıklarken öncelikle Austin ve Searle üzerine çalışan ve Jhon R. Searle'ün "*Söz Edimleri*" adlı yapıtını çeviren Hacettepe Üniversitesi felsefe bölümü öğretim üyesi Levent Aysever 'den ve Paul Ricoeur'un "*Söz edimleri Kuramı ve Etik*" adlı kitabını çeviren, Galatasaray Üniversitesi'nde dil felsefesi üzerine çalışan öğretim üyesi Atakan Altınörs'ün sunuş yazılarından yararlandık. Öncelikle şunu söylemeliyiz ki Austin ve sonra onun öğrencisi Searle söylemi bir dil aktı/edim olarak görmektedir:

How to do Things with Words (1961) adlı yapıtta yer alan on iki konuşmanın ilki, mantıkçı-pozitivizmin doğrulanabilirlik ölçütüne yönelmiştir ve oldukça haklı bir eleştiriyi başlatmaktadır: Doğrulanabilir olmadığı halde anlamlı ifadeler yok mudur, sorusundan yola çıkan Austin böylesi ifadelerin çeşitliliğini ve zenginliğini göstermekle kalmamış, bunların iletişimin temel birimi olduğunu tanıtlamıştır.

Anlam problemi açısından kullanımbilimsel [pragmatic] bir çözüm önerisi içeren söz edimleri kuramı, bir şey söylemenin bir edim [act] gerçekleşmekle özdeş olduğu savına dayanmaktadır. Kuram, neo-pozifist geleneğin göndergeci anlam öğretisiyle karşılaştırıldığında, özellikle şu açılardan yenilikçi görülmektedir: 1) Mantıkçıların savunduğu, "*protokol tümceleri*"ni temel alan kişisiz konuşmanın yerine, karşılıklı konuşma etkinliğine katılan tarafların bireysel özelliklerinin ve iletişim ortamının bilgisini koymaktır. 2) Anlam belirsizliğinin giderilmesi yönünde, bilimsel ve felsefi etkinlik sürecinde doğal diller yerine giderek "*formal*" bir dilin kullanılması gerektiğini

savlayan pozitivistlerin “ideal dili” ülküsünün tersine gündelik dilin alışılmış ve olağan yapısının yeterince sağın olduğunu savunmaktadır. 3) Dilin, iletişim etkinliği içinde savunulan, “*performe edilen*” bir güç olduğunu vurgulayarak, doğrulanabilirlik ölçütünün karşısına edimsel sözcelemeler [*performative utterances*] için başarı ölçütlerini [*felicitius conditions*] koymaktadır (Altınörs, 2000: 15).

Austin ‘in yaptığı üçlü sınıflandırmadaki düz söz edimi [*locutionary act*], edim söz edimi [*illocutionary act*] ve etki söz edim [*perlocutionary act*]; edim söz edimi sınıfı, kuramın etik uygulamalara olanak tanıyan en önemli ögesidir. Austin edim söz edimini “bir şey söylerken gerçekleştirilen edim” olarak tanımlamaktadır. Böyle edim gerçekleştirmeye yarayan fiillere ise “*edimsözel güç*” [*illocutionary force*] taşıyan fiiller adını vermekte ve bu fiillerin İngilizcedeki sayısının “*binlerle*” ifade edilebileceğini belirtmektedir. Ardından, edimsözel güç taşıyan fiilleri de kendi aralarında karşılaştırmakta ve bunları beş gruba ayırmaktadır: Kullanım belirteciler [*exercitives*], davranış belirteciler [*behabitives*] karar belirteciler [*verdictives*], serimleyiciler [*expositives*], yükleyiciler [*comissives*]. Bunlar arasında özellikle yükleyiciler sınıfını oluşturan fiiller, içinde yer aldıkları sözcelemelerle tartışmaya yer bırakmayacak biçimde etik boyut katmaktadır. Paul Ricoeur’de de göreceğimiz gibi, yükleyiciler sınıfı önemli bir etik kategori olan “*sorumluluk*” ile dolaysız ilişki içindedir. Austin yükletici söz edimini, kendisi aracılığıyla bir şey vaat etme veya üstlenme edimini gerçekleştirmeyi sağlayan sözcelem olarak tanımlamaktadır. Söz vermek, güvence vermek, ant içmek, bahse girmek, kabul etmek gibi edimler, yükleyici örnekler olarak, başvuruldukları durumlarda kişileri bir takım yükümlülükleri altına sokar. Austin’in başlangıç çözümlmelerini baz alan ayrıntılı bir söz edimleri adlı başyapıtının son bölümü, bir sözcelem üretmeye bağlı olarak ortaya çıkan etik sonuçları değerlendirmeye ayırmıştır (Altınörs, 2000: 17-18).

Searle’ün Oxford’daki hocası Jhon L. Austin’in dil felsefesinde başlattığı büyük dönüşümü kökleştirdiğini söylemek yanlış olmaz (Aysever, 2000: 7). Ricoeur’a gelince onun için “söz edimleri kuramı mantıksal alan ile psikolojik alan arasında, pragmatğin alanında yer almış görünecektir. <bu mantığı şimdiden bir söz edimleri kuramına yönelten şey, “what shall i do?” – “Ne yapacağım?” sorusunun tüm yanıt kiplerini yeniden gruplamayı gerektiren dilin temel niteliğidir. Normatif dil, bu anlamda, eyleme kılavuzluk etmek olan işleviyle kullanılır” (Ricoeur, 2000: 19).

Zeynel Kiran ise söz edimleri teorisini şöyle açıklar: “Bir sözceyi anlamak için, sözcenin iletmek istediği bilginin betiksel içeriği dışında, tehdit, söz verme ve emir gibi edimsöz değerlerini (*force illocutionnaire*), yani edimbilimsel amacını bilmek gerekir. Dilin işlevlerinin özellikle sözceleme olgusunun incelenmesi gerek dilbilimcileri, gerekse felsefecileri, dilin bir edimsel boyutu olduğu ve her dilin çeşitli edimler gerçekleştirdiği görüşünde birleşmiştir. Gerçekten de günlük yaşamımızda karşımızdakine bir şeyler söyler, sorular sorar, buyruklar verir, söz verir, kimi zaman da özür dileriz. Bu bildirişim eylemlerinde bulunurken ne yaparız? Dilin yararı ve etkinliği nedir? Bir konuşucu ve dinleyici bildirişimde bulunurken neyi amaçlar? Bildirişim sırasında birbirlerine nasıl davranırlar? Soruları son on yıldır dilbilim ve felsefecilerin yeni uğraş alanı olmuş ve bu sorulara edim bilimsel dilbilim çerçevesinde çözüm aramaya başlamışlardır. Dili bağımsız, yapısal bir nesne, bağlamdan kopuk sözceler bütünü olarak gören yapısalcı dilbiliminden farklı olarak edimbilim sözceleri bir sözceleme durumu içinde, yani gerçek dilsel bildirişimde sözcelerin anlamını kişi, zaman ve uzam <<gösterici>> leriyle belirlemektir (Kıran, 1981: 37-38).

Şeylerin bir var olma tarzı vardır. Dışsal realizm aynı zamanda hemen her türlü söylem alanımızda, bizden bağımsız dünyada nesnelere ve şeylerin durumları hakkında olan ya da en azından olması amaçlanan her türlü söylem formunda, gerçek dünyanın özellikleri hakkındaki her türlü açıklama, betimleme, düzenleme, istek, vaat vs. formunda bizce tartışmasız kabul edilir (Searle, 2006: 49). Görünen o ki kesinlikle bir yerlerde görüngüler üzerine niyetlilik yükleyen bir küçük insan olmak zorundadır. Buradan çıkış yolu, bilinçli formları içindeki içsel niyetlilikle başlamaktır. Her şeyden önce, sözcük sadece türetilmiş niyetliliğe sahiptir (Searle, 2006: 49).

Dilin insanı hayret içinde bırakan niteliğine dikkat çekmenin basit yolu belki de aşağıdaki olguyu hatırlamaktır. Sizin yüzünüzün benim yüzümün alt kısımlarında sanki bir menteşeye bağlı ki kanatçık gibi açıp kapanan bir oyuk vardır ve türlü sesle çıkarır. Büyük bir kısmı itibarıyla bu seslere gırtlaktaki mukoza ile kaplı teller üzerinden havanın geçişi neden olur. Salt fiziksel bakış açısından bakıldığında, bu fiziksel fizyolojik görüngü tarafından üretilen bu akustik şok dalgaları tamamen önemsizdirler. Ancak bunlar olağan üstü özelliklere sahiptir. Ağızdan çıkan bu şok dalgalarının, bir ifade, bir soru, bir açıklama, bir komut, bir uyarı, bir emir, bir vaat veya benzeri başka birçok ihtimalden biri olduklarını söylememiz mümkündür. Üstelik ağızdan çıkan bu şeylerin doğru ya da yanlış olduklarını, sıkıcı olduklarını, orijinal olduklarını, aptalca

olduklarını, tamamen konuyla alakasız olduklarını söyleyebiliyoruz. Bir kere, bizim bu akustik şok dalgalarından sadece retorik ve dil ile ilgili görüngüler dâhil olmak üzere insanı şaşırtacak derecedeki bu semantik özellikler elde edebilmemiz olağanüstü bir şeydir. Normal bir konuşma durumunda bu akustik şok dalgalarından birini çıkardığımda, bir söz edimi gerçekleştirdiğim söylenebilir. Bu akustik şok dalgaları sayesinde bir ifadede bulunur ya da bir soru sorarım, bir emir verir, ya da bir ricada bulunurum, bilimsel bir problemi açıklar ya da gelecekteki bir olaya dair bir tahminde bulunurum. Bütün bunlar ve daha düzinelercesini İngiliz Felsefeci J: L: Austin ‘edim sözler’ olarak adlandırmıştır (Searle, 2006: 156). Edim sözlerin dinleyiciler üzerinde bıraktığı etkiyi yani inandırma, ikna etme, birine bir şey yaptırma, gibi bir etkiyi belirtir. Bu terminolojiyi icat eden J: L. Austin dille iletişimin ötesindeki sonuçlarla alakalı olan bu edimleri “*etki söz edimleri*” olarak adlandırmıştır. Edim söz edimleri tipik bir şekilde niyetli olarak yerine getirilir. Fakat etki-söz edimleri niyetli olarak gerçekleştirilmek zorunda değildir. Birini niyetini öyle olmasa da bir şey hakkında inandırabilirsiniz, bir şey yaptırabilirsiniz, canını sıkabilirsiniz (Searle, 2006: 157).

Söylemin bir parçası da iletişimsel işleve sahip birimlerdir. Bu teoride insanların dili doğru ya da yanlış kullanmaları önemli değildir onların dil ile ne yaptıkları söz edimleri teorisinin de temelini oluşturur. Söz edimleri teorisinde ve pratik söylem analizinde kullanılan temel ortak terimlerden biri de sözceler (*utterances*)dir. Söz edimleri teorisi dili değil de sözceleri incelediği için, kendi içinde de bir metodoloji geliştirdiği, sınıflandırmalar yaptığı ve söz edimleri için uygun koşulları tanımladığı için bir nevi söylem analizi olarak kabul edilmektedir.

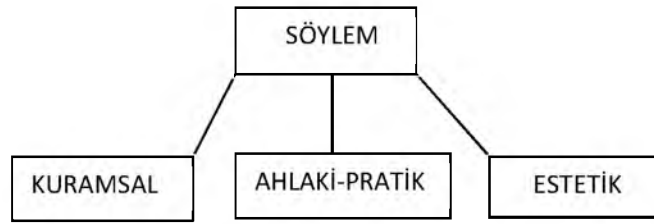
Kuramsal olarak söylemden bahseden ve düşünceleriyle söylem kuramına etki eden Jurgen Habermas bir söylem analizcisi olarak karşımıza çıkmaya da geliştirmiş olduğu söylem tanımlamaları ve sınıflandırmalarına değinmek gerektiğini düşündük. İletişim Temelli söylem yaklaşımı başlığı altında söylem ile ilgili görüşlerine yer verdik.

1.3.1.7. İletişim Temelli Söylem Yaklaşımı

(17) Disiplinler Arası Sosyal Bir Kuramcı Jurgen Habermas(1929-)

Habermas'ın söylem tanımlamalarını ve açıklamalarını James Gorgon Finyanson'un "Habermas" (*The Translation of Habermas*) adlı kitabından yararlanarak aktardık. Öncelikle ona göre söylem: "Söylem, iletişim hakkında iletişimsel, eylem bağlamında bozulmuş uzlaşmaya kafa yoran iletişimseldir."

Tablo (4)

Söylemin üç tipi

Söylem hakkında dikkat edilmesi gereken dört nokta vardır. Birincisi, söylem dil ya da konuşmanın sinonimi değildir, fakat akılla yönlendirilmiş bir uzlaşmaya varmayı amaçlayan konuşmanın aydınlatıcı biçimi için teknik bir terimdir (İEK 1, 42). İlke olarak söylem, gerçek bir uzlaşma mevcut olmasa bile, *her zaman akılla yönlendirilmiş bir uzlaşmayı* amaçlar.⁹⁰

İkincisi, "söylem" terimi, esas olarak felsefeciler ve bilgiçlerle yürütülen dilbilimsel eylemin tuhaf ve nadir biçimini belirtmez. Gündelik hayatın temelini oluşturan haklı çıkarmayı ve usamlamanın genel pratiğini belirtir. Söylem bir dil oyunu değildir, çünkü Habermas'a göre sosyal dünya birçok şey yanında öncelikli konuma sahiptir. O, söylemin modern toplumlardaki günlük anlaşmazlıkları düzenlemek için bir ihtimal mekanizması olduğunu varsayar. Bu gözleme dayalı deneysel bir varsayımdır. Söylemin işlevi başarısızlığa uğramış bir uzlaşmayı yenilemek, tamir etmek ve sosyal düzenin akıl temelini yeniden oluşturmaktır. Bu, söylemin pratik analizine dayalı yapıcı bir savdır.

⁹⁰ (italik vurgu bize aittir).

Üçüncüsü, söylem içeriği geçerlilik savı içeriğine çok yakından bağlıdır. Söylem dinleyici tarafından geçerlilik savının iyi yapılması için konuşmacıya karşı çıkarılan bir meydan okuma ile başlatılır. Üç tip geçerlilik savı (*doğruluk, normatif doğruluk, dürüstlük*) olduğu içi, karşılık olarak üç tip söylem (*kuramsal, ahlaki ve estetik*) vardır.

Dördüncü ve sonuncu noktaysa söylemin oldukça karmaşık disipline edilmiş bir pratik olduğu, bir ağız dalaşı olmadığıdır (Finlayson, 2007: 73-75).

Şunu ifade etmeliyiz ki J. Habermas'ın dil ve söylem hakkındaki görüşleri eleştirel dilbilim ve eleştirel söylem analizini de etkilemiştir. Bu anlamda ileride söz edeceğimiz görüşleri ideolojik temelli söylem anlayışı kategorisine de girmektedir. Aşağıdaki bölümde tahkiye temelli söylem yaklaşımına değineceğiz. Bu açıklamaları yaparken öncelikler Gerard Genette'in "*Anlatının Söylemi (2007)*" (*Récite/Narrative Discourse (1972)*) adlı kitabını referans alacağız. Daha sonra Amerikalı Film ve Edebiyat Eleştirmeni Retorik Profesörü Seymour Chatman'ın "*Öykü ve Söylem - Filimde ve Kurmacada Anlatı Yapısı (2008)*" (*Story and Discourse Narrative Structure in Fiction and Film (1978)*) adlı eseri üzerinden söylemin ve tahkiyeli söylemin özelliklerini açıklayacağız.

1.3.1.8. Tahkiye Temelli Söylem Yaklaşımı

(18) **Fransız Eleştirmen ve Edebiyat Kuramcısı Gérard Genette (1930-)**

Söylemi anlatıyla birlikte alan ilk kuramcı Genette değildir.⁹¹ Roman Jakobson ve Mikhail Bahktin de tahkiyevi açıdan söyleme değinmişlerdir. İşte bu ilişkiler zincirinin başlangıç betimlemesinden sonra Genette'in söylem üzerine görüşleri anlatı/tahkiye terimi altında şekillenir: "(a) Anlatı, ilk anlamıyla (*son zamanlarda yaygın kullanımda, en merkezi ve en açık anlamıyla*) anlatı bildirimini; bir olayı ya da olaylar dizisini anlatmayı üstlenen sözlü ya da yazılı söylemi ifade eder. (b) Diğerleri kadar yaygın olmasa da anlatı içeriği analistleri ve kuramcıları arasında geçerli ikinci anlamıyla, bu söylemin konularını oluşturan gerçek ya da düzmece olaylar dizisine ve bunların bir takım

⁹¹ Bk. Doltaş, Dilek (2009), "Söylem ve Yazın", *Söylem Üzerine*, Ankara: ODTÜ Yay. s.48.

bağlanma, karşıtlık, tekrar vb. ilişkilerine göndermede bulunur. (c) Kökeni bakımından en eski görünen üçüncü bir olaya göndermede bulunur; fakat bu kez nakledilen olaya değil, birbirilerinin bir şeyleri nakletmesiyle meydana gelen olaya göndermedir. Başka bir deyişle, anlatılama edimi kendi içinde ele alınır. Karısının taliplerini öldürmek ne kadar eylemse, başından geçen serüvenleri de anlatmak o kadar eylemdir. (*Tıpkı Ulysses gibi bunları gerçek diye gördüğümüzü varsayarsak*) anlatma eylemine hiçbir durumda bağlı olmadığını söylemeye bile gerek yokken aynı şekilde anlatımın söyleminin (*terimin ilk anlamıyla “Ulysses’in anlatısının*) bu anlatma eylemine mutlak anlamda bağlı olduğu da bir o kadar açıktır. Zira nasıl ki her bildirim dile getirme ediminin bir ürünüyse, anlatımın söylemi de anlatma eyleminin ürünüdür.

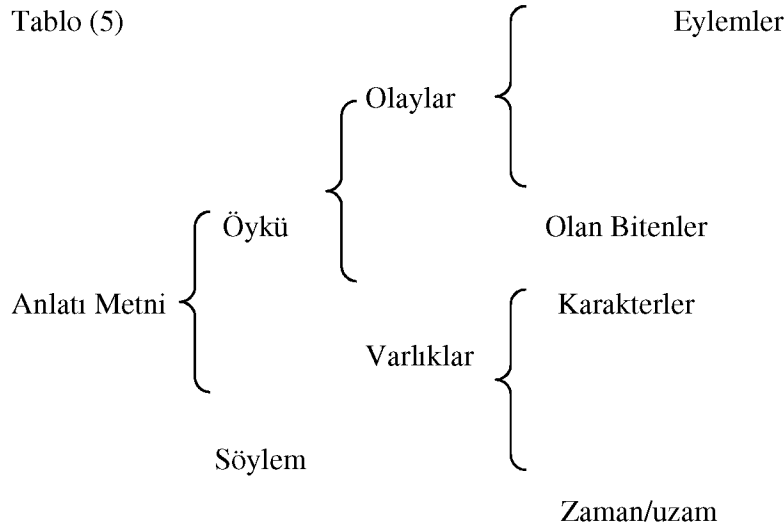
Başlığın ifade ettiği, ya da hemen hemen ifade ettiği üzere, incelemem temel olarak anlatı teriminin en yaygın anlamıyla, yani *anlatının söylemiyle* ilgilidir ki bu da edebiyatta özellikle beni ilgilendiren durumlarda *anlatı metni* demektir. Tercihlerimin arasındaki bariz nedenler üzerinde durmaksızın, gösterilen ya da anlatsal içerik için *hikâye* sözcüğünü (*bu anlatı içeriği, belirli bir durumda, dramatik yoğunluk ya da hadise tamlığı bakımından düşük olsa bile*) *gösteren bildirim, söylem ya da bizzat anlatı metni* için *anlatı* sözcüğünü ve anlatsal eylem üretimi, hatta bu kapsamı genişletirsek, eylemin gerçekleştiği gerçek ya da kurmaca tüm durumlar için ise *anlatılama* sözcüğünü kullanmak istiyorum. Anlatı, naklettiği hikâyeye ilişkisi içinde anlatı olarak yaşar; *söylem* ise onu dile getiren *anlatılama* ile ilişkisi içinde yaşar, Başlangıç noktası olarak Tzvetan Todorov tarafından 1966’da öne sürülen ayrımı alacağım. Bu ayrım anlatı sorunları üç kategoride sınıflandırmıştı: “*Hikâye zamanı ile söylem zamanı arasındaki ilişkinin ifade edildiği*” **zaman**; “*hikâyenin anlatıcı tarafından algılanış biçimi*”, yani bakış açısı (**görünüş**); *anlatıcı tarafından kullanılan söylem türü*” yani **kip**. Todorov’un “*zamansal çarpıtmalardan*” (*olayın kronolojik sırasına sadakatsizlikten*) ve hikâyeyi meydana getiren farklı temalar arasındaki bağlanma, değişme ya da yerleştirme/iç içe geçirme ilişkilerinden dem vurarak anlattığı o kategoriyi değişiklik yapmaksızın benimsemek istiyorum (Genette, 2011: 13-17). Burada kesin çizgilerle altı çizilen şey öncelikle Genette’in anlatıcının tavrı ve seçimiyle ilgili olan söylemin türü yani kipi, anlatıcının anlatı söylemini algılayışı ve son olarak zaman yani hikâye zamanı ile anlatı zamanının ayırt edilmesidir. ‘Anlatımın Söylemi’nde görmüş olduğumuz gibi çeşitli kavramlar ışığında notlar bildirilmiştir. Bu kavramlar şunlardır: Düzen, süre, sıklık, kip, perspektif, odaklanma, değiştirmeler ve söz olmaktadır.

(19) **Amerikalı Film ve Edebiyat Eleştirmeni Retorik Profesörü Seymour Chatman (1928-):**

Bir başka tahkiye teoriseni Chatman da söylemi olay perspektifinden tanımlamakla beraber daha söylemi birçok anlatının yolu yani üslup/suret/form/şekil/biçemle özdeşleştirmektedir:

“Bana göre sorunları en ilgi çekici biçimde ele alan Aristocu gelenekten gelen düalist ve yapısalcı yaklaşımdır. Ben, Roland Barthes, Tzvetan Todorov ve Gérard Genette gibi Fransız yapısalcılarını takip ederek kafamda *ne ve hangi yolla* sorularını oturtuyorum. Anlatının ne’si onun öyküsüdür, yol’u ise onun ‘*söylem*’idir. Ben içerikten çok biçimle ya da biçim olarak ortaya konabilen içerikle ilgileniyorum: Benim asıl nesnem *anlatı biçimi*dir, sözel nüans, grafik tasarım, bale adımları gibi anlatıların yüzey formları değil. Biçem üslup ya da stil, bu anlamda ortamın dokusu, etkileyicidir ve çalışmamı okuyanlar bunun üzerinde çok zaman harcadığımı bilirler (Chatman, 2008: 9-10).”

Yapısalcı kuram her anlatının iki bölümü olduğunu ileri sürer: biri öykü (*histoire*); içerik ya da olaylar zinciri (*eylemler olan bitenler*), bunlarla birlikte varlıklar diyebileceğimiz (*karakterler, zaman ve uzamın öğeleri*) ve *bir söylem, yani ifade; içeriğin aktarılma yolu*. Basit bir deyimle öykü bir anlatımın ne’sidir, *söylem ise nasıl’ı* Aşağıdaki, diyagram bu ayrımı ortaya koyuyor:

Kuşkusuz bu tür bir ayrım *Poetika*’dan beri bilinmektedir. Aristo gerçek dünyadaki eylemlerin taklidi; *praksis* bir iddia oluşturmak *logos* olarak anlaşılıyordu, olay

örgüsünü oluşturan birimlerin seçildiği (ve muhtemelen yeniden düzenlediği) alan ise *mitos* idi (Chatman, 2008: 17).

Anlatılar dönüşüm ve öz düzenleme gerektirir. Öz düzenleme yapının kendi kendini sürdürmesi ve kapatmasıdır. Piaget'in deyiimiyle '*bir yapının doğasında yer alan dönüşümler asla sistemin ötesine geçemezler, ancak her zaman sistemin öğelerini meydana getirirler ve yasalarını korurlar. Herhangi iki tam sayı birbirlerine eklenerek ya da birbirlerinden çıkarılarak başka bir tam sayı elde edilir. Ortaya çıkan bu sayı tam sayıların "toplamsal grup" yasalarına uygundur. Bir yapı bu anlamda 'kapalı'dır.*'⁹² Bir anlatı olayın ifade edildiği süreç, anlatının "*dönüşümü*"dür. (dilbilimde "*derin yapı*" içindeki bir öğenin yüzey temsilinde bulunabilmesi için "*dönüştürülmesi*" gerektiği gibi). Toparlayacak olursak, anlatıları "*yapılar*" olarak görmek için yapısalci titizliği düşünüldüğünde bile deliller yeterince güçlüdür. Şu ana kadar sadece anlatıların öykü bileşeninden bahsettik. *Anlatı söylemi* yani nasıl sorusunun yanıtı iki alt bileşene bölünür. Anlatı formunun kendisi-anlatı aktarımının yapısı- ve -onun ortaya konuluşu- sözlü, sinemasal, müzikali ya da bale, pandomim vs. gibi belirli bir medyumda birleşmesi (Chatman, 2008: 19-20).

Ona göre aşağıdaki şekil Ferdinand de Saussure ve Louis Hjelmslev okuyanlara tanıdık gelecektir:

Tablo (6)

	İfade	İçerik
Öz		
Biçim		

İfade alanının birimleri anlam taşıdığından içerik alanının birimleriyle benzeşir. Dillerde ifadenin özü, dilbilimsel öğelerin materyal doğasıdır, sesler ya da kâğıt üzerindeki işaretler gibi. Öte yandan içeriğin özü (ya da anlam) "*konuştugu farklı dillerden bağımsız olarak insana özgü tüm düşünce ve duygu yığındır.*"⁹³ Öyleyse her dil (kendi kültürünü yansıtarak) bu zihinsel deneyimleri farklı yollara bölüştürür. Bu

⁹² Jean Piaget, *Structuralism*, Çev. Channinah Mascher (New York, 1970), s.14.

⁹³ Jhon Lyons *Introduction to Thoretical linguistics* (Cambridge, 1969), s.56.

durumda içeriğin biçimi “altta yatan aynı özün üzerinde belli bir dilin dayattığı ilişkilerin soyut yapısı”dır.⁹⁴ Yani anlatı hem (1) ifadenin hem (2) içeriğin biçimini ve özünü içermelidir.

Bir anlatıda ifadenin sınırları içinde neler bulunur? Tam olarak anlatı söylemi! Öykü anlatı ifadesinin içeriği, söylem ise ifadenin biçimidir. Söylemi ve onun ortaya konulduğu materyali (*sözcükler, çizimler* vs.) ayrı ayrı ele almamız gerekir. Materyalin tezahürü bağımsız göstergebilimsel kodken, materyal aslında anlatı ifadesinin özüdür. Ancak genel kodlar, diğer kodlara öz olarak hizmet ederler. Barthes, “*gösterilenleri dilden bağımsız olarak var olabilen bir imgeler ve nesnelere sistemi ortaya koymanın zor olacağı*”⁹⁵ görüşüne varır. Tam olarak anlatılar, somut sözlü iletişimin ya da başka iletişim yollarının sözler [paroles] aracılığıyla nakledilen diller [langues]’dir.

Anlatı içeriği de bir öze ve biçime sahiptir. Olayların ve varlıkların özü tüm evrendir, ya da bir yazar (*yönetmen* vs.) tarafından “*taklit edilebilen, olası nesnelere, olaylar ve soyutlamalar vd. kümesidir.*”

Tablo (7)

	İfade	İçerik
Öz	Öyküyle iletişim kurabildikleri sürece; ortamlar (bazı ortamlar kendi başlarına göstergebilimsel sistemlerdir.)	Bir anlatı ortamında yazarın toplumun kodlarından filtre edilerek taklit edilen, gerçek ve hayâli dünyalardaki nesne ve eylem temsilleri.
Biçim	Anlatı söylemi (<i>anlatı aktarımının yapısı</i>); herhangi bir ortamda yer alan her anlatının paylaştığı öğeleri içerir.	Anlatısal öykünün bileşenleri, olaylar, vakıalar ve bunların ilişkileri.

(Chatman, 2008: 21-22)

Her anlatı (*bu kuram böyle gidiyor*) bir içerik (“*öykü*”) ve bir ifade (“*söylem*”) düzlemine sahip yapıdadır. 2. ve 3. Bölümlerde öyküyü inceledikten sonra anlatı dikotomisinin diğer yanına dönebiliriz. İfade düzlemi anlatı ifadelerinin kümesidir.

⁹⁴ Age. s.55

⁹⁵ Roland Barthes, *Elements of Semiology*, Çev. Annette Lavers ve Coling Smith (Bostob,1967), s.10

“İfade”ise herhangi bir tezahürden bağımsız ve daha soyut olarak, dile getirme biçimlerinin en temel bileşenidir. Yani her sanat dalında değişen dile getirmenin özüdür. Baledeki belli bir duruş, bir dizi film çekimi, bir romandaki paragraf ya da tek bir sözcük, bunların her biri tek bir anlatı ifadesini ortaya koyabilir ya da onun tezahürü olabilir. Derin anlatının (*dilbilimsel yüzeyin değil*) varlık (*OLMAK*) ya da eylem (*YAPMAK*) bildirmesine göre, durağan ve süregelen olmak üzere değişen, iki çeşit anlatı ifadesi ileri sürmüştüm (Chatman, 2008: 19-20).

Anlatıcıların işitilebilirliklerinin derecelerini belirleyen nitelikleri tanımlamak, anlatıcı tiplerini sınıflandırmaktan daha önemlidir. Burada niceliksel bir etki devreye girer: ne kadar tanımlayıcı nitelik varsa, bir anlatıcının varlığına ilişkin algımız o kadar artar.⁹⁶ Anlatılmamış ya da en az düzeyde anlatılmış öykü aslında içinde [*anlatıcıya ilişkin*] çok az ya da hiç nitelik barındırmayan öyküdür. Yine de örtük ya da açık anlatıcılar arasında temel ayrıma gidilebilir. Her nitelik ayrıntılı olarak tartışılmayacağına göre dikkat çekici ve özellikle sorunlu niteliklere odaklanılacaktır (Chatman, 2008: 183).

Fransız ve Amerikan kuramcıları ve dilbilimcileri sentezleyen Chatman bir yapısalcı olarak daha çok anlatı kuramını ve anlatının neliğini açıklıyor. Bizim için burada önemli olan şey Chatman’ın söyleme ait tanımlamaları ve söylemin özelliklerine ilişkin kuramsal açıklamalarıdır. Söylem kuramının çok katmanlılığını görmek ve göstermek adına pek çok farklı bakış açısına sahip eleştirmenin ve düşünürün söylem üzerine görüşlerini ortaya koymak bu kuramsal geniş yelpazede bizlere çok geniş perspektif sunuyor. Özellikle genişlettiğimiz bu kuramsal kısımda önceki kısımdaki söylemin salt sözlükbilimsel ve dilbilimsel tanımlamalarıyla bağlantılarını sağlamlaşmasına katkı sağlayacaktır. Son tahlilde söylem ona göre merkeze alınmamıştır. Düaliteler üzerinden açıklanmıştır. Anlatının ne özü (*ses yazı tabakası* (*parole*)) ne de nesi (*öykü/anlamı/konusu*) değildir. Anlatıyı oluşturan iki parçadan (*söz ve biçim*) biridir. Anlatının yolu, anlatıyı söyleme biçimi ya da diğer bir ifadeyle anlatının üslubudur.

⁹⁶ Wayne Booth’un anlatılarda “*nesnellik*” dogmasına ilişkin *reductio ad absurdum*[olmayana ergi] yöntemiyle ulaştığı argümanında “*Anlatıcılık derecelerinin*” bir hiyerarşisi olduğu ima edilir [Rhetoric of Fiction], s.16-19) Yine de ben anlatıcılık dereceleri görüşünü ciddiye alıyorum (Chatman, 2008: 183).

Toplumun tüm katmanlarında bulunan söylemin tarifini en iyi şekilde yapacaklardan biri de Rus biçimcilerinden M. Bakhtin'dir. "Marksizm ve Dil Felsefesi" isimli kitabın aslında Voloşinov'a ve Medvedev'e ait olmayıp Bakhtin'in kitabı olması halen tartışılan bir konudur. Söylem yaşadığı dışarda yani toplumda var olduğuna göre biz de onu Bakhtin'in penceresinden göstermek istedik. Bu yüzden söylem kuramı çeşitlenmesine böyle farklı bir alt başlık ekledik.

1.3.1.9. Toplum ve İdeoloji Temelli Söylem Yaklaşımı

(20) M. Bakhtin (1895-1975) / V. N. Voloşinov (1895-1936)/Medvedev

En temelde bir grup inancı ve karşıtların söylemi olan ideoloji, kendini sözlü ya da yazılı söylem çatışmalarında var eder. Bu söylem özünde ötekinin reddi, bizden olanının kabulünü gerektiren bir söylemdir. Bu yönüyle gerçeklik, söylemde grupların çıkarlarına boyun eğer. Biz aşağıdaki bölümde söylemi ideolojik zeminde açıklayacağız. Sözce, sözcelem ve söylem terimleri Mikhail Bakhtin için önem derecesi yüksek terimlerdir.

Şükriye Ruhi, Todorov'dan yaptığı alıntıyla Bakhtin'in söylem tanımlamasında kullandığı terminolojiyi şöyle açıklar: "Bakhtin sözceyi "iki yönlü bir eylem" olarak tanımlar (*Bakhtin sözce için hem söz hem söylem anlamlarını içeren Rusça slovo sözcüğünü kullanır*). Bu tanım sözcenin üretilmesindeki işlemleri betimlemek için kullanıldığı gibi söz ya da söylemin bireyin içinde bulunduğu dilsel topluluğun diğer üyeleri tarafından aktarıldığı düşüncesi vurgular. Bireyin dili başkalarının dilini de kendinde barındırır. Dolayısıyla bireyin sözleri daha önceden başkalarının dilinde duyulmuş olabileceğinden sadece o bireydeki değerini taşımaz (Todorov, 1984: 48; akt. Ruhi, 2009: 23)."

Rus Formalistleri diğer bir tabirle biçimcileri diye karşımıza çıkan dilbilim ekolüne göre genel anlamda söylemi biçem/ üslup olarak görürler. Dar anlamda da toplumsal ve ideolojik özelliklerini ortaya koyarlar. Biçem analizi yaptıklarında aslında söylem analizi yapmış olurlar diyebiliriz. Meseleyi açıklama bağlamında Bakhtin'in yaşamından kısaca bahsetmek gerekirse, bunu Yuguello'nun 1977'de Fransızca çevirisini yaptığı "*Marksizm ve Dil Felsefesi*" sunuş yazısında bulabiliriz: "Kemik iltihabına yakalanan Bahktin 1923 yılında Petrograd'a geri döner. Bu yıllarda düzenli bir şekilde çalışmaması nedeniyle Bakhtin'in maddi sıkıntı içerisinde olduğu gözlenir.

Müritleri ve hayranları Voloşinov ve Medvedev de Bakhtin'in peşinden Petrograd'a gider. Hocalarına maddi açıdan yardım edebilme ve düşüncelerine yayma isteğiyle harekete geçen Voloşinov ve Medvedev, Bakhtin'in ilk eserlerini yayımlanabilmesini sağlamak amacıyla Bakhtin'in adının yerine kendi adlarının yayımlanmasını önerir. Freudculuk (Leningrad, 1925) ile "*Marksizm ve Dil Felsefesi*" (Leningrad,1929) Voloşinov ismiyle yayımlanır. Biçimcilerin bir eleştirisi olan "*Biçimci Yöntemin Edebiyat Eleştirisine Uygulanması*" 1928 yılında yine Leningrad'da Medvedev imzasıyla yayımlanır (Yaguello,1977: 32).⁹⁷ "

Yaguello, Bakhtin'in dilden ziyade söz ve sözcelemeyle öncelendiğini şöyle açıklar: "Ayrıca Bakhtin nesnelcilik olarak adlandırdığı yaklaşımının en kalburüstü doğasını oluşturur. Dil tam da Saussure'ün düşüncesine ve doğmakta olan yapısalcılığın aşırılıklarına getirdiği eleştirilerle neredeyse elli yıllık bir farkı öngörmüş olur. Bakhtin önce dilbilimin gerçek verilerine eğilir, dil olgularının gerçek doğasını soruşturur. Dil tam da Saussure'ün tanımladığı gibi, varlığı iletişim gereksinimine bağlı olan toplumsal bir olgudur. Gelgelelim dili ideal bir soyut nesneye dönüştüren, eşsüremlili türdeş bir sistem olarak ele alan, böylelikle dilin tezahürlerini (*sözü*) bireysel oldukları için dilbilimin inceleme alanının dışında bırakan Saussure ve izleyicilerinin tek yanlı dilbilim anlayışının tersine; Bakhtin tüm dikkatini söz ve sözceleme üstüne yoğunlaştırır ve her zaman toplumsal yapılara bağlı olan iletişim koşullarıyla sıkı sıkıya bağlı olmasından dolayı sözün toplumsal olduğunu vurgular. Söz gerçekten de dilsel gelişimlerin motorudur, ama bireysel bir olgu değildir; işte bu anlamda sözcük çelişik toplumsal özelliklerin çatıştığı arenadır; dil çatışmaları sistemin tam ortasındaki sınıf çatışmalarını yansıtır: Göstergibilimsel topluluk ile toplumsal sınıf örtüşmez. Öbür iletişim biçimleriyle kopmaz bir bağıntısı olan dilsel iletişim, çatışma, tahakküm, direniş, hiyerarşiye uyum gösterme ya da karşı koyma ilişkilerini, dilin egemen sınıfın iktidarını pekiştirme amaçlı kullanımı vb. içerir. Bakhtin önce tek bir sistem içindeki çatışmalarla ilgilenir. Her gösterge ideolojiktir; ideoloji toplumsal yapıların yansımasıdır; bu açıdan ideolojideki her değişim beraberinde dilde de bir değişim ortaya çıkarır. Dil evrimi, Saussurecü anlayışın tersine olumlu olarak nitelenen bir dinamiğe tabidir. Değişebilme özelliği dilin yapısının ayrılmaz bir parçasıdır ve toplumsal değişimleri yansıtır.

⁹⁷ Voloşinov'un "*Marksizm ve Dil Felsefesi*" kitabının Fransızca Çevirisini yapan Dilbilimci Marina Yaguello'nun (Le Marxisme la philosophie du langage – essai d'application de la methode sociologique en linguistique, Mikhaïl Bakhtin (V.N. Voloşinov) Le Editions de Munuit 1977) sunuş makalesinden alınmıştır (Çev. Nilgün Tatal).

Hareketli ve canlı diyalektik gösterge, soyut bir eş süremli sistem olarak kabul edilen dil tanımına bağlı olan ‘belirtke’yle (*signal*) karşıtlık arz eder. Bu karşıtlık ilişkisi Bakhtin’i eşsürem kavramının eleştirisine götürür. Bakhtin’in Saussure’ü o dönemde çok yaygın görülen tutumunun aksine, Marksist teori adına eleştirmeyip Saussure kendi sahasında eleştirmesidir. Bakhtin dil/söz, eş sürem/art sürem karşıtlıklarıyla işleyen düşünce sistemindeki fay hatlarını tespit eder. Nesne, bilimsel düzeyde alındığında eş süremli sistem bir kurmacadır; aslına bakılırsa sistem hiçbir zaman gerçek anlamda dengede değildir. Bu konuda dilbilimciler fikir birliği eder. Ama dilin kullanıcısı, saf konuşucu – dinleyici için de dil birbirine her zaman eşdeğer olan, dağılımsal analiz süreçlerinin sergilediği belirtkelerden ibaret, hareketsiz ve soyut bir sistem değildir. Tersine; Bakhtin *dilsel biçimi* her zaman değişen bir gösterge olarak kavrar. İfadeli tonlama (*intonation*), sözcelemeyi mümkün kılan değerlendirme tarzı, ideolojik içerik, belli bir toplumsal konumla ilişki kurma işlemi, tüm bunlar anlamlamayı etkiler. Göstergenin yeni değeri, her zaman yeni olan bir ‘konu’ya gönderme yaptığı için, konuşucu-dinleyici açısından benzersiz bir gerçeklik oluşturur. Gösterge doğası gereği canlı, hareketli ve çok-vurguludur; egemen sınıf göstergeyi kendi çıkarları doğrultusunda tek vurgulu hale getirir. Bakhtin burada ‘Yansız Dağılımcılık’ eleştirisini sunmaktadır. Bakhtin’e göre filolojin yöntemlerinden ayrıldığına inanan Saussurecü dilbilim (*soyut nesnelcilik*) aslında bu yöntemleri sürdürmektedir. Bakhtin dilbilimsel analiz yöntemlerinin (ses bilgisel, biçim bilgisel, sözdizimsel) tümünün de sözcelemin tamamını açıklamada yetersiz kaldığını gösterir; bu sözcelem ister sözcük, ister tümce, ya da isterse birbirini izleyen tümce öbekleri biçiminde gerçekleşsin, yetersizlik her zaman söz konusudur. Toplumsal diyaloga bir yanıt olarak sözcelem, ister iç söylem olsun (*kendi kendimizle kurduğumuz diyalog*) isterse dış söylem olsun; dilin temel parçasıdır. Sözcelem toplumsal mahiyet taşıdığı için ideolojiktir. Her konuşucu toplumsal bir ufka sahip olduğundan sözcelem toplumsal bir bağlamın dışında mevcut değildir. Her zaman hiç değilse potansiyel bir gönderilen vardır. Konuşucu belli bir toplumsal dinleyici için düşünür ve kendisini dile aktarır. Marksist dil felsefesi, dilsel gerçeklik ile sosyo-ideolojik yapı olarak sözcelemi, öğretisinin temeli haline getirmelidir. “Gösterge ile toplumsal durum birbirine ayrılmaz şekilde bağlıdır.” O halde her gösterge ideolojiktir. Göstergebilimsel sistemler ideolojinin dile getirilmesine hizmet ederler ve bu yüzden ideoloji tarafından biçimlendirilir. Sözcük her şeyden önce göstergedir, toplumsal ilişkilerdeki en ufak değişikliği bile kaydeder; ama bu saptama sadece yerleşik ideolojik

sistemler için değildir; Çünkü gündelik yaşam içinde dile getirilen “*gündelik yaşamın ideolojisi*” yerleşik ideolojilerin olduğu ve yenilediği bir potadır. Dil (*langue*) ideoloji tarafından belirleniyorsa eğer, bu durumda dil yetisinin (*langage*) koşullandığı bilinç, dolayısıyla düşünce ve “*zihin faaliyeti*” de ideoloji tarafından biçimlenir. “*İdeolojik gösterge ruhsal yaşamda canlı bir ilişki kurar, buna karşılık psikik gerçekleşme ideolojinin katkısıyla hayat bulur.*” “ben’in zihinsel faaliyeti ile sınıf bilincini de ima eden üst biçim olan “biz’in zihinsel faaliyeti arasında gözetilen ayırmadır. Gücül anlatımın dışında düşünce yoktur, dolayısıyla bu anlatımın ve düşüncenin kendisinin toplumsal yönlendirme dışında düşünce varlık kazanamaz. (Yaguello, 1977: 36-39).

Serpil Sancar, Kavram Sözlüğü’ndeki “*Söylem ve Gerçek*” makalesinde Voloşinov perspektifinden söylemi şöyle yorumlar: Rus dilbilimci Voloşinov ya da İngiliz post yapısalcı sosyal bilimci Stuart Hall, anlamı belirleyen şeyin anlam üzerindeki toplumsal çatışmalar olduğunu, yani uzlaşmaz toplumsal karşıtlıklar olarak kurulan anlam dünyaları olduğunu savunurlar. Toplumsal mücadelenin söylem öğeleri ile yürütülen bir anlamlandırma mücadelesi olarak da tanımlanabileceği. İddiası çok ufuk açıcı oldu; Söylemin toplumsal çatışmaları düzenleyen, sınıflayan ve anlamlandıran karakterine ışık tuttu. Böylece söylem anlamı sabitleyerek yarattığı istikrarlı konumları tanımlıyor ve buralara toplumsal çatışma ve çelişkilerin kurucu-çözücü öznelerini yerleştiriyor. Söylem bu tanımlamaya göre, toplumsal çatışma konumunun gerektirdiği anlamları üretiyor; bazılarının da söylenmesini yasaklıyor, olumsuzluyor ya da yok ediliyordu. Kısacası söylem, toplumsal dinamiklerin gereklerini tanımlayarak anlamı kuruyor ve değiştiriyordu (Sancar, 2007: 584-585).

Bakhtin’in diğer bir kitabı olan “*Karnavalın Romana*”nın özsözünü yazan Sibel Irzık söylemi Bakhtin perspektifinden şöyle tanımlar: “Söylem, dilin somut, yaşayan bir bütün olarak anlaşılması demektir. Dilbilimin nesnesi olan dil kavramı somut kullanımları düzenleyen ilkelerden, bunların toplumsal, ideolojik işlevlerinden soyutlanarak oluşturulur. Bu dilin birimleri, sözcüklere, sese, sözdizimine vb. ilişkin, sonsuz sayıda tekrarı olanaklı olan, bu olanak yoluyla tanımlanan öğelerdir. Söylemin birimleri ise tek tek sözcükler, yani dilin sunduğu öğelerin zaman ve mekân içinde, dilbilgisi kurallarına indirgenemeyecek toplumsal sınırlamalar altında, hem bireysel hem toplumsal amaçlar, bakış açıları, niyetler ve çıkarlar doğrultusunda biçimlendirilmesiyle gerçekleşen eylemlerdir. Sözcükler benzersiz, tekildir; asla oldukları gibi yinelenemezler,

yeni anlamlar kazanmadan, değişime uğramadan yeniden kullanıma sokulamazlar. Bir başkasının sözlerini aynen yineleyebilir, alıntılatabiliriz elbette ama bu alıntılama, o sözlerin ilk kullanılışından tümüyle farklı bir eylem, yeni bir sözcüktür. Başkasının sözlerini yinelerken ses tonumuzla, duraklamalar ya da hızlanmalarla, alt çizmeler, noktalama işaretleriyle hiçbir yorum yapmadığımızı, bu sözleri değerlendirmedığımızı, olumlamaktan, alay etmekten, eleştirmek ya da vurgulamaktan kaçındığımızı varsayalım. Hatta bu alıntılanan sözleri kendi sözlerimizle çevrelemediğimizi, bütün yaptığımızın yineleyip susmak olduğunu düşünelim. Yine de bu alıntılama eyleminde ilk sözcüde olmayan bir boyut, yinelemeye yönelik bir seçim, gizli ya da örtük biçimde kendini bir yineleme olarak konumlandırma anlamı vardır. Öyleyse sözcüklerin farklı bağlamlarda farklı anlamlara gelmesinin nedeni tümüyle dışsal koşullar, farklı dinleyenlerin farklı, hatta yanlış anlamaları değildir. Bağlamsallık sözcüğü içten belirleyen, ona biçim veren, yalnızca yorumlanmasının değil, daha baştan gerçekleşmesinin koşullarını oluşturan bir niteliktir. Bir sistem olarak dilin incelenmesi sırasında bir kenara bırakılan bağlamsallık, söylemin incelenmesinde birincil öneme sahiptir (Irzık, 2000: 13).

Saussure dilbilimin nesnesini soyut sistem (*langue*) olarak tanımlayıp tekil söz edimlerini (*parole*) bir yana bırakmıştı, çünkü bunların sonsuz bir çeşitlilik gösteren, bireysel, tanımı gereği genelleştirmelere dirençli, bu yüzden de sistematik bir incelemenin nesnesi olamayacak olgular olduklarını düşünüyordu. Bakhtin'in buna yanıtı, sözcüklerden oluşan söylemlerin de tek tek sözcüklerden bağımsız olmayan ama yine de onlara indirgenemeyecek kuralları, toplumsal olarak biçimlenen düzenleyici ilkeleri olduğuydu. Toplumsal yaşam içinde hiçbir birey için dil, her türlü kullanıma açık, dilbilgisi kuralları çerçevesinde istenildiği gibi bir araya getirebilecek bir malzemeler yığını değildir. Foucault için olduğu gibi Bakhtin için de her dönemin, her toplumsal durumun, neyin söyleneceğini değil, ama neyin söylenebilir olduğunu belirleme gücü vardır. Söylem, bu gücün tarihsel zaman ve toplumsal olarak biçimlenmiş mekân içinde tek tek sözcükler olarak kendini ortaya konmasıdır ve bu sözcükleri olanaklı kılan ilkelerin irdelenmesi anlamında bir "söylem bilim" olanaklıdır (Irzık, 2000: 14).

'*Marksizm ve Dil Felsefesi*'nde ise benzer iki üç yanlı dilbilim bağlamında eleştirilir. Bir uçta en gelişkin biçimiyle Saussure'de görülen "soyut nesnelcilik" vardır. Bu yaklaşım *dilin tek tek kullanıcılarından bağımsız, sistematik, toplumsal niteliğini doğru*

olarak vurgular. Ama bu sistemin işlerlik kazandığı somut bağlamlar olan konuşma edimlerini yalnızca verili durağan öğelerden bir seçme yapıp bir araya getirme olarak gördüğü için dilin toplum ve tarih içinde yaşayan, değişken, sürekli yeni anlamlar üreten niteliğini göz ardı eder. Diğer uçta ise her somut söz ediminde var olan yaratıcılık öğesini, dilin tek tek konuşucular tarafından her seferinde biraz değiştirilip zenginleştirilerek yeniden üretildiğini gösteren, ama bu yaratıcılığı yine bireysel psikolojiye bağlı olarak açıklayan bireyci öznelcilik vardır (Irzık, 2000: 14).

Dil felsefesi bağlamında gösterge, ideoloji, söylem ve atf ilişkilerini Vološinov şöyle izah eder: “Herhangi bir ideolojik ürün, herhangi bir fiziksel bedende, üretim aracında ya da üretim ürününe olduğu gibi yalnızca gerçekliğin (*doğal ya da toplumsal gerçekliğin*) bir parçası olmakla kalmaz; fazladan olarak fenomenlerin tam tersine kendi dışındaki başka bir gerçekliği yansıtır ve saptırır (*refact*). İdeolojik her şey gönderene sahiptir: Kendi dışındaki bir şeyi temsil, tarif ya da ikame eder. Başka bir anlatımla bir göstergedir. Gösterge olmaksızın ideoloji de yoktur. Fiziksel nesne bir göstergeye dönüştürülür. Böyle bir nesne, maddi gerçekliğin bir parçası olmaktan çıkmaksızın başka bir gerçekliği de belli bir ölçüde yansıtır ve saptırır. Nerede bir gösterge varsa orada ideoloji vardır. İdeolojik her şey göstergesel değere (*semiotic value*) sahiptir. Göstergeler bölgesinde- yani ideolojik alanda- derin farklılıklar vardır: Göstergeler bölgesi, sonuçta, sanatsal imge, dinsel simge, bilimsel formül ve tüzel kurallar koyma vb. bölgesidir. İdeolojik yaratıcılığın her alanının gerçekliğe yönelik kendine özgü bir düzenlenişi vardır.

Her ideolojik gösterge yalnızca gerçekliğin bir yanılması bir gölgesi olmakla kalmaz, aynı zamanda tam da bu gerçekliğin bir parçasıdır (*segment*). İdeolojik bir gösterge olarak işlev gören her fenomen, ister ses, fiziksel kütle, renk ya da isterse beden hareketleri vb. olarak bir tür maddi cisimleşmeye sahiptir. Bu anlamda göstergenin gerçekliği tamamen nesnel ve üniter, tekçi (*monistic*), nesnel bir inceleme yöntemine elverişlidir. Bir gösterge dış dünyanın fenomenidir. Hem göstergenin kendisi hem de ürettiği etkiler (*etrafını kuşatan toplumsal ortamda ortaya çıkardığı tüm eylemler, reaksiyonlar ve yeni göstergeler*) dış dünya deneyimi içinde ortaya çıkar. Bir göstergenin anlaşılması, sonuçta, kavranan gösterge ile zaten bilinen başka göstergenin anlaşılması, sonuçta, kavranan gösterge ile zaten bilinen başka bir takım göstergeler arasındaki bir gönderme edimidir (*act of reference*). Başka bir anlatımla anlama, bir göstergeye yine bir göstergeyle verilen yanıtıdır. Göstergeden göstergeye, oradan yeni bir

göstergeye hareket eden bu ideolojik yaratıcılık ve anlama zinciri, eksiksiz şekilde tutarlı ve kesintisizdir: Göstergesel bir doğaya sahip (*dolayısıyla, aynı zamanda maddi doğaya sahip*) bir bağıntıdan tam olarak aynı doğaya sahip başka bir bağıntıya aralıksız geçeriz.

İdealist kültür felsefesi ve psikolojisi, kültür incelemeleri ideolojiyi bilince yerleştirir. Bu ideolojik zincir bireysel bilinçten bireysel bilince uzanır, onları birbirine bağlar. Sonuçta göstergeler ancak bir bireysel bilinçle öbürü arasındaki etkileşim süreci içinde ortaya çıkar. Bireysel bilincin kendisi göstergelerle doludur. Bilinç ancak (*göstergesel*) içerikle dolduktan sonra, bunun doğrusu olarak da ancak toplumsal etkileşim süreci içinde bilinç haline gelir (Voloşinov, 2001: 48-51).

Bakhtin “*Karnavaldan Romana*”da, daha önce Rus dilbilimcilerin söylemin biçem yönüne çokça değindiğinden söz ederek asıl gözlerden kaçan meselenin söylemin toplumsal yönü olduğuna dikkatleri çekiyor: “Sözel söylemin toplumsal bir fenomen olduğunu yani, tüm kapsamı açısından ve ses imgesinden soyut anlamın en uç sınırlarına kadar etkenlerinin her birinde ve hepsinde baştan aşağı toplumsal olduğunu anladığımız andan itibaren söylemde biçim ve içerik tek bir bütün olarak görünür (Bakhtin, 2001: 33).

Bununla birlikte Bakhtin, biçimsel söylem anlayışı ve toplumsal söylem yaklaşımlarını mukayese eder ve farklarını ortaya koyar: Biçembilim çoğu zaman kendisini bir “*özel zanaatkârlık*” biçem bilimi olarak tanımlamakta ve söylemin sanatçının çalışma odası dışındaki toplumsal yaşamını, kamusal alanların, sokakların, kentlerin ve köylerin, toplumsal grupların, nesillerin ve dönemlerin açık uzamlarında barınan söylemi göz ardı etmektedir. Biçembilim yaşayan söylemle ilgilenmek yerine bu söylemden yaratılan dokubilimsel (*histological*) bir numuneyle, bir sanatçının bireysel yaratıcı güçlerinin hizmetindeki soyut söylemle ilgilenir (Bakhtin, 2001: 34).

Pam Morris “*Bakhtin Okuyucusu*”nda (*The Bakhtin Reader*) hem disiplinler arası çalışmaları hem de Bakhtin’in söylem anlayışını şöyle açıklar: Belki Mikhail Bakhtin çalışmalarında en çarpıcı olan şey, disiplinler arası başlatılan bir yelpaze ve alanlar arası bir çeşitliliktir. Onun çalışmalarından sadece edebiyat teorisinde değil, aynı zamanda felsefede, işaret bilim, antropoloji, kültürel çalışmalar, feminizm, sömürge sonrası dönem çalışmalarında (*post-colonial*), ahlak, Marksizm ve tabii ki Rus ve Slav araştırmalarında faydalanılıyordu. Onun fikirlerine ulaşmaktan başka bunun için iki sebep vardı. Onun bütün düşüncelerinin merkezinde, dilin dinamik [*durağan olmayan*]

ve yenilikçi algısı olmasıdır. Yapısalcı dil bilimin geniş etkisi ve daha sonra gelen yapısökümcü teorinin gelişmesi sebebiyle, anlam üretimi olarak dil ile ilgili bir endişe, yirminci yüzyıl Batı epistemolojisinin merkezine merdiven dayamıştır. İlâveten bu yüzyılda Rus tarihinin bulanıklığı yüzünden Bakhtin'in düşüncesi nispeten yakın bir zamana kadar orada ve Batı'da tanınmadı. O bu yüzden kazara söylem (*discourse*)⁹⁸ olarak, aktüel (*gerçek*) ifadeler (*utterances*) olarak dile vurgu yapan ve alana izafi geç kalan biriydi (Morris, 1994: 2).

Yukarıda söylenenleri çoğu şu sonuca varıyor: Pratik canlı sözle uğraşırken konuşucunun ve dinleyici- anlayıcının dilsel bilinci, hiç de dilin normatif olarak özdeş biçimlerinin oluşturduğu soyut sistemle değil; tikel bir biçimin olanaklı kullanım bağlamları yığını anlamında dil-söz ile ilgilidir (Voloşinov, 2001: 48-124).

(21) **Arjantinli Politik Kuramcı Ernesto Laclou (1935-) ve Belçikalı Politik Kuramcı Chantal Mouffe (1943-)**

Birer Marksist Yapısalcı olan “*hegemonya*” nosyonun kuramcıları Ernesto Laclou ve Chantal Mouffe söylem teorisi üzerine de epeyce kafa yormuşlardır. Batıda söylem üzerine yayımlanan pek çok kitapta teorilerine atıfta bulunulmuştur. Onlar bireyi sadece söylemin nesnesi olarak kabul eder. Laclou-Mouffe’un söyleme ilişkin görüşleri şöyledir:

Eklemleyici pratiğin bir sonucu olarak öğeler arasında kimlikleri değişecek bir ilişki kuran pratiğe *ekleme* diyeceğiz. Eklemleyici pratikten doğan yapılaşmış bütüne ise **söylem** diyeceğiz (Laclou ve Mouffe, 2008: 169).

Dilsel ve dilsel olmayan öğelerde sadece yan yana durmayıp, yapılaşmış bir farklılık konumları sistemi –*yani bir söylem*- oluştururlar (Laclou ve Mouffe, 2008: 175). Söylem dediğimiz ilişki bütüne geçmekle (Laclou ve Mouffe, 2008: 178). Söylemden farklı özelliklere sahip varlıklar –*yani momentler*– sistemi olarak söz etmiştik (Laclou ve Mouffe, 2008: 179).

⁹⁸ Rusça ‘*Slovo*’ Bakhtin tarafından bireysel bir kelime olarak kullanıldı; O, her zaman soyut olan bir dilin içinde değil, [dışında/nesnel] ifade edilen kelime ve kelimeler anlamına gelir (Morris, 1994: 2). Sözlükçeye bak: kelime = söylem = slovo, doğası gereği her zaman hali hazırda farklı seslerin çokluğu ile yankılanır. Başka seslerde somutlaşan(vücut bulan) diğer kelimelere cevap arar. Kelime yaşıyor. Diyalojik Söylem (Morris, 1994: 252).

Laclou ve Mouffe'un tanımlamalarından anlaşılacağı üzere iktidarın kullanımında söylem, yapılaşmış farklılık konumları sistemi, ilişkisel bir bütün ve farklı özelliklere sahip momentler sistemidir. Laclou ve Mouffe de Bahktin gibi söylemin kuralları ve düzenleyici ilkelerinin olduğunu aynen dil gibi bir sistemi olduğunu düşünüyor.

(22) **Eğitim Bilim ve Semiyotik Profesörü Gunter Kress 1940- :**

Eleştirel Dilbilimin (*Critical Linguistic*) kaynaklarını ve teorik temellerini atan Kress aynı zamanda 1990'larda tutarlı bir dilbilim yaklaşımı olarak ortaya çıkan Eleştirel Söylem Analizinin (*Critical Discourse Analysis*) de kurucularındandır. Daha sonra Kress ve Hodge (1979), Fowler (1979), van Dijk (1985), Fairclough (1989), Wodak (1989) gibi dilbilimciler eleştirel dilbilim (CL) ve Eleştirel Söylem Analizi (CDA) olarak bilinen alanların ana varsayımlarını, kural ve tasniflerini açıklayan çalışmalarla ortaya koydular (bk. Wodak 1996a).

İletişim Bilimci Çiler Dursun, "*Teori ve Politika*" (Güz, 1998) dergisindeki "*İdeoloji Yaklaşımları Çerçevesinde Dil, Söylem ve Siyaset*" adlı makalesinde Kress'in söylem hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirir: "Söylemler bir kurumun değerlerini ve inançlarını dile getiren sistemli bir biçimde düzenlenmiş önermeler kümesidir. Söylem verili bir alanda üretilmesi olanaklı önermeler bütünüdür; belli bir konu, nesne ve süreci dile getirme biçimlerini düzene koyar ve yapılandırır (1985: 6-7). Gunther Kress de ideolojiyle bağlantılı şekilde, söylemi sistematik olarak örgütlenmiş konuşma tarzı şeklinde tanımlamaktadır. Söylem, söylenmesi olanaklı olan ve söylenmesi olanaklı olmayanı betimleyerek ve sınırlandırarak tanımlamaktadır. Böylece söylemin, verili bir alana ilişkin olası açıklamalar seti sağladığını vurgulamaktadır (Akt. Fowler, 1991: 42; akt. Dursun, 1998: 173)."

Türkiye'de Eleştirel Söylem Analizi'nin öncülerinden biri de Nalan Büyükkantarcıoğlu'dur. O, eleştirel söylem çözümlemesi ile ilgili Tömer dergisindeki makalesinde Kress'in söylem hakkındaki teorik görüşlerini şöyle aktarır: Söylemler bir kurumun değerlerini ve inançlarını dile getiren sistemli bir biçimde düzenlenmiş önermeler kümesidir. Söylem verili bir alanda üretilmesi olanaklı önermeler bütünüdür; belli bir konu, nesne ve süreci dile getirme biçimlerini düzene koyar ve yapılandırır

(1985: 6-7). Aslına bakılırsa Dursun ve Büyükkantarcioglu'nun aktarımları da aynıdır. Sonra Büyükkantarcioglu, Kress'e göre söylemin ideolojik yönünü şöyle vurgular: Dil, her şeyden önce toplumsal bir olgudur. Toplumsal yaşamdaki her görünümün içinde izlenebilen bir göstergeler dizgesidir. Dil içindeki söylem yapıları da bireyler adına toplum tarafından belirlenmiş konum, güç ve yetke önceliklerine göre belirlenirler. Anlam da gösterenler ile gösterilenler arasındaki rastlantısal ilişkiden çok, bu ikisi arasında ideolojik olarak kurgulanmış ilişkiden doğar. Diğer bir deyişle, gösterge ile gösterilen arasında Saussure'ün sözünü ettiği “uzlaşım” bir “ideolojik uzlaşım”dır. İdeolojik içerik söyleme, konuşucu/yazar tarafından sözcük ya da sözdizimi boyutunda yapılan dilsel seçimlerle yansır. Kress'e (1985: 31) göre her ne kadar söylemin birey tarafından oluşturulduğu söylenebilirse de, birey aslında toplum tarafından belirlenmiş olan söylem yapılarını bilinçli ya da bilinçsiz yinelemektedir (Büyükkantarcioglu, 2001: 23).

Wodak (2001: 5-6) “*Methods Critical Discours Analysis*” adlı kitabında Kress'e ayrı bir önem verir. Kress için dilbilimin esaslı (*radically*) bir farklı çeşidini ve dilin ayırt edici bir teorisi olarak eleştirel söylem analizinin nasıl açıklanacağını gösterdiğinden söz eder. Eleştirel söylem analizinde Kress'in çalışmalarını karakterize eden ölçütler listesi vardır. Fairclough ve Wodak (1997) bu ölçütler listesini kullanırlar. Eleştirel söylem analizi prgramında Kress'in çalışmaları şu varsayımları içerir:

- i. Dil, toplumsal bir olgudur.
- ii. Sadece bireysel değil, aynı zamanda kurumsal, toplumsal gruplar ve sistemli bir şekilde dilde ifade edilen değerler, belirli anlamlara sahiptir.
- iii. İletişimde metinler dil birimleriyle bağlantılıdır (relevant).
- iv. Okuyucu ve dinleyiciler onların metinle olan ilişkilerinde edilgin katılımcılar değildir.
- v. Kurumların diliyle bilimin dili arasında benzerlikler vardır (Kress, 1989).

Michel Pêcheux ve arkadaşları Zelling Harris ve Althusser toplumsal ve dilbilimsel elementleri dengede tutarak ideolojinin Marksist kuramını bu çalışmalarınıyla yeniden geliştirmişlerdi. Oluşturdukları ve merkeze aldıkları söylem kuramı ise “güç”, “hegemonya”, “ideoloji” ve biraz da “sosyal teori”den oluşmaktaydı. Sosyal teori dediğimizde sosyal bilimlerde dilbilimsel dönüşümü içeren teoriden ve daha önceki kısımlarda Foucault tarafından ortaya koyduğumuz bilginin yapısına ve farklı

biçimlerine gönderimde bulunan teoriden söz ediyoruz.⁹⁹

Pêcheux, Foucault, Habermas, Bahktin ve Voloşinov gibi toplumsal felsefecilerden etkilenmelerle aslında dil ve toplum arasında çok yönlü ilişkilerin disiplinler arası kompleks bir incelemelerin yapılması gerektiğine inanırlar. Daha sonra eleştirel dilbilim (CL) özellikle Fowler'ın (1979, 1991, 1996) çalışmalarında (Chomskici, 1964) standart dilbilimsel teorilerinden yararlanarak bir takım araçlar geliştirmiştir. Daha sonra eleştirel dilbilim Frankfurt ekolünden ya da J. Habermas'tan etkilenmiştir. Yine bu zamanda “*hâkimiyet, güç, ayrımcılık, kontrol*” konularının yapısal ilişkileri açık ya da opak bir şekilde analiz edildi. Tabi burada Habermas'ın dil ile ilgili düşünceleri etkili oldu. Pek çok eleştirel dilbilimci Habermas'ın şu savlarını onaylar:

- i. Dil aslında toplumsal güç ve egemenliğin vasıtasıdır.
- ii. Dil düzenlenmiş/organize edilmiş güç/iktidar ilişkilerini mazur göstermek/yasallaştırmak için servis yapar.
- iii. Dil açık seçik, kolay anlaşılır değildir.
- iv. Dil aynı zamanda ideolojiktir (Kress, 1977: 259).

Halliday'ın Sistemli İşlevsel Dilbilimi ya da diğer bir ifadeyle sistemli grameri, eleştirel dilbilimi oldukça etkilemiştir. Eleştirel dilbilimde pek çok çalışma Halliday'ın sistemli gramerine atıfta bulunmuştur. Bu şunu gösterir ki Halliday'ın grameri ve onun dilbilimsel anlayışını, yaklaşımlarını ve temel iddialarını anlamak eleştirel söylem analizini de uygun bir şekilde anlamak için gereklidir. Bu yönüyle eleştirel dilbilimin gelişmesine Halliday'ın (1978, 1983) ve onun grameriyle ilgilenen diğer dilbilimcilerin katkısı çoktur. 1970'lerin başında M.A. K Halliday toplumsal ve bireysel ihtiyaçlar ile onları servis etmesi gereken dilin gramer sistemi arasında ki ilişkiyi vurguladı. Halliday dilin üç ana işlevini buldu. Birinci işlevi fikirsel işlev (*ideational function*): bu işlev fikirsel yapı ile toplumsal yapı arasında diyalektik *-ondan etkilenme onu yansıtma-* bir ilişkiye sahiptir. İkinci işlev, kişilerarası işlev (*interpersonal function*)dir. Bu işlev adı üzerinde kişiler arası ilişkileri belirler. Üçüncü işlev ise metinsel işlev (*textual function*)dir. Bu işlev metinlerde bağlaşıklık (*cohesion*) ve tutarlılık (*coherence*) yapılarını ortaya koyar (bk. Wodak, 2003: 7-8).

⁹⁹ (Bk. Fairclough “ ‘Discourse And Social Change’ – ‘Introduction’ ” (1993: 1-11).

Sosyal teorideki dilbilimsel dönüşüm neticesinde sosyal teori ve dil çalışmalarının sentezlendiğinden daha önce söz etmiştik. 1970'lerin İngiltere'sinde bir grup dilbilimci (*Halliday*) ideoloji teorileriyle sistemli dilbilimi ve metin analizi (*text linguistic*) teori ve metodolojileri bir araya gelerek eleştirel dil bilimi geliştirdiler (bk. Fairclough, 1993:11).

Şimdi de aşağıdaki bölümde eleştirel dilbilim ve eleştirel söylem analizi kuramcısı ve pratisyeni münekkit dilbilimci Norman Fairclough'un söylem hakkındaki görüşlerine değineceğiz.

(23) Eleştirel Söylem Çözümleme Kuramcısı İngiliz Dilbilimci Norman Fairclough (1941-)

Norman Fairclough 1985'te yayınlamış olduğu "*Dil ve İktidar*" da (*Language and Power*) dil kullanımı ve güç ilişkilerini irdelemektedir. Burada söylemin toplumsal bir pratik olduğunu belirtmiştir. Ona göre dil, merkezi olarak güç ve güç mücadelelerini içerir. Kitabının bir bölümünü dil ve söylem, söylem ve söylemin düzeni, kapitalist toplumda güç ve sınıf, yapıların diyalektiği ve pratikler diye kısımlara ayırır. Dil ve söylem ayrımı yaparken Ferdinand de Saussure'un söz/parole hakkındaki görüşlerini eleştirir. Söylemi, paragrafın başında da ifade ettiğimiz gibi eleştirel dilbilim perspektifinden toplumsal yapılar tarafından belirlenmiş toplumsal bir pratik olarak ele alır.¹⁰⁰ "*Söylemin Düzeni*" aslında Foucault'un kullandığı bir terimdir. Bu kısımda ise aktüel söylem, toplumsal olarak kurumsallaştırılmış söylemin düzeni ve toplumsal kurumlar ile ilgili bir geleneklerin takımı tarafından belirlenir. "*Kapitalist toplumdaki güç ve sınıf ilişkileri*" kısmında ise söylemin özellikleri şöyle verilir: Söylemin düzeni ideolojik bir bütün olarak görülen toplumda ve toplumsal kurumlardaki güç ilişkileri tarafından şekillenir. "*Yapıların diyalektiği ve partikler*" kısmında ise söylem, toplumsal yapıları etkiler ve onlar tarafından belirlenir. Toplumsal devamlılığa ve toplumsal değişime katkı sağlar.

Bir de Saussure'un dil/söz ayrımına Fairclough'un nasıl baktığına değinmek istiyoruz. Fairclough'un değerlendirmelerine göre Ferdinand de Saussure "*langue*" / "*parole*" ayrımını yaptığında dil (*langue*) bir "*sistem*" ya da bir dil topluluğunun tüm üyeleri için aynı olan dil kullanımının "*kod*"udur. Dilin toplumsal kısmı söze (*parole*) karşıdır. Çünkü söz bireyseldir. Saussure için söz toplumsal olmayan (*choicies*) seçimlerdir. Saussurecü dilbilimciler söz ile değil, dil ile ilgilenirler. Dil kullanımı (*parole*) Saussurecü yansımalarla çeşitli dilbilimsel çeşitlemelerle karakterize edildi. Bu çeşitlemeler modern sosyolinguistik tarafından verilen çeşitlemelerdir. Saussure'un bireyselleştirdiği söz kavramı tatmin edici değildir. Ona göre dil kullanımı

¹⁰⁰ "CLS is discourse, language as social practice determined by social structures." (Fairclough,1989:17).

toplum tarafından belirlenmiştir. Saussure dili toplumun tamamında türdeş/homojen ve tek parça birim olan şey olarak anladı. Fakat böyle tek parça ya da türdeş olan bir şey yani böyle bir “language” var mıydı? Kesin olan bir şey var ki her insan konuşmak ve hareket etmek durumundadır. Bir dili şaka yollu bir analogi ile bir ordu ve donanmalı bir diyalekt olarak tanımlar. Ordu ve donanmalar milli devletin özelliklerini gösterir. Aynen dillerin de böyle geniş politik bir alanda kendilerine has ölçünlülükleri (*standardization*) ve özgünlükleri (*unification*) vardır. İngilizce ve diğer diller belirli bir tarihsel çağa ait özel toplumsal şartların üretimi olarak kendilerini gösterirler. Ama Saussure’un yazılarında dil kavramına içkin tarihsel bir özellik yoktur. Sanki bütün dil (*language*) toplulukları ne olursa olsun onların kendi sosyal şartlarında kendi (*langues*)¹⁰¹ ine sahiptir ve onun için “langue” aidiyeti “*language*” aidiyeti için bir koşuldur. Dahası Saussure bir dil topluluğunda herkes kendi “*langue*” yönetimine ve ulaşımına eşit seviyede sahiptir. Oysa gerçekte dillerin (*languages*) ölçünlülüğünün yönetimi ve ulaşımı eşit değildir. Bu yüzden Fairclough söylem için sözü “*parole*” içine alan dil kullanımını kabul eder¹⁰² (bk. Fairclough, 1989: 20-22).

Şimdi de iletişim bilimci Ömer Özer’in “*Haber Söylem İdeoloji*” adlı kitabından münektil dil bilimci Fairclough’un söylem tanımlamalarını izleyeceğiz:

“Söylem kavramının kullanımında, dil kullanımında, dil kullanımının metinlerde beliren dilsel biçimleri de içeren kendi özelliklerindeki değişimleri sistematik olarak belirleyen toplumsal ilişkiler ve süreçlerle çakıştığı belirtilebilir. Söylem kavramına içkin olan toplumsaldaki bu çakışmanın bir yönü dildir. Söz konusu dil ideolojinin maddi biçimidir ve *dil ideoloji tarafından kuşatılmıştır* (Fairclough, 2003: 158, akt. Özer 2011: 17). İdeolojik olarak kuşatılmış söylemsel pratikler, olabildiği kadarıyla güç/iktidar ilişkilerinin sürdürülmesi ve altının oyulmasına katkıda bulunmaktadır (Fairclough, 2003: 170; akt. Özer, 2011: 17).”

Fairclough’un söylem analizi üzerine 2003’te yayımlanmış bir başka kitabı “*Analyzing Discourse*”tan onun söylem üzerine görüş ve teorilerini şöyledir: Söylem, uygulamayı ve dil yapılarındaki değişim üzerinden dil/ideoloji çalışmalarına bir odaklanışı ima eder. Dil yapılarına ya da dil olaylarına ideolojiyi “*yerleştirmenin*”

¹⁰¹ Burada “*langue*” olarak dilin biçimsel kuralları, yapıları, sistemleri kast edilmiştir.

¹⁰² Fransızca *langue* / anlamı dil (*language*), *parole* söz (*speaking*). *Langue*, soyutluğu, sistemli kuralları, bir işaret sisteminin sözleşmesi anlamına gelir. Bağımsızdır. Önceden varolmuştur. Bireysel kullanıcıları vardır. *Parole* ise dil kullanımının somut örneklerine gönderimde bulunur. Bireyseldir. Dilbilimsel bir konu tarafından gerçekleştirilen söz aktarı serisi olarak dilin ferdi bir olgusudur. Bu kavramlar arasında temel ayrımı yapan Saussure “*parole*” ile ilgilenmez. Ancak dilin yapısı *parole* çalışmaları ile ortaya çıkar. Wilhelm von Humboldt’un dil hakkında yapmış olduğu ayrıma benzer. “*energeia*” aktif yapma (*active doing*) ve “*ergon*” yapmanın üretimi (*the product of that doing*). Saussure *langue* kavramını açıklamak için satranç analogisini kullanır. Satranç’ın kuralları “*langue*” – oyun oynamak için kurallar- bireysel tercih aktarı ise – oyundaki ferdi tercihler- “*parole*”dür. (Bk. http://en.wikipedia.org/wiki/Langue_and_parole (28.12.2014)).

niteliklerini tartıştım ve bunun her ikisinde de olduğu sonucuna vardım. Bu sonuçla bağdaşık söylem ve söylem çözümlemesi kavramının ana hatların belirledim ve dilsel olarak varsayıldığı gibi, “içerik” kadar, dilsel biçim ve biçimin yönlerini içermektense ideolojik olarak kuşatılabileceğini düşünüyorum. Gramsci kökenli hegemonya kavramından yararlanan dil/ideoloji konularının kuramların ve iktidar çözümlemelerinin, daha geniş bir çerçevede hesaba katılması gerektiği üzerinde durdum (Fairclough, 2003: 155).

Bu tanımlardan bazıları, ideolojiyi potansiyel temeli oluşturan dil uygulayım sisteminin bazı biçimlerine yerleştirir. -“kod”, “yapı”, “sistem” ya da “oluşum”- (yani, özel anlamsal ilişkilerdeki anlatım kümeleri). Bu yapılar dilin kendisi değil, niteliklerini tanımlar. “yapı” seçeneği, benim adlandırdığım gibi toplumsal uzlaşım, normlar ve tarihlerce kısıtlanan olayları gösterme gücüne, gerçek söylemsel pratiklere sahiptir. Bu [durum], olayların yalnızca yapıların anları olduğu, oysa olayların yapılarla ilişkisinde daha az düzenli ve az itaatkâr görüldüğü varsayımıyla olayı odaksızlaştırma eğiliminin olumsuz etkisini taşır. Bu dönüşüm ve olayların ideolojik gelenekselliği ve tekrarlılığından çok, yeniden üretim perspektifini üstün tutar (Fairclough, 2003: 156). Yapı ve söylem seçeneklerinin ikisi de (metin seçeneğine kadar) yerleştirilmiş olmanın sınırlılığına ve belirliliğine sahiptir. İdeolojiler, durum tiplerini ve kurumların sınırlarını aşar (basit bir örnek [ise] bir aile olarak ulus metaforu olabilir). Nasıl aştıklarını ideolojinin bu varlıklar arasındaki ilişkilerin yapılanım ve yeniden yapılanımı ile nasıl ilişkilendiğini tartışmamız gerekebilir. Burada “söylemlerarasılık” kavramı aynı şekilde kullanacağımız Foucault’un “söylemin düzeni” kavramı da (Foucault, 1971) yararlı olacaktır. Tartışma konularından biri, hangi tür varoluşların söylemin düzeninin (yeniden) yapılanımında içerildiğidir. Söylemin düzeninin yapılanımının ayrıntılı bir anlatımına girişmeden, oluşturulan varoluşların (a) neredeyse açık seçik bir şekilde tanımlanmış, (b) değişik ölçülerde (c) tamamlayıcılık, içerim ve çatışkı ilişkilerini de içeren, birbirleriyle ilişkilere sahip olduğu ileri sürülebilir (Fairclough, 2003: 156-157).

Bahsi dağıtmadan buraya kadar toparlarsak Fairclough için söylem, [ideolojiye indirgenerek] ideolojinin maddi biçimidir. Dilin kullanımı, dil olayları, dilin uygulayımı veya dilin uygulayım sistemidir. İdeolojinin esaretiyle sınırlandırılmış anlamsal ilişkili anlatım kümeleridir. Söylem güç ve iktidar mücadelelerini içeren toplumsal bir pratiktir.

Öte yandan o göre söylemin özellikleri ise şöyledir: Söylem yapılar tarafından biçimlendirilir, ama [yapıların] biçimlendirilmesine ve yeniden biçimlendirilmesine, yeniden-üretimine ve dönüşümüne de katkıda bulunur. Bu yapılar doğrudan doğruya söylemsel/ideolojik bir doğaya sahiptir. - Söylemin düzeni, kodlar ve sözcükler ve sözalma teamülleri gibi bunların öğeleri – anca bunlar dolayımış bir biçim içerir, politik ekonomik yapılar, pazardaki ilişkiler, cinsiyet ilişkileri, devlet ve eğitim gibi sivil toplum kurumlarındaki ilişkiler. Söylem, bu ek-söylemsel yapılar ve ilişkilerle olan ilişkisinde yalnızca temsil değildir, aynı zamanda bir bileşendir: ideoloji maddi etkilere sahiptir, söylem toplumsal dünyayı dolduran ilişkilerin, özne (*Althusserci “çağırma” kavramında tanımlandığı gibi*) ve nesnelere sürekli yaratılmasına katkıda bulunur. *Söylem* üç öğenin birleşimi olarak görülebilir: toplumsal pratik, söylemsel pratik (*metin üretimi, dağıtımı ve tüketimi*), *metin* ve özgün söylemin çözümlenmesi bunların her birinde üç boyutun ve karşılıklı ilişkinin çözümlenmesini gerektirir (Fairclough, 2003: 159-160).

Söylem toplumsal pratiklerde kabaca üç yolla kendini gösterir. İlki, bir pratikteki toplumsal etkinliktir. Örneğin bir işin bir parçası olarak (*örneğin bir mağazada bir tezgâhtarlık yapmak*) dili özgün bir şekilde kullanmak; aynı şekilde ülke yönetiminde görev almaktır. İkincisi, söylemin temsillerde kendini göstermesidir. Tüm pratiklerde [*etkinlikler, özneler ve onların toplumsal ilişkileri, araçlar, nesnelere, zaman ve uzam, bilinç biçimleri, değerler, söylem*] toplumsal aktörler, pratik içindeki etkinlikler bağlamında kendi pratiklerinin (“*dönüşlü*”) temsili olduğu kadar; diğer pratiklerinin temsillerinin ürünüdür. Bu aktörler diğer pratikleri “*yeniden bağlamlaştırırlar*”-yani bunları [*bu diğer pratikleri*] kendi pratiklerine dâhil ederler ve değişik toplumsal aktörler pratikte bunların kullanımına göre farklı şekilde tanımlanabilirler. Temsil pratikleri, toplumsal yapılanma sürecidir, “*dönüşlü*” kendi kendine-etkilenmeyi de içerir.-temsiller toplumsal pratiklere girer ve şekillendirir. *Üçüncüsü de kimliklerin oluşturulmasındaki-örneğin İngiltere’de Tony Blair gibi bir politik liderin kimliği kısmen göndergesel olarak oluşturulmuş bir var olma biçimidir-var olma biçimi olarak söylemdir-*. Toplumsal etkinliğin bir kısmı olarak söylem, türler oluşturur. Türler göndergesel biçimde, eylemin, toplumsal yaşam üretiminin farklı yöntemlerindedir. Örneğin günlük konuşma, değişik tür örgütteki toplantılar, politik ve diğer biçimlerdeki görüşmeler (*mülakatlar*), kitap tanıtımları... Toplumsal pratiklerin temsildeki ve kendi kendini-temsildeki söylem, söylemleri oluşturur. (*soyut isim olarak “söylem” ve sayılabilir*

isim olarak “söylem(ler) arasındaki farkı not edin). Söylemler esas olarak sabitlenmiş toplumsal yaşamın farklı temsilleridir.-farklı olarak konumlandırılmış toplumsal aktörler toplumsal yaşamı değişik şekillerde ve değişik söylemlerde “görür” ve temsil eder. Örneğin fakir ve mağdur insanlar, hükümet, politika, tıp ve toplumsal bilimlerin toplumsal pratiklerinde farklı söylemler üzerinden ve bu pratiklerin her birinde toplumsal aktörlerin değişik konumlarına denk düşen farklı söylemler üzerinden temsil edilir. Sonuç olarak var olma biçiminin bir parçası olarak söylem tarzları oluşturur (Fairclough, 2003: 174-175).

Söylemin düzeni göstergesel farklılığın toplumsal yapılanımıdır- anlam üretmenin değişik yöntemleri arasındaki ilişkilerin özgün düzenlenişi, yani farklı söylem, türler ve biçimler. Bu düzenlenişin bir yönü hakimiyettir: anlam üretmenin bazı biçimleri özgün bir söylem düzeninde baskındır ya da “ana-akım(sal)”, diğerleriye “marjinal”, ya da “muhalif” ya da “alternatif”tir. Örneğin İngiltere’de doktor hasta görüşmesinin yönlendirilmesi egemenlerin yönetimi ile yapılabilir, ancak egemen yönetime muhalif az ya da çok uygulanabilecek ya da geliştirilebilecek daha değişik yöntemler de vardır. Egemen doktor otoritesini devam ettirir; ancak daha “demokratik” olan başka yöntemler vardır, bu yöntemlerde doktorlar kendi otoritelerini gizlerler. Politik bir kavram olan “hegemonya” söylemin düzeninin çözümlenmesinde olumsuz bir şekilde kullanılabilir (Fairclough 1992, Laclau, Mouffe 1985). Göstergesel farklılığın özgün toplumsal yapılanımı hegemonik hale gelebilir, egemenlik ilişkilerini sürdüren ortak duyunun meşrulaştırılmasının bir parçası olabilir, ama hegemonyayı [elde etmek için] süregelen olarak, hegemonik mücadele içerisinde, az ya da çok mücadele edilecektir. Söylemin düzeni kapalı ya da katı bir sistem değildir, tersine *güncel etkileşimler içinde gerçekleşenler tarafından riske atılan, açık bir sistemdir* (Fairclough, 2003: 176).

Söylem ve diğer toplumsal pratikler arasındaki ilişki yukarıda söylediğim gibi, diyalektik bir ilişkidir-söylem içselleştirilir ve değişik ögeler birbirine indirgmeden diğer ögelerce içselleştirilir. Bunlar farklıdır ama ayrı(şık) değildir. “Bilgi ekonomisi” ve “bilgi toplumu” kavramlarını ele alalım. Bu ekonomilerde ve toplumlarda niteliksel değişimi akla getirir. Ekonomik ve toplumsal süreçler bilgi güdümlüdür.- gittikçe artan hızda, ekonomik toplumsal süreçlerdeki bilginin üretim, dolaşım ve işlemselleşimi üzerinden değişim gerçekleşir. Bu düşüncelerin buradaki bağlantısı bağlamında “bilgi güdümlü” “söylem-güdümlü” ile aynı anlama gelir; *bilgiler söylemler olarak üretilir ve dolaşıma girer* ve ekonomilerdeki toplumlardaki söylemlerin işlemselleştirildiği *bu*

süreç kesin olarak söylemin diyalektiğidir (Fairclough, 2003: 176).

Söylemler, imgelemler kadar *-şeylerin nasıl olabileceği ve olması gerektiğinin temsilleri-* şeylerin nasıl olmakta olduğu ya da olduğunun temsillerini içerir. Bilgi ekonomisi ve bilgi toplumunun bilgileri bu bağlamda *-olası sorunlu durumların gösterimleri “olası dünyalar”-* imgeseldir Toplumsal pratik [söylem] kavramı bağlamında toplumsal pratikleri ve toplumsal pratiklerin ağ-yapılarını. *-olası etkinliklerin, öznelere toplumsal ilişkilerin, araçların, nesnelere, uzam zamanların (spacetimes) (Harvey, 1996), değerlerin, bilinç biçimlerinin olası birleşimi-* imgelerler. Bu imgelemeler güncel pratikler(*in ağırları*) olarak etkinleştirilebilirler-imgelemiş etkinlikler, öznelere, toplumsal ilişkiler vb. gerçek ilişkiler, öznelere, toplumsal ilişkiler vb. haline gelir. Bu tür *etkinlemeler* söylemin maddileşmesini de içerir. Söylemler ekonomik üretim araçları, *maddi donanım* (*hardware*), bitki, makine vb.), *bilgisel donanım* (*software*), *yönetim sistemleri* vb.) bağlamında maddi hale gelir. Bu etkinlemeler aynı zamanda kısmen *söylemsel/göstergeseldir*: söylemler türler olarak hareket eder. Bu belirgin söylemsel etkinlemeler üretim süreçlerindeki eylemin ve etkileşimin yeni biçimleri olarak ve takım etkinlikleri için yeni uzamalarda (*seminer odaları*) olası maddi etkinlemeler olarak kendi etkinlenmelerine eklenirler. İmgelemeler olarak söylemler aynı zamanda *var olmanın yeni biçimi, yeni kimlikler* olarak da akılda yer edebilir. Yeni ekonomik toplumsal formasyonlar, yeni öznelere dayanır (Fairclough, 2003: 177).

“*Öznenin değişimi*” süreci yeni söylemlerin aşılması (*akıllara kazanması*) bağlamında düşünülebilir. Taylorizm bir örnek olabilir. *Aşılama* geçerli jargonda insanların kendi söyleminden kopması sorunudur, kendilerini (*bu yeni söylemlerde*) konumlandırır. Bu yeni söylem bağlamında hareket eder ve düşünür ve konuşur ve kendilerini görürler. Aşılama karmaşık bir süreçtir ve olasılıkla etkinlenmeden daha az güvenlidir. Aşılmaya yönelik bir diğer aşama da *retoriksel yayılmadır*: İnsanlar yeni söylemleri öğrenebilir ve bazı amaçlar için kullanabilirler. Aynı zamanda yarı bilinçli olarak bunlardan uzak durabilirler. Söylemin diyalektiğinin gizemlerinden bir tanesi kendilik-bilincindeki retoriksel yayılmanın “*sahiplik*” olarak bir söylemde konumlandırılır. Aşılama aynı zamanda kendi maddi yönlerine sahiptir: söylemler diyalektik olarak yalnızca *biçimlere, dil kullanım yöntemlerine* aşılmaz, aynı zamanda

bedenlerde, tavırlarda, jestlerde, hareket şekillerinde vb. maddileşir. Diyalektik süreç etkinleme ve aşılama ile bitmez. Toplumsal yaşam dönüşümlüdür. Yani insanlar yalnızca toplumsal pratikler ağında eylemde ve etkileşimde bulunurlar. Ayrıca kendilerini ve birbirlerinin ne yaptığını yorumlarlar ve betimlerler. Bu yorumlamalar ve betimlemeler en çok yaptıklarını şekillendirir, yeniden şekillendirir. Dahası günümüz toplumlarındaki ekonomik pratikleri, özel olarak düşünürsek, insanların etkinlikleri uzmanların değişik sınıfları (ör. *yönetim danışmanları*) ve akademik toplum bilimcileri (*söylem çözümlemecileri*) içeren, diğerleri tarafından sürekli olarak yorumlanır ve temsil edilir. Bunun eş anlamlı olduğu şeyler eyleme (*etkileşim*) biçimleri ve varoluş biçimleri (*söylem açısını, türünü ve biçimini içeren*) söylemlerde temsil edilmesi, yeni imgelerin üretilmesine katkıda bulunabilmesi, sırasıyla harekete geçirilip aşılabilmesidir. Söylem diyalektiğinde hiçbir şey kaçınılmaz değildir. Yeni bir söylem bir kurum ya da örgüt tarafından etkinleştirilmeden ya da aşılardan edinilebilir. Söylem etkinleşebilir, âmâ hiçbir zaman aşılansayabilir. Yukarıda belirttiğim gibi *toplumsal varlıklar bir bağlamda söylemlerin etkileridir* (Fairclough, 2003:178-79).

Günümüzde söylem analizi, eleştirel dilbilim, eleştirel söylem analizi deyince akla gelen önemli isimlerden biri Teun Adrianus Van Dijk'tır. Onun görüşlerine yer verilmeden yazılan bir söylem kuramı ya da metodolojisi eksik kalır.

(24) **Hollandalı Söylem Bilimci Teun Adrianus Van Dijk (1943-)**

2004'e kadar Amsterdam Üniversitesi'nde söylem incelemeleri (*Discourse Studies*) profesördür. Şimdilerde Barcelona Pompeu Fabra Üniversitesi'nde söylem analizi profesördür. Söylem, ideoloji, bilgi, bağlam ve metin gibi kavramlar üzerinde teorik ve pratik incelemeleri bulunmaktadır. Bugün söylem analizi konusunda en etkin ve en verimli akademisyenlerin başında gelen münekkit söylem bilimci Teun Adrianus Van Dijk 1990'ların sonundan bugüne değin (1980-2014) söylem ve söylem analizi üzerine pek çok kitap ve makale yayınlamıştır. İlk çalışmaları metin grameri ve metin üretiminin psikolojisi, bağlam ve metnin küçük ve büyük yapıları üzerine çalışmıştır. (1977'de "*Metin ve Bağlam*" "*Text And Context Explorations In The Semantics And Pragmatics Of Discourse*"), (1980'de "Büyük Yapılar" *MACROSTRUCTURES An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction, and Cognition*), Bugün söylem

analizi için temel kaynaklardan biri olan Söylem Analizinin El Kitabı'nın belirli bölümlerini yazmıştır. (*The Handbook of Discourse Analysis (4 vols, 1985) the introductory book Discourse Studies (2 vols., 1997) as well as the reader Discourse Studies (5 vols., 2007)*). 1990' sonrası İngilizcede söylemsel ırkçılığın yeniden üretimi ve ırkçılık üzerine Ruth Wodak ile çalışmıştır. (*in English are Ideology (1998) and Racism and discourse in Spain and Latin America (2005), and his last edited book (with Ruth Wodak), Racism at the Top (2000)*). Onun ana projesi ideoloji ve söylem üzerine olan çalışmalarıdır. (*Ideology and Discourse A Multidisciplinary Introduction (2004)*). Uluslararası 6 dergi kurmuştur.(Poetics, Text (now Text & Talk), Discourse & Society, Discourse Studies, Discourse & Communication and the internet journal in Spanish Discurso & Sociedad). Netice itibariyle söylem kuramı ve metodolojisinde teorik ve pratik olarak ekol bir bilim insanıdır.

Dijk'a göre söylem, ideolojilerin yeniden üretiminde ve günlük ifadelerde vazgeçilmez bir rol oynar. Bu nedenle bu çalışmada birçok söylem yapıları arasında imgeler, söz dizimi ve tonlamadan tutun da konular, tutarlılık, (ön)varsayımlar, metaforlar (*eğretileme*) ve uslamlama gibi anlamın birçok yönüne kadar pek çok konuda ideolojilerin söylem yapılarını nasıl etkilediğine özel önem verilecektir (van Dijk, 2003: 13). İdeolojiler bir grubun üyelerinin köklü inançlarıdır (van Dijk, 2003: 16). İdeolojilerden etkilenen son derece önemli toplumsal pratiklerden biri de sırasıyla ideolojileri nasıl edindiğimizi ve değiştirdiğimizi de etkileyen dil kullanımı ve söylemdir (van Dijk, 2003: 18). Dil kullanımı, metin, konuşma, sözlü iletişim ve iletişim '*söylem*' kümesi altında incelenecektir (van Dijk, 2003: 19). Toplumsal biliş olarak söylem, ideolojilerin gerçek doğasını ve toplumsal pratikler ve söylemle olan ilişkilerini açıklayabilmek için önce onların zihinsel ya da bilişsel boyutunun iç yüzünü kavrayabilmeliyiz (van Dijk, 2003: 20). Söylem bu toplumsal pratiklerin en önemlisidir ve bunları doğrudan bir şekilde açıklayabilen tek şeydir. Bu nedenle söylem kuramı olmadan ideoloji kuramı da kökten eksiktir. Ve tersine olarak, söylemin toplumdaki rolünü anlamak için aynı zamanda genelde toplumsal temsillerin özelde ideolojilerin rollerini de bilmemiz gerekir (van Dijk, 2003: 112).

Nitekim bir dilbilimci olan Mehmet Rifat, van Dijk'tan yaptığı alıntıyla cümleden yola çıkarak söyleme varıncaya üretimsel dilbilgisiyle söylem arasındaki ayrımı

göstermek için şu tespitleri yapar: Harris ve Pike, bir sözceyi oluşturan tümcelerın tutarlı bir söylemin parçası olduğunu anlamışlardı. Harris'in geliştirmiş olduğu “söylem çözümlemesi” doğrudan doğruya bu düşüncelerin bir sonucuydu. Hartman ve öğrencileri, söylem yapılarının sorunlarıyla ilgilendiler. Özellikle de adıları, vurgulamayı ve metinsel araştırmaların sürdürülmesi gereken genel yöntemse çerçeveyi incelediler. Bilindiği gibi üretici dilbilgisi, hiçbir zaman söylemle uğraşmamıştır, bir tümce dilbilgisidir. Çünkü üretici dilbilgisi *söylemi*, ya yinelenen iç içe geçmeler ve zincirlemelerle türetilmiş uzun bir tümce olarak, ya da edim olgusu yani sözce olarak görmüştür: Bu dilbilgisi, söylemi bir dilbilgisinin en büyük biçimsel birimi olarak ele almamıştır. Ne var ki bu sonuçların hatalı oldukları ortaya çıkmıştır. Önce, bir metnin tümceleri arasındaki ilişkiler salt biçimsel, dil bilgisel özelliklidir ve bağlamsal etkenlere bağlı değildir yalnızca. Son yıllardaki tartışmalarda dikkati çeken sorunlar, tümceler arası ilişkilerin doğal özelliklerini oluşturmaktır: yinelemeler, adılar, eylem zamanları, birleştirme (*tamlıklar*), odak, tumturak, ön varsayım, içerme vb. Bu ve benzeri dilsel olguların belirlenmesi, tümce kesitlerinin özelliklerini açıkça belirgin kılan dilbilgisi içinde yapılabilir ancak. Her şey bizi konuşan öznenin, söz konusu ilişkilerin dayandığı kuralları bildiğine inanmaya yönelir. Konuşan özne sonsuz sayıdaki farklı söylemleri üretip yorumlayabildiğine göre, edinci metinsel bir edindir. Metinsel sözcelerin tek tek tümcelerin kurallara bağlanmamış zincirlenmesiyle gerçekleşmesi çok az olanaklıdır, hatta olanaksızdır. Bir cümlenin anlamı yalnızca tümcelerdeki anlamların toplamı değildir¹⁰³ (Rifat, 2008: 192-3).

Nalan Büyükkantarıcı ise Dijk'ın söylem anlayışını farklı bir noktadan açıklamaktadır. Bu nokta ideolojik temelli bir yaklaşımı göstermez. Ona göre burada söz konusu toplumsal biliş olarak söylem, ideolojilerin gerçek doğasını ve toplumsal pratikler ve söylemle olan ilişkilerini açıklayabilmek için önce onların zihinsel ya da bilişsel boyutunun iç yüzünü kavrayabilmeliyiz (van Dijk, 2003: 20). Söylem bu toplumsal pratiklerin en önemlisidir ve bunları doğrudan açıklayabilen tek şeydir. Bu nedenle söylem kuramı olmadan ideoloji kuramı da kökten eksiktir. Ve tersine olarak, söylemin toplumdaki rolünü anlamak için aynı zamanda genelde toplumsal temsillerin özelde ideolojilerin rollerini de bilmemiz gerekir (van Dijk, 2003: 112). İdeolojik yönü

¹⁰³ Teun A. Van Dijk, ‘Grammarias textuelles et structures narratives’ (*Metin Dil bilgileri ve Anlatı Yapıları*) adlı yazısının “*La Linguistique textuelle*” (Metin Dilbilim) başlıklı 2. alt bölümünden alınmıştır. Bkz. *Semiotique narrative et textuelle* (Yayına hazırlayan ve sunan: C. Chabrol), Paris, Larousse, 1973, s. 182-184).

baskın olan söylem tanımlaması aynı zamanda toplumsal bilişsel eğilim gösterir: “Zihinsel temelli bir yaklaşımla söylemi şu şekilde tanımlamak da olasıdır: Söylem, zihindeki yoğun ve karmaşık ilişkiler ağı içinden amaca göre seçilip bir araya getirilen anlamsal oluşumların iletişimi sağlayacak dilsel koşullara göre düzenlenerek tümce boyutunu aşan yapılarla yansıtılmasıdır. Söylem bireysel olduğu kadar, hiç kuşkusuz ortak paydada bir toplumsal bilişin (*social cognition*) de göstergesidir (van Dijk, 1990: 163-165; akt. Büyükkantarcıoğlu, 2006: 103).”

(25) Eleştirel Söylem Analisti Ruth Wodak:

Profesör Ruth Wodak Viyana Üniversitesi dilbilimi bölüm başkanı ve Wittgenstein Söylem Araştırmaları Merkezi'nin (*Wittgenstein Research Centre Discourse*) yöneticisidir. Ayrıca Söylem, kimlik ve politika, ırkçılık, ayrımcılık temaları üzerine yapmış çalışmalarıyla Avusturya Bilimler Akademisi (*Austrian Academy of Sciences*) üyesidir. Çalışmaları genellikle söylem alanında ve ırkçılık, söylem ve ayrımcılık, söylem analizi, (*toplumsal*) cinsiyet ve eleştirel söylem analizi üzerinedir.

Eleştirel söylem çözümlemesine göre söylem; belli bir olay ile durum(lar), kurum(lar) ve kendisini çevreleyen toplumsal yapı(lar) arasındaki diyalektik ilişkiye işaret etmektedir: olay; durumlar, kurumlar ve toplumsal yapılar tarafından şekillenmektedir ama aynı zamanda onları da şekillendirmektedir. Bu karmaşık dil ve toplumsal gerçekler ağında çoğunlukla, güç ilişkilerinin etkileri kadar, dil kullanımındaki kapalı ve gizli ideolojik etkiler de gözlemlenebilmektedir (Wodak: 2000; akt. Yarar, 2006: 35).

Wodak (1997) ise, söylemi gündelik dilin bir parçası olarak görür.(Sözen, 1999, s. 26'dan naklen) Basit bir telefon konuşması bile söylem olarak kabul edilmelidir. Ona göre “*iletişimi oluşturan spesifik dil*” söylemdir (Sözen, 1999, s.26). Bu tanımlardan hareketle söylemin iki temel unsuru olduğu söylenir. Birincisi “*dil*”, ikincisi “*insan*”dır. Söylemin üzerinde var olduğu iki alan olan dil ve insan, bir bakıma birer belirsizlik alanıdır (Sözen, 1999, s. 21; akt. Demir, 2008: 8).

Wodak'a göre insan her zaman için tarihsel toplumsal bir bağlamın parçasında şekillenir ve o dimağının hareketleri ile tanımlanmak için çabalar (Weiss and Wodak, 2003: 2). Durum böyle olunca söylem iki farklı özelliği ortaya çıkmaktadır biri onun bireysel dimağı gücünü ortaya koyan özelliği diğeri ise onun tarihsel ve toplumsal aidiyetine ait özelliklerini ortaya koyan özelliğidir. İşte bu ikinci yön tarihsel toplumsal bağlamlardaki rol, söylemi cümle ötesi bir birim ve bu bağlamlardaki dil kullanımı olarak gören rolünden ve toplumdaki güç ilişkilerinin yapısında görünen dilin rolünden başkaca bir şey değildir (bk. Wodak ve Meyer, 2001: 5).

(26) **Sheffield Hallam Üniversitesi Beşeri Araştırmalar Merkezinde Söylem Yaklaşımları Üzerine Çalışan Sara Mills**

Sara Mills, Foucault'un geliştirmiş olduğu terimlerle söylemi tartışmış ve incelemiştir. Söylem tarihinin gelişimine bir anlam katmıştır. Kendisi tarihsel Sömürgeci (*Postcolonial*)¹⁰⁴ söylem analistidir.

Barış Çoban ve Zeynep Özarlan editörlüğünden hazırlanan, “*Söylem ve İdeoloji*” adlı kitapta bulunan ama Sara Mills'e ait olan başkaca bir kitap olan “*Discourse and Ideology*” (1999) adlı kitaptan alınan bir bölüm vardır. Bu bölümde Sara Mills'in söz konusu söylem açıklamaları şöyledir: Birçok kuramcı, ideoloji terimini kullanan Marksist temeldeki kuramlar yerine söylem kavramıyla ilgilenmeyi seçti. Ancak bu söylemin apolitik bir terim olduğu ya da politik yüklenim taşımadığı anlamına gelmez; çünkü söylem kuramına dayanan politik çözümlemeyi yürütmek olasıdır. Söylem, bireylerin gerekli ve basit bir şekilde düşünce sistemlerinin edilgin kurbanları olduklarını varsaymadan hegemonyaya ilişkin *-kendi baskılarında insanların boyun eğmesi-* bir düşünme yöntemi ortaya koydu (Mills, 2003: 113).

Foucault'nun söylem üzerine çalışmalarının çoğu ideoloji terimiyle diyaloga ve tartışmaya açıktır, bir anlamda söylem terimi ideolojiyle bir diyalog içerisinde ve ideolojinin tanımına tepki veren bir şekilde tanımlanır. Söylem ve ideoloji terimi arasında çok fark vardır. İlk olarak, bunla ilgili Foucault'nun ne söylediğine bakalım:

¹⁰⁴ Postcolonialism: Sömürgecilik ve emperyalizmin kültürel mirasına bir cevap, açıklama ve analiz geliştiren ve bunu yaparken de entelektüel söylem analizi metotlarını kullanan akademik disiplindir <http://en.wikipedia.org/wiki/Postcolonialism> (29.12.2014).

Üç nedenden dolayı ideoloji kavramını kullanmak bana zor gelmektedir. Birincisi biri istesin ya da istemesin[kavram]gerçeklik gibi bir şeyle [idea x real] sanal karşıtlık içindedir... İkinci rahatsızlık, inanıyorum ki özne gibi bir şeye gönderme yapar. Üçüncüsü ideoloji, onun için alt-yapı veya ekonomik ve maddi belirleyen olarak ikinci bir işlev görmektedir (Mills, 2003: 115-16). Foucault'ya göre bütün bilgi toplumsal, kurumsal ve söylemsel baskının bileşkesi tarafından belirlenir ve kuramsal bilgi de bunun dışında değildir. Bu bilginin bir kısmı baskın söylemlere meydan okuyacaktır ve bir kısmı onlarla işbirliği içinde olacaktır (Mills, 2003: 117).

Mills, Foucault'nun görüşlerine dayanarak söylemde öznenin -psikanalizin aksine- başat bir konumda olmadığını vurgulamak ister.

Foucault, egemen özneye -bireye- göndermeler yapmadan düşünceler tarihi hakkında yazmalarla ilgilendi. Bir takım yön değiştiren ve tartışmalı özne konumları üzerindeki bu odaklanım *öznenin artık denetim altında görülmediği anlamına gelir*. Ancak Foucault psikanaliz içindeki (ve Althusser gibi Marksist kuramcılar tarafından kabul edilen) bu kendilik modellerinden daha da ileriye gitti, çünkü özne kavramına güvenmeksizin tarihsel süreçleri inceleme yöntemi formüle etmeye çalıştı (Mills, 2003: 117). Bir özneye gönderme yapmak zorunda olmaksızın vb. ilgilerin söylemlerin nesnelerin bilgi alanlarının ve diğerlerinin oluşumunun bir tarihi biçimi (Foucault, 1980: 59; akt. Mills, 2003: 117). Söylem basit bir şekilde hükmetme sistemlerini ve mücadelelerini tercüme eden bir şey değildir, fakat onun için onun aracılığıyla mücadelenin olduğu şeydir (Foucault, 1981: 52-3). Söylemler temel olarak iktidara boyun eğmezler, ortaya çıkmazlar, sessizliğin olduğundan daha fazla bir şey değillerdir. Söylemin hem iktidarın bir aracı hem de etkisi olabileceği, fakat ayrıca bir engel, bir güçlük bir direniş noktası ve muhalif bir strateji için başlangıç noktası olabildiği değişken süreçleri göz önünde bulundurmalıyız. Söylem iktidarı iletir ve üretir: onu güçlendirir, ama ayrıca onu ağır ağır yok eder ve onu açığa çıkarır, kırılğan hale getirir. Ve ona engel olmaya olanaklı kılar (Foucault, 1978:100-101; akt. Mills, 2003:128).

Söylem teriminin kullanımının tarihinin bir parçasıdır, [söylem] ideoloji terimini çağrıştıran anlamlara verilen tepkiler bağlamında oluşturulmuştur ve bu ideoloji kavramıyla olan mücadele hala anlamların var olan dizinin bir parçasıdır (age. 128).

(27) **Edebiyat Teorisini Terry Eagleton (1943-)**

Manchester Üniversitesi'nde bir edebiyat kuramcısı olan Terry Eagleton, eleştiri ve Marksist eleştiriye dayalı teoriler üzerinde çalışmıştır. “*Marxism Litarary Criticism*” (1976 *Marksizim Edebiyat eleştirisi üzerine çev. H. Gönanç eleştiri yayınları*) adlı yapıtında edebiyat ve eleştiri konularında Marksist geleneği eleştirmiştir. “*Ideology*” (1985) (*İdeoloji, Çev. M. Özcan Ayrıntı yayınları (1996)*) adlı eserinde Foucault'dan etkilenerek ideoloji kavramı yerine söylem ve iktidar kavramları üzerinde durmayı yeğlemiştir. Bu kitapta Habermas ve Baudrillard etkilerini görmek mümkündür. Özellikle Baudrillard'ın gerçeklik/simulakr diyalektiğinden hareketle onun “*Sorun gerçekliğin yanlış temsili (ideoloji) değil, gerçeğin artık gerçek olmamasıdır.*” gibi görüşlerin bir farklı sürümünü dile getiriyordu. Foucault'dan Baudrillard'a, Habermas'tan Laclau ve Mouffe'a değin ideoloji kavramı üzerinde durmuş post yapısalcı düşünürlerin fikirlerini sentezlemekten ziyade bir ideoloji kritiği yapıyor. “*Critisism and Ideology (1976)*” (*İdeoloji ve Eleştiri çev. E. Tarım S. Öztopbaş İletişim Yay. (1985)*) adlı yapıtında da yapısalcılık, ideoloji ve metin dilbilimi birleştirerek bir nevi post yapısalcı bakış açılarıyla edebiyat eserlerinin incelemesi gerektiğini savunuyor.

Aslına bakılırsa 1930'lardan sonra askıya alınan ideoloji kavramı yerine 1970'lerden sonra söylem kavramı kullanılmaya başlanmış, ya da diğer bir ifadeyle ideoloji kavramı söylem kavramı üzerinden yeniden açıklanmaya çalışılmıştır. Bu savımızın en bariz örneğini Eagleton'un “*ideology*” adlı yapıtında görmekteyiz. Yukarıda ideolojik temelli söylem anlayışının geneline uyan tanımlama ile söylemin toplumsal bir pratik olarak anlaşıldığını gördük. Eagleton'un kitabında ise aynı tanımlamanın ideoloji için yapıldığını görmekteyiz. Ona göre ideoloji, söylemsel ve semiyotik bir olgu olarak kabul edilir. İşaretler de maddi etnitelerdir. Genel olarak ideolojiler anlamlarla ilgilidir. İşaretlerin ve söylemlerin konuşması olarak da değerlendirilir. Düşüncenin idealist bir geleneğinin tortusu olan bilinç kavramının aksine ideoloji doğal olarak toplumsal ve pratiktir. İdeolojiler söylemlere indirgense bile bütün söylemler ideoloji olamaz. Bu anlamda söylemler ideolojileri kapsarlar. Yani matematiksel ifadeyle ideolojiler etki gücüne sahip söylem kümeleridir. İdeolojiler söylemler içinde özel etki grupları olarak belirli söylem takımlarıdır. Burjuva söylemi ideolojik söylemler içinde servetler üzerine tikel bir söylemi temsil eder. Etkiler, örneğin “*kilit koyma*”(closure) anlamlandırmanın (signification) belirli formları sayesinde

sezsizce ayrı tutulur. Özel gösterenler bir yönetim pozisyonunda belirlenmişlerdir. Bu etkiler dilin formal özelliklerine bağlı değil, söylemseldir. “*kilit koyma*” (*closure*) olarak yorumlanan şey somut sözceleme bağlamına bağlı olacaktır (*bir fabrikayı kapatmak gibi...*). Etkiler gelecekteki söyleyiş bağlamından kaynaklanan değişkenlerdir. Daha sonra söylem ve ideoloji ilişkisini kendi değimiyle Sovyet filozof Voloşinov perspektifinden değerlendirir. Daha önce vurguladığı gibi en temel semiyotik olgu olan işaretten (*sign*) başlar. Bir toplumsal grubun semiyotik etkileşimi aynı zamanda ideolojik etkileşim mantığıdır. Ona göre ideolojiyi işaretten kopartırsanız işareti toplumsal ilişkilerin somut biçimlerinden izole etmiş olursunuz. İşaret toplumsal ilişkiler içinde yaşar. İşaret ve onun toplumsal vaziyeti arasında ayrılmaz bir kaynaşıklık vardır. Bu durum bir sözcelemenin (*utterances*) yapısı ve biçimi içinde belirir. Voloşinov dil ve ideolojiyi eğer aynı anlamda kullanmışsa onlar diğerinde değildir. Aynı ulusal ideolojik pozisyonun çekişmelerinde, aynı dilbilimsel grupların içinde kendilerini kolayca açıklarlar. Bunun anlamı işaretlerin toplumsal mücadelenin arenası olmasıdır. Belirli sosyal işaret, bu yolla çekilir. İdeoloji, işaret düzeyinde toplumsal uzlaşmaz çıkarların mücadelesi olarak tanımlanır. Voloşinov’u bu anlamda dilin kendi içinde toplumsal güç oyununa nasıl katıldığını inceleyen söylem analizinin babası olarak görülür. Ona göre Voloşinov’un teorileri daha sonra Althusser’ci dilbilimci Michel Pecheux tarafından önemle çalışıldı: (*Language Semantic and Ideology (1975)*). Pecheux, Saussure’cü *langue* (*soyut dil sistemi*) ve *parole* (*özel sözce(particular utterances)*) ayrımının ötesine geçmek ister. Söylem süreci (*discursive process*) ve söylemsel bilgi (*discursive formation*) ayrımı üzerinde durur. Söylemsel bilgi toplumsal yaşamın içinde belirli pozisyonda söylenmesi gereken şey olarak beliren kurallar kümesi gibi görülür. İfadeler ise, sadece onların meydana geldiği söylemsel bilgilerin etkisiyle değişen önemleri ve birinden diğerine nakledilebilme özellikleriyle bir anlama sahiptirler. Bu anlamda üretilmiş aktüel söylemsel süreçler içinde, dilbilimsel ilişkilerin sistemi içinde söylemsel bilgi anlamın bir matrisi(*ana yapısı*)dir. Herhangi bir söylemsel bilgi böyle inşa edilmiş bir olgunun parçası olarak biçimlenecektir. Pecheux bunu söylemlerarası(*interdiscourse*) olarak adlandırır. Ve her söylemsel bilgi söylemsel olan ya da olmayan pratikleri içeren bir ideolojik formasyon içinde vücut bulur. Her söylemsel süreç böyle ideolojik ilişkiler içinde yazılır ve onların basıncıyla içten kalıplaşır. Dilin kendisi materyalist idealist, kadın erkek, burjuva işçi tarafından paylaşılan, göreceli, otonom bir sistemdir. İdeoloji bütün söylemsel formasyonların müşterek temeline biçim verir. Söylem burada ideolojik

çatışmanın aracı olur. Ona göre ideolojik bir bağlama gönderimde bulunan söylemsel süreçte biçimlenmek için bağlantılı olan belirli söylemsel bilginin elementlerini nasıl inceleneceği söylemsel semantiğin araştırma konusu olmalıdır (bk. Eagleton, 1991: 194-196).

Burada ideoloji ve söylem arasındaki ilişkilerin kuramına değindikten sonra Terry Eagleton'ın söylem üzerine düşüncelerinin bir terkiğini veremeye çalışacağız: “Eagleton’a göre söylem, belli etkiler üretmek amacıyla, belli insanlar arasında dilin kullanımınıdır (Erdoğan ve Alemdar, 2002: 351). Eagleton’a göre ise “*ideoloji, bir dil meselesinden öte bir “söylem” meselesidir; anlamlandırma meselesinden çok, belirli somut söylemsel etkiler yaratma meselesidir*” (1996: 307). Bazı yaklaşımlar, ideoloji ve dil arasındaki bağlantıya daha fazla yoğunlaşmaktadırlar. Örneğin, Gouldner’e göre ideolojiler, simge sistemleri, dil çeşitlemeleri, geliştirilmiş şifrelerden oluşan bir tür ‘meta-dil’dir (akt. Thompson, 1984: 89). Oysa ideoloji dilinin, gündelik yaşamdaki hegemonik ilişkilerde de sürdürüldüğü ve ideolojinin, örgütlü politik pratikler kadar etkili zeminlerinden birini de, gündelik yaşamın bütün alanları (ev, işyeri, okul, medya) oluşturduğu genel kabul görmektedir (Thompson, 1984: 83-88; akt. Dursun,1998:172-3)

Yukarıda kendinden söz ettiğimiz Mills’in Eagleton’dan yapmış olduğu söylem yansıtmaları şöyledir: İdeolojiler farklı söylemler aracılığıyla açığa çıkarılır (Eagleton, 1991: 193-219). Eagleton bu olası ilişkiyi aşağıdaki gibi özetlemeye çalışır: İdeolojiye söylemler içinde belirli bir takım etkiler olarak bakmak daha az belirli bir takım söylemler olarak bakılmasına yardımcı olabilir. Burjuva ideolojisi mülkiyet üzerine, bu simge hakkında konuşma yöntemi, hukuk bilimini incelen bir çalışma ve sahibinin askeri kravat taktığı publarda birinin kulak misafiri olduğu sözcelerin çeşidi bu söylemi kapsar (Mills, 2003: 128).

İdeoloji, toplumsal açıdan önemli belirli bir grubun veya sınıfın içinde bulunduğu durumu ve hayat deneyimlerini simgeleyen (*doğru veya yanlış*) fikirlere karşılık geldiği bu geniş anlamıyla, “*dünya görüşü*” kavramına yakınlaşır. Ancak ikinci anlamında eksik olan, ideolojinin çatışmaya dayanan yönüdür. Bunu içerecek şekilde ideoloji, çıkar çatışması durumlarında toplumsal grupların çıkarlarının meşrulaştırılması ve desteklenmesi sürecindeki söylemsel bir mücadele alanı olarak görülebilir (Eagleton, 1996: 56).

(28) **Tonkiss, Punch ve Potter**

Söylem analiziyle ilgili nitelikli makalelerden birini yazan Hilal Çelik ve Halil Ekşi, eleştirel dil bilimci Jonathan Potter, içerik analizi ve metin analizi üzerinde çalışan Frank Tonkiss ve “*Sosyal Araştırmalara Giriş*” kitabının yazarı Keith F. Punch’un söylem tanımlamaları şöyle sentezlemiştir:

“Söylem belirli kurallar, terminoloji ve konuşmalardan oluşan sistematik dilsel düzenleri betimlemek üzerine kullanılan bir kavram olarak kategorize edilir (Tonkiss, 2006).

Söylem bir iletinin tüm boyutlarını, sadece iletinin içeriğini değil, onu dile getireni (*kim söylüyor?*), otoritesini (*neye dayanarak söylüyor?*), dinleyiciyi (*kime söylüyor?*) ve amacını (*söyleyenler söyledikleri ile neyi başarmak istiyor?*) kapsar. Söylem belirli bir zaman dilimi içinde belli insan grupları arasında olan ve diğer insan grupları ile ilişkili olarak geliştirilen fikirleri, ifadeleri ve bilgileri içerir. İktidarın uygulanması böyle bir bilginin kullanımına içkindir. Söylem, konuşma ve sohbette dâhil olmak üzere tüm iletişim biçimlerini kuşatır. Bununla birlikte sohbet ve konuşma münhasır söze dökülen önermelerle sınırlı değildir, günlük uygulamalar içinde sosyal dünyayı görme, sınıflandırma ve ona tepki verme yollarını da içerir (Punch, 2005).

Bireyler söylem yaratamaz. Bunun yerine söylemler sosyal düzeyde mevcuttur. Söylem, anlamı inşa eder ve böylelikle toplumlar mevcut semboller ve anlamlar arasında bağ kurar. Bu yolla toplumlar konular, olaylar ve olgular üzerinde nasıl düşünecekleri ya da iletişim kuracakları söylemler üzerinden kazanırlar (Potter, 1996) (Tonkiss, Punch ve Potter’dan aktaran Çelik ve Ekşi 2008:100).

Tonkiss’in söylediklerini ideoloji temelli anlayış bağlamından ayrı tuttuktan sonra özellikle Punc ve Potter’ın söylem hakkında dile getirdiklerinin güç hegemonya, otorite ve toplumsal bağlamlarda dil kullanımı gibi kavramlarla ilgili olduğu görülmektedir. Bu kavramlar üzerinden yapılan tanımlama ve tasniflerin eleştirel dilbilim ve eleştirel söylem analizcilerin fikirleriyle aynı çizgide olduğu anlaşılmaktadır. Bu tanımlamalarda özne askıya alınmış, artık gelenekleşen bu çizgide söylemin toplumsal bir pratik olması vurgulanmıştır. Genel olarak bilineceği gibi post yapısalcı süreçlerde üreten özne askıya alınırken bulunduğu toplumsal bağlamın bir parçası olan ve bu süreçlerin etkisi altında bulunduğu konuma göre tüketen (*okuyan/yorumlayan*) özneye önem verilmiştir. Bu

yapıda bireyler söylem yaratmadığına göre toplumsal düzeyde var olan söylemleri, buldukları toplumsal kurum ve süreçleri içinde kullanırlar.

1.3.1.10. Politik Temelli Söylem Yaklaşımı

Bu yaklaşım tam olarak ideolojik temelli söylem anlayışından kopmasa da söylemin başlı başına bütün yapısının politik olduğunu iddia etmesi sebebiyle tezimizde ayrı başlık altına alınmıştır. Yoksa teorik gelenek açısından ideoloji temelli söylem anlayışıyla aynı kökene aidiyet gösterir.

(29) Siyasal Dilbilimci Jhon Wilson

Uitser Üniversitesinde iletişim profesörü olarak görev yapmaktadır. Günlük dil etkileşimini anlamak için teori kullanımı, sosyolinguistik, pragmatik ve söylem analizi alanları üzerinde çalışmaktadır. Onun ilk çalışması bir konuşma olayı olarak mükâleme(*conversation*) teorisi kurmak üzerine yoğunlaşmıştır: (*On the Boundaries of Conversation (Pergamon, 1987)*). Daha sonra günlük dili anlamak için pragmatik ve söylem teorisi uygulamaları üzerine kafa yordu. Özellikle de politik dile yöneldi: (*Politically Speaking: Blackwell, 1990; Linguistic Forms of Political Life: Mouton, forthcoming*). Son zamanlardaki çalışmaları ise onun bu uygulama yaklaşımlarının kapsamını gösterir: (*What Do You Have in Mind: Pragmatics and Language Impairment (2000); and Parameter Setting within a Socially Realistic Linguistics (1998)*). (bk. The Handbook of Discourse Analysis, 2001: 21(xix))

Yukarıda da kısaca değindiğimiz üzere Wilson'un ana çalışma alanı toplumda dil ve özellikle de politik dil üzerinedir. O neredeyse bütün söylemi politik olarak görmektedir (bk. Wilson, 2003: 131). Politik söylem çalışması, söylem çözümlemesinin diğer alanlarda olduğu gibi, çok geniş bir konular dizisini kapsar ve geniş çözümleneli yöntemler dizisinden söz eder. Terim en azından iki olasılığa gönderme yapar: ilkin kendisi politik olan söylem ve ikincisi de yalnızca bir söylem tipi örneği olarak, politik içeriğe veya politik bağlama açık bir şekilde gönderme yapmayan bir politik söylem çözümlemesi. Fakat bu durum daha karmaşık bile olabilir. Bazı tanımlamalarda verildiği gibi, neredeyse bütün söylem politik olarak düşünülebilir (Shapiro 1981), o zaman söylemin bütün çözümleneli potansiyel olarak politiktir. Ve bu bağlamda, bütün

söylem çözümlemesi politik söylemdir. Bu potansiyel karmaşık durum, çoğunlukla, *iktidar, çatışma, denetim* veya *egemenlik* gibi genel konulara ilişkin politik tanımlardan ortaya çıkar...(age 131) Bu anlamda *eleştirel dilbilim* (Fairclough 1992b) veya *eleştirel söylem çözümlemesi*(van Dijk 1993, Wodak 1995) olarak gönderme yapılan çoğu [alan] doğrudan politik söylem alanına girer (age. 132).

Neyin dilsel olduğu, neyin dilsel olmadığı hakkındaki konulara girmeden, bu tartışmalarda bazı olumlu nitelikler vardır; politik söylemin genel bir dile bakışı bağlamında toplumsal göstergibilimindeki ve eleştirel dilbilimdeki erken çalışmaların çoğu kapsanmalıdır (Fowler ve diğerleri 1979; Chilton, 1990,1985; Steiner, 1985). Dil her zaman açıkça politik söylemin merkezinde olmasına rağmen, yön değiştiren şey dilbilimsel çözümleme ve politik yorum arasındaki dengedir (age. 133-4). Daha doğru bir politik yaklaşımla Pécheux (1982, 1978) Althusser'in ideolojinin sadece soyut bir düşünce sistemi olmadığı, ama çeşitli maddi biçimlerde gerçekleştiği iddiasını izleyerek, *söylemi maddi biçimin bir çeşidi* olarak alır. Pécheux, kimin kullandığına veya Foucault'nun (1972) terimiyle belirli "*söylem yapılarına*" bağlı olarak anlamların dönüştürüldüğünü iddia eder. Burada bir yapıdaki sözcükler (*ve onların etkileşimleri*) bir diğer yapı içerisinde çok farklı bir şekilde yorumlanır. Buradaki genel kural *dönüşüm* kuralıdır. Benzer sözcük ve ideolojik yapılar içinde yeniden yorumlanır. Bu süreçte doğrudan ilişkili olan, "*temsil etme*" kavramıdır. Temsil etme, bilebileceğimiz, inanabileceğimiz ve belki de düşünebileceğimiz şeyleri temsil etmek için dilin farklı şekillerde nasıl işlediği sorununa gönderme yapar. Başlıca iki temsil etme bakışı vardır: evrenselci ve görececi (Montgomery, 1992). Evrenselci bakış bizim dünyayı bir dizi evrensel kavramsal öncüllerle bağlantılı olarak kavradığımız iddia eder. Bu bakışa göre dil sadece bu evrensel olasılıkları ifade eder. Dil düşünce sistemimizi ifade etmenin bir aracıdır ve bu sistemle dilin kendisinden bağımsız hale geliriz. Görececi konum dil ve düşünceyi içinden çıkılmaz bir şekilde birbirine dolanmış olarak görür. Görececi bakışa göre dünyayı kavrayışımız var olan dilbilimsel kaynaklardan etkilenir. Diğerlerinin size inanması için onların sizden yapmanızı istediği şeyi yapın ve genel olarak dünyaya işinize geldiği gibi bakın[bunun için] manipülasyon veya en azından temsil etme biçimlerinin dilsel sınırlarına dikkat etme gereksinimi hissedebilirsiniz. Birçok çözümlemeci dilsel temsilin göreceli doğasını kabule etmesine rağmen –yani *dünya deneyimi bize doğrudan verilmez, fakat dil dolayısıyla verilir.*-[bunun yanında] politik

bir şekilde oluşturulan ifadelerin genel olumsuzun içerisinde olduğunu varsayma eğilimi de vardır. Fairclough(1989) eleştirel dilbilim/söylem bakışına göre; politik söylem, örneğin “*kötülük doğuran bir toplumsal amaçla bir toplumsal pratik biçimi*” olarak eleştirir (Torode, 1991: 122). Alternatif amaç “*katılımcılar için hiçbir gizli araçsal amacı olmayan, farklı, anlaşılır ve ortak zemine ulaşmak için katılımcı ruhla gerçekten kabul edilen söylem*”i yaratmaktır. Bu *kötülük doğuran toplumsal amaçların* örnekleri “*nukdeyiş, nükleer konuşma*” (*nukespeak*) olarak gönderme yapılan politik söylem üzerine olan çalışmalarda vurgulanır. Nuk-deyiş (*nukespeak*) ifadesinin kişisi dilde olası olan şeyi manipüle eder veya sınırlandırabilirse o zaman düşünce de olası olan şeyi de manipüle eder ve sınırlandırır varsayımını içeren Orwell’ın ünlü “*newspeak (yenideyiş)*” ifadesinden örnekseme yoluyla oluşturulduğu açıktır. Chilton (1985 ve diğerleri, bir dizi çözümlemeli teknik kullanarak, nükleer ıslah çalışmalarının olumsuz çağrışımlarının politik söylemde dilsel olarak ortadan kaldırıldığını iddia eder (Wilson, 2003: 135-6).

1.3.1.11. Metinlerarasılık Temelli Bireysel Söylem Yaklaşımı¹⁰⁵

(30) Edebiyat Teorisini, Psikanalist Julia Kristeva (1941-)

Kristeva’nın kuramı söylemden çok metin merkezlidir. Metni dilbilimin içinde görmez. Metni çok daha geniş etkileşim ağı içinde birbiriyle bütünleşmiş büyük bir dil aracı olarak görür. Metin/söylem arasındaki aynılık ya da farklılıklara söylem analizinin temel kavramlarını açıklayacağımız sonraki bir bölümde ayrıca değineceğiz.

Julia Kristeva, bir metin ile başka metinler arasındaki her türlü ilişkiyi metinlerarası olarak adlandırır ve metinler arasını pek çok eleştirmen gibi (*Barthes, Riffaterre, Genette, Jenny, Angenot, Ricardou*) yazınsallığın bir ölçütü olarak görür. Metinler arası kavramının yaratıcısı ve kuramcısının *Semeiotike recherches pour une semanalyse*

¹⁰⁵ Beaugrande ve Dressler, 1981 yılında metni bir iletişimsel bir olay olarak görmüş ve bir metnin çeşitli işlevlerinden söz etmişti: bağdaşıklık, tutarlılık, niyetlilik, kabul edilebilirlik, bilgisellik, durumsallık ve son olarak da metinler arasılık. Burada başlık olarak vermeye çalıştığımız söylem yaklaşımı aslında fonem, morphem, kelime, kelime öbekleri, yan cümle, cümle, paragraf, kesit, metin/söylem gibi oylumu genişleyen birimlerden sonra gelen en geniş kapsamlı dil birimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Metinlerarsılığın söylemin sınırlarını hem genişleten hem de diğer söylemlerdeki benzerliklere tesadüf etmeyle söylemi sınırlandıran bir yönü vardır. Bu yönüyle söylem tanımlamaları ve nitelermeleri içinde ayrı bir tasnife girebileceğini düşündüğümüzden farklı bir söylem yaklaşımı olarak böyle bir ayrımı uygun gördük.

(1969) adlı yapıtıyla Kristeva olduğu çoğunlukla kabul edilse de aslında kavram özünü Rus eleştirmen Mihail Baktin'den alır (Aktulum, 2000: 24).

Kristeva'nın post modern eleştiri alanında ortaya attığı metinler arası kavramı Bahktin'in söyleşimcilik adını verdiği ve son tümcede özetlediğimiz (“*söyleşim boyutundan yoksun sözce yoktur.*”) düşüncesinden kaynaklanır (Aktulum, 2000: 40). Kristeva metni, doğrudan bilgi verme ereğinde olan, bildirişime yönelik bir sözü öneki ya da eşsüremlî öteki sözcelerle ilişkilendirerek dili yeniden düzenleyen ‘*dilbilim-ötesi bir aygıt*’ olarak tanımlar. Metin belli bir işlevi yerine getiren belli bir ‘iş’ yapan aygıttır. Metnin yerine getirdiği işlev gösterenleri yeniden dağıtmaktır. Farklı gösteren dizgelerini yeniden dağıtmak yeni bir metin (*dolayısıyla yeni anlamlar*) üretmektir. Dil üretici bir işlev gerçekleştirir; dil yoluyla, metin gösterenleri yan yana ekler, onları bir bağlamdan alarak yeni bir bağlam içerisine dönüştürerek sokar, böylelikle karşılıklı ilişkiler içerisinde belli değişiklikler yaratır. Bu ilişkiler metinler arası ilişkilerdir. Metin, metinlerarası ilişkiler açısından bakıldığında, bir anlatılar mozaiği olarak tanımlanır:

“*Her metin bir anlatılar mozaiği gibi oluşur, her metin kendi içinde başka bir metnin eritilmesi ve dönüşümüdür.*”¹⁰⁶(Aktulum, 2000: 41).

(31) **Robert de Beaugrande (1946-2008) ve Wolfgang. U Dressler (1939-)**

Metin dilbilim ve söylem analizi, metinsellik kavramları üzerinde teorik ve pratik incelemelere imza atmış Avusturya bilimler akademisi üyesi Dressler ve Beaugrande 1981 yılında “*Metin Dilbilime Giriş*” adlı kitabı yazmışlardır. Özellikle Beaugrande söylem, metin dilbilim ve eleştirel söylem çalışmalarıyla bu alanın ayrı bir disiplin olarak gelişmesine büyük katkı sağlamıştır: [*Text, Discourse, and Process, Toward a Multidisciplinary Science of Texts (1980), Text Production (1984), Critical Discourse A Survey of Contemporary Literary Theorists 1988), Linguistic Theory: The Discourse of Fundamental Works (1991) New Foundations for a Science of Text and Discourse (1997) A New Introduction To The Study of Text And Discourse (2004)*].¹⁰⁷

Beaugrande ve Dressler’ın dil, söylem ve metin hakkındaki görüşleri şöyledir: İnsan olgularının dünyasında kendi başına bir dil bulamazsınız. Dutch (*Felemenk*) dili

¹⁰⁶ Julia Kristeva, *Semeiotike recherches pour une semanalyse, Paris, Suil,1969, s.52*

¹⁰⁷ Beaugrande’ internetteki kitap formatları için Bkz: <http://www.beaugrande.com/> (02.01.2015).

kanallar arasında gezinir, İngilizce bir fincan çayda vardır, ya da Almanca otoban boyunca çılginca bir yarıştır. Sen sadece söylemi bulursun (Robert de Beaugrande, 1997: 36; akt. Agnes Weiyun He, 2003: 428).¹⁰⁸

Beaugrande (1984) dilsel iletişimi “*anlamın müzakeresi*” olarak tanımlar. Beaugrande ve Dressler söylem konusunda metin ile söylem terimleri arasında fark gözetirler. Buna göre metin, bir konuşucu/yazarın ürettiği dildir; söylem ise birbirleriyle bağıntısı olan metinlerin oluşturduğu kümedir (Beaugrande ve Dressler, 1981: 19). Metin, bir niyete göre düzenlenmiş, belli ölçüler ile bilişsel işlemlerin birbiriyle etkileşimi sonucunda ortaya çıkan temel dilsel özelliğini süreklilik olarak gösteren bir üründür (Beaugrande ve Dressler, 1981: 19).

Beaugrande’ın Wolfgang Dressler ile birlikte metinsellik kavramına kattığı yedi ölçütü incelersek metin üretimi için geliştirdiği kuramsal çerçeveyi daha iyi görmüş oluruz. Bunlar sırasıyla bağlaşıklık, bağdaşıklık, niyetlilik, kabul edilebilirlik, bilgisellik, duruma uygunluk ve metinlerarasılıktır. İlk iki ölçüt doğrudan metnin dilsel yapısı ile ilgilidir. Bağlaşıklık, bir anlatımın bir başka anlatım ile dilsel öğeler aracılığıyla kurduğu bağlantıdır. Bağdaşıklık, yukarıda kavramsal süreklilik olarak açıklanan işlemlerin oluşturduğu bütünlüktür. Niyetlilik ölçütü metin üreticisinin metnin amacına yönelik olarak metni düzenlemesidir. Diğer ölçütler ise daha yoğun olarak iletişim ortamındaki öğelerle bağlantılıdır (Ruhi, 2009: 14-5).

Beaugrande (1984: 10-11) bireylerin dil kullanımını sekiz değiştiren çerçevesinde ele alır: (kullanım, erişim, akıcılık, etkililik, uyumluluk, ses, katılım ve alan bilgisi.) *Kullanım*, ölçünlü dile yakınlık ya da uzaklık olarak tanımlanmakta ve bölgesel ağız, meslek dili, vb. özellikleri belirtmekte; *erişim*, metnin ne ölçüde bireyin dil edincini yansıttığını, *katılım* da metnin bireyin kendi istenci ya da kendi istenci dışında ortaya çıkıp çıkmadığı ile ilgilidir. *Etkililik*, amaçlanan niyetin gerçekleşme ve tutarlılık derecesini belirler; *uyumluluk* ise metnin dinleyiciye uyarlanmasıdır. *Alan bilgisi* bireyin içerikle ilgili yetkinliği; *ses* de metin üreticisinin dilsel topluluğun gelenekselleşmiş dil kullanımlarına göre ne derece özgün bir dil sergilediğini belirlemeye yöneliktir (Ruhi, 2009: 16).

¹⁰⁸ The Handbook of Linguistics, Printed and bound in Great Britain by T. J. International Ltd, Padstow, Cornwall

Metinlerarasılığı, bağlam kavramı çerçevesinde incelersek Beaugrande ve Dressler’da iki tür bağlamdan söz edebiliriz. Biri metnin kendi içinde oluşturduğu kuramsal bağlam, diğeri ise metnin üretildiği durum bağlamı ve kurduğu bağlantılardır. Bu açıdan kuramda metinlerarasılık, metnin kendi içinde taşıdığı özellik değil, başka metinlerle kurduğu anlam bağıntıları ile ortaya çıkan özelliktir. Dolayısıyla herhangi bir metin, kendi içinde bir bütün olabilir, ama tek başına bir söylem oluşturamaz. Bu durumda Beaugrande ve Dressler için söylemin ne olduğunun araştırılması metin türlerinin tanımlanmasından geçer. Beaugrande ve Dressler’e göre söylem, benzer iletişim işlevleri yüklenen metinlerin oluşturduğu bütündür. Bu işlevlerin toplum içinde nasıl geliştiği ayrı bir konudur (Ruhi, 2009: 17).

1.3.2. Beşeri ve Sosyal Bilimlerdeki Türk Teorisyenlerin Söylem Üzerine Tanım, Teori ve Tasnifleri

1.3.2.1. Dilbilimsel Temelli Söylem Yaklaşımları

(32) Dilbilimci Zeynel Kıran

Zeynel Kıran 1981’de FDE Yazın ve Dilbilim Araştırmaları Dergisi’nde söylem ve söylem analizi disiplinin ne olduğunu açıklayan “*Dilbiliminde Yeni Yönelimler: Sözcükten Söyleme*” adlı bir makale yazmıştır. Türkiye’de bu makale söylem analizi alanında en erken dönemde yazılmış makale olması açısından önemlidir, çünkü makale teorinin dünyada geliştiği yıllarla aynı zamana denk gelmiştir. Bir bilim adamı için çağını takip etmek, yakalamak bu olsa gerektir. Onun bu makaledeki söylem hakkındaki görüşleri şöyledir: XX. yüzyılın başlarında **F. de Saussure**’ün dil çalışmalarından kaynaklanan günümüz dilbilimi, önce sesbilim yardımıyla dilin ayırıcı birimlerini inceleyerek kendini bağımsız bir bilim dalı olarak kabul ettirmiş, daha sonra dilin soyut yapılarını, yani derin yapıları incelemeyi ilke edinen *Üretici-Dönüşümsel Dil Bilgisi*’nde sözcük düzeyinden tümce düzeyine geçmiştir. Bugün ise dilbilim *tümce* düzeyini de aşarak daha büyük birimlerine, *söylem (discourse)* ulaşmıştır (Kıran, 1981: 33).

Dilbilimin betik (*texte*) ya da söylem alanına uygulanması yeni inceleme konularının açılmasına neden olmuştur. (...) R. Jakobson, dilin özel <<işlevi>> olan <<sanat işlevi>> üzerinde durarak, onu dilbilimin bir parçası yapmıştır. Daha sonra yazınsal söylemi, dilbilimin sınırlarını aşan bir nesne olarak gören kimi dilbilimciler, R.

Jakobson'un bu görüşünü, sınırlayıcı bularak yazını, gösterge dizgeleri arasında kendine özgü bir alan yapan göstergebilimcilerin ortaya çıkışına neden oluyordu (*R. Barthes, J. Kristeva, A.J. Greimas*). Bugün göstergebilimler (*semiotique*) arasında A.J. Greimas'ın kuramı daha tutarlı ve işlek görünmektedir.

Dilbilimin yazınsal söylemlere uygulanması oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Bun dışında reklam ve siyasal nitelikli betikler de dilbiliminden esinlenen yöntemler yardımıyla çözümlenmektedir. 1952 yıllarında Z. S. Haris tümce sınırlarını aşan (*sözceleri (énoncé)*) dağılımsal dilbilim yöntemiyle inceleyerek söylem çözümlemesi (*analyse du discours*) adı verilen yeni bir alan açmıştır. Bugün **söylemin** incelenmesi, **sözceleme** (*énonciation*) sorunlarına, yani bildirişim durumlarına ve konuşucuya (*locuteur*), özellikle de <<gösterici>>lere (*déictiques*) daha çok önem vermektedir. Sözceleme, bildirişim kuramını ve toplumdilbilim (*sociolinguistique*) yakından etkilemiş ve dil edimleri (*acts de langage*) kuramının ortaya çıkışına neden olmuştur (Kıran, 1981: 34).

Sadece dili inceleme konusu olarak ele alan F. de Saussure, sözü, yani dilin yazılı ve sözlü bireysel kullanımını dilbilim alanı dışında bırakmıştır. Daha sonra, N. Chomsky, F.de Saussure'ün bu ayrımını <<edinc /edim>> karşıtlığı biçiminde yeniden alarak, dilin bir dilsel topluluğun <<hazine>>si olmadığını ve bir kurallar dizgesine uygun olarak <<konuşucu ve dinleyicilerin sonsuz sayıda tümceyi üretme ve bu tümceleri anlama yeteneği >> demek olan edincin incelenmesinin söz konusu olduğunu vurguluyordu. Edincin bireysel kullanımı olan edim ise, F. de Saussure'ün söz kavramından pek farklı değildir. Bağımsız, biçimsel bir dizge olarak edinci inceleyen N. Chomsky de, dil-dışı etmenler nedeniyle, dilin bireysel kullanımı yani edimin incelenmesini daha sonraya bırakmıştır (Kıran, 1981: 35).

Sözceleme diye adlandırılan bu yeni kuramla dilbilim araştırmaları yeni bir evreye girmiş ve sözün, yani belli bir zamanda, belli bir yerde ve belli koşullarda gerçekleşen bireyin söyleminin incelenmesi önem kazanmıştır.

E. Benveniste bir sözceleme dilbilimi oluşturulması yolunda ilk adımı atmıştır. Dil edimlerine dilin bireysel kullanım edimi olarak yaklaşılmasını öneren E. Benveniste; dilin bireysel kullanımına ağırlık vererek F: de Saussure'ün <<dil/söz>> karşıtlığını aşmak istemiştir.

İlk kez E. Benveniste <<bir göstergeler dizgesi olan dil ile bireyin kullandığı ve kendine mal ettiği dil arasında büyük ayırım olduğunu ve birey onu kendine mal ettiği zaman, dilin söyleme dönüştüğünü>> açıklamıştır. Böylece E. Benveniste F.de Saussure'ün söz kavramı yerine söylemi getirmiş ve bu <<dil/söylem>> karşılığı betiklere yeni bir gözle bakılması olanağını, daha doğrusu betiklerin üretim ediminden kopuk, donmuş göstergeler dizisi olarak değil de, bir sözceleme olarak ele alınmasını sağlamıştır. E. Benveniste'te söylem kavramı dilin gerçekleşme oluşu ve dilin ürünü olan edim halindeki betikle birbirine karıştığı için sözceleme ile eş anlamlıdır (Kıran, 1981: 36).

Görüleceği üzere Zeynel Kıran, Saussure'ün dil ve söz ayrımı üzerinden söylemi açıkladıktan sonra Chomsky'nin üretimsel dönüşümlü dil bilgisi kuramında kullandığı edinç ve edim diyalektiğiyle bağlantısını ortaya koymuştur. Söylemin bu ayrımlarda Saussure ve Chomsky'in görüşlerinin aksine, asıl incelenmesi gereken nesnenin, dil dışı unsurları da içine alan, hem toplumsal hem de bireysel özellikler taşıyan dil bilimlerinin yani söz ve edimin incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu da aslında söylem teorisinin büyük bir bölümüdür. Diğer yandan kapsam olarak cümlenin ötesinde metne, edebi metinlere değin dil bilimsel incelemenin gerekli olduğunun delillerini R. Jakobson dâhil Chomsky'in hocası Zellig Haris ve post yapısalci işaret bilimcilerin görüşleriyle desteklemiştir. En sonunda dilsel bir olgu olarak Beneviste'nin görüşleriyle söyleme ışık tutar. Söylemin sözcelemeyle eş anlamda olduğunu belirtir.

(33) **Dilbilimci Doğan Aksan**

Aksan, “*Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*” (1998) adlı eserinde söylemden şöyle söz eder: Söylemin tanımı üzerine bir uzlaşma bulunmamakla birlikte, ‘iletişim değeri olan tek sözcükten kitaba değin uzanan oluşum ya da birimleri’ söylem olarak nitelenmek yanlış olmaz. Söylem çalışmaları başlangıçta söz bilimin etkisiyle salt sözlü dil çalışmaları olarak anlaşılmış, ancak zamanla sözlü-yazılı dilin bütününe kuşatan bir nitelik kazanmıştır (Aksan, 1998: 2).

İletişim sırasında konuşan, dinleyen yazanla, okuyan içinde buldukları durum ve koşullar ve onların ruhsal nitelikleri, söylemin üretilişindeki durum ve koşullar metin dilbilimi/söylem çözümlemesi, söz-eylem kuramı ve edim bilim (*kullanumbilim, pragmatics*) alanındaki gelişmeler bugün ön plana geçmiş bulunmaktadır (Aksan, 2006: 147)

Dil çalışmalarında tümcenin ötesine taşılarak tümceden büyük bütünler üzerinde durulması gereği ilk kez Amerikalı dilbilimci Harris tarafından belirtilmişti. Onun Discourse (*söylem*)¹⁰⁹ olarak adlandırdığı tümce birleşimleri, paragraflar üzerine çalışma önerisi 1960'lı yıllarda sonra, tümceyi temel alan ve tümcenin dışına çıkılmayarak dil dışı etkenleri bir yana bırakan Chomsky kuramının biçimsel inceleme yöntemine bir bakıma tepki olarak önem kazanmıştır. Günümüze gelinceye kadar dikkati çeken gelişmeler kaydederek bugün bilimsel kuruluşlarda dilbilimin önemli bir dalı niteliğiyle araştırılan metin dilbilimi, dili yalnızca üretilen metinlerin biçimsel incelemesi olarak değil, değişik iletişim durumları ve koşulları içinde, iletişime katılanların tutum ve davranışlarını da hesaba katarak mercek altına yatırır.

Metin dilbilimine göre, iletişim sırasında bir *konuşan* (metni üreten), bir *dinleyen* (metin alıcı), bir de aktarılan *bildiri* vardır. Konuşan kişi belli bir dilde metin oluşturarak duygu ve düşünceleri aktarır. Metin dilbilimi bu kavramların tümünü ve metin dışı etkenleri inceleyerek bildirişme işinin özellik ve inceliklerini ortaya koyar. Bildirişmenin birimi *sözce*'dir (*İng. Utterance, Alm. Aussererung*). Bir sözce yerine göre bir tek sözcükten, yerine göre uzun bir tümceden, birden çok tümceden kurulur. Metin, bir biriyle dilbilgisel ve mantıksal bağlarla bileşen sözcelerden (*ya da kimi zaman tek bir sözceden*) oluşur. (...) çeşitli tanımları olan metin (*text*) kavramını biz “*iletişim sırasında gerçekleşen bir sözce ya da dil dışı etkenlere bağımlı bir sözceler bütünü*” olarak tanımlayabiliriz (Aksan, 2006: 148).

Halliday ve Hassan adlı araştırmacılar ortak kitaplarında (1976: 3-11) metin için şu özellikleri belirlerler: Metin, kullanılan dilin bir birimidir. Bir anlam-birimsel birimdir. Tümcelerden ibaret değil, tümcelerle gerçekleşen ve kodlanan bir birimdir (Aksan, 2006: 149).

Kıran'dan tam 17 sene sonra Aksan, yukarıda belirttiğimiz eserinde yapmış olduğu söylem tanımlamalarında söylemin iletişim değeri olan en küçük ve en büyük oluşum ya da birim, cümleden daha büyük bir bütün olduğunu belirtmiştir. Anlaşılacağı üzere onun da söylem anlayışı temelde sözce merkezlidir. Bu sözceler cümle ötesi birimlere kadar uzanan, birbirleriyle dilbilgisel ve mantıksal olarak birleşerek metin olan sözcelerdir. Söylem çalışmalarının sadece sözlü dili değil, yazılı ve sözlü dilin tamamını kuşattığını belirtmiştir. Böyle olunca dil dışı etkenler de hesaba katıldığından söylemle metin onun

¹⁰⁹ Bu terim bizde önceleri dilce olarak kullanılmıştır (1998:148).

nazarında birdir. Metin de söylem gibi bir dil kullanımudur. Bu anlamda genel olarak Aksan'ın söylem hakkındaki tanımlamaları metin temellidir. Yine de şunu ifade etmek gerekir ki Aksan'ın burada yaptığı dilbilimsel tanımlamalarda felsefi, ideolojik ve sosyolojik temellendirmelere rastlanmamıştır.

(34) **Dilbilimci Ahmet Kocaman**

Türkiye'de söylem kuramı ve söylem analizi çeşitlenmesi üzerine yazılmış nadir kitaplardan biri de Ahmet Kocaman editörlüğünde hazırlanmış “*Söylem Üzerine*” adlı yapıttır. Burada Kocaman, söylem hakkındaki teorik tanımlama ve kavramın tarihsel gelişimi şöyle açıklar: Kavram ilk kez bir dilbilim terimi olarak 1980'lerin başında Berke Vardar ve arkadaşlarınca yayınlanan *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*'nde ‘*tümce sınırlarını aşan, tümcelerin birbirine bağlanması açısından ele alınan sözce*’ biçiminde bugünkü anlamın salt boyutunu kapsayacak bir biçimde kullanılmıştır. Türkçede son derece oynak bir zeminde kullanılıyor söylem sözcüğü; dil, sav, anlatım biçimi, bakış açısı, ideoloji, öğretisi, biçem, daha da ötesi birey dil anlamına gelebiliyor. Gündelik dil bir yana, söylem teriminin günümüzde dil bilim ve öteki bilim dallarında tutarlı kolay anlaşılır bir biçimde kullanıldığını söyleyemeyiz. Fairclough (alıntı Widdowson 1194:158) kavramın son yıllardaki görüntüsünü bir tümce şöyle özetliyor: ‘*çeşitli kuram ve bilim dallarındaki bakış açıları bakımından düzenlenmiş, birbiriyle çelişen ve örtüşen çok sayıda tanım bulunması nedeniyle söylem zor bir kavramdır.*’ Kısacası, kimilerine göre oldukça moda olan ama öte yandan oldukça belirsiz bir kavram niteliğinde söylem (Kocaman, 2009: 4-5).

Söylem kavramının niteliğinin anlaşılması bu kavrama neden gereksinim duyulduğu sorusunu yanıtlamamız gerekir. Bu soruyu yanıtlamamız büyük ölçüde iletişimin niteliğini anlamamıza bağlıdır. Bir dilbilimci için iletişim ‘*bir belirtke dizgesi yoluyla kaynak ve alıcı arasında bilgi aktarımıdır*’ (Crsital, 1980: 79). Söz konusu dizge insanın dilidir. Özellikle yapısalcılar, Saussure'ün ilkelerinden yola çıkarak “*dili kendi içinde kendisi için*” inceleme geleneğini bırakmak istemiyorlar, ancak *bilişsel ruhbilim*deki gelişmeler, toplumdilbilimin kazanımları ve tarihsel boyutta değindiğimiz öteki açılımlar, iletinin içeriğinin salt dil düzeneği ile sınırlı tutulamayacağını gösteriyor. Sözceyi kimin, nerede, niçin, nasıl, kime yönelik söylediği bilinmediği süreç anlaşılması zor görünüyor. Biraz kısa ama teknik terimlerle söylenirse, dil dizgesi,

bağlam, işlev, amaç, bağıntı kavramlarından soyutlanırsa iletişim edimini anlamamız güçleşecektir. Bu bileşenlerin değişik biçimde ele alınmalarından ve vurgulanmalarından kaynaklanan değişik söylem arayışları ortaya çıkmıştır (Kocaman, 2009: 6 -7).

İletişim tümce, metin ve söylem düzeyinde gerçekleşir ancak sözcükler bunları oluşturan yapıtaşlarıdır, kavramların simgeleridir; öyle ki kimi zaman tek sözcük söylem değerinde olabilir; örn. 'bekle' sözcüğü/sözcesi yerine göre bir dilek, uyarı, buyruk değerinde bir söylemdir; bu nedenle sözcüklerin değişik boyutlarının bilinmesi etkili iletişim için önemlidir; bu bakımdan, sözcükleri tek başlarına, salt yapısal değerleriyle ele almak, zihnimizdeki sözlükten soyutlamak iletişim değerlerini yeterince tanımamak anlamına gelebilir (Kocaman, 2009: 1).

Söylem bilindiği gibi '*iletişim değerli dilsel birim*' olarak tanımlanmaktadır. Bu çerçevede gündelik iletişim söylemi, yazın söylemi, bilim söylemi, kitle iletişim söylemi gibi temel söylem türlerinden söz edilebilir (Kocaman, 2011: 1).

Konuşur - okur ve bağlam ilişkileri söylemin bir sonuç değil, bir *süreç* olduğunu gösterir. Durağan olan sonuç diye nitelenen metindir (*sözlü ya da yazılı*). Söylem sürekli bir oluşumdur, bir devingenliktir; dil düzeneği ile bağlamın (*iletişime katılanlar içinde*) etkileşimi sonucu ortaya çıkar (Kocaman, 2009: 9).

Özetlersek, söylem dil kullanımının kültürel ve toplumsal bağlamda ele alınmasıdır. Söylemi incelemenin temel nedeni insanı iletişim bütünlüğü içinde kavramaktır (Kocaman, 2009: 10).

Son söz olarak şu söylenebilir: söylemin anlaşılması için temel kavramlar yapı, işlev, bağlam, bağıntı, iletişim yetisi ve dil kullanımı kavramlarıdır. Bu kavramların açıklanmasında değişik bilimlerden yararlanılabilir ama dilbilim bu bilimlerin odağı durumundadır (Kocaman, 2009: 11).

Görüleceği üzere Ahmet Kocaman'ın söylem tanımlamaları dil bilimsel ve iletişim temellidir. Dil bilimsel olması noktasında Saussurecü "*lingua*" geleneğine eleştiriler

getirir. Tek başına dil düzeneğinin/ dil siteminin (*lingua*) iletişimi gerçekleştirmedi yetersiz kalacağına o da inanır. İletişim bazı durumlarda sözcük ve cümle düzeyinde gerçekleşse de ona göre iletişim, çoğu durumda söylem ve metin düzeyinde gerçekleşir. Bu noktada sözcüklerin iletişim değerleri önemlidir. Aslında onun söylem tanımlaması iletişim ve dil biliminin bir terkididir: “Söylem iletişim değerli dilsel bir birim(*dir*).” Eğer dilsel bir birimse dile ait bir parça olması gerekir. Dil söylemi kapsar, söylem dili değil. Söylem bir bütün değil, dilin parçasıdır. Soyut dil sisteminin somut yüzüdür. Onun diğer bir söylem tanımlaması da “*parole/söz*” merkezlidir: “Söylem cümlelerin birbirine bağlanması açısından ele alınan sözcüktür”. Ama yine de şunu belirtmek gerekir ki eğer dilin en büyük anlamlı birimi söylem ise iletişim de bu anlamlı en büyük parça/birim içinde en iyi şekilde kavranabilir. Ancak bu iletişimsel bütün içinde söylem, gerçekleştiği koşulları, ortamı, sosyo kültürel yapısı, bireysel dil kullanımı ve güç ilişkilerini hesaba katmak koşuluyla eksiksiz bir biçimde anlaşılır.

(35) **Dilbilimci Özcan Başkan**

Aslına bakılırsa söylemi dilin kullanımı ya da en büyük dil birimi şeklinde tanımlamaların hepsi yukarıda yorumladığımız gibi onu bir anlamda dilin parçası olarak kabul etmektir. Başkan'ın söylem hakkındaki görüşleri şöyledir: Amerikan okulunun önde gelen dircisi olan Bloomfield'in söylediği gibi cümleler bir dilde temel bağımsız birlikler olarak kabul edilmektedir. Gerçekten dil çalışmalarının tarihçesinde bütün incelemelerin, cümle sınırları içinde yapılmış olduğu görülmektedir. Oysa bu fikirlerin anlatımında cümleden daha uzun ve geniş birliklerin kullanıldığı da gerçektir. Bir paragraf, bir kitap bölüm fikirleri anlatmada cümleden daha etkili olduğu halde dil çalışmalarında gereken ilgiyi görmemiştir. Cümleden daha büyük birlikler üzerindeki ilk çalışma 1952 yılında yayınlanmıştır. Harris'in inceleme konusu olarak ele aldığı birlik bir dil parçası veya dilce olup yapılan araştırmalara da dilce analiz denilmiştir (Başkan, 2003:115).

Muhtemelen paragrafın başında değindiğimiz mantık yürütme yüzünden Özcan “*discourse*” teriminin karşılığı olarak söylem yerine farklı bir terim üretmek için “*dil parçası=dilce*” terimini kullanmıştır.

(36) **Dilbilimci Rıza Filizok**

Daha çok Fransız ekolünde dil bilim, semiyotik edebiyat teorisyeni olan Filizok'un söylem hakkındaki görüşleri şöyledir: Yazılı yahut sözlü bütün metinler, bir söz yahut söylem (*discours*) eyleminin gerçekleşmesinden doğar. Söylem (*discours*), bir bildirişim aktı içinde dilin sözlü yahut yazılı olarak her türlü kullanımı demektir (Filizok, 2012: 2).

“*Discours*” dar manasıyla dil bilimci için bir cümledir; işaret bilimci için ise cümleyi aşan bir birimdir. Dolayısıyla bir metindir. Konuşan, konuşmanın geçtiği yer göz önünde bulundurulduğunda “*diskur*” bir önerme “*enonce*” yahut bir beyan “*enonciation*” olarak kabul edilebilir (Filizok, 2001: 88).”

Filizok söyleme sözce merkezli bakmaktadır. Metinden önce söylemi incelemektedir. Bu yönüyle söylemi en temelde dil felsefecileri Austin ve Searle gibi bir akt, bir eylem olarak görür. Zihnindeki kategoriler ilkelere bağlı olduğu için göreceli tanımlamalara yönelir. Dar anlamda dilbilimciden kastettiği Chomsky'dir. Çünkü Chomsky söyleme cümle ötesine değinmez, fakat cümlenin sınırlarını genişletir. Belki de metne varıncaya kadar büyük birimleri cümle olarak görür. Bu yüzden bu büyük çaptaki cümle söylemdir. Söylem işaret bilimci için cümleyi aşan birim ise, bu öncelikle gerçek mana da dilbilgisel olarak cümle ötesi birim yani metindir. Söyleme konuşma olarak bakıldığında ise salt gramer olarak cümlenin dışındaki aşkın zaman, mekân, niyetlilik ve güç sarmalı içindeki ilişkileri içine alan bir evrendir.

(37) **Dilbilimci Mustafa Sarı**

Rıza Filizok'un öğrencisi olan Mustafa Sarı, hocanın Ege-edebiyat.org sitesinde yayımlanmış olduğu bir makalesinde söylemin tanımlamasını şöyle yapar:

“Söylem, sosyal ve beşeri bilimlerinde 1960'lı yıllardan itibaren yoğun bir şekilde kullanmaya başladığımız bir terimdir. Dilbilimde hemen hemen konuşmanın (*speech*) dengi, başka bir ifadeyle, işaretler sistemi gibi kabul edilen dile (*langue*) zıt (*oppose*) olarak konuşmacının (*speaker*) güncel bir şekilde kullandığı dilin (*parole*) dengi anlamına gelmektedir. Mikhail Bakhtin ve çevresine göre, söylem Tzvetan Todorov'un

İngilizce'ye translinguistics kelimesiyle tercüme ettiği üst dilbilimin en önemli nesnesidir (Sarı, 2010: 1). Tanımlama “*parole*” ile sınırlandırılmış olsa da 1960'lardan bu yana sosyal bilimlerde tartışılmaya başlayan bir konu olduğunu söylenmesi açısından önemlidir.

(38) **İşaret Bilimci Ayşe (Eziler) Kıran**

Ayşe Kıran mutlak bir söylem tanımlamasına girişmez. Ancak söylemsel gösterge bilimden söz eder. Birbirine bağlı tahkiyeli söylemsel yapıların analizinin önemini vurgular: Anlatısal ve söylemsel yapılar göstergebilimsel çözümlemenin omurgasını oluşturur. Söylemsel göstergebilimin önemli özelliği, tek başına bir tümcenin tersine “söylem”in bir belleği olduğunu kabul etmesidir: kesinleşmiş her durum bir önceki durumu varsayar.(...) Greimas'a göre göstergebilimde en önemli ilerlemeleri söylemlerin anlatısal çözümleme aşaması kaydetmiştir. Bu düzlemi oluşturma sırasında Greimas, Prop'un yaklaşımına işlerlik kazandırmıştır (Kıran, 2004: 57).

1.3.2.2. **Sosyolinguistik Temelli Söylem Yaklaşımı**

(39) **Dilbilimci Deniz Zeyrek**

Zeyrek, “*Söylem ve Toplum*” adlı yazısında Benjamin & Wolf dil-kültür kuramı, Austin –Searle Söz Eylem Kuramı (*speech acts theory*), Hymes Konuşmanın Etnografisi (*Konuşma Kullanım Bilgisi*), Gumpertz, Gofman'ın Etkileşimsel Sosyolinguistik Kuramı, Schegloff, Sacks'ın Konuşma Çözümlemesi (*Conversation Analysis*), Labov ve Fanshel Değişke Çözümlemesi (*Variationist Approach*) gibi söylem kuramlarını açıklarken zaman zaman bu yaklaşımlara göre söylem tanımlaması yapmıştır: Söz eylem kuramı olarak söylemde her cümle sözle yerine getirilen bir eylemdir (Zeyrek, 2009: 32). Değişke Çözümlemesi yaklaşımı konuşma çözümlemesinin tersine dilbilgisi yapılarının bir metin içinde belli anlamların belli işlevleri olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu bakış açısına göre söylem (ör. *anlatı ve liste*) aynı şeyi söylemenin değişik yolları olabilir (Zeyrek, 2009: 45). Değişke çözümlemesi yöntemine göre söylem parçaları dizgeli bir biçimde birbiriyle dizgeli bir ilişki içerisinde olan bağımsız bir birimdir. Bu açıdan bakıldığından metnin kendisi de bağlamı oluşturmaktadır. Söylem ise metin ve bağlam arasındaki ilişkilerde anlam kazanan dolayısıyla her iki öğeyi içine

alan kavram. Söylem konusunu inceleyen tüm yaklaşımlar metin ve bağlam arasında bir ilişki olduğunu kabul eder (Zeyrek, 2009: 46). Söylem, tek başına ne metin üreticisinin ve metnin ne bağlamın ne de toplumsal kurumun oluşturabildiği bir yapı değildir. Söylemin en önemli özelliği bu öğelerin birbiriyle girdiği ilişkilerin doğurduğu süreçlerde oluşmasıdır. Ayrıca gerek metin gerek bağlam, gerekse toplumsal durumlar birbirlerini yenileyici, yeniden kurucu niteliğe sahip oldukları için söylem hiçbir zaman tek ve değişmez anlamları sunamaz, tüm öğelerin diğerleriyle kurduğu ve kuracağı bağlar dolayısıyla söylem sürekli olarak yenilenen, devingen bir olgudur. Bu yönüyle söylem değişik alanlar tarafından incelenmeye değer ve daha da önemlisi, bunu gerektiren bir nitelik taşımaktadır (Zeyrek, 2009: 47). Zeyrek farklı söylem analizi çeşitlerine göre söylemi tanımlamış ve söylem ve bağlam ilişkisine değinmiştir. Söylemin en önemli özelliğinden biri de onun anlamının metinsel ve toplumsal bağlamların değişimine uyum sağlıyor olmasıdır.

(40) **Dilbilimci Şükriye Ruhi**

Şükriye Ruhi, aslında söylemin dil bilimsel ve metin dil bilimsel tanımlamalarını yapmaya çalışırken söylemin bireysellik ve toplumsallıkla olan bağıntılarını da ortaya koyar. Yukarıda daha önce sözünü ettiğimi “*Söylem Üzerine*” adlı kitapta kendisine ayrılan bölümü “Söylem ve Birey”de mevzuyu şöyle açıklar: Saussure dilsel göstergelerin belirli bir toplumsal bağlamda anlam kazandıklarını ileri sürer ve bir dildeki sözcüklerin ses-anlam bağlantılarının o dili konuşan bireyler tarafından paylaşıldığını söyler (Ruhi, 2009: 13). Diyebiliriz ki dil incelemesine nasıl sorusuyla başladığımızda dili söylem olarak inceleriz. Söylem terimi hem günlük dilde hem de dilbilim araştırmaları içinde birçok terim önerilmiştir. Ancak yaklaşımlardaki çeşitliliğe rağmen, kuramların birleştiği düşünce, dilin bir iletişim olgusu olduğudur. Dili bir iletişim olgusu olarak görmek de dili konuşucu dinleyici bağlamında incelemek; yani dilin belli bir zaman uzam bağlamında üretilmiş olan sözce ya da metin olarak nasıl incelenebileceği demektir (Ruhi, 2009: 14). Farklı yaklaşımların söylem üzerine etkilerini göstermek için öncelikle etkileşimselliği fiziksel bedenlerinden yoksun olmak ya da sadece metin ile etkileşim olarak düşündüğünden söylemi sibernetik bir dizge olarak tanımlamıştır. Bu tanım alt yapısını metin dilbilim kurar. Beaugrande ve Dressler söylem konusunda metin ile söylem terimleri arasında fark gözetirler. Buna

göre (i) metin; konuşucu/yazarın ürettiği dildir; söylem ise birbiriyle bağıntısı olan metinlerin oluşturduğu kümedir (Beaugrande ve Dressler 1981; akt. Ruhi, 2009: 14).

Ruhi'nin başka bir bakış açısıyla (ii) bir davranış biçimi olarak gördüğü söylem tanımlamasının arka planı Ervin Goffman'ın geliştirdiği Etkileşimsel Toplumdilbilim'den beslenmektedir. Bu incelemeye göre, herhangi bir söylem sözcelerin dile getirdikleri bilgi kadar, konuşucu ve dinleyicilerin bunlara tutumu tarafından da biçimlenir. Goffman'ın söylem incelemesi için önerdiği yaklaşım bu açıdan etkileşimseldir. Goffman, dil kullanımında bireylerin sözce üretiminde izledikleri stratejilerin saptanmasıyla söylemin kavranabileceğini ileri sürmektedir. Goffman'ın değişimiyle söz konusu stratejileri toplumsal etkileşimin "*trafik kuralları*" olarak işler (Ruhi, 2009: 21). Kısaca değerlendirirsek Goffman'a göre söylem konuşucu/ yazar ile dinleyici/ okuyucu arasında oluşur. Dolayısıyla söylem ayrı ayrı metinlerden oluşmuş bir bütün olmaktan çıkmakta ve konuşucu ile dinleyicinin çevreleri içinde oluşan bir eylem biçimini almaktadır.

(iii) Söyleşisellik (*dialogizm*) ilkesi ilişki kurduğu söylem tanımlamasını Mikhail Bakhtin'in dil felsefesinin temel ögesi olan metinlerarasılık üzerine kurar. Bakhtin sözceyi '*iki yönlü bir eylem*' olarak tanımlar (*Bakhtin sözce için hem söz, hem de söylem anlamlarını içeren slovo sözcüğünü kullanır*). Bu tanım sözcenin üretilmesindeki işlemleri betimlemek için kullanıldığı gibi söz ya da söylemin üretilmesindeki işlemleri betimlemek için kullanıldığı gibi söz ya da söylemin bireye içinde bulunduğu dilsel topluluğun diğer üyeleri tarafından aktarıldığı düşüncesini vurgular. Bireyin dili başkalarının diliyle özdeşlik göstermemesine rağmen her zaman başkalarının dilini de kendi içinde barındırır. Birey kendi anlatım özelliklerini mimari bir yapılanma biçiminde (*architectonics*) kendisini gösterir. Bunun yanı sıra sözce her zaman bir dinleyiciye yöneliktir. Bakhtin'de dinleyici kavramı konuşucu/yazarın kendisi ve kendisine uzaklık, belirginlik ya da bilinçte bulunan başka bireyleri içerebileceği gibi tarih ya da bilimin değerlendirilmesi gibi düşünce boyutlarında bir dinleyici kavramını da içerir: yani sözce '*ben ve başkası*' bağlamında ortaya çıkan bir üretilimdir. Dolayısıyla her sözce tek bir sestem değil, birçok sestem oluşur (Bakhtin, 1981; akt. Ruhi, 2009: 23). Sözün söyleşisellik ilkesi dil –kültür dediğimiz ilişkinin söylem içindeki yapılandırıcı işlevini kavramamızı sağlar (Ruhi, 2009: 21).

(iv) Bireyin söylemin incelemek başlığıyla verdiği söylemi bireyin dil üretimi açısından incelemek, ister bilişsel, ister toplumdilbilimsel yaklaşımla olsun; bireyin kendi dilinin başka bireylerin diliyle paylaştığı ya da farklı olduğu anlatım özelliklerini saptamak demektir. Dil öncelikle toplumun dilidir, ama kullanımı bireylerin dillerinde kendini gösterir. Bu açıdan dilin uzlaşım sal özelliğinin bir anlam müzakeresi olarak görülüp bu müzakerenin oluşturucu ve düzenleyici öğelerini betimleyebilmek söylemi kavrayışımızda temel araştırma sorunudur (Ruhi, 2009: 25). Diyebiliriz ki söylemden anladığımız ona yüklediğimiz işlevler ve daha da önemlisi dil anlayışımızla yakından ilintilidir. Bu nedenle söylem incelemesine yönelmek öncelikle dil felsefemizi tanımlamaktan geçer düşüncesindeyim (Ruhi, 2009: 26).

Özetlersek söylem (i), metin dilbilimsel açıdan metin; konuşucu/yazarın ürettiği dildir; söylem ise birbiriyle bağıntısı olan metinlerin oluşturduğu küme (ii), sosyolinguistik açıdan Goffman'ın bakış açısıyla söylem, konuşucu/ yazar ile dinleyici/ okuyucu arasında oluşan bir davranış biçimi; (iii) Mihail Bahktin perspektifiyle metinlerarasılık açısından söyleşisellik (*dialogizm*) ilkesi içinde 'iki yönlü bir eylem' ya da sözce 'ben ve başkası' bağlamında ortaya çıkan bir üretimdir.

1.3.2.3. Toplum ve İdeoloji Temelli Söylem Yaklaşımı

(41) **Dilbilimci Dilek Doltaş**

"*Söylem ve Yazın*" adlı yazısında Dilek Doltaş söylemi tarihsel perspektiften şöyle dile getirir: Söylem sözcüğünün bugünkü yüklemeleri genelde post modern düşünürlerin özellikle de Michel Foucault'nun bu sözcüğü tanımlaması ve kullanımıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Foucault'dan önce söylem sözcüğünü modernist anlamda kullanan belli başlı yazın eleştirmenleri arasında Mikhail Bakhtin ile Roman Jakobson'u görürüz. Mikhail Bakhtin 1940 da yazdığı sanılan ancak ilk defa 1967'de Rusya'da yayınlanan *From The Prehistory of Novelistic Discourse (Romanın Türü ve Söylemin Tarih Öncesinden)* başlıklı yazısında söylem sözcüğünü geleneksel anlamıyla, yani düşüncenin dil yoluyla iletişimi olarak ele alır. Bu yazıda "özel bir roman türü söylemden söz ediyoruz çünkü söylem yalnız romanda kendine özgü bütün potansiyelini ve gerçek derinliğini ortaya koyabilir." der (Bakhtin, 1988: 132).

Roman Jakobson söylem sözcüğünü tüm anlatım ya da aktarım dizgelerini kapsayıcı bir kavram içinde kullanır. Jakobson bu yazısında söylem kavramına da değinir ancak söylemi sözel dilin nitelikleriyle sınırlamaz, onu tüm iletişim biçimlerini de kapsayan bir kavram olarak ele alır ve şöyle der:

Dilbilim söylemi ile “*söylem evreni*” arasındaki ilişkiyi ilgilendirebilecek tüm sorunları araştırabilir; bu evrenin nesi sözle ifade edilmektedir. Ve nasıl ifade edilmektedir. Ancak mantıkçıların da dediği gibi bunlara ilişkin bilim dışı olguların gerçeklik değeri tabii ki genellikle sanatın ve dilbilimin sınırlarını aşar (Jakobson, 1988: 33).

Jakobson böylece söylemi iletişime özgü tüm anlatım dillerini de kapsayabilen, dahası bunların dışında kalan olguları da içerebilen bir düşünce aktarım biçimi olarak ele alır.

Bugün batı düşüncesinde söylem sözcüğünü Foucault’nun getirdiği yüklemelerden bağımsız olarak ele almak mümkün değildir. Michel Foucault söyleme ve söylemin kökünde yatan bilgi ve düşünceye, modernist eleştirilerden farklı olarak, tarihsel, kültürel ve ideolojik bir tavırla yaklaşır (Doltaş, 2009: 48-49).

(42) **Dilbilimci Semiramis Yağcıoğlu**

Dokuz Eylül Üniversitesi dilbilim bölümü kurucuları Yağcıoğlu ve Oktar’ın söylem üzerine görüşleri yukarıda değindiğimiz söylem kuramını oluşturan post yapısalcı düşünürler, Eleştirel Dilbilimciler ve Eleştirel Söylem Analizcileriyle aynı düzlemedir. Söylem güç ilişkilerini içinde barındıran (*otoriteye boyun eğen ya da başkaldıran*) toplumsal bir pratik, uygulama veya etki gücü olan bir eylemdir:

Yağcıoğlu 2002’de bu tanıma göre her söylemsel olayın, yani bir metin olarak incelenebilen her dil kullanımı ya da toplumsal pratiğin, belli bir toplumsal yapının ürünü olan kurumsal ve durumsal ilişkiler ağı içinde yer alan, özneler arasında gelişen bir eylem olarak anlaşılması gerektiği belirtilmektedir (Yağcıoğlu; akt. Aksu, 2007: 50).

(43) **Dilbilimci Lütfiye Oktar**

Söylemi toplumsal bir pratik olarak tanımlama belli bir söylemsel olguyla onu oluşturan durumlar, kurumlar ve toplumsal yapılar arasında diyalektik bir ilişki olduğunu öngörmek anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle, söylem toplumsal kurgulayıcı olduğu kadar toplum tarafından da şekillendirilir. Bu anlamda söylem, toplumsal açıdan etkili bir araç olduğu için önemli güç ilişkilerinin yaratılmasına da yol açmaktadır. Bu nedenle söylemsel pratiklerin önemli ideolojik etkileri söz konusu olabilmektedir (Oktar, 1999; akt. Aksu, 2007: 50).

(...) söylemin toplumsal bir ürün ve toplumsal bir pratik olduğu görüşünü benimseyen işlevsel dizgeci dilbilim kuramının temel alındığı Eleştirel Söylem Çözümlemesi yöntemi kullanılmıştır. Eleştirel Söylem Çözümlemesi söylemi—yazılı ve sözlü dil kullanımı- toplumsal bir pratik olarak görmektedir (Oktar ve Değer, 1999: 45-46).

(44) **Dilbilimci Nalan Büyükkantarcıoğlu**

Hacettepe Üniversitesi İngiliz Dilbilimi öğretim üyesi ve ülkemizde söylem analizi ve eleştirel söylem analizi üzerine incelemeleri bulunan Nalan Büyükkantarcıoğlu eleştirel söylem analizcileri gibi söylem kavramını temelde disiplinler arası bir bakış açısıyla toplumsal bir pratik olarak görmektedir. Onun söylem kavramı ve söylemin özellikleriyle ilgili görüşleri şöyledir: Bilim, günümüzde eriştiği noktada disiplinler arası çalışma yöntemiyle bilgiyi çok daha açıklayıcı ve kapsamlı üst- kuramlara varmak için kullanmayı amaçlarken, dilin bilimsel olarak incelenmesine koşut olarak, yazın eleştirisi de geçmişten bu yana geçirdiği evrelerden sonra bilimsel bir etkinlik olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bu süreç özellikle 20. Yüzyılda toplumsal bilimlerin karşılıklı etkileşimi ve gelişimsel süreçte olduğu gibi, bir önceki kuramın gerçeklik adına açıkladığı aşma dürtüsüyle yakından ilgilidir. Bunların yanı sıra, dilbilimin büyük bir hızla gelişerek özel alt-alanlara ayrılması, dile ilişkin olguları açıklayan kuram ve yöntemlerin artması, dilin yaşam pratiği içindeki her görünümde var olduğunun anlaşılması ve giderek yazınsal metinlerin incelenmesinde de dilsel çözümlemenin açıklayıcı gücünün belirlenmiş olması büyük önem taşımaktadır.(...) Özne beğeniden bilimsel ölçülere uzana süreçte yazın eleştirisi, dile ilişkin olguların farklı toplumsal bilimlerin araştırma alanına girmesi, dilbilimin giderek disiplinler arası çalışmalara yönelmesi ve *söylemin bir toplumsal pratik* olarak incelenmesinin öne çıkması sonucu yalnızca yazın insanların değil, diğer bilim insanlarının da ilgi alanı içine girmiştir (Büyükkantarcıoğlu, 2001: 17).”

Yazınsal eleştirinin geçmişi Eski Yunan düşünürlerine dek uzanıyorsa da, yazınsal metinlerin ayrı bir alan olarak gelişen dilbilim içinde incelenmesi 20.yüzyılın başında yapısalcılık akımıyla başlamış ve “*dilin yazın alanında kullanım biçimlerini inceleyen bir bilim dalı olarak bilinen biçembilim*¹¹⁰”in (Erden, 1998: 11) gelişmesiyle yenilik kazanmıştır.

¹¹⁰ Biçembilim: Stylistic.

Saussure ile başlayan yapısalcılık, dilin bir dizge (*sistem*) olduğunu ve bu dizge içinde gösterenle gösterilenin ilişkisinden doğan göstergelerin ardışık (*syntagmatic*) ya da yer-değiştirebilir (*paradigmatic*) bir bağıntı içinde bulunduğunu belirtir. Anlamlandırma, gösteren ile gösterilen bağıntısının dil dizgesi içinde diğer göstergelerle ilişkisinden doğmaktadır. Saussure'e göre birey anlamı bu şekilde imlendirilmekte, bu dilsel imlendirme eylemi de toplumsal, kültürel bir uzlaşım içinde yer almaktadır. Diğer bir deyişle, dilin toplumsal yönü (*langue*), bireysel sözü (*parole*) belirler. Gösterenle, gösterilen arasındaki bu rastlantısal, uzlaşım bağıntıdan ve göstergelerin öncül sayılmasından ötürü dilbilim göstergebilimin bir parçasıdır. Bu düzen içinde anlam, kendini oluşturan biçimlerden ayrı tutulamaz. Saussure'ün anlamı toplumsal uzlaşım içinde işlev kazanan biçimsel birimler ve bunların ilişkileri ile açıklamasında, 19. Yüzyıl düşünürlerinden Durkheim'ın “*ortak zihin*” (*collective mind*) kuramı ile aynı yüzyılda başlayan pozitivism etkili olmuştur (Sampson, 1980: 47). Yapısalcılığın etkisiyle yazın eleştirisi yazınsal metni dilsel yapıya ve biçime öncelik veren bir yaklaşımla ele almaya başlamıştır. Örneğin Prag dilbilim Okulu üyelerinden ve Rus Biçimcilerinden Roman Jakobson'a göre dilin yazın işlevini inceleyen yazınbilim¹¹¹ bir bilim dalıdır; yazın işlevi dilin diğer işlevlerinden yalnızca bir tanesidir (Rıfat, 1998: 38).

Benzer şekilde Barthes ve Todorov gibi yapısalcılar da yazını, birincil dizge olan dil dizgesinin içinde ikincil bir dizge olarak kabul ederler.(...) Rus Biçimcilerinin çalışmaları ile metne dönük eleştiri yapısalcı ölçütlerle özerk bir kimlik kazanma yoluna girmiştir. Yapısalcılığın Avrupa'daki görünümü içinde 1960'larda Fransa'daki gelişmelerin en tanınmış isimlerinden biri olan Roland Barthes'a göre eleştiri, evren ve gerçeklik üzerinde bir dil olan yazıdan söz ettiği için bir ikinci dil, bir üst-dildir. Eleştiri evrene yönelik olmadığı için mutlak doğru olmak zorunda değildir (Onarat,19733: 250). Barthes, kültürün de bir dil olarak incelenmesi gerektiğini söylerken, göstergelerin dil var olduğu için oluşabildiğini, bu nedenle Saussure'ün aksine, göstergebilimin dil biliminin bir parçası olduğunu savunmuştur. Yazınsal metin özel bir yapı, bir göstergeler dizgesi sunuyorsa bu, asıl konu olan dilin yetkinliğine bağlı bir durumdur. Yazar yalnızca bir araçtır. Barthes bu şekilde “*yazarın ölümü*”nden söz ederek, anlamın yazar tarafından belirlenemeyeceğini, farklı anlamların gösterge dizgelerinin farklılığı içinde oluştuğunu vurgular (Büyükkantarçioğlu, 2001: 17).

¹¹¹ Yazınbilim: filoloji

Yazın eleştirisinde yapısalcılık çikışlı ancak yeni bir bakış açısı sunan Yapı-Çözümçülük (*deconstructionism*) akımının önemli etkileri olmuştur. Bu akımın önemli isimlerinden Derrida'ya göre, dilin her görünümünde olduğu gibi, yazınsal metinlerde de anlam kesinliğinden söz edebilmek olası değildir. Tüm anlamlar göreceli ve geçicidir. Yazınsal dilin ve yazınsal anlamın yaratıcısı okurdur. Yazarın metni yaratırken aklından geçirdiği anlamın geçerliliğinden söz edilemez. Diğer bir deyişle dilden bağımsız bir gerçeklikten söz edilemeyeceği ve gerçekliğin dil yoluyla gerçekleşebildiği savunulduğundan her okur metindeki dil aracılığı ile kendi anlamını ya da gerçekliğini yaratma gücüne sahiptir. Yapı çözümü ile metindeki anlamsal alt katmanlara ulaşabilmek, kimi kez de metin içindeki yazarın savının tersine savlara ulaşabilmek olasıdır. Gerçeklik, bireysel ya da toplumsal olarak kodlanabilen ve dil yoluyla açılım bulan göreceli ve değişken bir olgudur. Bu nedenle yazınsal metindeki anlamsal kesinlikten söz edilemez; ancak farklı okumalar ve farklı adlandırmalar vardır. Derrida'ya göre, belli bir amaç doğrultusunda kullanılan ölçütler gerçekliğin sınıflandırılmasını sağlarlar ve bu sınıflandırmanın mantığını açıklarlar. Bu da her metnin altında dinamik bir yorum potansiyeli olduğu gerçeğini vurgular (Büyükkantarcıoğlu, 2001: 19).

Birch'in bu kısa örneğinde görüleceği gibi aynı tuncenin farklı amaçlar doğrultusunda farklı "okumalar"dan söz edilebilmektedir.(...) Benzer bir biçimde, okuma eylemi yazma eyleminin önüne geçer. (...) Metni üretilmiş dilsel ve biçimsel yapı olarak ele alan yöntem, giderek yerini okuru gerçekliğin yaratıcısı özne konumunda gören, bu toplumsal ve kültürel koşulların yaratıcısı özne konumunda gören, bu arada toplumsal ve kültürel koşulların da dikkate alındığı bir bakış açısına bırakmaktadır.

Bireyin öncelendiği eleştiri, Fransız psikanalist Jacques Lacan'ın Freud'un psikanaliz kuramına dayalı olarak geliştirdiği eleştiri yaklaşımında da görülebilir. (...) bu yaklaşımda dil, bireyin kendi imgesini yarattığı gerçekliği, diğer bir deyişle, imgesel gerçekliği, toplumsal yapıların sunduğu simgesel düzene bağlayan bir araçtır. İmgesel evre dilden önce var olan ve dil edinmemize katkıda bulunan bir süreçtir. Dilin kullanımı, simgesel düzene uyumu gerçekleşmiş olmak anlamına gelir (Büyükkantarcıoğlu, 200: 19).

Marksist kuramdan etkilenmiş olmakla birlikte; ideoloji kavramına farklı bir bakış getiren ve söylem kuramı ile birçok inceleme yöntemine temel oluşturmuş Fransız Tarihçi Foucault'ya göre kuramsal bilgi de dâhil olmak üzere, tüm bilgi toplumsal, kuramsal ve söylemsel yapıların birleşiminden oluşur (Mills, 1997: 33). Toplumsal yaşam içerisinde bilginin ve söylemin niteliğini toplumsal kurumlar belirler. *Söylem* bu kurumların işleyişine göre bireyler adına bilgiyi ve gerçekliği belirleyici bir işlev görür.

Bireyin algılamaları söylem yapıları ile belirlenmektedir. Kısaca gerçeklik adına yapılan sınıflandırmalar dilsel sınıflandırmalardır. Söylemde ideolojinin incelenmesi, hangi başat toplumsal ve kültürel güç ilişkilerinin göstergeleri ve anlamı oluşturduğunun belirlenmesidir. Foucault'un görüşleri, daha önce sözü edilen Lacan'ın görüşleri ile eklenerek feminist eleştirinin çıkış noktasını oluşturur. Yapısalcı-biçimci incelemelerden söylem incelemelerinin ağırlık kazandığı noktaya uzanan süreç, 20. yüzyılda çok-disiplinli (*multi-disciplinary*) ve disiplinlerarası (*interdisciplinary*) kuramların ve çalışmaların gelişimi ile yakından ilgilidir (Büyükkantarcıoğlu, 2001: 21-22).

Toplumsal ideolojiler, bütünü, anlamın oluşumunda, cinsiyet rollerinin, bireysel ve toplumsal kimliklerin biçimlenmesinde ya da söylemin kurgulanmasında simgesel bir düzen sunar. Öyle ki, bireyin kendini bu simgesel düzenden soyutlayabilmesi çoğu kez olanaksızdır. Bireyin kimliğini, düşüncelerini, tepkilerini, beklentilerini belirleyen toplumsal ideolojiler giderek onu çevreleyen ve sıkıştıran bir halkaya dönüştüğünde, yukarıdaki alıntıda da belirtildiği gibi, "*başkaldırmak, uyum sağlamak ya da çekip gitmek kişisel yaşamın coğrafyasında*" sıradan bir tepki olmaktan öteye gidememekte, diğer bir deyişle, toplumsal ideolojilerin yerleşikliği bireyi, farkında olsun ya da olmasın, kendi yarattığı düzenin içine hapsedmektedir (Büyükkantarcıoğlu, 2000: 176).

20. yüzyılda dilbilim eş-zamanlı çalışmalarla gelişmiş, yeni kuramlarla dilin ve iletişimin özellikleri yapısal, toplumsal, zihinsel düzlemlerde ayrıntılı olarak incelenmiştir. *Metindilbilim, söylem çözümlemesi, edimbilim, bilişsel dilbilim* gibi alt-alanların katkıları ile dil ve iletişim klasik dönemlerdeki sözbilimin bakış açısından çok daha geniş boyutlarda ele alınmaya başlanmıştır. Dil, bireyin zihninde oluşan anlamı ya da niyeti gerek kendi beklentilerine gerek iletişim ortamındaki diğer bireylerin beklentilerine göre kurguladığı bir araç olarak ele alınmıştır. Modern sözbilim, bu

süreçte, bir yandan dil denilen aracı kullanan kişinin niyeti ile söylemin yapılandırılması arasındaki ilişkiyi, diğer yandan dinleyen/okurla söylemin anlamlandırılmış olmasını arasındaki ilişkiyi de inceleyen bir alan olarak gelişmiş, salt yazınsal bakış açılarıyla sınırlı kalmayıp, dilbilimindeki gelişmelerden, özellikle söylem çözümlemesi çalışmalarından büyük ölçüde etkilenmiştir. Dilbilimsel söylem çözümlemesi ve edimbilimin modern sözbilime katkılarıyla amaca uygun bir söylemin nasıl yapılandırıldığı, ne tür önermeler kullanıldığı, bilgi ve anlam yükü taşıyan önermelerin birbiriyle ne biçimde ilişkilendirildiği, sözcük seçimi ve sözdizim özellikleri, anlamın diğer kişi ve kişilerce nasıl yorumlandığı öne çıkmıştır (Büyükkantarcıoğlu ve Yazar, 2006: 93).

(45) **Dilbilim Akademisyeni Leyla Ilgın**

Söylem olgusunu en iyi şekilde içselleştirmiş bilim insanlarından biri de Leyla Ilgın'dır. Leyla Ilgın da aynen Fairclough gibi söylemin ideoloji tarafından kuşatıldığını ya da diğer bir tabirle ideolojilerin söylemden askıya alınamayacağını/izole edilemeyeceğini düşünür. O söylemi şöyle açıklar: Söylem bildirişimdeki dil kullanımı, ideoloji de düşünce ve inanç düzeni olarak tanımlandığında; söylem içinde ideolojiyi barındırır ve çerçeve olarak görülebilir. Bu bağlamda söylem ve ideoloji arasındaki ilişki, iç içelik de ortaya konmuş olur. İdeoloji söylemin içeriğinde aranmaktayken farklı bakış açısıyla ortaya konan tartışma ve görüşler doğrultusunda söylem, ideolojinin yerini alarak biçimde yorumlanmaya başlamış ve bir dilbilim terimi olarak kullanılan söylem, felsefenin de temel sözlükçesine yerleşmiştir. Bireysel kurgu olarak toplum içinde sunulmakta olan söylem, dilsel girdiyi alanların, bu kurguyu yorumlayıp, zihinlerdeki yapılandırmayı gerçekleştirmeleri ile gerekirse kendilerinin de yenilerini kurgulayabilir konumda olmalarını sağlayan işlemler zinciri olarak düşünülmelidir.

Anlam, yaşamın içinde var olduğu gibi süregelirken, dışsal ve yapay bir düzen için, dil birimleri ile ölçüme alınmış rastlantısal olarak dillere yerleştirilmesiyle dili kullanan bireylerin zihinlerinde kodlanmıştır. Bu kodlanma düzeni ile üretim gerçekleşmektedir ve işlemlerin temeli bu kodlamadır. Anlam zihinde bir oluşum olarak bireyle tarafından dile getirilir. Söylem dile getirmedeki dil parçasıdır. Bildirişimde dil kullananların zihinlerindeki soyut anlamı somut ses dizgeleriyle birbirlerine aktarımı

temeldir Bu aktarımda kime, neyin, niçin, ne zaman ve nerede, kim tarafından, nasıl aktarıldığı, anlamın bütünleşmesi açısından önem taşır Aktarım bir üretim ve gerçekliğin kurgulanmasıdır. Dinamik oluşum ve denetim, edinilmiş belli ilkelerle sürdürülür. Söylem bildirişim ortamının özelliklerine göre çeşitlenmektedir. Bakhtin'e göre (1981: 281) bir sözcenin dilsel bildirimi ortak dil karşıtlığı anlam da aynı konuda başka söylenenler karşıtlığı olarak anlaşılmalıdır. Toplum içindeki düzenli farklılık, başkalaşım, farklı toplumsal "sesleri" çıkmaktadır. Bu toplumsal "çok seslilik diye adlandırılan, üretilmiş dil örnekleri söylemlerdir (İlgin, 2003: 285-87).

(46) **Sosyolog ve İletişim Bilimci Ünal Özkay**

Ünal Özkay dil ve kültür tanımlaması yapılırken kullanılan ayna metoforunu söylem için kullanır. Bu anlayışta da söylem ideolojiden kopmaz, kopamaz: Söylem iletişimsel etkinlikleri çevreleyen, toplumu yansıtan bir aynadır. Toplumsalın an ve an kendini gördüğü bu ayna akışkandır. Toplum, söylem alanı dolanımıyla dil ve düşünceye dayanan diğer alanlarla ilintilenir. Bu bağlamda ideoloji söylem alanı ile etkileşim içerisinde olan alanların bir tanesidir. Bu anlamda söylem yansız ya da iktidar ilişkilerinden soyunuk bir yapılanımda değildir (Özkay, 2003: 9).

(47) **Sosyolog Hakan Yılmaz**

Sosyolog Hakan Yılmaz'ın söylem hakkındaki görüşleri Foucault'un söylem tanımlamalarının özeti gibidir: "Söylem, nesnelere biçimlendirmekte kalmamakta, iktidar ilişkilerini üretmektedir. Ayrıca bu ilişkileri desteklemekte ve özgün bilgilerle sınırlandırmaktadır. Örneğin modern söylem, kendine özgün bir iktidar-bilgi ilişkileri üretmektedir. Bu açıdan söylem; bilgi, hakikat ve gücü düzenleyen bir sistemattir; bilgi, söylemlerin içinde yer almaktadır (Yılmaz, 2007: 16).

(48) **İletişim Bilimci Çiler Dursun**

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi öğretim üyesi olan Çiler Dursun, haber söylemi ve ideoloji kavramları üzerinde çalışan bilim insanlarından biridir. Kendisinin "Teori ve Politika" dergisindeki "*İdeoloji, Dil, Söylem ve Anlam İlişkisi*" adlı

makalesinde söylem üzerine dile getirdiği görüş ve düşünceleri şöyledir: (...) söylem bir yandan dil ve ideoloji arasındaki ilişkinin anlaşılmasına yardımcı olmakta, diğer yandan da ideoloji kuramının sorunları karşısında alternatif çıkış yolları arayan ve gerçeklik karşısındaki kuşkuculukları ile bilinen çeşitli akımların (*postyapısalcılık, postmarksizm, postmodernizm vb.*) merkezi kavramı olarak ortaya çıkmaktadır (Dursun, 2001: 46). Belirli toplumsal göstergelerin çatışan toplumsal çıkarlar tarafından çekiştirilmesiyle dinamizm kazanan anlamın üretimi, Voloşinov'a göre farklı grupların gösterge/işareti denetleme mücadeleleriyle ve bu mücadelenin varoluşu hem yansıtması hem de çarpıtması ile yakından bağlantılıdır (Mumby, 1989: 294- 295). İşaretin çarpıtılması, ideolojik bir bağlamda, bir işaret ile onun göndergesi arasındaki ilişkilerin çeşitli yollarla değiştirilmesi süreciyle mümkün olmaktadır. Çarpıtma süreci üç farklı düzeyde görülmektedir: İlk olarak, tanım gereği, her bir sembolik söylem kendisinden başka bir şeye gönderme yapar; böylece dikkat, sembolik öğeden uzaklaştırılarak sembolik signifiers'a doğru çarpıtılır. İkincisi, tek bir işaret potansiyel olarak çok sayıda göndergeye sahiptir. Üçüncüsü, "temsiliyet sistemleri" olan ideolojiler, bizim dünyayla veya ötekiyle kurabildiğimiz ilişkiler içerisinden anlam sistemlerini eklemeler. Thompson da ideolojinin, göndergesel alanın kayganlığı ile işlediğini ve bu kayganlığın, egemenlik ilişkilerini gizleyebildiğini vurgulamaktadır (Thompson, 1984: 36).

(49) İletişim Bilimci Barış Çoban

Barış Çoban söylem üzerine Türkiye'de hazırlanmış ender kitaplardan biri olan "*Söylem ve İdeoloji*" adlı kitabın editörlüğünü yapmıştır. Yine bu kitapta eleştirel dilbilimci Norman Fairclough'a ait makalelerin çevirisini yapmıştır. Ayrıca söz konusu kitapta van Dijk, Sara Mills ve Jhon Wilson'a ait makalelerin çevirileri özellikle eleştirel söylem analizine, politik söylem analizine ışık tutmuştur. Barış Çoban, söylemi salt eylem olarak görmektedir. Onun söylem, ideoloji ve eylem arasındaki ilişkiyi söyle dile getirir: "Söylem, tüm dilsel üretim süreçlerinin dayandığı temel alandır. Dil ve bilincin üretici birlikteliği bağlamında insanın bilinçli tüm etkinliklerinin bileşenlerinden bir tanesi de diyalektik bir zorunluluk olarak, bağlamsal ve dilsel bir pratik olan söylemdir. Söylem dilsel bileşenlerin dışında tüm diğer ifade etme biçimlerini de kapsar, bunlar görsel, göstergesel, davranışsal vb. de olabilir. Söylem eylemden bağımsız bir pratik değildir. İnsan yaşamında tüm pratikler etkileşimsel olarak bir arada var olur, bu

bağlamda insani pratiklerin söylemsel ve eylemsel olanları değişik bağlamlarda bitişir, kesişir, bütünleşir. İdeolojik olan bağlamlarda ise söylemler arasında mücadele yaşanır. Maddi yansımaları da olan bu mücadelenin somutlanımı ise tam olarak eylem alanında görülür. Egemen sınıflar ve ezilen sınıflar arasındaki mücadele farklı alanlarda farklı yöntemlerle sürdürülür. Toplumsal alan bu nedenle süreğen bir devinim içerisindedir., toplumsal alan üzerindeki söylemsel alan ve bu alanı kesen ideolojik alan ve maddi yaşamı imleyen eylemsel alan arasındaki etkileşimler ve eklenimler bir çok sorunsalın doğduğu ve çözüleceği tarihsel bağlam ve alanlara gönderme yapar (Çoban, 2003: 245).

Söylemin ne olduğuna dair yapılan çalışmalar, söylemi ‘eylem’, ‘ideoloji’, ‘diyalektik’ gibi kavramlarla ilişkilendirerek açıklamaya çalışmaktadır. Bu da söylem kavramının ne kadar geniş bir çerçevede ele alınabileceğinin göstergesidir. “Toplumsal yaşam alanında günlük insani pratiklerin çoğu söyleme dayanmaktadır. Söylem neredeyse tüm toplumsal alana yayılmıştır ve toplumsalın kendini ifade ettiği temel alanlardan bir tanesidir (Çoban, 2004: 23).

Söylem toplumsal iletişim bağlamında, bağlamsal dilsel bir pratik olarak toplumsal ilişkiler için temel önemdeki alanlardan bir tanesidir ve hegemonik mücadelenin en canlı yaşandığı yerlerdendir (Çoban, 2003: 270).

1.3.2.4. Metin Temelli Söylem Yaklaşımı

(50) **Dilbilimci Doğan Günay**

Söylem kuramının en büyük paradokslarından söylem ile metin farklılığı ya da özdeşliği meselesine Günay, metin perspektifli yaklaşmaktadır. Böyle olunca Günay’ın metin tanımını belirtmek gerekir:

Metin (*Lat. Textus (dokuma) > texere: dokumak*), belirli bir bildirişim bağlamında bir ya da birden çok kişi tarafından sözlü ya da yazılı olarak üretilen bir dil dizgesi bütünüdür. Bir başka deyişle bildirişim değeri taşıyan, eyleme yönelik devingen bir bütündür. Bildirişim değeri olmayan yazılı ya da sözlü belge metin değildir. Kısaca metin başı ve sonu ile kapalı bir yapı oluşturan dilsel göstergelerin art arda geldiği anlamlı bir yapı olarak tanımlanabilir. Her metnin göndergesi öncelikle kendi

üzerindedir.(...) Her metin, anlam bütünlüğü oluşturan metin parçacıklarının (*tümce ve tümce değerindeki birliklerin*) toplamıdır. İşte bu metin parçacıklarının birliği “metin içeriğini” oluşturur. Yazınsal metnin anlamı da metnin yansıttığı varsayılan tüm anlamları vermesi amaçlanan biçimsel anlatımı ile içeriği arasında gidip gelen karmaşık bir edimdir. Bir metinden söz edebilmek için, dilsel öğelerden bir kesitin somut ve elle tutulur bir varlığının olması gerekir. Bir metnin somut durumu kişiler arası iletişim edimi çerçevesinde sözceleme edimini oluşturur. Dilsel açıdan metin birbirini izleyen, sıralı ve anlamlı bütünler oluşturan tümceler dizgesidir. Bu diziliş rastlantısal bir durum değildir. Aksine yazar tarafından bilinçli olarak belli bir mantık sırasına göre dil bilgisel ulamlara¹¹² ve metnin işleyişine göre yapılmıştır.

Üretim koşullarını belirten sözceleme durumu açısından iki tür söylem bulunmaktadır: Sözceleme durumuna gönderimde bulunan söylemler ile kendi üzerine gönderimde bulunan söylem. Sözceleme durumuna gönderimde bulunan söylemlerde, söylemlerin anlaşılması için üretim yeri, zamanı ve söyleyen kişinin bilinmesi gerekli iken kendi üzerine gönderimde bulunan söylemlerde bu tür bilgilere doğrudan gereksinim duyulmayabilir. Benzer şeyler gönderge açısından da söylenebilir. Bazı söylemlerdeki göndereler, söylemin üretiliş yeri zamanı ya da kişisine gönderimde bulunur. Bazı söylemler ise kendi üzerine gönderimde bulunur. Sözceleme durumuna gönderimde bulunan söylemlerde her söylem ben/şimdi/burada bağlamında üretilir. Sözceleme durumuna gönderimde bulunan söylemler sözceleme aşaması bilinmeden anlaşılabilirler (Günay, 2005: 327).

1.3.2.5. Metinlerarasılık Temelli Söylem Yaklaşımı

(51) Fransız ve Batı Edebiyatı Anlatı Bilim ve Göstergebilim Akademisyeni Kubilay Aktulum

En küçük dil bilgisel birim olan fonemden en büyük dilbilimsel birim söylemin de ötesindeki olgu ise metinlerarasılıktır. Belki de söylemi de aşan bir dil birimidir. Metinlerarasılık söz konusuysa artık tek anlamlılıktan da söz edilemez. Metinlerarasılık üzerine çalışan akademisyenlerden bir olan Kubilay Aktulum “*Metinlerarası İlişkiler*” adlı kitabında söylem, metin ve metinlerarasılık kavramlarını şöyle açıklar: “(Özellikle

¹¹² Ulam: Kategori

Kristeva ve Barthes) girişimlerine sıkı sıkıya bağlı olarak ortaya çıkan metinlerarasılık kavramı, metnin özerk olduğu düşüncesini benimsedikten sonra, yaygın olarak kullanılan bir kavram olur. Önceleri metinler, çoğunlukla tarihe, yazarın psikolojisine, erklerine göre ele alınıyordu. Ancak sonradan söylemlerin iç içe geçtikleri, yapıtların üst üste gelerek birbirleriyle karıştıkları, her yazınsal metnin aslında “*çoksesli*” özellikte olduğu, metnin ve anlamının büyük ölçüde metinlerden gelen kesitlerin iç içe geçmelerine bağlı olarak üretildiği savı ileri sürülerek yeni metin tanımı ve anlayışı ortaya konur. Rus biçimcilerinin biçimci çalışmalarında esinlenen dili yalnızca bir araç olmaktan çıkararak aynı zamanda araştırma konusu yapan anlatı bilimciler ya da yazın bilimciler metni ayrışık parçaların yeni bir birleşim düzeni olarak algılayıp, önceki metinlere, söylemlere göndermeyen metnin neredeyse olmadığı düşüncesinde birleşimler (Aktulum, 2000: 7-8).

1.3.2.6.Hermenötik Temelli Söylem Yaklaşımı

(52) **Dilbilimci Gürkan Doğan**

İletişim ediminin cümle ile sınırlanamayacağını ileri süren anlayış günümüz dilbiliminde büyük ölçüde benimsenmiş durumdadır. Metin ve söylem kavramaları arasında genel bir uzlaşmadan söz edilmese bile, tümcenin bir soyutlama olup bağlam bağıntılı olmayacağına ilişkin saptama en azından anlambilim- edimbilim ayrımı savunanlarca sürekli olarak dile getirilmektedir.

İletişimde tümceden çok metin ya da söylemin önemszenmesi, dil kullanıcısına ilişkin bütün ayrıntıları içine alacak şekilde bağlamın önemszenmesi anlamına gelmektedir (Doğan ve Kocaman, 1999: 65).

Söylemi yorumsayıcı (*hermeneutik*) bakış açısıyla açıklayan Doğan, “*İnsanların açık olarak dile getirdiklerinden çok dile getirmedikleri, yani ima ettikleri – sezdirdikleri – anlamlar aracılığıyla anlaştıkları gerçeğini göz önünde tutarsak, önemszenmesi gereken bir boyut da kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.*” der. Böylelikle anlam bakımından öznel bir alan olan yorumlama olgusuna nesnel bir biçimde yaklaşmak kaçınılmaz olmakta ve sonuçta da farklı kuramsal yaklaşımlara başvurulmaktadır”, der. Tümce ötesi dil çalışmalarıyla ilgilenen araştırmacılar bir kavramın anlamından çok

'söylem' içindeki anlam'ını anlamını ön plana çıkarmaktadırlar. Böylelikle bildirişim sonunda bildirişim sonucunda ortaya çıkan/çıkarılan 'anlam'a ilişkin olarak şöyle bir saptamada bulunulabilir: ,insanların dile getirdikleri değil, söze dökmedikleri anlam(lar)ı iletmek konusunda gösterdikleri beceri önemsenmeye değer durmaktadır (Doğan, 2009: 82-83).

1.3.2.7.Felsefe Temelli Söylem Anlayışı

(53) **Felsefe Akademisyeni Betül Çotuksözen**

“*Felsefi Söylem Nedir*” adlı kitabında Betül Çotuksözen söylemi şöyle tarif eder: Söylem gerçekten kullanım bağlamı son derece zengin olan bir kavram/terim. Herkesin kabul edebileceği gibi, bilgileri birbirinden farklı kılan elde edilmiş ve sunu biçimleridir. Her bir iletişim bağlamı aslında bir söylemdir. Her bilgi kendine özgü söylemiyle aktarılır (Çotuksözen, 2000: 10-11).

1.3.2.8. Sentezci Söylem Yaklaşımları

(54) **Bir İletişim Akademisyeni Edibe Sözen**

1999 yılında “*Söylem*” adlı kitabıyla ve sonraki akademik yayınlarıyla söylem analizi üzerine çalışmış yetkin akademisyenlerden biri olan Edibe Sözen'in söylem tanımlamaları etimolojik, dil bilimsel, sosyolojik, psikolojik ve ideolojik yönelimli olmak üzere sentezci bir görünüm arz eder: Etimolojik olarak söylem terimi, Latince 'discurrere' oraya buraya koşuşturma, gidiş gelişler) kelimesinden, ve/veya 'uzaklaşma', 'eritme', 'yayıma' ile discursus kelimesinin muhtelif versiyonlarına karşılık gelir; mecazi anlamda da 'özne hakkında uzun uzadıya konuşma', 'bir şey hakkında iletişim' anlamına gelir. Ortaçağ Latincesinde discursus, '*harareti tartışma*' ve 'bir yörtünge etrafında dönen' karşılıklı iletişim ve görüşme anlamına gelir (Sözen, 1999: 19).

Söylem bir meta-eylemdir ve ideoloji, bilgi, diyalog, anlatım, beyan tarzı, müzakere, güç ve gücün mübadelesiyle eyleme dönüşen dil pratiklerine ilişkin süreçlerdir. Söylem sosyal, siyasi, kültürel, ekonomik alanlar gibi, sosyal hayatın tüm yönleri ile ilişkilidir (Sözen, 1999: 20).

Bir söylemin kurulması için diyalog şarttır, diyalog, yazar-okuyucu veya konuşan-

işiten arasında anlamın üretimine izin veren bir süreçtir. Ancak, diyalog esnasında ortaya çıkan anlam, söylem için geçerli olmakla birlikte yeterli değildir. Sessizlik de bir diyalogdur. Esas olan, anlamların değiş tokuşudur. Anlam değiş tokuşu, sadece özne ya da metinlerden kurulu dünya değil, öznelerarası ya da metinlerarası bir dünyaya işaret etmektedir (Sözen, 1999: 14).

(55) **Siyasal Bilimci Serpil Sancar Üşür**

Fikret Başkaya editörlüğünde hazırlanan “*Kavram Sözlüğü I*’de söylem kavramını Söylem başlığı ile etraflıca açıklayan Serpil Sancar’ın söylem hakkındaki tanımlamaları da disiplinler arası sentezci bir eğilim gösterir: İnsan zihni ile dışsal gerçeklik arasındaki ilişkinin kuramsal çözümlenmesi, sosyal bilimlerin ve özellikle de epistemolojinin temel tartışma alanlarından biridir. Felsefenin klasik sorusu olan, kendi dışımızdaki gerçeklik (nesnellik) ile bizim bilincimizin/düşüncemizin (öznel) nasıl bir ilişki içerisinde olduğu ve birbirlerini nasıl etkilediği/ belirlediği sorusuna yanıt verme çabaları sonucu oluşan geniş bir tartışma alanı vardır. Söylem kavramı, maddi toplumsal pratiklerin kendi başına var olan ve bilince dışsal oluşumlar olarak değil; insanın anlamlandırma pratiği olarak dil kullanımı dolayımı ile var olan ve dilin içinden geçerek oluşan anlamlandırma bütünlerine verilen addır. Nesnel ve maddi toplumsal pratikler dil ile adlandırılıp anlamlandırıldığı için dilin anlam üretme kuralları içinde algılanır ve bilincin anlamlandırma çabası içinde var olurlar ve bu sayede söz alanları olarak söylemler ortaya çıkar (Üşür, 2007: 579).

Saussure dil ile sözü (*parole*) birbirinden ayırır; dil bir anlamı olmayan işaret ve seslerden oluşan sistemli hale getirilmiş şeyler iken, söz bir toplumsal pratik içinde üretilen ve anlamı üzerinde uzlaşılan toplumsal olgudur. Dilsel işaretler ile bunları kullanarak anlam üreten söz arasında hiçbir doğrudan önceden belirli bir ilişki yoktur. Söz toplumsal bir etkinliktir. Ve aynı dilsel araçlar (*harfler, cümleler sesler vb.*) kullanıldığı halde çok farklı sözler yani anlamlar üretebilir. Saussure’ün söz (*parole*) kavramı yapısal dilbilimciler ve daha sonrası post-yapısalcı ve yorumsamacı kuramcılar tarafından yeniden tartışılmış, tanımlanmış ve söylem kavramı bu süreçte doğmuş ve gelişmiştir (Üşür, 2007: 580).

İKİNCİ BÖLÜM

2.0. Yöntem Olarak Söylem Analizi

Terminolojik olarak 1950'lerde ortaya çıkan söylem analizi, 1960'lardan bu güne değin sosyal bilimlerde gerçekleşen dilbilim ve söylem dönüşümlerinin ardından dilbiliminin içinde ve dışında başlı başına bir disiplin olarak çalışmaktadır.

2.1.SÖYLEM ANALİZİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

Söylem çalışmalarını Van Dijk (1985: 1-2) başlangıçta eski ve yeni olmak üzere iki kategoriye ayırır. Eskisi için bundan 2000 sene öncesindeki klasik retorik, edebiyat ve hitabet (*iyi konuşma sanatı*) ve dil çalışmalarına kadar takip edilebilir. Tarihsel kaynak olarak özellikle antik çağlardaki retorik çalışmalar, insanları etkilemek üzere sözün kullanımına dayanıyordu. Bu anlamda bugünkü söylem çalışmalarıyla o günkü retorik çalışmaları arasında büyük çapta yakınlıklar bulunmaktadır. Bu bağlamda klasik retorik, çağdaş stilistiği, yapısal söylem analizini öngörür. İletişim bağlamındaki davranış değişiklikleri, bellek organizasyonu, sezgisel, bilişsel, toplumsal psikoloji kavramlarını içermektedir. Fakat daha sonra Dijk Ortaçağ'da retorik'in on altı ve on yedinci yüzyıllarda okul programlarında ve akademik araştırmalardaki önemini kaybettiğini belirtir. Ona göre yirminci yüzyılın başlarında yapısal dil analizinin doğuşuyla retorik beşeri bilimlerde kendine öncelikli bir yer edinmiştir. Bir yandan okullardaki hitabet kitaplarında diğer yandan da edebi dilin çalışmaları ya da stilistik içinde yer aldı. Daha sonra beşeri bilimlerdeki yeni alanların gelişmesine paralel olarak bağımsız bir akademik disiplin olan retorik'in öneminin azalması söylem analizinin ortaya çıkmasına yol açacaktır. Rusya'da antropolojide, poetika ve dilbilimindeki meydana gelen gelişmeler neticesinde Rus biçimcilerinin girişimleri söylem analizinin öncüleridir. Özellikle 1928 (*ilk İngilizce çevirisi 1958*) yılında Vladimir Propp "*Masalın Biçim Birimi*" adlı eseri söylem analizinin adı konulmamış nitelikli ilk örneğidir. 40'lı yıllarda semiyotik, poetika, antropoloji ve psikolojiye etki etmiş bu eser bugün dahi başta antropoloji olmak

üzere birçok beşeri bilimlerin çekim merkezindedir. 1960 yıllara gelindiğinde Rus Biçimcilerinin (Özellikle *Çek Biçimcileri*) yeni çalışmaları ve Fransızca çevirileriyle yapısalcı incelemeleri ve 1920'ler ve 1930'larda Propp 'tan ve yapısalcı dil bilimden etkilenen kültür incelemeleri ve özellikle mit (söyle(n)) incelemeleri söylem analizinin tarihsel parçaları olarak değerlendirilir.

1960'lı yıllara gelindiğinde Barthes, Greimas, Todorov ve diğer yapısalcı tahkiye analizcilerinin semiyotik sınıflandırmaları da söylem analizinin özellikle edebi alandaki önemli girişimleri olarak değerlendirilir (van Dijk, 1985: 2).

Yapısalcılık ve Metin Analizi (1964 – 1972)

1964'lü yılların ortaları ve 70'li yılların başlarına kadar özellikle Fransa'daki metin incelemeleri modern söylem incelemelerinin kökeninin tespiti için haklı bir göstermedir. Bu yıllarda Bremond tarafında gerçekleştirilen Prop'un yeni bir eleştirel analizi, Todorov'un Edebiyata modern dilbilim ve semantiği uygulaması; en bilinen genişlemesiyle Metz'in Film Analizi, Yine Barthes tarafından gerçekleştirilen reklam resimlerinin ünlü retorik analizi ve aynı zamanda Barthes'in yeni bir semiyotik disiplini olarak tanıttığı semiyoloji. Bunlardan iki yıl sonra diğer bir önemli konu da aynı yazarlar ve onlara ilaveten Greimas, Eco ve Gennete'in yapısalcı tahkiyeli analiz çalışmaları belirtilebilir. Bütün bu yazarların metotları araştırma nesnelere, yönelimleri arka planları tek türülükten (*homogeneous*) uzak olsa bile bu girişimlerde tutarlılık sağlayan ve geniş bir dilbilimsel ilham kaynağı olan semiyotikten etkilenmeler söylem analizinde müşterek bir ilgiydi.

1964'te okyanusun diğer yanında Dell Hymes'in "*Language in Culture and Society*" kitabıyla ayın etki görüldü. Bu çalışmalarda "söylem" ve "metin" kelimelerine rağmen söylem analizine hâkim bir katkı sağlanamamış, fakat bu kitapta konuşma biçimlerine dikkat çekilmiştir. Daha sonraları söylem analizi içinde "*konusmanın etnografisi*" olarak isimlendirilecek bir alt disiplinin analitik bir yönelimi bu kitapla gerçekleştirilmiş oldu.

Aynı zamanda Hymes'in koleksiyonu dilbilimsel antropolojinin ya da antropolojik dilbilimin büyük isimlerini (ör. *Boas, Greenberg, Goodenough, Lévi-Strauss, Malinowski, Firth, Sapir ve diğerleri*) içermez. Bunun yanı sıra sosyolengüistik olarak isimlendirilecek olan çalışmanın koleksiyonu (*Brown,*

Bernstein, Gumperz, Bright, vd.) içerir. Bu sadece söylemin biçimi, ifade şekli ve edebi sanat değil aynı zamanda toplumsal, kültürel, tarihsel bağlamlar ve sistemli bir şekilde çalışan dil kullanımlarının karnesinin çeşitlenmesidir. Bütün bu çeşitlenmiş karne de yayımlanan kitaplar Chomsky'nin “*Üretimsel Dönüşümlü Dilbilgisi*” bu kitaplarda sıkça görülür. Bir de onun 1952 yılında yazdığı “*Syntactic Structure*” adlı makalesine sadece indekslerde gönderimde bulunulmuştur. Hymes'in koleksiyonunda söylem analizinde yeni gelişmeler için aynı zamanda bir artalan sağlayan tagmemik¹¹³ dil yaklaşımını geliştiren gönderimde bulunduğu diğer bir isim de Pike'tir (1967). Onun ve takipçileri (Grimes, 1975; Longacre, 1977) tarafından indejen (*bir yöreye özgün*) bir dilde tahkiyevi çalışmaları söylem analiziyle yakıdan ilişkili olmuştur.

Avrupa'ya tekrar geri döndüğümüz de 1964 yılında öncelikle Hartmann küçük bir makalede kısa zaman sonra öğrencileri tarafından (Schmidt ve Almanya'daki diğerleri) ilk dilbilimsel görünüm metin grameri ya da metin dilbilim diye çağrılan bir ayrıcalık gerçekleşti (van Dijk, 1985: 4).

Söylem analizi çalışmaları modern dilbilimde Noam Chomsky'nin hocalarından biri olan Zelling Harris'in 1952 de başlayan makaleleriyle başlamıştır. Harris “*Discourse Analysis*” terimini icat edip kullanan ilk yapısalci dilbilimci oldu. Bu girişim Amerika'da söylem analizinde yeni bir üretimsel dönüşümlü yaklaşım oldu. Bu metot konuşma ve yazmanın bütününe içeren bir analiz yöntemi idi. Harris ortaya koyduğu analiz yöntemiyle dilbiliminin geleneksel yaklaşımı olan tanımlayıcı dilbilimin “*descriptive linguistics*” ötesine geçmeyi istemiştir. Bunun yanında cümle sınırları içinde kalan dilbiliminin önünü açan bir girişim olmuştur.

Özcan (2003: 115) bu durumu şöyle açıklar: bir fikrin anlatılmasında tek başına bir cümlenin yeterli olmayacağı şu örnekten anlaşılabilir:

Örnek: “Onun için çok seviştiler.”

¹¹³ Tagmemic: Söylem teorisinde tagmemlerin altındaki tek farklı örnek olmak için bağlam- eşit öğeler ve yapılar anlamsal olarak seçilir.(A theory of discourse that considers context-selected semantically equivalent elements and structures to be different instances of single underlying tagmemes) Tagmem: Bir cümlenin gramatik yapısında en küçük işlevsel birimler. The smallest functional element in the grammatical structure of a sentence. Bk. <http://www.seslisozluk.net/?word=tagmeme> (19.12.1013).

Bu parça tam bir cümle olduğu halde anlamı kesin değildir. Oysa daha geniş bir parça içerisinde kullanıldığında anlamı daha iyi belirlemektedir.

Örnek: Birbirleriyle çocuklar arkadaşlıklar (*Onun için çok sevişirler*). Birbirlerini beğenerek evlendiler (*Onun için çok sevişirler*).

Harris'e göre her dil parçasının veya dilcenin (*söylem*) belli bir yapı özelliği vardır. Bir bilim kitabındaki cümle türleri ile bir seçim nutkundaki cümle türleri birbirinden farklıdır.

Aynı şekilde Çekoslovakya'da işlevsel yönelimli dilbilim "*konu*" ve "*yorum*" kavramlarıyla işlevsel cümle perspektifi çalışmalarında dahası söylem yapılarında doğal bir etki sağladı. (bk. hiper sentaks üzerine çalışan Palek (1968). On yıl sonra bu çalışma gramerin söylem bağı ve işlevsel konu analizi üzerine çalışmalarına kaynaklık edecektir (Givon, 1979).

Diğer bir sistemik yaklaşım son olarak Halliday (1961) tarafından "*systemic grammar*" olarak karakterize edildi. Bu sadece cümlelerin tematik organizasyonu değildi. Aynı zamanda söylem ve cümleler arasındaki ilişkiler analiz edildi. Bu çalışma Halliday'in kendisi, Leech ve Crystal tarafından poetika, stilistik ve dilbilim sınırlarında pek çok çalışmaya yükseklik kazandırdı.

O, söylem analizinde cümle ötesi birimlerinin incelenmesi metnin bütünü içindeki anlamların incelenmesi yöntemi. Dilin en küçük anlamlı birimi morfemler olduğu için Harris'in söylem analizi yöntemi cümle ötesindeki daha çok morfemik anlamların (*morfemic meanings*) koşutlukları, metindeki morfemiklerin birbiriyle olan ilişkilerini ortaya koyma ile sınırlı kalmıştır.

Söylem analizini ülkemizde en erken tanıtan ve önemine işaret eden dilbilimcilerden birisi Zeynel Kiran'dır. Kendisi Fransız ekolü dilbilimcisidir. 1981 yılındaki "Dilbilimindeki Yeni Yöntemler: Sözcükten Söyleme" isimli makalesinde söylem analizi için şöyle der: Amerika'da Z. S. Harris, Avrupa'da özellikle Fransa'da R. Jakobson ve Benveniste'nin çalışmalarından kaynaklanan iki ayrı söylem çalışmasına tanıklık etmiş oluyoruz. Fransa'da daha geniş bir uygulama alanı bulan söylem çözümlemesi, dilbiliminden esinlenen yöntemlerle, sözbilim (*rhetorique*), yani reklam, felsefe, bilimi, siyasa ve eğitime ilişkin söylem türlerinin

incelenmesine ağırlık vermiştir. Bu çözümler betikler (*texts*) kadar sözlü bildirileri de kapsamaktadır (Kıran, 1981: 41).

Söylem çalışmalarının ilk dönemine ilişkin üç özellikten söz etmektedir:

1. Bu dönemde söylem çalışması temelde betimlemeli (*descriptive*) ve yapısalcı bir çalışmadır.
2. Bu çalışmalar, masal, söylen öykü gibi yerli ve gözde söylem türleriyle ilgilidir.
3. Cümle ve söylemin işlevsel çözümlenmeleri ve metin dilbilimin ilk aşamaları o dönemin dilbilgisi modeli üretimsel dönüşümlü dilbilgisinden bağımsız yürütülür (van Dijk, 1985: 5; akt. Kocaman, 2009: 2).

Van Dijk (1985: 6-8) yeni bir disiplin olarak söylem analizinin ortaya çıkışının (1972-1974) yılları arasında olduğunu söyler ve şöyle devam eder:

1960'lara iletişimsel durumlar, metin çalışmalarına dilbilimsel ve semiyotik yöntemlerin uygulanmasıyla girilirken 1970'lerin başında ise pek çok disiplin arasında bağımsız yönelimli bir disiplin olarak tamamen ve açıkça sistemli söylem analizi ile ilgili monografiler ve koleksiyonların yayımlandığı görüldü. (van Dijk,1985:5) Bu gelişmenin teorik ve pratik kısımlarının ilhamı/esintisi dil çalışmaları içinde diğer paradigmlar (ör. *bağlamdan bağımsız dönüşümlü gramer biçimsel yalanlama, eleştirel bir yayılım*) tarafından paylaşıldı.

Chomsky'nin 1957 ve 1965'te yayımlanan kitaplarında dile getirilen üretimsel dönüşümcü görüşe göre dilbilgisi "ideal konuşucu- dinleyicinin dile ilişkin bilgisidir. Başka bir anlatımla dil, soyut bir dizge olarak dil dışı bağlamdan bütünüyle soyutlanarak ele alınır bu kuramda. Konuşurların amaçları, neyi nerede niçin söyledikleri önemli değildir. Tümcelerin (*sözce ya da söylem değil*) yapısal biçimsel kurala uygun biçimde düzenlenmesidir önemli olan. Oysa görülebileceği gibi söylem çalışması yapıyı da kapsayan ama onun ötesine geçen, özellikle bağlamı, işlevi doğal iletişim koşullarını öne çıkaran bir yönelimi yansıtır.

Söylem çözümlenmesi 1970'ten sonraki aşaması dizgeli çalışmaların yapıldığı, özel söylem türleri (*masal, söylen vb.*) yerine dilin gündelik olağan kullanımlarını incelemeye başladığı araştırmaların kitaplaşmaya doğru gelişmeye başladığı bir dönemdir. Bu dönemde dilin toplumsallaşması yanına, işlevsel boyutuna ağırlık verilir. Sözelimi toplum dilbilimciler (*Fishman 1968 ve Labov 1972a,1972b*)

ölçünlü dil yanında dil değişiklerine (*Studies of Black English*) dikkat çekerler. Toplumsal, kültürel bağlamda değişik dil kullanımının anlamını yorumlamaya çalışırlar. Bu değişiklerin anlaşılması toplum katmanı, kişilerin konuşmadaki konumları, eğitim, cinsiyet gibi etmenlerin dil kullanımını nasıl etkilediğinin araştırmasını gerektirir.

1960'lı yıllardan başlayıp 1970'li yıllarda söylem çalışmalarını destekleyen bir başka kavram da felsefeci Austin'in öncülük ettiği "söz eylem" kavramıdır. Daha sonra Searle, Grice, Sadock, ve öteki dil felsefecilerinin geliştirdiği bu yaklaşım, tümceler salt yapısal bir birim değil, bir eylem (*social action*) oldukları gerçeğini altını çizer. Başka bir anlatımla dildeki sözceler, söylenenlere, kullanıldıkları bağlama, dinleyen ve söyleyenin amacına, beklentilere, varsayımlara göre anlamlandırılabilir. "Buraya gel." sözcüsü kullanıldığı bağlama ve dinleyenin ilişkilerine göre buyruk, tehdit, çağrı, dilek vb. olabilir. Açıkçası her sözcenin bir yapısal, bir edimsel boyutu vardır (Kocaman, 2009: 2).

Daha sonra yine Van Dijk'ın (1985: 9-10) makalesinden söylem analizinin tarihi gelişimini şöyle takip ederiz: Avrupa ülkeleri yeni bütüncül yaklaşımla telaffuz çalışmaları, konu ve yorum, kapsamlı semantik makro yapılar ve metnin tipik özellikleri cümlelerin sıralanışını anlama, gibi terimler üzerine çalıştılar. Bu sosyolengüistik ve pragmatikle paylaşılan bu yeni bir yönelim aslında günlük dil kullanımının yapılarının bir hesaplanması ile ilgilidir. Bu alanda ilk kitap 1970'ler (Dressler, 1972; Petöfi, 1971; Schmidt, 1973; van Dijk, 1972) daha sonra disiplinler arası söylem ve dilbilim çalışmalarını sınırları bağımsız olarak çok değişik ülkelere yayıldı (Halliday ve Hassan, 1976).

Bu arada 1970'lerin başında düşünce kırılmaları Chomsky ve Miller ve diğerleri tarafından devam ettirilen bilişsel bilgisel süreç paradigmaları davranışçıların önceledikleri tartışma içindeydi. Aynı zamanda söylemin içinde psikoloji ve yapay zekâ çalışmaları başladı. Bartlett (1932) tarafından hikâyelerle bellek üzerinde çalışması. Dönüşümcü gramerin gölgesi altında psikolengüistik gelişti. Fakat bunların yanın da Kinsch, Bower, Rummelhart ve ötekiler psikolojik söylem çalışmalarının başlangıcını belirlediler (Kinsch, 1974). Yapay zekâ ve dili anlamının bilgisayar simülasyonları hakkında çalışmalar ve bellekte bilginin sunumu hakkında önemli çalışmalar başladı. Böylece Charniak'ın çocuklar üzerine hikâyeler

tezi ile çok basit çocuk hikâyelerinin bile anlaşılması için gerekli olan stratejiler, bilgi aktivasyonlarının pek çoğu, geniş dünya bilgi oranlarının ilişkisini gösterdi. Bartlett'in "*schema*"(şema) kavramı bugün yapay zekâ kavramları "*script, senaryo, frame*" gibi kavramlarıyla benzerliğe sahipti. Bu kavramlar üzerine Schank, Abelson, Rumelhart ve diğerleri çalışarak bu yeni kız kardeş disiplini "*cognitive psychology*"i kurguladılar (Schank ve Abelson, 1977).

1970'lere tanık eden sosyolojideki diğer bir gelişme de toplumsal etkileşim içinde doğal diyalog biçimleri günlük konuşma analizi üzerine dikkat çekilmiş oldu.

1960'ların sonunda hâkim makro sosyolojik yaklaşımların eleştirilmesiyle bir dönüşüm gerçekleşti. Dikkat yine günlük konuşmalara, toplumsal gerçekliğin mikro seviyelerdeki yorum kategorilerine etkileşime döndü. Bu olgusal sosyoloji Goffman, Garfinkel ve diğerleri tarafından savunuldu. Harvey, Sacks'ın kısa zamanda hızla yayılan günlük konuşma analizi uyarlandı (Cicourel, 1973; Sacks, Schegloff ve Jefferson 1974; Sundow, 1972).

Doğan, olağan, günlük, spontane gelişen dil kullanımları toplumsal durumlarda diyalog biçimleri ve karşılıklı konuşmalar tanımlandı. İnsanlar konuşma esnasında gramer kurallarını uymadıklarından bu bağlamda "*conversational analysis*" cümle yapısının biçimsel yapısal yaklaşımlarını hatırlatır. Ve ilk defa sözel etkileşim gramerinin öğelerini sağlamaya çalışır. Böylece yeni diyalojik yapıların yanında eski monolojik yapılar da söylem yapıları çalışmalarına eklenir. Sosyal etkileşim formları olarak dil kullanımı, pragmatik ve konuşma aktı teorisi, felsefi ve biçimsel terimler oluşturdular. Kısa zamanda bu çalışma sosyolojide dilbilimsel yeni bir yöntem buldu. Sinclair ve Coulthard (1975)'te tarafından sınıf konuşmaları için söylem analizi yaklaşımı çok geniş bir kabul gördü.

Hymes ve Gumperz tarafından 1960'larda antropolojinin etkisiyle geliştirilen "*konuşmanın etnografisi*" ya da "*iletişimin etnografisi*" yine yeni teoriler ve alan çalışmalarıyla geliştirildi (Bouman ve Scherzer,1974; Gumperz ve Hymes, 1972).

2.2. SÖYLEM ANALİZİ NEDİR?

En genel tanımlamayla söylem analizi nitel bir yöntemdir. Söylem analizi için işlevsel bir bakış açısıyla önceleyerek söyleyebileceğimiz şey, onun toplumsal, kültürel ve ideolojik bağlamlardaki dil kullanımları incelemesi olmasıdır. Söylem analizi tanımlaması hakkında belirtilebilecek diğer en önemli şey ise yapısalcı bakış açısıyla onun dilbiliminde cümle ötesi birimlerin bağlaşıklık ve bağdaşıklık unsurlarının sistemli bir şekilde ortaya koyan bir çalışma olmasıdır. Söylem analizi de çeşitli disiplinlerin bakış açılarına göre farklı tanımlanabilmektedir. Söylem analizi (bundan sonra SA) disipliniyle ismi özdeşleşmiş Teun van Dijk, söylem incelemelerini üç farklı boyutta tanımlamaktadır. Ona göre söylem analizcileri böyle ortak kullanımların ötesine gitmeye çalışırlar. Bu analizcilerin ortak fikri doğrultusunda söylem, bir dil kullanım biçimidir. Çünkü bu hala belirsizdir ve yeterli değildir. Onlar aynı zamanda daha geniş uygulamalarda çok daha belirli olan söylem kavramını oldukça kuramsal bir şekilde tanıtırılar. Onlar dili kim, nasıl, niçin ve ne zaman kullanır diye belirtilen görüşe diğer önemli olan bileşenleri de dâhil etmek isterler.

İşlevsel bakış açılarının bir kısmının somutlaştırdığı söylemin belirlenmesi bir bildirişimsel olaydır. Şöyle ki insanlar dili inançları ya da fikirlerini bildirmek (*ya da duygularını ifade etmek*) için kullanır. Ve onlar bunu pek çok karmaşık toplumsal olayların bir parçası olarak yaparlar. Örneğin bir dostla karşılaşma, bir telefon görüşmesi, sınıfta bir ders, bir iş görüşmesi, bir doktor ziyareti, gazetede bir makale okuduğumuz zaman...

Bu örnekler bize gösterir ki bazı zamanlar bu bildirişimsel karmaşık olaylarda her ne meydana gelebilirse, katılanlar dil kullanımının ötesinde bir şeyler ya da inançların ve fikirlerin iletisini gerçekleştiriyorlar. Onlar etkileşiyorlar. Söylemin etkileşimden sözle bakış açısını vurgulamak için, o bazen sözel bir etkileşim biçimi olarak tanımlanır. Söylem kavramına bu ilk yaklaştırmadan sonra bile biz söylemin üç ana boyutuyla karşılaştık: (a) *dil kullanımı* (b) *inançların (bilme yetisinin/ kognisyonun) iletişimi* ve (c) *toplumsal durumlarda etkileşimler*. Verilen bu üç boyut söylem çalışmalarını içeren çeşitli disiplinlerde onları bulmak bir sürpriz değildir. Örneğin dilbiliminde (*dilin belirli bir çalışması için dil kullanımı*), psikoloji

(*inançların incelenmesi için ve onlar nasıl iletilir*) ve toplumsal bilimler (*toplumsal durumlardaki etkileşimlerin analizi için*).

O genel olarak söylem incelemelerinin görevini söylemin bu üç boyutuna bütünleşik bir tanımlama sağlamayı amaçlar: Karşılıklı olarak, etkileşimsel ya da inançların etkisiyle dil nasıl kullanılır? Etkileşimin bakış açıları nasıl etkinleştirilir? İnsanlar nasıl konuşur? Etkileşimde dil kullanımını inançlar nasıl kontrol eder?

Biz söylem çalışmalarını etkileşim, inançlar ve dil kullanımı arasındaki bu şekilde meydana gelebilecek olan ilişkileri açıklayan teoriler formüle etmek için yapmalıyız (van Dijk, 1997: 2-5).

SA, toplumsal fenomen incelemeleri için çok güçlü bir yöntemdir. Söylemin analitik yaklaşımları inşa edici etkisiyle bir ilgiyi paylaşır ve analiz stili bir yorum olarak yansımalıdır (Parker ve Burman, 1993).

SA, sadece metnin yapısal yöntemli teknik grupların niteliksel bir incelemesini içermez. O aynı zamanda varsayımlar öbeğini de içerir. Söylem analizi sadece metot hakkında değildir. O bilhassa dilin doğasının bir perspektifidir.

Çok belirgin olarak SA'yı söylem yaklaşımları koleksiyonu ile ilişkili olarak görebiliriz. Analiz sadece veri koleksiyonlarının pratiklerini gerektirmez, fakat teorik ve metateorik varsayımların bir bütünü, inceleme ve araştırma iddialarının gövdesidir (Wood ve Kroger, 2000, s. x).

SA, toplumsal yaşamın anlamlılıkları ile bütün niteliksel yaklaşımların endişelerini paylaşır (Winch, 1958).

Öyle ki SA, anlamın güvenilirmez/riskli statüsünün derin bir sorgulamasını sağlamayı amaçlayan bir girişimdir. Geleneksel yapıli yaklaşımlar sık sık bir toplumsal dünya ve katılanlar için bu dünyanın anlamını araştırmayı önceler. Diğer yandan SA, toplum için üretilen fikirlerin niteliğini ve ilk mekânda üretilen dünyanın nüfusunu artıran nesnelere ve bu nesnelere nasıl merkeze alınacağı, zaman içinde nasıl zemin tuttuğunu inceler.

SA'da mevcut olan şey, diğer yetkin metodolojilere karşın *bir anlama çalışması* ya da *toplumsal gerçekliğin yorumu* olmasıdır. SA, üretilen şeylerin yolunu yöntemini ortaya çıkarma gayret eder. Bu durum söylem analizi için çok önemli bir

katkıdır. SA, dilin bir olguyu nasıl ortaya çıkardığını ya da nasıl yansıttığını değil, onu nasıl inşa ettiğini araştırır. Başka bir ifadelendirme ile SA söylemi toplumsal dünyanın rotası olarak değil, *toplumsal dünyanın belirleyicisi* olarak görür. Onun iddia ettiği en önemli şey *söylemden tecrit edilmiş bir dünyanın bilinemez olduğudur*.

SA, bir toplumsal yapısalcı görüşe bağıntısı ile ayırt edilir. Bu bağlamda SA söylem, metin ve bağlam arasındaki ilişkiyi keşfeder (Phillips ve Hardy, 2002).

Kesinlikle söylemek gerekir ki söylem sadece dilbilimcilerin araştırma alanı değildir. Dilbilimsel felsefe ve işlevsel dilbiliminin fikirleri üzerine gösterilecek minnettarlık söylem çalışmalarının bütünü için önemlidir. Disiplinler arası söylem çalışmaları alanı öncelikle dil bilim, etkileşimsel, metinsel, toplumsal, kültürel ve ideolojik meseleler üzerine odaklanır. Bizce konvansiyonel (*geleneksel*) anlamda bir araştırma metodudur (Jaworsky ve Coupland, 2006: xi).

Bir araştırma yöntemi olarak sözlem analizi, sınırlar arasında doğal iletişim olgularının sistematik çalışmasıdır. Söylem analizi, felsefe, sosyoloji, dil bilim ve edebiyat teorisi gibi alanlarda başladı ve o antropoloji, iletişim, eğitim bilimleri ve psikoloji gibi ek disiplinlerle gelişimini devam ettirmektedir (Bavelas, Kenwood, Phillips, 2006).

Söylem analizi metodolojik ve kavramsal unsurlardan meydana gelen sosyal hayata dair bir perspektiftir olup, söylem üzerine düşünme (*teorik ve meta-teorik öğeler*) ve söylemi dataleştirme yolu olarak karakterize edilir. Bu analiz yöntemi sadece geleneksel metodolojilere bir alternatif olmayıp, aynı zamanda bu metodolojilerin içine sokulmuş bakışalarına karşı bir alternatiftir. Söylem analizi metodolojide genel, kuramsal ve niceliksel yaklaşımlardan, ayrı ayrı nitelendirilen, detaylı ve nitel yaklaşımlara geçişi için gerekli bir çabadır (Wood ve Kroger, 2000).

Söylem analizi son yıllarda sosyal psikolojideki gelişimlere bağlı olarak nitel araştırmalarda öne çıkan bir araştırma yöntemi olup, odağını anlamın değişkenliğine çeviren bir girişim olarak kabul edilmektedir. Bu yaklaşım dilin sosyal eylem yönünü vurgulamak için dil felsefesinde yer alan konuşma-eylem teorisini ve insanların kendi algı dünyalarını yaratmak için günlük olaylarda dili nasıl kullandıkları üzerine odaklanan *etnometadolojiyi* kullanır. Bu açıdan bakıldığında söylem analizi bir

anlamda “*anlam*”ın çeşitliliğini ve değişkenliğini araştıran ileri düzey *hermenötik* ve *sosyal göstergebilim* olarak görülebilir (Elliott, 1996).

Söylem analizi farklı disiplinlerden (*psikoloji, sosyoloji, dilbilim, antropoloji, edebiyat çalışmaları, felsefe, medya ve iletişim çalışmaları*) beslenerek gelişen ve bu farklı disiplinlerin teorik bakış açılarına dayanan zırlarla kuşatılmış bir analiz tekniğidir (Potter ve Wetherell, 1987; Tonkiss, 2006).

Söylem analizi bu açıdan bütünleşmiş tek bir teori, metot ve uygulama değildir. Bunun yerine farklı disiplinler, farklı araştırma gelenekleri içinde yürütülen, heterojen özelliğe sahip nitel bir araştırma yöntemidir (Tonkiss, 2006).

Söylem analizi en basit anlatımı ile dilin incelenmesidir. Ancak bu inceleme ifade edilen dilsel öğelerin basit bir incelenmesi olmayıp ifadelerin/söze dökülenlerin sözdizimsel ve semantik sınırlarının ötesine gitmeyi ve bu ötede yatan anlam ve içeriği incelemeyi gerektirmektedir. Dijk (1997)’inde işaret ettiği gibi söylem analizi, söylem ya da dil kullanımının sadece biçimsel (*fonolojik ya da sözdizimsel*) yönü ile ilgilenmez. Bundan ziyade ilgi odağını sosyal ve kültürel bağlam içinde iletişim kuran dil kullanıcılarının oluşturduğu sosyal olaylara çevirir (Barker ve Galasinski, 2001).

Söylem analizi, bireylerin başkaları ile sohbet ederken meydana gelen özneler arası zihin bileşenleri üzerine odaklanan gerçek bir sosyal metottur (Elliot, 1996). Söylem araştırmaları; semantik, fonoloji, sentaks, morfoloji ve *pragmatik* yaklaşımlarda görüldüğü gibi cümleyi temel alan dar kapsamlı dil analizi değildir. Tam tersine, dil kullanımının daha büyük bölümlerini sosyokültürel bağlam çerçevesinde ele alıp inceleyen bir yaklaşımdır (Atay, 2007).

Söylem analizinin temel varsayımına göre dil, eylem ve fonksiyona yönelik çevre yönelimlidir ve birey sosyal dünya değerini ya da adaptasyonunu oluşturmak için dili isteyerek kullanır, bu aktif inşa süreçleri dil değişkenliği içinde ortaya konur. Söylem kullanıldığı fonksiyona bağlı olarak değişkenlik gösterir ve bu bakımdan değişkenlik kavramı söylem analizinin temel taşı oluşturur (Elliott, 1996). Söylem analizindeki temel vurgu dille ne yapıldığını ve ne başarıldığıdır (Wood ve Kroger, 2000).

Faucault, söylemi dil ve sosyal yapılar arasındaki ilişkiye atıfta bulunarak açıklar (Potter, 1996) ve ona göre söylem; a) sosyaldır, yani kelimeler ve kelimelerin

anlamları nerede, kim tarafından, kimin için kullanıldığına bağlı olarak açıklanır. Sonuç olarak kelimelerin anlamları sosyal ve kurumsal ortamlara göre değişir bu nedenle evrensel söylem diye bir şey yoktur, b) birbiri ile çatışan farklı söylemler olabilir, c) söylemler birbirleri ile çatışma halinde olabilecekleri gibi bir hiyerarşi içinde düzenlenmiş olarak ta görülebilir. Çatışma ve hiyerarşi iktidar kullanımı ile yakından bağlantılıdır. Söylemlerin üretilmesi ve iktidar kullanımı arasındaki bağ nedeniyle söylem analizi için iktidar kavramı büyük önem taşır (Punch, 2005).

Foucault'nun söylem üzerindeki görüşlerini temel alan söylem analizi, geleneksel düşünme ve yazma pratiklerinin kültürel yapı içinde politik ve ideolojik amaçlara nasıl hizmet ettiğini, benzer şekilde insanların düşünme biçimlerinin ve sosyal bir varlık olarak eylemlerin nasıl sınırlandırdığına, kısıtlandığına yönelik açıklamalar getirmeyi amaç edinir (Wooffitt, 2005).

Kim nasıl ve niçin konuşuyor? Kim nasıl dinliyor ya da susuyor? Kim nasıl yazıyor veya nasıl okuyor gibi sorularla başlayan söylem analizi varsayımlardan değil belirsizliklerden hareket eder. Ayrıntılara odaklanan söylem analizini pragmatiktir. Yani, dili kullanan insanların dille ne yaptıkları sorusuna cevaben bir söylemdeki linguistik özellikler onların ne yaptıklarını anlamak amacıyla inceler (Sözen, 1999).

Potter ve Wetherell bir taraftan söylem analizi etiketinin kullanıldığı en az dört araştırma türünden bahseder. Öte yandan Coulthard, söylem analizinin tarihsel gelişimine ilişkin genel bir değerlendirme yapar ve bu alana katkı yapan farklı disiplinleri örnekler. Söz konusu dört araştırma türünden birincisi konuşma eylemi kuramından etkilenmiştir ve karşılıklı konuşmanın nasıl örgütlendiğinin açıklanmasına yönelir. Daha psikolojik olan ikinci tür; söylem yapısının hatırlama ve anlama üzerindeki etkisi gibi söylem süreçlerine odaklanır. Üçüncüsü özellikle bilim adamlarının kendi çalışma ve eylemlerini takdim etmek ve geçerli kılmak için konuşma ve metinlerini nasıl inşa ettiklerinin araştırıldığı bilgi sosyolojisi perspektifinden hareketle geliştirilmiştir. Dördüncü tür ise Avrupa kökenli sosyal felsefe ve kültürel çözümleme alanlarından kaynaklanmıştır ve kurumların, uygulamaların, hatta başlı başına bireyin, nasıl söylem bütünlerinin işleyişlerinin ürünleri olarak anlaşılabilirliğini göstermeye çalışmaktadır (Punch, 2005).

Gee ve meslektaşları (1992) ise söylem yapısını çözümlerken dilbilimcilerin kullandıkları araçlardan bazılarını sıralayarak ve metinlerin sosyal konumlarını araştırırken faydalı buldukları kategorileri göstererek yapı ve kanıt olarak söylem araştırmalarında analizin ilerleyebileceği bazı yollara işaret ederler. Gee, Micheals ve O'Conner, söylem analizi iki boyutta değerlendirir. 1) dilbiliminin çözümlenme araçlarını kullanarak, söylem (*şiir, öykü, hitabet vb...*) yapısının araştırılması Ör: Öykü yapılarının oluşumunda dilbilimsel metaforlar nasıl kullanılır? 2) söylemin diğer sosyal, bilişsel, siyasal veya kültürel süreçler ve bunların sonuçlar ile ilişkilendirilerek incelenmesi (Potter, 1996).

SA hakkındaki farklı yaklaşımlar, bu analizin bir sosyolinguistik çalışma, bir metin analizi, bir sosyal analiz ya da eleştirel analizden hangisi olduğu sorusunu akıllara getirir. Konuya farklı açılımlar getirilse de söylem analizi bir sosyolinguistik çalışma, metin analizi, sosyal analiz ve bütün bu analiz türlerini içine alan refleksif ya da eleştirel analizdir. Bu analiz, dili bir eylem, iletişim formu, sosyal pratik olarak görme ve yorumlama özelliği taşır. Söylem analizi refleksiviteye bağlı olarak eleştiriye ve özeleştiriye açık bir analizdir. Özetle SA çok boyutlu, çok fonksiyonlu, tarihsel ve eleştirel bir analiz modelidir (Sözen, Wood ve Kroger Elliott Potter ve Wetherell, Tonkiss, Barker ve Galasinski, Punch, Wooffitt'ten akt. Çelik ve Ekşi 2008: 104-106).

Söylem: Disiplinler Arası Bir Hareket

Deborah Schiffrin'in "*Söylem Yaklaşımları*" (1994) kitabında söylemin çeşitli tanımlamalarını tartışır: Söylem, cümlenin ya da cümleciğin ötesindeki dildir (Stubbs, 1983: 1). Söylem çalışması, herhangi bir *dil kullanımı* yaklaşımı incelemesidir (Fasold, 1990: 65).

Söylem analizi kesinlikle *dil kullanımı* analizidir. Aslında o insan işlerine hizmet etmek için tasarlanmış formları ya da amaçların bağımsız lengüistik biçimlerinin izahatı ile sınırlandırılmaz (Brown ve Yule, 1983: 1).

SA, dil bilim için oldukça yeni ve önemli bir alandır. Söylemin dil bilimsel analizi örneğin mükâleme yapısı, hikâyeler ve çeşitli metin biçimleri, çeşitli zımni anlam incelikleri, dilbilimsel olmayan (*görsel ve mekânsal*) iletişim ile konuşma etkileşim biçimlerinde dilin nitelikleri incelenir.

Söylem olarak dil incelemeleri toplumun eleştirel araştırmaları ve kültürel yaşam için sayısız yeni alanlar açar. SA toplumsal yapının inşa edilen toplumsal pratiklerini yapı sökümlünü ya da ifşanın bir anlamını ve toplumsal yaşamın geleneksel anlamlandırma yapıları olarak isimlendirdiğimiz şeyi sunuyor.

2.3.SÖYLEM ANALİZİNİN ÖZELLİKLERİ NELERDİR?

SA'nın ilk özelliği metin yönelimli (*text orientation*) olmasıdır (Fairclough, 1992). Eleştirel Söylem Analizinin argümanları metnin içindeki SA'nın çevresinden temellenir. Analizin belirli bir biçimi ve içeriği devam eden karşılıklı konuşmaları temellendiren söylem formlarının esnemesidir. SA'nın uygulama alanı, dil araştırmacısının söz dizimi sınırlarının ötesine gitmesini ve semantik ifadelendirme (*utterance*) formunu gerektirir.

Dahası SA, Van Dijk için (1997: 13-14) dil kullanımı ya da söylemin görünüşleri sadece (*fonoloji ve sözdizimi*) ile ilgili değildir. Buna ilaveten toplumsal ve kültürel bağlamlar içinde dil kullanıcıları tarafından gerçekleştirilen toplumsal hareketler üzerine odaklanır.

Barker ve Galasinski (2001) "*Culture Studies and Discourse Analysis*" adlı kitabında SA'nın niteliklerini maddeler halinde şöyle açıklar:

- SA, doğal bir şekilde meydana gelen metin (*yazılı*) ve konuşma (*sözel*) ile ilgilidir. Şöyle ki düzenlenmemiş ve arındırılmış "*gerçek dünyanın verisi*" nasıldır?
- Söylem, küresel ve yerel bağlamlar içinde bir incelemedir. Tercihen bağlamın yapısalcı bir parçası olarak kurumsal ya da organizasyonlu yapılar, değerler, normlar, toplumsal bilgi ilişkileri, hedefleri, iletişimin toplumsal rolleri, katılanları ve düzenlemeleri kapsar.
- Tabii olarak meydana gelen söylem bir sosyokültürel bağlamın içinde toplumsal bir uygulama formudur. Dil kullanıcıları kimliklerinden izole edilmiş değerlerdir. Daha ziyade onlar, kurumların, kültürlerin, grup üyelikleri olarak iletişimdeki aktivitelerle iç içedir.

- Söylemin başarısı çizgisel ve sıralı olmasından kaynaklanır. Bunun anlamı, söylemin birimleri kendilerinin önünde olanlarla ilişkileri kapsamında açıklanırlar. Önde gidenlere rağmen özel işlevlere sahip olabilen elementler bu anlama gelebilir.
- Söylemin kurucu birimleri daha büyük birimler için verimli olabilir. Böylece yapıların hiyerarşisini oluşturur. Ayrıca dil kullanımları söylemin hiyerarşisini anlamada ya da işlevsel olarak biçimlendirmede bu birimlerin kullanım kapasitesi araştırılmalıdır.
- SA söylem düzeyleri ve katmanlarıyla karşılıklı örüntü içindedir. Söylemin bu seviyeleri yapılandırılmış birimlerinin farklı tiplerini temsil eder. (*Ses, kelime, söz dizimi formları*) bunların yanın da söylemin farklı boyutları (*dilbilimsel aksiyon, etkileşim şekilleri*).
- Dil kullanıcıları ve araştırmacılar iki tip soru ve onun anlam bağlantısı ile ilgilidirler: “*Bu durumun anlamı nedir? Bu durumda bu neden söylendi? Ya da bu ne anlama geliyor?*” (Leach, 1983).
- Dil, söylem ve iletişim yönetsel aktivite kurallarıdır. Bu her iki sertliği de içerir “*hepsi ya da hiçbirisi*”; dilbilgisi kuralları, “*daha yumuşak*” iletişimin müzakere edilebilir kaideleri de içerir (Thomas, 1995). Dahası aktüel söylem çalışması sadece kesin dilbilgisi kuralları üzerinde durmaz, aynı zamanda onlar nasıl ihlal edilir, nasıl hafife alınır, nasıl askıya alınır? [ile ilgilenir] (Brown ve Levansan, 1987; Grice, 1975) (Barker ve Galasinski, 2001: 62).

2.4. SÖYLEM ANALİZİ YAKLAŞIMLARI

Öncelikle söylemek gerekir ki pek çok söylem analizi türü vardır. Söylem analizi disiplinleri değişik yaklaşımlarla farklı şekilde tasnif edilmiştir. Biz de Wenxing Yang & Ying Sun’un makalesinden yola çıkarak bir sınıflandırma yapacağız. Öncelikle Yang & Sun söylem analizini çeşitli ekollere göre kategorize eder. Onlara göre söylem analizinin sınıflandırması genellikle belirsiz ve çelişkilidir. Potter (1997) söylem analizinin sürümünü tanımlar. İlk üçü dil bilimle ve psikolojik çalışmalarla, dördüncüsü standart Foucault’un söylem analizi, son model ise Potter ve Wetherell (1987) ait olan modeldir.

Söylemi toplumsal pratiklerde metin ve konuşmalar olarak keşfetmek (Cook, 1998).

Öncelikle üç söylem analizi tipini çözümler: İngiliz & Amerikan Okulu, Foucault Okulu ve Eleştirel Söylem Analizi (CDA).

Potter, (1997) kategorizasyonlarını buldu ve Cook, (1998); Cameron, (2001); Yates, Taylor ve Wetherall, (2001) ve Lomax'ın (2004) bazı ilave söylem analizi tiplerini (*İletişimin Etnografisi, Mükâleme Analizi "Conversation Analysis"*) bir araya getirir, Özellikle Mükâleme Analizinde daha geniş, daha derin bir açılım sergiler.

Söyle, üç ana disiplin şemsiyesi altından akar:

- i. Dilbilimsel Çalışmalar,
- ii. Dilbilimsel Olmayan Çalışmalar
- iii. Disiplinler Arası Çalışmalar

i. Dilbilimsel Bakış Açısı

- Antropolojik Dilbilim
- Sistemli İşlevsel Dilbilim (SFL)
- Kognitif/Bilişsel Dilbilim
- Sosyolengüistik Çalışmalar

ii. Dilbilimsel Olmayan Bakış Açısı

- Felsefi ve Edebi İncelemeler

iii. Disiplinlerarası Yaklaşım

- Mükâleme Analizi (CA)
- Eleştirel Söylem Analizi (CDA)

Birincisi kuramları, yöntemleri ve farklı söylem analizi ekollerinin amaçlarını anlaşılmasını sağlayacak bu terminolojinin kavramının açıklığa kavuşturulmasıdır. Diğer araştırmanın pratik önemini keşfetmeye vesile olacaktır.

2.4.1. Dil Bilimsel Perspektiften Söylem Analizi

2.4.1.1. Antropolojik Dilbilim Yaklaşımı Perspektifinden Söylem Analizi

Antropolojik Dilbilim (*bundan sonra AD*), dil ve kültür; dil ile idrak (*cognition*) arasındaki ilişkinin incelenmesidir. AD, ortaya çıktığından beri söylemin uygulanmasını, dilin önemini keşfetmeye söz verdi. Antropolojik dilbilim araştırmaları verilerine göre söylem, toplumsal aktivitelerin kaynağıdır (Paltridge, 1997). Söylemin insanların davranışları ve ideolojileriyle karşılıklı ilişkisi söz konusudur. Söylem böylece belirli bir bildirişimsel tiptir ya da bireysel veya sosyal grupların her ikisinin de icra ettikleri toplumsal aktivitelerdir. Bu tanımlamalardan ilhamla AD, söylem hakkında şakalar, hikâyeler, bildirimler, mükâlemeler ve diğerlerinin üslupları bir sınıflandırmaya sahiptir. Zihne tesir eden söylem bildirişimsel ve toplumsal bir harekettir/aktıdır. Antropolog dilbilimciler durum ve bağlama vurgu yaparlar (Malinowsky, 1923) ve “*konuşma olaylarına*” (Bouman, 1977, Hymes, 1981). Antropolojik Dil bilimin yol göstericiliği altında söylem analizinde tahkiyeli yapıyı ve tahkiyeli olaylar arasında bağ kurarak büyük ün kazandılar. Araştırmalarının tecrübi odaklanması göreceli olarak belirli bir bağlamda cinsiyet, eylem ve olaylar üzerinedir. Bu dördürlük yöntemi açıklamak maksadıyla *dil kullanımı* AD’nin merkeze aldığı şeydir. Bu söz konusu noktalara ilaveten söylem analizinde AD’nin son derece dikkat ettiği terim “*metinler arasılık*”tır. AD araştırma kategorilerinin çerçevesi içinde söylemin özü toplumsal ve tarihi olmasından kaynaklanır (Yang ve Sun, 2010: 128).

2.4.1.2. Sistemli Fonksiyonel Lengüistik (SFL) - Metin Dilbilim (Text Linguistics) Yaklaşımları Perspektifinden Söylem Analizi

Metin analizi söylem analizinin önemli bir bölümüdür, fakat söylem analizi sadece metnin dil bilimsel analiz değildir. Metin analizinin edebi varoluşu içinde onun referans noktası *Sistemli Fonsksiyonel Lengüistik*’tir (SFL). Dilbilim teorisi ve özellikle Micheal Halliday ile ilgili olan analitik metotlarla bağlantılıdır (Halliday 1978, 1994). Dilbilim içindeki daha etkili Chomskici geleneğin aksine, SFL dil, diğer öğeler ve sosyal hayatın pek çok yönü arasındaki ilişki ile derinlemesine ilgilendi. O,

metinlerin toplumsal özelliklerine odaklanarak onların dilbilimsel analizi ile ilgilenen bir yaklaşımdır (Özellikle değerli kaynakları içeren Halliday and Hasan 1976, 1989, Halliday 1994, Hasan 1996, Martin 1992, Van Leeuwen 1993, 1995, 1996). Bu SFL'yi eleştirel söylem analizi için değerli bir kaynak yapar. Gerçekte CDA'ya en büyük katkı SFL'nin dışında gelişti (Fowler et al. 1979, Hodge and Kress 1988, 1993, Kress 1985, Kress and Van Leeuwen 2001, Lemke 1995, Thibault 1991) (bk. Fairclough, 2003: 6).

SFL, diğer söylem analizleri arasında dil ve onun kullanımıyla ilgilidir. Onların terminolojisinde metin ve söylem bir arada görülmez. Pek çok bilim insanının ileri sürdüğü gibi her iki terim de cümleden daha büyük bir birimi ifade eder. Bir söylem ya da metin konuşabilir (Chafe, 1992, s 356); Stubb 1996, s. 4). SFL teorileriyle birlikte dikkate alındığında iki terim birbirinden farklıdır: Söylem dinamik çok boyutlu bir süreçtir. Metin bu sürecin statik ürünüdür (Halliday, 1994; Brown ve Yule, 1983).

SFL kuramları dili toplumsal bir semiyotik olarak görmeye meyillidir. Dil, diğer bir ifadeyle semiyotik bir sistemdir. Belirli bir bağlamda kesin bir anlamı ileten ve toplumsal bir kültürden kaynaklanan semiyotik bir sistem. İşte tam bu anda dil ve bağlamsal öğeler üzerine oturur (Field, Tenor ve Model alan, konuşan ve anlam) Potansiyel bir önem ile donatılan çok işlevli semantik bir sistemdir. Bağlamsal öğelere riayet edilerek dil kullanıcıları semantik bir sonucu canlandırmak/somutlaştırmak için gramatikal ve leksik seviyelerde seçim yaparlar; kelimeler, gramer daha sonra fonetik bir seviye ile temsil edilirler. Bu şekilde karşılıklı simgeleme/temsil etme ilişkileri metinde gösterilebilir. Yukarıda sözü edilen teorik çerçeve altında işlevsel dilbilimci bir anlamsal birim olarak metni deşifre eder (Halliday, 1978). Olası anlamların, mananın muayyen bir biçimi, bir metnin sözlü ya da yazılı biçimi bazı bağlamlara/sınırlandırılmalara hapsedilmiştir.

Hailing From Context (bağlamdan gelmek), (kültür ve durum bağlamını kapsamak) Bir metin bundan dolayı aktüelize edilmiş bir iletişim biçimidir. İşlevsel dilbilimcilerin hedefi dilin bu üç meta-işlevini onların teorik temeli olarak

- 1- **Tecrübi İşlev:** (*Ses*) geçişlilik (*transitivity*), kutupluluk (*polarity*) gibi alt sistemler.
- 2- **Kişilerarası İşlev :** (*Mood (duygu durum/kip, modality (Kip(tarz/usul) ve key (şifre)*
- 3- **Metinsel işlev:** Tema, bilgi, kohezyon(*bağlaşıklık*)

Bu meta işlev diğer alt sistemler arasında iletişimde çok önemli dilbilimsel faktör sergiler.

SFL'in anahtar noktası: dil kullanımıdır (Yang ve Sun, 2010: 129).

Birçok kez belirttiğimiz gibi söylem analizinin büyük bir kısmı özellikle cümle ötesi birimlerinin incelenmesi, sınıflandırılması ve metinlerde bunların gösterilmesiyle gerçekleştirilir. Hususiyle sözce kavramından hareketle belli bir iletişim ortamında üretilmiş bir metnin gramerinin ortaya konması sorunlarıyla ilgilenen dilbilimi metin dilbilimi diye tanımlanır. Metin dilbilimi çalışmalarını antropolog B. Malinowsky (1923) ve J. R. Firth'ün (1969) söylem analizinde olmazsa olmaz bağlam kavramıyla yola çıkıp metni yorumlarken durum bağlamını (*context of situation*) kavramını türetmeleri ve geliştirmeleri ile başlatabiliriz. Metnin bütüncül olarak anlaşılması için iletişim ortamının özellikle de metin içi ve dışı durum bağlamına vurgu yapılır. Daha sonra sistemli işlevsel dil bilimin kuramcıları Halliday ve Hassan (1976), Beaugrande ve Dressler (1981) ve J.R. Martin (2001) özellikle "*Handbook of Discourse Analysis*"te "*cohesion*" bağlaşıklık ve "*texture*" metinsellik kavramları üzerine makalesinde söylem analizi için geniş bir çerçeve içinde yer alan bağlaşıklık kavramını metin organizasyonu içinde modüler bir yaklaşım olarak görür. Bağdaşıklık ona göre metin organizasyonunun diğer bakış açıları ile bağlaşıklık etkileşimi olarak düşünülen metinsellik (*metni metin yapan bileşenlerin oluşturduğu bütündür*) çalışmalarının bir parçasıdır. Bu gelenekte söylem analizinin hedefi toplumsal bağlamlarda metinlerin yer aldığı bir model inşa etmektir (Martin, 2001: 35).

Tümceden Metne Makro Yapı

Bu yüzyıl içinde dilbilimin kuramsal gelişimine şöyle bir göz atıldığında temel olarak Chomsky ve takipçilerinin ortaya koyduğu tümce merkezli bakış açısından,70'li yılların başından itibaren yavaş yavaş bir ölçüde metni ya da söylemi dikkate alan yaklaşıma geçiş yapıldığı görülür. Bu geçişin temel nedenlerinden biri, yalnızca tümceye yönelik çalışmanın dilbilim çalışmasını kapsamı açısından çok

sınırlıyor oluşudur. Oysa dil bilim çalışması, dilin doğal bağlamlarında ortaya çıkan bütün görünümünün açıklanması için de çok kullanışlı bir kuramsal ve uygulamalı altyapı oluşturabilecek niteliktedir. Metin dilbilim (*bundan sonra MD*) bu düşünceyi savunan dilbilimcilerin ilk somut ürünlerini ortaya koydukları dilbilim alanlarından biri olarak karşımıza çıkar. Metin dilbilim çalışması, metin nedir ve metni metin yapan özellikler nedir sorularına yanıt arayan bir dilbilim çalışması türüdür (Uzun, 2011: 153). Burada metinsellik ölçütlerini açıklamak uygun olacaktır.

Dressler (1981) metni iletişimsel bir olay olarak yedi ölçütte açıklar:

- 1) Cohesion (*Bağlaşıklık*), Söz dizimi ve metin arasındaki ilişkiyle yapılmak durumunda olan olgu; bağlaçlar, eksiltme, anafor, katafor veya tekrar bağlaşıklık için temel kavramlardır.
- 2) Coherence (*Bağdaşıklık/Tutarlılık*), Metnin anlamını gerçekleştirir. Burada bilgi öğelerine ya da dilbilimsel gerçekleştirmeye sahip olmayan bilişsel yapılara gönderimde bulunabiliriz, fakat dil kullanımı olarak ima edilir ve böylece etkileme, mesajın muhatap tarafından alındığına atıfta bulunur.
- 3) Intentionality (*Niyetlilik*), Konuşan ve yazanın amacıyla ilgilenir.
- 4) Acceptability (*Kabul edilebilirlik*), Belirli bir metnin faydalılığı ya da bağlantıyı kurmaya çalışan okuyucu ve dinleyicinin hazır bulunurluğu üzerine endişelenir.
- 5) Informativity (*Bilgisellik*), Önceden kabul edilen ya da yeni bilginin nitelik ve niceliğine gönderme yapar.
- 6) Situationality (*Durumsallık*), Gerçekte mesajın alımı ve üretiminde önemli bir rol oynayarak üretilen metinde durumdur.
- 7) Intertextuality (*Metinlerarasılık*), İki ana gerçeğe gönderimde bulunur a) Bir metin eş zamanlı ya da önce gerçekleşmiş bazı söylemlerle her zaman ilişkilidir. b) Metin her zaman gruplanmış kısmi metin çeşitleri ya da üslupla biçimsel bir ölçüt tarafından bağlantılıdır(*tahkiyeli, önermeli, betimleyici vb.*) (Juez, 2005: 6).

Söylem analizi ve metin dilbilim arasındaki farklar ve benzerliklerin ortaya konması gerektiği için şimdide bu farklara değinmek istiyoruz:

Söylem analizi yaparken araştırmacılar bilişçilik, işlevsel gramer, sosyolengüistik ya da pragmatikte aynı şeylerle iştigal edebilirler, çünkü bütün bu alanlar birbirleriyle ilintili ve ortak kurallara sahiptir. MD ve SA ile ilgili olarak her iki disiplin için ilerici bir entegrasyon olduğu söylenebilir. Süreç boyunca dil araştırmasının dönüşümünü gözlemleyebilirsek, onun pek çok bilim insanı tarafından onların düşüncelerinin ve inançlarının doğal bir akışının bir kısmı olarak MD'den SA'yı doğru hareket edebileceği fark edilecektir. 2002'deki biyografik makalesinde Van Dijk, çalışmalarının Metin Dilbilim 'den Eleştirel Söylem Analizi'ne doğru nasıl geliştiğini belirtir. Dijk'ın 1970'lerdeki analizlerinin temel amacını metnin gramer yapısının açık bir şekilde gösterilmesiydi. Bunu yapmanın kolay yolu ise cümleler arası ilişkilere açıklama getirilmesiyle gerçekleştirilmesi olmuştur. Bu zamanda *metin grameri* için çok önemli bir kavram da *makro yapı* nosyonunun tanıtımı idi (van Dijk, 1980) .

Metin dilbilim ve söylem analizi arasında önemli örtüşme (*bağlaşıklık kavramıyla ilgili...*) olmasına rağmen yukarıdaki kriterler ayırım yapmada bize yardımcı olabilir.

Tischer (2000) öncelikle iki kriter açıklar ki (*bağlaşıklık ve bağdaşıklık*) bunlar metin içi ve metin dışı olarak da gösterilebilir. İletişimde çok önemli bir rol oynadıkları için geleneksel söylem analizi metin dışı (*text-external*) etkilere daha çok önem verirken metin dilbilim ise metin içi (*text internal*) kritere önem atfeder.

Halliday gibi bir kısım bilim insanları metnin tikel bir durumda anlamlı olan her şey: metin olarak devam eden semantik seçim süreci (1978: 137)olduğuna inanırlar.

Tamamen metin dilbilimsel yaklaşımlarda bilişsel teorileri olarak metin, bilişsel süreçlerin az ya da çok açık yan tesirleri olarak görülür (Tischer et al. 2000: 29) ve bağlam ikincil bir rol oynar. Metnin dışı elementleri bağlamda teşekkül ederken, metnin iç elementleri ise metinde meydana gelir.

Schiffrin, bir sözcenin bildirişime bağlı içeriğine katkıda bulunan bilginin iki çeşidi olarak bağlam ve metin görüşü, söylem analizi içindeki bütün yaklaşımlarına da işaret etti. “Sözce” teriminden sonra “metin” de dil bilimsel bir içeriktir: ifadelerin, cümlelerin ve kelimelerin sabit semantik anlamları, ancak onların mevcut

çıkarımları değil; kullanılan cümlelerin, ifadelerin ve kelimelerin bağlamlarına dayanan dinleyicilere uygun çıkarımlardır. Bağlam, böylece sözceleme üreten insanlarla doldurulan bir dünyadır: kültürel, toplumsal, kişisel kimlikler; bilgi, inançlar, çeşitli kültürel ve toplumsal olaylarda; diğerleriyle etkileşim içinde olan diğer sosyal ve kültürel ifade edilmiş durumlarla ilgili olan şeydir (1994: 363).

Schiffirin'e göre söylem analizi bağlam ve metnin her ikisinin de çalışmalarını içerir. Metin çalışmaları sadece metin çalışması iken söylem çalışmaları hem metin hem de bağlam çalışmalarıdır. Buna rağmen (*Beaugrande gibi*) metnin çeşitli tanımlamaları vardır ki bunlar çok geniş ve özellikle her iki elemanı (*metin ve bağlam*) içine alır. Beaugrande (2002) "*gerçek dil kullanımı çalışması olarak*" metin dilbilim tanımlaması, Schiffirin tarafından tanımlanan işlevsel yaklaşımına dayanan SA'nın pek çok tanımlamalarıyla farklılık göstermez.

Söylem çalışması dil kullanımının herhangi bir yönünün incelenmesidir. (Fasold, 1990: 65). Söylem analizi kesinlikle bir dil kullanımı analizidir. Bunun gibi o, insan ilişkilerine hizmet etmek için tasarlanmış biçimlerin işlevleri ya da amaçlarının bağımsız dilbilimsel formlarının açıklanmasıyla sınırlandırılmaz. (Brown ve Yule, 1983: 1).

Söylem, toplumsal bir konumlandırma süreci olarak dil kullanımına gönderimde bulunur (Candlin, 1997: ix).

Böylece söylem ve metin terimlerinin bazen aynı anlamda kullanıldığı gibi MD ve SA'nın da pek çok yönüyle aynı anlama geldiği sonucuna varılabilir. SA daha çok işlevsel yaklaşıma meyilli iken MD de daha çok uygulamalı ve biçimsel (usuli) yaklaşıma meyilli olduğunu söyleyebiliriz. Formalistler dili bilişsel bir fenomen olarak görmeye yatkınken, işlevselciler dili toplumsal bir fenomen olarak görmeye yatkındırlar.

Schiffirin gibi dilbilimcilerin SA'da biçimci ve işlevci bakış açılarını birleştirdiği görülür. Sonuç olarak söylem analizi, MD ve diğer yaklaşımları da içine alan kucaklayıcı bir terim olarak görülür (Juez, 2005: 7).

2.4.1.3.İdrak Dilbilimi (Cognitive Linguistics) Perspektifinden Söylem Analizi

İdrak Dilbilimi (*bundan sonra CL*) için dil sistemi bütün bilişsel fenomenin bir entegrasyonudur. Tamamlayıcı parametreler bilişsel olan, kategori, çerçeve/ script (*komut dosyası*), şema ve idrak mod'ları dilin gösteriminde tamamen mecburidir. CL dikkatini basit bir cümleden metin, söylem diye isimlendirilen bütün bir semantik birime kadar çevirir. İdrak dilbilimcileri bilişsel bir görüngü olan söylemi incelerler. Söylemin esaslı bir sorgulaması bilişsel analizdir. Söylemin yorumu işlem görmüş bilginin karışık ve gelişmiş rotasıdır. Diğer bir ifadeyle söylemi aydınlatmak için dil bilimsel ve dil bilimsel olmayan faktörleri üzerinde tekrar düşünmek zorundayız. Yorum sürecinde, gerçekte *söylem, idrakin şemasıdır* ki bu şemadan genellikle söylemin yapısını analiz etmek için yararlanılır. Böyle bir şema dil kullanımı teriminde insanların zihinlerinin haritalanması ve iletişimsel eylemlerin yardımıyla genişletilmesidir.

İdrak dilbilimcileri tarafından söylemin bütün biçimlerinin kombinasyonu dizayn edildi. İnsanlar söyleme her çeşit aktiviteye katılmak ve pratik yapmak için başvururlar. CL söylem analizi ile ilgili öncü görüşler ileri sürer. Birincisi Lakoff (1980) Searle (1979) tarafından detaylı bir şekilde anlatılan "*Metafor Teorisi*" idrak dil bilimi yaklaşımının soyut kategorilerimizin kavramsallaştırılması için güçlü bir alettir (Ungerer ve Schimid, 1996, s.114).

Metafor Teorisi'ne ilaveten İdrak dil biliminde Sperber ve Wilson (1995) tarafından geliştirilen Bağını (*relevance*) Teorisi önemli bir rol alır. Bu teori mükâlemeye katılanlarının bilgi paylaşımı üzerine odaklanır. Söylemde iç tutarlığı kurma ölçünlülüğünü ve göndericinin imasının gerçek hedefini yakalamak için alıcıya olanak tanıyan anlamları göstermek ister.

Fouconnier (1999, 2000) tarafından "*mental alan kavramı*" son olsa da idrak dilbiliminde önemsiz bir kavram değildir. *Mental alan* fiziksel dünyaya yabancı gerçekliğin sadık bir temsili yerine idealize edilmiş bilişsel bir kiptir (mood). Bu nosyonun çekirdeği söylemin yeni bir perspektifi olan ve farklı mental alanlarıyla bütünleşmiş olan "*sensor projection*" / "*sezici öngörü*" nosyonudur. Böyle bir canlandırıcı konsept söylemin yorumu için etkileyici bir metot ortaya koyar.

Söylemin açıkça doğasını, yapısını ve işlevini ifade etmek idrak dil biliminde değişik bir yönelim başlattı. İdrak dil bilim referans olarak bilgisayar biliminin, nörolojinin ve psikolojinin araştırma verilerini kullanır. Bu disiplinlerin yardımıyla idrak dilbilim söylem analizinde anahtar bir rol alabilir (Yang ve Sun, 2010: 129-130).

2.4.1.4.Sosyolengüistik ve İletişimin Etnografisi Perspektifinden Söylem Analizi

Sosyolengüistik ve iletişimin etnografisinin her ikisi de dil kullanımının düzenliliklerini keşfetmek ile ilgilidirler. Fakat sosyolengüistler genellikle telaffuz ve gramer şekillerindeki değişkenlikler üzerine odaklanırken etnograflar iletişim birimlerinin nasıl organize edildikleri ve daha geniş bir anlamda konuşma biçimlerinin nasıl modellendirdikleri ve dahası bu konuşma modellerinin nasıl sistematik bir şekilde ilişki kurdukları ve kültürün diğer yönlerinden (*aspects*) anlamı nasıl türettikleri ile ilgilenir (Saville ve Troike, 1990: 10).

Hymes'e (1989: 39) göre dilin toplumsal yaşamla etkileşimini açıklayan bir kuram, dil ve toplumsal alan arasındaki çeşitli ilişkileri kapsayabilmelidir. Toplum dil bilimin amacı dilin insan yaşamındaki anlamını açıklamak olmalıdır. Bu anlam yazılı metinlerde ve ders kitaplarında karşılaşıcağımız soyut ve yapay sözlerde aranmamalıdır. Bu bilim dahı yeni soruları yanıtlamak ve tanıdık soruları yeni bir odak noktasıyla sunmak için yeterli tanımlama ve sınıflama yolları geliştirmelidir (1989: 41). Dolayısıyla toplum dilbiliminin temel araştırma alanı sözlü iletişim olmalıdır. Hymes'in yaklaşımı dilin konuşma durumlarının ev olaylarında bir eylem gerçekleştirmek için kullanıldığını söylemekte ve bireylerin birbirlerine nasıl davranmaları gerektiğinin altında yatan kültür normlarını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Kültür etkileşimde bulunan bireylerin eylemleriyle sürekli olarak yaratılan, üzerinde uzlaşılan ve yenilenen bir olgudur. Böylece birbirimizle iletişim biçimimiz kültürle kısıtlanmakta, aynı zamanda kültürü ortaya çıkarmakta ve sürdürmektedir (Zeyrek, 2009: 34-35).

Sosyolengüistik isminden de anlaşılacağı üzere o toplumsal bağlamda bir dil incelemesidir. SFL'(ci)ler ve antropolojik dilbilimciler gibi sosyolengüistler de doğası itibariyle etkileşimsel, toplumsal ve iletişimsel olan dile saygınlık gösterirler.

Sosyolengüistik şu soruları sorar:

Dil, günlük yaşamın söyleminde nasıl paylaşılır, tekrar paylaşılır?

O, yaşamın toplumsal gerçekliklerini nasıl inşa eder?

Sosyolengüistiğin altında “*İletişimin Etnografisi*” söylem analizi geleneğinden biridir. Dilin sosyolengüistik yaklaşımı dil kullanımında genelde “*konuşmanın etnografisi*” olarak isimlendirilen kültürel ve toplumsal değerlerle ilgilidir. Ya da “*İletişimin Etnografisi*” (Fasold, 1990: s. 39). Antropoloji ve dil bilimine dayanır. Araştırmacılar kendi işlevlerinde bir aktivite olarak bu alanda kullanımlar ve durumlar ile ilgilenirler, katılanlar, konuşmanın işlevleri ile ilgilendiler (Hymes, 1968, s. 101). Onları diğer dikkat ettikleri odak noktası, *konuşma cemaatinde* iletişime katılanların niteliğinin toplumsal yapılar ve kültürler tarafından belirlenmesidir. Bilim adamları, insanların her çeşit iletişim etkinliklerini, iletişimin önemli anlamlarını harekete geçirmek için söyleme imkân verdiklerini iddia eder. Söylem insanların iletişim imkânları üzerinde sınırlamalar kurar. İletişim dönüşte söylemin günlük kullanımını düzene sokar. *İletişimin Etnografisi* belirli toplumsal ve kültürel düzenlemeler içinde araştırmalarını uygulayacaktır. Bu noktaya bir atıf ile Hymes birkaç tamamlayıcı faktör tanımlar. Bir “*konuşma durumu*” gerçekleştirilmiştir. Onları sekiz gruba ayırır SPEAKİNG harflerinin her biri farklı bir yöntembilimi temsil eder:

S:	<i>Setting scene:</i>	Sahne düzenlemeleri
P:	<i>Partisipants:</i>	Katılanlar
E:	<i>Ends:</i>	Amaçlar
A:	<i>Act sequence:</i>	Hareket sırası
K:	<i>Key:</i>	Kiplik
İ:	<i>Instrumentalities:</i>	Sözün biçimi
N:	<i>Norms:</i>	İletişimin normları
G:	<i>Genre:</i>	Üslup- türün belirlenmesi

Kontekst çalışması için uygundur. Bu bileşenlerin belirlenmesi dilin etnografik yaklaşımının belirlenmesi için çok önemlidir (Yang ve Sun, 2010: 130).

Hymes'in önerdiği toplumdilbilimsel kavramlar ve SPEAKING tekniği bireyi dışlamamakta, tam tersine bireyin kimliği konusunu yeniden tanımlamakta ve bireyin söylem oluşturmaktaki rolünü buna göre belirlemektedir. Bu yaklaşımda bireyin kimliği içinde yaşadığı konuşma topluluğunun üyesi olarak edindiği kültürel kimliği içine alır. Bireyin iletişim yetisi onun kültürel/toplumsal kimliğiyle oluşur; kültürel/toplumsal kimlik de belli bağlamlarda kullanılması gereken çeşitli sözlü ve dil dışı anlatım yollarının kullanılmasıyla sağlanmıştır (Zeyrek, 2009: 35-36).

2.4.1.4.1. Etkileşimsel Sosyolengüistik (*Interactional Sociolinguistics*)

Söylem analizinin bu yaklaşımı antropoloji, sosyoloji ve dil bilim gibi üç disiplinin birleşmesiyle oluşmuştur. Dil, kültür ve toplum arasındaki ilişkilerin incelenmesi çalışmalarıyla meşguldür. Bu üç disiplinin rotasını takip etmesinin yanında dil, bağlam, bireysel etkileşim ve diğer inançlar çerçevesinde temellenen bir uyum vardır (Juez, 2005: 80).

Erving Goffman bu alanın temsilcilerinden biri olan sosyologdur. Dil ile sosyolojiyi birleştirmeye çalışmıştır. Goffman, sadece dil ile bağlamın birbirlerini oluşturduklarını, iletişimin temelinde dil, kültür ve toplumun yattığını söylemekte yetinmemiş, bu etkileşimi dizgeli bir biçimde çözümlenmek gerektiğini belirterek çeşitli kavramlar ve çözümlenme yöntemleri önermiştir. Bu kavramlardan "*frame theory*" çerçeveleme, insanların toplumsal deneyimlerini nasıl çerçevelediklerini örneğin, onların nasıl ciddi, şaka, sohbet, iş konuşması, vd. biçiminde algılandığını gösteren etkinliği tanımlamaktadır. Çerçeveleme etkinliği sayesinde dinleyen konuşanın anlamları hakkında çıkarımlar yapabilir, başka bir deyişle bağlama dayalı varsayımlarda bulunarak konuşanın anlamlarına ulaşmaya çalışır. Dolayısıyla bireylerin toplumsal deneyimleri, çerçeveleri sözcükleri anlamalarını sağlayan bir yoldur (Goffman, 1974; ayrıca bk. Schiffrin 1994: 103). Goffman'ın bu *çerçeve çözümlenmesi* adını verdiği bu yöntemle çerçeveleme etkinliğinin toplumda açıkça nasıl gerçekleştiği açığa çıkarılabilmektedir. Bu yöntemle bireyin bağlamın sağladığı varsayımları hem nasıl kullandığı, hem nasıl oluşturduğu görülmektedir. Hymes'in konuşma durumunu anımsatan "*toplumsal durum*" kavramıyla karşılıklı etkileşim olanaklarının bulunduğu bir ortamı açıklamıştır (Goffman, 1964: 63). Toplumsal durum bireyin diğerleriyle bir arada bulunduğu, onların çıplak duygularına

ulaşabildiği, onlarında bireye erişebildiği herhangi bir yer olabilir. İki veya daha fazla insan bir toplumsal durumda birbirlerinin görsel ve bilişsel odağıdır (Goffman, 1964: 64). Buna karşılaşım veya yüz yüze gelme demektir. Her toplumda bu karşılaşımaların başlama ve bitişi, bireylerin karşılaşıma katılma ve ayrılmaları ile ilgili kesin kurallar ve bu karşılaşımın onu sürdürenlerde yarattığı kısıtlamalar vardır (Zeyrek, 2009: 37-8).

Bu alanda diğér önemli sosyolinguist John Gumperz'dir. Kendisinin “*Söylem Stratejileri*” (*Discourse Strategies*) (1982: vii) kitabında sözlü stratejilerin detaylı gözlemini ortaya koyar ki bir konuşma üslubundaki bireysel seçimlerin sembolik değér ve yorum sonuçlarına sahip olduğunu belirtir. Bu yorum sonuçlarının sadece bağımsız olarak belirlenen toplumsal ve bağlamsal kategorilerle dil versiyonlarının sıklığı ilişkilendirilerek açıklanamaz diye düşünür (Gumperz, 1982: vii).

Yine bu kitapta yüz yüze karşılaşmaların yer aldığı gerçek süreçleri çözümlmek için katılımcıların yorumunu içine alan toplumbilimsel yaklaşımlar geliştirmek istediğini söylemektedir. Örneğın konuşmanın etnografisi yaklaşımında temel amacın toplum normlarının iletişim kaynaklarının kullanım ve dağılımını nasıl etkilediğini göstermek olduğunu, bireylerin iletileri nasıl yorumladığıyla ilgilenilmediğini anlatır (1982: 155-156)

Gumperz, Goffman'ın benimsediğı bazı ilkeleri benimsemiştir. Örneğın Goffman'ın bir önerisi deneyimi yapılandırmaya olanak sağlayan çerçeveleme etkinliğinin toplum içinde belirlendiğidir. Gumperz, bunu geliştirmiş ve çerçeveleme aracı olarak bağlaştırma ipuçlarını (*contextualization cues*) önermiştir. Kabaca tanımlanırsa bağlaştırma ipuçları, bağlamın gerektirdiğı varsayımlara işaret etmeye katkıda bulunan herhangi bir dil bilgisel biçimdir. Lehçe, vurgu, ezgi, sözcük, dil bilgisel yapı seçimi, kalıplaşmış sözler, konuşmayı başlatan, sürdüren ve bitiren sözlerin her biri, bir bölümü veya tümü bağlaştırma işlevini görebilir. Bağlaştırma ipuçlarının anlamı açık değıl, örtüktür. Bu birimlerin işaret etme değeri, katılımcıların anlamlılık konusunda sahip oldukları örtük bilgiye Bütün katılımcılar uygun ipuçlarını anlayıp fark ettiğı zaman yorumlama gerçekleşir.

Özetle Gumpertz'e göre dil, toplumsal kültürel grupların üyeleri olan bizlerin bir tarafta gruba dayalı kimliğimizi yansıtan, öte yanda kim olduğumuzu, ne söylemek istediğimizi ve bunu yapmayı nasıl bildiğimizi söyleyen bir dizindir. Bu dizinsel

süreci yaratmak, yorumlamak, yeni bağlama göre nasıl oluştuğunu anlamak iletişim yetimizin bir parçasıdır (Zeyrek, 2009: 39-40).

Etkileşimsel Sosyolengüistik'te temel prensipler inançları/ kanınları içerir:

1. Roller önceden verilmiş değildir, onlar etkileşimde yaratılır.
2. Bağlam verili değildir, o konuşma ve aksiyon tarafından inşa edilir.
3. Etkileşimde meydana gelen her şey bir tarafın gerçekleştirdiği yegâne şeydir, ancak dahası konuşma yöntemlerinin “*bireysel etkileşimin sonucu*”, “*müşterek üretimdir.*” ve doğrudan tartıştığımız ve yazdığımız her şeyde bu gösterilir.
4. Dilbilimsel özellikler (ör. *dolaylılık, konuşmanın hacmi ve kesintiye uğraması vb.*) etkileşimsel niyetlilik ya da anlamlandırma ile asla birebir uyumlu olamaz. Bu anlamda bir kelime başka bir anlama tahsis edilebilir. Hiçbir dil, onun[*gerçek dünyanın*] nasıl görüldüğü, çerçeveslendiği (Becker, 1979, 1984; Gumperz, 1982a) sağlamaştırıldığına (Bateson, 1972; Goffman, 1974) gönderimde bulunanın dışında bir anlama sahip değildir (Tannen, 1994: 10- 11).

2.4.1.4.2. Değişke Çözümlemesi (Variationist Approach)

Sosyolengüistik, sıradan konuşma durumlarında kullanılan doğal ifadeler üzerinde odaklanma eğilimidir. Sosyolengüistik için değişke yaklaşımı, öngörülebilirlik ve kontrol prensipleriyle çelişen deneysel değerlendirme yaklaşımlarından (CA Sankoff, 1989) farklı olarak karşılaştırılabilir ve temsil edilebilir veri elde etmek için açık uçlu uygulamaları içerir. Değişke yöntemi verinin yorumunu doğrulamak için nicel bir analize dayanır. Bu nicel yöntemin amacı olası terimlerde dil bilimsel bakış açıları arasındaki ilişkilerin doğasını ve dil bilimsel çeşitliliğin sosyokültürel anlamını vurgular. Niceliksel yöntemin kullanımı küçük metodolojik detaylandırma değildir. O toplum içindeki formların sırasını ve kullanımı ve de dil bilimsel değişimin tespit etme yöntemi için doğru bir anlama olanağı sağlar. Formların sırası ve konuşanların tercihleri dil bilimsel yapıların kullanımına daha gerçekçi genel bilgi verir. Daha da önemlisi bu istatistiki araçlar bize dil bilimsel sistem içinde düzenliliklere ve eğilimlere ve dahası toplumsal ve dilbilimsel şartların bir bakış açısına izin verir. Kurumlar ve değer yargılarından ziyade daha nesnel olmak ve yanlısız bir analiz uygulamaya izin verir. Nicelik yöntemi güçlü ve etkili bir araçtır.

Çeşitli değişke analizcileri (Labov, 1978; Lavandera, 1978; Dines, 1980; Romaine, 1981; Thibault, 1982; Weiner and Labov, 1983; Vincent, 1983, 1986; Horvath, 1985; Dubois 1992) söylem içinde değişke analizinin beş özelliğini tanımladılar:

1. Söylem değişkenleri sonlu sayıda, bağımsız, otonom, yüzey gerçekleştirmeleri bir bütünün parçası olmayan varyantları içerir; fakat onların diğer benzer işlevleriyle ilişkilidir.
2. Fonolojik çalışmalarda yapıldığı gibi, yokluğunda söylemsel bir biçimin varlığına tezat oluşturması mümkün değildir. Dil bilgisel bağlamlarda görülebilecek bir biçimin kullanım lehine bazı dilsel bağlamlarda karakterize edilmesine rağmen onlar tahmin edilemez.
3. Pek çok söylem sürecinin farklı belirtileri arasında dilbilimsel seviyelerde (*pragmatik ve etkileşimsel*) dizi vardır.
4. Farklı söylem işlevleri kümesini önceden tanımlayamaz, sınırlandırmazsınız, buna ilaveten söylem biçimleri yapısal olarak çeşitlidir. Farklı analiz seviyelerinde ortaya çıkar. Bunlar karışık süreçler olabilir (*hikâye etme, tanımlama, kanıtlama*), geniş birimler (*tekrar, retorik sorular, dolaylı anlatım*) ve daha sınırlı biçimler, söylem değerlendiricileri (*markers*) ve pratikler.
5. Söylem değişkenlerinin genelde çok geniş, pek çok varyantı vardır (*farklı formlar*) (Dubois ve Sankoff, 1997).

Schiffrin (1994) tarafından değişke çözümlemesi diye adlandırılan bu yaklaşım Labov'un (1972) kişisel anlatı çözümlemesi ile başladığını söylemek mümkündür. Bu tür çalışmalar dil bilim yöntemleri kullanmakta ve anlamların gerçekleştiği dil bilgisel yapıların ve yerine getirdikleri işlevlerin nasıl tümce ötesi yapılar kurduğunu araştırmaktadır. Örneğin Shiffrin bir çalışmasında (1994: 201-330), belli bir metin türlerinde (*anlatı ve listeleme*) kullanılan yüklem türlerinin bağdaşıklığa katkıda bulunabileceğini, bunun metin türleriyle ilgili işlevin yerine getirilmesiyle mümkün olduğunu yazmıştır. Görüldüğü gibi değişke çözümlemesi yaklaşımı konuşma çözümlemesinin (CA) tersine dil bilgisi yapılarının bir metin

içinde belli anlamları ve işlevleri olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu bakış açısına göre söylem (ör. anlatı ve liste), aynı şeyi söylemenin değişik yolları olabilir. Bu nedenle değişik çözümlemesi yönteminde metinlerin yaratıcısının dilbilim yetisinin bir yansıması olduğunu ve bun yöntemin ulaşacağı sonuçlardan ve kişisel anlamlardan uzak durulamayacağı anlaşılmaktadır (Zeyrek, 2009: 43-44).

2.4.2. Dilbilimsel Olmayan Perspektiften Söylem Analizi

Gerçek şu ki samimiyetle ifade edebiliriz, söylem analizi girift bir biçimde söylem analizi ile ilgilidir, ama diğer alanlarda da denenmiştir. En büyük katkı edebi ve felsefi çalışmalar üzerinde olmuştur.

2.4.2.1.Felsefi Çalışmalar Perspektifinden Söylem

Felsefe araştırma konusu olarak bütün dünyayı gösterir. Dil, felsefenin akademik kapsamında sadece bir bölümüdür. Felsefi yaklaşımın altında Foucault ve takipçileri ve öne çıkan diğerleri tarafından dil çalışmalarına yapılan göndermeler ile bu alanda pek çok başarıya ulaşılmıştır.

Burada Foucault'nun fikirlerinin rehberliğinde sergilenen çalışmaların hepsini *Foucault Okulu* olarak anacağız. Foucault'nun bilinen en iyi çalışmaları toplumsal kurumların eleştirel çalışmaları için özellikle *söylem, bilgi ve güç* arasındaki ilişkiler. Seassure tarafından önerilen *parole ve dilin dikotomisi* bulundu. Foucault söylem konusunda kendi yorumunu ileri sürer. Foucault'ya göre söylem semboller tarafından yapılandırılmasına rağmen onun sıradan sembollerin yaptıklarından çok daha fazla bilgi gönderimleri vardır (Foucault, 1971). Söylem diğer bir ifadeyle parole ve dil diye keyfi olarak genelleştirilemez. Onun anlayışına göre söylem, konuşma aktı, sözceler, edatlar gibi yapısal birimler ve diğer yandan işlevsel semiyotik ifadeler olarak isimlendirilen temel bileşenlerden oluşur.

Geleneksel tarihsel yaklaşımlarla benzeşmez. Foucault ekolu *söylemin işlevi* ve bilgi ile ilgilidir. Foucault ve takipçileri “*dil kullanımı*” yerine *toplumsal hiyerarşi ve onların söylemler arasındaki ilişkisi* üzerinde çokça dururlar.

Araştırma amaçları *güç ilişkileri, ideoloji ve bilgidir*. Foucault 'ya göre güç açıkça beyan edilmese de çok zor şekilde tanımlanır. Güç ve güçle ilgili olan her

şey söylemdir. Güç ilişkileri, söylem paylaşımı, toplumsal pratikler, konular, nesnelere (*amaçlar*), bilgi ve tarih. Kısaca her şey (Koptyko, 2001:1640).

Söylem diğer bir ifadeyle toplumu şekillendiren bir bileşendir. O bilgi ve toplum arasındaki ilişkiyi ayarlar, güçlendirme ya da güçten düşürme ve farklı toplumsal statüdeki kimliklerin gösterimi (Foucault, 1972). Söylemsel bilgi ve dağılım sistemi olarak “söylemsel bilgi” “dağılım sistemi” gibi kavramlar ileri sürer. Foucault okulunda şüphesiz göze çarpan biricik söylem analizi teorilerinden bütünüyle farklı bir rol alır (Cutting, 1999; Powers, 2007).

2.4.2.2.Edebi İncelemeler Perspektifinden Söylem Analizi

Söylem üzerine çalışmalar ilk önce antik Yunan çağlarında edebiyatçılar tarafından desteklendi. Edebi söylem analizi konusu çok kapsamlı bir konu oldu. Stil, üslup, metin yapısı ve geleneksel teoriler tarafından açıklandı. Disiplinler arası eğilimin tesiri altında edebi incelemeler çok uzun tarihsel bir geçmişe sahiptir. Söylem analizinin etkisinde diğer sosyal bilimlerin alanlarıyla bir örtüşme gözlenmektedir. Bu üst üste geliş, yine de edebi dilin, sıradan dille aynı anlama geldiği/özdeş oldukları anlamına gelmez. Sıradan dil/ ifadelendirme işlevi, iletişim süreci için bilgiyi iletme için servis eder. O fiziksel dünyaya gönderimde bulunur. Böylece gerçekçi özellik gösterir. Edebi dil, diğer iç anlamın tarafındadır. Bundan dolayı estetik özü varsayıyor. Bunun için edebi dil iletişimsel bir yaklaşım olarak basit görülemez (Cook, 1994). Hakemulder (2004) önerdiği gibi *edebi söylem*, zihinde belirli bir etkiye sahiptir. Dünyanın mental sunumunun temsilini değiştirme, canlandırma/ferahlatma... Böylece söylemin psikolojik bir gayesi vardır. O, okuyucunun mental aktiviteleri ile toplumsal etkiyi temsil eder. Artistik süreç boyunca yazar, okuyucu ve kendisi arasındaki etkileşimi inşa eden edebi söylemin psikolojik işlevini verir (Steen, 2004) Bu önce devasa değeri ile edebi çalışmalar içinde vücut buldu. Edebi çalışmaların bütün bu özellikleri, dilin özelliklerine ve toplum, okuyucu ve diğerlerinin özelliklerine odaklanır.

Edebi perspektiften yorumlanan söylem (*incelik*) soyut psikolojik etmenler ve somut gerçekler ile birleştirilerek incelikle işlenmiştir. Söylem analizinin önemli bir alanı olmasıdır. Edebiyat, söylem analizine çok ender görülen bir ayrıcalıklı katkı sağlamıştır (Yang ve Sun, 2010: 131-132).

2.4.3. Disiplinler Arası Perspektiften Söylem Analizi

Söylem Analizi sosyal bilimlerde pek çok disiplince çalışılmaya başlanmış ve herhangi bir alana ait olmayan disiplinlerce de kullanılmıştır. Bu alanların hepsi söylem analizine çok büyük katkı sağlamıştır. Disiplinler arası söylem analizi okulları CA ve CDA'dır. Onlar dilbilim ve sosyolojinin yaklaşımlarıyla söylemi yorumlarlar. Eleştirel Söylem Analizi içine alınabilecek iki alt söylem analizinden söz edebiliriz. Bunlardan biri Pozitif Söylem Analizi, diğeri de Wodak tarafından geliştirilen Tarihsel Söylem Analizidir (*Discourse Historical Method*).

CDA öncelikle SFL tarafından temsil edilen toplumsal semiyotik görüşünden etkilendi. Bir diğeri de eleştirel dil bilimin sınırlarını belirleyen teoriler onun arka planını oluşturur. Söylem doğal olarak (*doğası gereği*) toplumsaldır. Toplumsal gücün bir çeşidiyle yüzleşmedir. O politik, ekonomik ve kültürel aktiviteler ile müdahale edebilir. Söylem genel olarak politik ve ideolojik yürütmeler olarak görüldü. CDA, daha çok eleştiri kelimesi üzerinde durur. Bu alandaki araştırmacılar daha çok, her şeyin üstünde söylem ve ideoloji arasındaki ilişkiyi önemserler. Onlar dilin şu etkilerini araştırır: “*thematic option*” “*tematik seçim*”, “*influential relation*” “*tesirli ilişki*”, *Konuşan ve dinleyicinin sırayla yapması* “*turn taking*”... Bu arada güç ilişkileri, cinsiyet meseleleri, diğeri politik ve akademik endişelerin altını çizen asimetrik toplumsal öğeler (Mey, 2001).

Kress ve Hodge (1979) güç kontrolü ve iletişim için bir alet olarak dilin işlevlerini dikkatle inceler. Dil, insanların düşünce ve hareketlerini manipüle etmek için servis yapar. O (dil) insanları, olayları ve de farklı cinsiyetlerin maddi varlıklarını, rütbelerini tasnif eder; belirli bir sistemin, bazı kimliklerin devamlılığını sağlama girişimidir (Fowler, Hodge, Kress ve Trew 1979).

Söylemin bütün türleri bu nedenle kaçınılmaz bir şekilde toplumun ve dilin konfigürasyonu için (*yapılanması/şekillenmesi için*) sınırlandırılırlar.

Söylemin belirli bir türü üzerine uzmanlaşmak, bazı boyutta, güç ile sahip olunan bir bahşetme (*ihsan*) ki diğeri zorla tamir edilebilir. Böylece diğeri üzerinde daha fazla kontrol sağlanır.

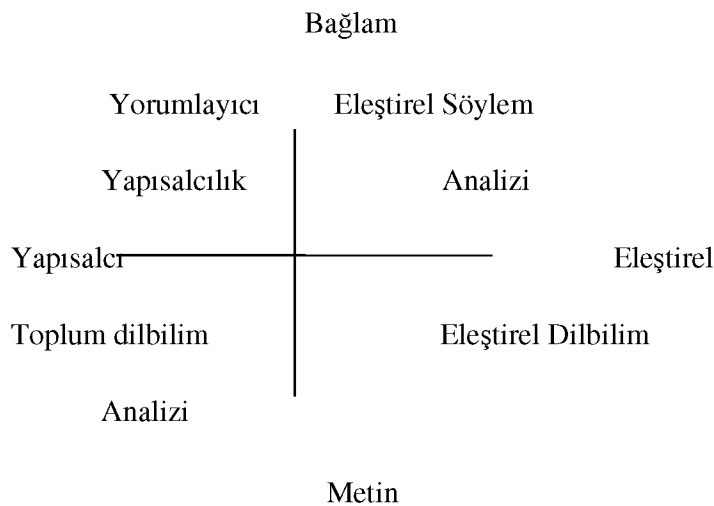
Sonuç olarak CDA doğal olarak, var olan ekonomik, kültürel ve politik kaynakların adaletsiz dağıtımını takip eder. Bu adaletsiz, taraflı dağıtımı çözmeye çalışmak, CDA'nın öncelikli hedefidir.

Bu görev ve teorilere dayanan CDA akademisyenleri, söylem ve toplum arasındaki yakın bağı araştırılmasını uygulamaya sokarlar. CDA olarak önerilen bu iki faktör ile tesirli bir iki link yoluna girer. Fairclough'a (1995) göre söylemin her bir biçimi (*üslubu*) söylemin bir özelliği üç boyutlu bir kavram olarak görülür. *Metin*, *söylem pratiği*, *sosyokültürel bir pratik* söylemin bu özellikleri benzer şekilde söylem analizinin de *güç boyutunu* gerçekleştirir. Metnin dil bilimsel tanımlanması söylem pratiği ve metin arasındaki ilişkinin teşhiri ile sosyokültürel bir pratik ve söylem arasındaki kurumsallaşmanın yorumudur.

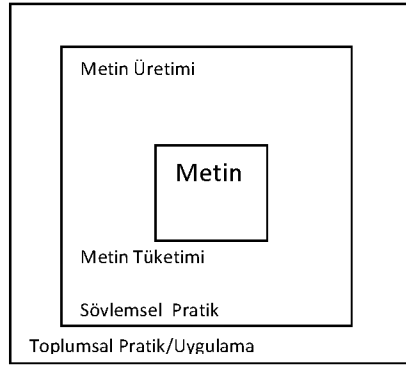
Birleştirilmiş bir dilbilimsel analiz ve toplumsal analiz bu kipte açıkça gösterilir ki söylem toplumun yapılandırıldığı bütünleyici elementler, diğer toplumsal faktörlerin yanında görevli bir konudur (*tema/husus*). Söylemin bu dönüşümde toplumsal yapıtaşları olan elementlerle çok büyük bir etki olacak. Toplumdaki ilerleme ve olgunlaşma söylemde değişkenliklere sebep olacaktır. Bunun tersine durum da söz konusu olabilir (Yang ve Sun, 2010: 132).

2.4.3.1. Eleştirel Söylem Analizi (Critical Discourse Analysis)

Tablo (8)

Tablo (9) Şekil 2.1. Söylem Analizinde Değişik Yaklaşımlar (Phillips ve Hardy, 2002: 2).

Şekil 3.1. Fairclough'un Eleştirel Söylem Analizi için üç boyutlu modeli (1992b: 73). Dil kullanımının her bir örneği üç boyutta oluşan iletişimsel bir durumdur.

- Bir metin (*konuşma, yazma, görsel imaj veya bunların bir kombinasyonu*)
- Metnin üretim ve tüketimini içeren bir söylemsel pratik
- Toplumsal bir uygulamadır (Jorgensen ve Phillips, 2002: 68).

Dil kullanımını eleştirel olarak inceleme nesnesi yapan eleştirel söylem çözümlemesi her şeyden önce sosyo-politik bir “*praxis*” olarak ortaya çıkmıştır. Kabaca “*praxis*” çağdaş toplumlarda ekonomik, kültürel ve siyasi kaynakların eşit biçimde paylaşılmadığı saptamasından yola çıkarak bu dağılımın daha adaletli bir hale getirilmesine katkıda bulunmak olarak özetlenebilir. Seçkinler, kurumlar ve özneler tarafından gücün toplumsal eşitsizlik üretecek biçimde kullanılması siyasal, kültürel, sınıfsal, etnik, ırk ve cinsiyet ayrımcılığı olarak ortaya çıkabilir. Amaç, bu aşırı toplumsal adaletsizliğin ve güçler arasındaki dengesizliğin meşrulaştırıldığı, yeniden üretildiği ve doğallaştırıldığı kültürel ürünler olan metinleri eleştirel bir yaklaşımla inceleyerek meşrulaştırma mekanizmalarını sergilemek ve ifşa etmektir. Sorun, dolayısıyla, var olan düzeni dönüştürmek, daha adaletli bir düzenin yaratılmasına katkıda bulunmaktır. Böylesi bir amaçla ortaya çıkan eleştirel yaklaşımlar olan *eleştirel dilbilim (critical linguistics)* ve *eleştirel söylem çözümlemesi* bu anlamda kaçınılmaz olarak etik bir boyut kazanmakta ve bu

nitelikleriyle genel dilbilim araştırmalarından farklılaşmaktadır (Yağcıoğlu; akt. Aksu, 2008: 48).

Foucault (1972)'e göre insanlar sadece söylem sınırlamaları içinde düşünebilirler. Söylem, güç ilişkilerinin yeniden üretilmesi ve bunların ideolojik etkilerini inşa eden ifade sistemi olarak tanımlanabilir. Söylem analizinin merkezinde eleştiri vardır ve söylem analizi bu eleştirisini genelde sosyal grupların veya bireylerin gücü elde etmek ve ideolojik görüşlerini yaymak için dili nasıl kullandığı üzerine çevirir (Elliott, 1996).

Eleştirel söylem analizi, *g, hâkimiyet, hegemonya*, sınıf farkı, cinsiyet, ırk, ideoloji, ayrımcılık, çıkar, kazanç, yeniden oluşturma, dönüştürme, gelenek, sosyal yapı ya da sosyal düzen gibi temaları ön plana çıkaran ve araştırma alanı olarak bu konuları işleyen söylem analizi yöntemidir. Eleştirel söylem analizi güç ilişkileri, değerler, ideolojiler, kimlik tanımlamaları gibi çeşitli toplumsal olguların dilsel kurgulamalar yoluyla bireylere ve toplumsal düzene nasıl yansıdığı ve nasıl işlendiği ile ilgilenir (van Dijk ve Elliott; akt elik ve Ekşi, 2008: 113).

Eleştirel Söylem zmlemesinde Ekoller/Okullardan söz etmek gerekir. Bu ekoller sırasıyla şöyle verilebilir:

Viyana Okulu

Eleştirel Söylem zmlemesine getirdikleri yaklaşımla Viyana Okulu olarak adlandırılan grubun modeli benimsenmiştir. Bu grubun başlıca temsilcileri arasında Wodak, de Cillia, Matouschek, Januschick ve Liebhart sayılabilir. Bu okulun 1990'dan başlayarak geliştirdiği yaklaşımın diğer Eleştirel Söylem özümlemesi yaklaşımlarından başlıca farkı disiplinler arası olması ve daha çok söylemin işlevsel yanına önem vermesidir.

Viyana okulunun yaklaşımında bir yandan Bernstein'in toplum dilbilimsel yaklaşımının, diğer yandan felsefi, toplumsal ve tarihsel boyutları ile eleştiri kuramının (*Critical Theory*) izleri görülebilir. Bu yaklaşımda, dizgesel-işlevsel dilbilgisi yaklaşımında ağırlık verilen sözcük ve sözdizimi özellikleri tümüyle göz ardı edilmemekle birlikte, özümleme dilsel öğelerle sınırlandırılmamaktadır. Farklı disiplinlerin kuram ve yöntemlerinden de yararlanılarak çoğulcu bir model

geliştirilmiştir. Bu modelde söylem bağlamının üç farklı boyuttan oluştuğu belirtilmektedir (Wodak; akt. Büyükkantarcıoğlu, 2000: 176-189).

(1) Bu boyutlardan ilkinde, bir sözcenin kendinden önceki sözcelerle ilişkisinden doğan iç/eş bağlam (*co-text*) anlatılmaktadır. Buna göre, bir konuşmacının kendinden önceki konuşmacının sözcüsüne olumlu ya da olumsuz tepki olarak ürettiği sözcüsü ideolojik boyut taşır. Bu bağlam, bir yandan dilsel-ideolojik diğer yandan, bireysel-psikolojik göstergeler sunar.

(2) İkinci boyut, belli bir sözcenin anlam kazandığı dil-dışı toplumsal değişkelerin ve kurumların bütününden oluşan bağlamdır. Buna göre, söylemi üretenin kültürel, ekonomik, dinsel, etnik, politik, vb. konumu ile söyleminin taşıdığı ideolojinin niteliği bağlantılıdır.

(3) Üçüncü olarak, "bağlam" metinler arası ya da söylemler arası göndermelerden oluşan bir boyuta sahiptir. Bu da, söylemi oluşturanın örtük ya da açık biçimde kendi ideolojisine koşut olduğunu düşündüğü ya da etkilendiği değerleri içeren söylemlere yaptığı göndermelerden oluşan bağlamdır. Bu göndermeler aslında bireyin diğer bireylerden ya da toplumdan etkileniş biçimini, farkında olarak ya da olmadan benimsemiş olduğu ortak bilgi değerlerini ortaya koymaktadır.

Kısaca, Viyana Okulu'nun yaklaşımında "*bağlam*" terimi dilsel, toplumsal, tarihsel ve psikolojik boyutların bileşimi olarak ele alınmaktadır. Söylemin bağlamı bu şekilde açıklandıktan sonra, metnin eleştirel çözümlemesi için üç aşamalı bir yöntem önerilmektedir.

- (1) Metnin ya da söylemin tematik içeriğinin belirlenmesi (*contents*)
- (2) İdeolojik amacı belirlemek için kullanılan stratejilerin belirlenmesi (*strategies*)
- (3) Bu stratejilerden yola çıkılarak oluşturulan söylemin dilsel biçimler ve yapılar açısından çözümlemesi (*means and forms of realization*) (age: 30) (Büyükkantarcıoğlu, 2000: 176- 189).

İngiltere Okulu

Kress, Hodge, Fowler, Fairclough gibi İngiliz okulunun temsilcileri Foucault'nun söylem kuramından yola çıkmakta ve çözümleme yöntemlerini Firth ve Halliday'in sistemli dil kuramı ile yine Halliday'in toplumsal göstergebilim kuramına dayandırmaktadırlar (Büyükkantarcıoğlu, 2000: 176- 189).

Kress (1989)'a göre eleştirel söylem analizi bazı varsayımlar üzerine oturtulmuştur.

Kress bu varsayımları şöyle sıralar: (Wodak ve Meyer, 2002, s. 6).

- Dil toplumsal bir fenomendir.
- Sadece bireyler değil, bunun yanı sıra kurumlar ve sosyal grupların özel anlamaları ve değerleri vardır ve tüm bunlar dil ve sistematik yöntemler aracılığı ile ifadelendirilir.
- Metinler, iletişim etkinliğindeki dil birimleri ile ilişkilidir.
- Okuyucular/dinleyiciler metinlerle olan ilişkilerinde pasif birer alıcı değildirler.
- Dil bilimi ve dil uygulamaları arasında özel bir takım benzerlikler vardır.

Fairclough ve Wodak (1997: 271-280) eleştirel söylem analizinin ana ilkelerini aşağıdaki gibi özetler:

1. Söylem toplumsal problemlere işaret eder.
2. Güç ilişkileri tutarsız ilişkilerdir.
3. Söylem toplum ve kültürü meydana getirir.
4. Söylem ideolojiktir bir iştir.
5. Söylem tarihidir.
6. Söylem, metin ile toplum arasındaki araçtır.
7. Söylem analizi, yorumlayıcı ve açıklayıcıdır.
8. Söylem, sosyal eylemlerin bir formudur (Fairclough ve Wodak; akt. Çelik ve Ekşi 2008: 114).

(...)Eleştirel Söylem Çözümlemesinin genel ilkeleri şu şekilde sıralanabilir:

- Eleştirel söylem çözümlemesi toplumsal sorunlar ile ilişkilidir. Dil ile ya da dil kullanımı ile değil; ama toplumsal ve kültürel süreçler ve yapıların dil bilimsel karakteri ile ilişkilidir. Yani eleştirel söylem çözümlemesi temel olarak alanlar arasındadır.
- Güç ilişkileri söylem ile birlikte olmak zorundadır ve eleştirel söylem çözümlemesi hem söylem içindeki hem de söylem üstü güç üzerinde çalışmaktadır.
- Toplum ve kültür diyalektik olarak söylem ile ilişkilidir: toplum ve kültür söylem tarafından şekillendirilir ve aynı zamanda söylemi oluşturur. Tüm dil kullanım durumları, güç ilişkilerini kapsayan toplum ve kültürü çoğaltır ya da değiştirir.
- Dil kullanımı ideolojik olabilir. Bunu saptamak için metinleri, metin yorumlamalarını ve toplumsal etkilerini araştırıp çözümlemek gerekir.
- Söylemler tarihseldir ve sadece kendi bağlamları ile ilişkili olarak anlaşılabilir. Söylemler yalnızca belli bir kültür, ideoloji ya da tarihin içine gömülmez, aynı zamanda diğer söylemlerle de metinler arası olarak bağlantılıdır.
- Söylem çözümlemesi yorumlayıcı ve açıklayıcıdır. Eleştirel çözümleme dizgesel bir yöntem bilimi ve metin ile toplumsal koşullar, ideolojiler ve güç ilişkileri arasındaki ilişkiyi işaretlemektedir. Yorumlamalar dinamiktir ve yeni metin ve bilgilere açıktır.
- Söylem, toplumsal bir davranış türüdür ve eleştirel söylem çözümlemesi de sosyolojik bir alandır (Wodak, akt. Aksu, 2008: 49).

Hollanda Okulu

Diğer yandan, Van Dijk'in çalışmalarında da izleneceği gibi, Hollanda okulu bilişsel yaklaşımı benimsemiştir. Bireysel ve toplumsal bilişsel yapının toplumsal ve dilsel yapılarla bağlantısı ön plandadır (Büyükkantarcıoğlu, 2000:176- 189).

(...) Eleştirel Söylem Analizinin amaçları Van Dijk, (2003) tarafından şöyle sıralanır:

- Eleştirel söylem analizi diğer bütün sıra dışı araştırma yöntemleri tarafından kabul görmek için vaka analizlerinde diğer sıra dışı araştırmalardan daha iyi olmalıdır.

- Eleştirel söylem analizi var olan paradigmlar ve üsluplar yerine genellikle sosyal problemler ve politik sorunlara odaklanır.
- Sosyal problemlerin deneysel yeterliğinin eleştirel analizi, genellikle çok disiplinlidir.
- Eleştirel söylem analizi sadece söylem yapılarını tanımlamak ve ona açıklık getirmek yerine, söylem yapılarını özellikle sosyal yapıya ve sosyal etkileşimdeki başarıya dayalı olarak açıklamaya çalışır.
- Eleştirel söylem analizi daha çok toplumdaki güç ve hâkimiyet ilişkilerinin yasallaştırılması, onaylanması, meşrulaştırılması, dönüştürülmesi, yeniden yapılandırılması ya da bunlara meydan okunması üzerine odaklanır (van Dijk; akt. Çelik ve Ekşi, 2008: 114).

2.4.3.1.1. Olumlu Söylem Analizi (Positive Discourse Analysis)

Şunu vurgulamak gerekir ki geçtiğimiz yıllarda CDA’da pek çok yeni çalışmalar, gerçekte aydınlatıcı bir dikkat ve tartışma yetkisini önceler. Martin’in (2004 - 2007) politik ve ekonomik kaynaklar, güç ilişkilerinin haksız dağılımının derin analizi, toplumsal gerçekliklerin keskin analizi ve dünya düzeninin eşitsizliğinin okuyucularla açık bir sunumunu yapan CDA’nın geleneksel teorisine karşıt olarak “*positive discourse analysis*” olarak tanımlanan kavram üzerinde bir ayırım önerisi vardır.

Martin’in iddiasını uzmanlar “*fathom söylem*” (*derinlemesine ima içeren söylem*) ve toplumsal pratikleri olumlu olarak, hafifçe, doğal olarak rekabet içinde olan, mücadele eden iki partinin de faydasına olabilen *Pozitif Söylem Analizi*, bir yerde ve bir arada bulunan insanların daha uyumlu bir toplum meydana getirmeye çalışmakta, bu amaçla iletişimi hızlandırmak ve insanlar arasındaki yanlış anlaşılmalara köprüsünü kurmayı amaçlamaktadır. İlave olarak *Pozitif Söylem Analizi* Ski (2009) şunu bilir ki çağımızın öğrenimi dilde ve iletişimde çeşitliliğin ve ideolojinin olmasından ziyade kültürel olarak batıda geniş çapta *monolojik* olmuştur.

O söylem analizinin etnosantrik yapısını eleştirir. Doğu söyleminin gerçekliğini ve önemini ifade eder.

Üçüncü dünya söyleminin bağlamsal ve metinsel özelliklerinin detaylarını aydınlatır. Söylem paradigmasının (*seçme eksenini*) arkasını tekrar teşekkül ettirerek açıklar.

Onun CDA'da ki etkisi son analizde çapraz kültürel iletişim ve çapraz dili artırır. Kapsamı geniş ve derinlikli şekilde gelişen CDA'da teoriler ve araştırma daha ahenkli ve barışık bir dünyayı kurmaktadır (Yang ve Sun, 2010: 132).

2.4.3.1.2. Söylemin- Tarihsel Yaklaşımı (Discourse- Historical Approach in CDA)

Eleştirel söylem analizi içinde Ruth Wodak tarafından geliştirilen bu söylem analizi yaklaşımı bir takım merkez kavramlar çevresinde şekillenir. Bunlar, söylem, metin, metinlerarasılık, söylemlerarasılık, üslup, yenidenbağlamlaştırma (*recontextualisation*), bağlam ve söylemsel stratejilerdir.

DHA Prensipleri

1. Yaklaşım belirli dil bilimsel öğelerin üzerine odaklanmaz, problem yönelimlidir.
2. Yaklaşım (*teoride, kendi çalışmalarında, pratikte ve takım çalışmalarında*) disiplinler arasıdır.
3. Yaklaşım bir kaçırmadır: teori ve gerekli olan deneysel veriler arasında daimi bir harekettir.
4. Çoklu üslup ve çoklu halk bölgeleri çalışılır. Metinler arası ve söylemler arası ilişkiler incelenir. Yeniden bağlamlaştırmanın keşfedilmesi amaçlanır.
5. Tarihi bağlam söylem ve metinlerin yorumuna eklenir.
6. Uygulama hedeflenir.

DHA'da analitik prosedürler ve anahtar odak noktaları (Krzyanowski, 2010).

Adım I Giriş- Analiz seviyesi

- Odaklanma: Metnin içeriği
- Anahtar Kategoriler: “*söylem konuları*” (van Dijk, 1984 ve 2000)
- Hedef: İçerikleri haritalamak ve böylece tanımlanmış söylemlerin sınırlarını belirlemek

Adım II Derin analiz

- Odaklanma: Metnin pragmatik özellikleri
- Anahtar kategoriler: Genel olarak söylemsel stratejiler (Reisgl ve Wodak, 2001)
AOA (*topoi*) üzerine özel ile odaklanma ve öğeleri destekleme:

-Retorik kinayeler (*trope*) (ör. *metafors, metonomi* vb.)

-Dilbilimsel gerçekleştirilmenin diğere anlamları (ör. *kişisel, mekânsal, zamansal gösterim (deixis)*).

Hedef: Analiz edilmiş söylemlerin mevcut özellikleri ve karakteristiklerini belirlemek.

TPOI(1): ¹¹⁴

Prelman ve Olbrechts ve Tytaca (1969: 83).

- İddia şu ki *topoi (loci)*, sınıflandırılan argümanların altındaki başlıklar olarak görüldü.
- Aristotelesçi görünümü daha fazlası (*evrensel topoi*), belli bir bilim ve belli bir hitabet türü için belirli bir *topoi* varlığını hesaba katarlar.

TOPOI (II):

Van Eemeren ve Grootendorst (1992)

- Eğer bir argümantasyon şeması değilse, bir takım yöntemde ya da diğerleri, konuşan tarafında gösterilir, dinleyen onu kendi keşfetmeli.
- Saklı gerekçeyi tespit etmek için kesin bir bakış açısının desteğinde kesin bir argümanı ortaya koyarak katılır, böylece kullanılan bir argümantasyon şemasını *topos* ya da *locus*'un tanımlanması kurgular (Ibid. 99-100, orijinal vurgu).

TOPOI (III):

Platin (2006)

Topoi, argüman seviyesinin derin yapısında kuralların işlevleri ile soyut bir bağlantı olarak tanımlanmaz, fakat türe özgü (*generic*) kanıt türünden söylemsel, söylemsel biçimler, sonuç ve argümanın her ikisini de içerme olarak tanımlanır. Bu formlar eldeki durumun özelliklerine göre doldurulur, belirlenir ve genişletilir.

¹¹⁴ *Topoi*: Yunanca "topos", Latince "locus", Türkçe "mekân, müşterek yer" anlamında, terimsel olarak da "konum" olarak kullanılmıştır.

DHA'da Anahtar Araştırma Odakları

Avusturya ve Avrupa'da ırkçı, anti semitik ve diğer ayrımcı söylemler (Krzyzanowski ve Wodak, 2007, 2008, 2008c), problematiklerin geçmişleriyle ilgili söylemler (Wodak ve Richardson, 2009), Ulusal kimliklerin söylemsel yapılandırılmaları (Wodak 1999; Wodak ve de Cilla, 2008, Krzyzanowski), Toplumsal değişim (*sistem dönüşümü*) ve halk dinamikleri ve özel söylemler araştırma odaklarıdır.

2.4.3.2. Mükâleme Analizi (Conversation Analysis)

Mükâleme Analizi (CA) etkileşimdeki konuşma incelemesidir, toplumsal yaşamı anlamak için teorik ve metodolojik ayırt edici bir yaklaşımdır. Sosyoloji, psikoloji, dilbilim ve iletişim çalışmalarını içeren disiplinler arası bir alandır. Bu mükâleme analizinde bir takım anahtar kavramlar iş görmektedir: “Yapı Taşları” (*Building Blocks*), “Dönüş alma” (*Turn-taking*), “Bilgi Akışı” (*Action Formation*), “Organizasyon Sırası” (*Sequence Organization*), “Onarım” (*Repair*), “Kelime Seçimi” (*Word Selection*), “Genel Yapı Organizasyonu” (*Overall Structural Organization*) vd. gibi bir takım anahtar kavramlar kullanılır (bk. Wilkinson, Kitzinger).

Mükâleme analizi 1960'ların sonunda 1970'lerin başında Harvey Sacks, Emanuel Schegloff ve Gail Jefferson tarafından (*Sacks 1974; Sacks, Schegloff and Jefferson 1974; Schegloff and Sacks 1973*) Harold Garfinkel (1967) tarafından sosyolojinin bir dalı olarak geliştirilen etnometodolojinin yol haritasını takip eder. Aynen Gumperz ve Hymes'in *İletişimin Etnografisi*'nde olduğu gibi başlangıçta onların deneyimlerini yorumlama ve etkileşmek için bir kültürün üyelerinin yorum süreci ve temel yeterlilikleriyle ilgilenir.

Atkinson and Heritage'in (1984: 1) vurguladığı, mükâleme analizinin temel hedefi, toplumsal olarak organize edilmiş bir etkileşim, anlaşılabilirlik, katılımcılara güvenen sıradan konuşurların dili kullanım yeteneklerinin açıklanması ve tanımlanmasıdır. Mükâleme analizi sosyal yaşama katılanları anlama girişimidir.

Varsayımlar, etkileşimde konuşmayı yöneten kuralların usullerini geliştirmek için kullanılan modeller (*pattern*)dir (Bhatia, Jones ve Flowerdew, 2008: 4).

Mükâleme Analizi girişimleri günlük yaşam aktiviteleri yolunu aydınlatmak için üretildi. Dil bilimsel kaynakların anlaşılmasıyla toplumsal düzenin algılanmasını inşa etmek için nasıl bir grup üyesi olduğunu ortaya çıkarmak olarak yorumlandı ve üretildi. Bu çekirdek maksatları göz önünde bulundurmak, mükâleme çözümleyicileri bir şey için *düzenlilikler, yapı ve etkileşimin müteselsil katılanları* olarak böyle karşılıklı konuşmaların sisteme uygunluklarını araştırmak için müşterek bir ayırım yoktur. Diğeri için ötekiler arasındaki “*karşılıklı paylaşım*” bağlam ve *dilin bir yöntemi* için açıklama getiriler.

Bütün bu teoriler arasında CA ile ilgili bir dizi noktası, CA’da idealize edilen yetkenin bir biçimi, indirgemeler ya da simule edilen konuşmalardan ziyade, doğal olarak meydana gelen konuşmalardır. Bu çeşit her bir etkileşim ancak bu şekilde açıklanabilir. Örneğin bir öğretmenin okuldaki açıklamaları, direktiflerinden ziyade, telefon görüşmeleri, medyadaki canlı yayınlar vb. Tabii ki veri toplamak mükâleme analizcileri herhangi bir şey yapmayacaklar çünkü konuşmaya katılanlar yerine mükâleme sürecinin gösterilmesi esastır. Mükâlemelere son verildikten sonra doğal olarak “konuşmayı sırasıyla yapma/dönüş alma” (*turn taking*) gibi mükâleme organizasyonunun köklü yaklaşımlarına doğru kayıtlı verinin analizi ve açıklamasına, (Sacks, Schegloff ve Jefferson 1974, 1977) tercih organizasyonuna (Pomerantz, 1978) başlarlar.

Kısaca mükâleme analizinin konusu ve metodolojilerini murakabe (*iç gözlem*) etmek. Açıkça anladığımız kadarıyla CA *makro sosyal perspektiften* mükâleme üzerine araştırmayı uygular. Mükâleme her bir kurumsal (*resmi şartlar altında*) ya da gündelik (*resmi olmayan bağlamda*) bir toplumsal olgu olarak çözümlenebilir. Başka şeyleri varsayabildiğimiz kadarıyla onlar söylem ile hakikatte gerçekleştirilmiş hedefi olan iletişim için bilgi takası amacıyla dili kullanırlar. CA teori ve metodolojileri geleneksel bilimsel araştırma yaklaşımlarının tümüyle keskin bir şekilde tezatlık gösterir. Bu yüzden birçok dilbilimci ve toplumbilimci tarafından sistematik olma noktasında eksiklikleri olduğu ve onu dar bir araştırma odaklanması olduğu hususunda eleştirilmiştir. Bugün CA gelecek vaadeden ve çok önemli bir

disiplin olan bu çalışma alanının manifestosu, antropoloji, psikoloji ve diğer pek çok disiplinlerce geniş bir şekilde uygulandı (Yang ve Sun, 2010: 133).

Konuşma çözümlemesi, doğal ortamlarda yapılan karşılıklı konuşmaların yapılanması ve düzenlenişi konusunu araştıran, varsayımını ve çalışma yöntemi sosyolengüistikten farklı olan bir alandır.

Konuşma çözümlemesinin varsayımlarını şöyle özetlemek mümkündür: (a) sözle etkileşim yapılanarak oluşma eğilimindedir. (b) bağlam etkileşimin oluşmasına katkıda bulunur. (c) etkileşimin hiçbir ayrıntısı düzensiz, rastlantısal, vd. gerekçelerle önceden elenemez. Konuşma çözümlemesi bağlam kavramına önem vermekle birlikte, bağlamın her yönünün araştırmaya için önemli olduğunu düşünmemektedir (Zeyrek, 2009: 41).

2.4.3.3. Tahkiyeli Söylem Analizi (Narrative Discourse Analysis)

20.yy'ın ortalarından beri soysal bilimlerde tahkiye çok önemli bir yere sahiptir. Dilbilimde ise tahkiye bir söylem türü olarak araştırılmıştır. Öncelikle tahkiye analizi Rus yapısalcılarıyla başlamış, Fransız yapısalcı teorisyenler tarafından geliştirilmiştir. Fransızlar "*tahkiye bilim*" demişler bu alana (*naratoloji*). Gerçi Fransızlar her ne kadar "loji" kelimesini pek çok yerde kullanmayı sevseler de Ruslardan sonra tahkiye analizinin gelişmesinde en büyük katkıyı onlar sağlamıştır.

1928 Propp'un "*Halk Hikâyelerinin Morfolojisi*"nin İngilizce tercümesi tam kırk yıl sonra 1968 gerçekleştirilmiştir. Propp'un halk hikâyeleri üzerindeki biçimsel sentaks çalışması antropolojinin gelişmesine epeyce katkı sağlamıştır. Tarihsel olarak bakıldığında adı koyulmasa da söylem analizinin de öncülerinden sayılır. Fransız Antropolog Cladue Levi Strauss (1955, 1964,1966) Propp'tan oldukça etkilenmiştir. Propp'un analiz yöntemleri, Seassurecü dilbilimden de oldukça etkilenen Strauss'un yöntemleriyle kesişmektedir. Strauss'un özellikle Aborjin kabilelerinin mitleri üzerindeki semantik yapıları incelenmesi ve bunun sonucunda tüm dünyadaki mitlerin geleneksel bir yapısının olduğu kanaatine varmıştır.

1960'ların sonlarında Propp'un ve Seasure'un görüşlerine paralel edebi tahkiye analizi Roland Barthes "Introduction to the Structural Analysis of Narratives" (1967) tarafından gerçekleştirilmiştir. Arkasından A.J. Greimas (1966)

T. Todorov (1967), Gerard Genette (1966), ve tarihi, hikâye ve söylem arasındaki ilişkiyle ilgilenen Émile Benveniste'ten (1966) söz edebiliriz.

Amerika'da ise yine Propp'tan etkilenen Labov ve Waletzky (1967) daha çok sözlü tahkiye analizini sosyolinguistik perspektiften kısaca PEN (*personal experience narrative*) Kişisel tecrübi tahkiye üzerinde çalışmıştır (Johnstone, 2001: 635).

Tahkiye her şeyden önce türlerin çok kapsamlı bir çeşitliliğidir. Farklı içerikler arasında dağıtılır. Yazılı, sözlü, karışık ya da hareketli görseller, mimikler bu unsurların tamamının karışımı, masal, mit, hikaye, roman, destan, tarih, trajedi, drama, komedi, pandomim, boyama, cam resim, sinema, haber bölümleri ve mükâleme içinde tahkiye vardır (Barthes, 1977: 79).

Barthes'in tahkiye türlerinin çokluğunu hatırlıyorsak tahkiye türlerinin analizi için de onların şaşırtıcı çokluğuna işaret etmiş olur. 20.yy'ın içinde tahkiye edebiyat teorilerinin içinde tematize edildi (Genette 1980, folklor çalışmaları (Propp, 1968 (*Halk Hikâyelerinin Morfolojisi*), İşaret bilim (*Barthes'in önerileri*).

Tahkiye çalışmalarındaki dilbilimsel dönüşüm tahkiyenin işlevleri ve yapısını anlamak için uygulanan çeşitli, detaylı dilbilimsel analizler olduğunu söyleyebiliriz.

Herman (2007) asıl mesele tahkiyenin müşterek metin ve bağlamsal olarak anlaşılması ile ilgilenecek ve şu soruları soracaktır: Devam eden konuşmanın ortaya çıkmasından, tahkियeler nasıl ifade edilir, nasıl kullanılır ve bağlamlaştırılırlar?

Genel olarak söylem analizi içinde sözlü tahkiyevi analiz daha revaçtadır. Bunları çeşitli yaklaşımlar çerçevesinden şöyle sıralayabiliriz: Değişke çözümlemesi teorisyeni Labov ve Fanshel'in tahkiyeli yaklaşımları, mükâleme analizi tahkiye yaklaşımları ve Bauman ve Hymes'in dilbilimsel etnografik tahkiye yaklaşımları.

Labov merkezli tahkiyeli söylem analizi yaklaşımı şöyledir: Pek çok çalışmasında tahkiye yapısı öneren tahkiyeli dil bilimsel analizcilerden en bilineni Labov'dur. Kişisel deneyimin tahkiyeli analizini içeren sosyolengüistik mülakatlar sırasında bu kişisel deneyimlerin analizini içerir. Bu analiz yapılırken Amerikan Dilbilimci Labov'un şu kavramlardan yararlanır: 1. Özetleme (*abstract*), 2.

oryantasyon, 3. karmaşık eylem, 4. değerlendirme, 5. sonuçlar, 6. koda (*bir parçanın sondaki bitiş bölümü*)

- 1. Özetleme/Anahtar** (*Abstract*): Bir yancümleden oluşur ya da bir tahkiyenin başlangıcında onu özetlemek anlamına gelir. Bu kavram öyküleyicinin anlatmak için bir hikâyesi olduğunu söyler ve söylediği şeyin doğru olduğunu savunur. Onun iyi bir hikâye olduğunu belirtmesiyle iddiasını desteklemiş olur, Dinleyicilerin değerli zamanını alır; dinleyiciler konuşma haklarından feragat ederler.
- 2. Yönlendirme** (*Oriantation*): Karakterlerin, fiziksel, mekânın, zamanın ve durumun tahkiyeli bir şekilde tanıtılması. Örneğin: “Cuma günüydü camiden döndükten sonra hiçbir şey yapmadık. Bir köpeğim vardı. Çok iyi bir av köpeğiydi.” Yönlendirme her zaman başlangıca yakın bir yerde belirir. Fakat bazı zaman diğer kısımlarda da görülebilir. Karakteristik yönlendirmede genellikle şimdiki zamanın hikâyesi (*past prograsive*) kullanılır.
- 3. Karmaşık Hareket** (*complicating action*): Yancümler, maksimum gerilim noktasından, doruk noktasının zeminini hazırlayan olaylar sırasının tekrarı/özeti olan tahkiyeli yancümledir. Bu yancümler hikâyenin dünyasındaki olaylara göndermede bulunur ve anlatımın dünyasında bir takım gerginlikler yaratır ve böylece bu kısımda dinleyicinin dikkati çekilir.
- 4. Değerlendirme** (*evaluation*): Hikâye boyunca, hikâye hakkında sıradan olmayan, ilginç olan şeyler vurgulanır, belirtilir. Bu bölümdeki bu unsurlar değerlendirme olarak hizmet eder. Dinleyiciler anlatıcıyı niçin takip ederler ve konuşmanın devamını sağlar? Değerlendirme dışarıdan hikâye üstüne değerlendirmelerin serbest yancümlerinde görünür: “*O çok garip bir histi, fakat oldukça harikaydı.*” Ya da hikâyede karakterler için değerlendirmeci bir yoruma atfeder. “*Gözleri-m kapalıydı/ dedim, ‘Aman Allah’ım, o buradadır!’*” Değerlendirme karakterler hakkında fazladan ayrıntı içeren bir formun içinde tahkiyenin içine gömülü de olabilir (*Bir yaprak gibi titriyordum*). Yorumlama ya da tekrar ile aksiyonun askıya alınması. *Kuvvetlendiriciler “intensifiers”, jest ve nicelikler gibi elementler... “ Caddede onu nakavt etim.”* Ne olup ne olmadığını; neyin olmuş olabileceği, olmuş olması gerektiğini karşılaştırmak. *Bağıntılı şeyler/karşılıklar “correlatives”* aynı anda

meydan gelen şeylerin ne olduğunu anlatır. *Şerh ediciler “explicatives”* değerlendirmek ya da tahkiye etmek için yancümleler (*hükümler*) eklenir (Labov, 1972: 354-96).

5. Sonuç ya da çözüm: (*result or resolution*): Gerilimin sona erer, tansiyonun biter ve sonunda ne olduğunu anlatır.

6. Koda/ bir parçanın sonundaki bitiş bölümü (*coda*): Anlatıcı hikâyenin sonunda hikâyenin bittiğini söyleyebilir. Bazen anlatının dünyasıyla ilintili kısa bir özet sunabilir (Johnstone, 2001: 635).

Labov’un (1972) burada genel bir evre ya da ayrı bir unsur olarak değerlendirme kapsamının düzeltilmesi problemlerden kaynaklanır.

Tahkiyeli sözdiziminde “*deneyim dönüşümü*” Labov’a göre tahkiyeli yapının aşaması ya da ayrı bir unsurun meydana gelmesinden öte tahkiyeli biçimlerin açıklanması değerlendirme bölümünde yoğunlaştırılan ikinci bir yapı oluşturur, fakat bu tahkiye boyunca çeşitli şekillerde bulunabilir (Labov, 1972: 396). Bu anlayışı söylemde değerlendirme, konumlandırma, öznellik üzerine bir çakışma olarak son yıllarda geliştirilmiştir. Örneğin (Hunston ve Thompson, 2000) ve duruş (Englebretson, 2007 and Jaffe, 2009) ve değerlendirme teorisi (Martin ve White, 2005). Bu analitik vasıtaya dilbilimsel seçimin bütün alanlarda gerçekleştirilen değerlendirmenin nasıllığını göstermek içindir. Labov ve Fanshel 1967 tahkiye analizinin diğer bir yönünü devam eden konuşmayla ortak metnin ilişkisini ele almışlardır.

Daha sonra Labov ve Waletzky (1967) nin tahkiye analizini Eggnis ve Slade (1997) tarafından alınır. Bunlar sohbet ve yığılma(chat ve chunk) arasındaki ayrımı tahkiyeli günlük konuşmanın terminolojisinde tahkiyeli analiz yaparlar. Konuşmanın *chunk*’u büyük parçası/yığını genişletilmiş bir dönüşüm (*iç yapılanma şekillerini gösteren*) Eggnis ve Slade’e göre sohbetin özellikleri dönüşümün hızlı transferinde bulunmaz. Tahkiyeli özellikler iş yerlerinde kahve molası sohbetlerinde meydana gelenleri içerir. En önemli sorunlardan birisi bu çalışmada ortaya çıkar. Hikâye anlatıcısının üslubunun dizisi tanımlanır (*tahkiyeli, şaka, tekrar anlatma, ikaz, fıkra (anekdot)*). İkincisi Barthes’ta yankılanan tahkiyeli türlerin çeşitliliği hakkında

program niteliğinde ifadeler; verinin doğan ortamda toplanan gündelik konuşmaya dayanması gerektiği düşünülür. Labov'un düşüncesine paralel olarak veri görüşme bağlamlarında toplandı. Labov'un soyut ve koda evreleri tahkiyenin başlaması ve bitmesi olarak anlaşılır. Soyut, devam eden mükâlemede hikâye anlatmak için genişletilmiş bir dönüşümü istemek/iddia etmek olarak anlaşılır. Koda diğer katılımcılar dâhil olduklarında ara geçiş ilgi noktası olarak adlandırır.

Daha sonra yine Labov'dan etkilenerek mükâleme analizi içinde özellikle Sacks' tarafından günlük kendiliğinden gelişen karşılıklı konuşmalardaki tahkiyeli yapılar kendi anahtar terimleri ve gelirtirdikleri bir takım anahtar sorularla tahkiye organizasyonunu ortaya koymaya çalışmışlardır.

Son olarak Dilbilimsel etnografik yaklaşım öncüleri *Hymes (1996)* ve *Bauman (1993)* tarafından bu yaklaşım özellikle halk bilimin sözlü performansları içeren pek çok kaynaktan bu tahkiyeli performansların anlamını çözümlenmeye çalışırlar. Labov'un çalışmaları bir konuşma bağlamından ortaya çıkarılan tahkiyeler analiz edilirken Bauman ve Hymes günlük yaşamın ortam ve alanlarında yakalanan performanslar çözümlenir

Neticede burada tahkiyeli söylem analizi için üç temel ana yaklaşımdan söz edebiliriz: İlki, iç yapısal ilişkileri açısından analiz edilen bir dinleyici için yapılan bir monolog olarak tahkiyeden kayma gerçekleşerek bir konuşma durumunda müşterek yapılandırılmış tahkiye kavramının incelenmesine doğrudur. İkincisi Bamberg ve Georgakopoulou tarafından kavramlaştırılan "*küçük hikâye*"ler üzerine odaklanan kişisel tecrübi kurallı tahkiye incelemesidir.

Üçüncüsü ise mükâleme, mülakat ve tek kişilik performansın bağlamındaki tahkiyeden kayma olarak örneğin bir iş görüşmesi olarak kurumsal bağlamdaki tahkiye incelemesi (Baynham, 2011: 69).

2.4.3.4. Pragmatik (Edimbilim)

Dil incelemelerinde en küçük parçadan bütüne doğru giden bir akış söz konusudur. Fonotik, morfolojik değişimlerin incelenmesi, dış dünyayı dışarıda bırakılarak kim, nerede, ne zaman ve niçin'i düşünmeden kelimelerin öteki kelimelerle bağlantısını incelenmesi sözdizimi (*sentax*) dir. Boyutu biraz daha genişletilmiş bir sonraki aşama olan semantik ise kelimelerin kendi içlerinde, sadece sözlükte bulunmalarıyla ne anlama geldiklerin araştırılmasıdır. Bağlam gözetilmez. Belirttiğimiz gibi sadece sözlükteki anlamlar dikate alınır. Sözcüklerin bağlamsal arkaplanı semantikte göz ardı edilir. Pragmatik ve söylem analizi, dil incelemelerinde kapsamı en geniş boyutta karşımıza çıkan dilbilim analizidir. Bu iki alanın en önemli ortak özelliği ise bağlamın artalan özelliklerinin dikkate alınmasıdır. Daha özet bir ifadeyle pragmatik ve söylem analizi bağlamdaki kelimelerin analizidir.

İletişimi bir bütün olarak kabul eden ve anlamın bir bölümünün analizi olan bu yaklaşımlarda fiziksel ve toplumsal dünyanın bilgisini, iletişimin etkileşimsel sosyopsikolojik faktörlerini ve de yazılı ve sözlü ifadelerde yerin ve zamanın bilgisini hesaba katmadan gerçek ve tutarlı bir anlamadan söz edilemez (Stillwell, Pecece, 1999, Yule, 1996).

Her iki yaklaşım da etkileşimdeki anlamlara dayanır. Konuşanların anlamı dinleyen ve konuşanın her ikisinin de paylaş bilgi varsayımlarına dayanır. Burada önemli olan etkileyenler/etkilenenlerin kelime kullanımlarından ziyade müşterek bilgi ile nasıl iletişim kurulur 'un açıklanmasıdır.

Söylem ya da dil kullanımı ve metin ya da sözlü parçalar, dilin esneme özellikleri üzerine bir yoğunlaşma ve kullanımları için bir birlikteliktir (Cook, 1989: 29).

Söylem analizi anlamlı ve birleşik bir tutarlılık (*coherence*) olma niteliği anlamına gelirken pragmatik bir "*relevance*" belirginlik/uyum anlamına gelir.

Co-text söylem analizi ile ilgilidir ve bağlaşıklık (*cohesion*) kavramına odaklanır. Bir metnin içindeki kelimeler birbiriyle nasıl bir ilişkisi vardır? Kendinden önceki ve sonraki kelimelerle metin içi nasıl bir bağlantısı vardır?

Pragmatik alanındaki ortak prensiplerini belirleyen uyum kuramını (relevance theory) inceler. Bu *uyum varsayımları* metinleri anlamlı bir şekilde bir arada nasıl tutar?

Sonuçta pragmatik ve söylem analizinin ortak bir gerçekliği vardır: O da her ikisinin de işlev kavramıyla içli dışlı olmasıdır. Bu işlev bir etkileşim olan konuşmada konuşurların kısa vade hedefleri ile uzun vade hedeflerini içerir. Konuşma aktı kuramı ifadelerin ne yapmaya eğilimli olduklarını tanımlamaya çalışır. Örneğin özür dileme, söz verme ve tehdit gibi. Bu birimler eleştirel söylem analizini (CDA) açıklar. ESA, ideolojik bir yaklaşımdan toplumsal bağlamda dilin nihai hedeflerini inceler. Söylemler nasıl yansıtılır? Güç yapıları nasıl değerlendirilir? Söylem analizi nerelerde pragmatikten ayrılır? Söylem analizi daha çok metnin yapısına değinir. SA cümle ötesindeki dilin kapsamlı yığılışının nasıl analiz edilmesi gerektiği üzerinde durur. Toplumsal hareketlerin söylemde nasıl bir çerçevede yürürlüğe koyulduklarını inceler (Couthard, 1986). Daha çok yapı değişimi konularını kapsar. Değişimin bütüncül çerçevesinde kesin durumlar nasıl bir sabit sırayla sahiptir? Mükâleme yapıları ve bir konuşurun gelecekteki konuşurların cevaplarına nasıl etki edebilir?

Söylem analizi çok geniş bir yayılıma sahiptir ve çok çeşitli yaklaşımlarla adeta dipsiz kuyu gibidir. Yukarıda belirttiğimiz ve tasnif ettiğimiz söylem yaklaşımlarına ilave olarak birkaç söylem analizi yaklaşımından kısaca söz edebiliriz. Ki bunlardan biri post yapısalcı ve post Marksist teorilerden temellenen ve günlük söylemsel pratiklerde değiştirilen ve tekrar yaratılan söylemi daha çok metnin yapısal öğelerinin belirlenmesinden zıya de yapısökümü anlayışa doğru yönelen, özellikle de “*Hegemonya ve Toplumsal Strateji*” (1985)’te temel prensiplerinin belirlendiği Laclau ve Mouffe ‘in *Söylem Kuramı*’dır. Daha çok anlaşmazlığı çözmek için “*kimlik, temsil, değişken gösterenler, husumet/rekabet, mücadele, hegemonya ve grup bilgisi*” gibi kavramlar üzerinden analiz gerçekleştirilir. Laclau ve Mouffe ’nin kimliği anlaması şu şekilde özetlenebilir.

1. Özne (*subject*) temelde ikiye bölünmüş durumdadır. O asla gayetiyle kendisi olamaz.
2. O, söylemsel temsil ile birlikte kendi kimliğini kazanır.
3. Kimlik, böylece söylemsel bir yapıda bir özne porsiyonu ile bir tanımlamadır.

4. Kimlik eşdeğerliliğin zincirleriyle söylemsel bir şekilde teşkil edilir. İşaretler nerede sıralanmış, birbirlerine karşıt diğer zincirlerle bağlanmış ve böylece özne nasıl tamamlanmış ya da tamamlanmamış olur?
5. Kimlik her zaman ilişkisel olarak organize edilmiştir. Özne bir şeydir çünkü o olduğu ya da olmadığı bir şeyle çelişir.
6. Söylemin değişmesi gibi kimlikler de değişir.
7. Özne merkezleştirilmiş ya da parçalanmıştır. Onların parçası olan söylemlere göre farklı kimliklere sahiptir.
8. Özne bir üst belirlenmiştir. İlkesel olarak, her zaman belirli durumlarda farklı bir şekilde tanımlanmak için olasılığa sahiptir. Bu yüzden belirli bir kimlik şarta bağlıdır. Mümkün ama gerekli değildir (Jorgensen ve Phillips, 2004: 43).

2.4.3.5.Söylemsel Psikoloji

Geleneksel olarak toplumsal psikoloji alanı *düşünme, algılama, muhakeme* gibi bilişsel süreçlerin arasında toplumsal psikolojik fenomen olan bilişsel bir paradigma ile hakim olmuştur.

Araştırmalarında ağırlıklı olarak deneysel yöntemler kullanarak toplumsal bir eylemin nedenlerini bilişsel süreçlerin evrensel tanımlamalarında bulmak ister. Söylemsel Psikolojinin ilgisi, içtimai hayat hakkındaki bilginin mental süreci olarak ortaya çıkan bir anlama biçimlerinde ve toplumsal bir biliştedir. Söylem analizinin toplumsal yapısalcı biçimleri sosyal psikoloji alanında bireyselliğe meydan okuma ve onun eleştirisi olarak geliştirildi (bk. Edwards 1996; Edwards ve Potter, 1992; Gergen, 1985, 1994a, 1994b; Potter ve Wetherell, 1987). Söylem Analizi bu noktada toplumsal psikoloji içinde toplumsal yapısalcı yaklaşımların en önemlilerinden bir oldu. Bu yaklaşım için bir şemsiye terim olarak söylemsel psikoloji terimi kullanılmıştır. Burada söylemsel psikoloji, kısmen Ludwig Wittgenstein'in *kelimelerin arkasındaki özlerin (essences) dışavurumu (manifestations) olarak değil de toplumsal aktiviteler olarak ele alınması gereken psikolojik durumlar hakkındaki iddiaları içeren* sonraki felsefesinden yararlanılmıştır. Sözceler (*utterances*), belirli sosyal bağlamlarda eyleme yönelik olup, bunların anlamları bu yüzden oluştukları özel kullanımlara bağlıdır. Yine bu söylem yaklaşımı yapısalcı Chomsky'nin soyut

dil yapılarından post yapısalcı Foucault, Mouffe ve Laclau'nun söylem teorilerinden etkilenmiştir.

Bu söylem analizinde tutum araştırmalarına ayrı bir önem verilir. Zihinselliğe dayanılarak yapılan bu tutum araştırması, devam eden dünya değerlendirmesinin üretimi ile insan eylemleri kontrolü olarak bir takım tutumları sergilerler. Bu perspektif evrensel zihni süreçlerin bir sonucu ve herkesin az ya da çok o (*tutum*) işlevleri olarak anlaşılır. O bilişçiliğin bir elementini içerir. Çünkü klişe sözler (*stereotyps*) ve elde edilen klişe sözler (*stereotyps*) ile çelişen yeni bilgiler, gerçekleştiği zaman değişimi varsayar. Eğer klişe sözlerin kurbanları farklı şekilde hareket etseydi, klişe sözleri (*stereotyps*) olmayan yöntemlerle insanlar yeni bilgileri değerlendiremezdi. Sterotiplere (*kod klişeleri*) ve grup çatışmalarına yönelik daha bilişsel yaklaşımlar getiren bu analiz yöntemi, gruplar arasındaki çatışmaları ve tipik (*değişmeyen*) toplumsal psikolojik süreçleri anlamaya çalışır. Temel fikirlerinden biri de şudur: İnsanlar bir grubun üyesi haline geldiğinde, o grubun kimliğine bürünürler ve onların bakış açısıyla toplumsal gerçekliği görmeye başlar. Bu da onların kendi grup üyelerini diğer grupların üyelerinden daha iyi olarak kabul etmelerini gerektirir. Sonuç olarak, klişe sözlerin (*stereotyps*) kurbanları ön yargıların sebepleri olarak düşünöldü. İnsanların önyargıları bilgi işlem süreci stratejilerinin kaçınılmaz etkileri olarak kabul edilir (Wetherrell, 1996a).

Söylemsel psikoloji içinde *toplumsal kimlik kuramı* bilişsel yaklaşımlardan daha verimli olduğu kabul edilir. Hedefleri ise bir grubun içine katıldıklarında motivasyonları, önyargıları ve insanların kimliklerinde ne gibi değişikliklere sebep olduğunun değerlendirilmesidir. İnsanların bilişsel süreçleri kendi şahsi kimliğinden ziyade toplumsal kimliğini ifade etmeye izin veren bir grup üyesi olarak kendi kategorizasyonlarını değiştirir (Jorgensen ve Phillips 2004: 101).

Söylemsel psikolojinin anahtar noktaları şöyledir:

1. Söylem günlük konuşma ve metinlerde dil kullanımını olarak ifade edilir. O, toplumsal dünyayı oluşturan toplumsal pratiklerin dinamik bir formudur.
2. Kendisi toplumsal diyalogların içselleştirilmesiyle yapılır.
3. İnsan farklı söylemlerinin temelinde çeşitli esnek kimliklere sahiptir.
4. Güç, özel söylemsel kategorilerde bireysel konumlandırmaya doğru bir faaliyette bulunur.

5. Söylem psikolojik durumlarda önceden oluşturulmuş ifadeleri dile getirmez, bunun yerine öznel psikolojik gerçekler söylem içinde oluşurlar.
6. Psikolojik durumlar hakkındaki bireysellik iddiaları kelimenin ötesindeki daha derin özü dile getirmesinin yerine toplumsal ve söylemsel aktiviteler olarak ele alınması gerekir.
7. Söylem burada çok iyi bir soyut sistem olarak görülmez fakat kendisinin de yer aldığı bağlamlarda dil kullanımı olarak konumlanır.
8. İnsanlar etkileşimin özel bağlamlarında toplumsal aksiyon formlarını icra etmek için söylemi belagete uygun bir biçimde kullanırlar. Dil kullanımı bu bağlamda durumsaldır.
9. Analizin odağı daha sonda CDA'da olduğu gibi konuşma ve metnin dilbilimsel organizasyonunda değil, konuşma ve metnin retorik organizasyonundadır.

Burada sorulan bir takım sorular şunlardır:

Dünyanın gerçek, sağlam ve istikrarlı temsilleri nasıl açıklanır?

Değişmez gerçeklikler olarak dünyanın tasarımını insanlar nasıl yapılandırır ve alternatif versiyonları nasıl zayıflatır?

10. Dil bilinçli ya da bilinçsiz oluşturulur. Psikanalist kuram söylemlerin mevcut dizisinden söylenmemiş psikolojik mekanizmaları açıklamak için söylem analizi ile birleştirilir.
11. Bilgi araştırmasının doğal koşullarının incelenmesi bilgi üretiminde araştırmacının rolü ve görecelilikle ilgili meselelerin göz önünde tutulmasına izin verilmelidir.

Söylemsel psikoloji inceleme anketleri, medya metinleri, dinleme çalışmaları, politik konuşmalar gibi materyaller üzerinde tam o adımda deneye dayalı analiz gerçekleştirirler. Bunalar,1. Araştırma soruları 2. Örneklerin seçimi 3. Doğal olarak meydana gelen materyallerin üretimi 4. Anket süresince materyallerin üretimi 5. Transkripsiyon 6. Kodlama 7. Analiz 8. Geçerliliklerin belirlenmesi 9.Araştırma raporu 10. Araştırma raporunun sunulmasıdır (Jorgensen ve Phillips, 2004: 118-127).

2.4.3.6. Bütüncü Tabanlı Söylem Analizi (Corpus-Based Discourse Analysis)

Çok fazla miktarda metnin bir makine tarafından okunmasıyla çalışan bütüncü tabanlı söylem analizi başlangıçta gramer ve sözlükbilim tarafından kullanıldı. Son zamanlarda söylem analizi için bütüncü yaklaşımlarının çok yaygın uygulamaları vardı (Baker, 2006). Dil kullanımının en erken bütüncü temelli analizinin girişimleri çeşitli bağlamlarda leksik-gramer özelliklerden onların işlevsel çeşitliliğine, insanların dili nasıl kullandığını gözlemekten sezgilerin belirlenmesine kadar yazılı ve sözlü dil kullanımının genel ve büyük bütüncesinin temsilinin oluşturulmasıyla başladı. Bütüncü gelişmeleri yıllar sonra bir takım değişmelere uğradı. Öncelikle bütüncenin kapsamı çok büyüdü. Britanya Ulusal Bankası 100 milyon kelimeye sahipken İngilizce Bankası yaklaşık 450 milyon kelimeye ulaştı. Bu çok büyük ölçekli genel korpus çok etkiliydi ve günlük konuşma dilindeki belirli leksik gramer kalıpların tercih edilen kullanımı hakkında derinlemesine güvenilir bilgi sağlamaktadır. Bu yaklaşımın pek çok önemli yanı ise çok geniş hacme sahip metinlerden kısılarına ve cümlenin ötesine geçen söylem çözümleyicileri ve dil bilimciler için olanak sağlamaktadır.

Geniş korpus çalışmasında yapılan gözlemler neticesinde dilin kendi içinde düzenli kalıplarının olduğunu ve önceden inşa edilmiş bu ifadeleri dilin takip ettiği söylenebilir. Sinclair (1991) bu yapıları “*deyim kuralları*” diye isimlendirir. “*Açık seçim ilkesi*”ne karşı kelime ile kelime “*dolgu ve yuva*” birlikteliğine gönderme yapar. Sinclair’e göre konuşurlar deyim prensiplerine bağlıdırlar ve sadece bazı açık seçim prensiplerine geçiş yapıldığında deyim ilkesinin çalışmasını başarısız kılan bazı sınırlar ortaya çıkar. Dilin deyim prensiplerinin görünüşünün anlamlılığı önceden inşa edilmiştir. Onlar bireysel kelimelerden ziyade analiz birimi olan kelimelerdir.

Aynı zamanda kelimeler ve ifadeler semantik bir vezin taşıyabilirler (*anlamın tipik pragmatik bölgeleri ve çağrışım*). Bu kelimeler negatif yüklü kelimelerle yan yana gelebilirler. Ör. Kaza, endişe, zarar, ölüm, felâket... Ve semantik bir vezin alabilirler. Bun dışında olumlu birliktelikler de kullanılır. Ör. Yardım, bakmak, yemek, fırsat, tahliye, destek vd. (Stubbs, 1996). Son zamanlarda korpus temelli söylem analizi özellikle profesyonel ve akademik üslupta dilin çeşitli versiyonlarının

çalışılmasında faydalı oldu. Bu yöntem çok küçük enerji harcanarak çok büyük oranda verinin analizine izin verir (Bhatia, Jones ve Flowerdew, 2008: 7-8).

2.4.3.7. Multi Model Söylem Analizi

Bu analiz söylemin semiyotikle birleşmiş halidir. Metin ve konuşmalardan öte jest, resim video ve çeşitli görüntülerin dil kullanımlarıyla birlikte analizini yapmaya çalışır. En önemli temsilcileri Gunter Kress ve Van Leeuwen'dir.

Metin toplumsal etkileşimde iletişimin sadece bir biçimidir, oysaki iletişimin anlamayı ve anlaşmayı sağlayan pek çok biçimi vardır. Bu söylem analiz yönteminde üç temel kavram vardır. *Metin*, *bağlam* toplumsal etkileşim için önemi yadsınamaz kavram *metinsel veri*dir. Özellikle metinsel veri toplumsal anlamın yorumlanmasında ve yeniden teşekkülünde çok önemli bir biçimdir (Kress ve van Leeuwen, 1996: 34).

Metinden ziyade semiyotik kipler jestleri duruş, aramızdaki mesafe kullanımını inceleyen “*proxemics*”ler, görsel imajlar, belgelerin düzeni, müzik, mimari tasarım gibi pek çok şeyi içerir. Multimodalite özellikler film, TV gibi medyayı da içine aldığında çok önemli hale gelir. Söylem analizinde geleneksel dil ve metin temelli yaklaşımlardan farklıdır. Söylem analizi yaklaşımlarından en çok Goodwin (1981)'in mükâleme analizinden etkilenmişlerdir. Bunun yanında Halliday'in SFL'sine ve Birdwhistell (1970) ve Schefflen (1974) gibi antropologlara çok şey borçludurlar. Bu analiz yönteminin diğer temsilcileri Kress ve Hodge (1979) , Kedon (1990), O'Toole (1994) (bk. Bhatia, Jones ve Flowerdew, 2008).

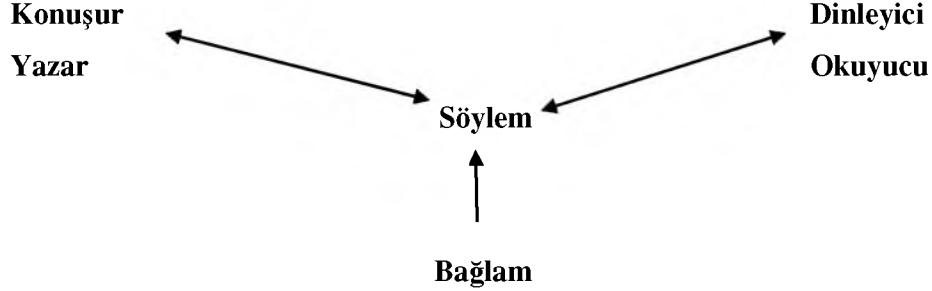
İsmi söylemeden geçemeyeceğimiz ama sadece ismini söylemekle yetineceğimiz söylem analizi yaklaşımları Üslup Analizi (*Genre Analysis*) ve Medya Söylem Analizi (*Mediated Discourse Analysis*)dir. Böylelikle Söylem analizi çeşitlerinin tasnifini yaparak bu alanda çalışacak diğer araştırmacılara bir ışık tutmuş olduğumuzu düşünüyoruz. Şimdi de söylem analizi için önemli olan temel kavramlara kısaca değinmek istiyoruz.

2.5. SÖYLEM ANALİZİNİN TEMEL KAVRAMLARI

2.5.1. Söylem - Yazılı ve Sözlü

Tablodan hareketle söylemin yazılı, sözlü ve karışık olmak üzere üç işaret sistemini de kapsadığını belirtmek yerinde olacaktır.

Tablo(10)

Söylemler herhangi bir anlamlı olan sözceye (*utterance*) gönderimde bulunabilirler.

Bu metinler:

- Yazılı metinler
- Sözlü metinler (*söylev ve konuşma*)
- Karışık yazılı ve sözlü metinler (*ör. İnternet ortamındaki görsel, sesli, yazılı görüşmeler (chat), yorumlar*)

2.5.2. Cümle (Phrase) - Sözce (Utterance)- Sözceleme

Daha önce pek çok kez değindiğimiz kavramlardan biri de sözceleme (*utterance*) söylem analizi için hayati önemde bir terimdir. Filizok, sözcelemeği Fransız dilbilimci Henriette Gezundhajt'tan yaptığı alıntı ile şöyle açıklar:

Dilbilgisi, cümle ile, sözceleme dil bilimi ise sözce ve sözceleme ile uğraşır:

Cümle ve sözce kavramları günümüzde farklı şeyleri ifade etmektedir: Cümle, biçimlerin (*forme*) birleşme düzeyidir, sözce, bildirişim düzeyine ve konuşmaya ait bir terimdir. “*cümle*” sözün üretim anı düşünülmeden, yani üretim anı hesaba katılmadan sadece sentaksa göre (*özne, nesne, yüklem*) tanımlanmış bir birimdir. Cümlelerin yapısı, biçim bilimine (*morphologie*) ve tümce bilimine (*syntaxe*)

dayanılarak açıklanır. Cümlenin anlamı, kelimelerin anlamlarına bağlıdır. Bir sözcenin anlamı ise biçimi ne olursa olsun, zaman, yer ve kişiye bağlı olarak değişir. Sözcenin anlamını, sözcemenin kadrosu ve bildirişim hali belirler.

Bir konuşmacı tarafından üretilen sözlü ve yazılı her mesaja sözce denir. Sözcemele sözcenin yaratıldığı bağlamdır ve yaratılma sürecinin bütün unsurlarını ifade eder. Sözcemele, bir sözcenin, mesajın belli bir zaman ve mekan içinde üretiliştir. Sözcemele haline (*situation d'énonciation*) bağlı göndermeler, şahıs belirticileri, zaman ve mekan belirticileri, duygu ve hüküm belirticileri tarafından sözceye yansıtılır. Yani her sözce yaratılış anının izlerini taşır: Konuşurken “şu kalem” dediğimizde, bu kalemin niteliğini sözün içinde söylenmiş olduğu hal ve zaman belirler.

Her bildirişimde, sözlü bildirişimde de yazılı bildirişimde de bir sözce ve bir sözcemele bulunur. Sözce, dilbilimsel bir üründür, yani söylenmiş söz yahut yazılmış metindir. Buna karşılık, sözcemele, dilbilimsel bir aktır, iştir. Sözceyi tekrar üretmek mümkündür, fakat sözcemele anı tekrar üretilemez. (Henriette Gezundhajt; akt. Filizok)¹¹⁵

Günay ise sözceyi dilbilgisel perspektiften açıklamaya çalışır. Ona göre sözcenin cümle ötesini aşan bir yapı olması sözce ile söylem tanımlamalarını birbirine yaklaştırır: Sözce iki anlamsal boşluk ya da iletişim durağı arasında üretilen cümleler bütünüdür. İletişim bağlamında sözcemele durumunun bilinip bilinmemesine göre iletişimsel değeri var ya da yok olduğuna karar verilir. Bütünüyle dil bilimsel yapılar içinde düşünülerek tümce sınırlarını aşan dilsel yapıları sözce olarak değerlendirmek gerekir (Günay, 2000: 45).

2.5.3. Metin (Text)

Metin kavramını tanımlarken van Dijk ve Günay'ın tanımlamalarının terimin açıklanması için yeterli olduğunuz düşünüyoruz:

Dil kullanımı şüphesiz sadece konuşma diliyle sınırlı değildir, yazı (*basın*) dilini, etkileşim ve iletişimi de içine alır. Dil kullanımı, günlük bir gazete, ders kitabı,

¹¹⁵ Bkz <http://www.ege-edebiyat.org/wp/?p=619>

mektup (*gazetede ya da emektup*) veya bilimsel bir makale okuduğumuzda karşılaşacağımız bir durumdur. Pek çok söylem analizcisi daha çok konuşma dilini çözümlenmeye çalışsa da söylem analizi, söylem kavramı içinde yazılı metinleri de içermektedir.

Her gün gerçekleştirdiğimiz mükâlemelerden bildiğimiz kadarıyla konuşma, genellikle meclis tartışmaları ya da iş görüşmeleri, konuşucu ve katılanlar olarak dil kullanıcılarını içeren bir etkileşim biçimidir. Konuşma gibi metinlerin de yazar ve okuyucular gibi kullanıcıları vardır. Metnin bu yönüyle genellikle yüz yüze bir etkileşim olmasa bile, okuyucular bu etkileşimde edilgen kalsalar dahi her zaman yazılı bir iletişimden ve yazılı bir etkileşimden söz edebiliriz. Sözlü ve yazılı dil kullanımında pek çok sayıda farklılıklar olmasına karşın yeterli derecede benzerlikler de vardır. İletişim ve etkileşim kavramları söylemin genel kavramı içinde onun iki biçimini (*mode*) de içine almaya izin verir.

Onlar sözel bir etkileşim biçimi olarak ya da iletişimsel bir olay olarak söylem kavramı altında karakterize edilmelerine rağmen bir hareket ya da bir olayın bir bölümü olarak dil kullanıcıları tarafından gerçekleştirilen şeylerdir. Bu yüzden söylem analizcileri bu kavli boyutlara odaklanırlar. Metin genellikle yazma üretimine gönderimde bulunmak için kullanılır. Konuşma ise sık sık söyleme olarak okundu. Özetle söylem incelemeleri bağlamdaki konuşma ve metin hakkındadır (van Dijk, 1997: 3).

Metin (*Lat. Textus (dokuma) > texere: (dokumak)*) belirli bir bildirişim bağlamında bir ya da birden çok kişi tarafından sözlü ya da yazılı olarak üretilen bir dil dizgesi bütünüdür.

Bir metnin doğru ya da yanlış olup olmadığından söz edilemez. Bunun yerine metinselliği sorgulanabilir. Dilsel biri birimin metin olup olmadığı da tutarlılık ve bağdaşıklık ölçütlerine göre karar verilebilir. Bir tümcenin doğru ya da yanlış olması Dil bilgisellik ölçüsünde değerlendirilebilir. Bir tümceler grubun metin olup olmadığı ya da metinsel özellik taşıyıp taşımadığı tutarlılık ve bağdaşıklık özelliklerine göre değerlendirilir. Nasıl bir tümce yalnızca sözcüklerin art arda gelmesi değilse, bir metin de tümcelerin art arda gelmesi değildir. Tümcedeki sözcükler arasında biçimbirimsel bir bağıntılar (*ad-yüklem uyumu, eylemlerin kişi ve zamana göre çekimi*) vardır. Benzer bir biçimde metin içindeki tümceler arasında da

bağıntı öğeleri vardır. Metin sürekliliği, kavramlar ya da örtgeler arasında kurulabilen nedensellik, karşıtlık ve başka türdeki anlamsal, mantıksal ya da dizimsel ilişkiler olabilmektedir (Günay, 2007: 44-45).

2.5.4. Söyleme Karşı Metin Tanımlamaları

Söylem ve metnin birbiriyle olan yer değiştirme tanımlamaları temelde iki ana yaklaşım biçimiyle birbirinden ayrılır.

1. Biçimci/Yapısalcı Yaklaşım

2. İşlevsel Yaklaşım

Biçimci/Yapısalcı yaklaşım söylemin yapısı ve biçim üzerine odaklanır. Burada söylem yancümlenin(*clause*) ve cümlenin ötesindeki tikel bir dil birimidir. Harris (1952), Grimes (1972), Sinclair (1975), Coulthard (1977).

İşlevsel yaklaşım söylemi toplumda bir çeşit pratik olarak görür. Bu yaklaşım iletişimde söylemin işlevleri üzerinde odaklanır. Dil Kullanımı (*Language in use*): Goffman (1974- 1981), Hymes (1974), Brown ve Yule (1983), Leech (1983), Schiffirin (1994).

Söylem = Metin

Söylem burada metin, metin burada söylemdir. Fakat metne daha çok önem verilir. Burada metin özel bir durum bağlamında toplumsal anlamın üretimi ve aşamalı bir sürecin örneğidir (Halliday ve Hassan, 1989).

Söylem ≠ Metin

Söylem burada katılanlar için bir etkileşim olarak iletişimi içeren bir süreçtir. Söylem burada dinamiktir.

Metin ise bir bildirişim aktının üretimi, söylemin sözel kayıdır. Burada metin statiktir (Brown ve Yule, 1983).

Söylem ≠ Metin

Burada sadece metin vardır. Metin mesaj ve ikiden fazla planı içeren iletişimin dilbilimsel bir aktı içinde kişiler arası bir işlem (*alış veriş*)'tir (Leech, 1983). Halliday

Söylem ≠ Metin

Söylem, anlamlı bir birleşik ve amaçlı olarak kabul edilen dilin yayılımı

Metin, bağlamsal ve biçimsel olarak yorumlanan dilin yayılımı (Cook, 1989).

Söylem ≠ Metin

Söylem sözcelemelerden oluşur. Sözcelemeler bağlamdaki (*dış bağlam*) cümlelerdir.

Metin cümlelerden oluşur. Gramatikal bakış açısı (Bell,1994).

Söylem = Dil kullanımı

Onu kullananların bağlamında dil (McCarty, 1991).

Yazılı ve sözlü iletişimin dili (Hatch,1992).

Söylem metin benzerliği ve zıtlığı bağlamında netice itibariyle sekiz farklı tanımlamayla karşı karşıyayız.

1. Bağlam kullanımlarındaki dil
2. Anlamlı, amaçlı ve birleşik (*sistem*) olarak kabul edilen dilin yayılımı (stretching)
3. Katılanlar arasında bir etkileşimi içeren bir bildirişim süreci
4. Anlam üretme amacındaki yazma ve konuşmadaki dil kullanımı
5. Bağlantılı bir konuşma ya da yazı
6. Konuşma ve yazıda iletişim
7. Cümleden daha büyük dilbilimsel birim
8. Yan cümle ve cümlenin ötesinde özel bir dil birimi (DEJICA, 2007:2- 21)

2.5.5. Bağlam (Context)

Bağlam, söylem analizi için olmazsa olmaz kavramlardan biridir. Öncelikle iç ve dış bağlam diye ikiye ayrılabilir. İç bağlam cümleler arası cümle ötesi birimlerin bir biriyle olan semantik bağlantısı olarak anlaşılabilir. Ama söylem analizinde bağlam denildiğinde ekseriyetle dış, fiziksel bağlam akla gelir. Söylem için toplumsal bir art alan, söylemin toplumun içinde gömülü olduğu dış bölgedir.

Uzun (1995: 31)'de metin dilbilimine Petöfi ve V. Dijk'ın yadsınamaz katkılarından bahsettikten sonra Petöfi'nin metin yapısı dünya yapısı (*text structure world structure*) olarak adlandırdığı kuramında üretken dönüşümlü dil bilgisinin (*generatif – transformational gramer*) sunduğu derin/yapı/yüzey yapı ayrımından hareketle, metnin yüzey yapısını belirten çizgisel metin sunuluşu ile metnin derin yapısını belirten anlam bilimsel metin tabanı arasında bir ayrım yapmaktadır. Bu bileşenlerden ilki metin dil bilimsel bileşen (*textgrammar component*)'dir. İkincisi ise genişletilmiş sözcük anlam bilimsel bileşen (*word semantic component*)'dir. Bu bileşen dünyaya ait dışsal anlam ile ilgilidir.

Görüleceği gibi bu bileşenler, metin içi bağlam ve metin dışı bağlam olarak ortaya çıkmaktadır. Metin içi bağlam, dil göstergelerin birbiriyle olan ilişkilerinden oluşurken metin dışı bağlam da özellikle iletişim ortamı, konuşucu ve /dinleyicinin dünya bilgileri, iletişime hangi amaçla katıldıkları vb. elementler önem kazanmaktadır.

Tüm söylem analizi yöntemlerinde önemli bir yere sahip olan bağlam terimi özellikle eleştirel söylem analizi için söylemin toplumsal şartlarında güç ve gücün kötüye kullanımıyla ilgili olarak çok önemli bir yere sahiptir.

Geleneksel olarak söylem ve dil çalışmalarında bağlam, cinsiyet, sınıf, ırk, yaş ya da kimlik gibi ya da konuşma ve metnin toplumsal şartları olarak bağımsız sosyal değişken terimi olarak anlaşılır (van Dijk, 2008: vii).

Dil kullanımı analizi şu noktalara doğru harekete olanak tanır. Bunlar kelimelerin kendilerinden ziyade pek çok uyum faktörünü hesaba katmamız gerektiğini bize bildirir. Bu faktörler oldukça fazladır: sesin tonu, yüzsel ifadeler,

konusurlar arasındaki ilişki, yaşları, cinsiyetleri, sosyal statüleri, zaman, mekân, konuşurların yaptığı veya yapmadığı şeylerin derecesi ve onların paylaştıkları kültürel arka alanın tamamı bağlam olarak bilinir. Onlar belirli bir aksiyon ve sözcelemeler ile ilişkilidir (Cook, 2003: 49).

Gee'ye (2011: 6) göre de bağlam söylem analizinde çok önemli bir terimdir. İletmişim içindeki her şeyi, iletişim içindeki fiziksel ortamı içerir. Vücut uzuvları, gözün bakışı, jestler, bu sunum hareketleri, iletişimin içindeki paylaşılan ortak kültürel bilgi bağlam terimiyle açıklanır.

Bağlam terimini açıklarken toplumsal durum ve iletişim olayı gibi kavramlar devreye girer. Firth der ki: Sesler onların işlevlerinin gerçekleştiği toplumsal bağamlardan bütünüyle ayrılmış olmamalıdır. Bütün metinlerin “*sözceleme gönderimlerinin*” oldukları kabul edilmelidir.

- A. Katılanların uyum özellikleri: kişiler, kişilikler
 - i. Katılanların sözlü hareketleri (*verbal actions*)
 - ii. Katılanların sözlü olmayan hareketleri (*nonverbal actions*)
- B. Uyum öğeleri
- C. Sözlü hareketin etkisi (Norrick, 2010: 3).

2.5.5.1. Bağlam Kavramının Söylem Analizi Yaklaşımlarındaki Tarihsel Gelişimi

Sözlü bağlam ve con-text kavramı (Petöfi, 1971) tarafından kelimeler, cümleler, sözceler, mükâleme dönütleri gibi kavramlarla açıklandı.

1970'lerin sonu ve 1980'lerin başında söylem yapıları toplumsal, tarihsel ve kültürel bağlamlarda sistemli bir şekilde çalışıldı. Sosyolengüistler (Labov 1972a, 1972b), Konuşmanın etnografisi (Bouman Sherzer 1974) 1970'lerin sonunda eleştirel söylem analizi içinde sosyopolitik ve eleştirel dil kullanım incelemelerinde Roger Fowler (*onun savunduğu eleştirel dil bilim*) ve takım arkadaşları (Fowler, Hodge, Kress ve Trew 1979) tarafından söylem, güç ve bağlam kavramları sıkça irdelendi.

1980 ve 90'lı yıllar boyunca CDA'nın uluslararası camiada yayılması ve özellikle Avrupa okulunun etkisi altında (Fairclough 1995, Fairclough ve Wodak

1991, Jager 1993, V. Dijk 1993, 2001, Wodak ve Mayer 2001) bu kavram üzerinde duruldu fakat CDA' kendi bağlam kuramını geliştiremedi. 2001'de CDA'nın bağlamlaştırma sınırlılıkları Blommeart tarafından eleştirildi.

2.5.5.2.Bağlamın Özellikleri

- **Bağlamlar katılanların öznel yapılarıdır.**

Pek çok yaklaşımın tersine, kültürel, politik ve toplumsal durumların nesnel özellikleri olarak bağlamların kavramlaştırılmasına rağmen Dijk bağlamları etkileşimsel *öznel* ifadelerin ya da *katılanların*¹¹⁶ oluşturduğu yapılar olarak düşünülmektedir. Bu zaman ve mekânın objektif bir boyuta sahip olmadığı anlamına gelmez ama katılanların öznel (iç) yorumlarıyla söyleme etki ettikleri anlamına gelir.

- **Bağlam benzersiz (biricik) tecrübelerdir.**

İletişim durumlarının öznel ifadelendirmeleri olarak bağlamlar biricik yapılardır.

- **Bağlamlar mental modellerdir.**

Teorik olarak öznel katılımcı yapılar *bağlam modelleri* olarak adlandırılır. Bağlam modelleri özel tipler açısından açıklanabilecektir. Bu modeller algılamada, devam eden söylem üretim sürecinin kontrolünde, episodik (*olaylara dayanan otobiyografik*) hafızada etkileşimsel çevrenin uyum özelliklerini temsil eder. Modeller açısından bağlam yaklaşımları için (bk. Dijk 1997, 1981, Dijk ve Kitsch 1987)

- **Bağlamlar tecrübe modelinin belirli bir tipidir.**

Bağlamlar iletişim durumlarında mental modelleri temsil ediyorsa onlar aynı zamanda günlük yaşamın çevresinde devam eden durum yapılarında insanların özel mental modelleridir. Bu modeller "*tecrübî modeller*" olarak isimlendirilir.

¹¹⁶ Katılanlar kelimesi bu cümlenin içinde öznel kavramına karşıt olarak kullanılmış olduğunu düşünüyoruz, çünkü öznellik bireyin içinde zihnindeyken katılanlarla birlikte bu düşünceler dışarı çıkmak zorundadır. Böyle olunca ifade edilenler müşterek bir tutarlılıkta ve nesnellikte olması gerekir.

Tecrübi model sadece kendini öznel model olarak temsil etmez aynı zamanda onlar devam eden hareketleri de kontrol ederler. Böylece onlar o anki durumla uyumludurlar.

- **Bağlam modelleri şematiktir.**

Bağlamlar mental modeller olarak kültürel temelli gelenek kategorilerini paylaşan şemalardan oluşur. Benzersiz yorumlar ve anlık iletişimsel olaylar (Dijk, 1981, Dijk ve Kintsch, 1983) kültürel şemalar ve kategoriler olmadan temsil edilemeyecek, anlaşılamayacak ve gerçek zamanda karışık toplumsal durumlarda güncellenemeyeceklerdir. Örneğin (*zaman, yer, katılanlar (onların kimlik ve rolleri) hareket, hedefler ve bilgi*)

- **Bağlamlar söylem üretimini ve algılamayı kontrol ederler.**

Bağlamlar muhakeme ve söylem üretim süreçlerini kontrol ederler. Konuşma ve metinde *toplum etkisi* olarak isimlendirilen şey bilişsel bir temeldir. Söylem ve bağlamların çok önemli olan üretimine rağmen dil kullanıcılarının bu işlevleri süreçler, cemaat ve grup üyelikleri olarak dil kullanıcıları tarafından paylaşılan toplumsal kültürel şartların sınırlılıklarında gömülüdür.

- **Bağlamlar toplumsal temellidir.**

Söylemler benzersiz öznel iletişim durumu ifadeleri olmalarına rağmen onların yapı ve yapıları açıkça toplumsal temellidir. Örneğin bir söylem cemiyetinin ortak *toplumsal idraki* açısından (*bilgi, davranış, ideolojiler, dilbilgisi, kurallar, normlar ve değerler*) bağlamların olası yapıları olarak ifade edilen şematik kategoriler için de benzersiz bir durumdur. Bunu anlamı bağlamlar ilk mekânda iletişim ve etkileşime izin veren çok önemli bir “*karşılıklı öznelliğe*” (*intersubjective*) sahiptir. Diğer bir ifadeyle bağlamları kontrol eden söylemler için bağlamlar, hem kişisel hem de toplumsaldır.

- **Bağlamlar dinamiktir.**

Mental modeller olarak bağlamlar durağan değil dinamiktir. Onların her biri yeni iletişimsel durum için yapılandırılır ve yaşamın durum koşullarında sürekli güncellenir. Yani bağlamlar süre giden an ile anlık bağlantıda (*online*)dır.

- **Bağlamlar sık sık, yaygın ve planlıdır.**

Pek çok toplumsal ve bilişsel sebepler için bağlamlar benzersiz olsalar da etkileşim anında başlangıç çizgisinden inşa edilmezler. Tüm etkileşim ve tecrübeler için bir durumdur. Katılanlar iletişim durumunun pek çok başat olası özelliklerini bilir ve planlarlar. Böylece kendi kimliklerine kıyasla onlar sık sık nerede, ne zaman ve hangi amaçlarla iletişime geçecek ve konuşacakları kimseleri bilir ve planlarlar. Bu iletişimin resmi biçimlerinde ve yazı da karşılaşılan bir durumdur, fakat aynı zamanda kendiliğinden gelişen bir etkileşimde de karşılaşılabılır. Dahası iletişimsel olaylar sık siktir.

- **Bağlam modellerinin pragmatik özellikleri**

Bağlam modellerinin en önemli bir özelliği devam eden iletişim durumuna uyumlu konuşma ve metin üretebilecek katılanlardan emin olmaktır. (Fetzer, 2004 – Dijk, 1977) Bu anlamda bir bağlam kuramı söylemi açıklamanın pragmatik hedeflerinden biri olacaktır. O, dil kullanıcısının devam eden bilişsel ve sosyokültürel çevrenin söylemsel etkileşimine nasıl uyum sağlayacaklarını açıklar. Edim sözün şartları, kibarlık koşulları ve uyumları etkileşimin diğer boyutları (Austin, 1962; Searle, 1969)

- **Bağlamlar metinlere karşı**

Mental modeller olarak bağlamlar metin ya da konuşma için bir indirgeme (*sınırlandırma*) olmazlar. Söylemsel psikoloji yaklaşımlarına göre (Edward ve Potter, 1992), bağlamlar kesinlikle bağlamdırlar. Onlar önceki metinlerin özelliklerine rağmen metin değildirler. Örneğin zımni bilgi ya da bir bağlamın bir bölümü olabilirler. Bağlam modelleri ve onların özellikleri önvarsayımsal ve üstü örtülü olarak durular. Onların etkisi doğrudan olmayan yollarladır ki sadece belirli

şartlar altında (*sorunlar, hatalar, yanlış anlaşımalar*) metnin ve konuşmanın kendisinde açık hale gelebilirler.

- **Bağlam ve uyum(relevance)**

Bağlamlar toplumsal ya da iletişimsel durumların tamamını temsil edemezler. Semantik olarak özellikle bu devam eden durumla ilgilidir. Diğer bir ifadeyle bir bağlamların model kuramı aynı zamanda katılanların yorumları, durumun kişisel ve etkileşimsel uyumudur.

- **Büyük (macro) ve küçük (micro) bağlamlar**

Bağlam modelleri toplumsal iletişim durumları genel ya da özel (*tikel*) seviyelerde temsil ederler. Bu modellerden biri durumu anlık, devam eden, yüz yüze etkileşimler olarak yani mikro seviyede(*Bir siyasi liderin devam eden konuşması*), diğer yandan bütün toplumsal ve tarihsel durumlar ki toplumsal yapılardır. Bunlar ise mikro bağlam olarak değerlendirilir. (*Irak hakkındaki meclis tartışması Her hangi bir ülkenin dış politikası açısından*).

Bu seviyeler devam eden metin ya da konuşma olarak aynı iletişimsel olay için çeşitlendirilebilir.

- **Benim ve Bizim dünyamızın merkezi olarak bağlam**

Bağlamlar hayati derecede *benmerkezcidir* (*agosentiric*). Bağlamların doğasındaki *benmerkezci* özellikleri: örneğin kişisel seslendirmeleri, gösterme, fiil zamanları, hareket fiilleri, edatlar, kibarlık ifadeleri, karşıtlıklar vd. (*bazı diller ve kültürler örneğin “ağacın önu”(egonun/konuşanın konumuna göre)*) demez, fakat “*ağacın kuzeyi*” der. Bu bir göreceliliktir. Kendi duruş ve bulunulan konuma göre bağlı olma durumu.

- **Semantiğe karşı bağlamın pragmatiği**

Söylem ve onun özellikleri çeşitli yollarla örneğin dizinle ilgili (*indexical*) ya da göstererek (*deictic*) bağlamın özelliklerini işaret, indeksleme ve ifade edebilir. Dahası böylece pragmatik ve semantik ifadeler arasındaki ayrımı fark edebiliriz. Bu devam eden iletişimsel durumun elementleri için bir *atfın* (reference) tanımlamasıdır. Örneğin zaman sunumu, verici ve alıcı ifadeleri örneklendirirsek: şimdi, ben ve sen sırasıyla söylemin *semantik* bir açıklamasının bir bölümüdür. diğer yandan *pragmatik* bir açıklama da atfın (*uzanım/extension, gerçek vb.*) hakkında değildir fakat devam eden iletişimsel durumun diğer ifadeleri ve kullanımının uygunluğu (*appropriateness*) hakkındadır.

- **Uygunluluk (Appropriateness)**

Bağlam için pragmatik yaklaşımlar söylemin göreceli uygunluğunu açıklaması gerekir (bk. Fetzer, 2004 ve Van Dijk 1981). Böyle bir yaratım söz dizimi için iyi şekillendirilmiş bir ortalama, atfın özelliklerini fark ettiren semantik için bir anlamlılık ve uzanımsal ve gönderimsel bir semantik için de bir gerçekliktir. Henüz uygunluk kavramı tamamen açıklanmış değildir. Sadece kavramlaştırılmıştır ki bu da toplumsal aksiyon olarak söylemin kaide teşkil eden şekilde az ya da çok kabul edilebilir, doğru ve yerinde olmasına bağlıdır.

- **Bağlamlar kültürel olarak değişkendir.**

Bağlam şemaları ve onların kategorileri kültürel olarak değişken olabilir. Bu da farklı toplumlarda söylemlerin farklı uygunluk şartlarından söz etmemiz gerektiği gerçeğini çıkarır karşımıza. Bazı bağlam kategorileri evrensel olmasına rağmen bağlamlar alıcının çeşitliliği, konuşanların durumu, bilgi ve diğerleri pek çok kültürel değişkene göre olabilir. Statü, güç, akrabalık pek çok kültürün bağlam şemalarında katılanların özellikleriyle ilgilidir. Örneğin çeşitli hürmet ve nezaket ifadeleri çok farklı olabilir. Genel bir bağlam kuramının bağlamın böyle kültürel evrensellikleri ve farklılıklarını açıklaması gerekir (van Dijk, 2008: 16-24).

2.5.6. Etkileşim (Interaction)

Etkileşim genellikle karşılıklı konuşma terimi üzerine odaklansa da bir metnin okunması esnasında alıcı ile bir etkileşimden söz edilebilir. Bunun yanında nutuk, temsil ve sunum için hazırlanmış metinlerde de etkileşim söz konusudur.

Dolayısıyla farklı hareketlerin karmaşık hiyerarşisinin bir bölümünü metin ve konuşmada buluruz. İnsanlar çeşitli etkileşim tiplerinde birleştirirler. Bunlar mükâlemede konuşma dönüşümleri (*taking turn*), diğerine saldırı, ötekini kendini savunması; diyalogu açma ve kapatma; görüşmeler, aynı fikirde olma, karşıt fikirde olma; önceki konuşma dönüşümüne cevap verme, gelecekteki dönüşüme hazırlanma; olumlu bir şekilde kendini sunma, yüzü saklama, kibar olma, birbirini ikna etme ve öğretmedir (van Dijk, 2008: 15).

2.5.7. Çok Metinlilik (Co-text)

Metinlerarasılık kavramıyla ilintilidir. Söz konusu olan önce gelen metne yapılan müşterek gönderme işlemidir. Bir metnin açıklanmasına yardımcı olmak için söz konusu olan başka bir metinden belirli bir atıfta bulunan ortak bir düzenlemedir (bk. Brown ve Yule 1983: 46).

2.5.8. Bağlıklık (Cohesion)

Bir metnin içinde var olan bağıntılar (*cohesive ties*) şebekesidir. Kelimeler ve yan cümleler, cümleler ve cümleler serisi arasındaki linklerdir. Bir nevi söylem sentaksı da diyebiliriz. Bir önceki cümleyle bir sonraki cümle arasındaki isim cümlecikleri özellikle bilgi taşıyan birimlerdir. Bu birimler arasındaki bağıntı düzeni bağdaşıklıkır. Cümleler arası iç bağlam ilişkileridir.

Dijk'a göre (2008: 9) söylemde cümlelerin formal yapısı söylemin geri kalamından bağımsız değildir. İlginç bir şekilde sadece bir rol alan daha önceki cümlelerin bir biçimi değil, aynı zamanda bu cümleler tarafından hangi bilgilerin nakledildiği, kim veya neye işaret ettiği, katılanların hali hazırdaki hangi bilgiyi

varsayıkları ancak bağdaşıklıkla ortaya konabilir. Bunların her biri çeşitli işlevlere sahiptir: Farklara gönderim, vurgu, ya da çeşitli alternatiflerden birini seçim gibi...

2.5.9. Bağdaşıklık/Tutarlılık (Coherence)

Söylemin semantik düzenine denir. Söylemde cümleler arası anlamsal ve mantıksal tutarlılıktır. Konuşur ve yazar kendi metin veya konuşmalarını mevcut bağlam ve önceki metin ve konuşmalara uygun bir şekilde oluşturur. Böylece tutarlılık işaretlemesi (*signaling coherence*), dinleyici ve okuyucular tarafından önceki metne veya konuşmaya, bağlama dayanan metin ve konuşmanın yorumlanmasıdır. Dolayısıyla bir çeşit tutarlılık çıkarımıdır. Pek çok söylem analizi dil kullanımı, bağlamdaki dil ve tutarlılığın çok daha kesin bir tanımlaması hakkındadır.

2.5.10. Şema (Schemata)

Zihinde var olan geleneksel bilgi yapısıdır. Dijk bu kavramı şematik yapılar ya da süper yapılar diye isimlendirir. Bu söylemin diğer bir seviyesidir ona göre. Bunlar geleneksel bileşenler ya da kategoriler formüle edilmiş kurallar ve onların karakteristik düzenidir. Biz onları genellikle bir söylemin başında ve sonunda tanımlayabiliriz. Ya da bir haber raporunun başlığı, bir hitaba başlamadan önce giriş selamlamaları ya da bir argümanın sonuçlarıdır. Özetle bunlar söylem analizinde tipik biçimsel kategoriler, onların belirli düzeni ve işlevleridir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.0. ANALİZ, BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Belirlediğimiz siyasetnamelerde söylem analizi yaparken hangi söylem analizi yöntemlerini uygulayacağız ve bunları hangi terimler üzerinden inceleyeceğiz? Öncelikle bölüm 2.4'te değindiğimiz Pötefi'in *metin dil bilgisel bileşen (textgrammar component)* ve genişletilmiş sözcük *anlam bilimsel bileşen (word semantic component)* yaptığı ayrımından söz etmiştik. Daha sonra yine bu ayrımınla aynılık gösteren 2.6. ve 2.7.'de belirttiğimiz, *metin dilbilim* veya *sistemli fonksiyonel dilbilimin* ortaya koyduğu metnin yüzey ve derin yapısının bağlaşıklık (*cohesion*) ve tutarlılık (*coherence*) ayrımlarıyla iki ana bölümde düşünülmüş analiz yöntemlerini uygulayacağız. MD (*metin dilbilim*) ve SFL (*sistemli fonksiyonel lengüistik*) ile aynılık arz ettiğini gördüğümüz, Van Dijk'ın önerdiği ve sadece isimlendirmesinin farklı olduğu söylemin küçük yapısı (*micro structures*) ve büyük yapısının (*macro structures*) analizleridir. Yani söylemin küçük yapısının incelemesi bağlaşıklık incelemesiyle büyük yapı incelemesi ise bağdaşıklık/tutarlılık incelemesidir. Küçük yapı incelemesindeki ayrımı 3.1.'de biz de bu şekilde yaptık. En genel anlamda küçük yapı analizi metnin cümleler arası dizim ilişkilerini, metin sentaksını gösterir bize. Bu bölümde özellikle söylem analizinin ana meselesi atıf (*reference*) tür. Atıf kapsamına giren önceye atıf, sonraya atıf, eş atıf, dış atıf ve boş atıf ve ayrıca eksiltme (*ellipsis*), bağıntı, söylem bağlaçları, değiştirim (*substitutions*) gibi metnin cümle ötesi gramerine ait öğeler incelenecektir. Büyük yapı ise metnin anlam boyutu, cümleler arası anlamsal ve mantıksal tutarlılık görünümleri incelenir. Aksi halde birbiriyle tutarlı anlam ilişkisi olmayan cümleler kümesi metin olarak kabul edilmez.

Bir metni metin yapan özellik bu tutarlılık ilişkileridir. Söylemin kelime, cümle ve cümleler serisi gibi semantik temsillerinin anlam incelemesidir. Bu bölümde iki ana başlık altında incelenebilir: Tematik yapı ve bilgi yapısı.

Günay (2000: 67), bir metnin anlaşılması için öncelikli yapılması gereken işin okuma olduğundan söz eder. Üç okuma edimi: betimleme, çözümleme ve yorumlama diye sınıflandırdığı ayrıntılı okumadır. Betimleme tümceler arası ilişkiyi ortaya koymaz. Birinci okuma ile metni dilsel olarak anlama ve tümceler arası ilişkiler belirleme aşamasıdır. Çözümleme ise genel metin bağlamında yapılabilecek

bir etkinliktir. Metnin anlam oluşumunu ortaya koyma, onu eyleyenler, anlatı izlencesi, anlatısal yapı, izleğin belirlenmesi, metinde kullanılan simgeleştirmelerin anlamlandırılması gibi yüzeysel ve derin yapı bakımından okuma aşamasını belirler. Yorumlamaya gelince, betimlemesi yapılan bir metinden yola çıkarak toplumsal, yazınsal, tarihsel, başka kabul gören genel ölçütlere göre metni değerlendirmektir.

Yorumlama düzeyi: Anlam üretimi üzerine geliştirilen varsayımlardır.

Betimleme düzeyi: İlgili varsayımları metnin nesnel özellikleriyle doğrulama biçimidir.

Çözümleme düzeyi: Metnin gelişim aşamaları, olayların ve durumların ardı ardına gelme biçimlerinin değerlendirilmesidir.

Bu aşamaları bağlı olarak bir metni çözümlemede üç yapıdan söz eder:

- (i) Küçük yapı (*Fr. Micro structure*): Tümceler arası düzenlemeyi ilgilendirir. Bağıntı, yineleme, art gönderim ve ön gönderimler, eksiltili yapı, eylem zamanı, tümceler arası bağıntı öğeleri, metnin belirticileri, çıkarsamalar, gibi durumlar; metnin küçük yapısına yönelik incelemelerde ele alınır.
- (ii) Büyük yapı (*Fr. Macro-structure*): Değişik boyuttaki metin birimlerinin düzenlenmesi ile ilgilidir. Paragraf, bölüm, fasikül, cilt gibi... Metnin temel bölümler ya da metin içi genel anlamsal yapının incelenmesi büyük yapıyla ilgili betimlemedir. Olay örgüsü, anlatı izlencesi, anlatıcı(*bakış açısı, anlatıcı tipleri vb.*) uzam ve zaman gibi metnin bütününe ele alarak yapılacak her türlü inceleme büyük yapı bağlamında düşünülmelidir.
- (iii) Üstyapı (*Fr. Superstructure*): Her türlü metnin sahip olduğu özelliklerle ilgili durumları belirtir. Yani metin türleri (*özyaşamöyküsel, gülünç, öğretici, dramatik, destansı, mektup, içsel (Fr. lyricque) olağanüstü, hitabete ilgili, polemik, romenesk, ağılatısal (Fr. Tragique) türler, tonları (öğretici, esenlikli (Fr. Euphorique), içsel, dokunaklı (Fr. Phthetique), dramatik, ağılatısal, kalem kavgasına yatkın (Fr. polemique) ve değişik biçimleriyle gülünç metinler: absürt, gülmeceye dayalı (Fr. Humouristique) ve alaycı vb.*) ve tipleri (*anlatısal, betimleyici, kanıtlayıcı, söyleşimsel, açıklayıcı, buyurucu, önceden haber verici tipler*) bir anlatı için belirtilen genel özellikler üst yapı incelemesinde ortaya konur. Yalnızca metnin bağlamıyla yetinmeyen yorumlama işi de üst yapıyla ilgilidir.

Biz burada bir tür ve biçim incelemesi olan üst yapıya değinmeyeceğiz. Anlam incelemesi soyut kavramsal bir alan olduğu için kırçılıdır (*fuzzy*). Diğer bir ifadeyle bağdaşıklığın ve tutarlığın terminolojisi hemhemcidir. Birbirlerinin sınırlarında gezerler. Kesin hatları yoktur.

3.1. Söylemin Küçük Yapısının Analizi

Söylemin küçük yapısının incelenmesi, bir söylemi/metni meydana getiren cümle ötesi birimlerin birbiriyle olan bağıntı birimlerinin tespiti ile ilgili incelemedir. Bu inceleme safhası metnin dil bilgisel birimlerinin inceleme safhasıdır. Burada öne çıkan anahtar kavram metinsellik (*Ing. Textuality Fr. Textualite*) kavramıdır. Bu metinsellik bağlaşıklık birimlerinin/modellerinin aynen bir örgüde olduğu gibi meydana getirilmiş olan bir yapının adıdır. Bu yapı rastgele oluşturulmamıştır. Metinsellik kavramı kapsamında metni oluşturan büyük ve küçük parçalar iç içedir. 2.4.1.2'de de değinmiş olduğumuz gibi de Beaugrande ve Dressler (1981) metinselliğin yedi ölçülülüğünden söz etmişti: Cohesion (*Bağlaşıklık*); Coherence (*Bağdaşıklık/Tutarlılık*); Intentionality (*Niyetlilik*); Acceptability (*Kabul edilebilirlik*); Informativity (*Bilgisellik*); Situationality (*Durumsallık*); Intertextuality (*Metinlerarasılık*).

Genelde söylem analizinin küçük yapısında ele alınan öncül kavram bağlaşıklık (*cohesion*) kavramıdır. Bu kavramın kapsamına bağıntı öğeleri (*cohesive device*) girer: Söz dizimi ve metin arasındaki ilişkiyle yapılmak durumunda olan olgu; *bağlaçlar, eksiltme, anafor, katafor veya tekrar* bağlaşıklık için temel kavramalardır¹¹⁷.

Uzun (1995: 33) söylemin büyük yapı kurallarının küçük yapıyla olan ilişkisini van Dijk'ı yorumlayarak belirtmiştir. Araştırmacıların büyük yapı kurallarının işlemesi için küçük yapı kurallarının nasıl kurulacağını bilmesi gerekliliğinin yanında dünya bilgisine gerek olduğunu bildirmektedir (1978: 366). Metni anlamının aynı zaman da dünyayı anlamak olduğunu söylemek olduğunu söyleyen Dijk, metnin gönderimsel görünümlerinin yani ne hakkında olduğunun da kavranması gerektiğini vurgulamaktadır (1985a: 35). Çünkü ona göre konuşucu,

¹¹⁷ Bk. Bölüm 2.4.1.2

yalnızca kendisinin ya da metnin anlaşılmasını değil, aynı zamanda dinleyicinin metindeki bilgiye göre dünya hakkındaki bilgisini ve mümkünse düşüncelerini ya da davranışlarını değiştirmesini istemektedir. Öte yandan yine konuşucunun metindeki bilgiye göre dinleyicinin bazı eylem (*action*) planları başlatmasını amaçlaması söz konusudur (1985a: 35). Metinde bu yedi ölçütten herhangi birinin olmaması halinde metnin iletişimsel olmayacağına, dikkat çeken araştırmacılar, bu durumun önemini iletişim değeri olmayan bir metnin, metin olmadığını vurgulayarak ortaya koymaktadırlar (1981:3). Söz konusu metinsellik ölçütlerinden ilki yüzey metnin (*surface text*) bileşenleri ile ilgili olan bağdaşıklık¹¹⁸(1981: 4). Uzun'un bağlaşıklık tanımlamalarına ilave olarak meseleyi genişletmek ve bu temel terimin kabul edilirliliğini göstermek için biz bu tezde bu terim üzerine tanımlamaları bulunan Beaugrande ve Dressler (1981), Brown ve Yule (1983), Guy Cook (1989), MacCarty (1991) ve son olarak Gee (2011)'nin bağlaşıklık tanımlamalarına değindik.

Beaugrande ve Dressler (1981) bağlaşıklık kavramını şöyle tanımlarlar: Sözdizimi işlevi. Aktif biriktirmede metnin yüzeyi; *sıkı örgü öğeleri*: sözcük grubu (*phrase*), yan cümle (*clause*) ve cümleler. Uzatılmış ağ (*networks*) intikali. Dil bilgisel bağımlılıklar. İşlemler olarak kurallar. Mikro ve makro dereceler. Bütünü bir arada tutma. *Tekrar kullanımı*: yineleme, kısmi tekrar, paralellik, başka kelimelerle açıklamak <ad aktarması> (*paraphrase*). *Sıkılaştırma öğeleri*: ön-biçimler; anaför; katafor; eksiltme; açıklık (*compactness*) ve yoğunluk arasındaki takas. *İşaretleme ilişkileri*: zaman ve bakış açısı; güncelleme; *bitişme/birleştirme (junction)*: bağlaç, ayrışım (*disjunction*), karşı birleştirme (*contrajunction*), bağıllık (*subordination*), kip. İşlevsel cümle yaklaşımı, tonlama.¹¹⁹

Brown ve Yule (1983: 27) söylem analizinde analizci, konuşur ve yazar tarafından icra edilen bağlamdaki dil kullanımını incelemektedir. Söylemi inceleyecek kişi belirli bir kullanım durumu üzerinde daha çok konuşucu ve sözcemele arasında, cümlelerin diğer cümlelerle ilişkisiyle ilgilenir. Burada analiz

¹¹⁸ Uzun “*cohesion*” terimi için 1995’de “bağdaşıklık” terimini kullanmıştır. Ama daha sonra(2011) Anadolu Üniversitesi için hazırlanan Dilbilim Kitabı’nda Uzun “*cohesion*” terimi için “*bağlaşıklık*” terimini tercih edip “*coherence*” terimi için bağdaşıklık terimini kullanmıştır. Bizce de doğru olan budur. Biz de “*cohesion*” terimi için “bağlaşıklık”, “*coherence*” terimi için tutarlılık ya da bağdaşıklık terimlerini bir arada kullandık. Ama Uzun’dan 1995’te yapmış olduğumuz alıntılarda onun kullanımını aynen verdik.

¹¹⁹ http://beaugrande.com/introduction_to_text_linguistics.htm (13.03.2014).

için kullanımda belirlenmiş birtakım terimler vardır. Bu terimler atıf (*reference*), ön varsayım (*presupposition*), ima (*implicature*) ve çıkarım (*inference*) gibi terimlerdir.

Guy Cook ise (1989: 14-21) söylemin bağıntılarıyla ilgili *biçimsel ve bağlamsal* olmak üzere iki bağıntıdan söz eder. Bazı durumlarda dilin belirli bir uzanımının (*diğer kelimeler ya da söylem ile*) nasıl bir araya geldiği ve nasıl bir bütün oluşturduğunun görünümüyle ilgilenir, fakat bu durum bu uzanımda bir cümlenin dahi kabul edilebilirliği için bir açıklama getirmez. Ona göre söylemi açıklamak için dilin dışındaki (*durum gibi, insanların ne biliyor ve ne yapıyor olduklarını da hesaba katma gibi*) özelliklere de bakmak gerekir. Bu gerçeklikler, bir bütün olarak bir anlamlılığa sahip olan söylemi yani bir dil uzanımı inşa etmenin olanağını sağlar. Bununla birlikte bir söylemde cümlelerin doğru ya da yanlış olduğunu fark etmeyi dil dışı gerçekliklere bakmaksızın gramer bilgimizle yaparız.

Dil yanlışlarını ilk olarak *bağlamsal* yani dilin dışındaki gerçekliklere gönderme yaparak ya da ikinci olarak *biçimsel* yani dilin içindeki gerçekliklere gönderme yaparak iki yöntemle tanımlayabiliriz. Cook da yancümleler ya da cümleler arası biçimsel bağıntılara bağıntı öğeleri (*cohesive device*) der, onları yedi kategoride inceler: Fiil biçimi (*verb form*), aynılık (*parallelism*), atıf ifadeleri (*referring expressions*): önceye atıf (*anaphora*), sonraya atıf (*cataphora*); tekrar ve kelime zincirler (*repetition and lexical chains*); değiştirim (*substitution*); eksiltme (*ellipsis*); bağlaç (*conjunction*). Cook burada yaptığı bu ayrımla bağlamı sadece dış fiziksel bağlam olarak algılamıştır. Metin içi bağlam kavramı yerine biçimsel bağıntı (*formal links*) kavramını kullanmıştır.

McCarty (1991: 35) gramatikal bağdaşıklık ve metinselliği tanımlarken sözlü ve yazılı söylemlerdeki sözcelemeler, cümleler ve yan cümleler arasındaki dil bilgisel bağlantıyı sınırlandırarak üç ana bölüme ayırır: (i) Atıf (*reference*) ya da (*co-reference*)(bk. Brown and Yule 1983: 192), (ii) Eksiltme (*ellipsis*)/ değiştirim (*substitutions*), (iii) Bağlaçlar (*conjunctions*).

Buradaki temel soruyu Gee (2011a: 19) sorar: “Birbiriyle bağıntılı ya da bağıntısız olan dilin bu parçaları nasıl oluşturulur ya da bir şeyi diğer şeyle ilişkili ya da ilişkisiz yapma nasıl gerçekleştirilir?”

Gee (2011 b: 128-129) söylem dilbilgisinin ön hazırlık ön başlığında bağdaşıklık kavramını açar: Bu kavram temel cümlelere katkı sağlayan yan cümlelerin metodolojisi hakkındadır, fakat konuşur ve yazarlar cümleler içinde pek çok bağlantılı yan cümleler inşa etmek zorundadır. Onlar yazılı ve sözlü olan tüm metinler arasında cümleler birbiriyle irtibatlandırılmalıdırlar. Bağıntı öğeleri (*cohesive device*) olarak isimlendirilen bu bağıntılar (*connections*), okuyucu ve dinleyici için bir iletişimde cümleler arasındaki ilişkilere işaret eder. Onlar yazılı ve sözlü iletişimi gerçekleştiren onu bir arada tutan (*hangs together*) şeylerdir (coheres). Gee'ye göre altı ana bağıntı ögesi vardır: 1. Zamirler (*Pronouns*), 2. Zarflar ve miktar zarfları (*Determiners and Quantifiers*), 3. Değiştirim (*Substitution*), 4. Eksiltme (*Ellipsis*), 5. Kelime bağdaşıklığı (*Lexical cohesion*), 6. Bağlaçlar (*Conjunctions, adjunctive adverbs, and other conjunction-like links*).

3.1.1. Atıf (Reference)

Atıf, söylem analizinin cümleler arası biçimsel incelemesinin ana meselesidir. Genellikle zamirlerle ilgilidir. Gösteren olarak olmayan fakat gösterilen olarak var olan boş/görünmez atıflar (*zero anaphora*) da vardır. Bilindiği gibi bağlantının olmadığı yerde anlam yoktur, iletişim yoktur. Atıf cümleler arası bağlantıyı sağlayan iç, dış; görünür, görünmez; önceli, sonralı ilişkileri, biçimsel, dizimsel hem de anlam özellikleri olan cümle ötesi birimlerdir.

Halliday/Hasan 1976

Atıf/Gönderim (*Reference*):

Kendi gerçeklikleri içinde anlambilimsel olarak yorumlanabilir olanın yerine geçen öğeler, imaları için başka bir şeye işaret ederler.

*Bireysel (*personal*), *İşaret zamiri/ sıfatı (*demonstrative*), *Dereceli (*comparative*).

Gönderim ilişkisinde, bu iki ilişkiyi sağlayan gönderim öğelerinin (*reference items*) metinle ilgili salt kendilerine ait bir anlamsal yorumlamaları yoktur. Gönderim öğeleri, anlamsal yorumlarını bir diğer öğeyle kurdukları gönderim ilişkisiyle kazanır (Uzun, 1995: 36).

3.1.2. Göstericiler (Deictics):

Bağlamdan belirlenmesi gereken tüm atıf kelimeleri göstericidir. Bilinen insanlarla ilgili göstericiler: (*ben/beni/bana, sen/seni/sana, o/onu/ona, biz/bizi/bize; Siz/sizi/size, bunlar/onları/onlara*); mekânla ilgili göstericiler: (*bura+da/şura+da/ora+da, bu/şu*); zamanla ilgili göstericiler (*şimdi/sonra “yarın, bugün”*). Bu kelimeler değiştiriciler (*shifters*) olarak isimlendirilir. “*Brad Pitt çikolata ve kek seviyor*” desek, burada geçen kelimeleri *Brad Pitt, çikolata ve kek* kelimelerini biliyorsunuz; fakat “*o sever onu*” desek o kişi zamirinin kime gönderme yaptığını ya da onu işaret zamirinin neye gönderme yaptığını sözceleme ortamından ya da metnin öncesinden takip etmemişseniz bilemezsiniz. Göstericiler yazma ve konuşmada bağlam için bağıntılardır. Eğer dinleyiciler bağlamsal bilgiyi kullanarak göstericilerin neye gönderimde bulunduğunu doğru bir şekilde keşfedemezlerse onun ne anlama geldiğini bilemez ya da onu yanlış anlarlar. Bu şu anlama gelir ne zaman ki konuşucular gösterici kullanır; o zaman dinleyiciler için göstericilerin ne anlama geldiklerini farz ederek onları kullanmışlardır. Örneğin meselenin biraz daha anlaşılması için iki sözceleme takip edeceğiz “*John içiyordu, bu yüzden onu eve götürdüm.*” ve “*John çok hızlı içiyordu ve onu tişörtünün her yerine damlattı.*” Birinci sözcede her bağlamda pek çok kişi onun alkol olduğunu anlayacak fakat ikinci sözcede o herhangi bir içecek olarak algılanabilir. Bu sebeple gizli gösterici (*non-deictic*) terimlerinin belirgin bir şekilde ne anlama geldikleri bağlam kullanımının diğer unsurlarına bağlıdır (Gee, 2011a: 9).

Diğer bir örneği düşünecek olursak “*Kahve döküldü, paspas al*” şu anda bir sıvı hakkında konuşuyoruz ve “*kahve döküldü süpürgeyi al*” sıvı olmayan kahve zerrelere hakkında konuşuyoruz. Burada *paspas* veya *süpürge* kelimeleri bağlam olarak servis yapar ve kahvenin ne anlama geldiğini bu cümlelerde bize anlatır.

Bu gösterme aletini özellikle bir kanunname özelliği taşıyan Yavuz Sultan Selim’in Siyasetnamesinde de görmekteyiz:

3.1.2.1. YSSS’de Gösterici Görünümleri

(1)

a) Nişan-ı Şerif-i âlişan-ı sultani] ve [tuğray-ı giti sitan hakâni nefeze bilavn-i velyumn-u rabbâni] hükmü **oldur ki**

Şan sahibi şerif sultanın nişanı ve dünyayı zapteden(giti sitan) hakanın tuğrası hükmü o dur ki

b) Şimdiki halde Saruhan sancağı kudret düşü, disâr izzetişâr nur-ı sıdk-ı saltanat ve kişvergüşa nur-u hadika ve hilâfet ve fermân- revây-ı oğlum Süleyman şâhı tâyin ve tevliz eyledim (YSSS: 192-1).

Şimdiki halde Saruhan Sancağı güç omuzu,(iktidara omuz veren/ onu sırtlayan/ sorumluluğu alan) çok izzet sahibi saltanatın sadık ışığı ve cihangir(kişver güşa) bahçenin ışığı halifelik ve fermana yakışır oğlum Süleyman Şahı tayin ve yerime vekil bıraktım.

Bu iki sözcelemede göstericilerin varlığını tanımlayabiliriz. En başta gizli gösterici örneği olarak, ismini bilmediğimiz bir hükümdarın kendini soyutlayarak anlattığı, aslında kendisi olan **nişan** ve **tuğra**; **hakan** ve **sultan** kelimeleriyle, ayrıca **hükmü** kelimesindeki aitlik ekiyle yine Saruhan Sancağı hakkında hüküm verecek kişinin hükümdar olması gizli gösterici (*non-deictics*) örnekleridir. Fakat biz yine de bu hükümdarın kim olduğunu sözce (1) b’deki oğlum Süleyman Şahı isim grubuna kadar bilemiyoruz. Buradan sonra yine sözce (1) b’de geçen Saruhan Sancağı/ Osmanlı Devleti’nin Manisa eyaleti ile bu hükümdarın bir Saruhan Beyi olmadığını, Osmanlı Padişahı I. Selim olduğunu tarihi bağlamsal bilgimize göre tanımlıyoruz.

Sözce (1) b’de geçen “*şimdiki halde*” kelime grubu on altıncı yüzyılda zamanımıza göre kullanacak olsaydık “*şu anda*” kelimesine tekabül edecek zaman göstericisidir. Siyasetnamedeki hükümlerin üretildiği zamana gönderimde bulunmaktadır.

AN’de de cümle ötesi birimlerde bağıntıyı sağlayan göstericilere rastlanmaktadır:

3.1.2.2. AN'de Gösterici Görünümleri

(2)

...**ba'dehû** çaşnigir-başılık, **ba'dehû** kapucu-başılık, **ba'dehû** mîr-i alemlik, **ba'dehû** Kastamonu sancağı, **andan sonra** Karaman beğlerbeğisi, **andan sonra** Anadolu beğlerbeğisi **andan sonra** vizaret inayet olundu (AN: 258-1).

Burada öncelikle Arapça bağlaç: “*ba'dehû*” (*ondan sonra*) Arapça *ba'de* kelimesine eklenen *hu'*lar Türkçe “*ondan*” zamirine denktir. Gösterme görevi ise kendinden önce gelen makamı gösterirler. O dönemin Türkçesiyle aynı görev ve işlevde olan “*andan sonra*” zamirle birleşmiş bağlaçlardaki “*andan*” zamir göstericileri de sırasıyla Kastamonu Sancağı, Karaman Beğlerbeğisi ve Anadolu Beğlerbeğisine gönderimde bulunur.

Yine AN'de zaman göstericileri olarak **hâla** (*şimdi*) **vaktâ ki** (*cümle içi bağlama göre geçmiş zamanı*) **tâ ki** (*yine iç bağlama göre gelecek zamanı*), **evvel**, **zamânede** (*geçmiş zamanı*) gibi zaman göstericileriyle karşılaşmaktayız:

(3)

a) **Hâlâ** padişâhımız olan â'zâmü's-selâtin ve ekrem'ül havâkin, nasır-ı ibâdillah, hâmi-i bilâdillah, el-gâzi fisebilillah, hâdim'ül Haremeyn'iş-şerifeyn, mâlikü'l berryni ve'l Bahreyn Sultan Süleyman Han- 'aleyh'r-rahmetü vel gufrân hazretleri, **vaktâ ki** bu hakire vezir-i â'zamlık mansıbın fermân buyurdıklarında, **zamanede** ba'zı adâb u erkân ve kanün-ı divaniyi **evvel** gördüklerime muhâlif ve perişân gördüğüm için vizâret-i uzma hizmetine tassâddur eden karındaşlarıma yadigâr olmağıçun âdab-ı vizâret-i uzma mühimmâtını derc ve bu risâleyi te'lif edib ismini ASAFNAME kodum (AN: 259-2).

b)**Tâ ki** vizâret ile riâyet olunan ihvânım nazar etdiklerinde bu hakire hayır du'a edeler (AN: 259-2).

Tâ ki vezirlik ile görevlendirilen kardeşlerim baktıklarında bu hakire hayır dua edsinler.

Sözce (3a)'da **hâlâ** zaman göstericisi “*padişâhımız olan*” sıfat fiilli yan cümlecikle birlikte kullanıldığında kelimenin anlamı “*şu anda, şimdi*” olmaktadır. Burada kullanılan hâla kelimesi ise metnin üretim anında düşünülen şimdidir. Sözce 3a'da **vaktâ ki** ve sözce (3b)'de **tâ ki** zaman göstericileri kullanıldıklarında özellikle geçmiş zaman ifadeli -dık sıfat fiiliyle ve +de zamanında/ anında anlamı taşıyan bulunma haliyle birlikte yan cümlecik olarak kullanıldıklarını tanıtlamaktayız. Fakat sözce (3a)'daki “*vaktâ ki bu hakire vezir-i a'zamlık mansıbın ferman buyurduklarında*” kendisinin vezirlik mansıbını aldığı geçmiş zamana gönderme yapıyor. Sözce (3b)'de ise “*tâ ki vizaret ile riayet olunan ihvânım nazar etdiklerinde*” yan cümlesinde ise daha henüz vezir olacak kişileri (karındaşlarım/ ihvânım) henüz böyle bir vezirlik olmadığı için gelecekte olması ihtimali göz önünde bulunarak ta ki zaman göstericisinin yine iç bağlam yardımıyla geleceğe gönderme yaptığını söyleyebiliriz. “**Evvel**” geçmiş zaman göstericisi “*gördüklerime muhalif - (filimsi ++ isim (muhalif))*” ile birleşince metin içi bağlamdan önceki aldığım vezirlik dışı diğer görevlerimi yaptığım sırada, doğru yaşanmışlıklara, düzenli uygulamalara gönderme yapıyor.

3.1.2.3. DMVM'te Gösterici Görünümleri:

(4)

a) Hamd-u senâ'lar ol **Hallâk**'a ki anun zikr-i şevkinden maşrık şulesi şevk virür ve şükr-ü sipâs ol **Rezzâk**'a ki **anun** fikr-i itrından sabâbını, dimağ-ı insanı muattar kılır (DMVM: 137-1).

Buradaki ilgi eki almış iki “*a+nun*” (o+nun) zamiri siyasetnamenin Allah'ı şükür bölümünde öncelikle yaratıcı olan Hallâk'a daha sonra rızık verici Rezzâk'a delalet etmektedir.

b₁ Celle celâlühü ve amme nevâlühü ve dürüvdü tahiyât ol **mefhâr-ı mevcûdât** ve **hâce-i Arasât Muhammede'n Mustafa**'nun âlî ve şerîf ravzasına olsun ki

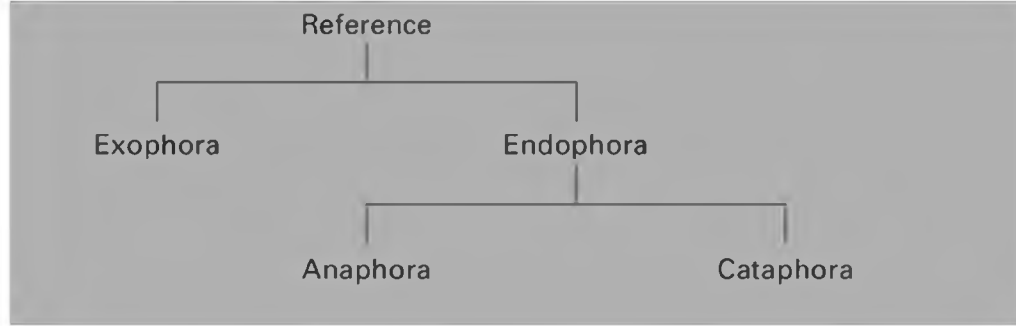
b₂ rıdvân uçmak bâğçelerin **anun** bir katre düriyeti ile dûzer ve hezarân rahmet

b₃ **anun** âlî ve ashâbu ve ehline ve **anı** candan sevenlere olsun ki

b₄ pâk-u güzidelerdür ve ba'de bilmek gerekdir ki

gönderim (*cataphora*)dir. Önceye atf (**anaphora**)¹²⁰ geriye gönderimde bulunurken sonraya atf (**cataphora**)¹²¹ ileriye gönderimde bulunur. Özellikle şunu belirtmeliyiz ki sonraya atf işlevsel ya da stratejik olarak okuyucuyu meraklandırmak için kullanılmış stilistik bir seçimdir.

Tablo (11)

Ayrıca çağrışımsal iç atıftan (*associative endophora*) söz edebiliriz. Cümleler arası ad öbeklerinin birbirleriyle çağrışım ilişkisi içinde bulunmasına verilen bir addır. Örneğin bir paragraftaki cümlelerde geçen önvarsayımsal havuz (*presuppositional pool*) olarak da tanımlanan isim öbekleri vardır. Örneğin öğrenci, öğretmen, sıra, akıllı tahta, kitaplar, kütüphane vd. Cümleler arası bu çağrışımsal iç atf ilişkisi hem iç atf hem de dış atıfla ilişkilidir. Çünkü o kısmen metnin içinde önce ve sonra gönderilen bilgi ile ilgili olmakla beraber metnin dışında kısmen eversenselliklerle ilgili olan durumlarda kişiler arası bağlam ya da kültürel bilginin artalanına dayanır (bk. Cutting, 2002: 11).

3.1.3. Önceye Atf/ Art Gönderim (Anaphora)

Art gönderim (*Fr. anaphora*) kavramı; gönderge, metinsel bağdaşıklık (*Fr. cohesion textuelle*) ve izleksel gelişme (*Fr. progression thématique*) kavramları ile ilgilidir. Yine artgönderimsel ilişkilerin incelenmesi metin dilbilgisi ve söylem çözümlemesinin temel konuları arasında yer alır (Günay, 2000: 76).

¹²⁰ Önceye atf (anaphore): Önceki konteksin bir elementinin aynen tekrarlanmadan sonradan ifade edilmesidir:

Komşum iri bir **köpek** aldı, **ondan** çok korkuyorum.

¹²¹ Sonraya atf (cataphore): Sonraki konteksin bir elementinin aynen tekrarlanmadan önceden ifade edilmesidir:

Onu görünce, **Fransız** olduğunu anladım (Filizok, 2010: 1).

Önceye atıf gramerin bir nevi genişlemesinin göstergesidir. Bir metnin içinde cümlelerin birbiriyle nasıl bir anlam/temsil ilişkisi içinde olduğunu gösteren önemli bir cümle ötesi biçimsel bağıntı birimidir. Bu ilişki yukarıda da belirttiğimiz gibi daha çok zamirlerle gerçekleştirilir. **Ben ve sen** bir ve ikinci tekil, **biz** ve **siz** bir ve ikinci tekil - çoğul zamirleri katılanların etkileşimine gönderimde bulunurken üçüncü tekil **o** zamiri çoğu zaman bir metindeki kişi ve nesnelere, aktarım cümlelerindeki dolaylı anlatımlara gönderimde bulunur. Bazen de ifade edilen bir cümleye, bir paragrafa, bütün bir konuya gönderimde bulunabilir.¹²² Bunların dışına işaret sıfatları, ilgi, iyelik, çokluk ve belirtme durum ekleriyle de önceye atıfta bulunulabilir. Dolayısıyla önceye atıfla kendisinden önce söz edilen yer, zaman, kişi, nesne ve konu ve olaylara gönderimde bulunur.

3.1.3.1. YSSS’de Önceye Atıf Görünümleri:

(7)

- a) Ve bir bölük halk içinde adam ölse tehdit edüb bulduralar.
- b) **Bulmazlar** ise **ol halkı** tutup hapsedip dergâh-ı muallâya bildireler.
- b) Ferman-ı kezâ cereyânım **anların** babında ne vech ile sadır olursa mucibi ile amel edeler (YSSS: 192-8).

Aynı biçimde görülen fermanım onların kapısında ne şekilde ortaya çıkarsa (siyasetnâmedeki şekliyle) gerektiği gibi uygulansınlar.

Türkçenin eklemeli bir dil olması ve aynı zamanda fiil çekiminde öznenin kaçınıcı kişi olduğunu temsil eden şahıs ekleri bulunduğundan, özneyi ya da onu temsil eden zamiri cümlelerin başında kullanmaya gerek yoktur. Bu bizi Türkçeye has bir fiil çekimlerinde ortaya çıkan boş önceye atıftan söz etmeye götürecektir. Ki bu atıf türüne ayrıca değineceğiz. Fakat burada öncelikle göstermek istediğimiz (7)

¹²² Aktarım cümlelerindeki önceye atıfa örnek: “Masada **Orkun**’dan bir not vardı.” “**O**, yarın Manisa’dan ayrılıyor” diye yazmıştı. Bu cümlede “o” zamiri aktarım cümlesinin sahibi olan Orkun’a gönderimde bulunmaktadır. Yukarıda önceye yapılan bir gönderimde gönderim yapılan bütün bir konu olabilir demiştik. Örneğin: “i. Cemil her zamanki gibi içkiliydi. ii. Yine arabasını kullanıyordu. iii. O, bir ağaca çarptı ve iki bacağını kırdı. iv. O, benim için hiç de sürpriz değildi. Burada kullanılan üçüncü cümledeki “O” zamiri Cemil’e gönderimde bulunurken dördüncü cümledeki o zamiri burada anlatılan konuya (içkili bir şekilde araba kullanılarak gerçekleştirilen kazaya) gönderimde bulunmaktadır.

b'deki “*anların*” zamiri bir önceye atıftır. Temsil ettiği anlam ise siyasetname metninde on sözce evvel adı geçen *kadırlara (Selim'in siyasetnamede verdiği hükümleri icra edecek kişilerin tamamına)* ya da meseleyle görevli diğer kamu görevlilerine gönderimde bulunmaktadır. Dolayısıyla şunu da söyleyebiliriz. (7) a'nın yüklemdeki bulduralar, (7) b'deki bulamazlar ise, bildireler, (7) c'de **anlar** ve amel edeler arasında eş/müşterek atıf (*co-reference*) vardır. Hepsi aynı göstergeye (*kadırlara*) işaret etmektedir.

İşaret Sıfatıyla Önceye Atıf:

(7) a'da söz edilen “*bir bölük halk*” ve yine aynı halka gönderimde bulunan (7) b'deki “*ol halkı*” sıfat tamlamasındaki eskicil “*ol*” işaret sıfatı bir bölük'e atıfta bulunarak önceye atfa örnek teşkil etmektedir.

(8)

a) ve kârban saraycılar emin ve mu'temed kimesneler olup her sabah karvansaray halkına icâzet vermeden kervansarayda konan halktan istisfâr edüb kimesnenün rızkı ve esbâbı sirkat ve nehb olunmadığın mâ'lum ve tahkik ettikten sonra kervanasaray kapısını açıp salivere.

b) ve eğer kervansaraycı **bu mânâyı** ettikten sonra halka destur verici olsa, sonra kervansaray halkından bazısı rızk ve esbâb uğurlandı derlerse mesmu' olmaya (YSSS: 192-11).

(8b)'deki “*bu mânayı*” işaret sıfatlı önceye atıf bir kelimeye değil, (8a)'daki kervansaraycılarının alması gereken tedbirlerin belirtildiği uzun hükümlü söz aktının tamamına gönderimde bulunmaktadır.

DMVM'de de sıfatlı, zamirli önceye atfa rast gelmekteyiz:

(9)

a) bes **bir kimesne** Kur'ân ve hadîs hükmini bilmese ve geçmiş halffeler ve adil padişâhlar kanunundan habir olmasa **ol kişi** vilâyet tutmak 'âsan olmaz.

b) Ve **ol hâssalarki** vilâyet **anun** ile bâkî ve ömrü devlet *ükiş* olmaga sebebirdir.

c) Cümlesini tevârih kitaplarında bulub bu kitâbda derc eyledük (DMVM: 137-2).

(9) a’da ki “*ol kişi*” sıfatlı önceye gönderimi bir kimesneye işaret etmektedir, fakat bu bir kimesne (*bir kimse*) sıradan bir kimse değildir artık. Vilayeti tutmakla görevli ve vilayet yönetiminde özellikle dikkat etmesi gereken üç hususta bilgili olması gereken kişidir. Bu üç husus kuran hükmünü bilme, hadisleri bilme ve geçmiş halife ve adil padişahların kanunlarından haberdar olmadır. Burada geçen “*ol kişi*” de artık bu üç hususa vakıf olan kişidir.

(9) b’deki “*ol hassalar ki*” (*o özellikler ki*) sıfatlı önceye atfı ise vilayet yönetiminde gerekli olan (9) a’daki üç hususa gönderme yapmaktadır. “*Anun*” zamirli önceye atfı da aynen bu üç hususa işaret ettiği için “*ol hassalar ki*” ve “*anun*” sözcükleri eş atfıdır (co-reference).

(9) c’deki “*cümle+si+n+i*” iyelik ekli ve yükleme durum ekli önceye atfı aslında “*anların cümlesini*” şeklinde olmalıydı. Onların hepsi yani devlet yönetimiyle ilgili (9) a’da belirtilen üç hususun hepsine gönderme yapılıyor. Dolayısıyla “*cümlesini*” önceye atfıyla tarih kitaplarından devlet yönetimiyle ilgili kuran ve hadis hükümlerini, halifelerin ve adil padişahların kanunlarını bulup bu kitaba yerleştirmiştir. Bu olmayan “*anların*” kelimesi boş önceye atfı olarak da değerlendirilebilir.

Ayrıca “*bu kitaba*” sıfat tamlamasındaki bu işaret sıfatı yazmakta olduğu DMVM’de gönderimde bulunularak birkaç cümle önce söz edilen bir metin içi atfa değil. Sözcelerin üretildiği zamandaki yazarın yaşadığı anda gördüğü dış mekândaki kitaba gönderimde bulunulmuştur. Burada bir dış atfı (*exephoric reference*) söz konusudur.

AN’de sıfatlı önceye atfı görünümüyle karşılaşmaktayız:

Daha önce göstermiş olduğumuz (3a) ve (3b)’de belirtmiş olduğu AN’yi yazma sebebini de içeren boşluklara işaret etmesi ve burada (3c)’de kullanılan sıfatlı önceye atfı “*bu minval*”, (3a) ve (3b)’de anlatılan sözcelerin tamamına gönderimde bulunmaktadır.

Ayrıca AN'de de dış atfa da tesadüf etmekteyiz:

(10)

Ve **bu risâleyi** dört bâb üzere tertib ettim (AN:259-3).

Bu risaleyi dört bölüm üzere düzenledim.

Yazarın burada “*bu risâle*” dediği bu sıfatlı atfı sözceleme üretim esnasında yazdığı risaleye ya da daha sonra bu risaleyi alıp okuma anındaki görünümüne yani dış bağlama gönderimde bulunmaktadır.

AN'de zamirli önceye atfı görünümüyle karşılarız:

(11)

a₁ Bâb-1 evvel, etvâr u ahlâk-1 vezir-i â'zâm ne resme gerekdür ve a₂ Padişâh ile nice mu'amele etmek gerekdür (ve) a₃ re'âyâ ile nice mu'amele etmek gerekdür **anı** bildirür (AN: 259-2).

Birinci bölüm, veziri azamın ahlak ve tavırları nasıl bir çerçeve içinde olmalıdır ve (vezir azamın) padişah ile ilişkileri nasıl olmalıdır, halk ile ilişkileri nasıl olmalıdır, onu bildirir.

Burada birbirini takip eden, özellikle ve bağlaçlarıyla birbirine bağlanmış üç soru cümlesi ile risalenin birinci bölümünün içeriğinden söz edilmiştir. Bizce burada kullanılan **anı** önceye atfı 11 (a₁- a₂- a₃)'ün tamamına atıfta bulunmaktadır. İkinci cümleden sonra (a₂- a₃)'ün buldukları yerlerdeki eksiltilmiş özneler vezir-i a'zâma delalet eder. Buralarda boş önceye atfı vardır. Fakat buradaki “*anı (onu)*” zamiri, “*ne (resme) ve nice + gerekdür*” model cümlelerinin anlamlarının toplamına gönderimde bulunur.

(12)

a) Bâ'dehû sâ'adetdü Padişâhımıza **ba'zı münâfıkîn- i ehl-i garaz** kim, “*el-lezine fi kulûbihim marazun*” (*kalplerinde münafıklık hastalığı bulunanlar*) nifâk edüb ba'zı hususla haremimize müte'allık mağlûb-ı nîsa olmayub **anların** keyd ü mekrinden emin olmağın sadr-ı a'zâmlıktan fâriğ olmağı evlâ görmegin Edirne'ye çiftliğüme gidüb kûşe-i inzivâda ferâğ- ı bi'llâh ve Cenâb-ı İzzet'e du'âda (karîn) olmuşdum (AN: 259-260-4).

Daha sonra saadetli padişahımız bazı kötü niyetli münafıklar ki, (kalplerinde münafıklık hastalığı bulunanlar) ikiyüzlülük edip bazı hususlarda haremimize yönelik kadınlara yenilmeyip onların hile ve tuzaklarından emin olmak için sadrazamlıktan vazgeçmeyi daha makul gördüğümünden Edirne'ye çiftliğime gidip inziva köşesinde hiçbir şeyle meşgul olmayıp sadece Allah'a dua ederek olana yaklaştım.

Bu uzun cümlede “*anların*” zamirli önceye atfı bizce öncelikle Lütfi Paşa'yı sadrazamlıktan etmek isteyen ikiyüzlü garaz sahibi münafıklara gönderimde bulunmakla birlikte, ayrıca özel olarak bu kişilerin kullanabilecekleri *kadınlara* da gönderimde bulunmuş olabilir. Kadınlara yapılan gönderim uzak olsa da metindeki çok anlamlılığın metnin anlam zenginliğine bir işarettir.

(13)

a) Divanda re'is-i küttâp ve defter emini **olan ihtiyar ve kânunşinas kimesnelere** gerektür.

b) Eğer vezir-i a'zam mesâlih arasında sehven hata ederse **anlar** “kanun budur” diyeler (AN: 261-12).

Burada da yakın gönderimli önceye atf *anlar* zamiri ile gerçekleştirilmiştir. (13) b'deki *anlar* zamiri (13) a'daki “*ihtiyar ve kânunşinas kimesnelere*” gönderimde bulunur.

XVI. yüzyıl siyasetnamelerinde görmüş olduk ki bir kelime sadece önceye atf olarak sadece bir kelimeye gönderimde bulunmaz bir kelime grubuna, yan cümleye bütün bir cümleye, uzun cümlelere ve bütün bir konuya gönderimde bulunabilir.

3.1.4. Sonraya Atıf/ Ön Gönderim (Cataphora/Cataphoric Reference)

Sonraya atıf, kavramı, kapsamı henüz ifade edilmemiş kelime cümle ve cümle ötesi birimlere gönderimde bulunan atıf türüdür. Zamirli, sıfatlı ya da \emptyset atıftan sonra ikinci ya da devam eden cümlelerde kimliğinden, özelliklerinden ya da kendi isminden söz edilirse bu tür atıf sonraya atıftır.¹²³

¹²³Ör. (i) Babası (**onun**) (\emptyset) adımı henüz koymamıştı. (ii) Babasının adı Tolga idi. (iii) Annesi Kağan ismini istiyordu. (iv) Sonunda babası **Toygun Kağan** isminde karar kıldı. Bu cümleler serisinden pek

Nerede kasdenilen bir kavram, bir nesne (*referent/gönderge*) saklanmış, alıkoyulmuş ise orada sonraya atıftan (*cataphora*) söz edebiliriz. Bu okuyucunun dikkatini çekmek için klasik bir öğedir. Göndergeler (*referents*) metnin oldukça uzun bir şekilde yayılımı için alıkoyulabilir (McCarty, 1991: 36).

Önceye atıfa metinlerde sıkça rastlanırken doğası gereği sonraya atıfa metinlerde nadiren rastlanır. Sonraya atıf devam eden metni gösterir (*pointin to 'the following text'*) (de Beaugrande, 2002: 392).

Önceye atfın işlevi bir metinde önce gelen ifadelerden kopya edilerek özelliklerin geriye dönük olarak çalıştığını söylemek içindir. Sonraya atıf öğeleri ise ön biçimler olarak ileriye dönük olarak çalışır (Widdowson, 2007: 47).

İster önceye atıf olsun ister sonraya atıf olsun bu birimlerin her biri metni bir arada tutan geriye ya da ileriye dönük cümle ötesi anlam birimsel parçalardır.

3.1.4.1. AN'de Sonraya Atıf Görünümleri

AN'de zamirli *sonraya atıf (cataphora)* çok seyrek olarak tanımlanmıştır.

(14)

a) Sözümlün sefer hakkındaki neticesi ve kelâmımın güzîdesi **budur ki**, derya masarîfına cânib-i padişâhiden bir emin nasb ettim (AN: 271-73).

Sözümlün sefer hakkındaki neticesi kelamımın güzîdesi budur ki, derya masrafları için padişah tarafından bir emin tayin ettirdim.

Ki bağlacıyla birbirine bağlanan iki cümlede “ki”den önce kullanılmış olan “*budur*” zamirli sonraya atıfı, bu bölümdeki asıl söylemek istenen “ki” den sonra gelen cümlelerin tamamına gönderimde bulunmaktadır.

çok cümle ötesi birimi tanımlayabiliriz. Öncelikle (i)'de **onun** sonraya atıfı ya da(ø) boş sonraya atıfı olsun her ikisi de öncelikle kısmen (iii)'te Kağan ismine daha sonra da (iv)'te Toygun Kağan'a gönderimde bulunmaktadır. (i)'deki Babası **iyelik ekli önceye** atıfı ise önvaryımsal(*presuppositional*) olarak bir bebeğin dünyaya geldiğini ve babasının ad koyma telaşı içinde olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca babası tamlananın (*bebeğin*) tamlayıcı eksiltiştir (*ellipsis*).

(15)

Lâzım gelen, Divân-ı Hümayunda verilir ve **budur ki** vezir-i âzâm olanlar buraları fehmetmek gerekdür (AN: 274-98).

(16)

Evvelâ lâzım olan **budur ki**, re‘âyâdan eşkünci ve ellici ve akıncı lâzımdur (AN: 275-101).

(14)’te göstermiş olduğumuz “*budur ki*” cümleinin tamamına gönderimde bulunan sonraya atfıyla paralel olarak AN’nin sonraki paragraflarından tespit edilen cümleye **gönderimli sonraya atıfları** (15) ve (16)’da bulgulamış olduk. Bundan başkaca AN’de (17) ve (18) ‘in dışında sonraya atıf tespit edilemedi.

(17)

(Tâ ki **anlara** güç olmaya ve **re‘âyâya** güç gelmeye) (AN: 272-78).

Ta ki onlara güç olmaya ve halka güç gelmeye

Buradaki anlara zamiri sonraya atıf olarak ve bağlacından sonra gelen cümledeki re‘âyâya kelimesine gönderimde bulunmaktadır.

(18)

a) **Ol** dahi umûr-ı mühimmedendir. b) Zirâ saltanat, hazine ile olur. c) (ve cem‘-i hazine tedbir ile olur, [Ø] zulm ü sitemle olmaz (AN: 272-80).

Burada kullanılan “*Ol*” zamiri sonraya atıftır. (18) b’de hazineye (18) c’de ise hazinede olması gereken tedbire (*tüm cümleye*) gönderimde bulunmaktadır. Ayrıca “*Ol*” zamiri yine (18) c’nin devamındaki yan cümledeki “[Ø] *zulm ü sitemle olmaz.*” görünmez önceye atıf ile gönderim ilişkisi içindedir.

3.1.4.2. YSSS’de Sonraya Atf Görünümü:

Daha önce farklı bir tanıtlamada kullandığımız (1) a’nın sonunda kullanılan “*oldur ki*” (1) b’deki hüküm cümlesinin tamamına gönderimde bulunan bu metindeki tek sonraya atf örneğidir.

3.1.4.3. DMVM’de Sonraya Atf Görünümü

(19)

a) Nesâihi meknuneden bir miktar beyân olunub karındaşlık hakkın yerine getirdüm ki ulular demişlerdür: b) **Şol nesne** ki tıgı âb-dâr ile kât’i mümkün olmaya. c) **Ol karındaşlık alakası**dur (DMVM: 140-10).

a) Gizli öğütten bir miktar beyân olunup kardeşlik hakkını yerine getirdim ki büyükler demişlerdir. b) Şu nesne ki keskin kılıç ile kesilmesi mümkün olmaya. c) O kardeşlik bağıdır.

Burada gördüğümüz sıfatlı sonraya atf “*şol nesne ki*” ki bağlacını almış sıfat tamlamasıdır. Gönderimi ise (19) c’deki “*ol karındaşlık alakası*” tamlama grubudur. İşlev olarak merak unsurunu arttırmak üzere kullanıldığını düşünmekteyiz.

(20)

a) Naçâr varmak gerek ammâ şükürüm **budur ki** sizün gibi oğullar koyub giderin. b) Hayr halef olasız inşallah. [24] c) Teâla sizlere bir kaç vasiyetim vardır. d) Dileğüm **budur ki** bentüm vasiyetimi saklayub anun ile amel idüb saadet-i dâreyn hâsıl idesiz (DMVM: 146-23).

(20) a “*ammâ ve ki*” bağlaçlarıyla birbirine bağlanmış üç ayrı cümleden oluşmaktadır. Burada göstereceğimiz önceye atf “*budur ki*” bağlaçlı kelime grubudur. Gönderme ise kendisinden sonra gelen cümlelerin tamamıdır: “*sizün gibi oğullar koyub giderin*”(geride sizin gibi oğullar bırakıp gidiyorum). (20) d’de de sonraya atf “*budur ki*” üçüncü tekil şahısta çekimlenmiş zamirli ve ki bağlaçlı kelime grubudur. Gönderimi kendisinden sonra gelen cümlelerin tamamıdır. İlginçtir ki “*budur ki*” sonraya atıflarında önce gelen isimlere 1. Teklik iyelik eki eklenmiştir: (*şükr+üm budur ki, dileğ+üm budur ki*). Bu da bir model yapı olarak düşünülebilir.

(21)

Ey oğlanlarum! Sözüñüzi yalancılık ile söylemek hakikat bilün ki **şol ayıb ki** bir yalanla hâsıl olur. Bin gerçek ile gitmez ve **şol kişi ki** yalancılık ile meşhûr ola. Eğer doğrıyı dahi söyler ise inanmazlar ve dost ve düşman ile dost dirliğin dirilük ki dostluk arta düşmanlık eksile (DMVM: 147-24).

Burada “şol” işaret sıfatının kendinden sonra gelen isim ve “ki” bağlacıyla oluşturadurduğu İÖ sonraya atıf görevini yüklenmiştir: “şol ayıb ki, şol kişi ki”, “ki” ile birlikte kullanılan bu sonraya atıflardan ilki bu sıfat tamlamalı ve bağlaçlı İÖ’den sonra gelen adeta bir aforizma olan cümleye “bir yalanla hâsıl olur. Bin gerçek ile gitmez” merak unsuru katmak için ön gönderimde bulunur. Çünkü bir yalanla meydana gelip bin gerçekle gitmeyen şey ayıp olan şeydir. İkinci sıfat tamlamalı ve bağlaçlı İÖ “şol kişi ki” kendisinden hemen sonra gelen cümlenin tamamına (yalancılık ile meşhûr ola) dikkatleri çekmek için ön gönderimde bulunur.

(22)

a) Melikzâde eyitdi **dostluk** dürlü dürlü olur. b) [ø] Bir nicesi **eyle olur ki** senün katunda bir maksüdi ve yâhud bir tama’i ola. c) çün ol maksüd hâsıl ola febiha ve illa arada dostlık kalmayub belki sonı düşmanlığa döne. d) Nitekim ol bir tama’dâr kimesne ile Nevhâre arasında oldı (DMVM: 150-33).

a) Melikzade dedi dostluk türlü türlü olur. b) Bir tanesi öyle olur ki senin katında bir amacı ya da kişisel bir çıkarı olabilir c) Böylece o amaç meydana gelebilir ve bundan sonra bir daha hiçbir şekilde arada dostluk kalmayıp belki sonu düşmanlığa döner. d) Nitekim o bir çıkarıcı kimse ile Nevhâre arasında yaşandı.

Burada sonraya atıf “eyle olur ki” ki bağlaçlı çekimli FÖ ile karşımıza çıkmaktadır. Nitekim (22) c ve (22)’ d deki konunun tamamına gönderimde bulunmaktadır.

(23)

Eksük itmeyem tizcek kuvvet dutasın ammâ senden dileğim oldur ki beni kullığa kabul kılub korkudan emin kılasın, benüm hakkuma endişen eyü ola (DMVM: 176-95).

“*dileğim oldur ki*” İsim öbeğinin (bundan sonra İÖ) yapısı (20)’ d deki “*dileğim budur ki*” İÖ yapısıyla koşutluk göstermektedir. Sadece bu sonraya gönderimlerde zamirler değişmiştir: (bu/ol). Burada da sonraya atfın gönderimi ardı sıra gelen cümlelerin tamamıdır.

3.1.5. Eksiltme (Ellipsis)

Eksiltme söylem gramerinin önemli bir unsuru, ya da diğer bir ifadeyle metnin diğer bir bağlaşıklık ögesidir. Bir metinde, bir konuşma atkında eksiltme niçin gerçekleştirilir? Daha önce kendisinden söz edilmiş olan herhangi bir kelime, kelime gurubu tekrarının lüzumsuz olması ya da metnin/söylemin üretiminde katılanların dâhil olduğu dil dışı bağlamın bütün yönleriyle dile getirilmesinin gereksiz olması ve dilin yapısındaki en az çaba yasası gibi sebepler eksiltmenin yapılması için yeterli nedenlerdir. Ama bunlara ideolojik tercihlerden kaynaklanan nedenleri de ekleyebiliriz.

Burada öncelikle şunu da belirtmeliyiz ki Türkçenin cümle ötesi birimlerdeki eksiltme yapısı doğal olarak diğer dillere benzer olmasının yanında farklı özellikler de sergilemektedir. Özellikle Türkçenin sondan eklemeli yapısı onu daha özne eksiltten bir dil olarak karşımıza çıkarmaktadır. Bu özneler daha çok isim ve isim soylu kelime ve kelime gruplarıdır. Ayrıca bir takım hal ekleri, zamir n’si ve iyelik ekleri eksiltilen kelimeler yerine aynı gönderme işlevini buldukları cümlelerde yerine getirmektedirler. Ör: “*Pakize bu kitabı yazdı. Daha sonra şunu yazdı.*” Sözcemelele anında elinde tuttuğu ya da işaret ettiği diğer kitabı göstereceğinden özellikle şu+n+u zamir n’si ve yükleme durum ekini alan sözcükten sonra kitabı kelimesi sıfırla nöbetleşmiş, cümleden çıkartmıştır. Türkçede fiil eksiltmesine de örnek gösterilebilir: A: “*Yüzüyor musun?*” B: “*Evet,*” Yüzen kişi B’nin verdiği cevapta muktezayı hal yaşadığı, ya da gerek duyulmadığı için evet kelimesinden sonra bir daha “*yüzüyorum*” çekimli fiili kullanılmamıştır.

Görüleceği üzere söylemde ya da metindeki bu gramatik bağlaşıklık birimi eksiltme gerekli olmayanı çıkarma girişimidir. Bir metinde önceden söz edilen kelimelerin sonraki cümledeki farz edilen elementlerinin çıkartılmasıdır.

Kimi zaman henüz söylenmiş olan bir yan cümlecüğün ya da bir kelimenin değiştirimini sağlamak için herhangi bir gereksinim duymayız ve biliriz ki eksik bırakılan kısım başarılı bir şekilde tekrar üretilebilir (Cook: 6).¹²⁴

Gee (1999: 192) ise önceden gelen cümleye dayalı olarak tahmin edilebilir olan bilginin (*o bir anlaşmanın işaretidir*) bulunduğu yeri hiçbir işaretle göstermeyecek şekilde çıkartarak oluşturulan boşluk eksiltmedir, diye tanımlar. Çünkü ona göre biz önceki cümleden düşünce yoluyla çıkarttığımız bilgiyi tekrar kullanırız, bu yönüyle eksiltme bir bağlantı aletidir.

Fairclough (1992: 176) bu bağlantı aletini metnin diğer bir bölümünden keşfedilir bir biçimde çıkartılan materyaller olarak ya da onu metnin iki bölümü arasında bağlaşıklık linki oluşturan değiştirim kelimeleri ile tekrar yer alma olarak tanımlar: “*spades*” eksilmesine “*Why didn't you lead a spade? - I hadn't got any*” ikinci sözcede spade kelimesi eksiltmiştir.

Eksiltme, varsayılabılır bağlamlarda gruplar, yan cümlelerin bir kısmı ya da bir yan cümleyi çıkarmak üzere bir takım kaynaklara gönderimde bulunur. İngilizcedeki karşılıklı konuşmalarda cevaplar genellikle bu şekilde eksiltmelere dayanır: “*-Did they win? – Yes they did.* İngilizcenin de dâhil olduğu bazı dillerde bir eksiltme gönderimde bulunan yer tutucuları dizisi bulunur (Martin, 2001: 36).

Eksiltme, gramerin açıklığından kaynaklanan, konuşur ya da yazarın normal olarak gramerde gerekli olmayan bazı öğelerin çıkarılmasıdır. Pek çok mesaj, onları açık ve anlaşılır hale getiren bağlamdan kaynaklanan bazı girdiler gerektirir. Yapılar sadece onların gereği olan şeylere izin verir. Eksiltme “*kayıp*” bazı öğelere sahip yapı tarafından fark edilir. Eksiltme durumun paradigmatik bir değerlendirmesi üzerine konuşurun yaptığı seçimdir. Bir kavram olarak eksiltme muhtemelen dilin evrensel bir özelliğidir. Dil bilgisel opsiyonlar eksiltmeye söylemin içinde izin verir. Eksiltmenin önceye atıf, sonraya atıf biçimlerinden söz edilebilir. İngilizcede yaygın bir şekilde *isim, fiil ve yan cümle* olmak üzere üç tip eksiltme söz konusudur. İsim eksiltmelerinde genellikle paralel yapıda birbirini takip eden iki farklı cümlede, ortak kullanılacak sıfat tamlamalarının yer aldığı ikinci sıfat tamlamasının tamlamanı düşmesiyle karşımıza çıkar: “*Nelly liked the green tiles; I preferred the blue.*”

¹²⁴ Aşağıda belirtmiş olduğumuz linkten Cook'un “what is discourse” başlıklı makalesinden (PDF) alınmıştır.

<http://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&frm=1&source=web&cd=6&ved=0CEIQFjAF&url=http%3A%2F%2Fforum.portal.edu.ro%2Findex.php%3Fact%3DAttach%26type%3Dpost%26id%3D1140749&ei=L-MRVe79MafaywPLI4CAAw&usq=AFQjCNEBRsXzAXyG9yU6k-spf-iRaBWOBg&sig2=wq10SONliZT5N5fyvTIs8w&bvm=bv.89184060,d.bGQ> (13.11.2014).

(“tiles” ikinci cümlede çıkartılmış.) Romance ve Germanik dillerde de böyle isim eksiltmeleri vardır. Bu durum bu dillerdeki dil öğrencileri için büyük zorluk oluşturmaz, fakat fiil grubundaki eksiltmeler daha büyük problemlere yol açabilir. Bazen zamir eksiltmeleri ile de karşılaşılabilir: “doesn’t matter”, “hope so”, “sory”, “can’t help you” (McCarty, 1991: 55).

Türkçede ise özellikle İÖ’lerinden isim tamlamalarında İngilizcenin aksine tamlayan eksilir. “Kalemimi ver” cümlesinde aslında cümle “benim kalemimi ver.”dir. “benim” tamlayanı eksiltmeye uğramıştır. Bunun sebebi “kalem+im” ismindeki iyelik eki bütüne aidiyet gösteren anlamı tek başına karşılamasıdır. Çünkü isim tamlamalarında genellikle tamlayan bütün tamlanan ise ona ait parçadır. Ayrıca sıfat tamlamalı İÖ’lerinde de eksiltme ile karşılaşırız. Fakat buradaki eksilme İngilizcedeki gibi tamlananda yani ikinci öğede gözelenir. Bilineceği üzere sıfatın önündeki ismin düşmesi ya da sıfatın çekil eki almasıyla önündeki ismin anlamını tek başına karşılamaya yeterli olmasından kaynaklanır. Ama yine de burada şunu da yeniden hatırlatmak gerekir ki bizi ilgilendiren şey, sözcük öbeklerindeki eksiltmeler değil, bu eksiltmelerin cümle ötesi birimlerdeki etkileri, işlevleri ve iletişime sağladıkları katkılarınıdır.

Türkçenin XVI. yüzyıl siyasetnamelerinden seçtiğimiz örneklerde eksiltmenin değişik türleri tespit edilmiştir. Bunları isim, isim öbeği, fiil, fiil öbeği eksiltmeleri olarak tasnif edebiliriz.

3.1.5.1. AN’deki Eksiltme Görünümleri

İsim ve İsim Öbeği Eksiltmeleri

(24)

Bir kere merhum *Sultan Selim Han* hazretleri ki selâtinin ‘adl ü gazâ ve ma’rifet ü sehâ ile mümtâzı ve meydânı saltanatın pîr ü serefrâzıdur, anın zamân-ı saltanatında *Pîrî Paşa* merhum, mal defterdârı iken [\emptyset_i]¹²⁵ [\emptyset_j] ‘aklı ve idrâkine i’timâd edüp [\emptyset_k] vezîr-i â‘zam etdi (AN: 260-6).

¹²⁵ Eksiltme yapılan yerlere bundan sonra “ \emptyset ” işareti kullanacağız. Ayrıca “ \emptyset ” işaretinin yanında kullandığımız “ $\emptyset_{i,j,k,l,m}$ ” imleri de matematiksel bir sıraya delalet eder ve farkı vurgular.

Bu paragrafta üç kez eksiltme yapılmıştır. Her üçü de isim eksilmesidir, fakat türleri ve cümleler içindeki işlevleri farklıdır. İlk olarak “*aklı ve idrâki*” kelime gruplarının her ikisi de “+ı ve +i” iyelik eklerini almışlardır. Bu iyelik ekleri bu kelime gruplarının birer tamlanan olduğunu gösterirler. Eğer tamlanan varsa tamlayan olması gereken ortak kelime “*Pîrî Paşa'nın*” İÖ düşmüş demektir. İkinci olarak İtimad eden Sultan Selim Han'dır. O da bu yan cümlede eksiltiştir. Oysaki biz “*Sultan Selim Han*” öznesini birinci cümlede gördüğümüz için anlamsal olarak buradaki yapılan eksilmeye binaen zihnen bağlantı kuruyoruz. Son olarak vezir-i azam edilen Pîrî Paşa'dır. Burada, Ø_k işaretini koyduğumuz yerde “*Pîrî Paşa'yı ya da onu*” zamiri kullanılabilirdi. Tür ve işlev olarak baktığımızda cümle içindeki dil bilgisel görevleri itibariyle ilk eksiltme tamlayan eksiltmesi, ikincisi özne eksilmesi, son olarak de nesne görevindeki ismin eksiltmesinin yapıldığı tespit edilmiştir.

(25)

Ve Padişâh nedîmler ile ihtilât itmek gerekdür. Ve nedîmler mesâlih kısmına karışmamak gerekdür. [Ø_i] Matlâb-ı mühimdür.¹²⁶ Ve padişâha vezîrün etdüğü re'yi [Ø_k] makbul olup ve [Ø_j] arz etdüğü umür [Ø₁]'dönmemek gerekdür (AN: 260 7-8).

ve padişah nedimler ile kaynaşmamalıdır. Ve nedimler hükümet işlerine karışmamalıdır. Bu mühim bir istektir. Padişah vezirin söylediği bir fikri kabul etmesi gerekir. Vezirin arz ettiği iş dönmemesi gerekir.

Burada ise “ ‘*matlâb-ı mühim*’ olan ne? ” sorusunu sormadan geçemiyoruz. Bu soruyu sordüğümüzde zihnimiz bize şu yanıtı veriyor. Önceki iki cümlede ifade edilen padişahın nedimlerle görüşmemesi ve devlete ait meselelere nedimlerin karışmaması mühim bir matlap, yanıtını alıyoruz. Aslında burada yazar bu iki cümleyi özetleyici bir önceye atıf/art gönderim olarak “*bu*” zamirini kullanabilirdi, fakat onu da kullanmayarak neredeyse iki cümlenin anlattığı konunun eksiltmesini yapmıştır. Bu da bizi eksiltmelerin sadece kelime ya da kelime grubu düzeyinde olmadığı cümle ve hatta konunun bile eksiltilebileceği sonucuna götürmektedir. Bunun dışında “*Ve padişâha vezîrün etdüğü re'yi makbul olup ve [Ø_j]‘arz etdüğü*

¹²⁶ Mühim istek.

umûr dönmemek gerekdür” cümlesinde, “ve” bağlacıyla bağlanmış yan cümlelerin (*etdüği re’yi makbul olup ve ‘arz etdüğü umûr*) isim grubu (*padişaha vezîrin_j*) ortak olduğundan [Ø_j] işareti koyduğumuz yerde bu isim grubu eksiltilmiştir. Bununla birlikte bu cümlede vezirin ileri sürdüğü re’y [Ø_k] : “*padişah tarafından*” makbul olmuştur. O yüzden yine burada “padişah tarafından” isim grubu eksiltilmiştir. Dahası [Ø_i]’teki eksiltme ise (Padişâhtan_i) isimidir. Çünkü vezirin söylediği iş padişâhtan_i geri dönmemelidir.

(26)

Ve vezîr-i â’zam gice tenhâsında bî-garaz kimesneler ile menâsıba müstahikk fakîr ü nâtuvân olanları_i yoklayup [Ø_i] ber-murâd etmekle mukayyed olmak gerekdür (AN: 261-9).

Ve vezîr-i ‘âzam gece tenhasında garazsız ve çeşitli mertebelere gelebilecek fakir ve düşkün olanları tespit edip onları isteklerine kavuşturmakla uğraşması gerekir.

Burada “*fakîr ü nâtuvân olanları*” derken fakir ve natuvan olan **kimesneler** kasedilmiştir. Doğal olarak “ol-” fiilinden sonra gelen “-an” sıfat fiil eki eklendiği fiili sıfat yapar ve sıfatlar da bir ismin önünde bulunması gerekir, böylelikle sıfat + isim, sıfat tamlaması oluştururlar. Türkçede adlaşmış sıfat genellikle “-an” sıfat fiil ekine getirilen “+lar” çokluk ekiyle yapılır. Adlaşmış sıfatların önlerindeki isim sıfırla nöbetleşir. Netice itibariyle burada bulunması gereken “*kimesneler*” tamlananı eksiltilmiştir. Ayrıca daha önce “*bî-garaz*” sıfatından sonra “*kimesneler*” ismi kullanıldığından dil ekonomisi açısından bir daha bu ismin tekrarı uygun görülmemiştir. İkinci olarak burada bir eksiltme daha yapılmıştır. O da [Ø_i] işaretinin bulunduğu yerde “onları” zamiri ya da yine “*bî-garaz kimesneler ile menâsıba müstahikk fakîr ü nâtuvân olanları*” İÖ kullanılması gerekirdi. Bu isim grubu ya da onları karşılayabilecek zamir buradan eksiltilmiştir. Bu eksiltmeler bir anlam karmaşasına yol açmaz. Zihin bu eksikleri uygun bir şekilde tamamladığı için bu eksiltmeler bağlaşıklığa hizmet eder.

(27)

Vezîr-zâdeleri_i istidâtlarına göre kimesneye muhtâc etmemek gerekdür. Zirâ [Ø_i] babaları sâye-i devletde ol makâm-ı vâlâ-yı vizâreti bulmuşlardur (AN: 261-9¹).

Vezir çocuklarını kabiliyetlerine göre kimseye muhtaç etmemek gerekir. Zira babaları devletin korumasında (gölgesinde) o yüce vezirlik makamında bulunmuşlardır.

“Zîrâ” kelimesinden sonra “babaları” tamlananından önce tamlayan görevindeki bir İÖ “Vezîr-zâdelerinin” eksiltilmiştir.

(28)

Vezîr-i â'zam_j hata ile iki kılıcı bir kimseye_j vermeye. Eğer [Ø_i], [Ø_j] sehven verse, re'îs-i küttâb olan [Ø_k] tahvil hükmünü vermeye ve defter emîni [Ø₁]₁ iki kılıcı bir mahalle kayd eylemeye, geri [Ø₁]₂ vezir-i âzama 'arz eyleye. “[Ø_m], [Ø_n] Kânun değildir” demek gerek. Zîrâ selâtîn-i mâziye iki kılıcı bir kimesneye verene [Ø_x] lâ'net etmişlerdir (AN: 261-11).

Veziri azam, hata ile iki kılıcı(iki görevi) bir kimseye vermesin. Eğer O, sehven verse, re 'isi küttab olan, atama hükmü yetkisini vermesin ve defter emini iki kılıcı bir (defterde bir) yere kaydetmesin, geri (durumu re'is-i küttâb) veya “defter emîni) veziri azama arz etsin. (Bu durumu re'is-i küttâb) veya “defter emîni vezir-i azama “kanun değildir” demesi gerekir. Zira geçmişteki sultanlar iki kılıcı bir kimseye veren kimseye_x lanet etmişlerdir.

Birinci cümledeki özne (görevi veren/atama yapan) vezir-i âzam, ikinci cümlenin başında [Ø_i] işaretinin bulunduğu yerde eksiltilmiştir. İkinci eksiltme. **Eğer** şart kelimesinden sonra gelen [Ø_j] işaretinin bulunduğu yerde yapılmıştır. Burada “hata ile iki kılıcı bir kimseye” isim öbeği (tümlaç) eksiltilmiştir. Üçüncü eksiltme “olan” sıfat fiilinden sonra gelmesi gereken [Ø_k] tamlanan (kişi/kimesne) sıfır ile nöbetleşmiştir: “re'îs-i küttâb olan (kişi/kimesne)”. Dördüncü eksiltme ise [Ø₁]₁ işaretinin olduğu yerde olması gereken “olan kimesne” İÖ'dür. Burada önceki cümledeki eksiltmeden farklı olarak “olan” sıfat fiili de eksiltilmiştir. Beşinci olarak [Ø₁]₂ işaretinin bulunduğu yerde “defter emîni olan kimesne” İÖ bütünüyle eksiltilmiştir. Bu paragraftaki altıncı olarak vezir-i âzaman hatasını kendisine arz etme ile görevlendirilmiş olan ve kendisine kanun değildir, diyecek olan kişiler, [Ø_m]

işaretiyle imlenen yerde “*re’îs-i küttâb*” veya “*defter emîni*” eksiltilmiştir. Bu cümledeki yedinci eksiltme bu paragrafın genelinde anlatılmak istenen hakkındalık, aslında “*iki kılıcın bir kimseye verilmemesi gerekliliği*” hususu, tekrar vezir-i âzama arz edilmelidir. Bu yüzden görüleceği üzere [Ø_n] işaretinin olduğu yerde konu eksiltmesi yapılmıştır. Bu kesitteki son isim eksiltmesi ise, “*Zirâ selâtin-i mâziye iki kılıcı bir kimesneye verene [Ø_x] lâ’net etmişlerdir.*” Cümlesinde “*verene*” aslında “*veren kimseye/kimesneye*” şeklinde bütün bir sıfat tamlaması olmalıydı. Burada belirttiğimiz üzere yine tamlanan eksiltmesi yapılmıştır. Ama bu tamlanan cümlelerde geçen unvan kadrosunun hepsine gönderimde bulunmakla birlikte tam olarak kime olduğu kesin olmadığı için [Ø_x] ile imledik.

(29)

Şöyle ki, hünkâr kulu terâzü tuta, ahvâl-i narh muhtell olur. Her kim **hünkâr kulu**₁ olub terâzüye yapışa, [Ø₁] telef etmek kanundur (AN: 268-51).

Eğer hünkâr kulu terazi tutarsa (mecaz), fiyat durumu bozulur. Her kim hünkâr kulu olup teraziye yapışa, “hünkâr kulu+nu” telef etmek (öldürmek) kanundur.

Burada önceki tamlama eksiltmelerinden farklı olarak tamlamanın tamamı “*hünkâr kulunu*” ya da onun yerine geçebilecek zamir (*onu*) eksiltilmiştir. Zamir dahi kullanılmasa zihin bir şekilde cümleler arası anlamda eksiklikleri tamamlıyor.

(30)

Ve benim dahi padişâhım Sultan Süleyman Hân Hazretlerine ‘arz u inhâ eyledüğüm bu veçhile olmuşdu ki: “Selâtin-i selefde berre mâlik padişâhlar, çokdur, bahre mâliki [Ø₁] azdur. Ve bahr seferi tedbirinde, kâfir bizden artukdur. Biz anlara [Ø₁] gâlip gelmek gerekdür” (AN: 271-73).

Benim de Padişahım Sultan Süleyman Han Hazretlerine arz ve makamına sunduğum (yazı vb) bu şekilde olmuştu ki: “Önceki sultanlar zamanında karaya hâkim padişahlar çoktur ama denize hâkim olan padişahlar azdır. Ve deniz seferi düzenlemekte kâfir bizden üstündür. Bizim onlardan daha üstün olmamız gerekir.”

Burada da iki ad eksilmesi yapılmıştır. İlki [bahre malik+i] den sonra gelmesi gereken [padişâhlar;] adı; ikincisi ise [Biz anlara (*bahr seferi tedbirinde;*) galip gelmek gerektir.] parantez içindeki İÖ'dür. İlki sadece bir isim eksilmesi iken ikinci eksilme bir isim tamlaması eksilmesidir.

(31)

Fulan mukâta'aya tâlib olan adamın kudreti var mıdır? Sadr-â'zam [Ø_i] bilmek gerektir (AN: 273-83).

Fulan kiralık araziye talip olan adamın kudreti var mıdır? Sadrazam (Fulan mukâta'aya tâlib olan adamın kudreti var olup olmadığını) bilmesi gerekir.

Burada birinci cümlenin tamamı eksilmiştir. Sadrazamın bilmesi gereken şey bir önceki cümlenin tamamında anlatılan hükümdür.

Fiil ve Fiil Öbeği Eksilmeleri

(32)

Ve olur olmaz yere ulak emri vermeyeler. Meğer umür-u saltanata mühim bir nesne ola [Ø_i] (AN: 262-13).

“*Meğer*” bağlacı burada günümüz Türkiye Türkçesinden farklı bir anlamda zıtlık bağlacı olarak kullanılmıştır. Günümüz Türkiye Türkçesine göre bu cümle şöyle devam edebilirdi: “eğer ki saltanat işlerinde önemli bir mesele ise (*ulak emri verilebilir*),” Burada “*ulak emri verile*” fiil öbeği (bundan sonra FÖ) eksilmiştir. İki cümlenin birleşik anlamı eksiltilmiş bu FÖ'yü zihnimize tamamlıyor. Günümüz Türkiye Türkçesinde en doğru kullanım bu iki cümlenin birleştirilerek ve söz dizim sırası değiştirilerek meydana getirilmiş yapısı şöyle olmalıdır: “*Önemli saltanat işlerinin dışında olur olmaz yere ulak emri verilmesin.*” Netice itibarıyla bu iki cümlenin birlikte kullanımı günümüz cümle ötesi söz dizim kullanımına benzemez. Bu cümleler semantik ve cümle ötesi söz dizimi açısından farklılık gösterir.

(33)

Ulak gibi Memâlik-i Osmâniyye’de bir nâ-hemvâr zulm yokdur. Ulak hükmü, katı mühim olup umûr-ı saltanata zarar ihtimâli olur. [\emptyset_i] Yerde vermek_j gerekdür. Olur olmaz yerde [\emptyset_{i+j}] câiz değıdir (AN: 262-14²).

*Ulak gibi Osmanlı mülklerinde bir uygunsuz/eğri zulüm yokdur. Ulak hükmü çok önemli olup saltanat işlerine zarar verme ihtimali vardır. Ulak hükmünü yerinde vermek gerektir. Olur olmaz yerde **ulak hükmü vermek** caiz değıdir.*

Örnek (33)’te ilk eksiltme [\emptyset_i] işaretinin bulunduğu yerde yapılmıştır. Burada eksiltelen ilk yapı “*ulak hükmünü*” İÖ’dir. Örnek (33)’ün son cümlesi şudur: “olur olmaz yerde [\emptyset_{i+j}] caiz değıdir”. Bu son cümlede “*ulak hükmünü vermek*” fiilimsi öbeğı ya da daha özel bir tanımlamayla yan cümleyi oluşturacak olan mastar öbeğı eksiltmiştir. Yapılan bu eksiltmelerin sebebi ise en az çaba yasası ile açıklanabilir.

(34)

Başdefterdâr olan kimesne gâyet ehli vukuf [\emptyset_i] ve basîret üzre [ola_i]. Asla bir akçe irâd ve masraf olmamak gerekdür (AN: 273-85).

Başdefterdar olan kimse konusuna hâkim (bilirkişi) ve gözlemci bir kişi olmalıdır. Asla bir akçe gelir ve masraf olmamalıdır. Denk bütçe olmalı.

Burada “*ehl-i vukuf ve basîret üzre*” AÖ’leri [ola] fiilini müşterek kullanmışlardır. Dolayısıyla [ehli vukuf] kelimesinden sonra gelmesi gereken [ola] çekimli fiili eksiltmiştir. Aynı eksiltme “*irâd ve masraf ola*” birleşik fiili için de geçerlidir.

3.1.5.2. YSSS’de Eksiltme Görünümleri

İsim ve İsim Öbeğı Eksiltmeleri

(34)

a) Ve avretle dutulanın [\emptyset_{ij}] şer’ân siyâseti ne ise icrâ oluna (YSSS: 192-5)

Bir bayanla yakalanan [kimse_{ij}] şeriata göre siyaseti ne ise uygulansın.

- b) Ve adam öldüren [kimesneyi_{ij}] öldürdüğü kimsenin yerine öldüreler (YSSS: 192-5).
c) Birkaç kere hırsızlığı olmuş kimseyi asalar (YSSS: 192-6).
d) Ve pezevenklik edenin [Ø_i] alınma dağ edeler (YSSS: 192-7).
e) Bir bölük halk içinde adam ölse, [Ø_{i+j}] tehdid edüb [Ø_j] bulduralar. [Ø_{i+j}] Bulmazlar ise, ol halkı_k tutup [Ø_k] hapsedip [Ø_k] dergâh-ı mu'allâya bildireler (YSSS: 192-7).

Bir bölük halk içinde adam ölse, [kadılar_i, şüphelileri_{ij}] tehdid edip [onları_{ij}] bulduralar. [Kadılar_i, şüphelileri_{ij}] bulamaz ise o halkı_k tutup, hapsedip yüce halkı_k seçkin dergâha (padişahın makamına) bildirsinler

Her iki cümlede de “*dutulanın ve edenin*” sıfat fiil yapım ekinden sonra ilgi durum eki aldığından (-an+ın, -en+in) kendilerinden sonra gelmesi gereken “*kimesneye*” isimleri eksiltiştir. Yukarıda görüleceği üzere (34) b’de “*adam öldüren kimesneyi*” şeklinde ortaçlı sıfat tamlamasının ismi (*kimesneyi*) düşmemiştir. (34) c’de de aynı şekilde “*Birkaç kere hırsızlığı olmuş kimseyi*” sıfat tamlamasının altı çizili olan isimi eksiltilmemiştir. Bu eksiltme muhtemelen yazarın geliştirdiği keyfi bir seçme edimidir. Kimi zaman eksiltmiş kimi zaman eksilme yapmadan devam ettirmiştir. Burada görüleceği üzere bu tercih, sadece cümleler arası bir dil ekonomisinin gösterilmesidir. Cümleler arası bu sıfat fiilli tamlamalardaki isim eksiltmeleri sistemli bir görünüm sergilememektedirler.

Ayrıca “*icra oluna, öldüreler, asalar, dağ edeler, tehdid edüb bulduralar, dergâh-ı mu'allâya bildireler*” gibi yüklemelerin icracıları olan kadılardan önceki hüküm cümlesi (YSSS: 192-3)’de söz edilip bir daha bütün bu uygulamaların öznesi olmaları itibariyle tüm bu (34) a, b, c, d, e’deki cümlelerde “*kadılar*” ismi ya da diğer ilgili kamu görevlileri özne görevinde kullanılmamıştır. Böylece devam eden bu hüküm cümlelerinde özne görevindeki “*kadılar*” isminin veya diğer görevlilerin cümle ötesi bir birim olarak eksiltiştir olduğu görülmektedir.

(34) e’ye geldiğimizde burada da isim eksiltmelerine tesadüf ediyoruz. “*Bir bölük halk içinde adam ölse, tehdid edüb bulduralar*”. Burada “*tehdid edüb*” yan cümlesinin nesnesi “*bir bölük halkı*” ve “*bulduralar*” yüklemine yukarıda belirttiğimiz gibi hem öznesi “*kadılar*” hem de “*öldüreni*” ismi eksiltiştir. Ayrıca

(34) e’de dergâh-ı mu‘allâya bildirilecek olan şey ise “*tehdid edildikleri halde halen katili bulamamış ve bu yüzden hapsedilmiş olan bir bölük halkın durumu*” yani önceki cümle ve yan cümlelerin tamamının konusu burada eksiltiştir.

(35)

Ve bir kimesnenin elinde ya evinde uğurluk nesne_i bulunsa [Ø_i] satın aldıysa [Ø_i] satanı bulduralar. [Ø_i] Bulunmazsa [Ø_j] işkence edeler (YSSS:192-10).

Bir kimsenin elinde ya da evinde çalıntı bir nesne bulunsa, [uğurluk nesneyi] satın aldıysa [uğurluk nesneyi] satan kişiyi bulduralar. [uğurluk nesne] bulunmazsa [uğurluk nesneyi elinde ya da evinde bulunduran kişiye]¹²⁷ işkence edeler.

Burada “uğurluk nesne+y+i”, [Ø_i] ile imlediğimiz üç yerde eksiltiştir. Bununla birlikte [Ø_j]’de işkence edilecek kişi birinci cümlede bildirilen (*elinde ya da evinde uğurluk nesne bulunan kimesne*)dir. Bu isim grubu ikinci cümlede eksiltiştir.

Fiil ve Fiil Öbeği Eksiltmeleri

(1b)

Şimdiki halde Saruhan sancağı kudret duşu, disâr izzetişâr nur-ı sıdk-ı saltanat ve kişver güşa nur-u hadika ve hilâfet ve fermân- revây-ı oğlum Süleyman şâhı tayin [Ø_i] ve tevliz eyledim (YSSS: 192-1).

Burada “*eyledim*” fiili hem “*tayin*” hem de “*tevliz*” (*görevlendirme*) kelimeleri için ortak kullanıldığından “*tayin eyledim ve tevliz eyledim*” şeklinde de yazılabilirdi. Netice itibariyle burada bir “*eyledim*” fiili eksiltiştir.

(36)

Köy veya mahalle içinde adam ölse veya kervan basılıb hasârat [Ø_i] veyâhud bir köy arasında uğurluk [Ø_i] ve haramilik olsa elbette hırsız_j bulduralar, [Ø_j] çıkaralar (YSSS: 192-9).

¹²⁷ Burası (*uğurluk nesneyi elinde ya da evinde bulunduran kişi*) daha önce kullanılmadığı için buradaki eksiltmeyi zihinden tamamladığımızdan bu önvarsayım’a örnek teşkil eder.

Bu şartlı hüküm cümlesinde “*hasârat, uğurluk ve haramilik*” isimleri “*olsa*” fiiline ortak şekilde bağlanmıştır. Bir “*olsa*” fiili üç isim ile anlam bağlantısı içindedir. “*Hasârat olsa, uğurluk olsa ve haramilik olsa*” şeklinde de eksilme olmadan yazılabilirdi. Burada “*olsa*” şart çekimli fiilin iki kez eksiltiilmiş olduğu görülmektedir. Bunun dışında “*köy ve mahalle içinde*” isim grubu bir kez yazılmış olsa da “*adam ölse*” “*kervan basılsa*” *hasârat, uğurluk ve haramilik olsa*” birleşik fiilleriyle anlam bağlantısı içindedir. Çünkü en genel anlamda burada belirtilen fiillerin gerçekleştirilme mekânı olarak yazılmıştır. Dolayısıyla bu yer ifade eden isim grubu iki kez eksiltiilmiştir. Son cümlede [Ø_j] olarak işaretlediğimiz yerde ise “*hırsız*” ismi eksiltiilmiştir.

(37)

Ve kârbansaraycılar emin ve mu'temed kimesneler olup her sabah kârvansaray halkına icâzet vermeden kervansarayda konan halkdan_ı isfîsâr edüb kimesnenin rızkı ve esbâbı sirkat [Ø_i] ve nehb olunmadığını_i mâ'lûm [Ø_k] ve tahkik ettikten_k sonra kervansaray kapısını açıp [Ø_l] salıvere (YSSS: 192-11).

Ve kervansaraycılar emin ve itimad edilen kimseler olup her sabah kervansaray halkına izin vermeden kervansaraya konan halkdan sorup kimsenin rızkıve giysisi çalınup ya da yağma olunup olunmadığını öğrendikten ve araştırdıktan sonra kervansaray kapısını açıp (kervansarayda konan halkı) salıversin.

Bu uzun cümlede de “*sirkat ve nehb*” kelimeleri ortak kullanılan “*olunmadığını*” sıfat-fiilli yan cümleye bağlıdır. Dolayısıyla bir “*olunmadığını*” sıfat-fiilli yan cümle eksiltiilmiştir. Aynı durum “*ma'lûm ve tahkik*” kelimeleri için de geçerlidir. Onlar da “*etmek*” yardımcı fiiline ortak bir şekilde bağlanmıştır. Sonuç itibariyle bir tane “*etmek*” yardımcı fiili eksiltiilmiştir. Ayrıca fiil eksiltmelerine ilave olarak [Ø_l] işaretiyle gösterdiğimiz yerde ise önceki cümlede geçen İÖ (*kervansarayda konan halkı*) eksiltiilmiştir.

3.1.5.3. DMVM’de Eksiltme Görünümleri

İsim ve İsim Öbeği Eksiltmeleri

(38)

İşbu ulu sayvân ve keyk-i eyvân ve içinde bu nice tertibât ve canavarlar ve muhtelif din ü dilleri ki vâki olmuştur. [Ø_i] Gâlib güzâfın yaradılmadı. Belki [Ø_i] ibret ve tecrübe için yaratıldı (DMVM: 137-2).

İş bu büyük güneşlik ve yıldızlı köşk ve içinde nice düzenek ve canavarlar ile çeşitli çeşitli din ve diller ortaya çıkmıştır. Bunlar boşuboşuna yaratılmadı. Belki bunlar ibret ve tecrübe için yaratıldı.

Bu kesitte ulu sayvan (*büyük güneşlik*) Keyk-i eyvan (*yıldızlı köşk*) tamlamaları dünya kelimesinin değiştirime uğratılmış metaforlardır. Eksilme işaretinin bulunduğu yerde boşuboşuna yaratılmayan şey dünyevi dünyanın içinde dünya ile birlikte belirtilen İÖ’leridir, sonraki cümlede de ibret ve tecrübe için yaratılan da dünya ve diğer İÖ’lerdir. Her iki cümlede altı çizili İÖ (*işbu ulu sayvân ve keyk-i eyvân ve içinde bu nice tertibât ve canavarlar ve muhtelif din ü diller*) işaretlenen yerlerde eksiltmiştir.

(39)

Ve bu kitâb, padişâh-ı saadet encâmın sâhib-i reyle ehl-i insâf ism-i şerifi gibi lütuf ve keremi çok vezîr-i âzamı devrinde vücud bulmanın Düsturü’l-Mülk diyü ad virildü ve [Ø_i] on bâb üzere tertib olundu (DMVM: 138: 4).

Ve bu kitap mutluluk yıldızı padişahın kabul görmüş, insaflı, onurlu ismi gibi lütuf ve keremi çok veziri azamı (Lütfi Paşa’ya) devrinde meydana getirildiği zaman Düsturü’l-Mülk ismi verildi ve o, on bab üzere düzenlendi.

Burada “ve” bağlacı ile bağlı bu iki cümlenin öznesi ortaktır: “*bu kitap*”. Bu sıfat tamlaması [Ø_i] işaretinin bulunduğu yerde eksiltmiştir. Çünkü on bâb üzere düzenlenen de *bu kitap*tır. Ayrıca “*bu kitâb*”, “*Düsturü’l-Mülk*” ve eksiltelen yer: [Ø_i] ile arasında semantik bağlantı vardır.

(40)

Bâb-ı Evvel Meliki Sirvan_i ve [Ø_i] oğulları hikâyetin bildirür(DMVM:138-5).
Birinci bölüm Sirvan meliki ve oğulları hikâyesini bildirir.

Buda da oğulları tamlananı kendinden önce “+nin” ilgi durum ekini almış ya da almamış bir tamlayan ister fakat bu tamlayan “ve” bağlacından önce geçtiği için tekrar kullanılmamış ve “*Meliki Sirvan’ın*” tamlayanı eksiltilmiştir.

(41)

Bâkî karındaşları_j ulu kardaşunun emrine_i mûti’ olub hiç bir vech ile [Ø_i] muhâlefet göstermediler. Nice müddetten sonra [Ø_j] aralarına haset girüb [Ø_j] nâ-sezâ iğvaya uyub [Ø_j] padişâhlık sevdası dimağlarını harâb idüb [Ø_j] mülk talep etmeğe başladılar (DMVM: 138-5).

Sonraki kardeşleri büyük kardeşinin emrine itaat edip hiçbir şekilde (Ulu kardeşine/ona) muhalefet göstermediler. Kısa bir zaman sonra kardeşlerin aralarına kıskançlık girip kardeşler dışarıdan ilgisiz kişilerin sözlerine uyup (herbiri) padişahlık sevdası dimağlarını harap edip mülk istemeye başladılar.

Bu birleşik cümlede de “*ulu kardaşunun emrine*” sıfat tamlaması görevindeki İÖ eksiltilmiştir. Muhalefet göstermek fiili yönelme hali “+e/+a” isteyeceği için önce kullanılan ilgi durum eki almış “*ulu kardaşunun emrine*” İÖ bu fiile uymaktadır. Bu duruma günümüz Türkiye Türkçesi açısından bakıldığında da bir anlatım bozukluğunun (*tümleç eksikliği*) olmadığı anlaşılacaktır. Fakat bundan farklı bir durum “karındaşları” ismi için söz konusudur. Bu sözcük birinci cümlenin öznesi olmasına rağmen sonraki cümlelerde [Ø_j] iminin bulunduğu yan cümlelere uyum sağlamaz. Türkiye Türkçesi açısından bakıldığında işaretin bulunduğu yerlerde özne eksikliği yani bir anlatım bozukluğu vardır. [Ø_j] işaretlerinin bulunduğu yerlerde yapılan eksiltmeler bağlaşıklık açısından sorunludur. Daha sonra da “aralarına” tamlananından önce “*tabi olan karındaşların*” tamlayanı eksiltilmiştir. Mülk talep edenler de yine “*tabi olan karındaşlar*”dır. Bu İÖ bu kesitte tekrar eksiltilmiştir. Mülkün talep edildiği makam ise “*ulu kardeşlerinden*” şeklinde yazılabilirdi. Bu da ayrıca ön varsayıma dayalı bir eksiltme olarak düşünülebilir.

(42)

Pes melikzâdenün bu tedbirini birkaç ulu begler ve kethüdalar ve ekâbir ve ayân, haberdâr oldular. [Ø_i] Cem' olub [Ø_i] melikzâde_j katına geldiler. [Ø_i] [Ø_j] Eytidiler: Çün hazreti şerîfünü gitmek tedârüki kılub bizi hasret ve firkât ile terk idersiz, zihnünüz pür menbâ-ı mâ'rifet ve fevâid-i letâif-i hikmetdür(DMVM: 139-6).

Burada “ulu beğler ve kethüdâlar ve ekâbir ve ayan” birinci cümlemin yüklemi “oldular”ın özenesi iken aynı zamanda ikinci cümledeki zarf fiilli yan cümlemin (*cem olub*) ve temel cümlemin de (*melikzâde katına geldiler*) öznesidir. Özne görevindeki ve bağlaçlarıyla birbirine bağlanmış İÖ, [Ø_i] işaretinin bulunduğu yerlerde eksiltilmiştir. Ayrıca “Eytidiler” yükleminden önce eyitdikleri/dedikleri kişi (*Melikzâdeye_j*) de eksiltilmiştir. Buradaki bu [Ø_i] eksilmesi görünmez/boş önceye atf olarak da isimlendirilebilir.

(43)

i. Lâ cerem div, peri, ins ü cin ve bilcümle yir ile gök arasında olanlar [Ø_i] [Ø_j] hükmüne mûti' ve emrine fermân oldılar.

ii. [Ø_k]₁ Sonra kendüzini görüb uluğlığına mağrur olub [Ø_k]₂ âsaf sözine dahi iltifât itmez oldu.

iii. İştüdük ki ne vech ile [Ø_k]₃ balıkçı şakirdi oldu.

iv. Hal bu mertebeye irdi ki [Ø_k]₄ bir gün bir dam altında durur idi.

v. Yukarıdan bir kişi Süleyman_k'ın başına işedi, [Ø_i] ayağına indi.

vi. Begâyet [Ø_k]₅ özi göyinüb [Ø_k]₆ münkesirü'l-hâl olub [Ø_k]₇ tedarrü' ve zari kılub: İlâhî! Davud oğlu Süleymân'un hali buna irdi, didi. Hitâb-ı izzet geldi:

vii. Yâ Süleyman çünkü suçunu bildin, tevbe ve istiğfar eyledün. Günahını afv eyleyüb geri padişâhlığını virdik [10] didi.

viii. Ey şâh-ı cihân! Padişâhlar sormayınca söylemek ve bir işi buyurmayınca bitirmek yokdur (DMVM: 140-9).

Sıfat fiilli yapıda tamlayan olan kelime “olanlar” +lar çokluk ekini alınca kendinden sonra gelmesi gereken (*kişiler/yaratılmışlar*) eksiltilmiştir. [Ø_j] işaretinin bulunduğu yerde hükmüne ve emrine tamlananlarının ise tamlayıcı olan (*Hak*

teala'nun/ Allah'ın/O'nun vb) isim ya da İÖ'leri eksiltilmiştir. Yukarıdaki cümlelerin pek çoğunda yüklemelerin bildirdiği eylemi gerçekleştiren özne, Süleyman peygamberdir. Mağrur olan, balıkçının talebesi olan damın altında duran, başına işenen, özü göyünen, münkesirü'l hâl olan, darda kalıp inleyen Süleyman peygamberdir fakat [Ø_k] ile işaretli olan yerlerde her zaman bu özne eksiltilmiştir. [Ø_i] işaretinde ise “*çişi Süleyman'ın*” kelimeleri önvarsayımsal olarak eksiltilmiştir.

Fiil ve Fiil Öbeği Eksiltmeleri

(44)

- i. Bu haber Dahhak semine degdi.
- ii. Bu avratun bu vechile [12] karındaşına mâile ile olub bu asıl söz söyledi ki [Ø_i] azîm hoş gelüb buyurdi.
- iii. Üçini dahi ana bağışladı.
- iv. Avrat şâdan ve hırâman [Ø_k] erini ve oğlunu ve karındaşını aldı, evine gitdi. Bu hikâyet andan yadigâr kaldı.
- v. Pes padişâh, melikzâdeye eyitdi: Bu eddükleri davanın sıhhati akidemde muhâkkak [Ø_i] ve mükârrer oldı (DMVM: 141-5).

Örnek (44) ii.'de “*söz söyledi ki*” ve “*azim ve hoş gelüb*” yan cümleleri arasında [Ø_i] ile işaretlediğimiz yerde hoş gelen şey, yani “*söylediği söz*” fiilimsi öbeği olarak eksiltilmiştir. Ayrıca (44) iv.'de [Ø_k] iminin bulunduğu yerde “*Avrat handan ve hıraman (oldu/olarak/olan) erini ve oğlunu ve karındaşını aldı, evine gitti.*” Cümlesinde muhemel “*oldu/olarak/olan*” çekimli fiili ya da fiilimsi eksiltilmiştir. Son olarak (44) v.'de “*muhâkkak ve mükârrer oldı*” FÖ'nde [Ø_i] ile işaretli yere “*oldı*” filli gelmeliydi fakat yine en az çaba yasası sebebiyle burada bir fiil eksilmesi yapılmıştır.

(45)

- i. Eyitdi: Melikzâde dâna [Ø_i] ve âhâh [Ø_i] ve sâhib-i rey [Ø_i] devleti payidâr olacak kimesnedür.
- ii. Her ne kelimât ki ider. Ahkâm-ı devlet [Ø_j] ve bünyâdudur.

Örnek (45) i.'de “*dânâ, âhâh, sâhib -i ray ve devlet-i payidar*” sıfatlarının her biri ayrı ayrı olacak şekilde yazılabilir, fakat herbiri ayrı ayrı “*olacak*” sıfat filline bağlanarak fiilimsi eksilmesi yapılmıştır. (45) ii.'de ise ek-fiil eksilmesi yapılmıştır. Bu [Ø_i] işaretinin bulunduğu yerde “*Ahkâm-ı devlet*” isim tamlaması “*+dür*” şeklinde olması gerekirdi. Burada ek-fiil, eksiltilecek “*bünyâdi*” kelimesine eklenen “*+dur*” ek-fiil geniş zaman bildirme eki, her iki isim için de yeterli olmuştur.

(46)

Diler mi ki bu işün tedbirin kılam, eğer sen bana yar [Ø_i] ve muâvin olursan bu devlet [29] bize de bâkî kala (DMVM: 148-28).

Örnek (46)'daki “*yar ve muâvin olursan*” şart yancümlesinde “*olursan*” çekimli fiili her iki isim için de müşterek kullanılmıştır. Bu da bize [Ø_i] işaretinin olduğu yerde bir fiil eksilmesi yapıldığını gösteriyor. Aslında bu kullanım o günlerden bu günlere bir model olmuş durumdadır.¹²⁸ Sadece ‘*muâvin*’ kelimesi, ‘*yardımcı*’ kelimesiyle yer değiştirmiştir. Bu tür eksiltmeler yüzyıllarca kullanılan dilin kuralı olmuş durumdadır. Böyle bir eksiltme yapmak yerine “*ol*” fiilini iki kez kullanmak gereksiz sözcük kullanma kategorisi altında bağlaşıklığa zarar vermiş olacaktır.

(47)

Eyitdi: Ağrılmaz başı bağlamak [Ø_i] ve sağ adam kendüzini tabib eline virmek bilmezlikden ola_i (DMVM: 150-32).

Örnek (47) [Ø_i]'de “ve” bağlacıyla birleşmiş isim-fiilli iki yan cümle için müşterek kullanılan bir bileşik fiil vardır: “*bilmezlikten ola*”. Bu yardımcı fiil ile oluşturulmuş bileşik fiil hem “*ağrılmaz başı bağlatmak*” hem de “*sağ adamı kendüzini tabib eline vermek*” yan cümleleri için ortak kullanılmıştır. Bu yönüyle dil ekonomisi gözetilerek [Ø_i] ile imlenmiş yerde gerçekleştirilen eksiltme bir araç olarak kullanılmıştır.

¹²⁸ Örneğin çok kullandığımız kült bir bileşik fiil: “*Allah yar ve yardımcınız olsun.*”

(48)

Başta devlet ve tende can [\emptyset_i] bu ikisi bâkî [\emptyset_j]; çün tâli döne ve ecel ire, ne başta devlet [\emptyset_k] ve ne tende can kalur_k (DMVM: 159-54).

Örnek (48)'de en son cümle için [\emptyset_k] işaretiyle göstermeye çalıştığımız “*kalur*” fiili hem devlet kelimesi hem de ten kelimesi için müşterek kullanıldığı için burada eksiltilmiştir. Ayrıca ilk eklediğimiz [\emptyset_i] işaretinin bulunduğu yerde de muhtemelen bir yüklem (*kalsun*), eksiltilmiştir. Ama bu varsayımı en son kullanılan “*kalur*” fiiline dayanarak yaptık. Oysa ihtimal dâhilinde buraya başka eksiltilmiş yüklem de (*olsun/bulunmalı/vardı* gibi) düşünülebilir. Son olarak [\emptyset_j] imiyle görülen yerde de bir eksiltme yapılmıştır. Buraya bir ek-fiil: (+dür) veya yine son cümle için yüklemi “*kalur*” buraya uygun düşmektedir. Netice itibarıyla iki eksiltili cümlede ve “*ne... ne...*” bağlacıyla birleştirilmiş bir İÖ'nde eksiltme yapılarak tek bir yüklem “*kalur*” hepsi için kullanılabilirdiği gözlenmektedir.

3.1.6. Değiş-tir-im (Substitution)

Söylem bize bir menü sunar ve biz o an ki toplumsal ve kültürel şartlara, otoriteye uyum veya başkaldırı durumlarına göre aynı anlam alanından olan kelimelerden seçim yaparız. Mukteza-yı hale mutabık söz üretimi yaparız. İşte tam bu noktada cümleler arası başka bir bağdaşıklık terimi de-ğiş-tir-im ortaya çıkar. Değiş-tir-im aslında söylemde bir nevi manevra aygıtıdır. Muhattabın algılayış yaşı, eğitim seviyesi, ideolojisi, ruh hali vb de-ğiş-kenlere göre kullanılır. Bu aygıt umumiyetle ideolojik olarak kullanılır.

Fairclough, ifadelerin cümlelerde aynı pozisyon, aynı gramatikal yapılar ve diğer cümlelerle aynı şekilde de-ğiş-tir-im ilişkileri içinde olduğunu söyler. Dolayısıyla ifadeler yoğun de-ğiş-tir-im ilişkileri içindedir. Örneğin “*militanlar*” ve “*yıkıcılar*” diğer cümlelerde birbirleriyle ilişkilidir. “*Endüstrilerimizi bozmak isteyen militanları görmeliyiz.*” “*Kurumlarımızı ortadan kaldırmak isteyen yıkıcılara karşı milletimiz kendini korumalı*”. İfadeler bir metinde de-ğiş-tir-im ilişkileri içinde oldukları zaman onlar arasında semantik ilişkiler kurulur. A, B'yi işaret eder. B de A'yı işaret eder.

Ya da A, B'yi işaret eder, fakat B, A'yı işaret etmez. Burada yöntem, politik ve toplumsal öneme göre yapılacak seçimde şifre sözcüklere odaklanır (1992: 32).

Şu ana kadar söylemin küçük yapısının analizi yani bağlaşıklık analizi hakkında söylediklerimizi toparlayıcı özellikte tanımlamalar için Halliday'e başvuracağız. Halliday'e göre atıf (*reference*), anlam elementleri arasında bir bağ oluşturarak bir bağlaşıklık (*cohesion*) oluşturur. Göndergenin (*referent*) aynı zamanda kelime düzeyinde bir işletim olanağı vardır. Bu iki biçimde karşımıza çıkar: eksiltme ve değiştirim. Değiştirim bir "sistemli varyant" olarak yorumlanmaktadır. Eksiltme bir metinde daha önce geçen bir şeyi varsayabildiğimiz zaman, bir yapının parçalarının olası bir şekilde çıkarılmasıyla yapılır. Verici ve alıcıya birbiriyle karşılaştırılabilen herhangi bir şey üzerine odaklanma imkânı tanıyan bir sürekliliği gösterir. Bağlaçlar, atıf, değiştirim ve eksiltme leksik öğelerinin seçimi boyunca başarılan ve kelime hazinesi içindeki leksik bağlaşıklık işletimi, kelime dil bilgisi alanı içindeki tutarlılık kaynaklarıdır (2004: 535).

Yine ona göre atıf, anlamda bir tür ilişkidir. Atıf aygıtı, önceye atıfta bulunduğu (*anaphoric*) o önceki metinde kendisinden söz edilen bir şeyle ilişki kurar. Bu, atıf aygıtına yorumlanmak için olanak tanır. Ya atıf ile özdeşlik ilişkisi içinde ya da ondan farklılık gösterir. Metinde diğer bir önceye atıf (*anaphoric*) seçim biçimi de bizim bir yerde anlamı çıkartılmış bir şeyin anlamını ön varsaydığımız bu eksiltme tarafından gerçekleştirilir. Eksiltme gibi bütün bağlaşıklık birimleri söylemin semantik yapısına katkı sağlar. Fakat eksiltme semantik ilişkiden çok bir leksikogramatik bir ilişki kurar. Eksiltme, kesin bir gramer yapısı içinde devam eden *bilginin* metinsel durumunu işaret eder. Yapının eksiltilmesi, elementleri devam eden bilginin çevresinde karşılaştırmalı olarak olgunun durumu verilmiştir (2004: 562)

Değiştirim fonolojik olarak dikkat çekmeyen ve herhangi bir şeyin atlanmış bir şekilde yer tuttuğunu gösteren bir cihaz olarak hizmet eder. Eksiltme ve değiştirim aynı bağlaşıklık tipinin varyantlarıdır. Sadece eksiltme ile mümkün olan birtakım gramatik bir çevrenin yanında sadece değiştirim ile mümkün olan gramatik çevre de vardır. Halliday İngilizcede eksiltme ve değiştirimin üçü ana bağlamı olduğundan söz eder: i cümle/ yan cümle öbeği, ii fiil öbeği, iii isim öbeği (2004: 563).

Burada bir yönüyle leksik olarak ele aldığımız değiştirmi bağdaşıklık tipinin daha da görünür hale getirmek için örneklendirme yapmak istiyoruz:

(49)

Ayşe'nin büyük bir köpeği, var. Ben de küçük bir tane₁ istiyorum.

Burada birinci cümlede leksik olarak verilen bilginin [*Köpek*] ikinci cümlede de devam ettiğini [*bir tane*] kelimesinden anlıyoruz. Demek ki birinci cümlede verilen bilgi bağıntısı ikinci cümlede devam ediyor. Bağlantıyı sadece [*köpek* → *bir tane*] kelimelerinin değiştiriminden değil, büyük ve küçük zıtlığının bu kelimelerle girmiş olduğu anlam ilişkisinden de çıkarıyoruz. şunu da tekrar belirtmek isterim ki bu örnek değişirim tipinin isim görünümü olmuş oldu.

(50)

Süleyman řerbet₁ içer. Evet, Selim de aynısını₁ içer.

Bu örnekte de [*şerbet* → *aynısı*] kelimeleri birbirinin yerine kullanılmıştır. Bu örnek de bir isim değiştirim tipi olarak karşımıza çıkar.

(51)

Ahmet daha tırmanabilir mi₁? Hayır, fakat daha genç olan Hasan yapar₁.

Bu örnekte de tırmanmak fiili bir edim gerektiren fiil olduğu için ikinci cümlede bir fiil '*yapar*', değiştirim tipi olarak kullanılmıştır.

(52)

Herkes Muammer'in suçlu olduęunu₁ söylüyor. Eğer öyleyse₁ ceza evine girmeli, deęilse₁ özgür bırakılmalıdır.

Burada '*öyleyse*' değiştirim öğesi bir önceki cümlenin anlamının tamamı yerine, yani [*Muammer'in suçlu olduğunu söyleyenler haklı ise*] anlamında kullanılmıştır. Aynı kullanım olumsuz anlamıyla tüm cümlenin negatif değiştirmisi olarak "değilse" kelimesiyle karşılanmıştır. Böylelikle bu [*öyleyse* ↔ *değilse*] değiştirim unsurları cümleler arası bağlaşıklığı sağlamakta oldukları görölmektedir.

Yukarıda belirgin kılmaya çalıştığımız üç tip (*isim, fiil ve yancümle/cümleyle bağlı*) değiştirim örneklendirmesi, bugün Türkiye Türkçesinde konunun zihinlerde açıklığa kavuşmasına yardımcı olacaktır. şimdi ise XVI. Yüzyıldaki siyasetnamelerdeki görünümlerine bakalım.

3.1.6.1. AN'de Değiştirim Görünümleri

Fairclough (1992) ve Halliday (2004) görüşleriyle açıklamaya çalıştığımız değiştirim ögesini bir bağlaşıklık unsuru olarak yukarıda belirttiğimiz gibi en temel anlamda iki kategoriye ayırabiliriz. Bunlardan ilki Fairclough'un ideolojik perspektiften baktığı, söylemin icra edildiğı bağlama göre yapılan seçim olarak değiştirim, ikincisi ise Halliday'in tamamen metin grameri bakış açısıyla tasnif ettiği değiştirimdir. Yani o, isim ve isim öbeğı, fiil ve fiil öbeğı ve cümle ve yan cümleye bağlı olarak siyasetnamelerden öncelikle Asafnâme'de gösterecek olduğumuz değiştirimdir. Bir kez daha ifade etmek gerekirse atıf (*reference*) bir anlam ilişkisi iken bu ikinci bakış açısında değiştirim bağlaşıklığı sağlayan kelime ilişkisidir.

(53)

Ve salavât u tahiyât ol server-i enbiyaya_i ve serdâr-ı asfiyâya_i olsun ki beşîri u nezîrdür. Ve dahi âl ü ashabına_j olsun ki, her biri_j ihyâ-yı din için sâhib-i tedbirlerdür (AN: 258-0).

Salavat ve tahiyat peygamberlerin ulusu ve seçkinlerinden en önde olanına olsun(Hz Muhammed). Ayrıca her birini canlı tutmak için tedbir sahibi olan, ailesi ve arkadaşlarına olsun.

Burada görüleceğı üzere (_i) imi ile server-i enbiya (*peygamberlerin başı= Hz Muhammed*) ve serdar-ı asfiya (*Safi/günahsız olanların baş komutanı = Hz Muhammed*) her iki İÖ'nde de ideolojik bir değiştirim ile Hz. Peygambere gönderimde bulunmuştur. İkinci olarak yukarıda (_j) imi ile eşleştirdiğimiz sözcükler arasında “*Al-u ashabi (onun arkadaşları)*” İÖ, ‘*olsun ki*’, yan cümlesinden sonra gelen “*her biri*” İÖ ile değiştirim ilişkisi içindedir.

(54)

Ve taşra vüzerâ hazerâtlarının birinden teşekkî olundukta birden i'tîmâd edüb tekdir etmeyüb cürmü vâkî ise etmemesini müş'ir evâmir-i 'aliyye ile cürmüne göre mu'âheze eyleye. Pek iktizâ ederse, bir kıt'a hattı hümâyun irsâl edüb, “böyle_i hareketten keffi yed edesiz, sonra ceza tertib olunursunuz” deyü tahvif eyleye (AN: 262-18).

Taşrada bulunan vezirlerin birinden şikâyet olursa hemen onu tekdir etmeyip, eğer suçlu ise bir daha yapmamasını isteyen bir yazı ile suçuna göre tenkit edilmelidir. Eğer hakikatten gerekirse bir ferman gönderip “böyle hareketten el çekiniz, yoksa cezalandırılırsınız” diye korkutulmalıdır.

Burada kullanılan değiştirim aracı “böyle” kelimesidir, çünkü bu kelime önceki cümlelerde kendisinden şikâyette bulunulan vezirlerin hatalı davranışlarını yani cümlelerin hakkıdalığını diğer bir ifadeyle konusunu bir kelimedede toplayarak ifade etmeye yarayan, aynı zaman da bir çeşit eksiltme aracı olarak da cümle ötesi işlev gören bir kelimedir. Netice itibariyle “böyle” sözcüğü tüm konuyla gönderim ilişkisi olan bir değiştirim aygıtı olarak kullanılmıştır.

(55)

Evvellâ bir cânibe sefer lâzım gelse, vüzerây-ı izamdan bir ser’asker veyâhud beylerbeyilerden birini serdâr etmek, gerekdür. Ve lâkin mümkün oldukça vüzerâdan gayrıyı ser’asker etmeyeler. (AN: 269-57).

Önce sefer lazım gelen yerlerde vezirlerden veya beğlerbeyileriden birini komutan olarak atamalıdır. Bununla birlikte mümkün oldukça vezirlerden başkasını komutan yapmasınlar.

Bu iki cümlede de altı çizili kelimeler “*serdâr etmek*” ve “*ser’asker etmeyeler*”, günümüz Türkiye Türkçesine aktarıldığında her iki farklı kelime de komutan olarak çevrilebilmektedir. Çünkü günümüzde, orduda serdar veya ser’asker makamı yoktur, sadece bunun yerine kullanılacak tek terim “*komutan*” terimidir. ‘*Başkomutan*’ diye de aktarılabilirdi. Bizce o dönemde değiştirilerek kullanılan bu kelimeler o dönem ordusunda kullanılmasında sakınca olmayan, aynı anlam alanında birbiri yerine kullanma rahatlığını söylemde kazanmış kelimelerdir. Bu yönüyle aynı anlama gelen farklı kelimeleri birbirleri yerine kullanma rahatlığı, yazarı tekrara düşme sıkıntısından kurtarmıştır.

(56)

Hattâ bu hakir sebep olmuşdum ki, deryaya müstakil beğler ve kapudanlardan nice hâkim nasb olunub, saltanat ve devlet-i Al-i Osman’ın bir cenâhıdır, ma’mur olsun deyü çok sa’y etmişdüm. Ve padişâhımız dahi böyle olmasını, müs’âde ve istihsân edüb böyle etdirdiler_{i+j} idi (AN: 271-73a).

Hatta bu aciz denizlere bağımsız beyler ve kaptanlardan, birçok komutanın tayin olunmasına sebep olmuş ve “Osmanlı Devleti ”nin bir kanadıdır diye çok çaba sarf etmişim. Ve padişahımız dahi böyle olmasını müsaade ve iyilik edip böyle yaptılar.

İkinci kısa cümlede bulunan “böyle” kelimeleri birinci uzun cümledeki anlatılan içeriğin tamamıyla bir bağlaşıklık içinde olan cümle değiştirim unsurudur. Ayrıca birinci uzun cümlede kullanılan yardımcı fiilleri “*nasb olunub*” (*tayin olunması*) ve “*sa’y etmişdüm*” (*çaba sarfetmişim*) yerine geçebilecek kelime “böyle ettirdiler” burada fiil değiştirim unsuru olarak görev almıştır.

(56)

“Ve bahr seferi tedbirinde kâfir bizden artuktur. Biz anlara gâlip olmak gerekdür.” dediğümde, cevâbında “sözün_ı hakkdır; öyle_ı gerekdür” buyurmuşlardır (AN: 271-73b).

Deniz savaşları tedbirinde düşmanlar bizden ileridir, biz onları geçmemiz gerektir...” dediğimde “doğru söylersin öyle gerektir” diye buyurdular.

Buradaki iç içe geçmiş aktarım cümlelerinde Sultan Süleyman Han’ın kullandığı “öyle” kelimesi önceki cümlelerin tamamının yorumundan çıkan “*Düşmanlar savaş tedbirinde bizden ileridir ve bizim onları geçmemiz gereklidir.*” cümlelerine onay veren ya da tamamına işaret/delalet eden bir cümle değiştirim tipidir. Bir bağlaşıklık birimi olarak kullanılan bu değiştirim ögesi “öyle” Sadrazam Lütfi Paşanın söylemiş olduğu cümleleri tasdik etmek için Padişah tarafından kullanılmıştır. Bu örnekte görüleceği üzere en az iki cümleden oluşan bu cümleler öyle kelimesiyle eksiltilecek karşılanmıştır. Sonuç olarak bu yüz yılda da değiştirim tipleriyle eksiltme tipleri birlikte aynı işlevi görmektedirler. Kelimenin ötesi daha büyük birimlerde (*konu, paragraf, cümle, yan cümle, İÖ ve FÖ*) hem eksiltme hem de değiştirme bir arada yapılmış oluyor. Çünkü bir kelime yerine değiştirim yapıldığında bir eksiltme yapılmış olmaz ama kelime ötesi dil birimlerinde değiştirim yapıldı da eksiltme yapılması bir zorunluluktur.

(57)

Ve mukâta’acıların zabtı defterdârlara lâzımdur. Ve defterdârlar bâğçe seyrine gitmemek gerekdür. Giderler ise mukâta’acılar her biri bir canibe seyre gider, mâl-ı miri tahsilden kalır. Sadr-a’zam bunları el altından yokladub seyre gidenleri; gâhi ma’zûl etmek gerekdür. Sâirler_ı dahi havf eyleyeler (AN: 273-88).

Ve mukâta‘acıların (belirli bir kira karşılığında verilen araziye vergi veren kişi) kaydedilmesi defterdarlar tarafından gerçekleştirilmelidir. Ve defterdarlar bahçe seyrine(bu kiralanan yerlerin takibi için ya da kendi bahçelerinin bakım ve gözetimine) gitmemelidirler. Giderlerse mukâta‘acılar her biri bir yöne seyre gider, devlet malı tahsilden kalır. Sadr-a’zam bunları el altından yoklatarak seyre gidenleri de görevden alması gerekir. Diğerleri de korkarlar.

Burada “seyre gidenler ↔ sâirleri” kelimeleri arasında bir isim değiştirim tipi olarak bağdaşık söz konusudur. Bu kelimeler arasındaki ikişki birbirinin yerine aynı anlamda birebir kullanma yerine birbiriyle zıtlık içerisinde bir bağdaşıklık vardır. Zıtlık içeren o bağlaşıklık da “sâirler” kelimesiyle sağlanmıştır. Bu “sâirler” kelimesinin anlamı bahçe seyrine gitmeyenler ya da gitmeyi aklından geçirenleri kapsamaktadır.

3.1.6.2. YSSS’de Değiştirim Görünümleri

(1b)

Şimdiki halde Saruhan Sancağı Ferzend-i ercümend-i erşed-i es‘ad nûr-ı hadeka-i saltanat ve kişver-güşâ nûr-ı hadîka-hilâfet-fermaâ-revâyî mahdu lutfillâh adûd’u devleti ve’ d-dünyâ ve’ d-din oğlum Süleyman Şah’ı tâyin ve tevfiz eyledim (YSSS: 192-1).

(1c)

Öyle olsa, mûmâileyh canibinden zikrolan sancağın eşirrâsının te’dibi ve hırsızların siyâseti babında dergâh-ı mâ‘delet penâhımdan siyâsetnâme taleb olunmagın işbu siyâsetnâmeyi verdim ve buyurdum ki; (YSSS: 192-2).

Liva-i mezbûreve; müte’allik şehirlerde ve köylerde ve kasabalarda mazmûnu nidâ olunup âmme-i nâsa ilâm ve ilân oluna,(...) (YSSS: 192-3).

Örnek (1b) ve (1c)’deki (i) imiyle eşleştirdiğimiz yerlerde “*Saruhan sancağı*”, “*zikrolan sancak*” ve “*Liva-i mezbûre*” (yukarıda adı geçen Livâ/sancak) tekrara düşmemek edişesi ile retorik bir araç olarak değiştirime uğratılmıştır.

“Öyle” kelimesindeki değiştirim ise (1) b’de konu edilen Süleyman şah’ın tayin ve görevlendirmesiyle ilgili olan cümlenin tamamıyla gönderim ilişkisi içindeki değiştirim tipidir.

(58)

Ve kârban saraycılar emin ve mu’temed kimesneler olup her sabah kârvansaray halkına icâzet ver_imeden kervansarayda konan halkdan istifâr edüb kimesnenin rızkı ve esbâbı sirkat ve nehb olmadığın ma’lûm ve tahkik ettikten sonra kervansaray kapısının açıp salıvere_i. Ve eğer kervansaraycı bu manayı etmeden halka destur verici olsa_i, sonra kervansaray halkından bazısı rızk ve esbâb uğurlandı derlerse mesmu‘ olunmaya (YSSS: 192-11).

Burada (i) imi ile işaretlediğimiz yerlerde “*halkına icazet verme, kervansaray kapısının açıp salıvere, halka destur verici olsa*” fiil öbekleri cümlelerdeki tek düzelikten uzaklaşmak için kullanılmış fiil değiştirimleri tipleridir. Bu değiştirimlerin hedefi retorik denge kurmadır. İdeolojik bir strateji uygulamak için değiştirilmemişlerdir. Ayrıca eksiltme yapılmadığı için gramatik bir kolaylık sağlamazlar.

(59)

şehirlerde ve köylerde olan evlere od korlar_i evler yanarsa şer‘ile sâbit olmayub bir kimesneye töhmet etseler tehdit ile hırsız bulduralar. Eğer maksadla etmiş_i olursa asalar (YSSS: 193-14).

Burada günümüzde kullanımdan düşmüş olan “*evlere od ko*” FÖ ikinci cümlede “*etmiş*” fiili ile yer değiştirmiştir. Bu metnin bağlaşıklığı açısından dil bilgisel bir amaç ile anlatımı basitleştirmeye yarayan bir fiil değiştirimidir.

3.1.6.3. DMVM’te Değiştirim Görünümleri

(60)

Bir ev dâhi gerekdür ki helâlün ile halvetce olasız didi. Dânâ-i Mihruban eyitdi: Ben cihânın eczasın bir yire cem‘i bir ev içüne koyub kanaat mühri ile mühür örmüşem. Ve eğer gerü dağıdam her birine bir yir ve bir bekçi ve becerici lâzım olur_i. Eyle ola_i ben anlarun içinden kaçan ferâgât bulam (DMVM: 157: 49).

Yeni evlenen bir kızın (*Dana-i Mihrubân'ın*) pek çok halinden memnun olmasının yanında bir şeyden incinmesini anlattığı yukarıdaki paragrafta eşiyile rahatça halvet olabilmek için bir eve daha gereksinimi olduğunu belirtmektedir. Kanaat mührü ile dünyanın eczasını bir evde topladığını söyledikten sonra eğer bu yeri tekrar dağıtırsa her birine bir yer, bir bekçi, becerici gerektiğini ifade ediyor. İşte tam bu noktada biraz önce söz ettiği özellikle gereklilik bildiren bütün cümlelerin tamamıyla yer değiştirebilecek “*Eyle ola*” fiili bir çeşit cümle veya cümle ötesi değiştirim tipidir.

(61)

Oğlana eyitdi: “Gir içeri şişe₁ ile şarab vardur, götür. Oğlan içeriye girdi gözine şişe₁ [56] iki göründi, taşra çıkdı. “Şişe ikidür, kankısını, götürelüm?” didi. Ev sâhibi komkı birin₁ gözledi, buhl itdi sanmasun diyü oğlına: “Şişenin birin₁, eved birisin₁ getir” didi. Oğlan taş ile şişeye₁ utdı, yerinde ayruk nesne₁ bulamadı. Oğlan girü gelüb eyitdi: “Birin₁ evetdüm, birin₁ bilmez noldı” didi (DMVM: 160-56).

Ev sahibi eve gelen konuğuna şarap ikram etmek istemiş ve oğlundan içerideki bir şişe şarabı getirmesini istemiştir. Fakat oğlanın gözü herhangi bir sebeple bir olan şarap şişesini iki şişe görmüştür. Bu durumu anlayan ev sahibi oğlunun düştüğü bu durumu konuğun anlamaması için oğluna: “Şişenin birisini getir.” dedi. Oğlu ise bu duruma iyice şaşırıldı çünkü taş ile şişeye vurmaya çalışsa da şişe orada yoktu. Orada olması gereken ikinci şarap şişesi (*ayruk nesne*) yoktu. Sonra oğlan şişenin birini buldu fakat diğerine ne olduğunu bilmiyorum dedi. Leksik olarak burada değiştirime uğramış sözcük öbekleri “(*şarap*) şişesi, şişe, kangısın ayuruk nesne, birin ve biri” sözcük ve sözcük öbekleridir. Bu İÖ’lerinin gösterileni aynıdır. Bu İÖ’leri birbiriyle eş anlamlı olmasalar dahi cümle ötesi isim değiştirim ilişkisi içindedirler. Böylece DMVM ‘de bağlaşıklığı sağlayan bir öge olarak isim, zamir ya da İÖ değiştirimi ile bu dönemde işlek bir biçimde kullanıldığı görülmektedir.

(62)

Oldı ki bunda ma padişâh mahzırında otururken pâdişâh gaflet gelüb uyudu. Nâgâh padişâhdan yel vâki oldı. Padişâhun bu fi’iline Dâzime kendüni [70] pâdişâh bil zarruri ola ey kıssayı malûm idinüb girü kendüyü uyurlığa vurdı, bunların kelimâtların dinlediği kendü hakkına ne söylerler Dâsitân, Dâzimeye kakıyub eyitdi:

“Ne taaccüb idecek mahal idi ve ne olmayacak kazıyye idi ki senden gülmek sadır oldu?” Bu malûmdur ki esrükden ve mecünden dâna beligden ve uyurdan teklif sâkitdür. Anlar bu hususdan mazurlardır ve cümleden uyır özri artuktur ki dimişlerdir “*en-nevmü ehû'l mevti*” [Uyku ölümün kardeşidir.] (DMVM: 166 70-71).

Bu anlatıda nezâketen ifade edilen “*padişahıtan yel vaki oldu*” FÖ cümleye yerleştirilmeden önce okuyucuları ikna etmek ve metnin inandırıcılığını kuvvetlendirmek veya güç ilişkilerini göstermek için kendi dile getireceği argümanların etkisiyle günlük konuşmadaki kullanımı titizlikle değiştirilerek kullanılmıştır. Burada günümüzde olsaydı, “*gaz çıkardı, yellendi vb*” bağlama göre değişebilecek kelime seçimleri yapılabilirdi. Nitekim daha sonra bu FÖ değişimini ile yellenme konusunda mazur görülen kişiler teker teker belirtildikten¹²⁹ sonra “*teklif sakittir*” ek-fiil almış İÖ ile değişim gerçekleştirilmiştir. Teklif burada dolaylı olarak yine nezaketle “*dışarıya çıkma*” anlamında kullanılmış olup “*sakit+tir*” ismiyle birleşerek “*hoş görülür*” anlamına gelmiştir. Dolayısıyla yel vaki olmak FÖ ile “*teklif*” ismi onca cümleden sonra yer değiştirmiştir. Şimdi de diğer bir bağlaşıklık birimi bağlaçlı bağlaşıklıktan söz edeceğiz.

3.1.7. Bağlaçlı Bağlaşıklık

Bağlantının olmadığı yerde hiçbir şeyden söz edilemez. Bağlantının olmadığı yerde anlam da yoktur. Bu bağlantı en temel anlamda anlamsal bağlantı ve gramer bağıntısı olarak ikiye ayrılır. Bir metni oluşturan cümle organizasyonu düzenleyen aygıtlardan biri de bağlaçlardır. Bu söylem aygıtı daha çok kelime dilbilgisi (*lexicogrammer*) ile ilgilidir. Tabii ki öncelikle belirttiğimiz gibi bu bağlantı semantiktir. Cümleler, önermeler, söz aktarı, dile getirmeler kullanımlarındaki koşullarına (*yer, zaman, katılanlar ve sebeplilik*) göre birbiriyle fikir ilişkisi içindedirler.

Leyla S. Uzun (1995: 62) cümle ötesi birimler olarak kullanılan bağlaçlar için şu görüşlere yer vermektedir: Geleneksel dilbilgisinde bağlaç olarak tanınan öğeler, bağdaşıklığın kurulmasına biçimsel ve sözlüksel açıdan katkıda bulunan dil bilgisel

¹²⁹ Bu kişiler tahkiyede açıkça belirtildiği üzere “esrük (sarhoş) ve mecnun (deli) dâna belig (okumuş âlim) ve uyur (uyuyan kişi) dur.”

öğelerdir. Halliday ve Hassan, bağlaçların belirgin anlamları ile bağdaşıklığı kurduklarını belirterek sözlüksel yönlerine işaret ederler (1976: 226).

Araştırmacılara göre, bağlama yalnızca dilbilgisinin zorunlu kurallarıyla işleyen bir yapıyı değil, aynı zamanda iletişimsel etkileşimde, konuşucu/dinleyicinin bağlamda kullandığı her türlü söz dizimsel biçimleri de içerir. Bağlama öğesinin işlevini, metin üreticiye, metin dünyasının düzenlenmesi ve sunulması aşamalarında yardımcı olunması açısından değerlendiren Beuagrande ve Dressler, ayrıca bağlayıcının bir metin etkinliğinin algılanmasındaki kolaylaştırıcı rolünü de vurgulamaktadır (1981: 74-5).

Böylece metin çözümlemesinde bağlamanın ve dolayısıyla bağlacın salt dilbilgisel kurucu olarak görülmesine de karşı çıkmaktadır. Bağlaçlar ise bu geniş alan içinde, BD'nin belirlediği dört ana bağlama türünden biridir.”

Bu bağlaçlar (Conjoinings), genel olarak kullanıldıkları yerlere ve işlevlerine göre (i) Salt Ekleme İşlevli Bağlaçlar, (Additive Conjoining), (ii) Zıtlık Bağlaçları, (Adversative Conjoining), (iii) Neden -Etki Bağlaçları (Causal Conjoining), (iv) Zaman Bağlaçları (Temporal Conjoining) olarak tasnif edilmektedir.

Korkmaz (2003: 1124) Cümle bağlayıcısı niteliğindeki bağlaçları işlevleri açısından baskın olarak (i) “açıklama”, (ii) “sonuç bildirme” ve (iii) “üsteleme” bağlaçları olarak belirtir.

Van Dijk (1980: 53) geleneksel gramare göre bağlaçların anlamsal özelliklerine göre sekiz sınıfa ayrıldığını belirtir. Ayrıca bu tasnif, Banguoğlu (1976:390) tasnifine çok yakındır. Bunlar: a: birleştirme (*conjunction*); b: ayrıştırma (*disjunction*); değişim (*alternation*); c: zıtlık, karşılaştırma (*contrast*); d: ayırma, seçerek sunma (*concession*); e: şart (*condition*); f: nedensellik, sebeplilik (*causality, reason*); g: sonuç belirtme (*finality*); h: durumla ilgili (*circumstantial*); zaman, yer, tavır (*time, place, manner*)’dır.

Söylem analizinin iki temel kavram üzerinden ilerlediğini daha önce belirtmiştik. Bunlardan biri “*beyond the sentences*” cümle ötesi, diğeri ise “*language in use*” dil

kullanımıdır. Bu bağlamda bağlaçların söylemdeki değerlendirilmesi bizim için onların cümle ötesi birimlerdeki değerlendirilmeleridir. Daha sonraki kısmı ise bu bağlaçların toplumsal, bireysel, ideolojik bağlamlarındaki muhatap etkilemek üzere söz aktarlarının bağlaçlar vasıtasıyla nasıl ve ne amaçla kullanıldığını göstermektedir.

İşsever (1995: 80-83), Halliday (1978: 48)'den yaptığı alıntıyla cümlelerin üretimiyle ilgili işlevleri *düşünsel işlev*, yani en azından ifadelerin içeriğiyle ilgi bir cümle de yargıda bulunmak; *bireyler arası işlev*, konuşanın kendisini bağlama katması ve son olarak *metinsel işlev*, cümlelerin kendisinden önceki ve sonraki yargılara yapıcı bağlanmasını bağlaçlara uygulamıştır. Bu üç işlevi: *düşünce işlevini* içerik işlevi ile kişiler arası işlevi katılım işlevi ile metinsel işlevi ise bağını (*relevance*) işlevi ile eşleştirdikten sonra bağlaçları bu üç işlev kategorisi altında tasnif etmiştir.

İşsever (1995: 61) bağlantı öğelerinin¹³⁰ üç işlevinden söz eder. Bunlar *yapısal işlevler*, metnin iç birimlerinin birbirine bağlanmasına katkı sağlayan yapı unsurları olarak bağlantı öğeleri işlevleridir. *Anlamsal işlevler*, metnin içindeki unsurların hangi anlamsal ilişkilerde nasıl birbirine bağlanması ile ilgili bağlantı öğeleri işlevleridir. *Kullanımsal işlevler*, konuşucunun metinsel birimler arasındaki amaçlılık ve niyetliliğine yönelik özelliklerin baskın olduğu bağlantı öğeleri işlevleridir.

Dolayısıyla bağdaşıklık öğelerinden biri olan bağlaçlar, hem metnin yüzey ve hem derin yapısında tutarlılığı sağlarken metin dışı bağlamda da kişilerarası kullanım özelliklerinin ortaya çıkarılması bakımında önemlidir.

3.1.7.1. YSSS'de Bağlaçlı Bağdaşıklık Görünümleri

YSSS'de kullanılan bağlaçlı bağdaşıklık görünümelerini tanıtlamadan önce, cümle içinde isim ve fiilleri birbirine bağlayan daha küçük yapıdaki bağlaçları tasnif dışı bırakıldığını belirtmek isteriz. YSSS'de cümle ötesi işlev gören bağlaçlar: dört kez "+ki", on kez "Ve", dört kez "Ve eğer", dört kez "eğer", iki kez "(isim) +

¹³⁰ Bizim burada bağlantı öğelerinden anladığımız edatlar, ünlemler, Eski Türkçe'nin tarihsel yapısında bağlaç yerine kullanılan bağ fiilleri ya da belirteçler değildir. Bizim siyasetnamelerdeki incelemeye çalıştığımız bağlantı öğeleri sadece bağlaçlardır.

ettikten sonra” bir kez “meğerki”, “ve yahut”, “ammâ” “ba‘de hâzâ”, “çünkü”, “sonra” kullanılmıştır.

Özellikle Sultanın iktidar alanın anlatımından sonra kullanılan ki bağlacı, “oldur ki” arkasından gelen paragrafta Şehzade Süleyman’ın sancağa görevlendirilmesinin anlatımını açıklama amaçlı nedensellik işlevinde kullanılmıştır. Aynı şekilde Sultan Selim Han, Manisa Sancağı’nda uygulanacak yasal hükümleri açıklamadan önce yine “buyurdum ki” bağlacını kullanmıştır. Arkasından kunun hükümlerini sıralamıştır. “ihtiyât edeler ki” de kullanılan “ki” bağlacı da neden etki ilişkisi içinde “işkençe görene ihtiyat edeler ki neticede kalbi işkencede durmasın” ölüm sonucunun olmamasını vurgulama işleviyle kullanılmıştır. Burada kullanılan üç bağlacı neden-etki bağlaçları (*casual conjoining*) kategorisi içinde değerlendirebiliriz.¹³¹ Çünkü çekimli fiiller “+ ki” bağlacı ile birlikte karşımıza çıkan bu bağlaçlardan sonra, daha önce verilen önermelerin nedensellikleri, bu bağlaçların kattıkları düşünsel işlevlerle daha ağır basmaktadır. YSSS’de on kez kullanılan cümle başı “ve” bağlaçları ise cümle bağlama göreviyle sadece salt ekleme işlevli bağlaçlar ya da diğer bir tanımlamayla sıralamalı bağlaçlar (*additive conjoining*) kategorisi içinde değerlendirilebilir.¹³² “Meğerki” ve “veyahut” “ammâ” bağlaçları ise bir önceki cümlede bahsedilen aksi bir duruma geçişi kuvvetlendirme işleviyle kullanılmıştır. Bu yönüyle bu bağlaçlar zıtlık bağlaçları (*adversative conjoining*) kategorisine girer.¹³³ Dipnot örnek(35)’te görüleceği üzere “meğerki” bağlacı bir önceki cümlede bildirilen “uğurluk nesnenin” (*çalınan şey*) bulunmama durumuna karşıt olarak kullanılmıştır. Bulunmamıştı, bulunması için işkençe yöntemi devam ediyordu, bu zaman dilimi içerisinde birden bire, bir ara bulunma gerçekleşirse, bu anlamı bir önceki cümleden alarak bir nevi zıtlık ve koşul işlevlerini kuvvetlendirmek için kullanılmıştır. “Veyahut” bağlacı ise belirtilen olası durumlardan bir derece daha farklı olan başka bir durumu vurgulamak ve bir önceki cümle ile bir sonraki cümle arasındaki karşıtlık uyumunu dengelemek için kullanılmıştır. Dilimizde Farsçadan girmiş “Eğer” bağlacına gelince eğer kelimesinin anlamında bir olup olmama, şarta bağlı olma durumu olduğundan

¹³¹ Yukarıda belirttiğimiz açıklamaları daha önce belirttiğimiz Örnek (1) a, b, c’den takip edebilirsiniz.

¹³² Bu açıklamaları da Örnek (34) ve (35) ten takip edebilirsiniz.

¹³³ Örnek (35) Ve bir kimesnenin elinde ya evinde uğurluk nesne bulunsa satın aldıysa satanı bulduralar. Bulunmazsa işkençe edeler. Meğer ki bulcak getirüb kadıya teslim edeler. Veyâhut yabanda bulunduğunu isbat ede, ammâ işkencede ihtiyât edeler ki, kalb-el sübut telefi nefis olmaya ve eğer işkencede ölürsa davası sorulmaya.

umumiyetle bir koşul bağlacı olarak değerlendirilebilir. Fakat özellikle, sadece “eğer” bağlacı kullanılmış cümlelerde bir önceki cümle ile bağlantı kurmak yerine şartlı birleşik cümle arasında koşutluk ilişkisi kurduklarını buradaki örneklerden görebiliyoruz.¹³⁴ Dikkat edilirse “*Ve eğer*” bağlacında ise bir önceki cümleyle kurulmuş olan anlam bağıntısı henüz kopmamıştır. Bir önce söz edilenlere ilaveli şart durumları sıralanarak “*ve eğer*” kullanımı daha çok cümle bağlama işleviyle kullanılmış olduğu görülecektir. Ayrıca dikkat edilmesi gereken diğer husus da bir sıralama veya zaman belirtme bağlacı (*temporal conjoining*) olarak karşımıza çıkan “*sonra*” bağlaçları ile “*ve eğer*” bağlaçları arasında bir kullanım paralelliği sezilmiştir. Bu ilişki muhtemelen durumun gerçekleşme önceliği ve sonralığı ile ilgilidir. Bir başka neden etki bağlacı olarak karşımıza çıkan dilimizde Farsçadan girmiş olan “*çünkü*” bağlacı da aşağıdaki kullanımda görüleceği üzere hatanın kervansarayıcıdan kaynaklanma nedenini açıklamak için kullanılmıştır. Nedensellik ilişkisini çünkü bağlacında biçimce genellikle “*sonuç- neden*” olarak görünse de burada garip bir şekilde “*çünkü*” bağlacı araya girmiştir. Yani önceki cümlelerin yüklemi olan çekimli fiilden hemen sonra gelmemiş, ikinci cümlelerin gerçekleştiricisi “*kervansarayıcıdan*” kelimesinden sonra kullanılmıştır (...*uğurlandığı tahkik ola, kervansarayıcıdan çünkü gaddarlık oldu.*) (bk. yukarıdaki dipnot: örnek (58)).

3.1.7.2. AN’de Bağlaçlı Bağlaşıklık Görünümleri

AN’de cümle bağlama göreviyle sadece salt ekleme işlevli bağlaçlardan cümle başı “*Ve*” bağlacının ekseriyetle kullanıldığını görüyoruz. Örnek (25), (54), (55)’ten bakılabilir. Günümüz Türkiye Türkçesi metinlerinde pek tercih edilmeyen, cümle bağlayan “*Ve*”, AN’de en çok kullanılan eklemeli bağlaçtır. Bu bağlacın cümle Arapça “*ve+ Türkçe dahi< takı*” ile birleşerek “*ve dahi*” kullanımına da

¹³⁴ Örnek (58) “*Ve kârban saraycılar emin ve mu’temed kimesneler olup her sabah kârvarsaray halkına icâzet verimeden kervansarayda konan halkdan istisfar edüb kimesnenin rızkı ve esbâbı sirkat ve nehb olmadığın ma’lûm ve tahkik ettikten sonra kervansaray kapısını açıp salivere. Ve eğer kervansaraycı bu manayı etmeden halka destur verici olsa, sonra kervansaray halkından bazısı rızk ve esbâb uğurlandı derlerse mesmû’ olunmaya. Ve eğer kervansaraycı bu manayı etmeden halka destur verici olsa, sonra kervansaray halkından bazısı rızk ve esbâb uğurlandı derlerse mesmû’ olunmaya. Ve eğer kervansaraycı bu manayı etmeden halka destur vermiş olursa, ol gece kervansarayda konan halkın nesnesi uğurlanmış olursa ki, uğurlandığı tahkik ola, kervansarayıcıdan çünkü gaddarlık oldu. Kervansaraycıya ol uğurlanan nesnenin kıymeti tazmin oluna. Eğer kervansaraydan nesne uğurlanmak kervansaray taşrasında bulunub alınmakla olursa taşradan muzanna ve müttehem olanları bulub tehdit edüb hırsız buldurub aldığı rızkı ve esbabı buldurub şer’i ile sahibine teslim edeler (YSSS: 192-11).*”

oldukça rastlanmaktadır.¹³⁵ Dipnotta görüleceği üzere bir üst cümlede “*peygamber efendimize salat ve tahhiyat olsun*” denilmiştir. “*Ve dahi*” ile başlayan sonraki cümlenin gramatik ve semantik bağlantısı birbirinden kopuk değildir. İkinci cümle de tekrar edilen bir “*olsun*” fiili burada eksiltmeli bir şekilde [*salavât u tahîyyat*] ikinci cümlede [Ø] sıfırla nöbetleşmektedir. “*Ve*”nin bir sonraki cümleye ekleme anlamı ve görevi kattığını biliyoruz. Burada “*dahi*” ile birlikte kullanıldığında biliriz ki “*dahi ve de*” bağlaçları birlikte çalışır, birbiri yerine de kullanılır. “*Ayrıca*”, “*bunun dışında*” gibi anlamları içeren gramatik ve semantik farkları pekiştirmek için kullanılır. Sonuçta “*Ve dahi*” bağlacı burada ayrımı ortaya koyan ikinci cümledeki gerçekleştirilen eksiltmeyi de kuvvetlendirme görevle kullanılmıştır. Anlamsal olarak da eksik kalan bilgileri tamamlamada yardımcı olmaktadır. Zaman Bağlaçları olarak, köken olarak karışık tipler kullanılmıştır. Tamamen Arapça olanlar, tamamen Farsça olanlar, tamamen Türkçe olanlar ya da her üçünün homojenik birleşimi olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Özellikle “*Ammâ bâ’dü*”, “*bâ’dehû*”, aynı anlamlara gelen Türkçe “*andan sonra*”. Bu ikisi birbirini takip eden cümlelerde değiştirilerek kullanılmıştır. Bu arada “*Vaktâ ki*” (*Ne vakit ki, o vakit ki, olduğu vakit*) örneklerine bakılacak olursa burada cümle başı zaman bağlacı olarak kullanılmaktan ziyade uzun cümlelerde arada kullanılan bir zaman bağlacı olarak karşımıza çıkmaktadır. “*Hâlâ*” anlık zamanın devamı bildiren bir bağlaç olarak kullanılmıştır (bk. Örnek (3)). Yine örnek(3)’te “*Tâ ki*” sebep-etki bağlacı olarak kullanılmıştır. Burada cümle başında kullanıldıktan sonra, daha önce ortaya çıkan bir sonucun sebebi açıklansa da anlatılan olgu zaman kavramından kopmuş değildir.¹³⁶ Kullanılan diğer zaman bağlaçları ise genellikle bölüm başlarında kullanılan “*Evvelâ*”, “*bir kere*”, “*Ol zamane değın*” gibi bağlaçlardır.

AN’de kullanılan zıtlık bağlaçlarına gelince bunlar umumiyetle “*Zîrâ*”, *ammâ*, *ama*, *meğer*, *meğer ki*, *mâdem*, *mâdem ki*, *yoksa*, *yâhud*, *veyâhud*, *hele*, *ve eğer*, *eğer*,

¹³⁵ Örnek (53) *Ve salavât u tahiyât ol server-i enbiyaya; ve serdâr-ı asfiyâyâ; olsun ki beşiri u nezîrdür. **Ve dahi** âl ü ashabına; olsun ki, her biri; ihyay-ı din için sâhib-i tedbirlerdür* (AN: 258-0).

¹³⁶ Örnek (3) *Hâlâ* padişâhımız olan â’zamü’s- selatin ve ekrem’ül havakin, nasır-ı ibadillah, hamî-i biladillah, el-gazi fisebilillah, hadim’ül Haremeyn’iş- şerifeyn, malikü’l berryni ve’l Bahreyn Sultan Süleyman Hân- ‘aleyh’r-rahmetü vel gufrân hazretleri, *vaktâ ki* bu hakire vezir-i â’zamlık mansıbın fermân buyurduklarında, zamânede ba’zı adâb u erkân ve kânun-ı divâniyi evvel gördüklerime muhalif ve perişan gördüğüm için vizâret-i uzma hizmetine tasaddur eden karındaşlarına yâdigar olmağın adâb-ı vizâret-i uzma mühimmâtını derc ve bu risâleyi te’lif edib ismini ASAFNAME kodum (AN: 259-2).

b) *Tâ ki* vizaret ile riayet olunan ihvanım nazar etdiklerinde bu hakire hayır du’a edeler (AN: 259-2).

bundan ziyade, ve eğer ve eğer, çendan, nitekim, geri, Hatta, ancak” gibi bağlaçlardır. Bunların çoğu düşünceyi geliştirme yöntemi olarak olumlu ve olumsuz iki durumu ortaya koymaktadırlar. Retorik bir aygıt olarak cümleler arası yadsıma ifadeleri oluşturmaktadırlar.

(63)

Vezir-i a‘zam, hatâ ile iki kılıcı bir kimseye vermeye. Eğer sehven verse, re‘îs-i küttâb olan tahvil hükmünü vermeye ve defter emini iki kılıcı bir mahalle kayd eylemeye, geri veziri azama ‘arz eyleye. “Kanun değildir” demek gerek. Zîrâ selâtin-i mâziye iki kılıcı bir kimesneye verene la‘net etmişlerdir (AN: 261-11).

Burada “eğer”den önceki cümlelinin anlamı olumsuz ken “eğer” ile başlamış sonraki cümlelinin yapısı olumludur. Bu durum “geri” bağlacı içinde geçerlidir. “Zira” ise genellikle zıtlık bağlacı olarak kullanılsa da bir neden bildirmekle beraber bu neden güçlü ve zorunlu bir açıklamayla birlikte verilmiştir.

(64)

Ve olur olmaz yere ulak emri vermeyeler. Meğer umûr-u saltanata mühim bir nesne ola (AN: 262-13).

Günümüzdeki meğerden farklı bir şekilde karşımıza çıkan bu bağlaç görüleceği üzere kendinden önceki cümlelinin çekimi olumsuzken kendinden sonraki fiil çekimi olumludur. Bu da “meğer” bağlacının gramatik olarak bir zıtlık bağlacı olarak kullanıldığını ortaya koyar. Ayrıca iki cümlelinin bileşik yapısına dikkatlice bakıldığında cümleleri tersten kurgulandığı görülecektir. Günümüzde böyle bir cümlelinin yazımı şöyle olsa gerekir: “Ancak saltanat işleri için önemli bir nesne olduğu zaman ulak emri verilebilir.” Aslına bakarsanız “meğer” bağlacı kullanıldıktan sonra birinci hüküm cümlesinin gerekçeli ayrıntısı verilmiş oluyor. Daha farklı bir ifadeyle burada istisna belirtmek için kullanılmış bir zıtlık bağlacı olarak da karşımıza çıktığı gözlenmektedir.

(65)

Pek iktizâ ederse bir kıt ‘a hatt-ı hümâyun irsâl edüb “böyle hareketten keff-i yed edesiz, sonra cezâ tertib olunursunuz” deyü tahvif eyleye. Yoksa ‘arze binâen yâhud lâ’in şeyen bir vezirden ednâ cürüm südürüyle ‘azl yâhud mâ‘azallah idam gibi yâhud ref‘ vezâret gibi böyle hareket etmeden be-gâyet ihtirâz lazımdur. Zîrâ “

men harefe bi'renli ahihi fekad vaka'afihî" olduğundan gayrı, bu takrib zabtı memâlik 'asir olup ednâ şey için re'âya bu keyfiyeti şöyle gördüğü gibi teşekki İstambol'u doldurup mücerred kaht-ı Asîtane'ye sebep ve tezâhümüne bâ'isdür (AN: 262-18).

Burada kullanılan "yoksa, yâhut" zıtlık bağlaçları görüleceği üzere yaptığı iş ve eylemlerde ciddi kusur bulunan veziri uyardıktan sonra kullanılan alternatifli anlamları (*azl edilme, idam edime, vezirlikte yükselme vd.*) birbirine dereceli şekilde fiilleri, eksiltilmiş isimleri bağlamak için kullanılmıştır. "Zirâ" burada da baskın bir şekilde sebep bildirmektedir. Bunu açık bir şekilde "olduğundan" sıfat fiilinden anlıyoruz. Çünkü buradaki "olduğu+dan" kelimesindeki morfem "çıkma" değil, "sebep bildirme" anlamında kullanılmıştır.

(66)

Encâm-ı dünya fâni ve bunda hayr ü şerr eden elbette dünyada ve âhirette bulsa gerektür. Nitekim nassı kerimle sabittir. "Kim zerre kadar hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir, kim zerre kadar şer işlese onun mücâzatını görecektir" (Zelal 7-8) Sadaka'llâhul 'azîm) (AN: 262-13).

Burada daha çok metinsel işlev ile kullanılan "nitekim" açıklama bağlacı çok açık bir şekilde görüleceği üzere yukarıda belirtilen hüküme "dünyanın sonu fanidir ve burada iyilik ve kötülük eden burada ve ahirette karşılığını görecektir.", Zilzal (7-8) den örnek göstererek hükmü destekleyip açıklamaya çalışmıştır.

(67)

Vezîr-i â'zama evvelâ şeyhü'l-islâm olan iki 'id-i şerifde gelmek kânundur. Ve şeyhü'l-islâm hazretlerinin mizâc-ı şerifleri hoşça olmasalar, sadr-ı â'zam hazretleri hâtır-ı şeriflerinin sormaga varmak lazımdır. Ve illâ gayrı zamanda birbirine varmak kânun değildir (AN: 265-27).

Vezir-i azam ile şeyhül'islamın birbirilerini ziyaret zaman ve usullerini düzenleyen kanunların belirtildiği yukarıdaki hüküm cümlelerinde "ve illâ", vurgu amacı güden bir "üsteleme bağlacı" olarak kullanılmıştır. Asla ve asla başkaca zamanda birbirlerine gitmelerinin yasaklandığını belirten kanun ifadesidir. "ve" burada "illâ"ya eklenirken salt bir eklenmeden ziyade bir nevi anlamda güçlendirme pekiştirme yapmak için düşünsel işlev ile kullanılmış bir bağlaçtır.

(68)

Ve sancak beglerine sahn müderrisleri tasaddur ederler. Ammâ dâhil ve hâric, sancak beglerinin altındadır (AN: 266-37).

Sah müderrisleri (protokolde) sancakbeylerinin üstündedir. Ama dâhil ve hariç sancak beylerinin altındadır.

“Ammâ” cümle başı bağlacı, zıtlık bağlacı olup farkı ifade ettiği çok açıktır. Tasaddur etmek önünde veya üstünde demektir. Amma bağlacından sonra gelen cümlenin yüklemi ise “altındadır” bununla zıtlık içindedir. Bireyler arası katılım işlevinde “ama”nın anlamını kuvvetlendirme amacıyla kullanılmış olduğu söylenebilir.

(69)

Ve bedel vericek bin akçesine bin akçe vermek kânundur. Ama cebelü¹³⁷ ve bedel vermekden ise, îfâmâr sâhibi kendüsü gitmek evlâdır. Meğer hasta ola veyâhud sabî ola, yine cebelü veya bedel verirler ikisi de kânundur (AN: 270-66).

“Ama” zıtlık bağlacı olarak cümle başında kullanılmıştır. Kanun bin akçe bedel vermek olduğunu sözledikten sonra “Ama” bağlacıyla asıl önemli olanın tımar sahibi kendisinin gelmesini vurgulamak için kullanılmıştır. Böylece “Ama” bağlacı birinci cümleden farklı bir görüşü ortaya koymak için cümlenin başında kullanılmıştır. “Meğer” bağlacı ise yine istisna kaideyi ortaya koymak amacıyla kullanılmıştır. Yani düzden okursak tımar sahibi hasta olduğu zaman ya da çocuğu doğduğu zaman kendisi gitmediğinde mazur görülür. Bu durumda asker ya da bedelini verirler ikisi de kanundur. “veyahut” bağlacı ise iyi yancümleyi aslında özneleri eksiltilmiş iki cümleyi birbirine ekleyen zıtlık bağlacı işleviyle kullanılmıştır. “Yine” bağlacı burada cümle başında üsteleme bildirmektedir. İkisi de de bağlacını almış olsa da ikisi kelimesini isim değiştirim aygıtı olarak düşünebiliriz, çünkü burada ikisi kelimesinin taşıdığı anlam yükü: (i) Tımar sahibinin kendisinin gelmesi kanundur. (ii) Asker ya da bedelini göndermesi kanundur. Hüküm cümlelerinin değiştirilerek ve kapsatılarak bir kelimedede kullanılmasıdır.

¹³⁷ Cebelü: Tımar ve zeâmet sahiplerinin, savaşta dirlikleri oranına göre, yanlarında götürmekle yükümlü buldukları atlı asker (Uğur, Ahmet (1980), Asafname, Sözlük s. 30).

(70)

Deryâ'da zahîre gemilerini ve levend firkatelerin hıfz u hırâset¹³⁸ ede. Mâdem bunlar hıfz olunmaya kapudân kapudânlık edemez (AN: 271-75).

Birinci cümlemin yüklemi “*hıfz ve hırâset ede*” olumlu iken “*Mâdem*” bağlacından sonra gelen cümlemin yüklemi “*hıfz olunmaya (korunmaya)*” olumsuz yapıdadır. Bu durum “*mâdem*” bağlacının zıtlık bağlacı olduğunun gramatik olarak tanıtılmasıdır. Ayrıca bu karşıtlıkla beraber koşul anlamını da ikinci cümleye eklemiştir. Şöyle ki cümle, “*bunlar (zahire(tahul/aşlık) gemileri ve levent firkateleri) korunmazsa kaptan kaptanlık yapamaz*” anlamına gelmektedir.

3.1.7.3. DMVM’te Bağlaçlı Bağlaşıklık Görünümleri

Seçtiğimiz siyasetnameler arasında en hacimli eser olması ve tahkiyeli bir anlatıma sahip olması sebebiyle en kapsamlı bağlaç kullanımı DMVM’te karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlaçları cümleler arası bağlaşıklığı sağlama kabiliyetlerine göre semantik olarak tasnif etmeye çalıştık ve bu cümle ötesi birimlerde görünen bağlaçların metin içindeki kullanımlarına açıklamalar getirdik. Genel olarak herhangi bir tasnife girişmeden belirtmek gerekirse en çok kullanılan bağlaçlar “*nitekim, pes, çün, eğer, ama, ammâ*” gibi bağlaçlardır.

DMVM’de kullanılan eklemeli bağlaçlar şunlardır: “*Ve, ve ba’de, andan berü, ahir, sonra, evvel, evveli, ikinci, üçünce, andan, âhir’ül- emr¹³⁹, bir nice müddet sonra, evvel, ikinci, üçüncü, dördüncü, pes evvel, evvel, sâni, sânis, birine ikincisine, üçüncüsüne, ve hem, girü, giri, andan öndin*”

(71)

Celle celâlühü ve amme nevâlühü ve dürüvdü tahiyyât ol mefhâr-ı mevcûdât ve hâce-i arâsat Muhammede’n Mustafa’nun âlî ve şerîf ravzasına olsun ki rıdvân uçmak bâğçelerin anun bir katre dürriyetim ile dûzer ve hezarân rahmet anun âlî ve ashâbu ve ehline ve anı candan sevenlere olsun **ki** pâk-u güzidelerdür **ve ba’de** bilmek gerekdir **ki andan berü** âdem peygamber aleyisselâm yaratıldı (DMVM: 137-1).

¹³⁸ Hırâset: Bekleme, koruma. (bk. Develioğlu: 362)

¹³⁹ Âhir’ül- emr: Ar. Akibet, en sonra.

Burada birinci uzun cümleyi ikinci fiilimsili cümleye bağlayan Türkiye Türkçesinde artık kullanılmayan bağlaç “*ve bâ'de*” (*ve sonra*) bağlacıdır. Bu bağlaç iki cümle arasında ardı sıra gelerek eklememeyi sağlamaktadır. Semantik olarak da Âdem peygamberin önce gelmesinin bilinmesi gerektiğini vurgulamaya yaramaktadır. İkinci eklemeli bağlaç ise günümüzde kullanılmayan “*andan beri*” (*ondan önce*) bağlacıdır. Her ne kadar eklemeli bağlaçlar sınıfına girse de mutlak bir zaman kavramından (*öncelik sonralık*) kurtulma söz konusu değildir. Bu zaman aralığı ise belirli değildir. Hz. Âdem ile Hz. Muhammed arasında geçebilecek tahmini zaman ile bu eserin yazıldığı zaman ve okuyucuların okudukları zaman arasında gidip gelmekte olan görece bir zamandır.

(72)

Hiyanet çirkin addur diyüb tefekkür bahrine daldı. Âhir bunı rey'i savâb gördi ki hareket idüb kendü vilâyeti dairesinden çıkub aharr yire varub sakin olmag ile karındaşı ve kendü emn üzre olalar (DMVM: 139-5).

Burada sonra anlamında kullanılan cümle başı “*Ahir*” bağlacı iki cümleyi tarihsel bir arka planda bağlamaktan ziyade bu düşüncelerin üretildiği anlık aktarımı birbirine bağlamak için kullanılmıştır.

(73)

Zirâ padişâh buyurugı Tanrı Teâlâ'nun kazası menziledür. Bilâ tesbîh çün kaza nâzil ola, redde mecâl olmaz. Tedbirsüz olıcak nâçâr emr yerine varur, varmasa padişâh izzetinden düşer. **Sonra** nedâmet ve peşyımanklık hâsıl olur (DMVM: 140:8).

Burada kullanılan cümle başı “*Sonra*” bağlacı biraz önce kullanılan “*ahir*” ile aynı işlevdedir. Burada anlatı içindeki durum zamanı, yani padişah buyruğu ulaşması gereken menzile ulaşmadığı, padişah büyüklüğünden bir şeyler kaybettikten sonraki aşamaya anlamsal katkıda bulunur.

(74)

Evvel saltanat peygamberlere deydi. *Andan* ø hulafa **andan** ø pâdişâhlar üstine düşdi ve bu vilâyet kavmi Mekke revgadarlardür (DMVM: 140-8).

“*Evvel*” ve “*andan*” bağlaçları burada öncelik-sonralık belirten eklemeli bağlaçlar olarak kullanılmıştır. Özellikle “*andan sonra*” şeklinde olması gereken

bağlacın “*sonra*” kelimesi sıfırla nöbetleşmiştir. Nitekim bu cümle ötesi bağlaçlar, iktidar özneleri olan peygamberler, halifeler ve padişahlar arasında ayrıca önem sırasına göre artan veya azalan bir derecelendirme ortaya koymaktadır.

(75)

Zirâ üç nesne vardır ki nezavü namazda iken kişi namazdan ferâgât idüb anı işleye_ı. Evveli kadı kığrısa namazın koyub gele_ı. İkinci avratı eri kığrısa gele. Üçüncü hâcesi kulı kığrısa koyub gele_ı, namazın terk ide (DMVM: 148-26).

“*Evvel+i, ikinci, üçüncü*” sıralama bağlaçları, yaşam alanında Allah ile irtibat anı olan namazı bozmanın sebebi olarak yine dereceli olarak üç iktidar öznesinin çağırmasına karşılık verilen izin gereği önem derecesine göre izin hükümlerini sıralamak için kullanılmıştır. Ayrıca açıkça görüleceği üzere “*anı işleye, koyup gele, terk ede*” fiilleri arasında değiştirim bağdaşıklığı söz konusudur.

(76)

Şimdiden girü bu asîtaneye girmeğe icâzet yokdur, didiler; nevhara miskin bîhuzur gam-gin giri döndi, çok zamân bu minvâl üzere kaldı. Âhir’ül- emr bu kıssaya ne sebebden oldıgın Nevhara mâlûm idindi (DMVM: 151-34).

“*Nihayet, akibet, en sonunda*” gibi anlamlara gelen “*Âhir’ül- emr*” bağlacı metin içi tahkiyeli zamana eklenmektedir. Bu bağlaç açıkça görüleceği üzere bir önceki cümledeki “*çok zamân*” İÖ ile de ayrıca anlam ilişkilidir. Bu bağlaç belirtilen ilişkiyi bitiren bir anlam da ortaya koymaktadır.

(77)

Ve eyü işden kimesneye hacâlet gelmez padişâhların ulu hil’ati afdur, nitekim ukâla dimişlerdür günâh ki beniâdemden sadır olur. Dört nevi’ üzeredür. **Evvel** zilletdür. **İkinci** taksirdür. **Üçüncü** hiyânetdür. **Dördüncü** mekruh ve her günâhun bir dürlü akubeti vardır (DMVM: 168-75).

İnsandan ortaya çıkan günahın çeşitlerini ortaya koyarken her bir hüküm cümlesi sıralamaya tabi tutulmuştur. Bu sıralamayı yaparken “*evveli, ikinci, üçüncü, dördüncü*” sıralama bağlaçları cümle başlarında kullanılmıştır.

(78)

Hüsrev katına vardı, dua kıldı, eyitdi: Pâdişâhun ömrü ziyâde olsun, ol zâyî' olan cevher ol ördeklerin birinün karnındadır; anların birkaçınun terkin vurub aramak gerekdür. Pes evvel ördek ki kursağın yardılar cevher anda zâhir oldu (DMVM: 169-75).

“Şimdi öncelikle veya şöyleki öncelikle” anlamlarında kullanılan “*pes evvel*” bağlacı da sıralama işlevinde kullanılmıştır. Ördeklerin karnında bulunan cevheri çıkarmak için terkin vurmak gerekliliği belirtildikten sonra ördeklerin kursağını yarma eylemi anlık başlangıç olarak bu bağlaç sayesinde vurgulanmıştır. Ayrıca bu son cümlede yapılması gereken işin acileyetine de gönderimde bulunmaktadır.

(79)

Pâdişâh girü düş gördi, buyurdu ki müneccim tâbirün kığırdılar geldi; pâdişâh giri düşün sordu, cülah eyitdi: “*Ben bir cülah kişiyin, düş tabirin nice bileyin.*” didi. Pâdişâh eyitdi: [142] “*Bunun huyın hud bilirsiniz, ne söyledürsüz girü asağı aldılar, bir kaç leker çaldılar, aman diledi girü aman virdiler.*” didi. Zâr u sergerdân ve mütehhir gezer aceb nice ideyin girü yılan yüzine nice bakayın dirdi, canu nâçar durdu, utanı kızarı yılan kapusuna vardı; mülayemet gösterdi, yılanı ininden çıkardı, eyitdi: “*Mâ'zur dut, tamâ' gözümü örtüdi; bana seniün bu kadar eyelügin degmiş iken hakkun bilmediüm. Ahir girü sana muhtaç oldum, kerem it, ben itdügüm itme, suçum başıgla giri ben miskiniün elin dut, bu defa pâdişâh ne virürse cem'isin sana vire.*” (DMVM: 194-142).

Burada “*girü/giri*” bağlacı bu yüzyılda sıkça kullanılan bir sıralama bağlacı olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada örneği olduğu gibi cümle içinde kullanıldığı zaman “*gene*” anlamında edat olarak kullanılmaktadır. Yüklemelerin bitiminde yeni bir cümlenin başlangıcında, birbirini takip eden olay anlatımlarında kullanıldığı zaman sıklıkla “*ardınca, sonra*” anlamlarında sıralama bağlacı olarak karşımıza çıkmaktadır. “*Ahir geri*” bağlacı ise cümle başında girü bağlacının pekiştirilmiş biçimi olarak kullanıldığı düşünülebilir.

(80)

“Zirûy eyitdi. Her ne kim dirsın mûti oldum. Bismillah diyüb ise suru' kıl didi bunlar. Bu sözde ikide bir güvercini ağaç öninde oturub anların bu [103] maceralarun işidir idi, kendüye eydür: “bunlar biri biriyle bu ittifâkı ki eylediler şek degüldür murâdları hâsıl olur. İger ki oldur ki andan öndin kim bunun saltanatı vücüd bula kapusunda galebe arta” (DMVM: 179-103).

Burada göstermek istediğimiz bir sıralama bağlacı “*andan sonra*” bağlacıyla tezatlık gösteren “*andan öndin kim*” (*ondan önce ki*) arkaik sıralama bağlacı farklı olarak “*İger ki, oldur ki*” gibi iki bağlaçtan sonra kullanılmıştır. Ayrıca “*andan*” kelimesi bir zamir olduğundan bir art gönderim (*anafor*) olarak da işlev görmektedir. Buradaki “*andan*”(*ondan*) kelimesi birbiriyle ittifak halinde olan şüphesiz istekleri gerçekleşen kişilere gönderimde bulunmaktadır. Ayrıca “*andın öndin ki*” bağlacından sonra gelen “*bunun*” önceye gönderimi de paragrafın başındaki güç sahibi padişah Zîrüy’a atıfta bulunmaktadır. Netice itibariyle “*andın, öndin kim*” bağlacın cümleler arası anlam akışına önemli bir katkı yaptığını söyleyebiliriz.

(81)

Yılan eyitdi: [141]Pâdişâh gördüğü budur ki gökden arslan, kaplan ve kurd ve dahi bunun emsâli yırtıcı canavarlar yağar idi, tâbiri oldur ki bu yıl zâlimler ve harâmiler yılı ola; Müslimânların mâllarını *alalar* [**ve hem**] padişâhun memleketinde bazı zâlim kişiler zâhir olub ilüğünü gâret itmek *isteyeler* âkibet pâdişâhın kılıcı altında helâk vulalar (*bulalar*) cülâh çün bu haberi işitdi tâ’acil pâdişâh kapusuna vardı (DMVM: 193-141).

Açıkça görüleceği üzere [*ve hem*] eklemeli bağlacının kullanılması burada iki istek cümlesini birbirine bağlamaktadır. Yüklemeler: “*alalar, isteyeler*”. Birinci cümledeki anlama ek, kuvvetlendirici olarak hatta arkadan gelen istek cümlesinin korku uyandırıcı bir şekilde “*iliğünü gâret itmek*” istemesi anlamı [*ve hem*] bağlacının kullanım niyetini ortaya çıkarıyor. Anlatılan iki durum veya olay ya da hükümden biri diğerine göre aynı paralelden daha etkileyici ve fazladan söylenmesi gerekiyorsa “*ve hem*” eklemeli sıralama bağlacı orada gerçek işlevini yerine getiriyordur.

DMVM’de kullanılan zıtlık bağlaçları şunlardır: “*Zîrâ, lâkin, dahi, ve dahi, Tâ, tâ ki, amâ, ammâ, velâkin, zinhâr, eger, egerçi, egerçi ki, igerki, meğer, meğerki, ne kati, ve illâ, yâhut, veyâhut, ayruk, olmagın giri, hergiz, ancak, ammâ ol dahi, olmaya ki, alel husus¹⁴⁰, lâ büdd¹⁴¹, ne... ne....., ne....., ve ne....., ve ne....., ve illa, ammâ çünkü, ya.... yahud....., yoksa.*”

¹⁴⁰ Alel husus: hepsinden başka olarak.

¹⁴¹ Lâ- büdd: Ar. Elbette, mutlaka

(82)

Veziir eyitdi: Karundaşın gitmesi maslahatdur. Zîrâ bir düşman eksilür ama halka nasihatı itmekden murâd senin pâdişâhlığın zemm idüb mesâvini âlem ağzına bırakmakdur. Kendü faziletin izhâr idüb mertebesin senün mertebenden tercih kılmakdur. Bu câiz degüldür. Lâkin bu da'vasında yalan iddügüne şübhe yokdur. Bu hususa icâzet verilsün. [7] Ammâ dinilsün ki bu nasihatı pâdişâh huzurunda olsun. Tenha yerde olmasun. Pâdişâhın dahî şübhesi zâil olsun, dinilsün ta ki anun bu bâtl endişesinin kusurını pâdişâh öninde izhâr eyleyem (DMVM: 139-7)

Veziir dedi: kardeşinin gitmesi faydalıdır. Zira bir düşman eksilir ama halka öğüt vermekteki amaç senin padişahlığını eleştirip kötülüğünü milletin ağzına bırakmaktır. Kendi iyiliklerini sergileyip mettesini senin mertebenden daha üstün tutmaktadır. Bu uygun değildir. Lakin bu iddiasında yalan söylemekte olduğu kesinlikle ortadadır. Bu meselede izin verisin. Amma denilsin ki bu öğüt padişah huzurunda olsun. Tenha yerde olmasın. Padişahında da şüphesi gitsin, denilsin ta ki onun bu kabul görmeyen endişesinin eksikliğini padişah önünde göstereyim.

Burada kullanılan “zîrâ” bağlacı düşünsel işlevle ortaya konmuş bir içerik bağlacı olan “çünkü”ye daha yakındır. Zıtlık bağlacı gibi görünse de daha çok nedensellik yönü ağır basmaktadır. Arkasından gelen “ama” bağlacıyla zıtlık pekişmektedir, çünkü padişahın kardeşi gitmese, kardeşi en iyi kardeşi tanıyacağı için onun kötülüklerini anlatacak, padişahı eleştirecek ve bu durum padişahın maslahatına değil, zararına bir durum olacaktır. Dolayısıyla “Zîrâ” ve arkasından gelen “ama” bağlaçları derin yapıda (yorumda) karşıtlık bildiren içeriğe semantik katkı sağlamaktadır.

Örnek (82)'de “lâkin” bağlacına gelince genel olarak düşünsel işlevle karşımıza çıkan kendinden önceki önermeyi adeta öldüren, fark ortaya koyan bir zıtlık bağlacıdır. Bu paragrafta kardeşin padişahın kötülüklerini milletin ağzına verip kendi iyilikleriyle ilgili öğütler vermesi durumu uygun değildir. Ayrıca uygun olmamasının yanı sıra “lâkin” bağlacının kullanılması ile kardeşin söylediklerinin tamamın yalan olduğunun kesinliği vurgulanmıştır.

“*Ammâ*” bağlacı ise “*ama*” bağlacına nispeten biraz daha kuvvetlidir. Sanki metin dışı bir kullanım, kişiler arası işlev, katılım işlevi söz konusudur. Yine de “*Ammâ*” bağlacı yukarıdaki anlatılan mantıksal örgüden kopmamıştır. Çünkü kardeşin anlattıkları uygun olmasa da, kesinlikle yalan da olsa onlara izin verilmelidir. Bu izin burada bir “*ammâ*” bağlanarak padişahın bütün bu anlatılanlara şahit olup kardeşinin gerçek yüzünün anlaşılmasının sağlanmasıyla bu duruma izin verilebileceği anlamına katkı sağlamaktadır.

“*Tâ ki*” bağlacı ise zıtlık bağlaçlarında düşünsel işlevi sona erdiren, söylenenlere eklenen bir nihayet bir farklılık anlamı içeren “*illâ, hattâ, dek, varınca, gelince*” gibi bağlaçlarla da değiştirimli bir şekilde kullanılabilir. Burada da yine düşünsel bir işlevle cümleler arası formal semantik bir içerik sağlamaktadır.

Buradaki “*dahi*” bağlacı ise kendisinden önce ve sona gelen cümleler ile bir anlam bağıntısı kurmaz. Fakat [*Pâdişâhın dahi şübhesi zâil olsun*] cümlesi zihnimizde oluşan önvarsayımsal [*başkalarının dahi şübhesi zâil olsun*] cümlesine eşlik eder veya başka bir deyişle böyle bir semantik bir ayrımı zihnimizde tetikler.

(83)

Pend-i Râbi’ atam bana didi: Bir yerdeki kurd sana komşu, çakal sana yar ola. Anda sana ne kadar rahatlık ola. Zinhâr anda varma, didi; diyüb köy arasında bir muhkem ağırdı (DMVM: 146: 22).

Dördüncü Pend babam bana dedi: “Bir yerde kurt sana komşu, çakal sana yar olduğunda orada sana ne kadar rahatlık olabilir. Asla oraya gitme dedi”, deyip köy arasında kuvvetlice bağırdı.

Düşünsel olumsuzlama işlevi olan “*zinhâr*” bağlacı aynı zamanda daha baskın olarak kişiler arası katılım işlevinde bir çeşit ünleme, bir çeşit beklentinin olumsuzlaması: (*Sakın! Sakın ha! Aman! Asla!*) olarak görev yapmıştır.

(84)

Bir leklek bir serçe eydür. Bana şükreylemek gereksin. Zîrâ benim sâyem altında dirilürsin. Serçe eyitdi: ne sebebden, leklek eyitdi: eğer ben olmasam yılan ne seni kordı, ve ne yavrını \emptyset_1 ... Serçe eyitdi: var abes söyleme, sen bana şükreyle ki eğer ben olmasam karınca ne seni koyadı, ve ne yavrını \emptyset_1 ikinüzi dahi boğar idi, didi (DMVM: 172-85).

Burada “Zîrâ” bağlacı yine düşünsel işlevle yüzey yapıda nedensellik iletisi olarak derin yapıda da zıtlık ilişkisi kurmaktadır [*Zîrâ benim sâyem altında dirilürsin.*]. (ben *olmasaydım sen ve soyun yok olurdu ama hala dirisin [diri x ölü]*). “eğer” bağlacı da düşünsel bir işlevle koşul iletisi ortaya koyuyor. Senin olmanın şartı benim olmama bağlıdır, diyor. Diğer bir ifadeyle “ben *olmasaydım sen olmazdın*” anlamında zıtlık ilişkisi kuruyor. “ne..., ve ne” bağlacı ise metinsel işlevde eğer bağlacının sistemine hizmet ediyor ama ağırlıklı olarak düşünsel işlevde iki katılamı (*sen – yavru*) birleştiriyor. Ayrıca “kor” fiilini olumsuzlaştırıp ikinci bir fiilin kullanılmasını engelliyor, yani eksiltmeye yol açarak metin iç bağdaşıklıkta akıcılığa neden oluyor. Burada “dahi” bağlacı da düşünsel bir işlevle ayırım ortaya koymaktan ziyade iki kavramı “*sen – yavru*” [*ikinizi dahi*] birleştiriyor.

(85)

Dilgü eyitdi: “Ördek ciğerin kanda bulam, Meğer₁ konşılıkda bir ördek vardır. Ammâ konşu hakkın nice yıkam yâhut anı nice ele götürem. Meğer₂ bu su kenarında sinüb oturam (DMVM: 153-40).

Tilki dedi: “Ördek ciğerini nereden bulayım, oysaki komşulukta bir ördek vardır. Ammâ komşu hakkını nasıl yıkarım yahut onu nasıl ele geçireyim yalnız bu su kenarında sinip oturayım”

*Farsça magar’dan ödünçleme “meğer” bağlacını tarihsel kullanımına bakıldığında farklı anlamalara gelmektedir: (eğer değilse, yeter ki olmasın)¹⁴², (yokse, yohse illâ, ve illâ, emmâ lâkin, illâ, enne, emmâ ki, nihayet’ül emr, lik, likin, ittîfak, ittîfâkân, kâza ile, belki, belki da, ola ki, şayet ki),¹⁴³ (Develioğlu: oysa ki, halbuki, olsa olsa, ancak), (Tarama Sözlüğü: fakat, ancak yalnız). Bu anlamlardan metnin cümleler arası iç bağdaşıklığına uygun olan birinci kullanım için bizce “hâlbuki oysaki illa, ancak, ittîfak (malumunuz, bildiğiniz gibi), nihayet’ül emr” gibi daha çok orada ördeklerin varlığına kesinlik katan anlamlardır. Çünkü Tilki’nin daha önceki cümlelerden iki ördek komşusu olduğu bilgisi veriliyor. Verilen bilgi kesinlik taşıdığı için olumsuz şart kullanımları ya da olasılık kullanımları (*belki, ola ki, şayet ki*) cümlelerin düşünsel bağlamına uymamaktadır. Dolayısıyla zıtlık ilişkisi kurmaktan ziyade bilgisi önceden verilen bir kesinliğin tekrar bir izahı ve bireyler arası katılım işlevi olarak bir onaylatma çabasıyla kullanıldığını düşünmekteyiz.*

¹⁴² <https://www.nisanyansozluk.com/?k=me%C4%9Fer&x=0&y=0> (12.02.2015).

¹⁴³ Mertol, Tulum, “17. Yüzyıl Sözcükleri”, meğer, s.1216

Kullanılan ikinci “meğer” bağlacı ise ilkinin anlam bakımından benzememektedir. Fakat işlev bakımından benzemektedir. İki seçenek arasında kalmış tilki için kararı verilmiş bir yargının yine kişiler arası katılım işlevinde onaylatılması yani “yalnız, yine de” anlamlarına gelen bu bağlaçların kullanılması tilkinin iç dünyasındaki yaşadığı ikilemde kendi hastalığını ördeklerin canına tercih etmesinin desteğini bekleme ile ilgilidir.

Örnek (85)’te normal bir “ama” olarak kullanılmayan adeta bir seslenme olarak kullanılan “Ammâ” bağlacı da öncelikle kısmi olarak kişiler arası kullanım işlevi ile ilgilidir. Düşünsel işlev olarak da kendinden önce gelen cümleyle bağdaşıklığını sürdürdüğünden “*bilindiği gibi komşusu olan bir ördek vardır*” yani bu cümlede o ördekleri ele geçirmeye meyletmıştır. “Ammâ” bağlacı burada zıtlık ilişkisi kurmaya başlar. Çünkü ele geçirmesine mani olacak ahlaki fikir aklına gelir o da komşuluk hakkıdır. Bu da bize bu bağlacın daha genel bir boyutta düşünsel işlevde kullanıldığını gösterir. Arkasından gelen “yahut” bağlacı ise yine düşünsel işlevde iki fikir arasında karşılaştırma yapar. “*Komşuluk hakkı yahut ördekleri ele geçirmek*” arasındaki seçim bu cümle içinde nötrdür. Ancak sonraki cümlenin başına getirilen “yine de” anlamında kullanılan “meğer” bağlacı daha önce belirttiğimiz gibi niyetin belli olduğu, seçimin yapıldığını ortaya çıkarır.

(86)

(Kıskanç divler) eyitdiler: Bu veli halk arasında bize izzet komadı. Bizüm vesvesemüz hergiz geçmez oldı. Bugün yarınki bu dindar kalkub âleme yürüye, cihânı bir kezden kendüye uydura ayruk bize dirlik kalmaz (DMVM: 158-52).

Bu veli kişi halk arasında itibarımızı düşürdü. Bizim onun hakkındaki şüphelerimiz geçmez oldu. Bugün yarınki bu dindar kişi başka yerleri gezerse tüm dünyayı kendi gibi yapacak artık bize dünyada rahat dirlik kalmaz, dediler.

Öncelikle şunu belirtmeli ki “ayruk” kelimesi burada cümle başı bağlacı olarak kullanılmıştır. İki hüküm cümlesini birbirine bağlamıştır. Hem düşünsel işlevde zıtlık ilişkisi geliştirirken hem de metinsel işlevde bir sonlama yeni bir duruma geçme söz konusudur. Zıtlık ilişkisi semantik boyutta velinin dünyayı kendine uydurması ve netice iyiliğin yayılması anlamına gelir. Bu durum devler için kötü bir durumdur. Ayrıca velinin var olması devlerin dirliğinin yok olması anlamına

gelir. Zamansal çizgide de bir yere gelme, o zamandan sonra sonlanma ve değişme belirten “*artuk, bundan sonra*” gibi bağlaçlar ayruk bağlacı yerine de kullanılabilir.

DMVM’de kullanılan neden-etki (*açıklama*) bağlaçları şunlardır: “*Nitekim, Alai’l husus, çün, çünki, ittifak, akibet, âhir’ül- emr, hal bu vech ile olucak, iş bu hal ki, andan, vakta, anunçün, bu üslub üzre, bu vech ile, anun sebebiyle, belki ol sebebden, , elbette, gerek..... gerek...*”

(87)

a: “...ve ahlâk kitâbında yazılmışdur âkil oldır ki şol ayb ki kendüde vardır ol ayb ile gayrı ayıblamaya. Alai’l husus pâdişâh ola anun ayıbını dahi hüner görmek gerekdür (DMVM: 166-70).

b: eğer sehvale andan bir günâh sadır oldu ise beğenilecek hüner dahi vardır, bu kadar zâhir ana kâfidür. Alai’l husus pâdişâh hizmetinden ana bir lahzadır olmak ölümden artuktur (DMVM: 167-77).

c. nice delai’l getüri gördi kâbil olub inanmadılar gâyet ile câhil olub kalkub gitdi ve kendüye eydur kişiye yalan söylemek ayb olur. Alai’l husus pâdişâh huzurunda ola boşuna bunların gönlünden çıkmaz (DMVM: 171- 83).

Örnek (87) a, b, c’de kullanılan “*Alai’l husus*” bağlacı metinsel bir işlevde kullanılmıştır. Metinsel işlev metnin daha çok büyük yapısında konu akışını organize eden işlevdir. Konunun bitmesi, devam etmesi, değişmesi, ek bilgi verilmesi, açılması, genişletilmesi gibi biçimsel yapıları organize eder fakat anlamdan da tamamen kopuş söz konusu değildir. Buradaki aynı olan üç örnekte de “*Ala’il husus*” bağlacı “*özellikle, bilhassa*” anlamlarında kullanılmıştır. Görüleceği üzere bu bağlaç kullanıldıktan sonra konuya daha detay ek bilgi eklenerek konu genişletilmiştir. Bir nevi bu bağlaçtan sonra geçen yargılarda konuya daha özelleştirilmiş bir alt konu eklenmiş gibidir.

(88)

a: Ve dahi bir dürlü dostlık oldur ki hısım arasında dostlık ola, hısım dostlığı dahi garaz içündür ki andan assı göre söyle ki fâide-mend olmaya anun dahi sevgüsü düşmanlığa döner. Nitekim Bâbil padişâh ile şehzâde arasında vâki oldu. Melik eyitdi: Nicedür ol hikâyet aydın işidelüm. Hikâyeti Şehriyâr’ı Bâbil ba şehzâde (DMVM: 151- 35).

b: Ol miskünün eğer zâhir gözi gitdi ise hakkun emri ile bâtın gözi açılıb nitekim kelâm-ı kadîminde Hakk Teâlâ buyurur: Kavli Teâlâ “*ve übriül ekmehe ve’l ebrasa (ve uhyil mevta) bi’iznillahî*” [“...Allahın izniyle körü ve alacaltıyı iyi ederim...” Kur’ân-ı Kerîm Ali imran/49] (DMVM: 152-36).

c: Bir nevâ dostlık dahi şöyle olur ki çün kendü bir belâya uğraya, kendü halâs olmak için dostını belâya düşürüb kendü variyetlik ister. Nitekim ol bir demirci eyledi melik eyitdi, melik eyitdi nicedür ol hikâyet aydun [38] işidelüm hikâyet-i merdi ahenger ba misafir (DMVM: 152-37).

d: Andan melikzâde eyitdi: bir dürlü dost dahi oldur ki hevâ ve heves iktizasından kopar, az nesne ile bozulub düşmanlığa döner. Nitekim dilgü ördeği çiftinden ayırdı. Melik eyitdi: Melik eyitdi: nicedür ol hikâyet aydun işidelüm. Hikâyeti rübahbabat (DMVM: 153- 39).

e: Melik eyitdi: Ciger köşem ol dost bunu gibi garazlardan azâddur. Nice kez sınanmuşdur. Nitekim ol bezirgân dostın sınadı Melikzâde eyitdi: Nicedür ol hikâyet aydun işidelüm hikâyeti bezirgân ba dost-ı [42] dâna (DMVM: 154-42).

Örnek (88) a, c, d, e’de “*nitekim*” bağlacı açıkça görüleceği üzere yeni bir konuya geçmeden verilen son örneklendirme cümleleri için kullanılmıştır. Nerdeyse biçimsel olarak “*nitekim*” hep aynı yerde (*melik eyitdi nicedür ol hikâyet aydun işidelüm*) tekrar cümlesinden önceki son açıklama, örneklendirme cümlesiyle kullanılmıştır. Bu da bizi bu bağlacın bu yüzyılda bu metin için genellikle metinsel işlevli konu akışının tamamlandığı son bir açıklama cümlesinin, örneklendirmenin yapılacağı yerlerde kullanılmasına yarayan bir aygıt olarak kullanıldığı sonucuna götürmektedir. Bir tek örnek (88) b’de “*nitekim*” (*nasıl ki*) anlamıyla ayeti kerime ile örneklendirme yapmak için kullanılmıştır. Burada da metinsel işlev ile kullanılmıştır.

Örnek (88) c’de geçen “*şöyle olur ki çün*” bağlaçlarını birleşik olarak ele almak gerekir. “*şöyle olur ki çün*” bağlacında bir nedenselliğin açıklaması söz konusudur. Çün’den sonra gelen hüküm bir neticedir. [*Kendisi belaya uğramıştır*]. “*+mak için*” bağlacı ise bir çeşit amaç sonuç ilişkisi kurmaktadır. Çünkü dostunu belaya düşürme amacı henüz cümlede gerçekleşmemiştir. Sonuç ise burada kendi

çıkarmı sağlamaktır. Genellikle çünkü kullanılan yerlerde sonuç-neden ilişkisi varken için kullanılan yerlerde ters sözdizimi ile neden-sonuç, amaç-sonuç ilişkisi vardır.

(89)

Bu gin ne sebep oldu ki benim evimden üç nefer kişi bir defâdan alındı. Cün Dahhak bu kavli işitdi (DMVM: 141-11).

“Çün” bağlacı burada düşünsel işlev ile cümleler arası mantıksal bağı nedensellik ilişkisi kurarak sağlıyor. “Çün”den sonra gelen cümle sebebi belirtiyor, “Çün”den önceki ise sonuç cümlesidir. Böylelikle “Sonuç–Neden” cümlelerin sıralama ekseninde bu bağlaç için bir düzen olarak karşımıza çıkıyor.

(90)

Kavlühü Teâlâ “*ve lev küntü a’lemü’l gaybe lestekestü [9] minel hayr ve ma messeniyes-sui*”¹⁴⁴ Yâni kıyamet gününde âsiler, aydalar; eğer biz bilsek hâl böyle olacağımı e’âlümüz ekvâlümüzde hayrı artururduk. Tâ bu azab bizi tutmayaydı (DMVM: 140-9).

“Yâni” bağlacı burada çok açık bir şekilde metinsel bir işlevle sadece ayetin mealini açıklamak, çevirisini yapmak için kullanılmıştır. “Tâ” bağlacı ise daha çok zaman anlamlı “*o zaman geldiğinde [hesap zamanı]*” kısmen de sonuç bildiren [“*böylece, nihayetinde*” bu azap bizi tutmazdı] anlamlarına gelen bağlaçlarla aynı anlam alanında kullanılabilir.

(91)

a: İlahi Davud oğlu Süleymân’un hâli buna irdi didi. Hitâb-ı izzet geldi. Yâ Süleyman çünkü suçunu bildin, tevbe ve istigfâr eyledün. Günahını afv eyleyüb geri pâdişâhlığı viridik [10] didi (DMVM: 140-10).

b: Ahir zamân erenleri sizün şerrünüzden halâs olalar çünkü ol na div gâv-pây bizümle mükâmele kasdına geldi (DMVM: 163-65)

Ahir zaman erenleri sizin kötülüğünüzden kurtulsunlar çünkü O dev Gav Pay bizimle konuşmak amacıyla geldi.

¹⁴⁴ “...Eğer ben gaybı biliyor olsaydım daha çok hayır elde etmek isterdim ve bana kötülük dokunmazdı.” Kur’ân-ı Kerîm, Araf/188

Burada “Çünkü” bağlacı cümleler arası nedensellik ilişkisi kurmaktadır. Bu yönüyle düşünsel işlevle kullanılan bir bağlacıdır. “Çünkü” den önceki kısım sonuç “Çünkü” den sonraki kısım ise nedendir. Her iki hükümde anlatılanlar gerçekleşmiş olgulardır. Dolayısıyla cümleler arası dizim “çünkü” kullanımını için “sonuç- neden” biçimindedir. Örnek (91b)’deki “çünkü” bağlacı da düşünsel işlev ile nedensellik ilişkisi kurmaktadır. Cümlelerin sentagmatik düzlemindeki çizgisi (91a)’da olduğu gibi “sonuç- neden” biçimindedir.

(92)

a: Şam vilâyetinde hâkim idi ittifâk ol pâdişâhun nedimleri arasında Nevhâra adlu bir nedim var idi (DMVM: 151-33).

b: vezîr eyitdi işitdüm ki bir derviş kişi var idi. Garib, dost, misafir sever ittifâk evine bir kimesne konuk oldu. Ol gice begâyet sovuk olub taş çatlasa ölür idi (DMVM: 162-60).

c: Avratına tor tenur yak konuğu ağırla didi ki “*ennarû fakihetüs-sitai*”¹⁴⁵ dur avrat dahi kalkub tennur yakdı. Konuk er ve avrat [61] tennurı ortaya alub çömelüb oturdılar ittifâk avrat iç donun gerüb oturdu meğer donunda bir delik var imiş (DMVM: 162-61).

Örnek (92) a ,b, c’de ki “*İttifak*” daha çok metinsel işlevde önceki cümlede verilen bilgilere detay ve ek bilgi getirerek meseleyi biraz daha özelleştirmeye yarayan “*muhtemelen, malumunuz, her kesin kabul edeceği üzere, bilindiği gibi*” gibi anlamlara gelen bir yapıda kullanılmıştır. Yine de bu bağlacın anlam alanı içinde “*ittifak*” (*fikir ve eylem birliği*) anlamı olduğundan bireyler arası kullanıma açık bir işlevde de kullanılma ihtimali vardır. Bu yönüyle “*ittifak*” bağlacı bir çeşit yazarın fikrini destekleme yargısını da içinde barındırıyor. Dolayısıyla bir bağlacın metnin anlamsal, cümleler arası metinsel organizasyonu ve kullanımsal işlevlerin her birine temas edecek bir şebekeye bağlı olduğunu söyleyebiliriz.

¹⁴⁵ “Ateş kış meyvesidir”

(93)

a: Eğer sen dahi bir çâre eylemezsen bu müşkil vâkıadan halâs olmayub ol beyâbân içinde esir olasın. Andan baş kaldurub vezire eydur. Ey yarı muvâfık ve müşfik sadık! Senün râi tedbir ki nihâyet yoktur (DMVM: 148-28).

b: Diğicek periler meliki işüdüb gâyet ile acıyub merhamet damarları çoşageldi. Andan dönüb mecliste oturanlara hitâb idüb pâdişâhâdeye işütdürmek acil çün yüksek âvâz ile eydür (DMVM: 152-37).

c: Kuvvetimüz yettikçe anun karini ve bünyâdını yıkmak gerekdür. Andan üçüncü vezîre eyitdi: “Senün tedbirin nicedir?”(DMVM: 159-53).

ç: Şol Tirendezi gibi ki ne kadar bileği sustı ölseye çün tali yar ola her ok ki atar nişana doğrı verür ve çün andan baht yüz döndi de düşen göre karagu olub nişana varmaz (DMVM: 167-73).

d: İy karındaş inşallah evvel şâhan samiri görem eğer benüm sözüme muvâfık olursa söyleyem didi. Andan durdı. Şehriyâr katına vardı (DMVM: 169-79).

e: El öpüb bayağı âdetince menziline geçüb baş aşağı salub hacâlet birle oturdu. Andan pâdişâh nevâhat kılub eyitdi: Dâzimenin günâhını af eyledüm (DMVM: 171-88).

Örnek (92) a, b, c, ç, d, e’de görüleceği üzere “*Andan*” zamiri sebep bildiren bağlaç olarak “*onun yüzünden, o sebepten*” gibi anlamlarda düşünsel işlev ile neden sonuç bağlacı olarak kullanılmıştır. Sıralama eksenindeki şekli ise neden-sonuç şeklindedir. Bunu en ne (92) e’de görmekteyiz. El öpüp başını eğerek padişahın bulunduğu yere utanarak oturduğu için padişah, Dâzime’yi affetti. Affetmesi sonuç, sebebi ise çekinerek sergilediği hareketlerdir. “*Andan*” bağlacını daha önce, “*sonra*” kelimesini eksiltilmiş bir eklemeli bağlaç olarak görmüştük. Burada sebep bildirmesini cümleler arası anlam bağından çıkardık. Bir de bilineceği üzere “+dan” çıkma durum eki kimi zaman sebep anlamı taşımaktadır. Ayrıca “*Andan*” bağlacının cümle başında kullanılması bu fikrimizi desteklemektedir.

(94)

[Gökçen mâ'nili sözler], dahi âkil olan kimesnenün yavi kıldığudur. Kimsede ø_i bulursa alır. Ol kimesne gerek eyü olsun, gerek yaramaz olsun (DMVM: 205-170).

Yüce manalı sözler akil olan kimsenin arayıp da bulamadığı sözlerdir. Kimde bulursa onları alır. Bu söze sahip olan kişilerin iyi ya da yaramaz olup olmamasına bakmaz.

Örnek (94)'te “gerek... gerek” bağlacı burada düşünsel bir i işlevsel iki farklı yargıyı “*eyü olsun, yaramaz olsun*” birbirine eşitlemiştir. Ayrıca önvarsayımsal olarak cümleye “*ikisi de aynıdır (yüce sözün iyi ya da yaramaz kişiden alınması), arasında fark yoktur*” anlamını katmaktadır. Örnek (94)'te farklı olan bir durum ise bu bağlacın kullanıldığı cümlelerin diziminin “*kimesnede bulursa alır*” cümlesinden sonra gelmesidir. Eş zamanlı olarak günümüz Türkiye Türkçesi cümle semantiği açısından baktığımızda “*Kimde bulursa alır*” cümlesi “*o kimse gerek iyi olsun gerek kötü olsun*” cümlesinden sonra gelirdi. Cümleler arasında ortak özne “*Kimesne*” kelimesinin çeşitli çeşitli çekimlerdeki görünümleri bu üç cümledeki anlamsal örgüyü perçinlemektedir. Ayrıca “*gökçen manili sözler*” İÖ ikinci cümlede eksiltiştir.

(95)

a: ey oğul mâli israf eyleme ki âkibet teşviş çekmeyesin (DMVM: 155-43).

Ey oğul malı israf etme ki neticede perişanlık yaşamayasın

b: Çok kimesnenün yolın basub ve nice nefsler telef idüb gâretler kılmışlar idi. Âkibet eyledükleri işün cezasın bulacak zamân gelüb bir gün bir viranda bir sandıkca altun buldılar (DMVM: 158-50).

Ammâ benüm reyüm budur ki eğer elimüzden dahi gelirse bu dindarun kânun dökmek eyü olmaz. Âkibet anun vebâli bizüm canımıza yetişe bir kimesne için cümlemüz helâk olmayavuz (DMVM: 159-54).

Örnek (95) a, b, c'deki “*âkibet*”, (*sonuçta, neticede, en sonunda*) gibi anlamlara gelerek düşünsel işlevde kullanılmıştır. Üç örnekte de olumsuz yargılı bir cümlelerin gerçekleştirilmesi durumunda başa gelebileceklerine ince bir gönderme ve uyarı niteliğinde kullanılmıştır. Aynı zamanda düşünsel ileti gönderen zaman bağlacı olarak da düşünülebilir. Çünkü zamanda sıranın (*başlama-devam ediş-bitiş*) son safhasıdır.

(96)

Tâ gözleri ile görüp inanalar, didi. Padişâh eyitdi: Vakîâ sözünde gerçek imişsin. Söz kaldı, zîrâ bir kişünün aklı kemâl üzere olucak andan yalan söz gelmek bâ'iddür (DMVM: 171-84).

Burada cümleler arası hareketliliğe dikkat ettiğimizde bir karşılıklı konuşmaya dayalı bir anlatımla karşı karşıyayız. Örnek (96) cümle başı “*vakîâ*” bağlacı art zamanlı olarak “*ittifak*” günümüzle eş zamanlı olarak “*gerçi*” gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bu bağlaç bizce daha çok bireyler arası iletiler gönderen, kullanıma dayalı, onaylama ve destekleme bekleyen semantik bir yapıya sahiptir.

(97)

Her gin kimesne andan ziyâde görmek ihtimâli yokdur, anun zamânında kimesneden güç görilmeye. Belki anun sebebiyle avcılar şerrinden emin olasız (DMVM: 179-104).

Mantıksal bir neden sonuç ilişkisi kurarak düşünsel bir işlevde “*Belki anun sebebiyle*” İÖ bağlaç göreviyle kullanılmıştır. Hikâyeye göre Zirek isimli, aslandan daha karakterli bir “it”, sultan olmuş; onun zamanında kimseden güç görülmemiş, yani adaleti sağlayan tek iktidar sahibi bu sultanmış. Böylece “*belki anun sebebiyle*” (*bu yüzden*) avcılarının kötülüğünden emin olun, denmiştir. Buradaki semantik dizim “neden-sonuç” şeklindedir. Ayrıca semantik olarak belki kelimesi sebep kelimesindeki kesinliği azaltmıştır.

(98)

Eyü adı âleme yayılmış idi. Hâl bu vech ile olucak divlerün kerleri bâtıl ve amelleri kâsid olub bir yire cem' olub div gâv-pây katına geldiler (DMVM: 158-52).

Örnek (98)'de “*Hâl bu vech ile olucak*” FÖ “*için, bu yüzden, bu sebeple*” gibi anlamlarda düşünsel işlevle neden-sonuç ilişkisi kuran bir bağlaç olarak kullanılmıştır. “*Bu*” sıfatı önceye atıf ilişkisi içinde konu bağlaşıklığına da katkı sağlamaktadır.

(99)

Bilgil ey padişah, Hakk Teâlâ seni râiyyet üzere çoban kıldı. İş bu hâl ki altun ve gümüşdür, tamu odındandır; eğer hakkını müstehâkkına virmeyesin yarın kıyâmet gününde seni anlar ki tağlayacaklardır (DMVM: 158-51).

Örnek (99)'da “*iş bu hâl ki*” art gönderimli İÖ, kendinden önce gelen tüm cümleyle atıf ilişkisi içinde dir. “ki” sayesinde bir açıklama anlamı yüklenmiştir. Günümüzde kullanılan “*hâlbuki [hal+ bu+ ki]*” bağlacının farklı bir ön versiyonudur. Cümleler arasında metinsel ilişki sağlamakta, bir alt konuyu açmaya ve son durumu betimlemeye yardımcı olmaktadır.

(100)

Ukala âkibete nazar eylemişlerdür her kimesnede ki bir renç belüre elbette anun devâsı vardur devâsın tedârük idüb Tanrıdan istemek gerekdür (DMVM: 196-147).

Muharrem Ergin'in¹⁴⁶ seslenme ve sorma edatı olarak tasnif ettiği “*elbette*” bağlacı da bizce bireyler arası işlevde kullanılan herhangi bir beklentinin onaylanması anlamını içerir. Buradaki beklenti, herkeste bir renç (*bir sıkıntı*) belirebilir bu sıkıntının kesinlikle giderilmesi, tedavi edilmesidir. Eş zamanlı bir bağlaç olarak günlük konuşma dilinde bile halen kullanılmaktadır. Ergin'e göre bu edatlar kuvvetli vurguludur ve vurgu umumiyetle baştaadır.

DMVM'te kullanılan zaman bağlaçları şunlardır: “*zaman-ı sabıkta, zaman-ı evvelde, Tâ ki, Tâ ve tâ, giri, derhâl, nâgah, imdi, şindi, tâ ana değin, bir kezden, bir nice müddetten sonra, her çend ki, değme kez, şimdiye değin.*”

(101)

a: Hikâyeti muş ba sâhibi hâne dilgü eyitdi, zamân-ı evvelde bir kimesnenün eli begâyet dar fakirü'l-hâl ü bîkarar idi. Anun bir kâni' avratı var idi (DMVM: 189-128).

b: Berhizgâr arslan ile deve hikâyetidür. Zamân-ı sabıkda bir arslan var idi berhizgâr et yemez ve canavar incitmez, râiyetperver sebün ruh bir mişyede vatan dutmuşdı (DMVM: 191-133).

¹⁴⁶ Ergin, Muharrem (1992), Üniversiteler İçin Türk Dili, İst. s 341

c: Nicedür ol hikâyet aydun işidelüm hikâyeti cülâh ba mâr. [138] Ayu eyitdi: Zamânı sâbıkda bir cülâh var idi. Anun bir hubb ruy avratı olub bir herif ile baş koşmuş idi. Bir saat ansuz olumaz idi (DMVM: 192-137).

Örnek (101) a, b, c' de açıkça görüleceği üzere “*zamanı sâbıkta, zamânı evvelde*” bağlaçları her ne kadar düşünsel ileti gönderen zaman anlamı içerse de metinsel işlev ile tahkiyeli söyleme geçerken hikâyenin değişmez bir aygıtı gibi işlev gören bu bağlaçlar yeni konuya giriş için zamana dayalı alt yapısını sağlamaktadırlar. (102)

a: Bunun gibi vakitlerde yâhut bir ayak tayınmakda tizcek ükubet kılmayasın tâ ki ol ziyan âkibet kendüne olmaya (DMVM: 176-97).

b: Dilerem ki senün âcizliğini halka bildürem. Tâ senün ucunda halk azub gümrah olmayalar (DMVM: 178-99).

c: Zîrûy varsun tâ külli anlarun gümânı gitsün. Zîrâ anlar sizden vahşet idüb ürkmezler (DMVM: 182-111).

d: Bir gün bu deveyi esirgeyüb ota saldı ki kendü dilegince yüriye tâ biraz asayiş olub rahat bula (DMVM: 187-123).

Örnek (103) a, b, c'de “*Tâ, tâ ki*” bağlacı öncelikle önce bildirilen cümleler ile sonra bildirilen cümleler arasında düşünsel işlev ile zaman ilişkisi kurup gelecekteki neticeye gönderimde bulunurlar. Ayrıca bir çeşit şarta bağlanma durumu söz konusudur. Cümleler arası bağdaşıklığı pekiştiren bağlaçlardan biridir. (103)

a: Kendü zin ölüre urdı. Bâğbân kuyruğundan çeküb taşra atdı. Çün ol zârıdan bir zamân yatdı, giri öni gelüb kalkdı (DMVM: 144-19).

b: Çün bizi alub ol denizi öteye geçüreler. Giri şehirler ve vilâyetler bulub beylik eyleyevüz (DMVM: 149-29).

c: Pâdişâh Hüsrev'den bu kelimâtı işidince giri haber gönderdi. Pâdişâhun ömri uzun olsun ki gökçen buyurur (DMVM: 172-86).

d: Davşan eyitdi: tedbir oldur ki çün giri tuz yüklede ziyâde suda ol yolda bir su vardır (DMVM: 187-125).

e: İttifâk pâdişâh düş görür, düşün giri umıdır (DMVM: 193-138).

f: Bunun hüyn hod bilirsiz, ne söyledürsiz girü aşığı aldılar birkaç leker çaldılar. Aman diledi girü aman virdiler, didi. Mekkâr düşmanlar zâhir ola lâkin giri kendi mekrikeri daimine düşeler. Padişâh devleti anları kahreyleye (DMVM: 194-142).

g: Müslümân olub Tanrı'ya şirk götürüb düşman olmazdı, didi. Giri şeyh bir oğlancığa dahi uğradı. Görü (DMVM: 205-170).

h: İra eyitdi uş yılbaşı ve yavru vakti geldi giri ol davşancıl gelüb gözimüz karşusunda ol nazarın yavrumuzı yeyirdür, elümüzden gelmez ki def eyleyevüz (DMVM: 200-160).

i: ...eğlendi gelmedi, hakkın sakladım. Giri ekin vakti geldi. Anun hakkun ekivirdüm (DMVM: 209-180).

Örnek (103) a, b, c, d, e, f, g, h, i'de geçen “giri” bağlacı tarama sözlüğünde “gerü” için: i. Yine, tekrar, bir daha, sonra, ii. Artık, iii. Başka, gayri anlamları verilmiştir. Düşünsel işlevde (103) a, b, d, e, f, g, h'de “tekrar, bir daha” anlamlarında zamanda sıralık ilişkisi kurmaktadır. (103) c'de “sonra” anlamında zamanda sıralık ilişkisi kurmuştur. (103) i'de ise metinsel işlevde son durumu betimleme ilişkisi kurarak “artık” anlamında kullanılmıştır.

(104)

a: ey oğul bilgil ve âhâh olgıl ki dünyada gereklü ve mühim olan oldır ki kişünün müşfik dostı ola hâcet vaktinde dostı gir ola. İmdi sana lazım ve lâbüddür ki kalkub sekkâre varub mâl harç idüb yarı muvâfık ve dostu sâdık tahsîl eylesin (DMVM: 154-42).

b: Eyitdi: İr gârir ve mihrübân dost, sağ ve var ol ve bilgil ki ben bu töhmetden berî ve halısdan bu sûreti bu vechile göstermekden murâd bu oğlanun dostların tecrube etmek idi. Şükür ki görü. İmdi, ey oğul ben seni âkil ve müşfik

[47] dostlara kulaguzların ki bunun gibi müsayaga ve katında sana yâr u ve muin olalar (DMVM: 156-47).

Örnek (104) a, b’de “*imdi*” bağlacı zamansal düzeyde semantik olarak zamanın başlangıcını, şu anı temsil etse de metinsel düzeyde bir neticenin son olarak anlatılmasına, açıklanmasına, izah edilmesine hizmet etmektedir.

(105)

Yılan eyitdi: Ey karındaş bu şindi itdügün vefâya minnetüm yokdur ve evvel itdügün cefâya dahi itâbum yokdur zîrâ ol zamân anı iktizâ eyledi anı itdün ve bu zamân bunu iktiza eyledi bunu itdün. Seni insâfa zamâne getürdi, ol vaktin dahi hataya zamâne koydı (DMVM: 195-144).

Örnek (106)’da kullanılan “*şindi*” bağlacı cümleler arası altılı zıtlık ilişkisi içine girip düşünsel işlev ile anlamsal bir bağdaşıklığı sağlamıştır: [*şindi*¹ itdügün vefâya² minnetüm³] x [*ve evvel*⁴ itdügün cefâya⁵ dahi itâbum⁶]. Ayrıca “*şimdi – evvel*” arasında eş gönderimsel bir zamanda sıralık ilişkisi vardır. Burada akla gelebilecek sorulardan biri de zaman anlamlı bu kelimelerin zarf olabileceğidir. Ama bunların çoğunun gramer olarak cümleler arası bağlaşıklığa katkı sağlaması ve Orhun ve Uygur Türkçesinde de zarflı/zarf fiilli yapıların (“*artuqi*” (*daha fazlası*), “*udu, ulayı, yime*” (*ve, de*), “*amtu*”(*şimdi*), “*amtu yana*” (*ve şimdi*), “*ötrü*”(*sonra*), “*kayu yme*” (*ve yine*))¹⁴⁷ bağlaç olarak kullanılması düşünüldüğünde Türkçenin bağlaç ihtiyacı bunun gibi çeşitli yollarla sağlanmıştır.

(106)

Nitekim Kur’ân haber virir, kavli Teâlâ: “*sümme halakne’n-niüt fete alakaten*”¹⁴⁸ ila ahiril ayeti tâ ana değın ki sûret hâsıl ola, vücüda gele. “Kaftanlar giydürüb envâ-yi arâz ve ikrâmlar birle beslerler. Kalluluklar kılurlar. Ana değın ki akılı bâliğ ola eğer saadet yâr kılub aklın başına divşirüb fikr idüb bizden öğüdin gelenlerün halü ne oldu (DMVM: 149-30).

Örnek (107)’de “*tâ ana değın*” ve “*ana değın*” bağlaçları düşünsel işlevle kullanılarak bir zaman noktasında henüz gelmemiş gelecek zamana kadar olan kısmı kaplayan bir sınırlandırma gönderimi yapmaktadır. Bunu daha çok kendisinden sonra

¹⁴⁷ Bk. Korkmaz (2003), Türkiye Türkçesi Grameri, Ankara: TDK Yay. s. 1092-1093

¹⁴⁸ “Sonra o nufteyi kan plıhtısı haline getirdik.” Kur’ân-ı Kerîm, Müminun/14.

gelen fiillerdeki [vücūda gel-e, akl -ı bâliğ ol-a] gelecek zamanı içeren istek kipinden anlamaktayız. Dolayısıyla bu zaman bağlaçları da cümleler arası bağladışıklığa katkı sağlamaktadırlar.

(107)

a: Ördek çün bunu işitdi. Bir kezden¹⁴⁹ incinüb eyitdi (DMVM: 154-41).

b: Hâl bu vech ile olucak divlerün kerleri bâtil ve amelleri kâsid olub bir yire cem' olub div gâv-pây katına geldiler. Bir kezden feryâdı figân kılub çağrıştılar (DMVM: 158-52).

c: Sahra bir kezden batac ve çökek oldı ve buyurdı ki siz bir kezden alay olun biri birinüzden ayrulmak görelüm anlar ne düzene gelürler (DMVM: 190-132).

Örnek (107) a'daki "bir kezden" bağlacı iki cümle arasında düşünsel bir işlev ile zamanda aniden oluş "birden" anlamında kullanılmıştır. Hatta bir önceki cümledeki "çün" bağlacı ile [işitir işitmez] zamanda çabukluk anlamları bakımından paralellik vardır. Örnek (107) b'de ise "Bir kezden" bağlacı zaman iletisi gönderen bir bağlaç olarak "birden" anlamında kullanılacağı gibi "hep birden" anlamında kullanılan bir İÖ olarak da kullanılmış olabilir. Örnek (108) c'de geçen "bir kezden" düşünsel işlevle zamanda aniden oluş "birden" anlamında kullanılmış. "ve" bağlacından sonra gelen ikinci cümledeki "bir kezden" İÖ ise yine "hep birden" anlamında kullanılmıştır.

(108)

Bâkî karındaşları ulu kardaşunun emrine mûti' olub hiçbir vech ile muhâlefet göstermediler. Nice müddetden sonra aralarına haset girüb nâ-sezâ igvaya uyub padişâhlık sevdası dimağlarını harâb idüb mülk taleb etmeğe başladılar (DMVM: 138-5).

Örnek (108)'da "Nice müddetden sonra" kısmi olarak düşünsel işlevde, zamanda sıralık gönderiminde bulunsa da genel olarak tahkiyeli söylemde metinsel işlev ile konu değişimine hizmet etmektedir. Çünkü önce büyük kardeşin iktidarına itâat söz konusuydu. Bu bağlacı kullandıktan sonra hal değişimi gerçekleşti. Daha önce muhalefet göstermekteyken kardeşler padişâhlık sevdasıyla mülk istemişlerdir.

¹⁴⁹ TS: bir kezden (bir gezden): Birden, hep birden. I. S.598

(109)

Andan serçe insâf idüb eyitdi: “her çend ki¹⁵⁰ kadiyye böyledür ammâ sahih budur ki ikimiz dahi Tanrı’ya şükreylemek gerekdür” (DMVM: 172-87).

Örnek (109)’da geçen “*her çend ki*” bağlacı düşünsel işlev ile zamanda genişlik iletisi veren “*her ne zaman*” anlamında kullanıldığı gibi cümleler arası semantik bağlam ilişkisi içinde “*her ne kadar*” anlamlarına da gelebilmektedir. İçinde bulunduğu cümleden önceki cümle ya da cümleler ile değil de genelde kendinden sonra gelen cümlelerle bağlaşıklık kurar.

(110)

Benüm sana bir kaç sözüüm vardır, şimdiki fırsat dur, diyeyin; yarın ki padişâhlık heybeti sende zâhir ola. Değme kez¹⁵¹ sana söz söylemeye kolay gelmeye (DMVM: 175-93)

Şu anda hazır fırsatını bulmuşken sana birkaç sözüüm vardır. Yarın ki padişahlık heybeti senge görüdüğü zaman ancak güç bela sana söz söylemek o zaman kolay gelmez.

Örnek (110)’de geçen “*değme kez*” bağlacı “*kez*” kelimesindeki sıra ve tekrar anlamının yanı sıra “*güç, zor, bin bir bela ile*” anlamlarında bir çeşit zaman bağlacı olarak kullanılmıştır. “*Değme kez*” bağlacının “*kolay gelmeye*” FÖ ile zıtlık ilişkisi içinde olması bu bağlacın “*ancak*” anlamında da bir çeşit zıtlık bağlacı olarak da kullanılabileceği düşüncesi uyanmaktadır.

(111)

Ey melik bizüm kurtılmamız Hakk Teâlâ’nun inayetine kalmışdır. Lâkin çün düşman bize kasdeyleye, bizüm halimüz ikyâdan hâli değüldür. Ya anun ile mukâbele idüb ceng idevüz yâhud önünden kaçub halâs olavuz ammâ bihamdullah **şimdiye değın** adımız bahadırılık ile çıkmışdır (DMVM: 185-119)

Örnek (111)’de “*şimdiye değın*” zaman bağlacı düşünsel işlev ile leksik semantik anlam olarak anlatıcının yaşam süresinin başlangıcından bu sözü sarf edesiye kadar ki zaman dilimine gönderme yapmaktadır. Fakat önceki cümleler ile

¹⁵⁰ TULUM, Mertol, 17. Yüzyıl Türkçesi Sözcüğü, s. 845: zf “Çendan ki, ne kadar, her kaçan ki (her ne zaman); bağl. Egerçi, eğerçiki, bâhemâki, vein, lev; istersen, ver, verçi, bâ, heme ki, vein, velen, her bar ki; çü, çün, çünki, kaçanki”

¹⁵¹ TULUM, Mertol, 17. Yüzyıl Türkçesi Sözcüğü, s.560: “güç ile bela ile bin bela ile değme gez, değme, ancak, değme bir hal ile.”

arasındaki anlamsal bağlaşıklık söz konusu olduğunda bu paragrafta kullanımı itibariyle düşmanla karşılaşma anında yapılacak olan iki şey: “bir, *cenk etmek*, iki, *kaçmak*” olduğunu belirttikten sonra “*şimdiye değin adımız bahadırlıkla çıkmışdır*” cümlesinden “*amma ve şimdiye değin*” bağlaçlarının etkisiyle önvarsayımsal olarak “*biz hayatımız boyunca asla kaçmayı düşünmedik her zaman cenk etmeyi seçtik*” anlamı çıkmaktadır. Böylelikle bu bağlaç geriye dönük bir iki cümledeki anlamı toparlayarak çıkarımda bulunmaya katkı sağlayan bir bağlaşıklık aygıtı olarak işlev görmüştür.

3.1.8. Leksik Bağlaşıklık (*lexical cohesion*)

Cook (1989: 15-17) söylemin cümleler ve yan cümleler arasındaki biçimsel bağlantılarından söz ederken bunların bağdaşıklık aygıtları (*cohesive devices*) olduğundan söz eder. Bu aygıtlar söylem bağdaşıklığını sağlayan leksik bağdaşıklık aygıtlarıdır: fiil biçimleri (*verb form*), paralelizm (*parallelism*), tekrar ve leksik zincir (*repetition and lexical chains*). McCarty (1991: 65) leksik bağdaşıklığın tutarlı bir söylemin karakteristiği ve bir metinde sözlük öğeleri arasındaki ilişki olduğunu belirtmiştir. En başta Halliday ve Hassan’ın leksik bağdaşıklık için iki modelinin [i. tekrar (*reiteration*) ve ii. kalıplaşmış eş dizimli ifade (*collocation*)] olduğundan söz etmiştir. Martin (2001: 37), leksik bağdaşıklığı açık sistem öğelerini içeren gramatikal bağdaşıklığın tamlayıcıları olarak tanımlar. Burada leksik bağdaşıklık sözcük öğelerinin tekrarı (*repetition*), eş anlamlılık (*synonymy*) ya da yakın eş anlamlılık (*near-synonymy*), alt anlamlılık (*hyponymy*), kalıplaşmış söz öbeklerini (*collocation*) içerir.

3.1.8.1. Fiil Biçimleri

Bir metnin cümlelerindeki fiil biçimleri sınırlandırılmış olabilir. Seçilen konuya, hakkındalığa ve konunun bilgi yapısına göre fiiller de şekillenir. Örneğin konu savaş ise fiiller (*savaşma, barışma, anlaşma yapma ateşkes yapma, vurma, vurulma, öl, öldürme, esir alma, alınma, yaralanma, şehit olma, gazi olma vb.*) süreçle ilgili olay ve aksiyonlarla ilgili olacaktır. Ve bu fiiller arasında bir dereceye kadar biçimsel ve anlamsal bir bağlantı bulunacaktır.

3.1.8.1.1. YSSS'deki Fiil biçimleri

Bu siyasetnâmedeki ifadeler sözcelemedir (*utterance*). Toplumsal meselelerin halledilmesi için halka okunmak için hazırlanmış kişiler arası iletişimi, düzeni sağlaması istenen bir metindir. Halliday ve Hassan'ın (1978a) toplumsal bağlam modelinde bağlam değişkenleri üç sınıflandırmayı içerir. Bunlar Deyiş (*tenor*), Alan (*field*) ve Kip (*mode*)'tir.

Tablo 12

Toplumsal Bağlam İlişkilerinde Anlam Tipleri

	“yorum gerçekliği”	“bağlamsal değişken”
KİŞİLERARASI	toplumsal gerçeklik	deyiş
DÜŞÜNSEL	(Mantıksal, doğal gerçeklik	alan Tecrübi)
METİNSEL	semiyotik gerçeklik	kip

Kişiler arası anlam toplumsal ilişkilerin (*toplumsal gerçeklik*) tesis edilmesi ile ilgilidir – Deyiş (*Tenor*). Düşünsel anlam geleneksel aktivitenin (*doğal gerçeklik*) yapısıyla ilgilidir- Alan (*field*). Metinsel anlam dış dünyaya karşıt olarak (*semiyotik gerçeklik*) metindeki bilgi akışıyla ilgilidir – Kip (Mode). (bk. Martin, 2009: 159). Bu bağlamda toplumsal bir gerçekliğin tesis edilmesi için hazırlanmış olan bu metindeki sözcelemeler Halliday ve Hassan'ın yaptığı tasnife göre deyiş kategorisi içinde değerlendirilmelidir. Belirli anlam alanı etrafında gerçekleştiğinden en başta iktidar, yönetim ve yasama ile sınırlandırılmış fiillerdir.

Süreç fiilleri (olay ve hareket):

Buradaki yasama organı olan iktidar (*sultan*), ahalinin yaşam koşullarını belirleyen kamu düzeni ve monarşik iktidarın koyduğu yasalarına uymayan suçluların suçları, iktidar mekanizmasındaki kadılar ve onların sorumlulukları, suçlulara karşı alınacak tedbirler, cezalar ile ilgili fiilleri içermektedir. Bu fiiller muhataplarına göre, girdikleri kişiler arası toplumsal gerçekliklere göre kendi içlerinde bağlaşıklık ahengi içindedirler.

Bizzat kamu düzenini kuranlar ilgili fiiller:

Sultan } tâyin ve tevliz eyle, siyasetname vermek, buyurmak, dergâh-ı muallaya bildürmek, dergâh-ı muallâyâ arz etmek

Belirli bir uygulama alanında kanun uygulayıcılarının ceza ve cezalandırma sistemi ile ilgili fiiller:

İktidar }
Mekanizmaları } ilam ve ilan olunmak, nida olunmak, tehdit etmek, bulmak,
(Kadılar) } çıkarmak, halkı tutmak, hapsedmek, mucibi ile amel etmek,
kadıya teslim etmek, hakkından gelmek (*uygulamak*), emin ve mutemet kimse olmak, icazet vermek, istisfar etmek, uğurluk olmak, kıymeti tazmin olunmak, alınmak, tevehhüm olunmak, isbat etmek, ehli örfe hüccet vermek, malum ve tahkik etmek, tazyik etmek, şer' ile sabit olmak, icra olunmak töhmet etmek, tehdit etmek, elin kesme, içmeği kesilmek, sakalın kesmek, muhkem let etmek, alına dağ etmek, bıçak sancup gezdirmek, asmak, siyasetini tehir ettirmemek, günah olmak, işkence ile ikrar etmek, işkence etmek, işkencede ihtiyat etmek, kalb'el sübut telefi nefis olmak, işkencede ölmek, davası sorulmamak,

Kamu düzenini bozanlar ile ilgili fiiller:

Suç ve Suçlular } şirret ve şenâ'at sadır olmak, eve girmek, avret ve kız çekmek, avretle dutulmak, pezevenklik etmek, adam öldürmek, öldürmek, hırsızlığı olmak, sirket ve nesb olmak, uğurluk olmak, evinde uğurluk nesne bulunmak, satın almak, kervan basmak hasarat, haramilik etmek, fitne olmak, kalb'el sübut telefi nefis olmak, yan kesme, adam bıçaklama, od komak, yanmak, maksadla etmek, hapsedilmek, muzanna ve müttehem olmak, hırsızlığı zahir olmak, sipahi taifesinden olmak, asılmaya müstehak olmak, kat'ı uzuva müstehak olmak,

Kamu düzenine uyanlar ile ilgili fiiller:

Ahali:

halkı tutmak, emin ve mutemed kimse olmak, kavli ve ittifakı olmak, musmu' olunmamak, manayı etmek, destur vermek, alayim delalet eylemek, mu'teber olmak.

Aslına bakılırsa bütün fiiller siyasetnameyi yazan/yazdırtan Yavuz Sultan Selim Han'ın sözcelemeleridir. Selim Han, dönemin toplumsal gerçekliğinin bilgi akışını sağlayan kaynak kişidir. Yine de fiillerin bağlaşıklık ahengi ile ilgili yaptığımız deyiş tasnifinde birebir sadece kendisinin yaptığı ve kendi iktidar alanına giren fiilleri sultan ile ilişkilendirdik. Bunun yanında asıl incelenmesi gereken fakat her zaman göz ardı edilen iktidar mekanizmalarına yönelik fiillerin çoğunlukta olması otoriteyi paylaşarak görevlendirmeleri yapan sultanın iktidarının uygulama safhasında suç ve suçluların belirginleştirilmesi, tespiti ve cezaların verilmesi, uygulanması ve dikkat edilecek diğer hususlar ile ilgili fiillerdir. Bu fiillerin diğer fiillere göre daha fazla olması şuna işaret eder. Bu dönemde etkin bir kamu yönetimine ve karşılaşılan, karşılaşılabilecek olan sıkıntılara karşı, kamu düzenini tesis etmek ile ilgili şerri hükümlerin de ötesinde dönemin şartlarına uygun bir şekilde akılcı tedbirler alındığı, gözetim ve denetime önem verildiği görülmektedir. Ayrıca sultanın bu fiillerle geliştirdiği bu söylem bir çeşit yoğunluklu kriminoloji söylemidir. Sultanın iktidarının ve mekanizmalarının geliştirdiği suçlulara yönelik baskıcı tedbirler, suçlulara aşırı şiddet, çeşitli uzuvlarının kesilmesi, alınlarının dağlanması, ısıtılan bıçaklarla işkence yapılması, hatta ortadan kaldırılmaları günümüz legal toplumlarının, kanunların kabul edebileceği ceza uygulamaları değildir. Tarafsızca bakıldığında on altıncı yüzyıl cezalarının oldukça şiddet içerdiği görülmektedir. Yine de bu tür cezaların uygulanıp uygulanmadığını bu metinden anlayamıyoruz.

3.1.8.1.2. AN'deki Fiil Biçimleri¹⁵²

Teolojik İktidar Bildiren Süreç fiilleri (*olay ve hareket*):

Allah	Hamd ü senâ ol perverdigâr-ı bî- hemtâya olmak <i>Şükür ve yâd etme o benzersiz rızık verene olmak</i>
Resul	salavat ve tahiyyat server-i enbiyaya, serdâr-ı asfiyâya olmak, al ü ashabına olmak [<i>Selamlar ve dualar peygamberlerin başına ve safiyet sahiplerinin önderine (Hz. Muhammed (sav)'e) olmak, arkadaşlarına olmak</i>]

Kamu düzenini kuranlar ile ilgili fiiller:

Sultan	Ferman buyurmak, padişah ile nice mu'amele etmek, akl-ı idrâkine i'timâd edüp vezir-i a'zam etmek, padişaha varmak, padişah ile mükâleme (<i>sohbet</i>) olunmak, etdüğü rey'i makbul olmak, arz ettiği umur dönememek, vebalden hıfz eylemek, beytül mal namına olan akçeyi saklamak, tevakkuf etmek, emr etmek, vâris gelmek, hazineye zabtolunmak, müdebbir sâhib-i akl ağalar ve kâtipler etmek
Lütfi Paşa,	perverde-i ni'met-i sultani olmak, hayır hah olmak, tahsil-i ma'ârif etmek, taşra çıkmak, ... vizâret inayet olunmak, mâ'rif ve tahsil-i 'ulûm etmek, taltif-i ahlak etmek, ... (makamlar), vizâret, sadâret-i 'uzmâ inâyet olunmak, 'ulamâ u şu'âra u zürefâ ile müsâhabet ve münasebet etmek, taltif-i ahlak etmek, evvel görmek, muhalif ve perişan görmek, te'lif etmek, ismini... komak, mümkün olmak, tedbir ile nizam buldurmak, nifak etmek, mağlûb-ı nisa olmamak, keyd

¹⁵² AN'de geçen tüm fiillerin bağdaşıklık analizini yapmak başlı başına bir tez olacağı için buraya aldığımız fiiller eserin sadece birinci babından alınmıştır.

İktidar	}	mekrinden emin olmak, sadr-ı a'zamlıktan fariğ olmağı evla görmek, devlet-i dünyayı fâni bilmek, cümleden el çekmek.
Mekanizmaları	}	emin ü 'âri olmak, halkın lisanından beri olmak, tama'ı-hamdan saklamak, yaramaz müsâhibden emin eylemek, lazım olmak tasaddur etmek, vizâret ile riâyet olunmak, nazar etmek, hayır dua etmek, pâdişâh ile nice mu'âmele etmek, halas etmek, fakir ü natüvân olmak, ber murad etmek, mukayyed olmak, bîmecal olmak, kendi tevâbi'ine ze'âmet vermemek, iki kılıcı bir kimseye vermemek, sehven vermek, tahvil hükmünü vermek, iki kılıcı bir mahalle kayd eylememek, sehven hata etmek, olur olmaz yere ulak emri vermemek, mühim nesne olmak, kul mazbut olmak, sadr-ı a'zam istirâde olmak, umûr-ı din ü devlete lazım olanı bi tevakkuf söylemek, devleti ta'yyib etmek, devleti dillendirecek işleri etdirmemek, def' etmek, müsadere etdirmek, teşekki olunmak, i'timâd etmek, tekdir etmek, mu'aheze eylemek, iktiza etmek, irsal etmek, hareket etmek, keff-i yed etmek, ceza tertib olunmak, tahfif eylemek, zabt-ı memalik 'asîr olmak, ırz-ı devleti şikest etmemek, 'azlden vehm etmemek, hıdmet-i na hemvâr görülmek, 'azille beyne'n nâs karîn pesend olmak, hayr ü şerr etmek, dünyada ve ahirette bulmak, salavat-ı hamseyi cemaat ile edâ etmek, Tatyib-i hatıra sa'y etmek, haram-zâdeyi halas etmeyüb hakkından gelmek, hedâya getürmek, mu'tad olmak, kudreti olmak, muhtaç olmamak, alınmak, caiz ola rüşvetten hazer eylemek,

Genel olarak YSSS ile AN'nin fiil yapıları arasında mukayese yaptığımızda Lütfi Paşa'nın fiilleri üç kelimelik dört kelimelik birleştirmelerden, daha fazla izafet tamlamalı FÖ'lerinden oluşmuştur. Fiiller güç ilişkileri göze alındığında bilhassa sultana gönderimde bulunan fillerde, özellikle “*perverde-yi ni'met-i sultani olmak, vezâret inayet olunmak*” gibi FÖ'de nezaket ve saygı iletisi verilmektedir. Olmak fiilinin yanında edilgen yapı “*olunmak*” fiilinin kullanılmasında da ayrı bir strateji vardır. Genelde söylem stratejileri içinde olumsuz ben/bizi ya da olumlu ötekiyi gizlemek için kullanılan edilgen yapı burada padişaha gösterilmek istenen hürmet ve

saygı ifadesi için kullanılmıştır. Ayrıca bu FÖ'leri oluşturulurken alıntı sözcüklerden fazlaca yararlanılmıştır.

Metinde fiillerin ortaya çıkış sırasına bakarsak tematik bir bağlaşıklık sezeriz. Öncelikle Osmanlı döneminde yazılmış kitapların büyük bir çoğunluğunda kitabın giriş kısmı Allah'a peygamberine ve onun dostlarına salat ve selam ile başlar. Arkasından dönemin padişahının methedilmesi gelir. Bu eserde de tematik giriş böyledir. Daha sonra Lütü Paşa, özgeçmişinden söz eder, risaleyi özellikle kendisinden sonra arkadaşlarının dediğı vezir veya sadrazam olacaklara yol göstermesi açısından yazacağını belirtir ve öyle yazar. Dolayısıyla fiillerin de tematik bağlaşıklık örgüsü yine bu sırayı takip eder. Fakat Allah'a peygamberine ve ashâbına gönderilen selam ve dualarda kullanılan fiillerde fail yine Lütü Paşa'nın kendisidir. Eylemi gerçekleştiren kişi odur. Bu eylemlerin alıcısı kutsal kimliklerdir. Gönderici ise yine risâlenin gerçek müellifi Lütü Paşa'dır. Kendi otobiyografik söylemini ifade ettiğı kısımlarda işi gerçekleştiren kendisidir ama alıcı ise kitabı okuma ihtimali olan herkeştir. Ayrıca Lütü Paşa'nın tematik bağlamda (*hile ile makamdan etmek*) birbirini takip eden cümlelerde kullandığı bu fiiller: “*nifak etmek, mağlûb-ı nisa olmamak, keyd mekrinden emin olmak, sadr-ı a'zamlıktan fariğ olmağı evla görmek, devlet-i dünyayı fâni bilmek, cümleden el çekmek*” kendine göre iç dünyasında yaşadığı sadrazamlıktan hile ve iftira ile alınmasının haksızlığını ortaya koyan kanıtlarla ilgili fiillerdir. “*Nifak etmek*” fiili ile fitne olan, kendisini görevden almak isteyen güç sahiplerine gönderimde bulunur, “*mağlubu nisa olmamak*” kendisine kurulan kadın tuzağı ya da iftirasının reddi içerir. “*keydi mekrinden emin olmak*” bu hile ve tuzakları yapan kişileri bildiğine ve böyle bir durumla karşılaşacak olanların bilmemesi gerekliliğine gönderimde bulunur. Akabinde dünyaya değer vermediğini belirtmek ve devlette en yüksek makam olan sadrazamlık(*başbakanlık*)tan istifa etmeyi bu iftiraları yapmasa da uygun bulur. Aslında burada bu fiillerle vermek istediğı mesaj kendisi için makamların öneminin olmaması, önemli olanın makamın değil, devletin ırzı olduğudur. Günümüzle kıyaslırsak iktidar savaşlarının pek de farklı yöntemlerle gerçekleştirilmediğini hatta ve hatta söylemler de bile benzerliklerin olduğunu görebiliriz.

“*Perverde (rızk veren) ni'met-i sultani*” sıfatını köken olarak önce Tanrı sonra sultan için kullanması ve bu sıfatı +olmak yardımcı fiiliyle birleştirmesi bir bakıma

sultanın devlet kademesinde görevlendirmesiyle evine götüreceği rızkların, nimetlerin sebebi olarak görmesinden kaynaklanır. Zahiri bir İslami bakış açısıyla mesele yaklaşılacak olursa bir çeşit şirke girme kaygısını hissetmemiş olacak ki söyleminin seçme ekseninde bu birleşik fiile yer vermiştir.

İktidar mekanizmalarına yönelik kullanılan fiillere gelince, bu fiiller daha çok devlet yönetiminde vezir veya sadrazamların dikkat etmesi gereken durumlardaki süreç fiilleridir. Tematik olarak birbiriyle bağlaşıklık gösterirler.

3.1.8.1.3. DMVM'deki Fiil Biçimleri¹⁵³

DMVM'ün dil bilimsel olarak alıcısı o dönemin ve sonra gelecek olanların okuma yazma bilen insanları olduğu için fiillerin seçiminde bu insanları etkilemek ve eserin okunurluğunu arttırmak için diğer siyasetnamelere göre estetik bir kaygı güdüldüğü görülmektedir.

Teolojik İktidar Bildiren Süreç Filleri (*olay ve hareket*):

Allah

Hamd-u senâ'lar ol Hallâk'a ø [olsun] ki, şükürü sipâs ol Rezzâk'a ø [olsun] ki, zikr-i şevkinden maşrık şulesi şevk virmek, yaratılmak, emr itmek, emr eylemek, kelâmı kadiminde buyurmak, Hitâb-ı izzet gelmek, afv eyleyüb geri padişahlığını virmek, ezeli ezelde olmak, delâlet itmek,

Resul¹⁵⁴

dürüvdü ¹⁵⁵ tahiyyât [ol mefhar-ı mevcûdât ve hâce-i arasa Muhammede'n Mustafa'nun âlî ve şerîf ravzasın]+a olmak¹, rahmet [anun âlî ve ashâbu ve ehline ve anı candan sevenler]+e olmak¹, Öğüt almak², hükmüne mûti' ve emrine ferman ol², uluğlığına mağrur olmak² asaf sözine [dahi] iltifat itmez olmak², balıkçı şakirdi olmak³, dam altında durmak³, başına işe²[burada etkilenen kişi], özi

¹⁵³ Eserin oylumu bakımından varak sayısı en fazla olan DMVM'deki tüm fiilleri incelemek de ayrıca bir tez konusu olacağından, sadece eserin birinci babında geçen fiiller analiz edilmiştir. Ayrıca fillerin tamlamalı birleşik yapıları neredeyse cümleleri oluşturan bütünlerin büyük bir çoğunluğunun bu FÖ'lerinden oluşması fiillerin kapsamını genişletmiştir.

¹⁵⁴ Resul¹: Hz. Muhammed (sav), Resul²: Hz. Süleyman (as). Resul³: Tüm peygamberler

¹⁵⁵ "Dürüvdü" diye aktarılmış olan kelimenin cümlelerin semantik bağlamıyla da uyumlu olan, selam, kelim ve dua anlamlarına gelen "dürüd" olması gerekir (bk. Tulum, 2011: 626).

güymek², münkesirü'l-hal olub tedarrü' ve zari kılmak² hali [buna] irmek², suçunu bilmek², tevbe ve istiğfar eyle², [saltanat]ı peygamberlere deymek³, [ø_i] padişâhlar üstine düşmek, sünnet yerine gelmek¹,

Kamu düzeni kurmak ile ilgili fiiller:

Sultan¹

Sultan²

¹⁵⁶Sultan³

meselleri dutmak², vilâyet beği olmak², vilâyet saklama², padişâhlık hakkın yerine getürmek², Kur'ân ve hadîs hükmini bilme², geçmiş halîfeler ve adil padişâhlar kanunundan habir olma², orundulanmak², inayetine mahzar olmak², vilâyet tutmak², a'san ol², bakî ve ömrü devlet öğüş (üküş =çok) olmak¹, hoş gelmek¹, amel itmek¹, eyü adı ve gökcek hüsi bâkî ve pâyende kalmak¹, izzeti ve saltanatı artmak¹, vasiyet eylemek³, fevt olmak³, padişâh olmak³, sem'ine[...] yetişmek³, tedbirde müttelik egleyüb hiyanet töhmet nazarı ile nazar eyleye³, tefekkür bahrine dalmak³, ey'i savabgörmek³, çıkub aharr yire varmak³, sakin olmak³, emn üzere ol³, cirk şübhesi kalmamak³, muhabbet bünyâdına hâlel gelme³ padişâh sem'ine [lâbüdd] yetişmek³ kelime-i hikmetten behre almamak³ Padişâh habbinda sâkit olmak³, meşveret itmek³ İcâzet verilmek³, nasihatı padişâh huzurunda olmak, Ø_i تنها yerde olmamak, şübhesi zail ol³, vezîr kelimâtına muvâfık haber göndermek³, cem'î ayan-ı devlet ve erkân-ı saltanat yerlü yerine geçmek³, makarr saltanatına cülus it³, aklu kiyâset ve fikrî ferâset kimesneler cem' itmek, hitâb itmek³, söylenmek, davaya mâni aşık nisan gözikmek, hikmet emir ve nasihat engin söz söylemek buyurmak³, hafif olmak², maslahat-ı uzma hakkından gelmek², israf sığmamak³, lazımdır ki teemmül-i bisyar ve endişe-i savab kılmamak³ bir maslahat emr eylemek, izzetinden düşmek, nedâmet ve peşimanlık hâsıl olmak, nasihat dinleyüb kabul eylemek², yüz döndürmek², nasihat kabul kılmayacak olmak², itidal-i mizac bozulub tabib-i hazıka muhtac olmak², öğüt al², başı zâhir ol⁴, vilâyet halkından adam almak⁴, helâk itmek⁴, beynisini

¹⁵⁶ Üç ayrı sultan tasnifi Sultan¹: Dönemin gerçek sultanı Kanuni Sultan Süleyman'a gönderme yapar, Sultan²: Sultan kaplamına giren tüm monarşik iktidarlara gönderimde bulunur. Sultan³: Hikâyede anlatılan mücerret sultan(Melik Şirvan) , Sultan⁴: Şâh-ı Dehhak Sultan⁵: Behram

yılanlara yidürmek⁴, zalim katına iletmek, kapusuna var⁴, kavli işitmek⁴, Özi güyinüb eyitmek⁴, bağışlamak⁴, semine değmek⁴ āzim hoş gelmek⁴, buyurmak⁴, muhakkak ve mükarrer ol³: Duavenet tekellüf itmek, su'al cevâb fasl olmak, endişe gözün safası malûm olmak, cem'î âleme ziya vir², tuluğ eylemek², padişâh hükmi üzere olmak², şikâra (ava) çıkmak⁵, şikâra mecâl olmamak⁵, bir karye yire dişmek⁵, evine inmek⁵, yanlış nazarı olmak⁵, kanaat itmek⁵ essi olmak, def'i gam eylemek⁵, temâşa-i nazara kâni' olmak⁵, canı dilden aşığı bi karar olmak⁵, karar eylemek⁵, tahta varmak⁵, ağırlamak⁵, karye katulmak⁵, sahibine bağışlamak⁵ (hediye etmek) akdü nikâh kılub saraya götürmek⁵, taa'ccüb itmek⁵, canı [az kaldı ki] çıkmak⁵, köy berat etmek⁵, halefler hâzır itmek⁵ bir kızı kayın itmek⁵ (gelin etmek), izzet ve ikrâm ile saraya götürmek⁵, padişâh hatırına muvâfık ve veran itmek⁵, padişâhlık işi ayakda kalmamak², ata ve ecdadı tavrın terk etmek², geçmiş ayini terk idüb hurde sözine uymamak², sonı ziyana varmak² padişâhlık benyadına hâlel gelmemek², nesâih eğleyüb da'nalık hakkın yirine götürmek,

İktidar

Mekanizmalar¹⁵⁷

Ehl-i rey olmak, emrine mûti' olmak, muhalefet göstermek, haset girmek, nâ-sezâ ıgvaya uymak, padişâhlık sevdası dimağlarını harâb itmek, mülk taleb etmeğe başlamak, fikr eyle, cirk şübhesi kalmaya, muhabbet bünyâdına haberdâr olmak, melikzâde katına gelmek, eyitmek, gitmek, tedarüki kılmak, nasihati haturumuza nakş itmek, mütenassih olmak, saadet-i dareyn hâsıl itmek, hayır dua olunmak, hasret ve firkat ile terk itmek, lütfü mürüvvet buyurmak, dünya ve âhiret ahvalimize münasib nasihati pür fâsihat buyurmak, sözleri dinleyüb kelimâtların red eylemeği revâ görmeyüb durmak, padişâh huzuruna varmak, bu diyardan gitmeli olmak, bu halkun nasihat taleb itdüklerin diyüb icazed murat idinmek, kalkub gitmek, halka nasihat it, padişâhlığın zemm itmek, mesavini âlem ağzına

¹⁵⁷ (ulu beyler, kethüdalar, ekâbir, melikzade, ulular, vezir).

bırakmak, kendü faziletin izhâr it, tercih kılmak, da'vasında yalan itmek, ilerü gelmek, padişâha duayı devlet ve senâyı riflet eda itmek, sormayınca söylememek, işi buyurmayınca bitirmemek, nesâihi meknuneden ¹⁵⁸[bir mikdar] beyan olunmak, nokta-i kalb ve icab-ı selb eylemek, [nasiyhat] engelülük sevmez, yoldan gubarı götür, [esrâr-ı Rabbani ala vech-ül hakiyka] keşf eylemek, kabul eylemek, yumuşaklık yönünden söze başlamak, hile ve hud'a kullanmak, zahire itaat [ø_i], batına huluf etmek_i, istima olunmak, maslahat ve hizmet üzere olmak, emin ve mutemed[ø_i], ehl ray ve ahir endiş [ø_i] ve raiyet perver ve mazlum nevaz [ø_i] insaf bulunmak_i, sâbiti kadem olmak, olur olmaz kimesnenün batıl sözine inanub hakkı safıhden çıkmak, pendü ve nesâyihî işidüb canı dil ile savab görüb eyitmek, Hakk sözi işüdüb i'raz eylemek, telatef ve ihsânlar buyırub nevâhat kılmak

Kadı Fadlullah ¹⁵⁹

kitâbda derc eyle, Kadri'ül [3] imkân muvâfık ibarat ve meselleri getürüb zikr eyle, dile, Türki dil ile şerh itmek,

¹⁶⁰Toplumsal hayat,

Diğerleri ve nesneler

Alem-i Kevn ü fesâdı görüb tefekkür ve endişe eylemek vâki ol, teferrüc ¹⁶¹ eylediler, nice dirilmek, yazılmak, Mütalâa olunmak, kitaba uğra, bilmek, tevbe kılmak, tevbe saklamak, fâidesi havasu avâma amm ve şâmil olmak, gözine [.....] müzeyyen ve mergub olmak, Mütaalâ kılmak, ağızları dadı gitmemek, mütelezzîz ve behremend olmak, hased rencine düşmek, vücūd bulma, Düsturü'l-Mülk diyü ad virilmek, rûzigâr-i mütezayid ve devlet-i mütesaid ve irtifa-i memâlik ve imtina-i mehalik olmak, muvâfık gelmek, dü cihâmı hâsıl olmak, emnü eman icrâ olmak, padişâh-ı huviyn hulanmak, kanda kalmak, kaza nâzil olmak, redde mecâl olmamak,

¹⁵⁸ [gizli nasihatlerden]

¹⁵⁹ (kendisi/müellif).

¹⁶⁰ (halk, ukala, havas rûzigâr ehli, raiyet).

¹⁶¹ Gezintiye çıkıp rahatlama, ferahlama. (bk. Devellioğlu:1057)

tedbirsüz olmak, emr yerine varmak, aytmak, bilmek, ef'alümüz ekvalümüzde hayrı arturmak, azab bizi tutmak, kat'î mümkün olmamak, ciddü cehdi olunmak, uhuvvet bendü bâğı kesilmek olmak, vâki ol, zulm-i hakin başına saçmak feryadu figan itmek, çağırmaq, ne sebep olmak, üç nefer kişi bir defadan alınmak, ihtiyar kılmak, iletmek, gözi dokınmak, ülfet ve muvafakat sevgüsü deprenmek, dilemek, ciger köşesinin elin almak, selamate çıkmak, ileri gelüb gözükme, görmek, başın aşğa eylemek, hasret yaşı akıtmak, bilmemek, nic'e itmek, karındaşdan kesilmek, bir ere varmak, teskin-i kalem [.....] deva kılmak, ata, ana ve kardeş bulmak, sevgüsün bırakmak, demek, zindandan taşra gelmek, karındaşına maile ile olmak, asıl söz söylemek, gitmek, yâdigar kalmak, , muhakkak ve mükarrer ol, hak teatin komak, şeytana uymak, şule virmek, perakende olmak, nimet götürmek, konuklamak, hizmetde kusur kıl, İltifat itmek, mükedderül hal olmak, izhar etmemek, süd virmek, südü kesilmek, bereket kesilmek, bu diyardan gitmek, padişâh sâyesine varmak, eyle itmek, nimet kal, görölmege mecal olmak, sarf olunmak, konuk ağırlamak, konıcağın gönlücegi ki hoş olmak, hayır dua kılmak, sözün kabul idüb buyırmak, nüzlü nimetleri yarag itmek, konuk önüne götürmek, hâzır itmek, tagzim itmek, telzef bir ile zevkü sohbeta meşgul olmak, gelüb yar-ı müsacib olmak, gillesi kızmak, mahbube istemek, karsusuna varub oturmak, özr dilemek, ziyan eylemek, atası emrine mûti' olmak, şah [Behram] katına varmak, dünki güneş cimşid tahtına çıkmak, sabah olmak, girü gelmek, tavarun emcigi süd ile mâla mâl olmak kab kacak kalmamak, süd ile tolmak, bereket gelmek, vakaya uğramak, hikâyet buyurmak, vatan dutmak, gezmek, bulamamak, ırakdan koyun kolaylamak, fırsat bulamamak, çevre yana yügürmek, zahmet ve meşakkat çekmek, acıkmak, giceye yakın olmak, süriden giri kalmak, görmek, sevinmek, mürde canına hayat gelmek, kasd eylemek, bela damına giriftar olmak, halas eylemek, hizmet ve temellük göstermek, kerem

lütuf itmek, çirkin huyunu terk itmek, korkutmak, dahl eylemek, armağan olmak, gıda eylemek, türkiler çağırarak, avazesin dinlemek, iştahları artmak, eline girmek, mağrur olmak, (^{türkü})çağırmağa ruhsat bulmak, dağ ve taş yankulanmak, Desti cevâb eline almak, zevkinden başın salmak, üstüne yetişmek, kurtarabilmek, başını dizi üzerine koyub göğsin geçirmek, evsan olmak, inanmak, aç kalmak, arladub fursatıyla virmek, mahrûm kalmak, telef it, elinden âciz kalmak, gelüb görmek, gaflet uykusuna düşmüş yatmak, deligi bergitmek, belâ damına giriftar eylemek, döğmek, ölüm haline varmak, bi hoş olmak, kendüzin ölüre urmak, çekmek, taşra atmak, yatmak, öni gelip kalkmak, konşılığından rahat kalmamak, yüzi yere urub selâm ve dua kılmak, hale girmek, belasına uğramak, sormamak, melâlet götürmek, sıhhat ile yetişmek, arzu itmek, zahmetim rahmete dönmek, şâd gelmek, şâdi götürmek, müşerref olmak, arz etmek, şikâra çıkmak, ele girmek, öğününe getirmek, zahmet olmak, uydurmak, katuna getmek, öğin olmak, maslahat görmek, ile iler gelmek, durmak, yük indirmek, yerinden depretmek, zebun olmak, öldürmek, belâdan kurtulmak, çağlayub akmak, rüzgarumuz geçürmek, Yularun çakal eline virmek, yola girmek, yolu esenliğe almak, götürmek (taşımak), sıçramak, binmek, maslahat görmek, ile iler gelmek, durmak, yük indirmek, yerinden depretmek, zebun olmak, öldürmek, belâdan kurtulmak, çağlayub akmak, rüzgarumuz geçürmek, yularun çakal eline virmek, yola girmek, yolu esenliğe almak, götürmek (taşımak), sıçramak, binmek, saltanat tahtına geçmek, elinle belâ çengeline asılmak, merk damına düşmek, dimağı muattar eylemek, devşirmek, mukim olmak, günü yarına koymek, fasid hayâller arz olmak, alub gelmek, Külli mevani'den fariğ olmak, huzur eylemek, ele girmek, giriye dönmek, yol korumak, belâ vermek, başdan çıkarmak, fâidelenmek, kendüzünden ayırmamak, okuyıvmek, haturuma gelmek, zahmet arzı olmak, fikr eyleyüb şükreylemek, yeğ bilmek,

te'cil itmek, yar olmak, rahatlık ola, ağırnak, pâre pâre eylemek, tamir eylemek, kelimâtı tayibe cem'î afaka müntesir olmak

Güç ve iktidar ilişkilerine göre semantik boyutta tasnif ettiğimiz fiillerin büyük bir çoğunluğu gramatik boyutta İslam kültürünün etkisiyle Arapça ve Farsçadan alınmış isim ve sıfatların tamlamalı öbekler oluşturarak yardımcı fiillere (*itme, eylemek, kılmak, olmak*) eklenmesi ile oluşturulmuştur. Bu birleşik fiillerin dönemin kültürel, toplumsal ve siyasi yapısı içerisinde kazandığı anlamların görünür kılınması için kendinden önce gelen İÖ ve FÖ ile birlikte tasnife dâhil edilmiştir. Ayrıca fiilimsilerden oluşmuş birleşik fiillere de eserde çokça yer verilmiştir. Bunların dışında kazandıkları mecaz ve soyut anlam ilişkileri içinde deyimleşmiş birleşik FÖ'lerine de tesadüf edilmiştir.

Yarattıkları üzerinde mutlak iktidar ve güç sahibi olan Allah'ı anmak ve yüceltmek için her kitabın girişindeki fiillere benzer fiiller kullanılmıştır. Bu fiiller genellikle “*şükür ve hamd*” isimlerinin öbeleşerek oluşturdukları İÖ'lerle birlikte “*olmak*” yardımcı fiiline eklenmesiyle oluşmuştur. Şükredilen Allah'ın vasıfları ise Hallak (*yaratıcı*) ve Rezzak (*rızk veren*)'tır. AN'de de Allah'a şükür edilen ve onun anıldığı fiiller de perverdigâr (*rızk veren*) ismiyle birlikte olmak yardımcı fiilinin kullanılması bir kültürel bir yazma geleneğini ortaya koyar. Burada tasnife dâhil ettiğimiz fiillerden biri de “*yaratılmak*” fiilidir. Söylem stratejileri açısından kültürel ve ideolojik olarak bu fiilin semantik olarak kullanım amacını ortaya koymak gerekir.

(113)

Celle celâlühü ve amme nevalühü ve dürüvdü tahiyât ol mefhar-ı mevcûdât ve hâce-i arasat Muhammede'n Mustafa'nun alî ve serîf ravzâsına olsun ki rıdvân uçmak bâğçelerin anun bir katre dürriyetim ile dûzer ve hezarân rahmet anun âlî ve ashâbu ve ehline ve anı candan sevenlere olsun ki pâk-u güzidelerdür ve ba'de bilmek gerekdir ki andan berü Âdem peygamber aleyisselâm yaradıldı (DMVM: 137-1).

Görüleceği üzere burada “*yaratıldı*” fiilinin faili/kılıcı Allah’tır. Buna inanan eserlerini dahi Allaha şükür ve O’nu anmalarla O’na saygısını, O’na verdiği önemi ortaya koymaya çalışan bir İslami gelenekten gelen yazarlar neden burada kılıcı özneyi erozyona uğratmıştır? Edilgen yapıyı öznenin sürgün alanı olarak belirten Karabulut,¹⁶² edilgenlik için “*Edilgenlik genel anlamıyla bir özne- nesne – yüklem ilişkisine (karşıtlığına) dayanmaktadır. Yani söz diziminde önemli olan unsur hangisiyse o ön plana çıkarılır. Eğer bir konuşmada işi yapan/eden önemli değil de yüklem yaptığı eylemden etkilenen varlık daha önemliyse o, ön plana çıkarılır.*” (2011: 15). Yine Karabulut edilgenliğin sentaktik boyutunu şöyle açıklar: “*Özne (fail/kılıcı) tarafından boşaltılan yer, derin yapının nesnesi tarafından doldurulur.*” (2011: 20).

Bu bağlamda burada savunmak istediğimiz şey, “*yaratılmak*” fiilindeki edilgenlik yaratma fiilinin kılıcısının (*Allah’ın*) özne pozisyonundan çıkarılması, belirginliğini yitirmesi söz konusudur. Buradaki devam eden cümlelerde belirtilmek istenen, “*yaratıldı*” fiilinin nesnesi olmasıyla en son cümleye konu olan Hz. Âdem, anlatılan konu itibarıyla amaçlılık açısından daha önemlidir. Bu cümlelerde üslup açısından nesne konumundaki Hz. Âdem öncelendiği için edilgen yapı kullanıldığını düşünmekteyiz. Ayrıca ikinci olarak failin/kılıcının fiilinin burada inkârı söz konusu olmadığına ya da olumlu kimlik sunumunun gizlenmesi stratejisi güdülmeyeceğine göre, burada fail/kılıcı zihinde hala etkindir. O halde bu durum yaratma eylemine nesne olması itibarıyla Hz. Âdem için bir lütuftur. Bu lütfun, yeniden var etmenin edilgen yapı ile dile getirilmesi bir saygı sunumu olarak da düşünülebilir. Son tahlilde Kur’an’ın üslubunda da insanın yaratılmasından bahsedilirken edilgen yapı kullanılmıştır¹⁶³. Bu durum da kendisi de bir kadı olan Fadlullah’ın aynı fiil biçimini kullandığına Kuran’ geleneğine (*aykırı değil*) uygun fiil seçimi yaptığına delalet eder.

¹⁶² Edilgen yapıların Türkçe ve dünya dillerinde dilbilimsel görünümü için bk. Ferhat Karabulut, (2011), *Türk ve Dünya Dillerinde Edilgen Yapı Tipolojisi*, Ankara: Grafiker Yay.

¹⁶³ “Öyleyse insan neden yaratıldığına bir baksın. Fişkırp çıkan bir sudan yaratıldı.” (Diyanet, 86. Sure Tarık, Ayet:4-5 s.591), “ Şüphesiz insan çok hırslı ve sabırsız olarak yaratılmıştır.” (Diyanet, 70. Sure, Mearic, Ayet:19 s.569) diğer tüm meallerde de (Hamdi Yazır, Basri Çantay, Ali Bulaç, Muhammed Esed, Suat Yıldırım, Celal Yıldırım, Süleyman Ateş, Yaşar Nuri Öztürk) bu fiil, “*yaratılmıştır*” aynı şekilde edilgen olarak çevrilmiştir.

Allah ile ilgili olan diğer fiiller “*emr itmek, emr eylemek, kelâmı kadiminde buyurmak, hitâb-ı izzet gelmek (yüce hitap gelmek), buyurmak*”, onun iktidarını kâinattaki otorite, hegemonya ilişkilerinin “*söylemek, demek*” fiillerinin iktidar söylemindeki ifade ediş biçimleridir. “*Emr eylemek*” birleşik fiili günümüzde kullanımdan düşmüştür. “*hitâb-ı izzet gelmek*” metaforik sanatlı bir kullanım olduğundan deyimleşmiş birleşik fiil kategorisine girebilir. Bu fiillerin her ikisinin de aynı anlamda değiştirilerek kullanılması sözcüksel bağlaşıklığına katkı sağlamıştır.

Öyle anlaşılıyor ki incelediğimiz siyasetnamelerdeki Resule (*elçi*) gönderimde bulunan fiilleri üç kategoride toplamıştık. Bunlar i. Hz Muhammed, ii. Tüm Peygamberler, iii. Hz. Süleyman, şeklinde tasnif edilmişti. Resul¹ ile ilgili olan övgü ve selam anlamları içeren fiiller de [İÖ + a olmak] biçiminde karşımıza çıkmaktadır: “*durūd u tahiyyât [ol mefhar-ı mevcûdât ve hâce-i arasa Muhammede’n Mustafa’nun âlî ve şerîf ravzasın]+a olmak, rahmet [anun âlî ve ashâbu ve ehlin+e ve anı candan sevenler]+e olmak*”. Resul² ile ilgili olarak geçen “*Öğüt almak², hükmüne mâti’ ve emrine ferman ol²*” birleşik fiillerinde Hz. Süleyman sadece zihnimizde kavramsal olarak vardır. Tematik olarak öğüdü veren kişi ve diğer canlıları yargılarına itaat ettiren, emirlerine uydurtan kişi olarak vardır. Ama bu fiiller yüzey yapıda nesnelere (*hor karıncadan canavara ve tüm yer ve gök arasında yaratılmış olanlar*) yönelik kullanılsalar da derin yapıda asıl öne çıkartılmak istenen Hz. Süleyman’ın belirtilen özellikleridir. Ayrıca Hz Süleyman ile doğrudan ilintili fiiller de vardır. Anlatılan konu bağlamında birbirini izleyen ve birbirine anlam bağı olan, dereceli olarak gelişen bu fiiller “*uluglığına mağrur olmak² asaf sözine [dahi] iltifat immez olmak², balıkçı şakirdi olmak², dam altında durmak², başına işe²[burada etkilenen kişi], özi güyinmek³ münkesirü’l-hal olub tedarrü’ ve zâri kılmak² hali [buna] irmek³, suçunu bilmek³, tevbe ve istiğfar eyle²* iktidarı ve gücüyle fazlaca gururlanan bir peygambere verilen dersi anlatan hikâyenin olay örgüsünü oluşturmaktadır.

Şüphesiz “*iktidar, güç ve yönetimin, hâkimiyetin*” Allah’tan sonra yeryüzünde öncelikle peygamberlere geçmesini belirten fiillerden birisi olan “[*saltanat*] peygamberlere deymek³” fiiliyle tüm peygamberlere gönderimde bulunulmuştur.

Bu eserde sultana gönderimde bulunan fiiller diğer iktidar mekanizmalarına gönderimde bulunan fiillere göre nicelik açısından fazladır. Bunun öncelikli sebebi kitabın yazılış amaçlarından biri, dönemin sultanına yönetim ile ilgili öğütler vermektir. Özellikle bu durumu alıcı konumundaki sultana gönderimde bulunan “*meselleri dutmak*” fiilinden anlıyoruz. Bu dutmak fiili öncelikle siyasetname anlatılan atasözlerini akılda tutmak anlamını içerdiği gibi ikincil olarak bu siyasetnameden aldığı öğütleri yaşamında uygulamak anlamını da içermektedir.

Öncelikle Kadı Fadlullah’ın fiziksel dış bağlama yani gerçek dünyadaki gerçek sultan Kanuni Sultan Süleyman’a kitabın okunması konusunda övgülerini almak ve padişahın kitaptan faydalanmasını sağlamak amacıyla kullandığı fiiller de vardır. Bunlar: “*bakî ve ömrü devlet öğüş (üküş = çok) olmak¹, hoş gelmek¹, amel itmek¹, eyü adı ve gökçek hüsi bâkî ve pâyende kalmak¹, izzeti ve saltanatı artmak¹*” gibi fiillerdir.

Ülke yönetiminde dikkat edilmesi gereken öğütleri içeren fiiller dikkat çekmektedir. Bunlar: “*vilâyet beği olmak², vilâyet saklama², padişâhlık hakkın yirine getürmek², Kur’ân ve hadîs hükmini bilmek², geçmiş halîfeler ve adil padişâhlar kanunundan habir olma², orundulanmak (makam ver yer sahibi olunmak)², inâyetine mahzar olmak², vilâyet tutmak², nasihat dinleyüb kabul eylemek², yüz döndürmek², nasihat kabul kılmayacak olmak², itidal-i mizac bozulub tabib-i hazîka (psikiyatriste) muhtac olmak² öğüt al, a’san ol², bakî ve ömrü devlet öğüş (üküş = çok) olmak, padişâhlık işi ayakda kalmamak², ata ve ecdadı tavrın terk etmek², geçmiş ayini terk idiüb hurde sözine uymamak², sonu ziyana varmak² padişâhlık benyadına halel gelmemek², nesâih eğleyüb da’nalık hakkın yirine götürmek ”, *dir*. Bu fiiller pek çoğu monarşik iktidarın devamı için sultanın uyması gereken öğütlerle ilgili tespitleri içeren fiillerdir. Bu fiillerden ilginç olanlardan biri de dönemin padişahının karakterinin bozulacağına, ruhen hasta olup bir psikiyatriste ihtiyacı olabileceğini anlatan bu fiilin çeşitli tıp alanlarında kullanılan terimlerle dönemin iktidar ve psikoloji ilminin ilişkisini ortaya koyması açısından önemlidir. Özellikle “*pâdişâhlık işi ayakda kalmamak², ata ve ecdadı tavrın terk etmek², geçmiş ayini terk idiüb hurde sözine uymamak², sonu ziyana varmak² padişâhlık benyadına halel gelmemek*” gibi fiillerin geçtiği cümlelerde sultanın devlet geleneğine uyması gerektiğini, yeni yol ve yöntemlere çok fazla rağbet etmemesi gerektiğini anlatan bu*

fiiller arasındaki amaçlılığın başlama, oluş, süreç ve bitiş silsilesi açısından mantıksal bir bağlaşıklık ilişkisi söz konusudur.

Siyasetnamede geçen tahkiyeli söylemlerde bahis mevzu olan *Sultan*³: *Melik Şirvân*, *Sultan*⁴: *Şâh-ı Dehhak*, *Sultan*⁵: Behram ile ilgili olay örgüsünü takip eden fiiller arasındaki bağlaşıklık kendilerine verilen olumlu olumsuz kimliklere uygun bir şekilde kullanılmışlardır. Bu fiillerde sultanların sadece saray ve bürokratik hayatlarını düzenleyen fiillerin değil, aynı zamanda onların toplumsal ve kültürel alanlarda o yüzyıllara ait yaşanmışlıklarını yazarın zihin haritasına göre tanımlayan fiiller kullanılmıştır. Özellikle bunlara en çarpıcı örnek olabilecek bir fiil “*bir kızı kayın etmek*¹⁶⁴ (*gelin etmek*),” kayın kelimesi arkaik bir kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. ET’deki söz içi d>y değişimini bildiğimizden bu kelimenin kadın kelimesi olduğunu biliyoruz. Bu yüzyılda bu değişimin kullanımı buradaki cümleye baktığımızda bir kızı kadın etmek anlamı çıksa da önceki cümlelerin bağlamından çıkan kültürel anlam bu fiilin saraya evlenmek için götürülmek üzere olan bir kızın gelin edilmesi anlamı keşfedilmektedir. Dolayısıyla bu metinde sultan ile ilgili kullanılan fiiller tarihsel dönemin toplumsal ve kültürel belleğine tanıklık etmektedir.

DMVM’te AN’ye göre sistemli bir iktidar hiyerarşisi yoktur. Metinde geçen sosyokültürel bilgi, fiziksel dış bağlama gerçekliğe dayanmaz. Kurgusaldır. Bu yüzden iktidar mekanizmalarında geçen fiiller metin içi bağlamlardaki kurgusal bilgi ve muhtemel olaylara gönderimde bulunmaktadır. Fiillerin muhatapları belirli ideolojik gruplar tarafından ifade edilirler ve diğer grupları etkilerler ya da bu gruplar fiillerden etkilenirler. Orta çağın toplumsal belleğinde Allah’tan sonra mutlak ve itaat edilmesi gerçek otorite Sultan’dır. Sultanın da ülke işlerini gördüğü icracısı vezirleridir. İş böyle olunca sultan ve icracıları bir ideolojik grup durumundadırlar. Diğer ideolojik grup ise bir alt anlatıcı olan Melikzade’dır. Yani sultanın tahtına, iktidarına karşıt öteki gruptur. Dönemin toplumsal gerçekliği kurgusal da olsa semantik olarak bu fiillere yansımıştır: “*emrine mûti’ olmak, muhalefet göstermek,*

¹⁶⁴ Ev sâhibini dostları ile götürdüb ağırlayub ve bu karyeye nice kayra dahi katulub ev sâhibine bağışlaya ve kızını akdû nikâh kılub saraya götürür. Çün sabah oldı. Çopan girü geldi. Eydur gice süd virmeğen tavarun emciği süd ile mâla mâl olmuş ki kab kacak kalmadı. Süd ile tolmaya didi. Kızı girü eydur, aceb değıldür. Padişâhun girü ben nazarı oldı. Davarımıza bereket geldi didi. Behram kızın bu sözine taa’ccüb idüb tahtına varınca canı az kaldı ki çıka. Çün tahtına vardı. Buyurdı. Ol köyi ve dahi köyleri ev sâhibine berat idüb halefler hâzır idüb dostları ile ağırladı. Bu kızı kayın idüb izzet ve ikrâm ile saraya götürdiler.

haset girmek, nâ-sezâ ıgvaya (yakışksız ayartma) uymak, padişahlık sevdası dimağlarını harâb etmek, mülk taleb etmeğe başlamak, padişâhlığın zemm etmek, mesavini (kötülüğünü) âlem ağzına bırakmak, kendü faziletin izhâr it, tercih kılmak, da'vasında yalan etmek,". Görüleceği üzere iktidar mekanizmaları, iki ideolojik grup arasında geçen olay modellerine uygun fiiller aynı anlam alanı içinde sözlüksel bağlaşıklığa da katkı sağlamaktadırlar.

Bu dönemde vezirlerin padişaha karşı yükümlülüklerini, halka yönelik görevlerini bildiren fiiller: “*tedarüki kılmak, nasihati haturumuza nakş etmek, mütenassih olmak, saadet-i dareyn hâsil etmek, hayır dua olunmak, , lütfü müriüvvet buyurmak, dünya ve âhiret ahvâlimize, münasib nasihati pür fâsihat buyurmak, sözleri dinleyüb kelimâtların red eylemeği revâ görmeyüb durmak, padişâh huzuruna varmak, bu diyardan gitmeli olmak, bu halkun nasihat taleb itdüklerin diyüb icazed murat idinmek, kalkub gitmek halka nasihat etmek, sormayınca söylememek, işi buyurmayınca bitirmemek, nesâihi meknuneden [bir mikdar] beyan olunmak, nokta-i kalb ve icab-ı selb eylemek, yoldan gubarı götürmek, [esrâr-ı Rabbani ala vech-ül hakiyka] keşf eylemek, kabul eylemek, yumuşaklık yönünden söze başlamak, hile ve hud'a kullanmak, zahire itaat [ø_i], batına huluf etmek, istima olunmak, maslahat ve hizmet üzere olmak, emin ve mutemed[ø_i], ehl ray ve ahir endiş [ø_i] ve raiyet perver ve mazlum nevaz [ø_i] insaf bulunmaki, sâbiti kadem olmak, olur olmaz kimesnenin batıl sözine inanub hakkı sarîhden çıkmak, pendü ve nesâyihî işidüb canı dil ile savab görüb eyitmek, Hakk sözi işidüb i'raz eylemek, telatef ve ihsânlar buyurub nevâhat kıl,"dir. Bu fiiller, sözde ve davranışta nezaket, halka hitabet usullerini, sadakat ve uyanıklık ile ilgili vezirlerin sahip olması gereken vasıf ve özellikleri, uygulaması gereken yol ve yöntemlerini, dönemin eyleme dönmesi istenen söylemlerini, yani toplumsal ve siyasi pratiklerini, dilsel davranışlarını içeren fiillerdir. Bu fiillerin anlamı kullandıkları dönemle, mekânsal ve siyasi koşullarla bir de dilbilimsel olarak İÖ'leriyle oluşturdukları birlikteliklerle genel ve kullanımsal bir anlam kazanmaktadırlar.*

DMVM'ün tahkiyeli söylemine katılan halk arasındaki güncel toplumsal ilişkileri ve kültürel edim sözleri içeren fiiller:

Kültürel ve entelektüel hayat ile ilgili olan fiiller: “*Âlem-i Kevn ü fesâdı görüb tefekkür ve endişe eylemek, mütalâa olunmak, kitaba uğra, bilmek, yazılmak, mütaalâ kılmak, ağızları dadı gitmemek, mütelezzîz ve behremend olmak, Düsturiü'l-Mülk diyü ad virilmek, yâdigar kalmak, , muhakkak ve mükarrer ol, okuyıvmek,* ” âlemin yaradılış ve yok edilmesini görüp tefekkür edecek bilince sahip toplumun bir kültür yapısını işaretlemektedir. Bir toplumu kitaba davet eden “*kitaba uğramak*” gibi bir fiil gerçekten metaforik olarak (*ikinci söylem*)¹⁶⁵ sevdiği bir insana uğramak gibi anlamlarla kültürel seviyeyi göstererek okuyucuyu etkileyen ve arzusunu tetikleyen bir fiil kullanımı metnin bağdaşıklığına katkı sağlamıştır. “*Mütalaa kılmak ya da mütaalaa olunmak*” fiilleri bahse konu olan dış bağlamda DMVM'ün okunması ve analiz edilmesine yönelik gönderimleri olan fiillerdir. Bunun yanında “*ağızları dadı gitmemek, mütelezzîz ve behremend olmak*” gibi fiiller adı geçen esere gönderimde bulunan metaforik fiillerdir. Okudukça okuyası gelmek, elinden bırakamamak, kitabın tadını almak, unutamamak gibi anlamlara gelmektedir.

Netice itibarıyla “*asıl söz söylemek, hased rencine düşmek, çağlayub akmak, rüzgarumuz geçürmek, yularun çakal eline virmek, yola girmek, yolu esenliğe almak, yol korumak saltanat tahtına geçmek, elinle belâ çengeline asılmak, belâ vermek, merk damına düşmek, dimağı muattar eylemek, devşirmek, mukim olmak, günü yarına koymek, fasid hayâller arz olmak, alub gelmek, Külli mevani'den fariğ olmak, huzur eylemek, ele girmek, giriye dönmek, , , başdan çıkarmak, fâidelenmek, kendüziünden ayırmamak, haturuma gelmek, zahmet arzı olmak, fikr eyleyüb şükr eylemek, yeğ bilmek, te'cil itmek, yar olmak, rahatlık ola, ağırmak, pâre pâre eylemek, tamir eylemek,*” gibi fiillerdeki metaforik yapılar bu fiillerin büyük bir kısmının o dönemin deyimleşmiş bugün artık kullanılmayan kült yapıları olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca

¹⁶⁵ Söylemin teorik yaklaşımlarında Paul de Man'a gitmiştik. Oradan yansıyan sezgilerle Metafor, (ikinci söylem) muhatabı baştan çıkaracak, yanıltacak, ikna edecek bir dil kullanımudur. Dildeki post-yapısalcı yaklaşım “*sabit ve bir anlam arayan algularımızın sarsılması*” görüşüne dayanır. Anlam metin içi ve metin dışı bağlamlara göre çeşitlenir. Bir metnin yapı sökülümüne girildiğinde adeta röntgeni çekildiğinde yapılarını kurduğu şeyleri yıktıkları görülecektir. Metafor bilinen bütün anlamları ve alguları yikan bir dil kullanımudur. Bir metnin zenginliği metne hâkim bir ve sabit anlamların yokluğuna dayanmaktadır. Çoklu ve zengin çağrışımlar ikna, kandırma ve arzuyu tetikleme noktasında en güçlü retorik silahtır. Bu atomik silah daha çok beynin sağ lobuna (*duygusal alanına*) yöneliktir. Diğer aristotik silah ise beynin sol lobuna (*lojik/mantıksal alanına*) yöneliktir.

her birinin toplumsal ve kültürel hayatta birer hayat rehberi olabilecek özlü sözler içeren fiiller olduğunu da söyleyebiliriz. Özellikle “*yularun çakal eline virmek, hased rencine düşmek, elinle belâ çengeline asılmak, merk damına düşmek, dimağı muattar eylemek, günü yarına koymek, fasid hayâller arz olmak, fikr eyleyüb şükr eylemek, yeğ bilmek*” gibi fiiller bağlantıya girdikleri İÖ ile birlikte yeni anlamlar kazanarak zengin çağrışımlara gönderimde bulunmaktadır. Estetik bir kaygıyla yazılmış böyle bir eserin fiilleri duygulara tesir etmektedir. “*kelimâtu tayibe cem’i afaka müntesir olmak*” fiili seçilmiş güzel kelimelerin alıcısı etkileme, tesir gücünü vurgulayan bir fiil olarak karşımıza çıkması adeta bir söylem stratejisinin durum tespiti gibidir.

3.1.8.2. Sözcük Zincirlerinde Girişik İlişkiler¹⁶⁶

Leksikal bağlaşıklıktan daha önce söz etmiştik. Halliday (2004: 570), leksikal bağlaşıklığı dilbilgisel yapının (*yapı elementlerinin*) yer değişimi ya da yokluğu olarak görür. Ona göre bağlaşıklık leksikal gramerin leksik alanı içinde yönetilir. Konuşan ve yazan söylemin içinde bir bağlaşıklık yaratır. Sözcük dağılımı organizasyonunda leksik bağlaşıklık kendine özgü (*doğasında var olan*) örüntüsünden faydalanır. Sözcük bir kelime ilişkileri şebekesi içinde organize edilir. Bu ilişkiler söylemin kelime organizasyonun doğasına uygun paradigmatic (*seçme eksenini*) ilişkilerdir. Ayrıca bu ilişkiler “*leksiko-gramatik*” ve “*logico-gramatik*” ilişkiler diye de isimlendirilebilir. Sentagmatik (*sıralama eksenini*) ilişkiler ise beraber oluşmaya eğilimli bir söz dizilimindeki (*syntagm*) leksik öğeleri bir arada tutar. Sentagmatik ve pradiigmatik organizasyon örüntüsünün iki farklı boyutunu sunar.

Metin tümcelerinde sözcük tekrarıyla yineleme, metinlerde sık karşılaşılan bir sözcüksel bağlaşıklık bağıdır. Ardışık iki metin tümcesinde aynı sözcüğün kullanılması bu tümceler arasında bir bağlaşıklık bağı kurulmasını sağlamaktadır (Uzun, 2011: 161).

¹⁶⁶ : Sözcük Öğelerinin Tekrarı (T) (repetition), Eş Anlamlılık (EA) (synonymy) Alt Anlamlılık (AA) (hyponymy), Parça Bütün İlişkisi (PB) (meronymy), Eş Dizimlilik (ED) (collocation), Zıtlık (Z) (opposition).

Tablo (13)¹⁶⁷

İlişkinin Doğası	Genişleme Tipleri		Leksik İlişki Tipleri	
Seçme Ekseniyle (Sözlüksel Set)	Seçme/değiştirme		Tekrar	Ayı - ayı
			Eş Anlamlılık	Ses -Seda
			Alt anlamlılık	Ağaç- meşe ağacı- çam ağacı
			Parça bütün ilişkisi	Ağaç- gövde, dal, yaprak
Sıralama Ekseniyle Eş dizimlilik	Artma, Çoğalma		Eş Dizimlilik	Ateş – duman (den gelir)

Öte yandan, ilişkili sözcüklerle yineleme de metin örneklerinde sözcüksel bağlaşıklık oluşumunda etkili bir bağlaşıklık yoludur. Sözcükler arasındaki eş anlamlılık ya da yakın anlamlılık, üst terim - alt anlamlık, genel anlamlılık, zıt anlamlılık ya da parça-bütün, eş dizimlilik ilişkileri metin tümcelerini aşağıdaki örneklerde de görüleceği gibi birbirine bağlamaktadır (Uzun, 2011: 161).¹⁶⁸

3.1.8.2.1. YSSS’de Sözcük Zincirlerindeki Girişik İlişkilerin Görünümü

Bu metinde tekrar edilen sözcük ya da sözcük öbekleriyle sıkça karşılaşmaktayız. Bu noktada bu tekrarlar ardı sıra devam eden cümlelerde görülmekle beraber aralarında beş-on cümlelik mesafe bulunan paragraflar arasında da görülmektedir.

¹⁶⁷ Bu tabloyu Halliday SFL Gramerine Giriş kitabından aldık. (bkz. Halliday,2004:571)

¹⁶⁸ Örnekler: “Ahmet sınavı **başar**dı. **Başar**ısı tüm ailesini sevince boğdu.” (eş anlamlılık (köken olarak))

“Baksana! Bir **oğlan** ağaca tırmanıyor. **Delikanlı** dikkatli olmazsa düşecek!” (Oğlan-Delikanlı (yakın anlamlılık))

“Bizim **oğlan** çok yaramaz. **Cocuğum** yapma düşersin desem de dinlemez” (üstterim-altanamlık ilişkisi [çocuk oğlan kelimesinin üst terimidir.])

“Baksana! Bir **oğlan** ağaca tırmanıyor. **Aptal**, dikkatli olmazsa düşecek!” (aynı kişiye gönderimde bulunuyor (genel anlam))

“Modern dünyada herhangi bir alanda insan kalarak **yükselmek**, çok zor. **Alçalmaksa**, o kadar kolay ki...” (Dörtlü zıtlık ilişkisi).

“Sonbaharda, her bir **yaprak**, muhteşem birer müzik aletine dönüşür. Her bir **ağaç**, da insanoğluna bu müzik aletinin uyumundan oluşa n birer senfoniye sunar (Parça- Bütün ilişkisi).

“**Okullar** iki hafta sonra açılacak. **Öğrenciler** yeni bir **öğretim yılının** heyecanını şimdiden yaşamaya başladılar bile. **Zil** çalacak ve **öğretmenler sınıflarına** ışık saçmak üzere girecek... (Aynı kavram alanına giren kelimeler Eş dizimlilik ilişkisi içindeler)

Ayrıca tekrar edilen kelimelerin köken ortaklıkları vardır. Aynı kökten gelirler fakat aldıkları yapım ve çekim ekleriyle kelimeler farklı çekimlerle morfolojik değişime uğramışlardır.

(113)

a. Şimdiki halde Saruhanı sancağı ... (YSSS: 192-1)

b. Öyle olsa, mûmâileyh canibinden zikrolanı sancağını eşirrasının te'dibi ve hırsızların siyaseti babında dergâh-ı mâ'delet penâhımdan siyâsetnâme talep olunmagın işbu siyasetnameyi verdim ve buyurdum ki; (YSSS:192-2).

c. Liva-i mezbureye müteallik şehirlerde ve köylerde ve kasabalarda mazmunu nidâ olunup âmme-i nâsa ilâm ve ilân oluna ba'de hâzâ her kimden şirret ve şenâ'at sadır olur ise, ol yerin kadıları_m marifetle siyâsetnâme mucibince hakkından geline (YSSS: 192-3).

d. Ve avratla dutulanın şer'an siyâseti ne ise icra oluna (YSSS: 192-5).

e. Kadı_m bu babda mâni' olmya siyâsetini tehir ettirmeyip günah olan yerde ettireler (YSSS: 192-17).

Örnek (113)'te ki örneklerde gördüğümüz İÖ tekrarları öncelikle T: "*Sancağı, sancağın*" kelimelerinin çekimlerinde değişiklik olsa bile aynı gösterilene gönderimde bulunmaktadır. Bu tür tekrarlar metinde çokça kullanılmıştır. Bağlaşıklık katkısının yanı sıra pekiştirme aleti olarak kullanılmıştır. Kalıcılığı sağlanmak istenen şeyler tekrar edilir, Böylelikle bu kavramlar zihinde pekişir. Metinde olayların geçtiği yerin anlatımında kullanılan bir bölge ismi olması sebebiyle metnin tematik bütünlüğüne yani tutarlılığına da katkı sağlar. Diğer yandan "*Saruhan ve zikrolan*" sözcükleri arasında da bir paralellik söz konusudur. Bu bir eş anlamlılık ilişkisi değildir. Ama her ikisinin de gösterileni aynıdır. Gramatik fark ilk İÖ'nün isim tamlaması, ikinci İÖ'nün sıfat tamlaması olmasıdır. Leksik fark ise daha önce söylenen/zikr edilen her bir kelimeyi kapsamına alabilecek bir genelleştirme yapılmasıdır. "*Zikrolan sancağın*" SÖ ile "*Liva-i mezbureye*" İÖ arasında eş anlamlılık (EA) ilişkisi vardır. Bu da aynı kelimenin sürekli tekrarlanıp sıklığı arttırmasını engelleme yolu olarak kullanılmış bir bağlaşıklık aygıtı olarak karşımıza çıkar. Bu aynı zamanda bir değiştirim aygıtı olarak da kullanılmıştır.

Bunun yanında “eşirrasının ve şirret” kelimeleri köken bakımından aynı kavramdan gelmektedir. Biri “Eşirra”: ortaya konulan kötülüğü yapan kişiler, diğeri şirret: ortaya konulan kötülük durumudur. “Siyasetname ve siyaset” kelimelerinin kökeni aynı olsa da gönderileni farklıdır. Siyaset burada cümlelerin kullanıldığı bağlamda “idare ve yönetim” anlamında kullanılmıştır. Yine “siyasetname” de burada sancağı idare etme ve yönetme metni anlamında kullanılmıştır. Metnin başından sonuna en önemli kelimelerinden biri olduğu için tekrar edilerek bağdaşıklıkta katkı sağlamıştır. Ayrıca bu kelimenin geçtiği yerlerde iktidarın uygulayıcıları “sultan ve kadı, iktidarın edilgen öznesi hırsız, bunların fiilleri avretle basılmak şenâ’at sadır olurmak,” İÖ ve FÖ arasında, birinin olması için diğeri de olmasının gerekmesi açısından eş dizimlilik (ED) vardır. Bir de “eşirra” bir üst terim iken “hırsız” alt terimdir. Bu bağlamda bu isimler arasında sözcük zincirleri arasındaki bağlaşıklık ilişkileri açısından alt anlamlılık (AA) vardır. “Liva-Sancak, şehir, kasaba, köy” isimleri arasında parça bütün (PB) ilişkisi mevcuttur. Sancak şehri, şehir kasabayı, kasaba köyü kapsar.

(114)

Meselâ kız ve oğlan çeküb_i hıyânetle bir ecnebinin evine giren kimesnenin_i, avrat ve kız çekmeğ*e*_i bile varan kimesnelerin_i içmeğ*i* kesile. Kız ve avrat çeküb_i güçle_k nikâh ettirene_i [Ø]_i cebirle_k boşadub ve[Ø]_k nikâh edenin_i [Ø]_i sakalın kes muhkem let edeler (YSSS: 192-4).

(114)’te görüleceği üzere “kız ve oğlan çeküb, avret ve kız çekmeğ*e*, Kız ve avret çeküb” FÖ’leri tekrar edilmiştir. “çekmek” fiili aynen tekrar edilmiş fakat çekmek fiili tek başına “kaçırmak” anlamı taşımayacağı için kız ve oğlan, kız ve avrat, avrat ve kız İÖ’leri ile birlikte kullanılmıştır. Cümlelerin pragmatik düzleminde ilk tekrarda oğlan > avrat yerine geçmiştir. Burada semantik bir fark da vardır. Çıkarımsal olarak tarihin bu döneminde oğlan da kaçıldığı sonucuna varabiliriz. Fakat oğlan kelimesinin bu yüz yılda cinsiyet gözetmeyen çocuk anlamında kullanılması da olasıdır. Bunu yanı sıra oğlan yerine avret kelimesinin değiştirilmesi kaçırılma olayların da evli olan kadınların da bu dönemde kaçırıldığı bilgisine çıkarımsal olarak varmaktayız. Bir de genel olarak verilen “kız ve oğlan çekmek” fiilinden sonra daha ayrıntılı ve özel olarak kullanılan “kız ve avrat çekme” fiilinin muhattabı “ecnebler”dir. Daha önce sancakta yaşayan herkes bu kapsama gelirken tekrar edilen bu FÖ’ ile durum özelleşmiştir. Bu fiil de çıkarımsal olarak o

dönemde Manisa Sancağı'nda müslümanlar ile müslüman olmayanların (*ecnebilere*) birlikte yaşadığı ve kız ve avrat çekme durumlarının müslüman ve ecnebilere yönelik olarak gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca daha sonra sentagmatik düzlemde yani cümle ötesi söz dizimi olarak kız ve avrat kelimeleri yer değiştirmiştir. Sıralama eksenini açısından bu yer değişiminde semantik bir değişim söz konusu değildir. Diğer taraftan örnek (34a)¹⁶⁹,ya dönecek olursak “*avrat*” adı burada da tekrar edilmiş ama bu sefer kendisinden sonra gelen fiil “*dutulmak*” olarak kullanılmıştır. Bu FÖ (*avrat ile dutulmak*) bize o dönemin sosyokültürel yapısını yansıtmaktadır. Şerri hukukun hâkim olduğu bir ülke yönetiminde kendisine helal olmayan başka bir kadınla birlikte olmasının ciddi bir suç olduğunu anlıyoruz. Diğer yandan bu “*dutma*” fiili bizi çıkarımsal olarak bu tür yasa dışı ilişkileri gözleyen, takip eden, yakalayan bir kolluk kuvvet biriminin olduğuna götürüyor. Güçle ve cebirle kelimeleri eş anlamlıdır. Fakat ikisi aynı fiile bağlanmamıştır aksine zıt anlam içeren nikâh ettirmek x boşanmak gibi iki ayrı fiile eklenmişlerdir. Güçle kelimesinin arka planında yasa dışı (*illegal*) bireysel bir güç varken cebir ile boşatmakta devletin kamu adına yasal (*legal*) gücü söz konusudur. Aynı anlama gelen iki kelime tek başına yüzeyde aynı gösterene gönderimde bulunsa da kullanıma ya da diğer sözcüklerle bağlantıya geçtikten sonra derin yapıda farklı anlam yükleri kazanmaktadır. Bunlara ilaveten “*kız ve oğlan çekmek, kız ve avret çekmek, güçle nikâhlamak, cebirle boşatmak*” FÖ'leri arasında cümleler arası sentaks açısından ED ilişkisi söz konusudur.

Bu metinde en çok tekrar edilen isimlerden biri de “*kimesne*” dir. Bu sözcük bazı hüküm cümlelerinde “*kimse*” olarak kullanılmıştır (bk. YSSS:192-6).

Cümle başı “*Ve, ve eğer*” bağlaçlarının sıkça kullanıldığını bağlaçlı bağlaşıklık bölümünde belirtmiştik.

Eş anlamlı ya da yakın anlamlı sözcük ya da sözcük öbeği kullanmak durağan bir tekrar yerine daha dinamik, yüzeysel olarak kelimelerin değişmesi fakat derin yapıda kavramsal olarak (*gösterilen*) değişmemesidir, yani tekrardır. Eş anlamlılık ya da yakın anlamlılık kullanımı metni daha hareketli ve okunaklı kılar. Bir söylemde sürekli tekrar edilen sözcük ve sözcük öbekleri sıkıcılığa sebep

¹⁶⁹ Ve avretle dutulmanın [ø₁] şer'ân siyaseti ne ise icra oluna.(YSSS:192-5)

olacağından insan ilgisinin çabucak dağılmasında metnin üzerinden başka dış etkilere kaymasına neden olur. Dolayısıyla eş anlamlılık okuyucuyu metne çeker. Bu kullanımı YSSS’ pek çok cümle de görmekteyiz.

Sultan ve hakan kelimeleri eş anlamlılık olarak ve tuğra ve nişan kelimeleri yakın anlamlılık olarak siyasetnamenin ilk cümlelerinde karşımıza çıkmaktadır(bk. YSSS:192- 1). Hırsızlık ve haramilik kelimeleri arasında PB ilişkisi vardır. Hırsızlık ve haramiliğin bir alt anlamına sığar. Haramilik daha geniş bir suç yelpazesine sahiptir. Adam öldürme, gasp ve hırsızlık vd. gibi. Dolayısıyla hırsızlık haramiliğe ait bir parçadır. Fakat diğer bir bakış açısıyla harami (Haramı göze almış kimse) olmak ile sadece hırsız olmak arasında da bir ayrıma gidilebilir. Bir suçlu sadece sıradan hırsızlık yapabilir ama adam öldürmez. Bu yönüyle de bir görecelik söz konusudur.

Örnek (58)

“Ve kârban saraycılar_k emin ve mu’temed_i kimesneler olup her sabah kârvansaray halkına_{k+1} icâzet verilmeden_i kervansarayda konan halkdan_k istifâr edüb kimesnenin rızkı ve esbâbı_n sirkat ve nehb_i olmadığını ma’lûm ve tahkik_i ettikten sonra kervansaray kapısını_k açıp salıvere_i. Ve eğer kervansaraycı bu manayı etdikten sonra halka destur verici olsa_j, sonra kervansaray halkından_{k+1} bazıı rızk ve esbâb_n uğurlandı_m derlerse mesmü’ olunmaya. Ve eğer kervansaraycı_k bu manayı etmeden halka destûr vermiş olursa_j, ol gece kervansarayında konan halkın_k nesnesi uğurlanmış_m olursa ki, uğurlandı_ği_m tahkik ola, kervansaraycıdan_k çünkü gaddârlık oldu. Kervansaraycıya_k ol uğurlanan_m nesnenin kıymeti tazmîn oluna. Eğer kervansaraydan_k nesne uğurlanmak_m kervansaray taşrasında_k bulunub_p alınmakla olursa taşradan muzanna ve müttehem_i olanları bulub_p tehdit edüb hırsız buldurub_p aldığı rızkı ve esbabı_n buldurub_p şer’i ile sahibine teslim edeler (YSSS:192-11).

Örnek (58)’den anlaşılacağı üzere yakın anlamlı FÖ’leri “*kârvan saray halkına icâzet verime, kervansaray kapısını açıp salıvere, halka destur vermiş olursa*” aynı anlamsal olay figürüne gönderimde bulunmaktadır. Hepsinin anlamı “*kervansarayda bulunan müşterilere çıkmaları konusunda izin verme*” anlamına gelir. Ama kimisi olumsuz kimisi olumlu çekimlerde kimi de şart çekimlerinde kendi cümlelerinin içinde bağlanmışlardır.

“Ve eğer kervansaraycı bu manayı etdikten sonra halka destur verici olsa_j” ve “Ve eğer kervansaraycı bu manayı etmeden [ø] halka destur vermiş olursa”

“kervansarayda konan halkdan”

“kervansarayda konan halkın”

Yapı tekrarı (*paralellism*) denilen sözcük, sözcük öbeğinin sınırlarını aşan yancümleye hatta cümleye kadar varan tekrarlar söylemde/metinde bağlaşıklık oluşturan başka bir aygıt olarak karşımıza çıkar. Yukarıda ki örnekte görüleceği üzere yancümlelerin tekrarı bir takım zıtlık içeren kullanımların [etdikten sonra x etmeden [ø]: önce] dışında tekrar edilen bu yapı bir birine zıtlık içeren iki ayrı hüküm ortaya çıkarmıştır.

Aynı kökenden olan sözcüklerin tekrarı da burada bağdaşıklık oluşturmuştur: “*kârban saraycılar, kârvan saray halkına, kervansarayda, kervansaray kapısı, kervansaraycı, kervansaray halkından, kervansaraycı, kervansarayda, kervansaraycıdan, Kervansaraycıya, kervansaraydan, kervansaraydan, kervansaray taşrasında, kervansaray, kervansarayda*”. Aynı kökenden gelen bu kelimenin paragrafta on altı kez tekrarı sürekli aynı gösterilene değil, farklı farklı gösterilenlere gönderimde bulunmasıyla birlikte metnin bağdaşıklığına hizmet etmiştir. Bu paragrafta konu olan kervansaraydaki, kervansaraycıyı ve kervansaray halkını ilgilendiren hırsızlık olaylarında alınması gereken tedbirler anlatıldığı için bu ana kavramlarla olayda mekân ve katılanlar kadrosunu oluşturulduğu görülmektedir.

İlk olarak “ve” bağlacıyla birlikte kullanılıp tek bir ada bağlanan EA ve YA (*yakın anlamlılık*) ilişkisi olan İÖ’leri söz konusudur. Bunların ve bağlacıyla bu şekilde paragrafın değişik biçimlerinde kullanılması da aynen bir kalıp bir model gibi bir paralellik gösterdiği, bir yapı tekrarı özelliği gösterdiğini söyleyebiliriz: “emin ve mu’temed, sirkat ve nehb, ma’lûm ve tahkik”. İkinci olarak “sirkat ve nehb” EA tekrarlar, kimi zaman yerine başka bir EA “uğurlanmak” kelimesi ile metinsel bir bağ kurmuştur. Bununla beraber “uğurlan” kelimesi gerek fiil- fiilimsi olarak gerekse isim olarak pek çok kez karşımıza çıkan bir tekrardır: “*uğurluk, uğurlandı, uğurlanmış, uğurlandığı, uğurlanan, uğurlanmak*”. Bir de uğurlanan/ sirkat ve nesb olunan/ çalınan nesnelere olarak metinde karşımıza çıkan “rızk ve esbâb” (*yiyecek ve giyecek*) nesnelere üç kez tekrar edilerek bir pekiştirme aracı olarak kullanılmıştır.

Son olarak “*bulunup, bulup, buldurup*” fiillerinin etken, edilgen ve ettirgen çatılarında tekrar edilmesi bağdaşıklıkta katkı sağlamasının yanın da yönetimsel olarak çalınan nesnelere bulunmasına önem veren bir iktidar yapılanmasına işaret eder. Çalınan nesnelere hırsızdan tazmin edilmesi gerektiği ifade edildiğine göre bunun ön aşaması olan buldurmanın önemi ortaya çıkmış oluyor.

3.1.8.2.2. AN’de Sözcük Zincirlerindeki Girişik İlişkilerin Görünümü

Şimdi cümleler arası leksik bağdaşıklık boyutunu ayrıntılı bir biçimde ele alalım.
(115)

Ve Vezir-i â‘zam evkâtını mühimmâta ve umür-ı saltanata sarf etmek gerektür. (Tekayyüd-i Büğa¹⁷⁰ ü sâz u söz ve ma‘âza’llah ‘ıyş ü ‘işret münâsib değıldür. Müdebbir bunları etdüğü vakitte sâir nâs zabtı güç olur. Ol makama geldikten sonra münâsib olan) sükût u takvadır. (*Mümkün olan mertebe nefsin*) salâha ve ‘âlemi islâha sa’y etmek gerektür (AN: 264-22).

Örnek (116)’da “*Vezir-i â‘zam ve müdebbir*” kelimeleri arasında genel anlamlılık bağıntısı vardır. *Vezir-i âzam* tedbir alan kişi müdebbirdir. Saltanat kademesinde önlem alan her makam sahibi müdebbirdir. Müdebbir kelimesi buradaki kullanımı ile genel bir kavramdır. Sultandan tutun da çavuşa kadar idari vazifesi olan her kamu görevlisi yerine müdebbir kelimesi kullanılabilir. Metnin bu paragrafının seçme ekseninde birbirlerinin yerine kullanım paradigması söz konusudur. Dolayısıyla ilk cümlelerin öznesi *Vezir-i âzam*, üçüncü cümlelerin öznesinde müdebbir olmuştur. Metin içi ilişkilerde gösterenler farklı olsa da gösterilen aynı kavramdır. Fark kullanımındaki genellik ve özelliktedir Şu halde bu pragmatik genel anlamlı kullanım metin bağdaşıklığına hizmet eder.

Cümlelerin özenesinden bahsedilebileceği gibi bir metindeki bölümlerin öznelerinden de söz edilebilir. O halde bir metinde geçen bir paragrafın öznesi de olabilir. Örnek (116)’nın ikinci cümlesinin paragraf öznesi (*bundan sonra PÖ*) de aslında kendisinden söz edilmeyen “*Vezir-i â‘zam*”dır. Ama bu ikinci cümlelerin özneleri “*Tekayyüd-i Büğa, sâz u söz ,‘ıyş ü ‘işret*”dir. Bu İÖ’leri arasında eş

¹⁷⁰ Tekayyüd-i Büğa: Nefsin istek ve arzularına bağlı kalmak ve süfli duyguların esiri olmak bk. (AN 264 dip not).

dizimlilik ilişkisi vardır. Burada İslam kültürünün red ettiği olumsuz davranış biçimleri dereceli olarak verilmiştir. Belki de bu olumsuz davranış biçimlerinin “*Vezir-i â‘zam*”a doğrudan söylenmesi [*özne kullanarak*] uygun görülmeceği ya da kaba kaçacağı için buradaki ikinci cümlelerin öznesi değiştirilmiştir. Bu özne değiştirilse de cümleler arası anlam ilişkileri çerçevesinde okuyucu dolaylı bir şekilde zihninde bu kabul edilmeyen davranış kalıplarını [*“Tekayyüd-i Büğa, sâz u söz , ‘ıyş ü ‘işret”*] *Vezir-i â‘zam* ile eşleştirmektedir. Netice itibariyle ikinci cümlelerin gizli PÖ’sü yine *Vezir-i â‘zam*’dır.

Bunun yanında paragrafta geçen [*Vezir-i â‘zam, umūr-ı saltanat, Müdebbir, sâir nâs zabt, makama gelmek, ‘âlemi islâha sa‘y et*] İsim, İÖ ve FÖ’leri arasında sentagmatik düzlemde aynı kavram alanına giren kelime ve kelime grupları olmaları sebebiyle paragraf bağlaşıklığı açısından eş dizimlilik ilişkisi vardır.

Son olarak şunu da söyleyebiliriz ki paragrafın anlam bağlaşıklığını kuvvetlendiren diğer bir leksik zincir bağıntısı da “*Vezir-i â‘zam ve sâir nâs*” İÖ’leri arasındaki zıtlık ilişkisidir.

(116)

Vezir-i â‘zam, ra‘iyyet oğlu ra‘iyyet olana ibtida emri verilmemek gerekdür. Sipâhi etmekde ziyâde dayanmak lazımdur. Meğer Sipâhizâde ola. Zîrâ herkes ra‘iyyetlikten çıkıp sipâhi olmağa sa‘y eder. Re‘âyâ az olıcak îrâd-ı pâdişâhî de az olmak lâzım gelür. Sadr-â‘zâm olan zinhâr be zinhâr ra‘iyyet olana ibtidâ emri verilmemek gerekdür. (AN: 268-56).

Örnek (116)’de dikkat edileceği üzere paragrafın ilk cümlesinde geçen neredeyse cümlelerin tamamına yakın bir bölümü “*ra‘iyyet olana ibtidâ emri verilmemek gerekdür*”, paragrafın sonundaki cümlede de aynı şekilde “*ra‘iyyet olana ibtidâ emri verilmemek gerekdür*” kullanılarak yapı tekrarı (*paralelizm*) bağlaşıklığı kuvvetlendirmiştir. Bu cümle ötesi aracın buradaki kullanılma sebebi bu paragrafta asıl anlatılmak istenen şeyin bu yapı olmasıdır. Çünkü bu meselenin önemin iyi kavranması gerekir. Bunu cümlelerde geçen diğer pekiştirme örneklerinde “*ra‘iyyet oğlu ra‘iyyet*”, “*zinhâr be zinhâr*” geçirebiliriz. Bunun yanında birinci cümlede bu yapı tekrarının özenesi “*Vezir-i â‘zam*” olmasına rağmen “*tarafından*” kelimesi kullanılmadığı halde “*ibtida emri verilmemek*” yan cümlesi edilgen yapıda

kullanılmıştır. Daha sonra “*gerek*” adı bu yan cümleye eklenmiştir. Bu dikkat edilmesi gereken husus muhtemel “*Vezir-i a‘zam*”lara ya da adaylara görev ögütlemesi olduğu anlaşılmaktadır. O halde sonuç olarak bir de şunu söyleyebiliriz: yapı tekrarı ya da diğer tekrarlarla karşılaştığımız “-*mAk*” mastar ekiyle kurulmuş isim fiilli yan cümlelere eklenen “*gerekdür*” yapısı (116) birinci cümlede görüleceği gibi pek çok cümlede de bu şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Örnek (116)’yı düşündüğümüz de “*Sipâhi etmek, Sipâhizâde, sipâhi olmağa*”, “*ra‘iyyet oğlu ra‘iyyet, ra‘iyyetlikten çıkmak, re‘âyâ, ra‘iyyet olmak*” gibi isim, fiil, İÖ ve FÖ’lerdeki aynı kökenden gelen tekrarlar paragrafın bağlaşıklığına katkı sağlar.

“*Vezir-i a‘zam, ra‘iyyet, ibtidâ emri, Sipâhi, Sipâhi- zâde, îrâd, Padişah, Sadr- a‘zam*” gibi aynı kavram alanı arasındaki sözceler cümle ötesi bağdaşıklık açısından eş dizimlilik özelliği göstermektedirler.

(117)

Bir hisar dövmek lâzım gelse, iki yüz pâre kâdîrga_i kânundur. Ve yirmi pâre mavna_i ve beş altı pâre barça_i lâzımdur. Eğer hisar döğmeyüb hem an deryâyı muhafaza murâd ise elli pâre kâdîrga_i gerekdür (AN: 272-76).

Örnek (117)’e bakacak olursak paragrafta taşıdıkları asker sayısına göre isimlendirilen savaş gemileri “*kadîrga (100 savaştı), mavna (300 savaştı), barça (700 savaştı)*” bir donanmanın büyükten küçüğe doğru (*parça bütün*) ilişkisinin görüldüğü leksik bağlaşıklık cümleler arasında o dönemin tersane ve donanma bilgisine gönderme yaparak anlama katkı sağlıyor.

3.1.8.2.3. DMVM’de Sözcük Zincirlerindeki Girişik İlişkilerin Görünümü

Şimdi sırasıyla DMVM’de sözcük zincirlerinden meydana gelen girişik ilişkilerin gösterilmesini ele alalım.

(118)

a. Aklu kiyâset ve fehmü fikrük ferâsetde cümleden kavi idi_i. Fikr eyledi_k ki pâdişâhun sem’ine biraderlerünün bu tedbirleri_i nâgâh yetüşüb beni dahi ol tedbirde_i müttefik eğleyüb hiyânet töhmet nazarı ile nazar eyleye (DMVM: 138-6).

b. Ira Azâdçehre bir bellü yirde kodı, kendü hüd hüd nam kuşu isteyüb buldı ki şâh davşancıl yanında makbul ve mukârrer bilür idi ve cem‘i kuşların tercümânı idi, egerci ki gövde de giçiyidi. Lâkin akl kiyâsetde cümleden kavi ve ulu idi ve da‘vakar ile bir murgzârda oturub yiyüb içer idi (DMVM: 203-166).

c. aklu kiyâset ve fikrü ferâset kimesneler (DMVM: 139-7).

Örnek (118) a, b’de görüleceği üzere yapı tekrarı (*paralelizm*) DMVM’de iki farklı hikâyede neredeyse birbiriyle aynı olan cümleye kadar varan yapı tekrarlarına tesadüf edilmektedir. Ayrıca “*aklu kiyâset ve fikrü ferâset*” sıfat grubu yapı tekrarı olarak başkaca cümlelerde kullanılmıştır.

(118) a’da geçen akıl ve fikir kelimeleri eş anlamlı olmalarına rağmen aynı cümle içinde tekrar edilmeleri bir bu yüzyılda bir anlatım bozukluğu olarak algılanmadığı açıktır. Çünkü pek çok farklı cümlede de bu tür eş anlamlı kelimelerin aynı cümlede tekrarlarına pek çok kez tesadüf edilmiştir.

Yine (118) a’ya dikkat edilecek olursa “*akıl, fehm, fikir, tedbir, ferâset, fikir eylemek*” gibi aynı kavramsal alana ait eş dizimlilik ilişkisi içindeki isim ve fiil öbekleri cümleler arası bağlaşıklığı sağlamaktadırlar. Öte yandan aynı eş dizimlilik ilişkisi “*hüd hüd nam kuşu, cem‘i kuşların, murgzarda*” İÖ’leri arasında da vardır.

Her hikâyenin sonunda hikâyenin ne anlatmak istediğini, niyetliliğini (*ana fikrini*) söylemeden önce tekrar edilen paralel yapılarla karşılaşırsınız:

(120)

Pes hikâyetden malûm oldu ki	(DMVM: 171-84).
Pes bu hikâyetden malûm oldu ki	(DMVM: 177-99).
Pes bu hikâyetden malûm oldu ki	(DMVM:178-100).
pes bu hikâyetden malûm oldu ki	(DMVM:178-102).
pes bu hikâyetden malûm oldu ki	(DMVM: 187-124).
pes bu hikâyetden malûm oldu ki	(DMVM: 188-125).
pes bundan malûm oldu ki	(DMVM: 190-133).

DMVM’de hikâyelere başlanmadan önce hikâyenin anlatıcısı hikâyenin merak unsurunu arttırmak ve okuyucuya kancayı (*hook*) takmak için bir üslup aracı

olarak gerek hikâye kelimesini kullanarak gerekse hikâyenin adı verilerek gerçekleştirilen yapı tekrarı da şöyledir:

(121)

- Padişâh melikzâdeye eyitdi: Nicedir ol hikâyet aydun işidelüm (DMVM 140-10).
Padişâh melikzâdeye eydur. Nicedür hikâyet aydun işidelüm (DMVM: 144-18).
Melik eyitdi nicedür ol hikâyet [32] aydun işidelüm (DMVM: 150, 31-32).
Melik eyitdi nicedür ol hikâyet aydun işidelüm (DMVM: 153- 33).
Melik eyitdi: nicedür ol hikâyet aydun işidelüm (DMVM: 153-39).
Melikzâde eyitdi: Nicedür ol hikâyet aydun işidelüm (DMVM 154- 41).
Oğlan babasına eydur buyurun nicedür ol hikâyet aydun işidelüm (DMVM: 154-42)
Padişâh eyitdi: Nicedür ol hikâyet aydun işidelüm (DMVM: 157-50).
Div Gâv-Pây eyitdi nicedür ol hikâyet aydun işidelüm (DMVM:160-55).
Vezîr eyitdi: Nicedür ol hikâyet aydun işidelüm (DMVM:161-58).
Div eyitdi nicedür ol hikâyet aydun işidelüm (DMVM: 162-60).
div Gâv-Pây eyitdi nicedür ol hikâyet aydun işidelüm (DMVM:162-61).
Dâzime eyitdi nicedür ol hikâyet aydun işidelüm (DMVM:166-71).
Dâsitân eyitdi nicedür ol hikâyet aydun işidelüm (DMVM: 162-73).
Dâsitân eyitdi nicedür ol hikâyet aydun işidelüm (DMVM: 168-77).
Ayu eyitdi nicedür ol hikâyet aydun işidelüm (DMVM:170-80).
Şâh eyitdi: nicedür ol hikâyet aydun işidelüm (DMVM: 172-85).
Zîrek eyitdi nicedür ol (*dasitan*) aydun işidelüm (DMVM: 175-94).
Zirûy eyitdi: Nicedür ol hikâyet aydun işidelüm (DMVM: 177-99).
Zirûy eyitdi: Nicedür ol hikâyet aydun işidelüm (DMVM: 178-100).
Davşan eyitdi nicedür ol hikâyet aydun işidelüm (DMVM:180-105).
Zîrek eyitdi nicedür ol hikâyet aydun işidelüm (DMVM: 180-107).
Zîrek eyitdi nicedür ol dâsitân aydun işidelüm (DMVM: 181-109).
Zirûy eyitdi nicedür ol dâsitân aydun işidelüm (DMVM:182-110).
Şâh eyitdi nicedür ol hikâyet aydun işidelüm (DMVM: 183-114).
Melik eyitdi nicedür ol dasitan aydun işidelüm (DMVM: 186-120).
Melik eyitdi: Nicedür ol hikâyet aydun işidelüm (DMVM: 186-122).
Şehriyâr eyitdi nicedür ol hikâyet aydun işidelüm (DMVM: 187-123).
Arslan eyitdi nicedür ol hikâyet aydun işidelüm (DMVM: 189-128).
Deve eyitdi: Nicedür ol hikâyet aydun işidelüm (DMVM: 192-138).

Deve eyitdi: nicedür ol hikâyet aydun işidelüm	(DMVM: 195-145).
Ayu eyitdi nicedür ol hikâyet aydun işidelüm	(DMVM: 195-146).
Şâh eydur nicedür ol dâsitân aydun işidelüm	(DMVM: 198-152).
Ira eyitdi nicedür ol hikâyet aydun işidelüm	(DMVM: 201-161).
Ira eyitdi nicedür ol hikâyet aydun işidelüm	(DMVM: 202-163).
Karga eyitdi nicedür ol hikâyet aydun işidelüm	(DMVM: 202-164).

Burada dikkat edilmesi gereken husus hikayenin nasıl olduğunun haberini veren eyiten/söyleyen kişi genellikle gücü elinde bulunduran yönetici konumundaki [*İnsanlar âleminde genel: Padişah, melik, şah, şehriyâr, melikzâde, vezir; İnsanlar âleminde özel: Zirek, Zirûy, Ira, Dâzime; Hayvanlar âleminde genel: deve, arslan, ayu, davşandır*] katılanlardır. Bu karakterler iç içe geçmiş anlatıların içinde genellikle iktidar sahibi kimselerdir. Bu hikâyelerin bu karakterlerle anlatılması i. Tahkiyelerin muhatabının öncelikle yönetici kişiler olması. ii. O dönemin toplumsal yaşamında saygınlık sahibi, seçkin bir üst sınıfa ait kişilerin seçilmesiyle sıradan okuyucuların merak ve özenme duygularına hitap etmesi gibi sebeplerle okuyucunun dikkatinin hikâyelere sabitlenmesi sağlanmıştır. Bu hikâyelerin anlatıcı özneleri okuyucuyu sıkmadan değiştirilmiştir. Özellikle “*Şah melik, padişah ve şehriyar*” kelimeleri eş anlamlı sözcükler olduğundan metnin paradigmatik seçme/değiştirme ekseninde okuyucunun metne karşı olan heyecanını diri tutmaya yaramış ve metnin bağlaşıklığına hizmet etmiştir. Ayrıca bu yapı tekrarının metinde ulaşmak istediği nihai hedef her hikâyeye başlamadan önce okuyucu/dinleyicilerin merak kat sayısını arttırmaktır.

3.2. Söylemin Büyük Yapısının Analizi (Tutarlılık/Bağdaşıklık)

Söylemin büyük yapısının analizi söylemin/metnin bütününün tutarlılık/bağdaşıklık (coherence) analizidir. Tutarlılık söylemin mantıksal, semantik, epistemik ve kognitif yapısıyla ilgilidir. İlk sözcelenen cümleden sonra devam eden cümlelerde ya da söylemin sonuna varıncaya kadar anlamsal ve mantıksal bağlantının kopmaması, uyum içinde yapılması gerekir. Dünyada ontik olarak var olan her şey zamana, mekâna ve neden sonuç ilişkilerine kayıtsız kalmaz. Fiziksel gerçekliğin alanına giren söylemlerin de en başta nedensellik, zaman ve mekâna (*dil dışı bağlama*) olan uyumlulukları nispetinde tutarlı olurlar. Bir dil incelemesinin en geniş anlamda metin/söylem ya da cümle ötesi bağlamında birbiriyle koştut tutarlılık tanımlamalarıyla karşılaşırız. Tutarlılık ile ilgili tanımlamalar şöyledir:

Diğer cümlelerin göreceliliğine bağlı olarak her bir tekil cümlemin yorumuna dayanan söylemin semantik özellikleri tutarlılıktır (van Dijk, 1977: 93).

Tutarlılık, erişilebilir ve bağıntılı olan metnin yüzeyinde yatan metinsel dünya bileşenleri, kavram ve bağıntı düzeni yollarıyla ilgilenir (de Beaugrande, 1981: 73).

Tutarlılığa bağlı olarak yapılacak bir tanımlamada metin, bütün yanları ile birbiriyle tutarlı olan dizgesel bir biçimin düzenlenişi olarak değerlendirilir. Tutarlılık (*Fr. coherence*) ve bağdaşıklık (*Fr. cohésion*) kavramı üzerine geliştirilebilecek bir betimlemedir. Bağlantısal olarak ele alınan bir metinde tutarlılık ortaya konabilir. Bir metni bağıntı açısından incelemek, onun tümcelerinin, paragraflarının sıralanışını ve çizgiselliğini ortaya koymak demektir. Bir metni tutarlılığı bakımından incelemek, üst yapı olarak genel metin çerçevesinde metnin tümünü anlamsal olarak değerlendirmek demektir. Bağdaşıklık metnin dil bilgisel yönüyle ilgili iken, tutarlılık kabul edilme durumuyla ilintilidir (Günay, 2007: 116).

Bağlantılıları açıklamadaki en güçlü ölçüt tutarlılıktır. Her metin, metin tümcelerinin ve örneğin yazılı metindeki paragraflar gibi daha büyük parçaların birbirine mantıksal ve anlamsal olarak bağlanması yoluyla bütün olarak algılanan bir metinsel anlam yaratır. Metnin alıcısı (*okuyucu ve(ya) dinleyici*) etkileşime girdiği dil ürününün metin olduğu algısına ulaşabilmek için metin tümceleri ve metnin

tümceden daha büyük parçaları arasında bir anlam sürekliliği oluşturmaya çabalar. Bu nedenle tutarlılık metnin hem küçük yapısında, yani ardışık tümceler arasında, hem de büyük yapısında, yani metnin konu ve alt konularını sunan ve içerik şemasıyla biçimlenen parçaları arasında oluşur. Bölgesel tutarlılık küçük yapıda, bütüncül tutarlılıkta büyük yapıda oluşur (Uzun, 2011: 163).

Bu bölümde tutarlılığın tanım ve kapsamını çizildikten sonra belirlediğimiz siyasetnamelerdeki tutarlılık analizlerini Teun Van Dijk'ın göstermiş olduğu terminoloji çerçevesinde değerlendireceğiz. Bunlar özellikle, gönderimsel kimlikler/aidiyetler ve bunların hareket alanı, değişim ve farkların bağıntısı, sistemli kısıtlamalar, eksik bağıntılar (*missing links*), tutarlılığın semantiği; modellerin dizilişi/düzeni, gerçekler arasındaki koşul sonuç ilişkileri, kavramsal gerçeklik (*etki alanı*) alanı; Anlam Dizi+si Zincir+i/Alan (*Range*), Boyut, Uyumluluk, Anlamın Nispeti, Söylemin Gerçeklik Yapıları/semantik ağacı, nedensel ilişkili olaylar dizisi, gerçeklerin düzeni-cümlelerin düzeni, normal düzen-çizgisel düzen, zatının kimliği, bağıntılar-üyelik -aitlik- parça - bütün ve bunların eklenmesi, Çerçeve, söylemdeki değişimin tutarlılığı, eski dünya yeni konu "*dünya yaratma*", bireysel epistemik dünya-karşı olgusal dünya, faaliyet dizileri (*sebep - neden - sonuç*), sezdirim, varsayım postulatı, ansiklopedik veri tabanı; Tutarlılık Şartları; gerçeklerin düzeni-dizimin düzeni, eylem sırası ile söylem eylemi, bilgi değeri, "*odak*", ön varsayım koşulları, amaç - sebep - öne sürülen gerçek, gerçeklerin sunumu, tümevarım bağlantıları, normal düzeni belirleyen genel kısıtlamalar; Söylemdeki açık ve örtük bilgi, açık/örtük ve tamamlanmamış söylem, tamlıklar - eksiklikler, tamlığın altında-tamlığın ötesinde, örtük bilginin alt kümesi; *konu - yorum - odak* ve bunların söylemdeki işlevleri, konu - yorum eklenmesi, örtük konu - örtük yorum, konu işlevi - yorum işlevi gibi terimler üzerinden tutarlılık analizini uygulayacağız. Söylemin bağdaşıklığı metodolojisini sekiz ana bölüm altında inceleyeceğiz. i. Ana bölüm gönderimsel kimlik/zatının kimliği/kabul edilmiş normallik hakkındadır. ii. Ana bölüm gerçeklerin düzeni, söylem diziminin düzeni ve eylem sırası hakkındadır. iii. Ana bölüm normal düzenlerde sınırlandırmalar hakkındadır. iv. Ana bölüm normal düzeni belirleyen bağıntılar hakkındadır. v. Ana bölüm söylemde açık, örtük ve tamamlanmamış bilgi hakkındadır. vi. Ana bölüm söylemde örtük bilgi ve ön varsayım hakkındadır. vii. ana bölüm söylemde konu-yorum- odak ve bunların işlevleri hakkındadır. viii. Ana bölüm söylemde örtük konu ve örtük yorum

hakkındadır. Bu ana bölümlere geçmeden önce Dijk'ın yukarıda değindiğimiz bağdaşıklık metodolojisini açıklayan terminolojiyi bu alanda çalışacaklara yol göstermesi amacıyla vermek istiyoruz.

Van Dijk, söylem tutarlılığı bahsinde bazı amaçlara, gerekliliklere ve bir takım önemli sorunlara değinir. Bunlardan ilki, kimlik/aidiyet meselesidir. Kimlik/tekil öz/müfret zat (*identity*) ya da pek çok söylem ve cümle ilişkileri gönderimsel kimlikler (*referential identity*) ile birbirine bağlantılıdır. Farklı önermelerin farklı gösterenleri aynı kimliklere gönderimde bulunur. Cümlenin bir yerinde Jhon, başka bir yerinde, kardeşim, başka bir yerinde genç, farklı bir yerde öğrenci olur. Genel anlamda kimlik, aynı yer, aynı zaman ve aynı olası dünyada bazı gerçekler oluştuğunda ortaya çıkar. Bütün bu durumlarda bazı cümle modelleri C_i , cümlesi, C_j , C_k ... cümle modelleri tarafından belirlenir. Yine aynı kişisel mevzu, ifade, ya da dünya, yer ve zamanda belirlenir.

Bir söylemde aynı kimlikte, aynı şeyleri sürekli söyleyemeyiz. Tutarlı bir söylem *değişim ve farkların* bağıntısına sahip olmalıdır. İlk olarak söylemin evrenine yeni kimlikler (*tekil özler/müfret tipler*) getirmeli, yeni özellikler eklemelidir (1977: 93- 94).

Dijk, burada "*Tutarlılığın Semantiği*"ne geçmeden önce sistemli kısıtlamalar meselesinden, metnin teorik yapısını oluşturan unsurlardan da söz eder. Şöyle ki ona göre kimlikler, henüz sunulmuş kimlikler ve en son sunulacak kimliklerle ilintilidir. Aynı şekilde önermeler de daha önce belirlenmiş önermelerle bağlantılıdır. Sonuç olarak bir durum ya da dünyanın değişimi önceden kurulmuş durum ya da dünyanın ilişkileri tarafından sınırlandırılacaktır. Değişimler [*homojen/türdeş/bağdaşık*] olmalıdır. Onlar söylemin bazı evrensel ifadeleri, olası kimlikleri tarafından belirlenen yüksek seviye ilkeleri içinde organize edilmelidir. Kimliklerin değişimi, önermeler ya da ilişkiler önceden verilen (*eski*) önermeler, (*eski*) kimlikler ve (*eski*) ilişkilere göre işletilir. Bu durumda söylemin sürekliliğini ifade etmek için her bir cümlede *eski* ve *yeni* bilgi arasındaki ilişki açıklanır.

Konu ve yorum basit bir söylem boyunca < <a, b>, <b, c>, <c, d>, ...>, ya da < a, b>, <a, c>, <a, d> ...> devam eder. Söylemin semantik serisinin amaçlarından biri söylemde bu ve diğer bilgi dağılımını hesaba katmaktır.

Doğal dilin söylemi ve formal söylem tamamen açık değildir. Cümleler ve önermeler arasındaki ilişkiyi ifade edilmeksizin bunlar var olamaz [*iliski ortaya konmalı*]. Bunun sebebi metnin teorik yapısıdır ki bu da söylemin tutarlı bir şekilde yorumlanmasının gösterilmesi için gereklidir (1977: 94).

Dijk, daha sonra metnin bilgi yapısı/teorik yapısıyla ilgili olarak *örtük bilgi/eksik bilgi* ya da *tamamlanmamış bilgi* konularına izahat getirir. Ona göre önermelerin, bir metnin teorik tutarlılığını inşa etmek için var olduklarını kabul eder. Fakat söylemde ifade edilmeyen önermeler de “*kayıp bağıntı/eksik bağıntılar*” [*missing links*] teorik tutarlılığı inşa eder. Burada şu soruyu sorar ve cevaplar: Söylemin semantik temsili ya da yapının altında yatan kısmı olarak isimlendirilen, ne şekilde bir kayıp bağıntıdır? Onlar, *çıkartım kuralları* tarafından düzenlenir. Onlar kognitif teori içinde ya da pragmatik seviyede ifade edilen süreçlerdir (1977: 95).

Söylemdeki farklı *bilgi dağılımı* bakış açılarına kısaca değinir. Bunları giriş, “*süreklilik/ mantıksal bağ*”: (*continuity*), yayılım (*expansion*), konusallık (*topicalization*): *başlangıçta bir cümlenin konusunun yerleştirilmesi*), odaklanma (*focusing*) gibi bölümlere ayırır.

Ayrıca tutarlılıkla bağlantılı olarak cümleler arası sözdizimine değinir ve burada çeşitli sınıflandırmalar yapar. Çizgisel (*linear*) ve ardışık (*sequential*) tutarlılıktan söz eder. Ona göre tutarlılık ilişkileri, birleşik cümleler ve cümlelerin dizilişi ile ifade edilen önermeler arasında tutunur. Onlar daha çok evrensel bir doğallığın semantik yapısındadır; zati önermeler (*arasında ilişkiler*) tarafından direkt olarak karakterize edilmez. Ama bir söylemin önermelerinin dizilişi, bir grupta belirgin yönetimi, tüm bir dizilişe ve önermeler grubuna göre belirlenir. Bu makro yapılar, söylemin etrafı ve tümel tutarlılığını belirler. Kendileri dizilimin çizgisel tutarlılığı tarafından belirlenir. Bunun yanında tespit edebildiği kadarıyla tutarlılık ilişkileri sadece cümleler arasında sözdizimi ilişkilerine, ifadelere ya da eklenen önermelere dayanmaz (1979: 95). Tutarlılık ilişkileri, cümle sözdiziminin dışında *tutarlılık semantiğine* ya da diğer bir ifade ile *semantik tutarlılığa* da dayanır. Yine de belirtmek gerekir ki cümleler arası sözdizimi tutarlılığı ile semantik tutarlılık birbirinden kopuk değildirler. Söylem tutarlılığını oluşturan bütünü parçaları olarak düşünülebilirler.

Van Dijk, burada tutarlılık semantiğine ilişkin bir takım modellerden bahseder. Bu modeller günlük yaşamdaki tecrübelerimizi kapsayan olayların, durumların, kendimizin de içine dâhil olduğu katılanların zihinsel öz yaşam modelleridir. *Modeller aynı zamanda duyduğumuz, okuduğumuz, tanık olduğumuz veya içerisinde bulunduğumuz olaylar hakkındaki görüşlerimizi de kapsarlar.*¹⁷¹

Tutarlığın sözdizimi özelliklerini karakterize etmek için cümleler arasında uygun bir anlama ihtiyacımız vardır. Böyle bir semantik, görecelidir; cümleler, izole edilmiş modellerde yorumlanmaz. Cümleler arasındaki ilişki, bu göreceli yorumların göreceli bakış açılarındadır. Cümleler arasındaki ilişki, bu göreceli yorumlar açısından tanımlanır. En basit şekilde izafi yorumların bir model dizilişi, düzeninin ilgili modellerinde cümle dizimi olarak yorumlanacaktır. $\langle M_1, M_2, \dots, M_n \rangle$ Böyle bir model dizimi söylem modeli olarak isimlendirilir. Tutarlılık, cümle bölümleri (*ya da önerme*) ve model yapıları arasında var olur. Değerler, şu bölümlerden belirlenmelidir: (*Düzenleyici, niceleyiciler, isnat ediciler/doğrulamayılar, argümanlar vd.*)

Söylem modellerinin karakteristiği, bazı modellerdeki bu değerlerdir. M_i , bazı modellere M_j 'ye dayanır. Aynı göreceli söylem modellerini bir arada tutarlar. Onların her biri bir diğerine dayanır: Kimlik/benzerlik, kesit, *bağlı alanın değişimi (öze aitlikler)*, kendilikler, *aidiyetlerin özel hareket alanına* göre yorumlanan her bir cümlenin anlamında seçilebilir ya da tanıtılabilir. Bağlantıların semantiğine göre baktığımızda *olası dünya*, söylem modelinin, önceki söylem cümlelerin içindeki yorumuna göre belirlenir. *Niceleyiciler*, benzer bir şekilde çeşitli olası dünya modellerini içererek kurulan söylem modellerinde bazı noktalar için yorumlanmış olacaktır: *İfadeler*, bütün adamlar aslında belirli bir adama gönderimde bulunur. Önceden söz edilen grup ne mevcut tüm erkekler için, evrensel konuşma, ne de belirli bir dünyanın erkekleri için değildir. Sonuç olarak *özellikler ve ilişkiler*, varsayım değeri, eski kendilikleri için farklı bir zaman noktasında farklı bir olası dünyada değişecektir. A söylemi için böylece uyumsuzluk olmaksızın “Jhon hastadır ya da Jhon hasta değildir” önermelerine sahip olabiliriz. Daha açık bir ifadeyle bir şekilde homojen (*aynı türden olması*) olması gereken belirlenmiş kendilik/öze aitlik özelliklerinin gerçeğini açıklamak durumundayız. Böylece *hasta olmak, ateşi olmak*,

¹⁷¹ Daha geniş bilgi için (bk. Teun Van Dijk, “Söylem ve İdeoloji”, Çev. N. Ateş veya Selvi Sanel).

doktor çağırarak sezgisel olarak kırmızı saçlı olmaktan, Londra’da doğmuş olmaktan daha bağdaşıktır. Açıkça bu aynı türden gelme (*bağdaşıklık/homojenlik*) gerçekler arasındaki koşul-sonuç ilişkileri ve kavramsal gereklilik (*etki alanı*) açısından formüle edilir. Yani olası aidiyetler grubu ya da atanmış veya uygulanmış olan kimlik kavramları... Genç hasta, anlamlı ise, hasta, eğer simgelenen bireysel gerçeklik, bir kişisel kavram (*genç*) hasta olma özelliği alanına aittir. Şimdi her şeyden önce aynı zata/kimliğe/öze atanmış özellikler bu alanda birbiriyle örtüşmeli. Aksi takdirde aynı zât/kimlik için geçerli olamaz. Bu yüzden akan diziler/alan örtüşmez ki kesite ait olan “*genç*”. Yine de kırmızı saçlı olmak ve hasta olmak gibi alanda/dizilerde örtüşebilir. Buna rağmen bu özellikler birbiriyle direkt ilişkili değildir. Bu özellikler bir gruba aittir, böylece konuşmak, farklı özelliklere, ör. “*sırasıyla fiziksel görünümü, boyutu, renge sahip olması ve sağlık durumu*” ... Bir boyut özellikler grubunu ifade eden temel bir kategori olarak görülebilir. Olası kimlikler belirli boyutlara göre karşılaştırılabilir, böylece az ya da çok benzeş(meş). Nitekim aynı boyuta bağlı olarak bir nesneyi mavi ama diğerini sarı diye isimlendirebiliriz. Demek oluyor ki “*renge olmak*” ve bir nesne mavi olarak isimlendirilmeyecek ama diğerini yuvarlak çünkü iki farklı boyut vardır burada.

Şimdi söylemin semantik teorisinde kavramlarının nasıl olması gerektiğinin açık olması gerekir ör. (*anlam*) dizisi+zinciri/alan (*range*), boyut (*dimension*), uyumluluk (*compatibility*) anlamın nispeti söylem tutarlılığının tanımıyla bağlantılıdır. Bir formal semantik, her halükarda bunu veren genel şartlar altında, olası çıkarımlar ve anlam ilişkilerinde sadece şematik bir yolla yapabilir. Oysa bir yandan dilbilimsel *leksik semantik* diğer yandan *kognitif semantik* anlamın art arda gelişini ve cümlenin gerçek konvansiyonel/geleneksel içeriğini ve dünya bilgimize dayanan olasılık beklentisini sağlamak zorunda olacaktır (Dijk, 1977: 96-97).

Dijk, söylem tutarlılığının kapsamını belirlemeye çalıştığı analizlerine geçmeden önce son olarak söylem tutarlılığı ve gerçeklik ilişkilerine değinir. Cümlelerin, yüklemelerin ve argümanların göndermeleri çok açık değildir. Yani kesin gerçeklikleri göstermezler. Kompozit/birleşik cümlelere gelince onlar kabul edilebilir ama bu söylemler ancak belirli gerçek yapılarını gösterirler. Böyle bir gerçeklik yapısına basit bir örnek, önceki bölümün semantik ağacı bakımından nedensel ilişkili olaylar dizisi olacaktır. Diğer gerçek yapılar, belirli bir zaman noktasında belirli bir sokaktaki durum ya da belirli bir dönem boyunca bazı katılanların aktiviteleri

olabilir. Önemli ancak gerçektir ki kişiliğin/aidiyetin sadece bir kısmı, özellikler, karakterize edilmiş ilişkiler, bazı durumlar, olaylar, aksiyonlar söylem tarafından sevk edilir. Bu açıklama ontolojik açıdan *eksiktir*. Doğal söylem, *pragmatik olarak bağlantılı* gerçekleri ifade eder. Demek ki konuşanın, düşünürün, işitenin bilmesi ve onu getirmesi [*zihninde canlandırması*] gerekir.

Söylem semantiğinin diğer bir yönü de *gerçeklerin düzeni* ile *cümlelerin düzeni* arasındaki ilişkidir. Aksiyonlar ve olaylar için söylemin düzeni *normal* olarak adlandırılmıştır. Onların zamansal ve nedensel düzeni/sırası söylemin *çizgisel* düzenine karşılıktır. Durumların açıklanması için bütün gerçekliğin aynı zamanda var olması gerekir. Gerçekler arasındaki parça - bütün ilişkisi, genel – özel ilişkileri ile normal bir düzene denk kabul edilecektir.

Belirli şartlar altında bu sıralamalar/düzenlemeler dönüştürülebilir. Bu şartlardan bir takımı, belirli önermelerin iletişimsel önemine ilişkin olarak pragmatiktir. Diğer dönüşümler daha genel olarak algısal ve epistemik: gerçeklerin kendilerinin düzeni değildir ama bilgi ve algıların düzeni ve onlar hakkında söylemin yapısının belirlenmesidir.

Semantikte kesinlikle konuşma, düzenin dizilişinin kognitif özellikleri, pragmatikten soyutlanmıştır. Durumları ve gerçeklerin yapılarını ve ifadeler (*onların içyapıları*) arasındaki ilişkileri açıklayabiliriz. Bu kavramın anlamı şudur ki böyle bir “*normal düzen*” tamamen teoriktir. Onlar söylemin genellikle bu şekilde düzenlenir anlamına gelmez. Ya da bu düzenleme yapısı bir normdur. Paragrafın tutarlı olması için bir biriyle bağlantılı olması gerekir (1977: 97). Özetlersek gerçeklerin düzeni ile cümlelerin düzeni arasında bir koşulluk vardır. Bu koşutluğa normal düzen denir. Bu normal düzen her koşulda gerçekleşen bir pratik bir olgu değildir.

3.3. Siyasetnamelerde Tutarlılık Analizi

3.3.1. Gönderimsel Kimlik [Referencial Identity] - Müfret Zat/Tekil Öz [Individual Identity] ve Kabul Edilmiş Normalliğin Görünümleri

Siyasetnamelerdeki tutarlılık analizleri tezin kapsamını aşacağından önceki bölümde gerçekleştirildiğimiz her bir başlık altında üç siyasetnamenin de ayrı ayrı tahlili yerine başlık yapacağımız tutarlılık terimlerine uygun seçimler yaptığımız siyasetnamelerden kanıtlamalar göstereceğiz.

YSSS’de Gönderimsel Kimlik- Müfret Zat/Tekil Öz ve Kabul Edilmiş Normalliğin Görünümleri

(1)

a. Nişan-ı Şerif-i âlişan-ı sultani] ve [*tuğray-ı giti sitan hakâni nefeze bilavn-ı velyumn-u Rabbâni*] hükmü oldur ki

Şan sahibi şerif sultanın nişanı ve dünyayı zapteden(giti sitan) hakanın tuğrası ve yardım ve bereketi üzerimize olan Rabbin hükmü o dur ki

b. Şimdiki halde Saruhan sancağı kudret düşü, disar izzetişâr nur-ı sıdk-ı saltanat ve kişvergüşa, nuru hadîka ve hilâfet ve fermân- revây-ı oğlum Süleyman şâhı tâyin ve tevliz eyledim (YSSS: 192-1).

Şimdiki halde Saruhan Sancağı iktidarının omzu,(iktidara omuz veren/ onu sırtlayan/ sorumluluğu alan) çok izzet sahibi saltanatın sadık ışığı ve cihangir(kişver güşa) bahçenin ışığı, halîfelik ve fermana yakıştır oğlum Süleyman Şahı tayin ve yerime vekil bıraktım.

Yine Dijk’a göre bir paragrafı tutarlı yapan şeylerden biri (*bir nesnenin ya da öznenin*) zatının belirleyici bir tekil öz/müfret zatının [*Individual Identity*] olmasıdır (1979: 98). Burada yani daha büyük bir yapı olan tutarlılık analizinde **müfret zat/tekil öz** kavramı ya da **gönderimsel kimlik**, daha küçük ve bölgesel yapılar olan bağlaşıklık kavramları “*anafor (önceye atıf/ art gönderim), katafor (sonraya atıf/ ön gönderim), değiştirim, eksiltme, tekrar, leksik bağlaşıklık zincirleri*” gibi terimlerle de yakından ilişkilidir. Neredeyse birbirin yerine kullanılacak derecede yakındır, fakat zatının kimliği terimini bir paragrafın ya da bir metnin bütününe anlam alanı

içindeki daha genel ve kapsayıcı bir terim olarak değerlendirmek gerekir. Yukarıdaki metinlerden aldığımız örneklerle aşağıdaki gönderimsel kimlik ve tekil öz serilerini biraz da sembolik olarak Van Dijk'in analiz yöntemiyle göstermeye çalışacağız:

D^{172} (*Nişan-ı Şerif-i âlişan-ı sultani*) = D (*tuğray-ı giti sitan hakâni*) = D (*Fiziksel dış bağlamda Sultan Selim*) = D(*eyledi(m)*) birbirine mecazlı gönderimde bulunan kimliklerdir. Özellikle Sultan Selim Han'ın ismi metnin herhangi bir yerinde geçmediği için fiziksel dış bağlamdaki sultana eş gönderimde bulunduğunu da göstermek istedik. Bir de bu müfret zata eklenen aidiyetler D (nişan), D (tuğra) , D (hüküm), D (oğl(um)) adı geçen isimler cümlelerde sultanın zatına ait aidiyetlerdir. “*Nişan ve tuğra*” sunulan metindeki hükümler, hakimiyeti sembolize eden metaforik kavramlardır. D (*hüküm*) kelimesinin ise çift gönderimi vardır, G₁: Rabb'in hükmü G₂: Sultanın hükmü. Ayrıca bu hükümler sonraki cümlelerde siyasetnameyi oluşturan önermelerin tamamıyla da bağlantılıdır. Bu gönderim şekli tutarlılığı sağlamaktadır.

D_1 (*Saruhan sancağı kudret duşu*) = D_2 (*disar izzetişar nur-ı sîdk-ı saltanat*) = D_3 (*kişverkaşa (güşa) nuru hadıka*) = D (*oğl(um) Süleyman şah*) gibi birbirine ve müfred bir zatın kimliğine gönderimde bulunan üyelik, aitlik bağıntıları, parça- bütün bağıntıları ve bunların eklenmesiyle karşılaşıyoruz. Retorik/belagat açısından baktığımızda [D₁ D₂ D₃] arasında doğrudan bir kişi ya da nesneye ait kimliği söylemek yerine ona ait özelliklerin anlatıldığı mecazı mürsel/ad aktarması yapılmıştır.¹⁷³

D (*Halifelik*), D (*saltanat*), D (*Saruhan Sancağı*), D (*sancağa tayin olunan Süleyman Şah*) arasında bütün- parça bağıntısı vardır. Saruhan Sancağı saltanata ve halifelige bağlı bir parçadır. Bu iki uzun cümlede iki kavram dizisiyle karşı karşıyayız. Biri insan (*erkek*) sultan ve onun zatının aitlik ve üyelikler dizisi, ikincisi ise kurumsal parça bütün dizisidir. Eklenen sonraki cümle ve paragraflarla bu diziler kümesini genişletmek mümkün. Paragraf içindeki başarılı modeller boyunca bu aidiyetler kümesine Dijk *seriler* ismini verir (1977: 98). Ayrıca burada gördüğümüz bu iki seri de birbiriyle bağlantılıdır. Yüklem ilişkileri de aynı müfred zat veya zatlara bağlanmak zorundadır ki bu tutarlılığın başarısını ortaya koyar. Bu paragrafın

¹⁷² D: Dağarcık, vocabulary = V yerine kullandığımız işaret.

¹⁷³ 5.1'de bununla değinmiştik: başka kelimelerle açıklamak<ad aktarması>(paraphrase) (Beaugrande,1981).

yüklemlerinde de böyle olmuştur. Ör. D (*tayin ve tevliz eyledi(m) [eyleyen sultan/eylenen şehzade]*). Sultan Selim'e ait olanlar dizisiyle, Saltanat'a aidiyetlerin dizisini ve onların özellikleriyle aktivitenin dizimini gösterir. Metnin herhangi bir yerinde gerçek tarihlendirmeye ilişkin bilgi bulunmadığından bu gösterimi tarihsel bilgi Sultan Selim'in 1512-1520 yılları arası yönetimini ve Sultan Süleyman'ın da 1513-1520 yılları arası Saruhan Sancak Beyliğinde görev yaptığını biliyoruz. “*Şimdiki halde... Tayin ettim.*” dediğine göre bu bizi metnin o anki zamanı ile metin dışı gerçek zamanın kesişimi Şehzade Süleyman Şah'ın görevi aldığı 1513'e götürür. Sonuç olarak pasaj, zaman/periyot, yerin parça-bütün bağlantısı, aktivite sırası ve [*Sultanın aidiyetleri (tekil zati ve birleşikleri)*] sıra dizisi açısından tutarlıdır.

Semantik tutarlılığın önemli bir kognitif/bilişsel şartı, metne/söyleme *dâhil edilmiş dünyanın kabul edilmiş normalliği*dir. Söylemin semantik yapıları hakkında beklentilerimiz, olayların gidişatı, işlerin özel durumları, genel olarak dünyanın yapısı hakkındaki bilgimiz tarafından belirlenir (van Dijk, 1977: 99). Normallikten kasıt burada dünyadaki gerçekliklere uyum sağlamaktır. Anormalliklerden uzak olmaktır. Söz gelimi sınıfa giren bir öğretmenin normal olarak sergileyeceği davranış modelleri, geleneksel konuşma modelleri bellidir. Sınıfa şortla gelen elleri kelepçeli, saçları mavi bir Türk dili ve edebiyatı öğretmenin dersi İngilizce anlatması tutum, davranış ve söylem gerçekliği açısından tutarsızlıktır. İşte bu noktada tarihsel metinlerin tarihsel, kültürel, toplumsal ve geleneksel normalliğine aykırı durumları tersten okuyarak aşağıda maddeler halinde yeni bir kurgulama yaptık. Böylece yukarıdaki vermiş olduğumuz siyasetnameden esinlenerek kabul edilemez bir normallik inşa etmeye çalıştık ki böylece siyasetnamenin kabul edilmiş normalliği tutarlılık bağlamında kanıtlanmış oldu:

- [1] (...)Nişan-ı zelif-i bişan-ı Sultani... (Şanı olmayan zelif Sultanın nişanı)
- [2] (...) nefeze bilavn-i velyumn-u Zeusi hükmü oldur ki... [*Yardım ve bereketi üzerimize olan Zeus'un hükmü o dur ki*]
- [3] (...) Disar şer zulmet-i kizb-i saltanat... [çok belalı saltanatın yalan dolu karanlığı]
- [4] (...) hilafet ve ferman- revay-ı kızım Hatice Sultanı tayin ve tevliz eyledim...

Bu cümleler akla yatkın, tarihsel, kültürel bilgilerin söylemine uygun, olası gerçekliklerle bağlantılı değillerdir. Çünkü Osmanlı'lar Zeus'a inanmazlar. Hiçbir

sultan kendi saltanatını küçük düşürecek sözler sarf etmez. Bir de tarihin hiçbir döneminde Osmanlı Saltanatı sancaklara kızlarını atamamıştır. Buradaki oluşturmuş olduğumuz cümlelerde normallik dışına çıkmıştır.

Bazı durumların (aktiviteler, olayların gidişatı ve durumlar) geleneksel bilgisi çerçeveler (*frames*) olarak adlandırılır (van Dijk,1977: 99). Burada [1-4] arasında belirttiğimiz önermeler kümesi saltanatta gerçekleşebilecek bilgi çerçevesine uymamaktadır. Dolayısıyla metnin kurgulanmamış orijinal hali, dâhil edilmiş dünyanın normalliğine, saltanattaki durumların geleneksel bilgi çerçevesine uyum sağlayarak tutarlılık ayrı bir boyutta gerçekleştirilmiştir.

(2)

Öyle olsa, mûmâileyh canibinden zikrolan sancağın eşirrâsının te'dibi ve hırsızların siyâseti babında dergâh-ı mâ'delet- penâhımdan siyâsetnâme taleb olunmağın işbu siyâsetnâmeyi verdim ve buyurdum ki; (YSSS: 192-2).

Öyle olsa adı geçen yönden belirtilen sancağın suçlularının (şer işleyenler) yola getirilmesi ve hırsızların siyaseti noktasında adaletli büyük kapımdan (saraydan) talep edildiğinden işbu siyâsetnâmeyi verdim ve buyurdum ki;

Buradaki cümle (1)b cümlesi ile direkt bağdaşıktır. Çünkü D (*sancak*) kelimesi daha önceki cümle modellerinde tanıtılmıştı. Bu cümlede de tekrar edilmiş oldu. Ayrıca D (*dergâh-ı mâ'delet- penâh(ım)*), D (*verdi(m)*), D (*buyurdu(m)*) deki isimlere ve fiillere eklenmiş olan I. Tekil iyelik ve kişi ekleri önceki cümlelerde geçen D (tayin ve tevliz eyledi(m)) fiillerinin kişisiyle (*I. Kişi ve konuşan Sultan I. Selim*) tutarlılık ilişkisi içindedir. Siyasetnamenin yazılma nedeninin açıklandığı bu cümle de D (*sancak*), D (*eşirra*) ve D (*Hırsızlar*) arasında parça bütün ilişkisi vardır. Çünkü burada [*Saruhan sancağında kötü niyetli insanların hırsızların olduğu bilgisi*] içerme ilişkilerine göre ön varsayılmaktadır. Bu suçlular bu sancağa ait suçlulardır. Bunun yanın da D (*eşirrâ*) D (*te'dib*), D (*hırsızlar*), D (*siyaset*) , D (*dergâh-ı mâ'delet- penâh*), D (*siyâsetnâme*) gibi dağarcık cümlede adaletle ilgili **bilgi çerçevesi** kapsamında birbirine bağlanmıştır. Ayrıca ifade etmek gerekir ki birinci cümleden üçüncü cümleye kadar konu sürekli değişmiştir. Birinci cümlelerin konusu Sultanın güç ve iktidarını simgeleyen tuğranın ve nişanın anlatımı, ikinci

cümle de ise Saruhan sancağına sancak beyi olarak görevlendirilmek üzere olan Süleyman Şâh'ın tanıtılması, üçüncü cümle de ise konu zikrolan sancaktaki suçluların tedibi ve siyaseti noktasında siyasetnameyi verme sebebinin ilamıdır. Değişimin kabul edilebilir olup olmaması söylemin yeni konusu, kurulan (*eski*) konuya uzanıp uzanamadığı ile ilgilidir (van Dijk, 1977: 99).

Tarihsel bilginin eşliğinde ilk iki cümle arasındaki link bağlantısı, bireysel bir kimlik ve kamusal aidiyet ilişkisidir: D (*Şehzade Süleyman Şâh*) ← (*Sultan I. Selim*) [*oğul ve sancak beyi olması bakımından*]. İkinci ve üçüncü cümle arasındaki link bağlantısı ise daha çok kamusal aidiyet ilişkisidir: D (*Siyâsetnâme*) ← (*Eşirra*) [*hırsızlar*]) ← (*Saruhan Sancağı*) ← (*Şehzade Süleyman Şah*) ← (*Sultan I. Selim*). Metnin ilk cümlesinden itibaren en başta bir sultan olduğunu anladığımız fakat (*oğlum Süleyman Şah*) İÖ'nün yazılmasıyla tarihsel bilgimiz çerçevesinde çıkarım yaparak belirlediğimiz Sultan I. Selim'in devlet yönetiminde dikkatli ve tedbirli olduğunu ön varsayabiliriz. Çünkü anlıyoruz ki Saruhan Sancağı'nda yaşanan suç potansiyeli bilgisinden haberdardır ve bu sancağa siyasetname müdahale etmektedir. Sancağa görevlendirilen Süleyman Şah'ın Saruhan Sancağı'nın asayiş sorunlarını bildiği, verilen siyasetnameyi alıp uygulatacak devlet yönetim birimi olduğu önvarsayımsal olarak bildirilmektedir. Sancak (*eyâlet*) kavramına gelince en başta parça bütün ilişkisi içinde Osmanlı devletine bağlı bir yönetim mekânı olduğunu sonra bu sözcük kendi içerisinde şehir, kasaba ve köylerin bulunduğu bildirimine izin verir. Daha sonra söylemin salınımını takip ettiğimizde cümlelerden birinde görülecek D (*köyler* ← *kasaba* ← *şehirler*) kelimeleri örnek olarak verdiğimiz pasajın ikinci ve üçüncü cümlelerinde saklıdır. [(*Hırsızlar*) ← (*Eşşirra*)] kelimeleri arasında da işlem kaplam ilişkisi vardır. "*Hırsızlar, eşşirra*"nın işlemidir. Ayrıca bu kelimelerin varlığı önvarsayımsal olarak sancaktaki yönetimin zafiyetine, otorite boşluğuna, denetim eksikliğine işarette bulunur. Yine ön varsayım yoluyla siyasetname kelimesi engel x çare diyalektiği içinde [Eşşirra = engel x siyasetname = çare] bir düzen ihtiyacına, hukuk devleti vurgusuna izin vermektedir.

AN'de Gönderimsel Kimlik- Müfret Zat/Tekil Öz ve Kabul Edilmiş Normalliğin Görünümleri

(3)

Hikâyet: Bir kere merhum Sultan Selim Hân hazretleri ki selâtin ‘adl ü gazâ ve ma‘rifet ü sehâ ile mümtâzı ve meydân-ı saltanatın pîr ü serefrâzıdır, anın zaman-ı saltanatında Piri Paşa merhum mal defterdarı iken ‘aklı ve idrakine i’timâd edüb vezir-i â‘zam etdi. Bir mahfi husus müsâhabetiçün bir gün pâdişâha vardukda, “ol vakt-i Ferhunde-neşâtta pâdişâh ile nice müşâvere etmişlerdi.” Vüzeradan Mesih Paşa, “dün divanda padişah ile ne mükâleme olundu?” dedügiçün Piri Paşa Mesih Paşa’nın ırzını şikest edüb mâ‘zul ede yazdı (AN: 260: 5).

Bir defasında, Merhum Sultan Selim Han hazretleri ki sultanların adalet ve savaş ve de bilgi ve cömertlikte en seçkini ve saltanat meydanının en önde gelen aslanıdır. Onun saltanatı zamanında merhum Piri Paşa mal defterdarı iken, akıl ve kavrayışına güvenip [onu] vezir-i a‘zam yaptı. Bir gizli mesele hakkında görüşmek için bir gün Padişaha vardığında, o mübarek neşeli vakitte, padişah ile uzunca görüşmüştü. Vezirlerden Mesih Paşa, “divanda dün ne konuştunuz?” diye sorduğu için Piri Paşa, Mesih Paşa’nın makamdan azlini padişaha yazmıştır.

AN’nin müellifi Lütü Paşa, 1541’den sonra çiftliğinde inzivaya çekildikten sonra yazdığı bu siyasetnamede bir hikâyet rivayet eder ki bu hikâyet,1518’de vezir azam olan, 1532’de vefat eden Piri Paşa’ya ait bir anıdır. Anlatıcı Lütü Paşa bu hikâyenin gerçeklik alanında varlık göstermez, sadece hikâyeyi anlatır. Olay muhtemelen 1518- 1532 yılları arasında ya da büyük bir olasılıkla 1518’den hemen sonra yaşanmıştır. Konunun üst başlığı vezir-i azamın ahlakının nasıl olması gerektiğidir. Saltanat mensuplarının isimlerinin geçtiği cümlelerdeki seriler umumiyetle övgü ifadeleriyle devam etmektedirler. İlk cümlede sultana mensup kimliklerin özellikleri bir seri oluşturmaktadır: D [*adl ü gaza (adalet) ve (savaş)*], D [(*ma‘rifet ü sehâ ile mümtâz(ı) (bilgi ve cömertlikte en seçkini)*), D[(*meydan-ı saltanatın pîr ü serefrâz(ı) (saltanat meydanının en önde gelen aslanı)*]. Selim Han’ın kimlik özelliklerinin nitelendiği bu ad zincirinde aidiyet olgusunu pekiştiren iyelik ekleri [mümtâz +(ı), serefrâz+(ı)] tutarlılığa hizmet etmektedir. Sonraki cümledeki “*anın*” zamiri, önceye atıf (*anafor*) ile kendinden önceki cümleyle özne

bağlantısını sağlayarak tutarlılık sergilemektedir. Ayrıca bu ad zincirinde belagat açısından eski adıyla mecazı mürsel, yeni adıyla ad aktarması, başka sözlüklerle açıklama, söz konusudur. “*Merhum*” kelimesi ön varsayımsal olarak hikâyetin anlatıldığı zaman sultanın yaşamadığına, zaman olarak da Sultan Selim Han’ın vefat tarihinden sonraki bir zamana işaret eder. Yukarıdaki ad aktarmalarının amacı sultanı övmektir, fakat bu pasaj siyasetnamenin giriş bölümünden alınmamıştır. Biliyoruz ki sultana övgüler geleneksel olarak giriş bölümünde yapılır. Ayrıca sultanın vefat ettiğini de merhum kelimesinden anladığımızı göre sultanın veya hanedan üyelerinden birinin isminin geçtiği yerlerde ad aktarmalarıyla süslenmiş övgülerin bir gelenek, bir model olduğunu söylemek mümkündür. Burada genel olarak hakkındalık kavramından ziyade niyetlilik kavramı üzerinde durmak gerekir. Anlatıcının niyeti, Lütü Paşa’nın bu hikâyeti anlatma niyeti, anlatıcının anlattıklarıyla ulaşmak istediği amaç, bizim şu soruyu sormamıza neden olur. Lütü Paşa hikâyetin gerçek dünyası içinde olmadığı halde bu hikâyetini niye ya da niçin anlattı? Kendi yaşadığı dünya yeni dünya iken neden eski dünyaya dönüş yaptı? Geçmiş dünyaların dünyalarını hatırlatmaktaki kastı neydi?¹⁷⁴ Bu amacı daha önce bildirdiği gibi kendisinden sonra vezirlik makamına gelecek olan kardeşlerim dediği vezirlere, vezirliğin önemli görevlerini göstermek, böylece onları önceden uyarıp hata yapmalarını önleyerek hayır dualarını almak için bu siyasetnameyi yazmıştı. Bu amaca hizmet eden siyasetnameden alınmış bu küçük kesit aynı amaca hizmet ederek niyetlilik bağlamında tutarlılığın kopmadığını da bizlere gösteriyor. Bu da bizi makro ve mikro niyet kavramlarına götürüyor. Makro niyet belirttiğimiz gibi Lütü Paşanın siyasetnameyi genel olarak yazma amacıdır. Mikro niyet ise bu amaçla bağlantılı olarak bu hikâyette vermek istediği özel mesajdır. Burada vermek istediği fikir ise derin yapıda şöyledir: “vezir olacak kişi ketum olmalıdır. Devlet sırnı kimseyle paylaşmamalıdır. Eğer ki paylaşırsa başına böyle bir hal gelebilir.” Gelememesi için bu olumsuz hikâyet anlatılmıştır. Bu nazarla kendisinin içinde olmadığı ama başkasının anlatımıyla düşüncelerinde taşıdığı bu olay örgüsü bir karşı olgusal dünyadır. Gerçek ama yaşanmaması gereken bir dünya modelidir. D (*ma’rifet ü sehâ*), D (*i’timad edüb*), D (*ma’lîfi husus*), D (*müsâhabet*), D (*müşâvere etmek*), D

¹⁷⁴ Bu amaç metnin yazılış amacıyla metnin genelini ilgilendiren bir amaçtır. O da Siyasetnamenin ikinci babında Siyasetnameyi yazma sebebinin yazmasıyla koşut ilerler. O cümle şuydu: “ Vizâret-i uzma hidmetine tasaddur eden karındaşlarımâ yadigâr olmağičün âdâb v-ı vizâret-i uzma mühimmatını derç ve bu risaleyi te’lif edüb ismini ASAF-NAME kodum. Tâ ki vizât ile riâyet olunan ihvanımın nazar ettiklerinde bu hakire hayır dua edeler.”

(*ne mükâleme olundu*) sözleri saltanatta konuşma ve konuşma gizliliği o dönemin normal dünyasını bize sunan homojen/bağdaşık seriyi bizlere gösterir. Bu seri aynı zamanda makro ve mikro niyetlilik ile de bağlantılıdır.

Gerçeklik açısından değerlendirildiğinde diğer siyasetnamelerden daha kurgusal bir yapıya ait olan ve karşı olgusal dünyalar oluşturarak bireysel epistemik dünyamıza eklemeler yapmaya çalışan DMVM'ü söylem tutarlılığının semantik teorisi bağlamında analiz edeceğiz.

DMVM'TE Gönderimsel Kimlik- Müfred Zat/Tekil Öz ve Kabul Edilmiş Normalliğin Görünümleri

(4)

(...)âkil oldur ki hamişe getdü aybın görüb anı gidermeğe sa'y eyleye. Nitekim ol düzd-i dâna itdi. Davşan eyitdi: Nicedür ol hikâyet aydun işidelüm. Hikâyeti düzd'i dâna. Güvercin eyitdi: İştüdüm ki zamân-ı sabıkda bir üstadı kâmil oğrı var idi. Halâyık anun elinden âciz ve sergerdân kalmış idi. Bir gice kendü âdetince bir mahfi yerde gizlenüb bir mazlum gele soyayım dir idi. Nâgâh bir bölük kavm, bir yaramaz hullü avratı sürüb sâhneye¹⁷⁵ iletürler. Ol avrat çağurur kim, ey müslümânlar oğrılık eyledüm ve kimseye bühtan kılmadum. Bu ne belâdur ki bana iderler. Çün oğrı anı işitdi. Kendü kendüye eydür: Bu ne işdür ki sen idersin, rosbi avrat dahi andan a'r dutar. Pes tevbe eyleyüb doğrı yola döndi. Pes bu hikâyetden malûm oldı ki kişi kendü aybın görüb gayrun aybın müşâhede eylememek gerek [106] dür; girü güvercin eyitdi: benüm sözüme inanmazsanuz bir kimesne gönderevün (DMVM:180-106).

Öncelikle tutarlılığına etki eden D (*âkil*) = D (*düzd'i dâna/ Akıllı hırsız*) = D (*oğrı*) kelimeleri arasında leksik değiştirim ilişkisi de olduğundan cümleler arası tekrarlar ile birlikte tutarlılık güçlenmektedir. Hikâyetin adı "*düzd'i dâna*" olduğundan önceki cümlede sonraki cümlelerin konusuna (*hakkındalık*) giriş babında âkil'in tanımlaması yapılırken metin tutarlılığını gerçekleştiren M₁: "aybın görüb anı gidermeğe say eyleye" cümlesindeki "*ayıp*" kelimesi "*düzd'i ve oğrı*" isimlerinin eylemleriyle bağlantılı olduğundan¹⁷⁶ cümleler arası bağıntı tutarlılığı

¹⁷⁵ Sahne (a.i.c. sahanât) sahne, şano.[aşlı taşlık tepelerdeki "düzlük" demektir] (Develioğlu: s 2339).

¹⁷⁶ Çünkü hırsızlık toplum içinde kabul edilmeyen **ayıp** bir eylemdir.

keskinleştirmektedir. Ayrıca hikâyenin başında hikâyenin konusunu, hatta niyetliliğini yani ana fikrini özetleyen öğüt cümlesi de birkaç değişiklikle M₁'in benzeridir M₂: “kişi kendü ayıbın görüb gayrun aybın müşâhede eylememek gerek”. Şunu da belirtmek gerekir ki hikâyede geçen şahıs kadrosunun aidiyet ilişkisi şöyledir: D (kimseye) ← (mazlum) ← (bir bölüm kavm) ← (halâyık) . Bu kelime dağarcıkları arasında parça bütün ilişkisi cümleler arası tutarlılığa hizmet etmektedir.

Ayrıca hikâyetin öz kurgusu kötülüğü temsil eden D (*üstad-ı kâmil ogrı/ogrı*), (*yaramaz hullü avrat*) = (*rosbi avrad*) toplum tarafından ayıp kabul edilen eylemleri işleyen kanun dışı kimliklerdir. Bu kimlikler arasında gerçekleştirilen mukayese sonucunda toplumsal kimlik olarak göreceli olarak bir alt sınıfta olan D(*rosbi avrad*) bile iyiliği ve doğruluğu seçtiğini gören D (*ogrı*) pişman olur. Yanlış yolda giden bu iki kimlikten bir alt sınıfta olan kimlik, doğru yola döndüğünde kötülük derecesi bakımından göreceli olarak bir üst dereceden olan (*ehveni şer*) kimliğe, ogrıya, model olur, onu da dönüştürür.

Eylemler arasındaki tezatlık ise söylem tutarlılığının semantiğini güçlendirir. Cümleler arasında o dönemin ve evrensel kültürün kabul ettiği olumlu eylemler: “D (*doğrı yola dönmek*), ← (*tevbe eylemek*)← (*ar dutmak*)¹⁷⁷ ile o dönemin veya evrensel kültürün reddettiği olumsuz eylemler D (*mahfi yerde gizlenmek*), (*soymak*) (*ogrılık eylemek*), (*kimseye bühtan kılmak*) metni mantıklı kılar. Çünkü mantık karşılıklı çelişkilerle gelişir. Ayrıca olumsuz eylemlere dikkat edilirse “*çalma*” eylemlerinin bileşenleridir. D (*ogrılık eylemek*) daha genel bir eylem bileşeni iken D (*soymak*) daha özel ve belirgin bir eylem bileşenidir. Hikâyetin sadece biçim özelliği olarak isimleri geçen D (*davşan*) ve (*güvercin*) “*eyitdi*” fiiliyle konuşturulmaktadır. Hikâyet onların ağzından aktarılır ama bu insan dışı varlıkların anlattıklarının konuyla bağlantıları yoktur. Hikâyeye merak unsuru katan biçimsel fügürler olarak karşımıza çıkarlar. Bu figürler sözlü anlatı geleneğine, Kelile ve Dimne'den gelen fabl geleneğinin izlerini taşımaktadır. Davşan'ın cümlesi “*Nicedür ol hikâyet aydun işidelim. Hikâyeti düzd'i dâna.*” Hikâyenin adını söylemesi ve ondan önce hikâyenin nasıl olduğunu söyleyin iştelim diyerek evvelki tekrar bölümlerinde değindiğimiz

¹⁷⁷ Ayrıca bu eylemler arasında oluş sırasına göre birbirini izleme, bir sıra söz konusudur. Yani aralarında meydana geliş sırası açısından bir nevi sebep- etki ilişkisi vardır. Birinin gerçekleşmesi ansiklopedik veri tabanımızın doğrulamasıyla ötekini gerçekleşmesine etki eder.

gibi metinler arasılık özelliklerini de taşıyan, hikâyelere başlamadan önce merak uyandırmak için bu metnin bir üslup aygıtı olarak kullanılan model cümleler olmanın ötesinde bir işlevi yoktur. Hikâyede olayın gerçekleştiği mekân kozmik bir dış mekândır. Ki bunu biz *D (mahfi yerde)* kelimesinden ve bu kelimeyle aynı gönderim alanına sahip *rosbi avradın sürüldüğü yer “D (sahne)”* birbiriyle tutarlılık arz eden müşterek mekândır. Aynı zamanda bu mekân hırsızlık koşullarının boyutlarından biridir. Hırsızlık yapılacak yerin gözlem ve keşif boyutudur.

Konunun özellikleri, kimlikler arasındaki tezat bağıntısı, olayların eylem sırası, fiiller arasındaki genellik özellik bağıntısı açılarından hikâyeye tutarlıdır. Hikâyenin tutarlı ve mantıksal olmayan kısmı, ortaya birden bire çıkan kötü halli avradın sebepsiz yere hırsızın suçlarını üzerine alıp nedensizce bağırması, “*kimseye bühtan kılmadım*” diyerek bizce metinsel bağlamdan çıkardığımız anlamla hırsızlık meselesinde kimseye suç atmadım, suçu kabullendim, demek istemesi ve bu olayların birdenbire gelişmesi “*ogri ve rosbi avrat*” arasındaki semantik tutarlılığın zayıf yönleridir. *Rosbi avradın “Bu ne belâdur ki bana iderler”* cümlesi ahalinin hırsızlık konusunda bir suçlu aradığı bağıntısına bizi götürmektedir. O suçlunun da gönüllü olarak başkasının (*hırsızın*) suçunu kabul etmesi, ogri'nin tövbe etmesine sebep olmuştu. Ama burada “*belâ iden*” kadına baskı yapan ahâlidir. Belki de o suçlu baskı veya işkence sonucu kabul etti. Netice itibarıyla çıkarımsal olarak ulaştığımız pek çok yorum örtük bilgi olarak hikâyenin içerisindeki tamamlanmış kurgulardır. Bu durum da hikâyenin yüzeysel tutarlılığının eksikliğidir.

3.3.2. Gerçeklerin Düzeni, Söylem Diziminin Düzeni ve Eylem Sırası ile Söylem Eylemi

Dijk (1979: 103-104), gerçeklerin düzeniyle söylem sentaksının düzeni arasında bir bağ olduğunu düşünür. Ona göre somut bir örneğin ön analizinden sonra dâhil edilmiş çeşitli kavramları adım adım belirginleştirmeyi denemeliyiz. Eğer cümleler, (*belirgin bir olası dünyada*) gerçekleri açıklarsa cümlelerin sırası gerçeklerin sırasını gösterecektir. Bazı durumlarda sıranın yapısı gerçeklerin sırasının yapısıyla eş yapılıdır. Yani aynı hattın sırasından birebir eşleştirme vardır. Geçici olarak gerçekler, düzenlenmiş söylem cümlelerinin sırasına göre düzenlenmiştir.

Pek çok durumda kelimeler ile dünya arasındaki ilişkiler daha basittir. Öncelikle bir söylem, bir gerçekliğin küçük bir kısmını ifade eder. İkinci olarak,

gerçeklerin düzeni pragmatik ve kognitif kısıtlamalara dayanır, farklı bir düzene cevap olur. Üçüncü olarak gerçekler, müstakim bir hat olarak ilerlemez. Fakat aşamalı ve uzamsal olarak düzenlenir. Eğer her şeyi içeren bir kısıtlamalar düzeni varsa, söylem onların kurallı temsili konusunun sorununu görünür kılar. Ayrıca o, yukarıda değindiğimiz gibi eylem sırası ile söylem eylemi arasında basitçe birebir ilişki olabileceğini de düşünür.

Örneğin: Tolga Hoca, okula geldi. İkinci kattaki odasına gitti. Paltosunu ve atkısını çıkarıp askıya astı. Masasına doğru yürüdü. Koltuğuna oturdu. Bilgisayarını açtı...

Tolga, okula geldiğinde sürekli olarak yaşadığı gerçeklikle yaptığı eylemlerin sırası bilgisel ve yaşamsal olarak eş değerdir. Bu eylemler, günlük iş yaşamında düzenli olarak yaptığı fiillerdir. Bu yüzden bu paragrafta cümlelerin sırası, eylemlerinde sırası ve gerçekliğin sırası eş yapılıdır. Dijk, söylemin bu gerçeklik sırasına “*normal düzen*” demektedir.

YSSS’de Gerçeklerin Düzeni, Söylem Diziminin Düzeni ve Eylem Sırası ile Söylem Eylemi Görünümü

(5)

3.Liva-i mezbûreye müte’allik şehirlerde ve köylerde ve kasabalarda mazmunu nidâ olunup âmme-nâsa ilâm ve ilân oluna, ba’de hâzâ her kimden şirret ve şenâ’at sâdır olur ise, ol yerin kadıları marifet ile siyâsetname mucibince hakkından geline. (...)
(YSSS: 192-3).

Adı geçen sancağa bağlı şehirlerde ve köylerde ve kasabalarda manası (sözü) yüksek sesle okunup halka bildirsın ve yayılın daha sonra kimden kötülük ve bela gelirse o yerin kadıları bilgi ile siyasetnamenin gerektirdiği gibi (suçluların) hakkından gelsin.

YSSS’de gerçekliğin sırası ile söylem eylemleri sırası eş yapıdadır. Dikkatli bakılırsa üzere üç gerçeklik söz konusu olduğu görülecektir. Öncelikle siyasetnamenin okunup halka duyurulması, ikinci olarak siyasetnameye kapsamına giren suçların işlenmesinin beklenmesi, son olarak da suçların dikkatlice tespit edilip siyasetnamenin gereğince uygulanması. Bu gerçeklik uygulaması “*nidâ olunma, ilâm*

ve ilân olunma, şenâ'at sadır olma, hakkından gelme” suçun tanımı ve kanunun kapsamı bildirilmeden ve suç işlenmeden ceza uygulanmıyor. Burada belirtilen fiillerin arasında bir hiyerarşi ve hukuksal düzen söz konusudur. Meseleye mantıksal gerçeklik açısından bakıldığında hiç kimse bildirilmemiş ve işlememiş bir suçtan yargılanamaz. Bu bakımdan bu paragrafta gerçeklerin sırası ile cümlelerin eylemlerinin sırası arasında tutarlılık vardır. Dolayısıyla söylemin gerçeklik sırası “normal düzen”dedir.

Dijk’a göre normal düzenler, çeşitli tiplerin yapısal değişimine maruz kalır. Normal Düzen (C_i, C_j), ya da geçici olarak C_j, C_i ’den önce ya da çoğunlukla C_j, C_i ’den sonra olur. Nerede önce C_j , sonra C_i gelmişse; C_j ve C_i ye tabi olur (Dijk, 1977: 94).

AN’de Gerçeklerin Düzeni, Söylem Diziminin Düzeni ve Eylem Sırası ile Söylem Eylemi

(6)

Ve özeni ağalarında baş, yeniçeri ağasıdır. Bâ’dehû mîr-i alemdir, bâ’dehû kapıcıbaşlarıdır, ba’dehû büyük mîr-i âhûrdur, bâ’dehû, çakırcıbaşı, andan çasnirgîrbaşı, andan bölük ağalarıdır(AN: 265: 33).

Örnek (6)’da sıra ve sonralık ifade eden, cümleleri bağlayan kelimeler “ba’dehû” , “andan” (*ondan/sonra*) cümleler arası tutarlılığı sağlamaktadır. O dönemin saray yaşamı gerçekliğinde rütbece baş olma statüsü cümle bağlayıcılarıyla sağlanmıştır. Dikkat edilecek olursa cümlelerin çoğu bildirme ekiyle biten isim cümleleridir. Yani yüklem de isimdir. İkinci cümlenin öznesi eksiltilmiştir, çünkü gerçeklik sırasıyla birinci cümlenin yüklemi ikinci cümlenin eksiltilmiş öznesi konumundadır. Eğer bu İÖ’ler eksiltilmeseydi şöyle olacaktı: “*özengi ağalarında baş, yeniçeri ağasıdır. Yeniçeri ağasından sonra baş mîr-i alemdir, mîr-i âlemden sonra baş kapıcıbaşlarıdır, kapıcı balarından sonra baş büyük mîr-i âhûrdur, miri ahurdan sonra baş çakırcıbaşıdır, çakırcıbaşından sonra baş çasnirgîrbaşıdır, çasnirgîrbaşından sonra baş çasnirgîrbaşıdır.*”. Burada cümleler arası eksiltilen ve hiç değişmeyen sözcük ve anlamın odağındaki sözcük nesne görevindeki “baş” sözcüğüdür. Bu baş sözcüğünün eksikliğini zihin tamamlamakta böylece anlamda bir

eksiklik meydana gelmemektedir. Cümleler arası gerçeklik sırası bu kesitte normal düzendedir. Ayrıca gerçekliğin düzeni yapılan eksiltmelerle, dört satırda anlatılacak konu iki satıra indirgenerek verilmiştir. Bu da bize dilin en az çaba yasasının cümle ötesi birimlerde de işlek olduğunu göstermektedir. Burada gerçekleştirilen bu kognetif sınırlandırma sözlemin semantik düzenini (*uzun ya da kısa olma*) etkilemiştir.

İngilizcede “*after, before, previously*” gibi öncelik sonralık bildiren bağlaçların eklendiği kelime gruplarının yeri değiştirilirse cümlelerin bilgi değerinin de, önemli olan bilgi yapısının da değiştiğini göstermiştir (van Dijk, 1977: 98).

a: She went straight to her room and, before she sat down at her desk, she took off her hat and touched her face with a powder puff.

O (bayan) dosdoğru odasına gitti ve önce masasına oturdu, şapkasını çıkardı ve pudra ponponuyla yüzüne dokundu.

b: She went straight to her room and sat down at her desk, after she had taken off her hat and had touched her face with a powder puff.

O(bayan), dosdoğru odasına gitti, masasına oturdu, sonra şapkasını çıkarmış(tı) ve yüzüne pudra ponponuyla dokunmuştu.

c: She went straight to her room and sat down at her desk. Previously, she had taken off her hat and had touched her face with a powder puff.

O(bayan), dosdoğru odasına gitti, masasına oturdu, Daha önce şapkasını çıkarmış ve yüzüne pudra ponponuyla dokunmuştu.

Bizce örnek (6)'nın “*ba'dehû ve andın* (sonra)” bağlaçlarının yerini değiştirmeden bilgi değeri açısından birinci cümlesinin önemli olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bu ilk cümleden sonra gelen yoğun eksiltmelerin ilk halkası birinci cümledir. Bu cümleden sonra gelen rütbe sıralamaları bu ilk cümleden başlar ve derecelenir. Pekâlâ, bu metne baktığımızda bu tür cümle modellerinde ilk cümle, bilgi değeri açısından önemlidir.

Cümle eğer “*ba‘dehû ve andan (sonra)*” yerine bunların zıttı “*evvela*” ile başlasaydı da bilgi değeri açısından değişen bir şey olmazdı:

(7)

Evvelâ, vezirler, vezir-i â‘zam altında durular ve beğlerbeğiler vüzerâ altındadır (AN: 265: 28).

Bu cümlelerde makamda önce gelme sırası [vezir-i â‘zam → vezirler→ beğlerbeğiler] şeklindedir. Öncelikle “*Evvela*” kelimesinin geçtiği birinci cümle bilgi değeri açısından önemlidir. Sonra Örnek (6)’dan farklı olarak burada “*baş*” nesnesi yerine “*altındadır*” yüklemi kullanıldığı için “*evvela*” kelimesinden sonra, gerçekliğin önceliği açısından önce gelmesi gereken “*vezir-i â‘zam*” İÖ leksik semantik sentaks açısından “*vezirler*” kelimesinden sonra gelmiştir. Hâlbuki “*vezir-i â‘zam*” İÖ rütbece “*vezirler*”den önce gelir, cümledeki gerçeklik sırası açısından da önce gelmeliydi. Fakat sentaks açısından “*vezir-i â‘zam*” İÖ sonra gelse de semantik açıdan “*vezir-i â‘zam*” vezirlerden yine öncedir. “*ve*” bağlacından sonra gelen ikinci cümlede de “*altındadır*” yüklemi tekrar edildiği için öncelik sonralık sırası birinci cümlede de “*altındadır*” yüklemi tekrar edildiği için öncelik sonralık sırası birinci cümlede de aynıdır. Ayrıca ikinci cümlede değişen şey ise, birinci cümlede bulunan “*vezir-i â‘zam*” kelimesinin ikinci cümlede bulunmamasıdır. Çünkü ikinci cümledeki gerçek statü sırası artık “*vüzerâ → beğlerbeğiler*” arasındadır. Birinci cümlede odak “*vezir-i â‘zam*” iken ikinci cümlede odak “*vüzerâ*” kelimesidir. Eğer cümleler bu modelde gitseydi, ön cümlelerdeki odak sürekli eksilecekti. Odak, bir sonraki cümlede önemli olan değer nesnesine yönelecek, diğer bir ifadeyle bir önceki cümlede önemsiz olan değer nesnesine değer kazandırarak yine odak olacaktır. Burada değer nesnesinden kastımız kişi olarak vezirin kimliği değil, vezirlik ve diğer makamlardır. Toparlarsak bu incelemeden şu sonuca varabiliriz: Toplumsal gerçekliklerin göreceli değişimi cümlelerin odaklarının değişimine de olanak tanımaktadır. Birbirini takip eden pek çok cümlelerde hangi değer nesnesinin odak olacağı önce gelen cümlede odağına bağlıdır. İlk cümlede birinci ve ikinci derecede önemli olan değer nesnelere varsa ve devam eden cümlelerde yükselen ya da alçalan bir derecelendirme söz konusuysa, ikinci cümlede birinci cümlede birinci derece önemli olan odağı silinmekte, ilk cümlede ikinci derece önemli olan odağı birinci derece önemli olan odağına dönüşmektedir. Buna ön cümledeki odağın sonraki cümlede silinmesi ve odağın değişmesi kuralı adını verebiliriz. Tutarlılık

açıklamalarında yorumun düzeniyle ilgili verdiğimiz şu şema: < a, b>, < b, c>, < c, d> cümleler arası odak için de geçerlidir.

Söylemin normal düzeni gerçekliğin oluş sırasıyla aynı ölçünlülükte gittiğinden daha önce söz edilmişti. İngilizceden Dijk'ın verdiği örneklerde normal düzen, sıra bildiren cümle başı bağlaçlarıyla değişmekteydi. Dijk'a göre normal düzeni değiştirmenin diğer bir yolu, uygun sıfatlar, zaman zarfları, fiilde zaman ve fiiller ile *dünya-yer-zaman* durumunda bir değişiklik yapmaktır (1977:105).

DMVM'te bir Deve'nin söylediği **Hikâyeti dürger bâ-zinahuş** hikâyesinden almış olduğumuz bu paragraflar gerçeklik düzeninin bir takım sıfatlar ve zaman zarfları, fiil çekimi tarafından değiştirildiği görülmektedir.

(8)

Deve eyitdi:

a:İşiddüm ki bir dürger var idi. İlminde kâmil ve hazlık idi. Bunun bir mekkâre avratı olub her gece dürgeri gaflet uykısına bıragub mâşuk talebinde olur idi. Dürger uykuda iken dostı murâdın görüb irte yakın olıcak gire evine gelür idi. Dürger firâsetle bu işi anlamıştı. Bir gece bayağı âdetince giri mâşukına gitti. Dürger eyitdi nice degin bunun bu belâsın çekeyim, kendüzümi el arasında destür kılub mazhake olayum.

b: Meğerki oldur ki bunun aybından perde açub, talak virüb, la bavdan sürüb, bir mesture alub gavgadan emin olam didi. Kalkub dürger, avratun üstine kapuyı bağladı. Erte yakın olıcak avrat geldi. Eri kapuyı bağlamış. Çağırđı: Kapuyı niçün bağladun? Eri eyitdi: İy bîhayâ! Niceye değın senden bana bu cefa.

c: Şimdiye değın kanda isen girü var anda irte olsun. Ördüreyin seni sahneye bende başka gecüre. Bu kılı karında avrat eyitdi: Ya gel aç kapuyı, itme gavga; yâhud ataram kendümi işbu kuyuya. Senünle dirilmekten yegdür boğulam kuyuya. Eri eyitdi: Ah bu avrat, dedüğın işledi kendüye diyüb ta'acil kapuyı açtı. Daşra çıktı. Ki göre avrat hod sinüb dururdı kapu ardında. Derhâl içerü girüb kapuyı ardından bağlayub şivan eyleyüb çağırđı. Halk üstine üşüb bu işi acabladı.

d: Avrat eydur: Görün ey müslümânlar! Bu Tanrıdan korkmaz, her gice beni uyudur. Kendü kanda varur? Eri kılaz şiddet ile and içer ki kadıya aksedür. Halkun kimi inanır, kimi inanmaz. Ahirü'l-emr er ve avrat kadıya vardılar. Erün doğrılığı ve suhuretin mekri zâhir olub hükim-i şer' nisa yirine kodular (DMVM: 153-198).

Bu hikâyetin “*a, b ve c*” bölümlerini vermeden sadece “*d*” kesitinin ilk üç cümlesini vermiş olsaydık, gerçeklik düzeni açısından birçok şeyin değiştiğini anlamayacaktık. Avrat'ın Dülgerin “*mekkâre (düzenbaz/ kötü huylu) avradı*” olduğunu bilemeyecektik. Meselenin kadıya aksetmesinin sebebini tersten okuyacaktık. Belki de değiştirilmiş gerçeği gerçek zannedecektik. Çünkü avrat bu paragrafta kendi suçunu kocasına atma stratejisiyle kendini meşrulaştırmaya, masumlaştırmaya çalışmaktadır. Ayrıca dikkat edilecek olursa olayların gerçeklik sırasıyla cümlelerin sırası eş dizimlidir. Özellikle “*d*” paragrafında geçen “*Görün ey Müslümânlar*” hitabı bir önceki cümledeki olayın sesini duyup gelen halkın bu işi acayıplemesiyle tutarlık içindedir, şöyle ki toplumsal hayatta evrensel bir gerçeklik olarak hangi kültürde olursa olsun evin dışında, kapıda, gerçekleşen bir karı koca kavgasına o civarda oturan sakinler, “*halk*” kayıtsız kalamaz. Merâk eder ve yüksek sesin geldiği mekâna gelirler ya da olayı uzaktan izlerler. Bu gerçeklik modeli pek çok farklı kültürde de aynıdır. Bu yüzden burada gerçekliğin dizimiyle söylem diziminin çizgisel tutarlılığının uyumu söz konusudur. Ayrıca “*her gice*” İÖ burada zaman zarfı görevinde kullanılmıştır. Bu zarf geniş zaman modeline uysa da (*korkmaz ve uyudur*) hikâyenin geçmiş zamanına temas etmektedir. Geniş zaman dedik ama bu metinde “*yor*”lu şimdiki zaman yoktur. Bu paragrafta geçmişin olayları şimdide gizlidir, ama olaylar ve durumlar geniş zamanla yapılmıştır. Öte yandan “*İnanma ve kadıya gitme*” fiilleri cümle modelinin bir alt modeline ait dünyada meydana gelen geçmiş zamanın olaylarına işaret eder. Özellikle “*ahirül emr*” (*neticede, en sonunda*) cümle başı bağlacından sonra (*dünya-yer-zaman*) durumunda bir değişiklik yapılmıştır Muhtemelen kapının önünde gerçekleşen olay yeri ve zamanı farklı bir mekân ve zamanda yapılmıştır, çünkü avrat ve dülger kadıya varmışlardır.

3.3.3. Normal Düzenlerde Kısıtlamalar

Dijk'a göre normal düzen, gerçekler arasındaki geçici ilişkilerden daha güçlü bir şekilde kullanılır. Birincil durumlar ve birincil olaylar; olayların seyrinden ya da son durumlardan önce ifade edilir. Yani olayın gerçekleşme sırasında hangi olay önce meydana gelmişse cümle sıralama ekseninde ilk gerçekleşen olay, ilk cümlede; sonra gerçekleşen olay, sonraki cümlede verilir. İngilizcede yapısal değişiklikler sonda “*because*”lu yan cümle ile işletilirler, ilk cümleler ise “*Therefore*” ile koordine edilir. Anlamı belirsiz koşullu bir gerçeklik yukarıda belirtilen sebep bağlaçları tarafından bir yan cümle ile açıklanır (1977: 105). Burada tersine çevrilmiş ya da sırası değiştirilmiş normal düzenlerin kognitif, semantik ve sentaktik sınırlamalarla karşılatıldığını belirtir.

[10]a: John was ill. He didn't come. [Jhon hastaydı. O, gelmedi.]

b: John was ill, so he didn't come.[Jhon hastaydı, bu yüzden gelmedi.]

c: Because John was ill, he didn't come.[Jhon hasta olduğu için gelmedi]

[11]a: John didn't come. He was ill. [Jhon gelmedi. O hastaydı.]

b: John didn't come. So, he was ill. [Jhon gelmedi. Bu veya şu sebepten o hastaydı.]

c: John didn't come, because he was ill.[Jhon gelmedi, çünkü o hastaydı.]

[11] a’da tersine çevrilmiş düzenler, zamana bağlı örnekler olarak belirli pragmatik ve semantik işlevleri vardır. Öncelikle, ön varsayımsal birincil önermeler baştaki ikincil yan cümleler tarafından açıklanmış olacak. İkinci olarak, kurallara göre son konum daha çok bilgisel değer olarak belirlenmiştir. Bu dizinin “*odağı*” , bazı ön varsayım koşulları, amaç ve sebep ya da öne sürülen geçek üzerindedir. Özellikle [11] de verilen örnekler, gerekli ve mümkün koşullar hakkında gerçeklerin sunumundan sonuç çıkartmak için kullanılan tümevarımsal açıklamalı bağlamlar için tipiktir. [11]’deki örneklerde daha da kabul edilecektir ki ilk “*propositions*” ile bir önermenin tutarlılığı ilk yan cümle ile açıklanır.

Siyasetnamelerde tersine çevrilmiş düzene rast gelinmemiştir ama normal düzenin gerçeklerle olan ilişkileri açısından siyasetnamelerden bir takım cümle ötesi birimler değerlendirilebilir:

AN’de Normal Düzenlerde Kısıtlamaları

(9)

Bir mahfî husûs musâhebetîcün bir gün Pâdişâha vardukda Mesih Paşa, “*dün divanda Pâdişah ile ne mükâleme olundu?*” dediğiçün Piri Paşa, Mesih Paşanın ‘ırzını şikest edüp mâ‘zul edeyazdı (AN: 7-20).

Bir gizli hususu görüşmek için bir dün padişahın yanına geldiğimizde Mesih Paşa “dün divanda padişah ile ne konuşuldu?” dediği için Piri Paşa, Mesih Paşa’yı şikâyet edip neredeyse görevden aldıracaktı.

Bir amaç yan cümlesi; “*Bir mahfî husûs musâhebetîcün*” gerçek dünyada henüz gerçekleşmemiştir. Çünkü amaçlar gerçekleşseydi, amaç olmazlardı. Ama sebepler ontik olarak gerçekleşmiş süreçlerdir. Bununla birlikte bu yan cümlenin devamında padişaha varılması, gerçek dünyada gerçekleştirilen ilk eylemdir. İkinci olarak önvarsayımsal bir boyutta Piri Paşa, padişahla görüşüyor ve bu görüşmeyi Mesih Paşa görüp merak ediyor. Üçüncü olarak Mesih Paşa ile Piri Paşa mekânının tam olarak bilmediğimiz bir yerde bir araya geliyorlar. Dördüncü olarak Mesih Paşa, Piri Paşa ile padişahın ne konuştuklarını öğrenmek için Piri Paşa’ya soru soruyor. Beşinci ve son olarak Mesih Paşa’nın sorduğu bu soru yüzünden Piri Paşa Mesih Paşa’yı padişaha şikâyet edip neredeyse görevden aldirmaya kalkışıyor. Normal düzenin bu 5. kısmında geçen “*dediği için*” edat öbekli sebep yan cümlesi, anlaşılacağı üzere gerçekleşmiştir. Bu cümlelerdeki normal düzen, olayların gerçekleşme sırasıyla eş yapıdadır. Tersine çevrilmiş bir düzen söz konusu değildir. Burada ilk konumda verilen “*için*” edatlı önermeler gerçeklerin amaç ve sebeplerini bildirdikleri için bilgi değeri taşımaktadırlar. Bu yüzden bu gerçekleşme sırası bakımında önce gelen bu ilk önermeler dizinin “*odağı*”dırlar. Çünkü önce gerçekleşmişlerdir. Çünkü ilk sebeptirler ama sonuca tesir ederler. Dolayısıyla amaç ve sebep önermelerinin gerçek dünyadaki gerçekleşme sırası ile söylemin gerçekleşme sırası, yani normal düzen arasında bağdaşıklık vardır.

Dijk'a göre pragmatik ve semantik sınırlamaların yanı sıra söylemde bilgi düzenin en iyi seviyede (*optimal*) değerlendirmelerinin sınırlamalarını da görürüz. Oysa normal düzenler, olayların, gidişatın ya da eylemlerin temsili için ilk ve son durumların birlikteliği yapısal eşit şekillerden (*izomorfoz-eşbiçim*) kaynaklanmaktadır. Durum açıklamalarının düzeni, diğer özelliklerin temeli üzerinde normal olmalıdır. Yine ana kısıtlama önce varsayılan elementlerin gerekliliğidir (1977: 106).

YSSS'de Normal Düzenlerde Kısıtlamaları

(10)

Mesela kız oğlan çeküb hiyânetle bir ecnebinin evine giren kimesnenin, avrat ve kız çekmege bile varan kimesnelerin içmegi kesile. Kız ve avrat çeküb güçle nikâh ettirene cebirle boşadub ve nikâh edenin sakalın kes muhkem let edeler (YSSS:192-4).

Bu kesitte “kız, oğlan/avret ve kız çekmek (*çekmemek*)” söylemin konusudur. Söylemin konusuyla gerçeklerin düzeni ve normal düzen eş biçimli (*izomorfoz*) değildir. Neden değildir? Çünkü bir takım doğal görünmeyen tutarsızlıklar vardır. Nedir o tutarsızlıklar? O tutarsızlıklardan biri; bilişsel/kognitif yorum stratejisinin önermelerin sırasıyla bağlantı kurmayı denemesi fakat bağlantı kuramamasıdır. Olaya neresinden bakarsanız bakın bir kimsenin evine zorla girmeden kız veya oğlan çekilemez. Nitekim buradaki düzende önce “kız oğlan çeküb” sonra “bir ecnebinin evine giren kimesnenin” denmiştir. Hâlbuki normal düzen şöyle olsaydı: “hiyânetle bir ecnebinin evine girip kız oğlan çeken kimesnenin” o zaman normal düzen daha doğal görünürdü. Çekme işlemi bir yerden yapılır. O yer de evdir. Ayrıca, zihinlere şöyle bir şey gelebilir; eve girmeden de evin dışındaki bir yerden kız oğlan/avret çekilebilir. Bu kognitif hipotezi ters yüz edecek karşı hipotetik yorum ise yan cümle-cümle dizilişindedir. Amacı kız oğlan çekmek olan biri neden kız çektikten sonra hiyânetle bir ecnebinin evine girsin? Kız, avret kaçırın kişi eğer dışarda bu eylemi gerçekleştirmişse evin içinde ecnebilerle karşılaşma olasılığına binaen korkar eve girmez. Dolayısıyla bu dil kullanımı zihnimizdeki bilgi düzeniyle ilgili sınırlandırmaların dosdoğru dışına çıkmıştır. Özetle bu kesitte normal düzen gerçeklerin sırasıyla eş dizimli olmadığı için tutarlı değildir.

3.3.4. Normal Düzeni Belirleyen Bağlıntılar

Dijk'a göre bu normal düzeni belirleyen bağlantılar, cümleler arasındaki özellikler ve öze aitlikler ile ilişkilidir. Bunlar diğer açıklama düzenlerini belirler. Durum açıklamalarının normal düzenini belirleyen genel kısıtlamalar aşağıdaki gibidir:

[14]a: general — particular (genel-özel)

b: whole — part/component (bütün – parça/tamamlayıcı parça)

c: set — subset — element (küme – alt küme – element)

d: including — included (dahil olmak – kapsamak)

e: large — small (geniş – dar/ büyük- küçük)

f: outside — inside (dışarda – içerde)

g: possessor — possessed (sahip olan/sahip olunan (şey))

Bu ilişkiler cümle dizimleri üzerine önce gelen -takip eden ilişkileri eşleştirir. Bu normal şekildeki düzen sonraki sırayı yapacaktır (1979: 107).

DMVM'de Normal Düzeni Belirleyen Bağlıntılar

(11)

Her vakit garazın Nevhara'ya bildürür idi. Nevhâra eydürdi: “bu kişi sınanmış kişidür, bunun dostlığı garaz içündü” (DMVM: 151-35).

Buradaki cümleler arasında zamana bağlı bir genellik-özellik bildiren durum açıklaması vardır. Birinci cümle geniş zamanda genel bir [*bildirme (bildür-ür idi)*] fiilinden söz ederken ikinci cümlede Nehvara “*eydür-di*” (*söyledi*) fiilinde “*eydür-ür-di*” demedi, meseleyi belirgin (*özel*) bir geçmiş zamanda ifade etti. Bu yüzden bu iki cümle arasında zamana bağlı genellik- özellik bildiren bir durum açıklaması vardır.

(12)

Bu dilgü dau's-sa'leb rencine mübtelâ olmuş idi. ø Eti ve tusi dökülüb bir bucakda kalmış idi (DMVM: 153-40).

Birinci cümleinin öznesi dilgü (*tilki*) bütün, ikinci cümlede bu özne boş önceye atf (ø) olarak parça; yani tilkiye ait olan “et+i ve tu+si” tamlananları normal düzene bir sınırlandırma getirmektedir.

(13)

Bu ördeğin birini hile ile daimine bıragam diyüb bir yerde sinüb gözledi. İttifâk ol ördeğin dişisi dilgü katına yakın geldi (DMVM: 153-41).

Birinci cümleinin yancümlesindeki “*bu ördeğin biri*” tamlamasında bugünkü Türkçe açısından bakarsak tekillik-çoğulluk ilişkisi bağlamında tutarsızlık vardır. Bugün olsa tamlama şöyle olurdu: “*Bu ördeklerden biri*”. Çünkü bu cümlede ördeğin birindeki “*biri*” belgesiz/belirsiz bir zamir değil, bir sayı ismi olarak kullanılmıştır. Ördeğin biri varsa ötekisi de yok değildir. Ördeğin dişisi ve erkeği olduğuna göre anlatımın geçtiği bağlamda bir ördek öbeğinden bahsedilmektedir. İkinci cümledeki “*ördeğin dişisi*” tamlaması, bu öbekte cinsiyet ayrımıyla bir alt kümeyi belirginleştiren normal düzen sınırlandırmasıdır.

(14)

Ey oğul! Bilesin ki dostluk lokma veya hırka için ola. Çün lokma ve hırka bulamayalar düşmandan bedter olurlar. Anlarun meseli fuka'(râ) bardağı gibidür. Nice kim tolu ola, ağzında dudağında öperler; çün boş ola yire bıragurlar (DMVM: 155-45).

Burada fukara bardağının içindeki (*suyun*) dolu olması ya da (*suyun*) boş olması söylemin normal düzeni içinde (*including - included*) dâhil olma ve kapsama ilişkisini gösterir. Fukara bardağının içinde her hangi bir sıvı olması, önvarsayımsal bir (*ziro anaphora*) boş önceye atıftır. Ayrıca bu meseldeki fukara bardağı metaforu, dolu ya da boş olma durumuna göre dostluğa değişebilecek önceki cümlelerdeki lokma ve hırka değer nesneleriyle eş gönderimlidir. Bunula birlikte paragrafın tutarlılığını artıran diğer özellikler ise; dostluk ve düşmanlık, bardağı öpme (*kaldırma/değer verme/yağcılık yapma*) ve yere bırakma (*değer-vermeme*), dolu ve

boş dikatomilerinin kullanılması ve özellikle bu zıtlıkların dörtlü zıtlık seviyesine çıkmasıdır. Cümleler arası kelimelerin seçiminde seslerin uyumuna dikkat edilmiştir. Özellikle içerisinde (k, l, r, n, b, d) gibi seslerin tekrarı cümleleri akıcı ve kalıcı hale getirmiştir.

(15)

Bu devlet bir büyük ırmağa benzer bir yana döndürmeyince dönmez. Ben cürret idüb anun devleti ırmağına ark kazub yüce niye akıdam didi (DMVM: 164-64).

İki cümle arasında birinci cümlede büyük ırmak ve ark arasında normal düzeni belirleyen büyüklük küçüklük bağıntısı vardır.

(16)

a: Şeytanlık odı içinde yandı. Gazab yeklileri çevre saçıldı (DMVM: 159-53).

b: Gir içerü sişe ile şarab vardır, götür oğlan içeriye; girdi, gözine sişe iki göründi taşra çıkdı (DMVM: 160-56).

Örnek (16) a'daki cümlelerdeki iç-dış sınırlandırması İnsanın ruhundaki ya da zihnindeki “şeytanlık odı içinde” İÖ ile ilk cümlede ikinci cümlede ise “çevre saçıldı” FÖ ile birbirine bağlanmıştır.

Örnek (16) b'de ise bu normal düzen birinci cümlede “içerü”, ikinci cümlede “taşra” kelimesi ile sağlanmıştır.

(17)

Zamânı evvelde bir oğrı var idi. Hurda esbâb oğrılmakdan usanub külli ogurlanığa kasd idüb murâd idindi ki Hüsrev hazinesine gireni kıyas mâl oğrılayub ol nice anun ile geçine (DMVM: 166 -71).

İkinci cümlede “külli ogurlanık+a” İÖ çalınacak bütün eşyaları (*daha değerli eşyaları*) işaret etmekte ve bunlar sahip olunmak istenen mallardır. Bu mallar üçüncü cümlede Hüsrev'in hazinesine gönderimde bulunur. Hüsrev Hazinesi de sahip olunan iken açık bir şekilde de Hüsrev sahip olandır. Oğrı (*hırsız*) ise sahip olmaya çalışandır. Cümleler arası sahip olan/sahip olunan (*şey*) (*possessor - possessed*)

ilişkisi paragrafın örgüsünde, normal düzenin oluşmasında tutarlılığa katkı sağlamaktadır.

Dijk, açıklamaların normal düzenin zannedildiği gibi sadece semantik bilgi dağılımı sınırlamalarına dayanmadığını söyler. Bunun yanında genel kognitif prensiplere, ör. Algı ve dikkate de dayanır. Ona göre, biz genellikle bir nesnenin parça özelliklerinden önce bütünü algılarız. Onların birbirine yakınlığında küçük bir nesneden önce büyük bir nesneyi algılarız. Bir nesnenin genel yorumu ya da gerçekliğinin gerekliliği onun uzay bağlamındaki lokasyonudur (1977: 107). Burada anlatılmak istenen gerçeklik nosyonunun algısal olmasının yanında, aynı zamanda onun boyutluluk ve mekânsallığı da göstermesi gerekir. Var olan nesnelerin bir lokasyonda olması ontik bir zorunluluktur. Bu gerçekliğin gerekliliğidir. Bu gerçekliğin önce bütünü ya da büyük olan nesneyi yönelmesi algı ile ilgili bir durumdur. İşte tam bu noktada cümlelerin normal düzeninde kendisinden söz edilen nesnelere söz edildikten sonra onların lokasyonlarının verildiği cümlelerin ardı sıra gelmesi onların gerçekliklerinin kanıtlanması girişimidir. YSSS’de bunu açıklayan örnekler verilebilir:

(18)

Köy veya mahalle içinde adam ölse veya kervan basılıb hasârat veyahut bir köy arasında uğurluk ve haramilik olsa elbette hırsız bulduralar, çıkaralar (YSSS 192-9).

İkinci “veya” bağlacından önceki şartlı yan cümlede “köy veya mahalle içinde” lokasyonu bu yan cümlenin normal düzeni içinde gerçekliği kuvvetlendirmektedir. “veya”dan sonra gelen yan cümlede ise kervanın nerede basılacağı belirtilmemiştir. Algısal olarak zihin bunu tamamlamakta, kimsenin olmayacağı köy dışı bir mekâna olgusal hayali götürmektedir. Ayrıca burada “haşarat” kelimesinden sonra yardımcı fiil [olsa] eksiltilmiş, bir sonraki yan cümlenin yardımcı fiiline [(haramilik) olsa] bağlanmıştır. Burada “veyahut” bağlacından sonra hırsızlık ve haramilik olması muhtemel yerin verilmesi “bir köy arasında” söylemin normal düzeninde gerçekliği pekiştirmektedir.

Yine Dijk’a (1977: 107) göre normal şartlar altında yüklemelerin ya da nesnelerin normal düzeni söylemde sunulduğu gibi değiştirilebilir. Yani normal

düzen burada genel bir önerme verildikten sonra takip eden önermenin özel önermelerle açıklanması şeklindedir. Bu durum söylemde yüklemelerin ve nesnelere normal düzeninin değişmesi gibi önce özel önerme ardından onu açıklayan genel önerme şeklinde değişebilir. Daha genel bir önermenin belirtilmesiyle önce verilen önermedeki özel gerçekler açıklanabilir. Meselenin anlaşılması için Dijk'ın verdiği cümlelerin tercümesini verirsek a:“ *Peter geç kaldı. O, asla zamanında gelmez.*” b: *Ev yıllardır boyanmamıştı. Aslına bakılırsa bütün şehir bize harap göründü.*”

AN'den bu açıklamalara şu örneği getirebiliriz:

(19)

Veziir- â'zam olan her kime bir mansıp verir ise müstakim ve ehl-i 'ırz ve ehl-i vukuf kimesnelere vermek lâzımdır. Tevliyyet bu mâkule âdemlere verile (AN: 266-39).

Mansıp verilecek kişiler özelleştirilmiş niteliklemlerle “... *doğru, namuslu ve işini bilen kişilere vermek lazımdır.*” cümlesinden sonra “*Tevliyyet (vali olacak kişi/teveccüh edilen kişi) bu makule (akil) adamlara verilsin*” cümlesi gelmiştir. Birinci cümlede şartlı yancümlede geçen “*her kime*” İÖ' genel bir değerlendirmedir. Daha sonra makam verilecek kişilerin vasıflarını sayarak onları özelleştirerek belirginleştirmiştir. İkinci cümlede ise onların hepsini tek kelimeyle “*makule adamlar*” İÖ ile genelleştirmiştir. Burada açıklamanın normal düzeninin değiştirilmiş örneği ile karşılaşıyoruz. Örnek (19)'da önermelerin yönü önce genelden sözele, daha sonra da özelden genele doğrudur.

Normal düzenin diğer önemli koşul değişimi, her iki olay ve durum tanımlamalarını tutan gerçekliğin bilgisi ya da algının belirli bir düzenidir. Genelde durumlar vardır, aitlikler daha sonra belirtilir. Biz bir sonucu algıladıktan sonra sebebi gibi belirli bir gerçekliği yorumlayabiliriz. Bu epistemik düzenin karakteristik örnekleri: a:“ *Yolun kenarında oturan küçük bir adam vardı. O geçen yıl buraya yerleşmiş olan yerli çingenelerden biriydi.*” b: “*Dün bir altın saat buldum. O, Harry 'e ait olduğu için geri verdim.*” (van Dijk, 1977: 107).

Cümleler arası genel durumlardan sonra gelen aidiyet ve sebeplilik açıklamalarına DMVM'den de örnek verebiliriz:

(20)

Zamân-ı evvelde bir âlim var idi. Ehil keşf ü kerâvet olub kuşların lisânı ve sair hayvanât ne kelimât eyleseler kerametle ana malûm idi. İttifâk bu aziz bir yire giderken bir hüd hüdi gördi divar üstinde farig oturur (DMVM: 167-74).

Örnek (20)'de cümleler arasındaki durum tanımlamalarını bir arada tutan bir takım gereçlik bağları vardır. İnsanlar geçek dünyada kuşlarla konuşamaz. Bunlar öncelikle ilk cümlede kendisinden kısaca bahsedilen “âlim” ile ilgilidir. Böyle bir âlimin olması öncelikle bir durumdur ve durum önce verilmiştir. İkinci cümleden önceki cümlede sadece bilgin olarak bahsedilen âlimin hangi ilimde uzman olduğu niteleyen İÖ ile aitlikler ve sebep bağıntıları kurulmuştur. Bunlar bu âlimin [*mana âlemini*] keşfedici ve kerâmet sahibi olması ve diğer hayvanlar ile [*kuş*] konuşma kabiliyetinin olması gibi özelliklerdir. Gerçek bağıntı üçüncü cümleyle açığa çıkar. Çünkü burada ikinci cümlede geçen “kuş” tür adının kullanılması ile ona ait olan, daha özel olan bir cins adı Hüd Hüd'ten üçüncü ve daha sonraki cümlelerde söz edilmesine bir giriş yapılmıştır. Mantığın soracağı sorulara önceden cevap verilmiştir. Cümleler arasında gerçeklikleri bir arada tutan sebeplilikler belirli bir normal düzen içerisinde sunulmuştur. Böylece cümleler arasında illiyet bağıntısı sağlanmış ve cümleler birbiriyle tutarlı hale getirilmiştir.

Söylemde bilgi düzeninin anormal belirli bir durumu, algısal ya da epistemik bir odağa dayanır. Belirli bir nesne üzerine odaklanmış olabilir. Onun için belirlenmiş kendisine has özelliklere sahip olduğu için bu odak araştırılır. Kimliği olan bir nesnenin ya da yüklem tanımı yapıldıktan sonra, uzamın, zamanın ve kavramsal bir aralığın belirlenmesi önce ortaya çıkabilir: a: “*Birkaç gün arattıktan sonra mağdurun cesedi bulundu. O bir dağın eteklerinin yakınlarında çalılar altına gizlenmişti.*” b: “*Biz küçük bir piste indik. Bu, ormanın ortasında kesilmişti.*” (van Dijk,1977:108).

Buna benzer örnekleri YSSS'den de verebiliriz:

(21)

Ve bir kimesnenin elinde ya evinde uğurluk nesne_j bulunsa ø_j satın aldyrsa ø_j satanı bulduralar. ø_j Bulunmazsa işkence edeler. Meğer ki ø_j bulıcak ø_j getirüb kadiya teslim edeler. Veyâhut ø_j yabanda bulunduğunu isbât ede, amma işkencede

ihtiyât edeler ki, kalb-el sübut telefi nefis olmaya ve eğer işkencede ölürse davası sorulmaya (YSSS: 192-10).

Örnek (21)'de söylemin düzenindeki belirli bir durumu gösteren algısal ya da epistemik odak “*uğurluk nesne (çalınmış eşya)*”dir. Aslında bu nesne Propp’un Masal Analizleri’nde ortaya koyduğu, kahramanın arkasından gittiği ve neticede elde edilmesiyle masalın bir bölümünde hal dönüşümüne (*mükâfat ya da mücâzat*) uğradığı “*değer nesnesi*”ne çok benzer. Burada yalnızca birinci cümlede verilen bu algısal ve epistemik odak: “*uğurluk nesne*”, ‘*amma*’dan sonraki cümleler hariç, diğer cümlelerin hepsinin ortak nesnesidir; ama diğer cümlelerde boş önceye atıf olarak (*ziro anaphora*) vardır. Bu epistemik odağın boş ön atıf olarak bulunduğu yerleri de “ \emptyset ” sembolü ile gösterdik.

Temel kavram hala “*atıf/reference*”dir. Yani çoğu ifade düzenleri ve dünya gerçeklerinin düzeni arasında ilişkiler vardır çünkü onlar zihinsel olarak temsil edilirler (van Dijk, 1977: 108). Bu bölümde herhangi bir metnin tutarlılık analizi için normal düzeni oluşturan özellikleri ve koşulları siyasetnamelerden seçtiğimiz kesitlerle göstermeye çalıştık. Şimdi de söylem tutarlılığının başka bir ölçütü olan açık, örtük ve tamamlanmamış bilginin ne olduğu ve siyasetnamelerdeki görünümüne değineceğiz.

3.3.5. Söylemde Açık, Örtük ve Tamamlanmamış Bilgi

Dijk’a göre (1977: 108) doğal dilin söylemi açık değildir. Direkt açıklanmayan önermeler vardır. Bu önermeler ancak diğer önermelerle anlamlı hale gelir. Örtük önermeler ve tutarlı yorumların kurulması tutarlılık analizi kapsamına dâhil edilmelidir. Örtük önermeler, “*eksik bağlantılar*” (*missing links*) olarak da adlandırılır. Buradaki sorun onların hangi koşullar altında olabildiği ya da verilen/eski söylemde örtük önermelerin ne olması gerektiğidir. Dijk, örtük bilgi ile ilgili olarak onların önemli gramatikal bakış açısı, bu cümlelerin dilbilimsel özellikleri, cümlelerin dizimi, örtük önermelerin gösterilmesi (*indicate*), kapsama dâhil olan çıkarımlara izin verilmesi gibi meselelere değinir.

Ona göre örtük/açık ve tamamlan(ma)mış söylem arasında ayırımın yapılması gerekir. Eğer bir söylem, bir durum veya olayın açıklanması olarak anlaşılıyorsa onda temsil edilen belirli bir durumu oluşturan tüm gerçekler verilmişse

tamamlanmış demektir. Bir aksiyon söyleminde bu aksiyonun gidişatında verilen bütün aksiyonlar ifade edilmişse söylem tamamlanmıştır. Aynısı, durum açıklamaları için de geçerlidir. Gerçeklerin sayıları (*bütün var olan öze-aitlikler, onların özellikleri ve bağlantıları*), karakterize edilen bir durum; bununla birlikte bunlar çok geniştir, fakat söylem öyle değildir. Öyle olmak zorunda da değildir. Bunların hepsi mümkün olsaydı [*yani insanlar bütün gerçeklikleri söylemlerine taşısalar*] bütüncül açıklamalar uygulanamaz ve bu pragmatik olarak uygunsuz olurdu. Mükâlemede pek çok bilgi gereksiz, alakasız olacaktı.

Muhtemel bilginin ifadesinin geniş kümesinden bir *seçim* yapılır. Böylece bir suç hikâyesinden örnekle, ifade edilen olayların olası bir gidişatının birkaç gerçeğini (*aksiyon*) değerlendirebiliyoruz: “*entering the office, going to one's room, taking one's hat off, powdering oneself and sitting at one's desk.*” Bu eylemlerin her biri dahası hayali mümkün dünyayı içerenler de başlangıç koşullarına, tamamlayıcı eylemlere, oradaki durum ifadelerine, *etmen ifadelerine (agent descriptions)* sahip olacaktır, örneğin “*opening and closing doors, walking up stairs, meeting people, thinking particular thoughts, the physical make-up of the office, and so on.*” Bazı söylemlerde böyle detaylar, estetik ve pratik iletişimsel hedefler için verilebilir. Ör. Bazı romanlarda veya polis romanlarında ne tamlığın derecesi, ne de tamlığın seviyesi vardır. Olayların gidişatını açıklanması belirli bir seviye için göreceli olarak tamamlanmış olabilir, fakat diğer (*daha az ve daha çok*) belirli seviye tamamlanmamış olur. Sadece öğleden sonraki eylemler dâhil edilip, diğer tüm tamamlayıcı eylemlerimi hariç tutulabilir. Diğer yandan büyük bir işletmenin yıllık raporunda belirli bir hafta sonunda belirli işçilerin belirli eylemlerini bulamayız. Bu açıklama seviyesi aynı zamanda çok özellikli ve tamamlanmış bir anlam üzerine olmayacaktır. Açıklamanın seviyesi, mükâlemenin konusuna dayanır. En geniş anlamda *iletişimsel aktın hedefine* dayanır. Eğer konu büyük bir şirketin yıllık eylemleriyse bir hafta sonu bir işçinin eylemlerinin açıklanması, şirketin yönetilmesine bir etki etmeyecekse kısmen söylemin aşırı tam olmasına neden olacaktır. (*yani gereksiz ifade*). Ayrıca nedene bağlı, mekânsal ve zamansal kapsamın farklılıkları gösterir ki mükâlemenin iki konusu tutarlı bir söylemde uygun bir şekilde kombine edilemeden dâhil edilebilir. Onun bir durum olması gerekmez; dahası bir söylem içindeki tüm tanımlamalar aynı seviyededir. Birinin bir günlük faaliyeti hakkındaki ifadeleri, özel gerçekliklerin açıklamaları gibi genel önermelere

dâhil edebilir. Aksine daha genel gerçeklerden söz ederken ör. Sosyoloji tezinde, örnekler ve resimli göstermeler gibi özel gerçeklerin belirtilmesine izin verilir.

Söylemin her bir tipi, konuşmanın verilen kesin bir konusu, genellenenin en üst sınırına ve ayrıntılarıyla belirlemenin (*specification*), özelleştirmenin (*particularization*) en alt sınırına sahiptir. Bu bağlamda kabul edilebilir hipotezlerden biri de özellemeler üzerine yapılan kısıtlamalardır. Bu genellemeler üzerine yapılan kısıtlamalardan daha sıkıdır: bazı söylemler genellemelere olanak tanırken, tikel gerçeklerin (*küçük*) açıklamaları belirli değildir. Tamlıklar (*completeness*) ve eksiklikler (*incompleteness*) farklı biçimler alabilirler.

Bir söylem olayların gidişatını ya da işlerin bir durumunda tikel gerçekliklere gönderimde bulunmaktan kaçınabilir. Çünkü bu gerçeklikler bildirişimdeki bağlamla bağlantılı değildir. Onlar muhtemel bileşenlerin ya da gerekliliklerin yüksek bir gerçeklik seviyelerinin ifadeleri tarafından dolaylı olarak gönderimde bulunur. İkinci durumda tamamlanmamış seviyeler vardır: verilmemiş daha da detaylandırıl(ma)mış açıklama seviyeleri. İlk durumda: (*aynı seviyede*) seçmeye dayalı tamamlanmamışlıklar (*eksiklikler*) den söz edebilir: sadece genelliğin aynı düzeninin bazı gerçeklikleri, açıklama için seçilir. Eksikliklerden bahsettiğimizde genelde bu, seçimli eksikliklerin tipi anlamına gelecektir. Bu durumlarda gerçekler, gerekli koşullar, bileşenler ve gönderimde bulunan diğer gerçeklerin dizimidir. Örtülü ifadelerden ziyade eksikliklerden söz eder (van Dijk, 1977: 109-110).

Burada akla şu soru gelebilir: Söylemde açık/örtük ya da tamamlanmamış bilgiler ve bunların söylemde kullanılma seviyesinin tutarlılıkla ilişkisi nedir? Ne kadar bilginin verilmesi söylemi tutarlı kılar? Dijk daha sonraki açıklamalarında bunları dolaylı olarak açıklayacaktır. O burada kendisinin de belirttiği gibi daha çok söylemdeki tamlıklardan/tamamlanmışlıklardan söz eder. Bu tamlıklarla ilgili bir takım sınıflandırmalar yapar. Bunlar tamlığın altında ve tamlığın üstünde [*under completeness and over-completeness*] kavramları ile açıklanır. Tamlığın altında ve tamlığın ötesinde olanlar ona göre aşırı uçlardır ve bir söylemi tutarsız kılar. Bunlara sırasıyla YSSS'den, DMVM'den ve AN'den örnekler vermeye çalışalım:

(22)

.“Ve kârban saraycılar emin ve mu'temed kimesneler olup her sabah kârvan saray halkına icâzet verimeden kervansarayda konan halkdan istisfâr edüb kimesnenin rızkı ve esbâbı sirkat ve nehb olmadığı ma'lûm ve tahkik ettikten sonra kervansaray kapısını açıp salıvere. Ve eğer kervansaraycı bu manayı etmeden halka destür verici olsa, sonra kervansaray halkından bazısı rızk ve esbâb uğurlandı derlerse mesmü' olunmaya. Ve eğer kervansaraycı bu manayı etmeden halka destur vermiş olursa, ol gece kervansarayda konan halkın nesnesi uğurlanmış olursa ki, uğurlandığı tahkik ola, kervansaraycıdan çünkü gaddarlık oldu. Kervansaraycıya ol uğurlanan nesnenin kıymeti tazmin oluna. Eğer kervansaraydan nesne uğurlanmak kervansaray taşrasında bulunub alınmakla olursa taşradan muzannâ ve müttehem olanları bulub tehdit edüb hırsız buldurub aldığı rızkı ve esbâbı buldurub şer'i ile sahibine teslim edeler. Ve eğer içeriden olan hırsızla kavli ve ittifâkı olmak tevehhüm olunursa, içeriden olan halkda fitne olanları dahi tutub şer'ile ve örfle tazyik ve tehdit edüb hırsız bulduralar. Bulunmadın, kervansaray mahalle içinde olursa, mahallede uğurluk olıcak hüküm her nice ise kervansarayda dahi öyle ola (YSSS: 192-11).

(23)

...hikâyeti Hüsrev ba şâhı diğer Ferruhzâd eyitdi: işittim ki zamân-ı evelinde bir pâdişâh bir pâdişâh ile yağı olub aralarında husûmet ziyâde oldu. Akıbet biri zafer bulub birini sıyub ilden çıkardı. Kaçub Hüsrev katına geldi (DMVM:172-86).

(24)

Sadr-ı a'zam olan, bir ihtiyar ve korsân ve deryâda nice umur görüp nice fırtına savmış ve nice yelken sökündürmüş bir müdebbir kapudan etmek gerektür. Deryada zahire gemilerini ve levend firkatelerini hıfz u hırâset ede. Mâdem bunlar hıfz olunmaya, kapudan kapudanlık edemez (AN: 271-75).

Örnek (22)'de özellikle hırsızlık konusu altında bir alt konu olan bir “kervansaray'da hırsızlık” bahsi ile alınacak önlemler yoğun bir biçimde anlatılmıştır. Bu kesit, aynı kanunnâmenin diğer kesitlerine göre daha ayrıntılıdır. Bu yüzden bu kesitin tamamlanmışlığa yakın bir yapısı vardır. Hatta burada kervansarayda gerçekleşmesi muhtemel hırsızlığı ve devlete ve ahaliye yönelik zarar

ve ziyanları önleyici eylemlerin de önvarsayıldığı görülecek olursa tamlığın üstünde bir söylem ile karşılaştığımızı söyleyebiliriz. Ama yine de metni tutarsız hale getirecek aşırı bir tamlıktan söz edemeyiz. Bu yönüyle bu kesit tutarlıdır. Örnek (23) tamamlanmamış bir söylemdir, çünkü iki padişahın birbirine düşman olduğu, husumetin arttığı ve bunlardan birinin zafer kazanıp diğerinin de Hüsrev’den yardım almak istediği belirtilmiştir. Padişahların kim olduğu, aidiyet bağintıları, yer ve zaman bilgileri verilmemiştir. Bu kısa tahkiye daha sonra verilmek istenen uzun tahkiyeye giriş kısmı olacağı için önemsenmemiştir. Bu yönüyle tamamlanmamış tutarsız bir söylemdir. Örnek (24) ise Osmanlı’da kaptan olacak kişilerin nitelikleri ve yapması gerekenler anlatılmıştır. Bu yönüyle bu söylem, izafi olarak tamamlanmıştır. Fakat örnek (24) genellenin en üst sınırında olmasına rağmen ayrıntılarıyla belirlemenin, özelleştirmenin (*bireysel örneklendirme vermenin*) en alt sınırına inmemiştir. Bu yönüyle bu örnek sağlıklı bir tutarlılığa sahiptir. Özetleyecek olursak örnek (22)’de verilen bilgiler, diğer bilgilerin konu değerine göre fazla ve abartılıdır. Bu yönüyle tutarlılık yönünden sorunludur. Örnek (23)’teki bilgiler ise örtük ve eksiktir. Bu yüzden tutarlılık için yeterli değildir. Örnek (24)’te verilen bilgiler ise metin dışı gerçekliklerin gerekliliğine ve metin içi koşullara uyum sağladığı için eksik değildir, ama belirli bir kimlikte örneklendirme yapmadığı için tutarlılık sağlıklıdır. Neticede AN’den seçtiğimiz bu örnek (24), belirttiğimiz gibi tamlığın ne ötesinde ne de berisindedir. Fakat mutlak bir tutarlılığa da sahip değildir. Bu yüzden örnek (24), seçilen mukayese kapsamında örnek (22) ve (23)’e göre daha tutarlıdır. Bizim belirlediğimiz örnekler daha çok eylem söylemleridir. Hareket fiilleri söylemlere hâkim durumdadır. Ayrıca şuna da değinmek gerekir ki Dijk’ın da ifade ettiği gibi tamlıklar ya da eksiklikler tiplere göre görecelidir (1979:110). Bu yönüyle örnek (22)’de tamamlanmışlık açısından bir aşırılık olsa da bu kervansarayların Saruhan Sancağı’nın neresinde olduğu, sahiplerinin kim olduğu vb. bilgiler, durum, yer, zaman, nesne (*sadece rızk ve esbadan söz edilmiş*) ifadelerine göre tamamlanmamıştır. Örnek (23)’te iki padişahın kim olduğunu hangi ülkelerin padişahı olduklarını ya da hangi dönemde hüküm sürdüklerini ayrıntılı olarak vermemiştir. Sadece her tahkiyenin başlangıcında olduğu gibi belirsiz bir zaman anlamı verilmiştir: (*zaman-ı evvelde*). Dolayısıyla örnek (23) daha önce zikrettiğimiz gibi birçok yönden eksik kalmış bir söylem örneğidir. Örnek (24)’te de bu açıdan pek çok eksiklikler vardır. Bunlardan biri, Lütfü Paşa “*kaputan*” olacak kimsenin özelliklerini belirtmiş ve ekonomik olarak koruması gereken *zahire gemilerinden*,

levent firketelerinden söz etmiştir, fakat gemilerin askeri donanımlarından, alınacak teknik tedbirlerden ve bunlar hakkında kaptanın kapsamlı bilgisinden söz etmemiştir. Ayrıca kaptan olacak kişinin ailevi durumu, psikolojisi ve onda olması istenen ahlaki tutum ve davranışlara hiç değinilmemiştir. Ama yine de burada verdiğimiz tüm örneklerde görüleceği üzere durum ifadelerinden çok eylem ifadelerinin kullanılması da belirli ölçeklerde tutarlılık oluşturmuştur. Burada şunu da belirtmeden geçmeyelim. Tespit ettiğimiz örneklerdeki söylem eylemlerinin gerçekleşmiş ve varsayıma dayalı biçimleri burada geçen tahkiyelerin önemli bileşeni ve ortak noktalarıdır.

3.3.6. Söylemde Örtük Bilgi ve Ön varsayım

Dijk, örtük bilgi ve tutarlılık arasındaki ilişkiyi ortaya koyan birtakım sorular sorar: Eski göreceli tamlık ya da tanımlayıcı genelliğin bazı seviyelerinde çokça, söylemin tamamlanmaması ve gerçekliğin geniş çeşitliliğine göre (*aksiyonlar*) hangi bilgi açık, hangi bilgi de örtük olmalıdır? Söylemin tutarlılığını hangi sonuçlar belirler? Ona göre açık ve örtük bilgi arasındaki mesafe belirgin değildir. Öncelikle bilginin açıklığı önermelerin terimleri açısından açıklanır. Önermelerin iddiası gibi pragmatik kavramların terimlerinde değildir. Aşağıdaki gibi bir cümlede örtük önermelerin alt kümelerinin olduğunu söyler:

[34] Peter sent a letter to his aunt. (Peter halasına/teyzesine bir mektup gönderdi.)

Bir önerme Peter'in bir teyzesinin (x) olduğunu açıkça iddia etmeden ifade etmiştir. Diğer bir önerme y'nin teyzesinin bir bayan, bir insan olduğunu da içinde barındırır, şöyle ki x, y'nin ebeveynlerinden birinin kız kardeşidir. Bu ne iddia edilmiştir ne de ifade edilmiştir. Bununla birlikte bu iki önerme [34]'ten çıkar. Farklı bir şekilde: [34] tarafından gerekli kılınan birinci önermenin doğruluğu, [34]'ün uygunsuzluğu ve yanlışlığı tarafından etkilenebilir. Aksine ikinci önermenin doğruluğu bu nedenle [34]'e bağlı değildir. O, genel olarak tutar; çünkü o, dilin bir anlam postulatı (varsayımı) dır. Önerme aynı şeye hüküm verir. Eğer x bir mektup gönderirse “göndermek” fiili bir insan eylemi olduğundan x, insandır. Önermeler doğru veya yanlış olsun, onlar anlamların doğru varsayımlarına (*postulat*) yol açar: son bahsedilen (*latter*) sadece muhtemel önermeleri belirler. Tikel bir önerme “p” ile

birlikte anlam varsayımları, çıkarım tarzı, p'nin tikel etkileri tarafından sağlanır. [34]'te Peter insandır. Örtük bilgi, söylemin her bir önermesi tarafından gerektirdiği belli önermeler kümesiyle sınırlandırılır (1977: 111).

Dijk için burada bu örtük bilgi kavramı, verilen söylemin önermelerinin gerektirdiği kümeler olarak anlaşılır. Kavramsal bilgiden gerçek bilgiye genişleyebilir, onlar arasındaki sınırları belirlemek zor olsa bile. Çıkarımlar, gönderimde bulunan gerçeklerin başka yapıları hakkında bir çerçeve çizer. Bu çıkarımlar, dilin iletişimsel anlamıyla ilgili bilgimiz üzerine dayanmaz, fakat bizim dünya bilgimize dayanır. O bunun gibidir: x eğer y'ye mektup göndermişse, x bu mektubu yazmıştır, zarfın içine koymuştur, zarfın üzerine pulu yapıştırılmış ve dahası... Bu bilgi “*mektup gönderme*” bilgimizin alt kümesi ya da çerçevesi (*frame*) nin bir parçasıdır.

Bir söylemin her bir cümlesinin kavramsal ya da gerçek etkileri kümesi, çok geniş (*olabilir*) ve bir kognitif bakış açısından, söylemin idraki için bağlantısız olan bu etkiler pek çok olabilir. Bunun anlamı formal semantik açıdan ki sadece örtük bilginin bir alt kümesi, sonra gelen cümlelerin yorumları için gerekli olabilir (van Dijk, 1977: 112). Bu yüzden bu alt çerçeveyi ya da alt kümeyi üste çıkarıp görünür kılmak söylem analizi için önemlidir. Siyasetnamelerden seçtiğimiz kesitlerden söylemlerin örtük önermelerinin alt kümelerini göstereceğiz.

AN'de Söylemde Örtük Bilgi ve Ön varsayım

(25)

Çavuşbaşı¹⁷⁸ ve kapucular kethüdâsı¹⁷⁹ nice umura vâkıflardır. Bir cevap sâdır olmamak gerekdür. Eğer birinden bir cevap sâdır olursa mâ'zul edüp hakkından gelmek gerekdür(AN: 267-46).

Burada ilk cümledeki örtük bilgilerin ilk önermesi, “*x ve y'nin her ikisi de erkektir.*” Diğer bir önerme ise, “*x ve y saltanatın divan işlerinde resmi*

¹⁷⁸ Çavuşbaşı Osmanlı tarihinde Divan-ı Hümayun çavuşlarının amiridir. Divan-ı hümayunda reis'ül-küttaba yardımcılık yapan çavuşbaşı, padişahın huzuruna çıkacak elçilere eşlik etme görevinde idi. Divan çalışmalarında elinde gümüş bir değnek ile ayakta dururdu. Divan üyelerini karşılamak ve uğurlamak, Divan'ın çalışmalarının aksatılmadan yürütülmesini sağlamak başlıca görevlerinden idi. <http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87avu%C5%9Fba%C5%9F%C4%B1> (4.11.2014).

¹⁷⁹ Osmanlı divanında her türlü yazışma, haber paylaşımı ile görevli padişaha yakın bir şekilde vazife yapan Çavuşbaşı gibi elinde gümüş asa ile dolaşan divan bürokratlarıdır. Daha fazla bilgi için bakınız: <http://hakkindabilgiyal.com/tarih/osmanli-tarihi/8706-kapucular-kethudasi.html> (4.11.2014).

görevlidirler.” Üçüncü bir önerme, “x ve y’ divan bürokrati olmalarına rağmen görevleri farklıdır.” Beşinci önerme, “x ve y divanda geçen pek çok önemli olayı görüyor, duyuyorlar.” Dolayısıyla yüzey yapıdaki yüklem bildirdiği gibi devletin pek çok gizli bilgisini bilirler. İkinci cümledeki örtük bilgilerin alt kümesini oluşturan ilk önermesi: “x ve y’nin saray dışında sosyal hayatı vardır.” İkinci önerme ise “x ve y saray dışından insanlarla konuşabilir.” Üçüncü önerme ise “x ve y’ye saray dışından kişiler, divanda görüşülen umur hakkında sorular sorabilir.” Kesitteki üçüncü şart cümlesinin örtük bilgiye bağlı alt kümesindeki önermeler şunlardır: Birinci önerme “x veya y’den herhangi biri güvenilir adam olabilir.” İkinci önerme ise, “x veya y’nin devlet sırrı tutma konusunda güvenilirliği test edilmelidir.” Üçüncü önerme ise “x veya y’nin herhangi birinin güvenilir olup olmadığını tespit etmek için onlara divan dışından birileri tarafından divan hakkında soru sorulmalıdır.” Dördüncü önerme, “x ve y’nin sosyal hayatta devlet sırlarını ifşa edip etmedikleri takip edilmelidir.” Beşinci önerme ise “hata edip devlet umurunu söyleyen x veya y’yi görevden alıp öldürme cezası verme işi vezir ya da vezir-i azama aittir(bu son ön varsayım metnin başlangıcında ifade edilen yazılış sebebiyle ilgili daha genel bir çıkarımdır). Dikkat edilecek olursa üçüncü cümle şart ve olası etki ilişkisini de içermektedir. Örtük bilgileri ortaya koymak demek metnin niyetliliğini, metnin derin yapısındaki anlam tabakalarını ortaya çıkarmak demektir. Aslında bu bir nevi okuma ve yorumlama edimidir. AN’den aldığımız örnek (25)’in dar bir oyluma sahip olmasını yanında kavramsal ve gerçek etkiler kümesinin geniş bir çerçevesinin (frame) olduğunu gördük. Birinci cümledeki görünür hükmünün altında beş örtük alt kümesinin olduğuna, ikinci cümledeki üç örtük alt kümesinin bulunduğu ve son olarak üçüncü cümledeki beş örtük alt kümesine şahit olduk. Üç cümledeki tespit edebildiğimiz on üç örtük alt kümesi yani anlamsal çerçevesi vardır. Ve bu on beş önerme fiziksel olarak yok hükmünde olmasına rağmen bağlamsal ve bilişsel olarak vardır. Bu durum tutarlılık açısından bir zenginliktir. Az cümle ile çok şey anlatmaktadır.

Dijk’a göre etkiler gerekli ve mantıksal olmak zorunda değildir, fakat tümevarımsal bir doğallığa sahip olabilirler. Örtük bilginin bağlantı kümesi, takip eden cümledeki yorum koşulları tarafından belirlenir. Bunun anlamı bir söylemin örtük bilgi bağıntısı, bir söylemin ön varsayım kümesinin alt kümesidir. Bunun dışında diğer örtük bilgi ve ön varsayımlar, iletişimsel bağlamın yapısına dayanır.

Bağlamsal ön varsayımlar olarak pek çok metinsel ön varsayımların ilintileri de aynı formal statüye sahip olmasına rağmen onları ayırt etmek için bir takım sebepler vardır. Aynı şekilde bazı bilgiler metinsel olarak örtüktür. Diğer bilgiler ki belirli konuşma aktları, cümle kullanımıyla gerekli hale gelir. Müşterek metinsellik örtüsünün varlığından söz edilebilir (1979: 112).

Bir de örtük bilgiyle alakalı olarak apriori bilgiye de değinmek gerekir. Apriori bilgi kesinliği herkes tarafından kabul edilen, bir kez daha açıklanmaya ihtiyacı olmayan bilgidir. Bu yönüyle bu tür bilgilerin örtük olması muhtemeldir. Çünkü herkes tarafından kabul edilmiş bilgi artık gereksiz bilgidir. Tekrar ifade edilmesi tutarsızlığa yol açar. Bu tür bilgilerin ayrıntılı bir şekilde açıklanmasına ihtiyaç yoktur. Örneğin Kar beyazdır. Bu apriori bilgidir. Herkes bu bilgiyi kabul eder. Ama bir cümlede “*Beyaz kar eridi.*” Şeklinde bir kullanımla karşılaşsak bu alt örtük bilgi burada sırtacak ve tutarsızlığa neden olacaktır.

DMVM’de Söylemde Örtük Bilgi ve Ön varsayım

(26)a

İra eyitdi: Eyü dirsın. Bu sözün halâsına asıldur. Lâkin kişi kendüyi görünür kazaya karşı dutmak ne akla ve ne ser’a ve ne tab’a uyar. Nâgâh birümüz anun çengeline giriftar olursak, ayruk bizüm dirliğümüz olmaz. Benüm reyüm oldur ki davşancıl vilâyetine varavuz. Anun kanadı altında dirilevüz (DMVM: 201-161).

Yukarıda belirttiğimiz gibi tam manasıyla apriori bilgi olmasa da Türkçeye has gereksiz kelime kullanımı ile karşılaşırız. Bunlardan ilki “*bizim dirliğümüz*” İÖ, diğeri ise sonraki cümledeki “*Benüm reyüm*” İÖ’dir. İlkinde dirlik+ümüz birinci çoğul anlamını taşısa da kendisinden önce gereksiz olarak “*bizüm*” kelimesi kullanılmıştır. Aynı örneğin bir değişik sürümü “*rey+üm*” isminde vardır. Burada rey kelimesine gelen iyelik eki I. tekil kişi aidiyet bilgisini vermektedir. Yine gereksiz bir şekilde burada “*benim*” zamiri kullanılmıştır. Bunun yanı sıra söylediklerimize karşıt olarak, yani fazla bilgi kullanımının aksine bu yapıya denk eksiltmeler de yapılmıştır. “*varavuz*” ve “*dirilevüz*” yüklemlerine baktığımızda bunların EAT dönemi özelliği taşıyan 1. Çoğul kişi –vüz (TT –üz/İIm) eklerini aldığını görürüz. Türkçenin karakteristik yapısından biri de özne düşüren bir dil olmasıdır. Bu kesitte de yani son iki cümledeki yüklemler, özne bilgisini belirttiğimiz eklerle bildirdikleri

için her iki cümlede de “Biz” öznesi kullanılmamış, eksiltilmiştir. Dolayısıyla bu bağlamda cümleler arasında fazla ve gereksiz kelime kullanımı tutarlılığı zayıflattırırken yapılan eksiltmeler tutarlılığı arttırmaktadır. İkinci cümlede eksiltmeli olarak kullanılan “ne... ve ne... ve ne...” bağlaçları eklendikleri isimle sondaki “uyar” çekimli fiiline bağlanmışlardır. Bu bağlacın doğası gereği yüzeyde olumlu olan yapıyı derinde olumsuzu çevirmektedirler. Yani cümlenin örtük anlamı şu şekilde karşımıza çıkar: “*Lakin kişi kendisini görünür kazalara karşı tutması (Alt önerme: bunun için herhangi bir önlem almaması gerekir.) akla, başa ve doğallığa (Alt önerme: Tabiatın kanunlarına uymak zorunluluktur.) uymaz. Ayrıca “akla uymaz” kullanıldıktan sonra “ser’a (baş/kafaya) uymaz” kullanımı gereksiz olduğundan tutarlılıkta sorun vardır. Çünkü akıl ser’in içindeki düşünme gücüdür. Akıl ifade edildikten sonra ser’ kelimesi yine akla delâlet etmektedir. Bu yüzden müellif tekrara düşmüş olur. Bu da açık bir tutarsızlığa neden olmuştur.*

DMVM’den Ek Bir Örtük Bilgi ve Ön varsayım Örnekleme

(26) b

Ey şâh-ı zamân, kerîmü’l-halk olanların âdeti oldur ki eli altında olanlara ayrı nazar ile nazar eyleye. Hiç bir ferd günâhdan kurtulmak ihtimâli yokdur. Dâzime günâhkardur çünki bir kişi kendü günâhını bilür, anun hakkında şefaath kabul eylemek kemâl-i mürüvveddür. Nitekim dimişlerdür: “*Elkerîmü men afa an özrihi (Kerîm kişi özrü affedendir)*” Melik çün bu sözü işitdi, bildi ki Dâsitân’un kasdı padişâhun ırzın saklayub eyü adın duy âleme bırakmakdur. Bir mikdar gönli yumuşayub ammâ başın aşağı salub fikre vardı. Melikün vezîri ayu eyitdi: “Her kim günâhkârün günâhın gizleye ve bâtıl özrlere eyleye, ol kişi zâlim ve hâin olmuş olur.” Dâsitân eyitdi: “Her kim ki günâhkâr hakkında yaramaz söz söyleye, ol kişi ehli insafdan değüldür.” Âkil olan kimesne eyü işe özr diler. Ve eyü işden kimesneye hacâlet gelmez. Pâdişâhların ulu hil’ati afdur. Nitekim ukalâ dimişlerdür: “Günâh ki beni âdemden sadır olur.” Dört nevi’ üzeredür: Evvel zilletdür. İkinci taksirdür. Üçüncü hiyânetdür. Dördüncü mekruh ve her günâhun bir dürlü âkibeti vardır. Zilletün akibetü itâbdur. Taksirün akibeti melâmetdür. Hiyânetün akibeti bend u hülûkdur. Mekruhün âkibeti girü mekruhdur ve Dâzime’nin günâhı bu dertden zilletdür (DMVM: 198-75).

Ey zamanın padişahu, halka yardımında bulunanların âdeti elinin altında olanlara başka şekilde bakmaktır! Günah işlemeyen kimse yoktur. Dâzime günahkârdır, çünkü bir kişi kendi günahını bilirse o kişiyi bağışlamak insanîyetin en yüce seviyesidir. Nitekim demişlerdir: "...” “Kerim kişi sözü affedendir.” Padişah bu sözü işittiği zaman bildi ki Dâsitan’ın amacı padişahın namusunu korumak ve iyi adını tüm dünyaya yaymaktır. Bir miktar gönlü yumuşayınca başını aşağı salıp düşündü. Padişah’ın veziri dedi: Her kim günahkârın günahını gizlerse ve gerçek olmayan özürler dilerse o kimse zalim ve haindir.” Dâsitan dedi: “Kim günahkâr kişiler hakkında kötü söz söylerse, o kişi merhametlilerden değildir. Akıllı olan kimse iyi işe özür diler. İyi iş yapmaktan kimse utanmaz. Padişahların ulu giysisi aftır. Nitekim akıllı insanlar demişlerdir: “Günah insanın doğasında vardır.” (Günah) dört çeşittir: Önce aşağı olma durumudur. İkincisi hatalı ve kusurlu olmaktır. Üçüncüsü hainliktir. Dördüncüsü mekruh (iğrenç, tiksinti veren) ve her günahın bir neticesi, sonu vardır. Alçaklığın neticesi (uyarmak/ tekdir etmek) tir. Kusurlu olmanın neticesi azarlanmaktır. Hainliğin neticesi köleleştirmektir. İğrençliğin sonu ise yine iğrençliktir ve Dâzime’nin günahı bu dertten alçaklıktır.

Hikâyeye Katılanlar: Melik (*aslan*), Dasitan (*aslanın nedimi, çakal*), Dâzime (*aslanın diğer nedimi, çakal*), Ayı (*Aslanın veziri*), Ukala (*akıllılar*), Arapça atasözünün sahibi isimsiz kişiler.

Olay Örgüsü: Tahkiyenin adı Dâzime’dir. Vezir ayı iki nedimi kıskanmakta, kendisine zarar vermelerinden çekinmektedir. Dâzime’nin padişaha karşı işlediği bir günaha (*padişahın gaz çıkarmasına gülmek ve bu günahını kabul etmek*) binaen cezalandırılır. Dâzime’nin kadim dostu Dâsitan, melikten onun affını isteyecektir. Dâsitan meseleyi vezirin yanında açmaktan tereddüt eder. Çünkü konuşmasa arkadaşı zindanda kalacak, vezir olmadan anlatsa vezir kıskanacaktır. En sonunda Padişah’a anlatmaya başlar.

Tahkiyede oldukça fazla örtük önerme ve ima bulunmaktadır. Bunlar yine bir alt küme oluşturmaktadır. Şimdi bunları görünür kılalım. Örtük Önerme₁: O zamanda ya da önceki zamanlarda yaşamış halka iyilik yapan başka padişahlar başka insanlar vardır. Örtük Önerme₂: Bu kişiler her zaman kendilerine hizmet eden kişilere iltimas yaparlar. Örtük Önerme₃: Dâzime ve Dâsitan da padişaha hizmet ettiği için ayrıcalıklı merhameti hak ederler. Açık Önerme₁: Herkes günah işler. Açık önerme₂:

Dâzime günahkârdır. Örtük Önerme₄: Bu yüzden Dâzime'nin günahı normal karşılanmalıdır. Açık önerme₃: Bir kişi kendi günahını bilirse o kişiyi bağışlamak insaniyetin en yüce seviyesidir. Örtük önerme₅: Günahını bilip kabul eden kişi Dâzime'dir. Örtük Önerme₆: Dâzime'nin günahını kabul ettiğini bilen padişah onu affederek merhametin olgunluğuna ulaşmayı seçebilir. Açık önerme₄: “*Kerim kişi sözü affedendir.*” diye bir söz söylenmiştir. Örtük Önerme₇: Söyleyen kişi Dâsitan'dır ama özlü söz başkasına aittir. Örtük Önerme₈: Padişah kerim kişi olmayı seçip Dâzime'nin daha önce günahını kabul ettiğine dair söylediği gereksiz sözleri affedebilir. Açık önerme₅: “*Melik çün bu sözü işitdi, bildi ki.*” Bu önermedeki “*bu sözü*” İÖ, 8 örtük önerme ve 5 açık önermede Dâsitan'ı kurtarmak amacıyla söyleyen ve ima eden Dâsitan'a ait söylemin tamamına (*önceye atıf/anafor*) gönderimde bulunmaktadır. Örtük Önerme₉: Padişah, Dâsitan'ı dikkatlice dinlemiştir. Açık Önerme₆: Padişaha göre Dâsitan'ın amacı kendi namusunu korumak ve iyi adını tüm dünyaya yaymaktır. Açık önerme₇: Bir miktar gönlü yumuşayıp ammâ başını aşağı salıp düşündü. Örtük önerme₁₀: Padişah merhametli biridir. Örtük önerme₁₁: Dâsitan padişahı ikna etmeye başlamış fakat padişahın tereddütleri tamamen giderilmemiştir. Açık önerme₈: Vezir “*Her kim günahkârın günahını gizlerse ve gerçek olmayan özürler dilerse o kimse zalim ve haindir.*” dedi. Örtük önerme₁₂: Vezir, padişahın yanında aynı mekânda Dâsitan'ı dinledi. Örtük önerme₁₃: Vezirin kast ettiği günahkâr Dâzime'dir. Örtük önerme₁₄: Vezirin söz aktının üç muhatabı vardır:[ikna etmek için padişah, mükâlemede üstün gelmek için Dâsitan ve son olarak suçlamak için Dâzime]Örtük önerme₁₅: Vezir, Dasitanı Dâzime'nin günahını gizlemek ve dolayısıyla zalimlik ve hainlikle suçlar. Örtük önerme₁₆: Dâsitan veya Dâzime henüz padişahıtan özür dilememiştir. Dolayısıyla bu tahkiyede 8 açık önerme 16 örtük önerme vardır. Bu da bize o dönem için dahi herhangi bir tahkiyede örtük önermelerin kümesinin açık önermelere oranla yarı yarıya daha fazla olduğunu gösterir. Ayrıca bu anlatılmak istenen şeylerin anlatılmadan da anlatılabileceğini kanıtlar. Dahası anlamın ne kadar zor bir algılama olduğunu ortaya koyar.

Dijk, örtük ya da açık önermeleri için çoğu zaman şu koşulları takip etmemizi söyler:

$$(p \rightarrow q \rightarrow r)$$

A: Eğer q, sonra gelen r önermesinin yorumuyla belirlenirse ve eğer q, önce gelen p tarafından gerektirilirse; bu q önermesi örtülü olabilir.

B: Eğer q, r'nin yorumundan belirlenirse ya da ve p önermesi yoksa şöyle ki p gerektiriyorsa q'yu (ya da q gerektirirse p'yi) bu q önermesinin açık olması gerekir (1977: 113).

Biz burada açık önerme's'deki kısmı q önermesi olarak aldık: “ (*her kim*) *batıl özlere eyleye*”. Yukarıda geçen herhangi bir açık ya da örtük önermede “özlere” kelimesi geçmemiş, padişahın henüz özür dilenmemiştir. Bu yüzden batıl özür dilemenin alt anlamı eksik kalmaktadır. Bizce de ilk metinde r önermesi olarak göstermeye çalıştığımız q önermesinden sonra gelen Dâsitan'ın veziri mağlup etmek için dediği kontra önerme: “*Âkil olan kimesne eyü işe özlere diler*” Burada örtük bilgi olarak âkil olan Dâzime'dir çünkü iyi iş yapmıştır, padişaha karşı işlediği hatayı kabul etmiştir. Dolayısıyla özür dilemiş olması iyi iş yapma olarak ima edilmiştir. Neticede burada daha sonra gelen “r” önermesinin yorumuyla önce gelen “q” önermesinin anlamı daha da belirginleşmektedir. Bu kesitte devam edegelen açık ve gizli önermelerin kümesini arttırmak mümkündür. Fakat burada örtük bilgiden başka, birkaç özelliğe de dikkatleri çekmek isteriz. Bunlardan ilki, bu dönemin farklı bir dil kullanım özelliğidir. O da cümle henüz bitmeden diğer cümleye geçmeden de “*ammâ*” bağlacının kullanılabilir olmasıdır. İki zarf fiilli yan cümle arasında “*ammâ*” bağlacının kullanılması günümüz Türkiye Türkçesinde karşılaşılmayan bir durumdur: “*Bir miktar gönli yumuşayub ammâ başın aşağı salub fikre vardı.*” Dikkat çekmek istediğimiz diğer bir husus da söz dizimsel değil de metin biçimsel bir özelliğine ait bir görünümdür. Örnek (26)'da katılanların insan dışı varlıklar olduğunu belirtmiştik. Bu hikâye biçimsel olarak bir fabl örneğidir. Dolayısıyla fabllarda öğüt vermek istenen devlet büyüklerine doğrudan eleştiri getirilemeyeceği için böyle bir tercihte bulunmaktadır. Ayrıca dikkat edilecek olursa katılanların açık önermelerinin hiç birinde doğrudan, diğer katılanları eleştiren önermeler kullanılmamıştır. Fabl olmasına rağmen olumlu ya da olumsuz eleştiri önermeleri başkaları üzerinden dolaylı anlatımlarla gerçekleşmektedir. Bu da biçimsel bir tercih olarak bize dönemin iktidar şartları içinde eleştiri getirmenin ne kadar güç bir iş olduğunu göstermektedir. Bir de günahı tanımlayan ve sınıflandıran açıklama cümlelerin oldukça kısa olması metnin tutarlılığını kuvvetlendiren başka bir özellik olduğunu düşünüyoruz.

YSSS'de Söylemde Örtük Bilgi ve Ön varsayım

(27)

5a. Avratla dutulananın şer'an siyâseti ne ise icra oluna.

5b. Ve adam öldüren kimesneyi öldüğü kimesne yerine öldüreler.

6. Birkaç kere hırsızlığı olan kimseyi asalar.

7. Pezevenklik edenin alnına dağ edeler(YSSS:192).

Toplumsal gerçeklik açısından XVI. Yüzyıl Manisa Saruhanlı sancağında yaşanan kanunsuzluklara önlem almak için hazırlanmış bu siyasetnamede kullanılan sözcükler, söz öbekleri ve cümleler semantik olarak birçok örtük bilgiyi içinde barındırmaktadır. Öncelikle örnek (27) 5a daki cümleye bakacak olursak burada geçen “*şer'an*” kelimesi ile “*avratla dutulananın siyaseti*” İÖ'de “*dutulanan*” sıfat fiilinin ismi (kişi/kimesne) eksiltilerek “*siyaseti*” tamlananının tamlayanı haline getirilmiştir. İlk önce “*avratla dutulmak*” yan cümlesi ve “*şer'an*” kelimesi ile örtük bilgi olarak karşımıza çıkan bu söz aktı o dönemin devlet yönetim şeklinin şer'i yasalara tabi olduğuna delalet etmektedir. Örtük önerme₁: Bu devlet, Kuran naslarına göre yönetilmektedir. Örtük Önerme₂:İslam ile yönetilen devletlerde zina haramdır. Örtük Önerme₃:Bir kişi (*adam*) nikâhlısı olmayan biriyle kamusal alanda birlikte olamaz. Örtük Önerme₄: Ülke şer'i, yasalar ile yönetilmesine rağmen o dönemde böyle bir suç Saruhan eyaletinde işlenebilmektedir. Örtük önerme₅: Avrat ile tutulan kişinin bayan olma ihtimali yoktur. Örtük Önerme₆: Bu suç tek başına ilenemez müşterek bir suçtur. Örtük Önerme₇:Açık önermelerde cezanın avratla yakalanan kişiye uygulanacağı daha baskın iken ceza bayana da uygulanır. Örtük Önerme₈: Kuran'da ilgili ceza (Nisa, 24: 2) zina eden kadın ve erkeğe 100 sopadır. Örtük Önerme₉: Selim Han Kuran'ın bu konudaki hükmüne ilaveten bir kanun hükmü getirilmemiştir. Örtük Önerme₁₀:İstek kipinde çekimlenmiş emir anlamı içeren “*icra oluna*” yardımcı fiilinin muhattabı ise metinsel tutarlılık bağlamında öncelikle Şehzade Süleyman, ilgili kadılar ve asayiş ile sorumlu devlet görevlileridir. Ayrıca bu fiilin daha geniş ölçekte muhattabı ise bu göndericinin niyeti ve amacıyla doğru orantılı olarak Saruhan Sancağı'nın devlet otoritesi altındaki herkeştir. Bu fiil tüm muhataplara, bir yandan uygulayıcılara sorumluluk ve tedbir dikkati iletisi gönderirken diğer yandan

bu suç işleme potansiyeli olan sancaktaki herkese uyarı iletisi göndermektedir. Tüm bu yargılar bu cümlenin örtük önermelerinin alt kümesini oluşturuyor.

Örnek (27) 5b'de örtük bilgiler şöyledir: Örtük Önerme₁: Hammurabi yasalarından beri (MÖ, 1760) dünyanın çeşitli ülkelerinde uygulanan kısas, Kur'an hükümlerinde de (Bakara, 2: 178) bulunduğu için Saruhan Sancağı'nda uygulanmaktadır. Örtük Önerme₂: Adam kelimesi burada erkek cinsiyetini kapsamış olsa da bu söz aktında cinsiyet ayrımı yoktur. Umumiyetle öldürenler adam olduğu için bu kelime kullanılmıştır. Fakat öldüren bayan olsa da kısas uygulanır. Örtük Önerme₃: İki "öldürmek" fiilinin ikisinin de faili farklıdır. Birincisi katil, ikincisi devlet (Pâdişâh→şehzâde→kadı→zâbitler→cellat). Bu yüzden ikinci fiil çoğuldur: "öldüreler". Cümlede geçen diğer "öl" fiili ise ölme işleminden etkilenen edilgen kişiye (maktule) gönderimde bulunur. Örtük Önerme₄: Saruhan Sancağı'nda adam öldürülmektedir.

Örnek (27) 6'da Örtük Önerme₁: Yapılan hırsızlıklar kaydedilmektedir. Hırsızların sabıka kaydı bulunmaktadır. Örtük Önerme₂: Saruhan sancağında idam cezası vardır.

Örnek (27) 7'de Örtük Önerme₁: Saruhan sancağında kadın ticareti yapılmaktadır. Örtük önerme₂: O dönemde bir kanun metninde kaba ve argo söz kullanımı konusunda herhangi bir çekince yoktur. Örtük Önerme₃: Kadın ticaretinde bulunan kimselerin işledikleri suçlarının yüzlerinde görünür olması, toplum tarafından bu kişilerin yüzlerindeki dağlanma işaretinden tanınmaları istenmektedir. Örneklerden görüleceği üzere daha önce de belirttiğimiz gibi söz aktlarında ve önermelerde tutarlılığı oluşturmak için verilen açık bilgiler tarafından kast edilen sadece bir tane örtük bilgi yoktur. Örtük bilgiler serisi, kümesi vardır. Örnek (27)'de verdiğimiz söz aktlarını bir arada tutan ve tutarlılığını sağlayan şey daha çok onların örtük bilgisidir. Çünkü Açık önermelerde birbirinden farklı suçlara (*Avretle dutulma, adam öldürme, birkaç kez hırsızlık yapmak, pezevenklik yapmak*) birbirinden farklı cezalar (*recm/kırbaç/öldürme/asma*) verilmiştir. Oysa bu farklılıklar örtük bilgide hepsinin bir suç olması ve cezayı gerektirmesi gerekliliği ile birbirine bağlanabilmektedir.

3.3.7. Konu- Yorum - Odak ve Bunların Söylemdeki İşlevleri

Konu kavramı genellikle sezgisel olarak “*hakkındalık*” kavramıyla açıklanır. Bir cümlenin konusu olabileceği gibi bir söyleminde konusu vardır. Cümlede ya da söylemde hakkında olunan şey, kendisine nitelik yüklenen şey ya da kişi (*özne*) konuyu oluşturur. Konu edinilen şeyin ya da kişinin haberi, özellikleri ise onun odak veya yorumudur. Henüz söylem analizinde konu, odak ve yorum tanımlamaları tam olarak netliğe kavuşmamıştır. Dijk (1979) konu, yorum odak ve bunların söylemdeki işlevlerine değinmiştir. Daha sonra pek çok bilim insanı bu kavramlar üzerinde durmuştur. Bu kavramla ilgili bilgi almak için bkz. Schiffrin (1992), de Beaugrande (1992), Schlobinski ve Schütze-Coburn (1992), Givon (1992), Valduvi, Aksan (1995), İşsever (1999).

İşsever (1999: 2) konu kavramını cümle ve cümle ötesi bağlamlarında çeşitli bilim insanlarına göre tanımlamıştır: Örneğin Keenan (1976: 318), konuyu anlamsal olarak özne ulamı (*kategori*) ile ilişkilendirerek tanımında hakkındalık kavramına yer vermektedir: “*t[emel]-özneler normal olarak t[emel]- tümcenin konusudur, yani konuşucunun ne hakkında konuştuğunu belirler.*” Halliday (1967: 212), tümce başı konumu işlemsel bir ölçüt olarak kullanarak konuyu “*hakkında konuşulan şey, bir mesaj olarak cümlenin başlangıç noktası*” biçiminde tanımlamaktadır. Öte yandan, hakkındalık kavramı söylem konusunun tanımlanmasında da kullanılmıştır. Örneğin Keenan ve Schieffelin (1976:338) söylem konusunu “... *Konuşucunun sunduğu ya da almayı beklediği yeni bilgi hakkındaki önerme(ya da önermeler dizisi)*”, Givon (1992: 9) ise kavramı insan söyleminin daha genel bir özelliği olarak görerek şu tanıma yer vermektedir: “... *dilsel olarak kodlanan insan söylemi prototipik olarak kimi varlıklar ‘hakkında’ gibi görünmektedir. Bu varlıklar söylem içindeki konusal katılımcılardır...*” Ayrıca başka pek çok konu kavramının tanımları hakkındalık kavramının çerçevesi içinde kalmış. Sezgisellikten kurtulamamıştır.

Dijk’a (1977: 114) göre söylem konusu ve mükâleme konusu kavramları, söylem tutarlılığı ve cümlelerin bağlantılarını açıklamak için kullanılır. Şöyle ki, bu konular, önerme terimi, önerme kümeleri ya da bu kümeler tarafından gerektirilen önermelerde açıklanabilirler. Günümüz dilbiliminde konu kavramı cümle yapılarının seviyelerinde kullanılır. Odak ve yorum kavramlarının birleşimi de sık sık kullanılır.

Bir cümle sentaktik ve semantik yapıların yanında oluşturulur. Burada konu ve yorum yapısı bir ikilidir. Bu yapıların tanımı cümlelerde bilgilerin dağılımı, onların kurallara tabii ya da dönüşümlü sentaktik ve morfofonolojik ifadelerinde, bilgi teriminin pragmatik ve semantiğinde belirlenir. Sezgisel fikir arasında bu gramer yapılarının felsefe ve mantıkta klasik olarak özne yüklem ayırımına çok yakın bir paralellikte hakkında söylenen şeyin ne olduğudur.

Böylece bir cümlede

[42] John is rich.

John zengindir.

“Jhon” parçası cümlede konu(*topic*)dur. Çünkü o, öne sürülen şey hakkındaki şeyi gösterir. Buna karşın “*is rich*” yorum(*comment*) ya da odak(*focus*)tır. Jhon hakkında (*haber*) söylenen şeye (özellik) delalet eder.

Konu ve yorum bahsine bu perspektiften baktığımızda YSSS’den aldığımız en kısa birleşik cümlelerden birini değerlendirelim:

(28)

Ve yeni giyenleri yasak edüb ilden süreler (YSSS:192-15).

Bu cümlede de “*Yeni giyenler*” parçası konudur. Bunun yanında “*yasak edüb ilden süreler*” yorum ya da odaktır. Çünkü bu fiil öbekleri “Yeni giyen insanlar” hakkında verilen haber, söylenen şeydir. Yasaklanacak şey yeni giyinmedir. İlden gönderilecekler ise yine yeni giyinenlerdir. Bu cümlede örtük önermeleri göstermek de açıklayıcı olacaktır. Örtük önerme₁: “*Saruhan sancağında bir kısım insanlar yeni kıyafetler giyiyordu.*” Örtük önerme₂: “*İlde yeni kıyafetlerin giyilmesi istenmez.*” Örtük önerme₃: “*Yeni kıyafetlerin giyilmesinin yasaklanması istenir.*” Örtük önerme₄: “*Yeni kıyafetlerin giyilmesi yasaklandıktan sonra yine yeni giyinenler olursa onların ilden uzaklaştırılması istenir.*” Dijk’in vermiş olduğu [42]’deki örneğe nazaran bizim siyasetnameden verdiğimiz örnek daha komplekstir. Çünkü cümle sadece özne ve yüklemden oluşmaz. Oysa bizim verdiğimiz örnek (28) in öznesi “*onlar*” zamiridir ve önceye atf (*anafor*) ile metinsel bağlamda şehzadelere, kadınlara ve diğer kanun uygulayıcılara gönderimde bulunur. Fakat cümlenin meselesi yeni giyenler hakkındadır. Bu bir sorundur. Bu sorunun çözümü de yeni giyinmenin yasaklanması

ve yeni giyinenlerin sürülmesi ile gerçekleşecektir. Dolayısıyla sorunun çözümü yorumdur. Alıcıyı harekete geçirme işlevi ile kurulmuş bu cümlede gramatik gizli özne “onlar” konu değildir. Göndericinin bu metin için genel amacı veya niyetiyle ilgili söz edimini gerçekleştirecek olanlara görev yüklenirken bu görevden etkilenecek olan şey ve kişiler ise verilen konu ve yorum bağlamında uyarılmaktadırlar. Yani bu söz aktının muhatabı (*alıcısı*) özne[onlar] ve konu işlevindeki [*yeni giyinenler*] nesnedir. Örtük önerme₃ ile açıklamaya çalıştığımız örtük bilgi cümlelerin yüzeysel yapısındaki tutarsızlık olarak da düşünülebilir. Çünkü “*yeni giyenleri yasak edüb*” pek tutarlı durmamaktadır. Yeni kıyafetlerin giyilmesinin yasaklanması daha tutarlı görünmektedir. Fakat burada akla şu da gelebilir. Cümlelerin olasılık belirsizliği içinde yeni giyenlerin [*ile (sancağa) girmesi*] yasak edilme durumu da söz konusu olabilir. XVI. yüzyılda yeni kıyafetlerin giyilmesine yasak konması, çağımızın bakış açısıyla özgürlüklerin kısıtlanması anlamına gelebilir. Fakat bu cümlelerin metinsel bağlamına dikkat edersek önceki cümlelerin pek çoğu kervansarayda yapılacak hırsızlıklar ve onlara karşı dikkatlice düşünülmüş tedbirleri içermekteydi. Bu bağlamda hırsızlıkların azalması için önlem almak isteyen iktidarın bir nebze yeni giymeyi yasaklaması mazur görülebilir. Çünkü yeni giyinen insanların mallarına rağbet çok olur ve onların yan kesicilere, hırsızlara denk gelmesi gibi sorunların yaşanmasını politik güç istemeyebilir. Eğer durum şu ana kadar anladığımız ve yorumlamaya çalıştığımız gibiyse başka bir bakış açısıyla o dönemin toplumsal şartları içinde halkın genelinin kıyafetlerinin yeni olmadığı, halkın genelinin yeni kıyafetler alamayacak kadar fakir olduğu sonucuna varılabilir.

Görüreceği üzere cümleler birleşik olduğu zaman bu konu ve yorum, cümlelerde çok daha karmaşık olabilir. Burada yapılan konu ve yorum terimlerinin tespiti ile ilgi tanımlamalar sentaktiktir. Cümle içi önce ve sonra gelme sırasına göre. Genellikle hakkında olunan şey, cümle veya cümle ötesi birimlerde öznedir. Hakkında olunan şey, kendisine yüklenen nitelik ve hakkında verilen bilgi genellikle yüklemidir. Dijk da bunların sadece hakkındalık kavramı ya da hakkında haber verilen, özellikleri ifade edilen yapılarla kolayca açıklanamayacağını anlatmaya çalışır:

[43] John inherited a large estate from his old uncle who lived in Australia.

Jhon, Avusturalya ‘da yaşayan yaşlı amcasından kalan geniş bir toprağı miras aldı.

Jhon, burada konu işlevi olarak atandı, cümlenin geri kalanı yorum işlevi olarak belirlenir. Şimdi her ne kadar konu-yorum ayrımı hakkındaki dilbilimsel sezgilerimiz doğru olsa da teorik yapılandırma hiçbir şekilde apaçık değildir. Tanımlama seviyeleri ve bunların uygunlukları hakkındaki kafa karışıklığı hala yaygın bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Dijk (1977: 115), daha sonra konu ve yorum ile ilgili birtakım sorulara cevaplar arar:

(i) Konu-yorum ayrımı semantik, sentaktik ve pragmatik terimlerle açıklanır mı? Bu terimler, bilgi, bilgi değişimi, söz aktının bağlamsal yapıları ya da önermelerin atıfları ya da anlamın, cümlenin sentaktik yapılarının işlevlerini veya parçalarını gösterir mi?

(ii) Bütün cümleler böyle bir yapıya sahip midir, hangi açık kurallar ve prosedürler belirlenmiş konu ya da yorumla olabilir?

(iii) Cümleler, metinden bağımsız konu ve yorum yapısına sahip olabilir mi ya da onların iletişim bağlamlarındaki kullanımlarına, diğer bir ifadeyle aynı cümle farklı bir (co)ntext’de farklı konu ve yoruma sahip olabilir mi?

(iv) Hangi ilişkiler, şu özne (*gramatik, psikolojik ve mantık*), yüklem, ön varsayım, tasdik gibi kavramlarla iç içedir?

(v) Hangi gramatik, morfofonolojik, sentaktik yapılar sistematik olarak konu ve yorum işlevleriyle ilgilidir?

(vi) Yarı teknik olarak yukarıda kullanıldığı gibi bir söylemin, bir mükâlemenin konusu gibi kavramların hangi ilişkileri vardır?

Ona göre bu sorular burada sistemli ve açık bir şekilde mutlak olarak cevaplanamaz. Buraya kadar bir cümlede söz dizimi açısından genellikle özne konumu konu, yüklem konumu da yorum olarak açıklansa da konu ve yorumu açıklamak için bu sentaktik tanımlamanın yeterli olmayacağı görüşündedir. Konu ve yorum semantik olarak da tanımlanmalıdır. Buradaki soru şu olmalıdır: Söz dizimi değişince konu da değişecek mi? Örneğin “Ali çalışkandır.” cümlesinde konu Ali iken onun hakkında verilen bilgi yani yüklem “*çalışkan+dır*” yorum olmaktadır. Oysa bu yapıyı tersine çevirdiğimizde “Çalışkan, Ali’dir.”. Konu “çalışkan”

“Ali’dir” yüklemi de yorum mu olacaktır? Dolayısıyla tek başına sentaktik ölçüt konu ve yorumu net bir şekilde tanımlamak için yetmemektedir.

Dijk, örnek [43]’teki cümlelerin söz dizimini değiştirerek verir ve başka cümlelerde bu sorunu göstermeye çalışır:

[44] The estate John has inherited from his rich uncle_i is in Australia._j

John’un amcasından miras kalan toprağı_i Avusturalya’dadır._j

Konu_i, nerede kompleks bir isim yan cümlesi_i tarafından ifade edilse, yorum_j böylece, yüklemle ya da yan cümlelerin fiilimsisi ile ilgili bir durum_j olacaktır. Görüleceği üzere burada örnek [43]’e göre söz dizimi değiştiği için konu ve yorumun da değişmiştir. Bu durumu başka örneklerde de tanımlamak ister:

[45] Lóndon is a town I like!

Londra sevdiğim bir şehirdir.

[46] No, Péter has stolen the book.

Hayır, Peter kitabı çaldı.

İlk isim, yan cümlesinin bulunduğu yerin bir önemi vardır. Böyle cümleler için gramatikal bir özne, ya da ilk isim yan cümlesi konu işlevini taşımaz. İlk cümle “Londra” hakkında değildir, ama “sevdiğim şehir” hakkındadır. İkinci cümle de “Peter” hakkında değil, “kitap çalan biri” hakkındadır. Sezgisel olarak konuşmak, oysa Londra ve Peter sırasıyla belirli vurguları ve ilişkileri karşılayan kimlikler olarak ileri sürüldü (van Dijk, 1977: 115). Yan cümle, yüklem ve vurgusu üzerinde olan herhangi bir sözcük yorum olabilir. Şöyle ki yorum normal olarak ikinci (yüklem) pozisyonu ya da belirli vurgudaki pozisyonlarda olması gerekir Bu yönüyle Dijk’a göre vurgu da yorum işlevini yüklenmiş olabilir:

Sonraki durumda ikiye ayrılmış cümlelerin yapısı (it was... who/which ...) konu işlevi kategorilerinin dışında yorumlar yapmak için kullanılır. Özel bir önem atfetme ile ya da ayrılmış cümleler aynı şekilde her bir gramer kategorisine yorum işlevi atanmış olur. Cümlelerin geri kalanı konu olarak:

[47] a: Hárry paid for the book with a ten-dollar bill.

Kitap için on dolar ücreti Hárry ödedi.

b: Harry páid for the book with a ten-dollar bill.

Hary kitap için on dolar ücret ödedi.

c: Harry paid for the bóok with a ten-dollar bill.

Harry on doları kitap için ödedi. (Türkçeye çevirideki söz dizimi değişikliği bize ait)

Bu örneklerin sentaktik açıklamaları ve daha kesin bir analiz vermeksizin konu ve yorum kavramı, muhtemelen belirli sentaktik kategorilere denk ya da eş olamayacağı ve en azından semantik bir seviye sahip olması gerektiği kabul edilecektir. Bu semantik statü(*durum*) yukarıda değinilen “*sezginin*” bir başka analizinde kendisini çok belirgin bir şekilde açıklar. Konu, bahsedilen şeyin bir parçası hakkında belirleyici bir işlevdir. Konu, bazı konuşma bağlamlarında (*dinleyici için*) “*önceden bilinen*” şey ile sıkıca ilgilidir. Ya da bazı cümleler tarafından (*belirlenmesi için*) ön varsayılan şeydir. Yorum, daha sonra (*dinleyici için*) öne sürülen ama “*bilinmeyen*” şey ile ilgilidir. Bu terimlerin bir açıklaması pragmatik bir bileşen ve gönderimsel bir semantik(*atıf semantiği*) içinde bir çerçeve olması gerekir (van Dijk,1977:116).

Normal bir cümle düzenin semantik işlevlerini incelerken ya da dağılımına önem verirken sık sık bir cümlede hangi bölümün konuyu açıkladığına, hangi parçanın yorumu açıkladığına karar veririz. Bu [47]a—c’nin normal biçiminde daha kolaydır:

Cümlenin kitap veya Harry ya da her ikisi hakkında olup olmadığı açık değildir. Özellikle her iki gönderge de “*bilinen*”dir. Bir cümle iki konuya sahip olabilse ya da bir birleşik konuyu konuşmamız gerekir. İleri sürülen düzenli iki parça <‘Harry’, ‘the book’> öncelikle satın alındı, ikinci olarak on dolara mal oldu.

Cümlelerin konu-yorum yapısını kurmak için tipik test, önce gelen soruları kullanmaktır. Eğer [47] sorulan bir soruya cevap olarak kullanıldı ise

[48]What did Harry do? [*Harry ne yaptı?*]

Harry ya da Harry’nin yaptığı şeyin [47]’nin konusu olduğu sonucuna varabiliriz.

Eğer soru burada [49] What happened to the book? [*Kitaba ne oldu?*]

Şeklinde olsaydı kitap burada konu olacaktı. Aynı şekilde bunun gibi bir soru:

[50] What did Harry do with the book? [*Harry bu kitap ile ne yaptı?*]

<*Harry ve the book*> düzenli parçası burada konu olacaktı. Önceki söylem tarafından inşa edilebilir sorular ile genelde kurulan şey:

[51] At last Harry found the book he wanted to give Laura as a present. He paid for it with a ten-dollar bill (...) [*Sonunda Harry kitabı buldu o Laura'ya(onu)bir hediye olarak vermek istedi. Onun için on- dolar ödedi.*]

Karakteristik olarak konu işlevi ile bir isim yan cümlesi “bir zamir etkisi vermek” (*pronominalize*) olabilir ya da olmalı. Böylece konu, kimlikler/öze aitlikler, özellikler ya da ilişkilerin üzerinde değişen *bağlayıcı değişkenlerin* mantık kategorileriyle ilgili olabilir. Konular, bağlam ya da önceki metin ile bağlanan cümlelerin bu elementleridir (van Dijk, 1977: 117).

Türkçe cümlelerde, konu ve yorum ayrımını tespit ederken semantik işlev için “önceden bilinen” konu, “bilinmeyen” yorum ise; özellikle önceden bilinen şeyi gösteren morfofonotik yapılar var mıdır? Özellikle cümle ötesi birimlerde konuyu tespit ederken belirtme durum eki ya da zamir n’sinin bir etkisi var mıdır? İngilizcede artikellerin (the) gördüğü işlevi Türkçede belirtme durum eki: +I₄, +nI₄ gerçekleştirebilir mi?

AN’de Konu- Yorum - Odak ve Bunların Söylemdeki İşlevlerinin Görünümleri

(29)

a.Vezir-i a‘zam, hatâ ile iki kılıcı¹⁸⁰ bir kimseye vermeye. b. Eğer sehven verse, re’is-i küttâb olan tahvil hükmünü¹⁸¹ vermeye. c. Ve defter emîni iki kılıcı bir malalle kayd eylemeye, d. geri vezir-i ‘azâma arz eyleye. e. “*Kanun değildir*” demek gerek.

¹⁸⁰ Kılıç kelimesinin gösterileni demirden yapılmış eğri savaş aleti değildir. Kılıç kelimesinin Osmanlı ordu siyasetinde terim anlamı vardır. Bir kılıç tımarlı sipahiler için üç bin akçelik çekirdek kısmına denir. Bu değer bazı tımarlarda iki bine kadar düşebilir. Ama neticede üç bin akçelik kılıç sadece bir sipahi içindir.

¹⁸¹ Tahvil Hükümü: Vezâret, beğlerbeğliği, mevleviyyet, tımar ve ze ‘amet gibi cihet ve vazifelerin tayin, tevcih ve nakil emirlerini ihtiva eden hükümlere denir: (Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, 328-329) (III: Kitap:261)

f. Zîrâ selâtin-i mâziyede iki kılıcı bir kimesneye verene la'net etmişlerdir. g. Vezir-i 'âzam olan devletlü, iki kılıcı bir âdeme vermeye (AN: 261-11).

Örnek (29) a'ya sentaktik açıdan bakarsak “vezir-i a'zam” konu, vezir-i a'zam hakkında verilen haber ise “hata ile iki kılıcı bir kimseye vermek” yorum olacaktır. Sezgisel olarak “bu cümle ne hakkındadır?” diye sorsak, bu cümle örtük önerme ile birlikte “sipahilere tumar gelirlerinden verilecek üç bin akçelik kılıç bedelinin sadece bir kişiye verilmesi, iki kişiye verilmemesi” hakkındadır. Diğer tüm cümlelerin hakkındalığı da bu yöndedir. Çünkü diğer cümlelerde eksilteler de olsa konu “iki kılıcın bir kimseye verilmemesi” hakkındadır. Meseleye semantik açıdan bakarsak, daha önce sözü edilen/bilinen şey/kişi konudur. Bu paragraftan önce gelen yakın cümlelerde vezir-i 'âzam'dan hiç söz edilmemiştir. Fakat öğütlerin tamamı kendisi de bir vezir-a'zamlık yapmış olan Lütfü Paşa'nın kendisinden sonra gelecek olan vezir-i a'zamlara hitaben yazılmıştır. Bu yüzden paragraf başlarında bu unvan adı çokça geçmektedir. Öyleyse bu açıdan bu paragraf için “vezir-i a'zam” konu olamaz. Ayrıca “vezir-i a'zam” İÖ, belirtme durumu +I ya da zamir+nI li belirtme durumu gibi morfosentaktik bir çekime girmemiştir. Bu da onun bu cümlelerin merkezinde olan düşünce konu olmasını engeller. Bu (29) a için durumda yeni bilgi “hata ile iki kılıcı bir kimseye vermek” yorum olur. Bu cümlelerin merkezindeki kelime “kılıç” kelimesidir ve +ı belirtme durumunu almıştır. Bu cümlelerin özüdür, mutlaka olması gereken şeydir. Bu yönüyle de bu cümlede “kılıcı” kelimesinin geçtiği FÖ konu olmalıdır. Çünkü cümleler arasında bağıntıyı sağlayan eksiltmeli eksilmesi tekrar edilen hakkındalık kavramıdır. Bu paragraftaki cümlelerin tamamına da “bu cümleler ne hakkındadır?” diye bir soru yöneltsek “iki kılıcı bir kimseye vermemek” hakkındadır cevabını alırız.

Örnek (29) b'ye geldiğimizde şartlı birleşik bir cümleyle karşılaşırız. Bu cümlelerin eksiltilmemiş hali şöyledir: “Eğer vezir-i a'zam, iki kılıcı bir kimseye sehven verse, re'is-i küttâb¹⁸² olan tahvil hükmünü vermeye” Bu cümleyi analiz ettiğimizde (29) a çok az değişiklikle [(değiştirim: hata ile = sehven), (olumsuz yüklem: “vermeye” → olumlu şart çekimine “verse”)] (29) b'de tekrar edilmiştir. Bu yönüyle Örnek (29) b'de yan cümlelerin şart çekimine kadar olan kısmı “Eğer sehven verse” önce bilinen şey/eski bilgi olduğu için konudur. Bilinmeyen şey/yeni bilgi ise

¹⁸² Hariciye nazırlığı/ dış işleri bakanlığı makamı

“re’is-i küttâb olan tahvil hükmünü vermeye.” yorumdur. Burada örtük önerme vardır. Örtük önerme₁: metinsel bağlam ve tutarlılık ilişkisi içinde daha önce söz edilen “kendisine iki kez kılıç verilmemesi gereken kişi”ye tahvil hükmü(bu görevi), verilmemelidir. Örnek (29) c’de eski bilgi “iki kılıcı” konu iken “Defter emini bir mahalle (örtük önerme₂:bir kılıç bir kişi için ayrılmış mahalle kaydedilmelidir.) kayd eylemeye” yorumdur. Bir örtük önerme₃ daha vardır: Bu konuda “vezir-i ‘azam’ın hatasını re’is-i küttâb düzeltmeli o da olmasa defterdar da bu konuda uyanık olmalı, bu tür meseleleri takip etmelidir.” Örtük önerme₄: Osmanlı’da devlet işleri silsileli bir şekilde takip edilerek hata olması engellenir. Örtük Önerme₅: Hatayı yapan vezirler arasında en yüksek mevkide olan vezir-i a ‘zam olsa bile kanuna karşı yanlış ya da hata yapması bir şekilde engellenmelidir. Örnek (29) d eksiltmesiz olarak şöyledir: “defter emini iki kılıcı bir mahalle kaydetmediğini geri vezir-i ‘azâma arz eyleye” Örtük önerme₆: Mutlaka böyle bir durumdan vezir-i ‘azâmın haberi olmalıdır. Örtük önerme₇: Defter emini için bu zor bir durumdur, çünkü veziri azam bunu bilerek birini kayırmak için yapmış olabilir. Böylece defter eminiyle veziri azamın arası bozulacaktır. Örnek (29) e eksiltmesiz şöyle olmalıdır: “(Defter emini ya da reis-i küttâp vezir-i ‘âzâma bir kişiye iki kılıç vermek) kanun değildir demek gerek”. Burada da eksiltilmiş kısımlar (Defter emini ya da reis-i küttâp, vezir-i ‘azâma bir kişiye iki kılıç vermek) konu, yeni bilgi “kanun değildir demek gerek” yorumdur. Örnek (29) f’de eski bilgi “iki kılıcı bir kimesneye verene” konu, “selâtini mazide(geçmiş sultanlar) lanet etmişlerdir” yeni bilgisi yorumdur. Son olarak örnek (29) g cümlesi tamamen tekrar olduğu için yine konudur. Yeni bilgi olmadığı için bu cümlede yorum yoktur. Fakat devletlü kelimesi imaya açıktır. Bireysel bir mesaj ya da kendisinden hemen sonra gelen vezir-i ‘azama metin dışı bir ileti olarak düşünülebilir. Örtük önerme₈: “ Vezir-i ‘âzam sen eğer devleti temsil ediyorsan bu konuda daha dikkatli olmalısın”. Bir de odak ile ilgili olarak şunu söyleye biliriz. Bizce odak anlatıcının amacı ve niyetliliği ile ilgili olan şey/kimsedir. Burada niyetlilik, genel olarak Lütfü Paşa’dan sonra devlet yönetimine gelecek vezir-i ‘azâmlara öğüt vermek ile ilgili olduğu için tüm cümlelerin arka planında ya da yüzeyinde tekrar edilen eski bilgi “vezir-i ‘âzâm” odaktır. Netice itibariyle burada yaptığımız bu analizden çıkaracağımız sonuç şudur: Genelde konu kavramı cümleler arasında tutarlılığı sağlayan, kimi zaman eksiltelen, çoğu zaman tekrarlanan eski bilgidir. Bu yüzden konu değişmezken yorum ise verilen yeni bilgilere dayandığı için

değişkendir. Ayrıca yeni bilgi verilmeyen yerlerde yorum yoktur, imalar veya örtük önermeler vardır.

Dijk, cümlelerde konu ve yorum yapısının bağlamsal yapıyla ilişkisini ortaya koymaya çalışır. Bir takım sorular sorar ve bu kavramların bağlamsal yapılarının yanında kognitif işlevleriyle ilgili olarak yeni yorumun eski konuya uyum sağlaması gerektiğini ifade eder: Konu ve yorum yapısının (*con-textual*) yapıda göreceli olarak nasıl belirlenebilir? Cümlelerin konu ve yorum eklemlenmesini ve onların (*con*)textual bağımlılığını anlamak için iletişimsel bağlamlarda bilgi sürecinin kognitif temeli hakkında bazı işaretler gereklidir. Cümleler (*söylemler*) belirli söz aktarı ve söz etkileşimlerinin çerçevesi içinde dile getirilmiştir. Bu nedenle ileri sürülen bir önerme aktarının hedeflerinden biri, belirli bir konu hakkında alıcıyı bilgilendirmektir. Bu bilgi artışı, algılanan sözcenin manasının anlaşılmasının getirdiği inançlar ve bilgilerin kümesinde bir genişleme ya da diğer bir değişimdir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, bütün yeni bilginin genellikle bilinen bilgiye entegre olmasıdır. Böylece “*Peter, hasta*” dediğimde dinleyiciler Peter’i tanıdığımı, onların Peter’i bildiklerini varsayarlar, böyle birinin var olduğunu ve onun ana özelliklerini bilirler. Böyle bir durumda Peter hakkında genel ya da özel bilgi önerme ile güçlendirilir. Şöyle ki ‘o hastadır (*şu an*)’ dinleyicilerin bilgilerine henüz sunulan birleşik bilgi, Peter kavramına eklenir (1977: 117-118).

Dijk daha sonra konu ve yorumun bilişsel işlevlerine dikkatleri çeker: “Şimdi bir cümlenin konusu, bilgiden kaynaklanan bir kavram ya da malumatın bir birimini seçen özel kognitif bir işleve sahiptir. Bu daha genel bir kavram olabilir (*sevmek veya daire kiralamak gibi*) ya da tikel/özel bir kavram olabilir (*Peter ve bu belirli bir kitap vs.*), daha sonraki durum bu tikellik, önceki cümleler tarafından ya da belirli bir nesnenin algısı [*bu masa boyanmış olmalı*] veya doğrudan bir eylem tarafından iletişim bağlamına henüz dâhil edilmiş olan dil dışı bir nesneye gönderimde bulunur. Bu yolla pek çok nesne bağlama dâhil edilebilir. Her bir cümle hakkında önerme yapmak için, gönderimde bulunmak için tekrar alınan bu nesnelere kurmalıdır. Bilişsel olarak belirli ifadelerin “*konusallığı*” muhtemel bir süreçtir. Belli bir kimliğin bilgileri zihinsel bir önalandadır. Kimi çalışma belleğinin uzun süreli bellek deposundan alınan önce inşa edilmiş bilgi, gelen yeni bilgi ile birleştirilebilir. Bu yeni bilgi, genellikle *yorum* olarak adlandırılır ya da cümlenin odağı, çeşitli formlardan olabilir: O, bilinenin genel ya da tikel özelliğine bağlanabilir ya da bir

kişi olarak tanımlanabilir, ya da daha fazla kişi arasındaki ilişkiyi anlatabilir (*Peter met a girl. He kissed her*), [*Peter bir kızla tanıştı. Onu öptü.*] veya bilinen bir özelliğin bir ya da daha çok kişi tarafından örneklenmesi ya da ilişkilendirilmesi (*Péter hasn't committed the murder*[*Peter cinayet(i) işlemedi.*], veya çeşitli yüksek seviye özelliklerinin dağılımı ya da olaylar için işleyenler, ya da önermeler (*The robbery had been planned cleverly. Your appearance was really unexpecied, you know –* [*Hırsız akılluca planladı. Hadisesinin zuhuru beklenmedik şekildeydi, biliyorsun*] genel ya da tikel bir özellik belirebilir. Bu varsayımlardan bu aşağıdaki bir cümlenin herhangi bir parçası konu işlevini açıklayabilir, ikincil olarak devam etmeyen cümle parçaları, örneğin özne İÖ ve endirekt nesne İÖ. (1977: 118).

YSSS'de Konu- Yorum - Odak ve Bunların Söylemdeki İşlevlerinin Görünümleri

(30)

8a Ve bir bölük halk içinde adam ölse tehdit edüb bulduralar. 8b Bulmazlar ise ol halkı tutup hapsedip dergâh-ı muallaya bildireler. 8c Fermân-ı keza cereyânım anların babında ne vech ile sâdır olursa mucibi ile amel edeler (YSSS: 192-8).

Burada örnek (30)'un konu ve yorum özelliklerini, hem bağlamsal hem de bilişsel özellikleriyle değerlendirmeye çalışacağız. Öncelikle metinsel bağlamın konu ile ilişkisini göstermek için örnek (30), YSSS'de örnek (27)'den hemen sonra gelen cümle kesitleridir. Fakat sadece yukarıda örnek (27) 5b'de “*adam öldüren kimesne*” konu iken “*ona uygulanacak kısas*” yorum idi. Daha sonra (27) 6'da konu, “*birkaç kere hırsızlığı olan kimse*” iken; yorum “*ona verilecek ceza*”dır. (27) 7'de ise “*pezevenklik eden*” konu iken, “*onun cezası*” yorumdur. Metinsel bağlama dikkat ettiğimizde (27) 5b ile (30) 8a arasında konusal tutarlılık vardır. Çünkü her ikisinin konusu da aynıdır: “*adam öl/öl+dürme*”. (30) 8a'daki fark ise “*bir halk içinde adam ölme*” olmasıdır. Burada aynı işi tekrar yaptırma anlamı yoktur. Kimin yaptığı belli olmayan bir fiili yapma anlamı vardır. Gramatik olarak “*öl-*” fiili burada -dür oldurganlık eki almamıştır. Çünkü ölen biri vardır ama faili belli değildir. İş yapan ortada olmadığı için “ölse” fiilinden sonra gelen temel cümle veya yeni bilgi: “*tehdit edip bulduralar.*” konu işlevindeki şartlı yan cümleye, yani eski bilgiye uyum sağlamaktadır. Ayrıca bu sonradan eklenen yorum derin yapıda ya da örtük önerme kümesinde “ölse” fiilinin aslında biri “öldürülse” anlamıyla kullanıldığını ortaya çıkarmaktadır. Yoksa bir bölük halk içinde eceliyle bir adam ölse, iktidar neden

tehdit etsin. Burada öl- fiilinin -dur oldurganlık ekini almaması ve fiilin bir bölüm içinde işlenmesi, fiilin ve failin meçhuliyetini de ayrıca ortaya koymaktadır. Bu cümledeki asıl mesele faili belli olmayan suçlunun bulundurulmasıdır. Bu mesele daha sonra (30) 8b'nin konusu olacaktır.

Burada metinsel bağlam ve konu yorum ilişkisi içerisinde gözümüze çarpan bir tutarsızlığı belirtmek gerekir. O da metnin olağan akışı içinde (27) 5b den sonra (30) 8a/b/c arasına (27) 6 ve 7'deki cümlelerin girmesidir. Çünkü yukarıda konularını belirttiğimiz üzere, yüzey yapıda (27) 6 ve 7'deki konuların adam öldürme ile bir bağlantısı yoktur. Fakat tamamen de bağlantısız değildir. Bağlantı derin yapıda bilişsel genel kavramlar “suç ve suçlular” ile birbirine bağlanmaktadır. Yine de bu görünür kısımdaki kognetif konusal kopukluk yüzeysel bağlam tutarlılığını zedelemektedir. Fark etmemiz gereken başka bir şey de bir cümlede geçen yeni bilgi bir sonraki cümle de eski bilgi haline gelmektedir. Bu da önceki cümledeki yorumun konuya dönüşmesi anlamına gelmektedir. Burada teorik olarak önemli olan şey, Dijk'ın da belirttiği gibi yeni bilginin bağlamsal veya bilişsel olarak eski bilgiye uyum sağlamasıdır. Böyle olursa metin içi bağlamsal tutarlılık gerçekleşmiş olur. Örnek (30) 8a yorum birden fazladır. Bunlardan biri faillerin tehdit edilmesi, diğeri ise bu tehdit vasıtasıyla faillerin bulunacağına inanılmasıdır. (30) 8b'ye gelince biraz önce değindiğimiz yorum konu değişimi gerçekleşir. 8a'daki yorum 8b'de tehdit kısmının eksiltilmesiyle konu halinde gelir. Burada mantıksal failler, halen bilişsel olarak belirli kişiler değildir. Bir halk içinde adam öldürme olasılığı olan tikel bir gruptur. Bu yüzden 8a'daki bu tikel grup “halk”, 8b'de tekrar edilmektedir. Bu halkın tutulması, hapsedilmesi ve dergâh-ı muallaya (padişaha) bildirilmesi yüzeysel olarak yeni bilgi olarak yorum işlevindedirler. Halkın tutulması aslında derin yapıda yeni bilgi değildir. Çünkü bir önceki cümlede bu halkın tehdit edilmesi istenmişti. Tehdit etme işlemi halkı tutmadan gerçekleşemez. Tabii ki akla şu da gelebilir: ikinci tutulma fiili aslında tutuklama anlamında da Kullanılmış olabilir. Metnin fiziksel bağlamı yani gerçekleşme ortamı açısından tehdit etme, olayın gerçekleştiği mekânda uygulanabilir. İkinci cümledeki “*tutulup*” FÖ ise bir başka yere, nezarete, götürüp orada tutulma anlamına da gelebilir. Böylece bu durum yüzey yapıda şefaf olmadığı için gölgede kalmaktadır. Bu yüzden yorum olarak beliren ‘*tutulup*’ zarf fiili gereksiz, böylelikle konu yorum akışını engelleyen belirsiz ve tutarsız bir ibare olmaktadır. Cümlelerin hapsedilme ve padişaha bildirilmesi kısımlarında halen

suçlular belirsizdir. Bunu da daha sonra eklenecek olan cümleden çıkarıyoruz. 8b'deki son yorum “*dergâh- muallaya bildireler*” 8c'de değişerek konu olmuştur. Burada “*Ferman-ı keza cereyânım onlar hakkında ne ise*” konudur. Çünkü 8b'deki son yorumla ilgilidir. Burada padişah, onlar hakkında karar vereceğim fermandaki hükmüm ne şekilde çıkarsa, demektir. Konu padişaha halledilmesi için geldiğinde bu konunun bireysel olmayacağı bir bölük halkı ilgilendirdiği için padişaha gelmesiyle bir karar çıkacağı da 8b'nin yeni bilgisiyle bağlantılı olduğundan 8c'de bu durum eski bilgi olmuş ve konu işlevi kazanmıştır. Netice itibarıyla 8c'de geçen yeni bilgi “*mucibi ile amel edeler*” [*gerektiği gibi yapsınlar*] kısmı 8 b'nin son yorum ve 8c'nin konu kısmıyla da bağlantılı olarak yorum işlevi görmektedir.

Doğal dilde konu –yorum ekleme (articulation) genel teorik bir temeldir. O, büyük ölçüde etkili bilgilendirme sürecinin kısıtlamalarının neticesidir. Şimdi söylemin yorumlanması ve yapısı için sonuçlar nelerdir? Burada ortaya konan ilk nokta, prensiplere göre uyum sağlamış, bir cümlenin başlangıcındaki belirli cümleleri ya da bir söylemin kısımları (ör. *paragraflar*) her zaman bir konuya sahip olmayabilir. Yani bu durumlarda, birine ait bir nesne ya da yorum için dinleyicinin seçtiği, bilinen bir özellik yoktur (van Dijk, 1977: 118). O, burada devam eden cümlelerin her zaman bir tek konusunun olmayacağını belirtmiştir. Bir söyleme ya da bir paragrafta konular ve yorumlar eklenebileceğini söylemektedir. Dolayısıyla bir cümle ötesi birimlerde birden fazla konu ve yorum bulunabilir. Bunun aksine durum da gerçekleşebilir, konu belirsizleşebilir. Belirsiz aidiyet ilişkileri özellikleri (*yer, zaman, kişiler*) olabilir. Böyle muğlaklıkların olduğu durumlarda konu dahi olmayabilir.

(31)

9.Köy veya mahalle içinde adam ölse veya kervan basılıb hasârat veyâhut bir köy arasında uğurluk ve harâmilik olsa elbette hırsız bulduralar, çıkaralar (YSSS: 192-9)

Örnek (31) 9'a dikkat edilecek olursa birden fazla konu vardır. Bu konular iç içe geçmiş kompleks konulardır. Konu₁: ‘*Köy veya mahalle içinde adam ölse*’ Konu₂: ‘*Kervan basılı(sa), (kervanda hasârat (ø: olsa).*’ Konu₃: ‘*Köy arasında uğurluk (hırsızlık) ve haramilik olsa*’. Yorum ise ‘*elbette hırsız bulduralar, çıkaralar*’dır. Konu₁'in eski bilgi olduğunu yukarıda göstermiştik. Yorum ise aslında yeni bilgi olması gerekirken gerçekte eski bilgi olan, (30) 8a ve 8b'de geçen “*bulduralar*”

“bulunmazsa” önceki dönüşümlü yorum ve konularının tekrarıdır. Eski bilginin konu, yeni bilginin yorum olması diyalektiği burada yıkıma uğrar. Demek ki bu diyalektik her koşulda gerçekleşebilen bir teori değildir. Fakat “çıkartalar” fiili eğer suçlular bulunduktan sonra halka teşhir edeler anlamında kullanılmışsa, yeni bilgi; ‘bulduralar’ fiilinin yerine geçebilecek yakın anlamlı bir fiil olarak kullanılmışsa, eski bilgi olarak kalacaktır. Ayrıca konu₁ eski bilgidir. Bunun yanında kendisine konu dememize rağmen konu₂ ve konu₃ burada yeni bilgidir. Bizce buradaki “elbette” cümle başı edatı bilişsel olarak daha önce yapılmış olan tekrarların (bulduralar, bulmazlarsa) zihinsel ikamesi, pekiştirilmesi olarak kullanıldığını düşünüyoruz. Gözümüze takılan yüzeysel bir tutarsızlığı da ifade edelim. Konu₁’de “adam ölse” fiiliyle karşılaşıyoruz. Yine anlaşılacağı üzere ‘öl-’ fiili burada tesadüfen değil, taammüden gerçekleştirilen bir eylemdir. Bunu yine yorumun anlamından (bulduralar, çıkartalar) çıkarıyoruz. Burada mantıksız olan kısım ‘bir köyde adam ölse “katili” bulduralar, çıkartalar’ demesi gerekirken, konu₂, ve konu₃’ün ağırlıklı olarak hırsızlık, haramilik hakkında olması sebebiyle temel cümle (yorum(?)) “hırsız bulduralar, çıkartalar” şeklinde kullanılmıştır. Dolayısıyla ‘hırsız’ kelimesi konu₁’e uymamaktadır. Nitekim konu yorum ilişkisinde birden fazla konu olduğunda ve bir yoruma bağlanmak istendiğinde konusal tutarsızlıklarla karşılaşılabilir. Bir de şu durum akla gelmektedir: Bu cümlede Konu_{1,2,3} ‘ün anlamı müşterek olabilir. Yani adam öldürme, oğruluk ve haramilik yapma olayları aynı mekânda, aynı zaman diliminde gerçekleşebilir. Eğer böyle ise hırsız haramilik yaparken adam öldürebilir. Ya da adam öldürdükten sonra hırsızlık, haramilik yapabilir. O dönemde ya da günümüzde hırsız sadece nesne çalan insan değil, zor durumda kaldığında cinayet de işleyebilen kişidir. Bilişsel olarak metni yazan ya da yazdırtan kişinin zihninde bir müşterek suç ortaklığı, hırsız kavramı ve katil kavramı birleştiyse, bir üst kapsayıcı tikel kelime olarak hırsız, zihninde bütünlendiyse, tutarlılık konusunda bir sıkıntı yoktur. Fakat bu açıdan baktığımızda vericinin/yazanın zihinsel bilgisi konu ile bağlantılı iken alıcının (okuyucu/dinleyici) konusal bağlam açısından konu₂ ve₃’ün konu₁ ile bağlantısı Dijk’ın ifade ettiği gibi, bilişsel açıdan dinleyicinin bilgisi “slate/ yazı tahtası” henüz temizdir. Derinlikli düşünme ile gerçekleştirmeye çalıştığımız konu ve yorum haritalaması, sıradan bir okuma ile yapılamayacağından yüzeysel tutarlılıkta sorunlar yaşanmaktadır. Konu ve yorum haritalamasıyla gerçekleştirilen analitik okuma ile tutarlılıkta herhangi bir sorun görülmemektedir.

Öncelikle konu kavramıyla ilgili temel dilbilim terimlerine değinmek yararlı olacaktır. Bilineceği üzere gösterge terimi gösteren (*ses/yazı*) ve gösterilenden (*kavram/anlam*) oluşan bir bütündür. Gösterge dilin içinde kullanılan bir terimdir. Gönderge kavramı ise göndergenin dış dünyada karşılayan dil dış nesne/kişi(referent)dir. Gerek Dijk'ın, gerekse Givon'un konu kavramını açıklarken kullanacağı gönderge terimine ileride çokça değineceğimizden bu temel terimler burada hatırlatma ihtiyacı hissettik. Ruhi (2002: 79-80) konu kavramı için, dilbiliminde konu iki açıdan kavramlaştırılmıştır. Birincisi konuyu tümcenin bir ögesi olarak alır. İkincisi ise konuyu metinsel düzlemde işlevsel olan bir kavram olarak kabul eder. Givon (1992: 7) için metin, birçok bağdaşıklık gösteren bir bütündür. Bu demektir ki, bu bütün içindeki kimi ögeler olarak Givon şunları sıralar: gönderim bağdaşıklığı, zaman ve mekân bağdaşıklığı ve eylem- olay bağlaşıklığı. Diğer bir deyişle, herhangi bir metin birkaç önerme boyunca aynı göndergeler, aynı ya da ilintili zaman ve mekân birimi ile olaylar zinciri hakkındadır. Böyle bir süreklilik metnin ilettiği bilginin kolay algılanmasını sağlar. Givon metinlerde bağdaşıklık sağlayan dilbilgisel ögelere bilişsel işlevler yükler. Yukarıda sayılan bağdaşıklık türleri arasında gönderim ögelerinin ayrı bir önemi vardır. Gönderim ögeleri metin dünyası içinde birtakım kişi ya da varlıkları işaret etme nedeniyle aynı zamanda metnin ne hakkında olduğunu belirlerler. Diğer bir deyişle göndergelerin değışebilen derecelerde konu olma özellikleri vardır. (*Givon buna konusallık, der.*) Buna göre bir metin içinde bir göndergeye ne kadar sıklıkla gönderimde bulunuluyorsa o göndergenin konu olma özelliği o kadar artar ve izleği geliştirmedeki işlevi (*izleksel önem*), diğer bir deyişle, metinde sunulan bilgi ile bağıntılılığı o kadar önem kazanır. Bu bakımdan izleksel bağdaşıklık ya da süreklilik aynı zamanda gönderim bağdaşıklığı ya da sürekliliği demektir.

Aslına bakılırsa Givon (1992)'dan önce Dijk (1977) pek de farklı bir şey söylememiştir. Givon Dijk'ın değindiklerini geliştirmiş ve sistematikleştirmiştir. Dijk göndergeyle konu arasındaki ilişkiyi bilişsel olarak hakkındalık kavramıyla belirtir ama tek başına hakkındalık kavramının eksiliğine tekrar tekrar değinir. Metin konusundan ziyade cümle ve ötesi konusuna daha çok önem verir. Örneklerle konu kavramını bağlamsal açıdan açıklamaya çalışır:

[52] A man was walking slowly along a beach. [*Bir adam uzun bir plajda yürüyordu.*]

Burada zâtilik (*kişi ve yer*) ve aynı zamanda ilişkiler tanıtılır. Söyleyebiliriz ki, bu cümlelerin özne yüklem yapısı üzerine kurallı konu - yorum haritalamasına göre bu cümle “*bir adam*” hakkındadır. Formal bir konuşma vardır, [52] de konu yoktur fakat konu girişi, bilişsel açıdan dinleyicinin bilgisi “*slate/ bit*” bir mükâlemenin konusuyla ilgili hala temizdir. Dikkat edilirse cümleler günlük konuşmadan ziyade sıra dışı ve çok daha edebi bir tahkiyelikte yazıldığı görülecektir.

Doğal anlatılar şöyledir: [53] a: This afternoon a strange man came to my office (...) [*Bu öğleden sonra garip bir adam ofisime geldi.*]

Tekrar konu girişini konuşabiliriz, fakat henüz kurulmuş bir bilgi vardır. (*Zaman: konuşma bağlamının zamanı tarafından belirlenmiş özel bir öğleden sonra, Mekân: özel, bilinen ve ofis*) [53]- ün formal konusudur. Diğer bir ifadeyle [53], garip bir adam ile ilgili değildir, fakat daha ziyade bu akşamüstü bana ve benim ofisimde ne olduğu ile alakalıdır.

Hakkındalık kavramını inceleriz fakat bu kavram eksiksiz/tam değildir. Cümleler için kabul edilebilir değil. [52]’deki cümle gibi adam hakkında olabilir. Yürüyüşü ya da plaj hakkında ya da bunların hepsi hakkında olabilir. Daha genel bir değerlendirmeye hakkındalık, (*bağ-*)*lamsal*/(*con-*)*textual* bir terim olarak oluşturulmaktadır. Bu şekilde söylem ya da söylem pasajı, bir şey hakkındadır. Eğer bir şeye, konu işlevli pek çok ifade tarafından gönderimde bulunuluyorsa, bu durumda cümle konusunu ele alamayız; fakat daha çok söylem konusunu ya da mükâleme konusunu ele alabiliriz. Biz burada kendimizi söylem tanımlamasının daha evrensel bir seviyesinde buluyoruz. Böyle bir konu “*garip adam*” olabilir. Zat, cümleleri olsa bile konular, sigarası ya da ayakkabıları olabilir. “*ben*” garip adam ile ilgili olan göstergenin ifadelerine gönderimde bulunur. Göstereceğim, ancak bu daha evrensel ölçekte hakkındalık kavramı muğlaktır: hikâye belki Romeo ve Julliyet hakkında ya da (*yasaklanmış veya imkânsız*) bir aşk hakkında ya da orta çağlarda belirli bir politik yapı hakkındadır. Çoğu özellik ve ilişki, kalıcı bir ‘*referente*’ tahsis edilmişse ya da bu insan/nesne onu bu ilişkilerde açıklıyorsa genellikle hakkındalık kavramı verilen zati bir nesne ya da insana aidiyet gösterir (van Dijk, 1977: 119). Şimdi de söylem analizinde son analiz ölçütümüz örtük konu ve örtük yoruma değineceğiz.

3.3.8. Söylemde Örtük Konu ve Örtük Yorum

Dijk (1977: 119) için konu sadece açık bilgiyle oluşturulmaz. Örtük bilgiyle de konu oluşturulabilir. [53]a'daki bilgiyi takip edersek [53]b: His nose was nearly purple (...) [*Onun burnu adeta mor idi.*] “his nose/onun burnu” İÖ, göndergesi (*referent*) açık bir şekilde önceye gönderimde bulunmasaydı bile konu işlevine tahsis edilmiş olacaktı. Ancak “*man*” kavramı yetişkin bir erkek olma ve burnu olma anlam postulatını gerektirdi. “*bir buruna sahip olmak*” önermesi [53]a tarafından ima edilir. Kesinlikle (*iyelik zamiri tarafından*) [53]b'ye gönderimde bulunur ve onun için örtüktür. Bilişsel açıdan: dinleyici zaten bilir ki bir adam varsa burnu da vardır.

Konular, böylece dinleyiciler tarafından tanımlanan bireye özgü bir bağlam vasıtasıyla gönderimde bulunan herhangi bir ifade (phrase) tarafından açıklanabilir. Fakat aidiyetler için diğer tüm anlatımlar ya da şu nesnelere “*bilgi alanı*” (*epistemic range*) diye isimlendirilen şeye ait olan özellikleridir.

Bu yarı formal çerçevede konu işlevi önce gelen modellerin herhangi bir nesnesi, dahası gerçekleri ya da olası dünyası ile ilgili olabilir.

Bir konu, bir bakıma belirli bir zaman-mekân ya da dünyaya gönderim ile açıklanabilecektir. Aynı şekilde [52]'deki cümleler gibi görünmeyen konu parçasına sahip olması, bir bakıma özel bir geçeklik, sanallık, ya da hikâye edilmiş dünya (*örtük*) konu olarak ele alınmıştır. Gerçekte cümleler böyle bir dünyanın özelliklerinin sayısını belirler (*geçmişte bir adam vardır, adam yürüyor, yürümesi yavaştır, bu plajda yürümek epeyce zaman alır*).

Dijk (1997: 121) konu ve yorum hakkında şunları da söyler: “Bu noktada konu ve yorum olarak kesin kategorileri hakkına bir şeyleri söylemek gerekiyor. Onların çoğunlukla sentaks ile ilgili olmadığı görülmüştür, fakat en azından semantik bir doğaları olduğu biliniyor. Burada gösterildi ki sözler önceki cümlelerde farklı anlamlarla ilgili olsa da konu işlevlerine tahsis edilmiş olabilirler. Konu-yorum ayrımı esasen ifadelerin göndergelerine (*anlam tabakası/ işaret edilen*) ilişkin bir yapıdır. Genelde bir söz, önce gelen açık ya da örtük bağlamsal özelliklerde ifadelerin değeri olarak tanımlanmış, bir kısım ‘olası dünya değeri’ varsa, bunlar konu işlevi için görevlendirilmiştir.

Bu hipotezi aşağıdaki gibi daha formal bir biçimde yeniden yapılandırabiliriz. Verilen söylem modeli:

$\langle M_1, M_2, \dots, M_{i-1}, M_i, \dots, M_n \rangle$ Göreceli olarak M_1, \dots, M_k modellerinde Cümle C_1, \dots, C_k cümlenin ifadesinin herhangi bir değeri olan bütün aidiyetler kümesinin birimini olarak Δ_k bir küme aldık. Δ_k önceki cümlede gönderimde bulunulan her şeyin kümesidir. Bu küme şeylerin uygun öze aitliklerini ve de özelliklerini, ilişkilerini ve gerçekleri içerir.

Daha sonra bir çift konusallık işlevlerini (*topicalization function*) tanıtırız. T, bir indeksi herhangi bir ifadeyi kanıt olarak almak, her iki 1 ve 0 değerine sahip olmak; değer 1 in belirlemesinin/görevinin anlamı özel bir ifadenin konu işlevi olmasıdır. 0 değerinin belirlenmesi özel bir ifadenin yorum olmasıdır (van Dijk,1997:120).

Temel şartlar şunları takip eder (*özel durumlar için modifiye edilmek*):

[64]

$T(q, i) = 1$ iff $V(q, i) = q$ and $q \in \Delta_1$;

$T(q, i) = 0$ iff $V(q, i) = q$ and $q \in \Delta_1$.

Şöyle ki bir cümlede bir şeyleri gösteren her ifade dağıtılır. Önce konu işlevine tahsis edilir. Aksine diğer ifadeler yorum işlevine görevlendirilir.

Bu bir cümlede konu–yorum işlevleri hakkındaki genel açıklamadır. Bu öneri ancak daha da belirginleştirilmelidir. Her şeyden önce ne olursa olsun bilinmesi gerekir ki bu sanının bilişsel belirtilerinin bütün formal enformasyonu orantılıdır. Biz bilgiyi bir önermeler kümesi olarak tekrar yapılandırırız. Basit bir argüman ve yüklem şunun gibi: *'the book'* or *'is open'* are not” böyle enformasyon öğeleri olarak sadece bir önerme şöyle: *“the book is open'*. [64] deki kuralda q ifadesi bu anlama gelir ki o önermeleri gösterir. Bir nesnenin içlemi, söylem modelinin bazı indeksindeki değerler olarak gerçekleri elde eder. Hala en basit anlamda söylemin katılanları, önceki cümleler (*önermeler*) tarafından gösterilen gerçeklerin ortak kümesini bilirler. Unutulmamalı ki böyle atomik önermeler, cümlelerin öbekleri olarak basitçe ifade edilebilirler. “Peter met a girl.” (Peter, bir kızla tanıştı.).

Takip eden cümlede “*The girl is from Italy.*” (*Kız İtalyalıdır.*) bu ifade edildi ya da daha doğrusu “*the girl*” kesin ifadesinde gömülüdür. (The only x such that x is a girl’).[Sadece x şöyle ki x bir kızdır]. Eğer bu önerme önceki cümlede bir gösterme olarak bazı gerçekleri belirtirse, daha sonra bu önermenin ifade edilen öbekleri konu işlevi için tahsis edilir.

Konu-yorum yapısının bu yaklaşımı açıkça çok kalıplaşmıştır. Her şeyden önce “O, İtalyan’dır” önermesindeki zamir gibi altta yatan önerme yapısına sahip olması olası olmayan bu önermeler için konu işlevini görevlendirmek bir problematik olacaktır. İkincil olarak enformasyonun (*önermesel*) aktarımı kavramı pragmatik açıdan oldukça açık yapılmalıdır. Burada biz öncelikle konu-yorum yapısının semantik tanımlaması ile ilgilimiz. Sonuç olarak bir sözün konu işlevlerinin tahsisi ifade edilmeksizin önermeli enformasyonun varsayımı olduğu düşünülebilir. Böylece “*She is from Italy*” olsa bile she/O’nun zamirleştirmesi ile bir bayan olduğu varsayılır.

Bu nedenle birleşik bir önerme ya da atomik çift elementlerin bağlamsallığı ile tahsis edilen konunun konu işleviyle görevlendirilmiş bütün kategorilerin hipotezini destekleyebiliriz. Bu çift elementler nesnelere gösterir; fakat özellikler, ilişkiler, gerçekler ya da olası işlevler, ilişkiler, önceden tanıtılmış olan gerçeklerin özellikleri, bağlantılar veya bilinen nesnelere arasında bağımsız (*yorum*) elementleri (*bilinen*) nesnelere özelliklerini belirten ifadeler için atanmış olacaklardır. Bu prensiplere göre değinilmiş gönderimsel karakterleriyle her bir söz konu işlevi olarak görevlendirilecektir.

Dikkat edilecek olursa bu formal şartlar yorum işlevine sahip olduğu görülen (*dolayısıyla dinleyicinin bildiği*) henüz tanıtılmış olan kimliğin belirttiği yapı ifadesinin örnekleri için gereklidir. “*I met him, where him has heavy stress*”. (*Aşırı bir stresi olan biriyle tanıştım*) Yorum işlevi ise, henüz tanıtılmayan semantik bir yapıyı parçası için tahsis edilmiş, (3x) (meet (I, x)) and (3y) (Peter=y), w=y. verilen önermenin gerçeği olarak görevlendirilmiş. Diğer bir ifadeyle o bu cümlede yorumunun ileri sürdüğü tanıştığım kişi ile Peter’in zatıdır. İngilizcenin böyle yorumlar için sadece sınırlı olasılıkları vardır: Örneğin ifadeyi vurgulamak, bağlantının parçasını açıklamak... Bu durumda anlam belirsizdir. Vurgu tanıştığım birkaç insanın gerçekliğini söyleyerek yorumlanabilir fakat o gerçekte (*bilinen*) bir

adamdır. Ör. Peter ya da başkası, bu durumda (...) & x = z. Konuşan dinleyicinin zannını inkâr eder ya da bu zannın aksini iddia eder ki gerçekliğin söylenmesi olarak yorumlanabilir. Bu kullanım önce “karşılaştırmalı” ve “seçmeli”, sonra “çelişkili” ve “düzeltici” olarak isimlendirilir. Bunun anlamı spesifik vurgu, ilk kullanımda anlamsal olarak belirlenir. İkinci kullanımda pragmatik olarak... Karşılaştırmalı seçki, hali hazırda bilinen yüklem (bağlantı) in durumları için sınırlı değildir. Olarak görebiliriz: “*Finally I listened to hím, and ignored hér.*” (van Dijk, 1997: 123).

O [64]’teki kuralı takip eder ki epeyce semantik bir dilin ifadeleri üzerinde işlem yaptığı kabul edilirse o teorik olarak hala doğrudur: konu yorum görevlendirmesi yapının yüzeyindeki sözler için her zaman kesin değildir.

Bu kuralın uygulamak için şu örnekler sadece böyle bir ibare ifade edildiğinde:

[65] Peter is ill. (Peter hastadır.)

[66] Peter met a girl. (Peter bir kızla tanıştı.)

[67] That Peter met a girl was unexpected. (Bu Peter, hiç beklenmedik bir şekilde bir kızla tanıştı.)

Tanımlanmış kimliğin gösterilmesi için birkaç ibareye sahip olur olmaz durum daha da basittir. Daha önce de bu durumun birkaç konu ya da karmaşık konular için olabileceğini ileri sürmüştük.

[68] The boy went with the girl to the cinema. (*Bir oğlan bir kızla sinemaya gitti.*)

Burada iki ya da muhtemelen üç gönderge tanımlandı. Konu üçlüsü olarak <‘the boy’, ‘the girl’, ‘the cinema’> gibi kavramları en basit sonuç kabul etmektir. Bu üç aidiyetin yüklemi için yorum işlevi görevlendirilmesi. Yani “go” geçmiş zaman. Bu varsayım oluşturulan konuların sezgisel biçimiyle uyumlu değildir. Bu sorular bunu test eder: “What about the boy?” (*oğlan hakkında olan şey nedir?*) ya da “What did the boy do?”, (*oğlan ne yaptı?*) konu işlevini açıklayan söz olarak “boy” tanımlanacaktır. Üçleme ya da bir parçasının özel bağlantısının görevlendirmesinin yerine daha sonra klasik özne yüklem ayrımı olarak belirli bir nesnenin karmaşık bir özelliğine bağlandığını görürüz: “*going to the cinema with the girl*”. Aynı hat arasında ki “the boy, the girl” çifti “*What did the boy do with the girl?*” (*Oğlan genç kızla ne yaptı?*) sorusunu sorduğumuz zaman [68]’de konu işlevi var olacaktır. Bu

sorular belirli bir iletişimsel durumu açıklamanın anlamlarıdır? Onlar dinleyicinin isteklerini, neyi bilmek istediği, bir söylemin bir kısmında ve belirli bir bağlamında verilen [şey] hakkında bilgilenmek istediği şeylerin tasarımını gösterirler. Hangi tip sorular sorularak söylemin belirli bir parçasının takip edileceğinin açık bir hale getirilmesi gereklidir. Oysa dinleyicinin bilgi eksikliği, konuşanın, dinleyicinin pragmatik açıdan işlenen bilginin ne olmasın istendiğini varsayması, bütünüyle semantik olması gereken ilk şeydir (van Dijk, 1977: 124). Böylece anlaşılıyor ki cümle ötesi birimlerde konu ve yorumun mutlak olarak gösterilmesi son derece zor bir edimdir.

Şimdi Dijk'ın bu değerlendirmeleri ışığında DMVM'deki örtük konu ve örtük yorum görünümünü görünür kılacağız. Burada seçmiş olduğumuz kesitin cümle oylumu geniş olduğundan harf sırasına göre inceleme yaptık. Bu yüzden her cümlenin başına alfabe sırasına göre bir harf koyduk.

(32)

a₁ Div Gâv-Pây eyitdi: **a**₂ Nicedür ol hikâyet aydun, işidelüm. **b**₁ Hikâyet-i Buzurc Mihr bâ Hüsrev, **b**₂ vezîr eyitdi: **b**₃ İşitdüm ki, **b**₄ Buzurc Mihr, sabah Hüsrev'ün tahtı önine gelüb pâdişâha sana senâ itdükdün sonra bu kelâmı söyleyüb döner idi: “**Şeb hıyz bas ta kâmiyab başı**” yani *erken kalkıcı ol tâ hâcetün revâ ola*. **c** Padişâh bu sözden melül olur idi. **d** Zîrâ lehv ü tarâba meşgul olub ol sebebden gaflet galebe idüb giç uyanur idi. **e** Bu söz padişâha serzeniş etmek gibi olur idi. **f** Buzurc Mihrin her gün kendüye bu vechile itab emir kelimât itdüğünden incünüb birkaç yarar adamlarına buyurdi. **g** Hâceyi yolda gelürken soydılar.¹⁸³ **h** Hâce girüb dönüb evine vardı. **ı** Ayruk libâs giyüb şâh tapusuna geldi. **i** Şâh sordı ki: ‘Hâce bu gin ne hoş giç geldünüz.’ **j** Hâce eyitdi: ‘Gelürken oğrılara rast gelüb yolda libâsımı soydılar. **k** Giri dönüb don giyince eğlendüm’, didi. **l** Şâh eyitdi: ‘Her gün bize sözün bu idi ki: ‘**Şeb hıyz bas ta kâmiyab başıdır**’, idün. **m** Sana bu âfet erken kalkmakdan oldı. **n** Hâce derhal cevâb virüb eyitdi ki: ‘Benden ögin ol oğrılar durmuşlar idi. **o** Bana anun için zafer buldılar.’ **ö** Hüsrev hâcenün hâzır cevâblığın görüb ta’accüb eyledi. **p** Mülzem olub insâfa geldi. **r** Nitekim dimişlerdür: “**Bevt der zamâne bez dâniş yar nist [63] merdi dâni ra azan be kâr nist**’. **s** Hüsrev egerciki dâni ve zîrek idi ammâ hâce

¹⁸³ Hüsrev'in adamların yaptığı bu eylem kanun dışı hukuksuz bir kontra eylemdir. Kanunu tesis etmekle yükümlü bir padişah kanun dışı operasyon yapıyor. Günümüz dünyasının istihbarat birimlerinin eylemlerine benziyor.

cevâb gılmanda üstad idi. ş Hüsrev'ün heybeti ve şevketi fayda itmeyüb mağlub oldu. t Olmaya kim bizüm dahi halümüz ancılayın ola dâna-i dindar ile dem ki kişi kelimât itmeğe kâdir değıldir didi (DMVM: 162-61-62).

Cümlelerden gidersek örnek (32) a₁'in konusu açıktır. Konu a₁'de cümlelerin öznesi Div Gâv-Pay'dır. Bu özne daha önceki cümlelerde tanıtıldığı için açık bir konudur. İsmi tekil bir kişiye ait olması ismin gerçekliğini gerektirmez. Çünkü Div (*dev*) insan değildir, konuşmaz. Kurgusal bir varlıktır. Pây'dır. Cümlelerin arta kalanı 'eyitti (*söyledi*)' fiilidir. Bu fiil yorum olamaz çünkü bu metinde hikâyelere başlarken en çok tekrar edilen model fiillerden biridir. Bu yönüyle tekrar edilen eski bilgidir. Örnek(32) a₂'de ise özne gizli öznedir: 'Biz' (*Div Gav Pay ve hikâye bağlamındaki okuyucu ve dinleyiciler*). Bunu 'işidelüm' fiilinden anlıyoruz. Çünkü istek birinci çoğul kişide çekimlenmiştir. Bilineceği üzere Türkçe özne eksilten bir dildir bunun sebebi de yüklemdeki çekimde ek halinde özneler bulunmaktadır. Ama a₂'de konu Div Gav Pay değil, bu cümlelerin göndergesi "ol hikâye"dir. Yorum yoktur. Çünkü hikâyenin anlatılmasının istenmesi de en çok tekrar edilen model yapılardan biridir: (*aydun işidelüm*).

Örnek (32) b₁'de hikâyenin adı konusu olmuştur: "Buzurc Mihr bâ(ve) Hüsrev" b₂'nin birinci kısmında konu 'vezir'dir. Yorum yoktur. Örnek (32) b₂'de ise Vezir önceki anlatılardan bildiğimiz üzere Div Gav Pay'ın hikâyeyi anlatan üç vezirinden biridir. Hangisi olduğu belli değildir. Bu yönüyle örtüktür. Yorum açıktır: 'eyitti'dir. Örnek (32) b₃'de konu 'işitdüm ki' fiilini ifade eden 'vezir'dir. Halen örtüktür. 'işitdüm' fiili tekrar edildiği için yorum olamaz. Böylece örtük yapıdaki vezir ile bu fiil birleşir ortaya konu çıkar: vezirin işitmesi. Ayrıca bu işitme aslında yine bir model cümlesi olduğundan örtük bilgide arasından gelecek olan cümlelerin tamamını ifade etme/ söyleme anlamını içerir. Aslın da biri birinden farklı olan dinleme ve konuşma duyuları derin yapıda birbirinin yerine kullanılmıştır. Örnek (32) b₄'te konu, b₁ ile aynıdır, çünkü cümle "Buzurc Mihr" ve Hüsrev hakkındadır. Buzurc Mihr, daha baskın bir konu göndergesidir, ama hala örtüktür. Çünkü günümüzde asgari tarih bilgisi ile Hüsrev'i bir İran hükümdarı olarak bilebilen bir kişi, Hüsrev'i veziri Buzurc Mihr'i tanımayabilir. Konu, iki isimle birleşik olarak verilmiştir. Yani daha sonra ayrılacak olan iki gönderge burada müşterek konudur. Bu iki göndergeden biri Hüsrev, bilinen bir İran hükümdarı olduğu için konusal bilgi burada Hüsrev öznesi için açıktır. Ama "Buzurc Mihr" bilgisi bu cümlede örtüktür.

Yaşı, cinsiyeti, işi vd. bilinmemektedir. Böylece konu kapsamı içerdiği bilgi açısından hem açık hem de örtüktür. Fakat o dönem insanları için yazılmış olan bu metinde Buzurc Mihr, muhtemelen çoğu okuryazar tarafından biliniyordu. Yine de dilbilgisel (*cümle bildirimi*) olarak henüz bu kişinin kimliği (*yaş, meslek, cinsiyet*) hakkında yeterli bilgi verilmemiştir. Bu cümlenin yorumu, yeni bilgisi, ise “ ‘*Şeh hıyz bas ta kâmiyab başı*’ yani *erken kalkıcı ol ta hâcetün reva ola*”, dır. ‘Hüsrev’in tahtı’ İÖ ile birlikte sezdirimsel Hüsrev bilgisi kesinliğe ulaşmıştır ki bu Hüsrev¹⁸⁴ ünlü fars hükümdarı diğer adıyla Nuşirevan’dır. Buzurc Mihr (*Buzurj Meher*)’in Hüsrev’in veziri olduğunu bilmeyen bir okuyucu bu cümleye kadar sezdirimsel olarak Buzurc Mihr hakkında bir takım varsayımlara ulaşabilirdi. Her ikisi de Fars dilini bilmektedirler. Hüsrev’in tahtına kadar gelip öğüt verebileceğine göre tanınmış ve bilgili biridir. Ama garip ve korkusuz biridir. Garip olması Hüsrev’in tahtına gelip tek bir özlü cümle söyleyip geri dönmesidir. Cesurluğu ise Hüsrev gibi bir padişaha korkmadan erken kalmasını emretmektedir. Bu Farsça sözün içeriğinde örtük bir bilgi, bir ön varsayım daha gizlidir. Daha hikâyede henüz çok tanıtılmayan Buzurc Mihr böyle bir söz söylüyorsa Hüsrev’in yaşam koşullarını biliyor. Hüsrev’in erken kalkmaması hakkında bilgi sahibidir. Bu da onu özel kılan şeydir Muhtemelen aynı saraydandır. Ayrıca fiildeki birleşik zaman ‘*döner idi*’ bu işi sürekli yaptığına gönderimde bulunur. Dolayısıyla varsayım yoluyla önce Hüsrev’in sürekli geç kalktığına, sonra Buzurc Hüsrev’in de bu uyarı cümlesini pek çok kez söylediğine delalet eder. Konu ve yorum değerlendirmelerinin ötesinde b₄’ün örtük bilgi kümesi oldukça geniştir.

Örnek (32) c’ye geldiğimizde tekrar edilen eski bilgiler: Eş gönderimli (*coreference*) ‘*padişah*’= “*Hüsrev*” öznesi ile önceye atıf (*anaför*) işlevindeki ‘*bu sözden*’ İÖ, açık konu işlevini paylaşmaktadır. Özne tek başına bu cümlenin konusu olamaz. Burada ‘*melül olur idi*’ yeni bilgi olduğu için yüzeysel olarak açık yorumdur. Çünkü *üzgün olma* sebebi ‘*+den*’ sebep bildiren çıkma durum ekiyle sağlanmıştı. Ama ‘*-ur idi*’ birleşik zaman yapısı bizi yine örtük yoruma götürmektedir. O da şudur: Hüsrev sürekli geç kalkmaya devam etmektedir. Veziri de sürekli uarmaktadır. Bu durumda bu kötü huydan vaz geçemediği için küçük duruma düşmektedir. Bu yüzden üzülmemektedir. Ya da diğer bir örtük yorum ile geç

¹⁸⁴ Adil Anuşiravan diye de bilinir (عادل روانی انوش), Anuşiravan-ı-âdil) 531–579 yılları arasında Sasani İmparatorluğu'nun hükümdarıydı. <http://tr.wikipedia.org/wiki/L. H%C3%BCsrev> (30.11.2014).

kalkmaktan herhangi bir üzüntü duymasa da sürekli onun öğütünü dinlemekten sıkıldığı için üzülmemektedir.

Örnek (32) d’de kullanılan ‘Zîrâ’ bağlaçlı bağlaıklığı ise bir önceki cümlelerin konusunun (*Padişahın üzgün olması*) sebebini açıklamak için kullanılmıştır. Burada konu boş önceye atıf (*ziro anafor*) ile ‘Hüsrev’ hakkındadır. Ama tek başına Hüsrev, konu değildir. Bir önceki cümleyle eski bilgi tutarlılığı bir zıtlıkla bağlanmıştır. Örnek (32) b₄’deki sözde ‘erken kalkma’ öğütlenirken genellikle anlam farklılıklarla/zıtlıkla var olabildiği için örnek (32) d’de konu “geç kalma” ile verilmiştir. Böylece bu cümlelerin konusu, ‘Hüsrev’in geç kalkması’dır. Burada yeni olan bilgi ise ‘Zira’ bağlacı ile açıklanmaya çalışılan Hüsrev’in geç kalkma sebebidir. O sebep de şudur: ‘Hüsrev’in geceleri sazlı müzikli eğlenceyi sevmesi ve bu yüzden ona gaflete yenik düşmesi’. Bu sebep cümlelerin yorumudur. Bu yorum açık bir yorumdur.

Örnek (32) e’de konu ‘bu sözdür’, çünkü önceye atıf (*anafor*) işlevi görmektedir. Dolayısıyla eski ve açık bilgidir. Cümlede ‘Padişah’ kelimesi de eski bilgi olmasına rağmen +a yönelme haliyle yeni bilgiye bağlandığından (+a serzeniş etmek gibi olmak) yoruma dâhil olmaktadır. Serzeniş (*bir şey hakkında*) yakınmaktan ziyade daha olumsuz bir anlamda (*bir şeyi*) başa kakma anlamında kullanılmıştır. Yine ‘ol-’ fiilindeki ‘-ur idi’ birleşik zamanı geçmişteki sürekliliği sağlamaktadır. Bu yorumda (serzeniş), önce ‘bu söz’ ile eksiltilerek aslında bilindiği gibi anafor işlevinde ‘erken kalkıcı ol ta hâcetiün revâ ola’ söz aktının tikel bir temsilidir. Daha sonra Hüsrev’in yeniden isimlendirmesiyle başkalaştırma, farklılaştırma ve ötekinin tasfiyesi stratejisi uygulanmış, bu söz aktı samimi bir öğüt iken serzenişe dönderilmiştir.

Örnek (32) f’de ise konu önce ki cümlelerle bağlantılı olarak eski bilgi ‘Buzurc Mihr’in her gün kendüye bu vechile itab emir kelimât itdüğünden incünüb’ açık bir konudur. Ama kısmen de kapalıdır. Çünkü “incinüb” fiilinden etkilenen Hüsrev’dir. Dolayısıyla konu Buzurc Mihr ve Hüsrev hakkındadır Hem açık hem de örtüktür. Yorum ise yeni bilgi ‘birkaç yarar adamlarına buyurdu’ temel cümlesidir. Yorum açık değildir. Hüsrev’in adamlarına ne buyurduğu bu cümle için henüz malum değildir. Ancak bir sonraki cümlede ortaya çıkacaktır. Konu yan cümlesi ise eski bilgilere ayrı ayrı bağlaıklık işlevleriyle gönderimde bulunmaktadır. Ağırlıklı olarak ‘Buzurc Mihr’ tekrar işleviyle, ‘her gün’ İÖ zaman bağlantısının birçok kez

belirttiğimiz birleşik zamanlı yapıların görünür hale getirmesiyle, ‘*kendüye = Hüsrev*’ değiştirim işleviyle, ‘*bu vechile itab emir kelimât itdüğünden*’ anafor işleviyle önce ‘*serzeniş*’e sonra onunda arkasındaki söz aktı öğüte, ‘*incinüb*’ yine tekrar işlevi ile önceki cümlelerdeki eski bilgilere gönderimde bulunmaktadır. Ayrıca konuda yeni geçen bilgiler birlikte kullanıldıklarında eskiye gönderimde bulunmaktadır. Bu kelimeler: ‘*itab emir kelimât itdüğünden*’dir. Fark edileceği üzere biraz önceki stratejinin aynısını burada uygulamış sezenişi bir derece daha olumsuzlayarak ‘*itab ve emir*’e dönüştürmüştür. Burada aslında bir bağdaşıklık ölçütü olarak sözcükleri stratejik dönüştürme işlevinden de söz edebiliriz. Çünkü hem sosyolojik hem de psikolojik olarak bir hükümdar her kim olursa olsun hiç kimseden emir almaz, başkası tarafından itab edilmez (*azarlanmaz*). Bu yüzden gücü elinde bulunduran ve gücünü kaybetmek istemeyen kişiler nükleer ifadeler (*nuk speech*) ile sözü atomlarına ayırıp kendi çıkarlarına uygun tekrar yapılandırmaları bir zorunluluktur.

Örnek (32) g’de konu cümlelerin nesnesi ‘*Hâce*’ hakkındadır. ‘*Hâce*’ bu cümlede eski bilgidir. Değiştirim bağdaşıklığı içinde önceki cümlelerde geçen Buzurc Mihr’e gönderimde bulunur. Kavramın anlam tabakası çok katmanlıdır. Ama bu kelime aynı zamanda bize bir takım Buzurc Mihr hakkında yeni bilgiler sunar. Bu yeni bilgi ise o dönemde vezir olarak seçilen kişilerin âlimlerden seçilmesidir. Bu bilgi metinsel bağlam açısından yenidir. Yoksa kognitif tarihsel epistemik alanımızda bu bilgi eski bir bilgidir. Geleneksel olarak hükümdarlar vezirlerini âlim ve bilge insanlardan seçmişlerdir. Bu cümlede bağlamsal yeni bilgi ‘*yolda gelürken soydular*’ örtük yorumdur. Öznesi (*onlar*) gizlidir. Bir önceki cümlelerin bağlamından ve yüklem 3. çoğul kişi (*-lar*) olmasından bu kimselerin Hüsrev’in ‘*birkaç yarar adamları*’ olduğu sonucuna varırız. Örnek (32) f’de adamlarına ne buyurduğu belli değilken Örnek (32)g’de adamların yaptığı fiil ile (*soymak*) ortaya çıkmıştır. Ama yine de bu kapalı yorum içinde birçok örtük bilgi vardır. Hâce nerede ve ne zaman soyuldu? Nerden çıktı? Nereye giderken soyuldu? (*muhtemelen evinden saraya giderken soyuldu.*) Bu “*soyma*” fiili parasını alıp darp etme olarak mı gerçekleşti ya da sadece kıyafetlerini mi çıkardılar, belli değildir. Bu eksik kalan örtük bilgiler sonra gelecek olan cümlelerde tamamlanacaktır. Tamlayan sıfat, çoğul ise tamlanan isim tekil olmak zorundadır. ‘*birkaç yarar adamlar*’ sıfat tamlamasındaki ‘*birkaç*’ çoğul tamlayan olmasına rağmen tamlanan ‘*adam*’ ismi

çokluk eki+lar almıştır. Bu durum o dönemde kullanılan bir biçim olarak karşımıza çıkıyorsa ve eğer istisnai bir örnek değilse, Osmanlı Türkçesi dönemi için böyle bir kuraldan söz edemeyiz.

Örnek (32) h’da konu yine açık bir şekilde ‘*hâce*’dir. Yorum hâce hakkındaki durumsal yeni bilgi şu cümlede: ‘*giriü dönüb evine vardı*’. Yorum yüzeysel yapıda açık görünse de hala örtük bilgiler içermektedir. Hâce neden gideceği yere soyulmuş bir vaziyette gitmedi? Çünkü hâcenin gideceği muhtemel yer saray, kamusal alan olduğundan ve öyle küçük düşürücü bir biçimde görünmek istemeyeceğinden eve geri döndü. Ayrıca eksik bilgiler kısmen tamamlanmaktadır.

Örnek (32) i’da açık konu boş önceye atf bağdaşıklık ilişkisi içinde eksiltilmiş özne (*gizli özne*) yine hâce (*o*) dur. Açık yorum ise cümlelerin tamamıdır: ‘*Ayruk libas giyüb şâh tapusuna geldi*’. Yorum genel olarak yeni bilgilerden oluşsa da özel olarak eski bilgilere gönderimde bulunur. Bunlar, ‘*ayruk libas*’ (*başka giysi*) iki önceki cümlede [(32) f’de] soyulmak fiiline gönderimde bulunur. ‘*Şah*’ değiştirimim bağdaşıklığı içinde yine Hüsrev’e gönderimde bulunur. ‘*Şah tapusu*’ burada şahın mülkü saraya gönderimde bulunmaktadır. Bu tikel eski bilgiler biraz önce söz ettiğimiz eksiklikleri bütünlemektedirler.

Örnek (32) i’de konu müşterektir. Tekrar edilme bağdaşıklığı ile Şah ve Hâce bu cümlelerin konusudur: Yorum ise şâhın sorusudur: “*bu gin ne hoş giç geldünüz*.”. Yorumda örtük önermeler vardır: Şâh hâcenin neden geç kaldığını bilmektedir. Bu durum önceki cümlelerden çıkarılacağına göre hâceyi kendi adamları soymuşlardır. (32)f’deki “*hâce ne zaman soyuldu?*”, sorusuna örtük cevap vermektedir: Hâce saraya sabah erken gelememiştir. Hâce, sabah erken saatlerde soyulmuştur. Ayrıca ‘*bu gin ni hoş geç geldünüz*’ sözcüyle imada bulunarak aslında Hâce’ye neden yapmadığın şeyleri bana söylüyorsun, demeye getirmektedir. Sen de geç kalıyorsun ama erken kalkma hakkında bana öğüt veriyorsun, demek istemektedir. Yorum bu cümlede Dijk’in kullandığı zıtlık (*contrast*) ve örtük reddediş (*implicit denial*) gibi terimlerle de açıklanabilir. Yani yorum bu cümlede olduğu gibi iddianın zıttı yani reddi, zıtlık ilişkisiyle bir örtük reddediş işlevine sahip olabilir.

Örnek (32) j’de konu hâcenin konuşmasıdır. Konuşmasının büyük bir çoğunluğu eski bilgidir. Tekrardır. Yorum ise yüzey yapıda yeni verilen bilgidir: “*ogrılara rast gelüb*”. Aslında bu bilgi önceki cümlelerin örtük yapısında vardı. Hâce

halen kendisini soyan adamların Hüsrev'in adamları olduğunu anlamadığı için daha önce kendilerinden söz edilen adamları oğrılar/hırsızlar diye tanımlamıştır. Dolayısıyla şâhın sorduğu soruya da cevap vermektedir. Bu yan cümleinin dışında cümlede geçen tüm kelime ve kelime öbekleri konuya dâhil olmaktadır.

Örnek (32) k'de açık konu yine hâce ve onun devam eden konuşmasıdır. “*Giri dönüb don giy-*” yan cümlesi konuya dâhildir. Sadece daha önce verilen cümlelerden farklı olarak ‘*libas ve don*’ sözcükleri arasında değiştirim bağdaşıklığı gerçekleşmiştir. Bu konu kısmı örnek (32) h ve ı'nın tekrarıdır.

Örnek (32) l'de şâh ve hâce açık konudur. Ayrıca şâhın hâcenin daha önce kendisine söylediği cümleyi tekrarlaması da eski bilgi olmasıyla konuya dâhil olur, fakat örtük kısımları vardır: “*Her gün bize sözün bu idi ki: ‘Şeb hız bas ta kâmiyab başıdır’, idiün.*” Bu cümlede yorum yoktur. Fakat eski tekrarlanan bilgide ince bir ironi, dokundurmaca vardır. Buradaki örtük önerme ise: “*Neden yapmadığın şeyleri bana sürekli söylersin*” önermesidir.

Örnek (32) m'de de örtük ve konu şâh ve hâce'dir. Cümlede geçen ‘*sana*’ zamiri önceye atıf ile hâceye seslenir. Cümlelerin kaynağı (*göndericisi*) ise adı geçmeyen şâhtır. Yani gönderici şâh, alıcı hâcedir. İfade edilen cümle ise yeni bilgi olduğu için yorumdur, ama örtük yorumdur: “*bu afet erken kalkmaktan oldu*” Bu sebep sonuç cümlesinde örtük bilgiler şunlardır: “*Bana sürekli erken kalkmamı ve böylece ihtiyaçlarımı gidermemi öğütüyordun. Ama demek ki erken kalkmanın kimi zaman zararı da dokunuyormuş. Eğer erken kalkmasaydın başına böyle bir bela gelmeyecekti.*”

Örnek (32) n'de konu yine hâce, şâh ve oğrılar hakkındadır. Hâcenin şaha verdiği cevap hakkındadır. Hâce'nin derhal cevap vermesi ve verdiği cevap hâceye yönelik yeni bilgilerdir: “[*Ben*]den ögin [*oğrılar*] durmuşlar idi” Bu yorumlar açık değildir. Hâcenin derhal cevap vermesi onun hazır cevap biri olduğuna delâlet etmektedir. Ayrıca oğruların hâceden önce durdukları yer ve zaman açık değildir. Sadece ‘*öndin*’ sözcüğü zaman ifade etmektedir. Bu sözcük odakta olan bir sözcüktür. Çünkü rakibini yenmeye yarayan sözcük bu sözcüktür. Örnek (32) o'da hâce, oğrular ve şâh örtük konudur: “*Bana [anun için zafer buld]lar*”. Cümlede Hâce'ye önceye atıfta bulunan sözcük ‘*bana*’ zamiridir. Yüklem üçüncü çoğul çekimi onlar boş önceye atıf ile (*oğrulara*) gönderimde bulunurlar. Mükâlemde

muhatap şahtır. Cümlede şah yoktur, fakat cümle şahın sorusuna cevaben oluşturulmuştur. Netice itibarıyla dolaylı olarak Şah hakkındadır. Cümlede geçen [anun için/onun için] sebep açıklayan bir EÖ olduğu için önceye atıf ile bir önceki cümlelerin odağındaki ‘*benden öngin (önce)*’ İÖ’ye gönderimde bulunmaktadır. ‘*Zafer duldular*’ açık yorum olarak görünse de aslında eski bilginin değiştirimidir: (*soydular = zafer buldurlar*). Bu yönüyle konuya eklenmeleri daha tutarlı bir tercih olacaktır. Dolayısıyla hâce kendi tezini kuvvetlendirip mükâlemenin galibi oluyor. Çünkü hırsızların onu soymalarının sebebinin şahın önermesinin aksine Hâce’den daha erken kalkmalarına bağlamaktadır. Böylelikle hırsız bile olsa erken kalkmanın ihtiyacı giderilmiştir.

Örnek (32) ö, Hüsrev ve hâce hakkındadır. Ama açık konuya hâcenin hazır cevaplılığı eski bilgisi eklenmelidir. Hüsrev’in bu durumu görüp “*ta’accüb eylemesi (şaşırması)*” yeni bilgidir, açık yorumdur.

Örnek (32) p’de konu ağırlıklı olarak Hüsrev hakkındadır, ama hâceden de tamamen kopmaz Örtük konu vardır. Çünkü cümlede adı geçmeyen Hüsrev boş önceye atıfla yenilen kişidir. Herhangi bir atıf ilişkisi olmayan, cümlede adı da geçmeyen hâce ise tartışmada yenen kişi olduğu için örtük konudur. Yorum ise cümlelerin yeni bilgisi [Hüsrev’in] insafa gelmesidir.

Örnek (32) r’de konu, anonim olan Farsça özlü sözdür. Örnek (32) s’de konu açıktır. Hüsrev ve hâce hakkındadır. Yorum ise açıktır: Hüsrev’in dâna (*âlim*) ve zîrek (*akıllı*) olması ama hâcenin hazır cevaplılıkta Hüsrev’den üstad olmasıdır. Örnek (32) ş’de konu yine Hüsrev ve hâce hakkındadır. Konu kısmen örtüktür. Çünkü yan cümle tamamen Hüsrev ile ilgili olmasına karşın temel cümlede [*mağlub oldu*] özne yine Hüsrev olmasına rağmen Hüsrev’in mağlup olduğu kişi cümlede yoktur. Biz onu önceki cümlelerdeki konu bağlamından biliriz. Böylelikle hâce burada örtük bilgidir. Yorum burada açık yorumdur. Yorum heybetin ve büyüklüğün fayda etmemesi ve mağlup olmadır. Örnek (32) t’de örtük konu Hüsrev ve hâce hakkındadır. Ama her ikisinin de ismi hikâyenin bu son cümlesinde geçmemiştir. Yorum örtüktür. Olmaya fiili zamirli önceye atıf ile (*ancılayın/onun gibi =Hüsrev*)’e delalet ederken ola fiili değiştirim ile (*dana-i dindar = hâceye*)’ gönderimde bulunmaktadır. Bu cümle hikâyenin ana fikir cümlesidir. Birçok örtük önerme kümesi vardır. Yazar tarafını seçer. Hüsrev’i hatalı bulur. “*Olmaya*” fiili Hüsrev’in

hikâyenin başından itibaren geçeleri eğlenceyi fazla kaçırma gaflet ile sabahları geç kalkmasına gönderimde bulunur. “*Ola*” fiili ise hâce’nin kendisine kurulan tuzağa rağmen hazır cevaplılıkla Hüsrev’i mağlup etmesine gönderimde bulunur. Çünkü bu hikâyeyi okuyanların hallerini kötü örnekten olmaması iyi örnekten olması istenmektedir. Ayrıca gece eğlenmek bir dindara yakışmayacağı için değiştirilmiş olarak hâce gönderimde bulunan ‘dana-i dindar (*dindar âlim*)’ İÖ kötü örnek olan Hüsrev için kullanılmamıştır. Aynı zamanda bu dana-ı dindar İÖ Buzurc Mihr’den başka onun gibi diğer tüm dindar âlimlere de gönderimde bulunur. Burada yorum ise yeni bilgi ise şu önermedir: “*Dindar bir âlimle hiçbir zaman hiçbir kimse söz yarıştırmada muktedir olamaz.*”

Tablo 14 Örnek (32)’deki Konu Sürekliliği

Konu eğer açıksa (+), örtük ise (-); yorum açıksa (+), örtük ise (-) işareti; konu ya da yorum yok ise (x) işareti kullanılacaktır.

KONU	YORUM
a1 Div Gav Pay (+)	(x)
a2 Ol hikâye(+)	(x)
b1 Hüsrev ve Buzurc Mihr Hikâyesi(+)	(x)
b2 Vezir (devin dev veziri) (-)	Eyitdi(söyledi) (+)
b3 Vezir’in işitmesi(+)	(x)
b4 Hüsrev ve Buzurc Mihr (+)	İhtiyaçların için erken kalk (-)
c Padişah “ bu sözden” (+)	(melül olmak/ üzölmek) (+)
d Hüsrev’in geç kalkması (+)	Saz ve eylenceyi sevmesi (+)
e ‘bu söz’ (+)	Padişaha serzeniş etmek (+)
f Buzurc Mihr (kendüye=Hüsrev)(+) Birkaç yarar adamlarına buyurdu (-)	
g Hâce (-)	Yolda gelirken soydular (-)
h Hâce(+)	Eve dönme sebebi (-)

ı	(ø)= hâce (-)	Cümlelerin tamamı (+)
i	Şah ve hâce(+)	Şahın sorusu(-)
j	Hâcenin konuşması(+)	Oğrılara rast gelme(-)
k	Hâcenin konuşması(+)	'eğlendüm, didi'(-)
l	Şah ve hâce (+)	Şahın Hâce'nin cümlesini tekrarı (+)
m	Şah ve hâce(-)	Cümlelerin tamamı(-)
n	Hâce, şah ve oğrılar (-)	Hazır cevaplılık(-)
o	Hâce, oğrılar ve şah (-)	'zafer buldular' (+)
ö	Hüsrev ve hâce(hazır cevaplılık(+)	'taaccüp eylemek(şaşırmaq)' (+)
p	Hüsrev ve hâce (-)	İnsafa gelmesi(+)
r	Anonim Farsça söz(-)	(x)
s	Hüsrev ve hâce (+)	Hüsrev akil, hâce sözde usta(+)
ş	Hüsrev ve hâce (+)	Büyüklüğü fayda etmemesi(+)
t	Hüsrev ve hâce(-)	Ola... olmaya...(-)

Yukarıdaki hikâyeyi konu yorum ilişkisi bağlamı değerlendirdiğimizde a2 ve b4 dâhil toplamda 25 cümle karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla 25 cümlede 25 konu 20 yorum vardır. Bu da cümle ötesi (*söylem*) grameri açısından eski ve tamamen tekrar edilen cümlelerin sadece konu özelliği taşıması gerekliliğidir. 25 konunun 15'i açık konu, 10'u örtük konudur. Açık konu sayısı fazladır. Genellikle konunun eski ve tekrar edilen bilgiye dayanması açık konunun daha fazla olması sonucunu doğurmuştur. Çünkü tekrarın doğasında çokluk fazlalık vardır. Yorumlarda ise bu durumun tersine çalışması gerekir. Yorumda bilgiler eski değildir. Tekrar edilmez. Yeni olan bilgi açık ya da örtük olabilir. Çok fazla eksiltme ya da varsayım değeri taşıyacağından nicelik bakımından az olmaları gerekir. Çok fazla yeni bilgi ya da bilinmezlik sıkıcılığa yol açacağından ve anlatımda açıklık ilkesine de ters düşeceğinden tutarlılığı zedeler. 25 cümlede 20 yorumdan 10'u örtük 10'u açık

yorumdur. Yorum daha önce de belirttiğimiz gibi umumiyetle bir cümledeki yeni bilgidir. Henüz ifade edilmiş bilgidir. Bu anlamda yeni bilgi açıklanmaya ihtiyacı olacağı için ya da varsayım değeri doğal olarak yüksek bilinmezlikleri de beraberinde getirir. Burada yorumların açık ya da örtük olması bakımından bir eşitlik söz konusudur. Hikâyenin başlangıcında hikâyenin adı Hüsrev ve Buzurc Mihr hikâyesi olarak verilmişti. Yaptığımız konu yorum analizi neticesinde 25 konunun en yüksek sayı derecesi, 13 konusu Hüsrev ve Buzurc Mihr hakkındadır. Hüsrev, Buzurc Mihr ile birlikte konu olmalarının dışında 2 kez tek başına konu olmuştur. Bu da toplamda Hüsrev'in 15 kez konu olduğunu gösterir. Fakat bu isimlerde değişiklikler olmuştur. Ama gösterenler değişse de gönderge ve gösterilen aynı kişidir: [Hüsrev⁸ + Şah⁵ + Padişah¹ + Kendüye¹ = 15 konu]. Buzurc Mihr ise Hüsrev'le beraber konu olmalarının dışında 5 kez kendi başına konu olmuştur. Dolayısıyla Buzurc mihr 18 kez konu olmuştur: [Buzurc Mihr³ + hâce¹⁴ + (O)¹ = 18 konu]. Her ikisi (*Hüsrev ve Buzurc Mihr*) de müşterek ve ayrı ayrı olmak üzere toplamda 19 kez konu olmuşlardır. Böylece 25 konudan geriye kalan 6 konunun dağılımı ise şöyledir: Div Gav Pay¹ + Vezir² + 'ol hikaye'¹ + 'bu söz'¹ + Anonim Farsça Söz¹ = 6 konu.]. Özetlersek göstermiş olduğumuz konu yorum sürekliliğinde konular genellikle değişmeyen bilgilerken ya da en az değişen bilgilerken yorumun değişen, yeni bilgiler olduğu gösterilmiştir. Bu bağlamda Dijk'ın dediği gibi değişmeyen konu değeri 1 ile değişen yorum değeri ise 0 ile gösterilebilir.

Son tahlilde şu ana kadar özellikle incelediğimiz siyasetnamelerde seçtiğimiz kesitlerin söylem analizini gerçekleştirdiğimizi düşünüyoruz. Bu siyasetnamelerdeki en genel anlamda cümle ötesi birimlerin bağlantılarını bilme, görme ve gösterme işi ile uğraşmış olduk. Şimdi de tezimizin sonuç bölümünde bulgular, sonuç çıkarma ve bulguların sunumuyla tezimizi bitireceğiz

SONUÇ

Bu çalışmamızda söylemin sözlük anlamı, terim anlamı verildikten sonra söylemin kuramsal tanımlamaları yapıldı. Bu tanımlamalarda batılı ve Türk söylem kuramcılarının teorileri iki kategoride geniş bir şekilde verilmeye çalışıldı. Pek çok kez ifade ettiğimiz gibi söylem çalışmaları disiplinler arası olduğu için çok farklı tanımlamalarla karşı karşıya kaldık. Kuramcılar teze dâhil etme açısından mutlaka olması gerekenlerin hepsini içeren olmasa da olur dediklerimizi de dışarıda bırakan bir düşünce ile hareket edildi. Bu hedef ve istek bizi neredeyse bir dilbilim kitabı yazılacak seviyelere getirdi. Belki de bu çalışma bir söylem analizi el kitabı, bu alanda temel kaynaklardan biri oldu. . Ancak bütün bu teorik tanımlama, terminoloji kurma ve sınıflandırma gayretlerindeki ana amacımız batıda gelişen bir dilbilimsel ya da dilbilimsel olmayan veya felsefi ve edebi bir analiz yöntemi olan söylem analizini bütün yönleriyle ortaya koymaktı. Bu gün pek çok bilimsel araştırmada gerek zamansal gerekse metinsel sınırlandırmalar yüzünden batıdan aldığımız terminoloji ve metodolojilerde bir takım eksiklikler görülmektedir. Örneğin tekil isim, çoğul isim ve topluluk ismi Türk dilbilgisi içinde sayısına göre isim bahsindeki alt kategorilerdir. Oysa burada bulunması gereken hem bireyde hem de toplumda gerçekleşen (*işçi, öğretmen vb. meslek isimlerinde olduğu gibi*) dağıtımlı isimler (*distributive nouns*) eksik kalmıştır. Bugün dahi pek çok lise ya da üniversite dil bilgisi tedrisat kitabında bu tasnif yer almamaktadır. İşte bunun gibi bilimsel kaygılardan dolayı söylem teriminin tanımı, söylemin özelliklerini ve söylem analizi yöntemlerini detaylı bir şekilde vermeye çalıştık.

Söylem terminolojik olarak çok çeşitli biçimlerde tanımlandığından biz söylemi dil felsefesi temelli, birey temelli, zihin temelli, toplum ve ideoloji temelli, iletişim temelli, politik temelli, hermenötik temelli, dil temelli ve metinler arası temelli yaklaşımların bir terkibi olarak tasnif ettiğimiz söylem kuramı incelemelerinden çıkardığımız sonuca göre bizce söylem şudur:

Söylem, ideolojiden asla tecrit edilemeyen, varlığını özne, kültür (*etnos*), söz ve mantık (*logos*), bilgi (*episteme*), mekan (*topos*) ve birleştiren farklar/zıtlıklar (*diaphopra*)dan alan, eş zamanlı çizilmiş ve silinmiş, eşzamanlı canlı ve ölü/gerçek ve gerçek dışı, eş zamanlı açık veya kamufle edilmiş, görüldüğü veya duyulduğu, ya

da her ikisinin de müşterek olarak yaşandığı kadarıyla işaretler, cümleler, söz aktları (*speech acts*), dile getirmeler, önermeler bütünüdür.

Söylem, bir bildirişimde gün yüzüne çıkmış olan görülen ve duyulan biçimler ağıdır. Söylem, gramatikal açıdan salt cümle ötesi birim, sosyolojik olarak toplumsal pratik ve uzlaşmaya bağlı etki söz grubudur. Diğer bir anlamda felsefi, modern ve hermenötik perspektifle üreticisinden (*yazar/özne*) tecrit edilmiş, genellikle gizli bir ereğe ulaşmak için örtülmüş sadece okuyucusuyla anlamlandırılabilen masum olmayan bir yorumdur. Belli bir yerde, belli bir zaman diliminde belli koşullar altında üretilmiş, öncelik/sonralık, neden/etki zincirine bağlı art zamanlı bir tarihsellik (*istoria*)tir. Katılanların topolojisine bağlı tahkiyeli (*narrative*) bir olaydır. İktidarı/gücü elde etmek, bilinçleri yönlendirmek için kullanılan edim söz(dür)/episteme(dir). Bireyin artalanını gösteren, bireyi taşıyan ruhun bastırılmış itkileri sonucu ortaya çıkan bilinçdışı ifadeler, dile getirmeler olgusudur. En nihai anlamında ise iddia ve hüküm içeren önermeler bütünüdür.

Metaforik bir tanımlamayla söylem, önce kısmen bir iç mikro kozmos olan dil kullanıcılarının [*edinç (competence)+ edim (performance) = practice+er*] bilincinde teşekkül etmiş olan, sonra genel olarak belli koşullar altında, etkileşimsel bir dış makro kozmos (*topos*) şebekesinde, belli bir zaman diliminde, belirli bir niyet (mesaj: hakkındalık, konu, tema) mukabilinde ortaya çıkan olgular/olaylar olarak var olan (*onto-ontiko*) kökü yerde (*episteme*) sabit, dalları gökyüzünde (metinler/söylemler arası siber iletişimde), meyvesi mükâfat olan, güzel, gerçekleri görmeye yarayan karanlık, doğru, doğal, masum ve sağlıklı bir ağaç; ya da kökü yüzeyde gayet bi-itibar hakikatini gizleyen kabuklarının sökülmesi[*psikanalitik, yapıbozum ve hermenötik yöntemli analizler*] ile özü dışı vurulduğunda neticesi cezalandırma olan, kötü, kör edici aydınlık, eğri, suçlu, nükleer ve hastalıklı bir ağaçtır.

Bu duyulara (*görme, duyma, haz*) hitap eden ağacı enlemesine kestiğimizde söylem, göreceli bir bakış açısıyla bünyesinde merkezden dışa doğru büyüyen halkalarda sırasıyla gösterge, söz (*parole*), sözce, mantık (*logos*), önermeler, bilinçdışı, dile getirmeler, söz aktlar (*speech act*), toplumsal bir pratik, cümleler, metin gibi parçaları barındıran birimsel bir bütün; boylamasına kestiğimizde sözlü ve yazılı üslup, anlatı, ideoloji (*inanç, değer*), söylen (*mit*), kültür (*etnos*) gibi birbirini

besleyen farklı ana arter+kılcal damar gibi yollarla kökünden dallarının ucundaki meyvesine kadar bağlantıları tam ve işlek bir atıf (*reference*) düzeneğine haiz olarak, devingen, sınırsız, akışkan ve değişken bir organizmadır.

Söylem daha çok post yapısal metodolojinin ürünüdür. Çünkü yapısalcılığın atası Saussure dilbilimin nesnesi olarak dil'i almıştır. Oysa post-yapısalcılığın bilgi nesnesi iletişimi kendi bütünlüğü içine kavrayan söz, sözce, sözceleme yani metinsel, fiziksel, söylemsel bağlamda atıf (*reference*) ilişkileri içinde kullanılan söylemdir.

Dolayısıyla söylemlerin özel bir grubu olan ideolojilerin aidiyet benzerliklerinin yanında söyleyiş bağlamlarındaki anlamlarına göre de değişebilme özellikleri vardır. Toplum içinde özel herhangi bir grubun özel dil kullanımlarıdır. Bu bağlamda işaretler maddi etnitelerse söylemler de öyledir. Ama bu maddi etniteler zihne girişte maddi olmayan etnitelere dönüşür. Bu dönüşüm anında toplumsal pratik olan söylemler bilince geçerken ne kadar bireyselleşirler ne kadar toplumsallıktan koparlar, dil olurlar? Zihnin bilgisel ve yaşamsal hazırlanmışlık konumuyla dimaği intikal yetisinin konumuna bağlı olarak toplumsallık ve bireysellik belirli ölçülerde saklı kalır. Öznenin bilişsel artikilasyon yetisi ve niyetliliği toplumsal manifesto olarak söylemi yansıtabilir, aksatabilir ya da çarpıtabilir.

Söylem analizi günümüzde beşeri bilimlerin pek çok alanında kullanılan bir disiplindir. Söylem analizi insanı, toplumu, kültürü ve bir bütün olarak dili anlamak için birbirinden farklı pek çok kapsamlı ve yetkin metodolojiyle etkin sonuçlar ortaya koymaktadır. Tezimizin ikinci bölümünde yöntem olarak söylem analizinin tarihi gelişimini, söylem analizinin ne anlama geldiğini ve onun özelliklerini açıkladık. Wenxing Yang ve Ying Sun'un makalesinden yola çıkarak farklı söylem analizi türlerini sınıflandırdık. Giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi dilbilimsel, dilbilimsel olmayan ve disiplinler arası olmak üzere üç temel bakış açısına göre sınıflandırdığımız yedi ana disiplin altında toplam on yedi adet söylem analizi yöntemini tanıttık.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde metinsellik ölçütlerinden en önemli ikisini yani söylemin büyük yapısı ve küçük yapısı başlıkları altında incelediğimiz bağlaşıklık ve bağdaşıklık birimlerinin XVI. yüzyıldan seçmiş olduğumuz siyâsetnâmelerdeki görünümüne göre yaptığımız değerlendirmelerden çıkan en

önemli sonuç şudur ki bu siyasetnameler uygulanan metin dilbilimsel modellere göre iletişimsel özellik taşımaktadırlar.

Siyâsetnâmelerdeki bağlaşıklık analizi çeşitli metin birimlerine göre incelenmiştir. Bir söylemin bağlaşıklığı onun atıf linklerinin gösterilmesi ile doğrulanır. Siyasetnamelerdeki bulgulara dayanarak metinlerin bağlaşıklığı ile ilgili şu değerlendirmeler yapılmıştır:

1. Bir metnin gönderimsel havuzu içinde göstericiler (*deictics*) önemli bir yer tutar. Bu göstericiler metinde insanlar, nesnelere, zaman ve mekân ile ilgi atıf bağlarını sağlamlaştırmaktadır. Cümle ötesi işlev gören bu birimler metnin anlamlılığına katkı sağlamaktadır. 1.1. YSSS’de iyelik ekleriyle kendini gösteren gizli göstericilere gözlenmiştir. Bk. örnek (1) a, b. Aradan geçen yaklaşık 500 yıllık zaman dilimi sonucunda cümle ötesi işlev gören zaman göstericileri tabii ki de bu gün kullanılanlardan farklı olacaktır: “*şimdiki halde > şu anda*”. 1.2. AN bulguları arasında yer alan zaman göstericileri metin dışı zamana gönderimde bulunmakla birlikte metin içi zamansal bağlantının kurulmasına hizmet etmektedirler: “*vaktâ ki, tâ ki, evvel, zamânede*” gibi. “*Hâlâ*”nın metinsel dil kullanıldığında ise bu zaman göstericisi metnin üretim anındaki şimdiye gönderimde bulunur. Ayrıca “*vaktâ ki*” zaman göstericisi kullanıldığı zaman bir model olarak işlev gören aynı cümle içindeki fiilimsi öbeklerinde zaman bağlantısını tamamlayan “*-duklarında, -diklerinde*” yapıları tespit edilmiştir. Bk. örnek (2, 3).

2.1. Bu atıf linklerinden biri de önceye atıftır. XVI. yüzyıl siyasetnâmelerinde de görmüş olduk ki işaret sıfatları, ilgi, iyelik, çokluk ve belirtme durum ekleri önceye atıfta bulunmaktadır. Yani atıf düzeyi leksik birimin bir alt birimi olan morfosemantik düzeyde de gerçekleşmektedir. 2.2. Ayrıca bir kelime sadece önceye atıf olarak sadece bir kelimeye gönderimde bulunmaz, aynı zamanda bir kelime grubuna, yan cümleye bütün bir cümleye, uzun cümlelere ve bütün bir konuya gönderimde bulunabilir. 2.3. Bir metinde önceye atfın sık kullanımıyla metnin niyetliliği arasında bağlantı vardır. Bu bağlantı YSSS örnek (7)’de geçen “*anlar, bulduralar, bildireler, bulamazlar, amel edeler*” zamir ve fiil öbekleri arasında görülebilir. Siyâsetnâme, burada yazılış amacı ve ulaşmak istediği hedef ve niyet açısından bir takım kamu görevlilerine görevler yüklemektedir. Bu görevin yüklenicileri ise önceye atıf ilişkisinin leksik ve morfosemantik (+ler) bağlantı ağı

içinde görev alacak memurlar ve kadınlardır. 2.4. İşaret sıfatı “*bu*” ile birleşen genel anlamı olan isimler ((*bu*) + *minval*, (*bu*) + *mana*) önceki cümlelerde anlatılan tüm anlamlara gönderimde bulunarak o dönemde önceye atıf bir modeli oluşturmaktadır. 2.5. AN’de geçen “*anı (onu)*” zamiri örnek (11)’de model cümlelerin anlamlarının tamamına gönderimde bulunmaktadır. Bunun yanı sıra bazı zamirler “*anların (onların)*” önceye atıf ilişkisi içinde çift gönderimli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bk. örnek (7-13).

3. Söylemde bağlaşıklığı sağlayan diğer metin bilimsel birim de sonraya atıftır. 3.1. Doğası gereği nadir rastlanan sonraya atıf siyasetnamelerde de seyrek olarak gözlemlenmiştir. 3.2. Zamirli, sıfat tamlamalı ve bağlaçlı İÖ’leri olarak genelde karşılaştığımız sonraya atıf örnekleri çoğunlukla mesafe bakımından çok yakın, bir sonraki cümlelerin tamamının anlamına veya birkaç cümlelerin anlamına ya da tahkiyenin konusuna ön gönderimde bulunmaktadır. 3.3. Yüklendikleri anlamsal işlev olarak da ya merak uyandırmak ya da meseleye dikkat çekmek üzere kullanılan model yapılar olarak belirlemektedirler. 3.4. YSSS’de kullanılan tek sonraya atıf örneği kendisinden sonraki cümlelerin anlamının tamamına gönderimde bulunan örnek (1) a ve b’deki “*oldur ki*” model yapısıdır. 3.5. Model yapı dedik çünkü diğer siyasetnamelerde de kullanılan sonraya atıf İÖ’leri genellikle “*ki*” bağlacıyla karşımıza çıkmaktadır. 3.6. AN’de zamirli sonraya atıf az miktarda bulunmaktadır. Örnek (14, 15, 16)’da kendini gösteren “*budur ki*” zamirli önceye atıfı kendisinden sonra gelen cümlelerin anlamının tamamına gönderimde bulunmaktadır. Bunları cümleye gönderimli sonraya atıflar diye de isimlendirebiliriz. 3.7. “*ki ve dahi*” bağlaçlarıyla ayrı ayrı birleşerek oluşturulan zamirli sonraya atıfların bir stil oluşturdukları söylenebilir. Örnek (18)’de karşılaştığımız “*ol dahi*” sonraya atıfı diğerlerinden çok farklı bir işlevde kullanılmıştır. Öncelikle kendisinden sonra gelen cümlede bir isime, ikinci olarak daha sonra gelen cümlelerin tamamına ve ayrıca üçüncü ve son olarak en son gelen yan cümleye aynı anda ön gönderimde bulunmaktadır. Üç siyâsetnâme arasında yaptığımız inceleme sonucunda en çok sonraya atıf DMVM’de gözlenmiştir. Buradaki yapılar da önceki siyasetnamelere benzer “*şol/ ol/o/ bu*”¹⁸⁵ gibi sıfat ve zamirler öbekleşerek “*ki*” bağlacıyla birlikte kullanılmışlardır. DMVM örnek (19) b ve c’ye bakacak olursak “*şol nesne*” ile “*o*”

¹⁸⁵ Siyasetname’de “*ol (o)*” zamiri ile “*o*” zamiri bir geçiş dönemi özelliği taşıdığından her ikisi de metnin farklı bölümlerinde farklı kullanımlarda karşımıza çıkmaktadır.

zamiri eş gönderimlidir. Bu işaret sıfatlı sonraya atf, bir sonraki cümlelerin İÖ'ne gönderimde bulunmaktadır. 3.8. Ayrıca örnek (19) b, c'de kullanılan “*şükr+üm budur ki, dileğ+üm budur ki*” yapısı ve örnek (23)'te kullanılan “*dileğ+im oldur ki*” yapısı İÖ'li sonraya atf için bir model (*mode/kip/tip*) olarak işlev gördükleri söylenebilir. Bk. örnek (14-23).

4. Söylemin küçük yapısını ortaya koyan başka bir bağlaşıklık birimi de eksiltmedir. 4.1. Metinlerde yapılmış olan eksiltmelere bakıldığında bu eksiltmelerin pek çoğu anlatımı hızlı ve etkili kılmak için kullanılmış eksiltmelerdir. 4.2. Bu eksiltmelerin genellikle metin dil bilgisel bir aygıt olarak kullanıldığı karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ayrıca yazarın geliştirdiği keyfi seçme edimi olarak gözlemlediğimiz çok az oranda eksiltmeler de vardır. 4.3. Eksiltmelerin çoğunda metin gramer birimi olarak morfeplerin (+DUr), leksik birimlerin, öbeklerin (*fil ya da isim eksiltmelerinde tamlayan ya da tamlanan eksiltmelerinin, atf ilişkileriyle bağıntılı özne-yüklem eksiltmelerinin*), yan cümlelerin, cümlelerin hatta konuların önvarsayımsal olarak ve görünmeyen ama sezilen semantik bağlarla eksiltildiğine şahit olduk. 4.4. AN örnek (24)'te tamlayan eksiltmeleri, özne ve nesne görevindeki İÖ'lerinin eksiltmeleri ortaya konmuştur. Sultan Selim Han'ın ilk cümlede sultan olduğu bilgisi verildikten sonra, sultanın yapıp etmeleriyle ilgili verilen fiillerin öznesinin sultan olduğu bilindiği için bu eksiltmeler bağlaşıklığı sağlamıştır. 4.5. Örnek (25)'te cümlelerin konusu (*cümlelerin tamamı*) eksiltmiştir. 4.6. Tahmin edileceği üzere her eksiltmenin semantik ve sentaktik düzene göre bir lokasyonu vardır. AN örnek (28) de bir cümle olmasa bile bir den fazla öge (*özne ve tümleç öbeği*) eksiltmiştir. Görüleceği üzere örnek (28)'de 8 kez eksiltme yapılmıştır. Bu kadar eksiltme yapılmasına rağmen paragrafın anlamında kopukluk ya da olasılık belirsizlikleri yoktur. Burada çok eksiltme yapılarak da anlatımdaki maksat gerçekleştiğinden paragrafta yapılan bu yoğun eksiltmeler bağlaşıklığa fayda sağlamıştır. Anlatım kolaylaştırılmıştır. Tekrarın ve ondan kaynaklanan sıkıcılığın da önüne geçilmiştir. 4.6. AN örnek (30)'da isim ve isim öbeği eksiltmesi yapılmıştır. Ama burada dikkat edilmesi gereken bir husus daha vardır. O da şudur: Her ikisinin (*isim ve isim öbeği*) de eksiltme sebebi önceki cümlelerde geçen isim ya da isim öbeklerinin tekrara düşmeden en az çaba ile anlatılmak istenmesidir. Ayrıca bu cümlelerin padişah huzurunda söylendiği düşünüldüğünde, anlatılmak istenen mevzu en az kelime ile özlü bir biçimde kurgulanması gerekeceğinden cümlelerin

oluşturulma şartlarını da hesaba kattığımızda XVI. Yüzyıl Osmanlı Türkçesi siyaset söyleminin o dönemde pratik bir biçimde isim, isim öbeği, cümle hatta konu bile eksiltme kabiliyetine sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca eleştirel bir sosyopolitik ve jeo-stratejik yorumu burada yapmak doğru olacaktır. Lütfü Paşa bugün bile göremediğimiz bir gerçeği, o gün deniz kuvvetlerinde görmüş ve cesurca padişaha iletmiştir. Dünyada en güçlü olduğumuz zamanda en zayıf yanımızın deniz kuvvetleri olması ve ötekilerin deniz seferinde bizden üstün olduğunun belirtilmesi ideolojik söylemin kullanılması açısından da dikkate değer bir husustur. O dönem yapılan bu uyarılar bu güne gelene kadar devlet ricali tarafından dikkate alınsaydı muhtemelen cihan hâkimiyeti gelecek ve bir dünya düzeni kurulacaktı. 4.7. YSSS'den almış olduğumuz örnek (34) a, b, c, d, e'deki cümlelerde isim ve özne eksiltmeleri yapılmıştır. Bu cümlelerde geçen “*icra oluna, öldüreler, asalar, dağ edeler, tehdid edüb bulduralar, dergâh-ı mu'allâya bildireler*” gibi yüklemelerin icracıları olan kadılar veya diğer devlet görevlileri eksiltilmiştir. 4.8. YSSS'de “*kimesne/kimse*” isimleri kimi zaman eksiltilmiş, kimi zaman da eksiltilmemiştir. Adlaşmış sıfat kullanımlarında karşımıza sıkça çıkan bu eksiltme türü sistemli bir görünüm arz etmez. 4.9. YSSS'de “*ve*” bağlacı ile birbirine bağlanan isimlerin¹⁸⁶ “*olmak veya eylemek*” yardımcı fiilleri her iki isim için de (*bazen üç isim de olabiliyor*) kullanıldığından ilk isimden önce gelmesi gereken “*olmak/eylemek*” fiili burada eksiltilmiş oluyor. Bu eksiltme birimi günümüz Türkiye Türkçesi metinleri için de aynı sıklıkta kullanılmaktadır. 4.10. DMVM örnek (39)'da “*ve*” bağlacıyla bağlı bir cümlenin iki yüklemi vardır. Bu bağlı cümlenin özenesi ortak olduğu için birinci cümlede kullanılan özne ikinci cümlede eksiltilmiştir. Bu tür eksiltme yapıları günümüz metinlerinde de kullanıldığı için karakteristik bir özellik taşımakta olduğunu söyleyebiliriz. 4.11. DMVM örnek (41)'de İÖ eksiltmeleri tümleş-yüklem uyumuna bağlaşıklık gösterirken kimi yerde özne yüklem uyumsuzluğuna neden olmaktadır. Bu açısında burada yapılan kimi eksiltmelerin bağlaşıklıkları sorunludur. 4.12. DMVM' örnek (43)'te görüleceği üzere adlaşmış sıfatlarda tamlananın eksiltilmesi karakteristik bir yapı sergilemektedir. Bu eksiltme art ve eş zamanlı olarak eş yapıdır. 4.13. DMVM örnek (44)'te isim (*özne*) eksiltmesi mesafe açısından 6 cümleye ulaşmıştır. Yan cümleyle birlikte aynı özne, 7 kez eksiltilmesine rağmen yine de semantik açıdan bağlaşıklıkta bir sorun gerçekleşmemiştir. 4.14.

¹⁸⁶ Bk. örnek 1b (tayin ve tevliz eyledim)

DMVM örnek (45) ii.'de kullanılan ek-fiil (+DUr) geniş zaman bildirme eki eklendiği isim ya da İÖ'ni hüküm bildirerek yüklem yapmaktadır. Burada ve bağlacıyla birbirine bağlanmış iki isim için tek bildirme eki kullanıldığından birinci isimden sonra da kullanılması gereken bildirme eki eksiltmiştir. Ek-fiilin geniş zaman bildirme eki (+Dİr) eksiltilmesi eş zamanlı ve art zamanlı olarak karakteristik bir özellik gösterir. 4.15. DMVM'de de "ve" bağlacı ile birleştirilmiş isimlerin tek yardımcı fiil ile kullanımı, tekrar ve sıkıcılığın önüne geçmektedir. Bu tür eksiltme birimlerinin kullanımı, tüm siyasetnameler ve günümüz metinlerinde sıkça görüldüğünden bu kullanımın artık bir model/tip/kural haline geldiği söylenebilir. Bu tip eksiltme yerine farzı muhal "ol" yardımcı fiilinin iki kez tekrar etmesi gereksiz sözcük kullanımı kategorisi altında anlatım bozukluğuna neden olacağından aynı zamanda semantik bağlaşıklığa da zarar verecektir. 4.16. DMVM eksiltme terimi için iki kategori daha ekleyebiliriz. Bunlardan biri, bk. örnek (44), önce verilen bir kelime (özne) sonraki cümlelerde bir daha verilmeyip eksiltilmesidir ki buna sonraya eksiltme diyebiliriz. Örnek (48)'de ise bunun tam tersi bir kullanım söz konusudur. Daha sonraki cümlelerde kullanılan bir kelime (*belki de en son cümlede kullanılan biri kelime [burada "kalur" fiili]*) önce gelen cümlelerde eksiltilmiştir. Bu eksiltme kullanımına da önceye eksiltme denebilir. Bk. örnek (24-48).

5. Söylem ya da metin analizinde bağlaşıklığı sağlayan diğer bir aygıt da değiştirimdir. Değiştirimin ne olduğunu ve nasıl tasnif edildiğini şöylece hatırlayalım. Daha önce değiştirimin eksiltmeye göre daha sistemli bir varyant olduğunu belirtmiştik. Değiştirim daha çok dil bilgisel kelime bağlaşıklığını sağlamaktadır. Birbirinin yerine geçebilen zihnen birbiriyle karşılaştırılan herhangi bir şey için ayrıca tutarlılık kaynağı oluşturmaktadır. Bunun yanında ideolojik bir aygıt olarak da kullanılmaktadır. 5.1. Değiştirimlerin incelediğimiz siyasetnamelerdeki görünümüne gelince onların cümle düzeyinde, yan cümlelerde, FÖ ve İÖ gibi dil birimlerinde farklı varyantlarda karşımıza çıktığı gözlenmiştir. Eş anlamlı sözcüklerin kullanımıyla gerçekleşen değiştirimlere rastlanmıştır. 5.2 AN Örnek (53)'te hem eş anlamlı "*server-i enbiya ↔ serdâr-ı asfiya*", hem de farklı bir kelimenin "*Al-u ashâbı ↔ herbiri*". 5.3. Yine AN örnek (55)'te "*serdâr etmek ↔ serasker etmeyeler*" devam eden cümlelerde o dönem için birbirinin yerine kullanılan sözcükler tekrara düşme sorununu çözüme kavuştururlar. 5.4. YSSS örnek (1) a, b, c'de üç farklı cümlede geçen (*Saruhan Sancağı ↔ zikrolan sancağın ↔ livâ-*

i mezbûre) birbirinin yerini alabilen değiştirim birimleridir. Bunlar retorik bir araç olarak değiştirmeye uğratılmışlardır. 5.5. YSSS örnek (58)'de farklı cümlelerde geçen “*halkına icazet ver ↔ destur verici olsa ↔ kervansaray kapısını açıp salıvere*” FÖ'leri anlatımı tek düzelikten kurtarıp retorik bir denge kurmak için değiştirim yapılmıştır. 5.6. YSSS örnek (59)'da farklı cümlelerde geçen “*evlere oda korlar ↔ eyle etmiş olsa*” FÖ değiştirimi olarak karşımıza çıkmaktadır. 5.7. DMVM örnek (61)'de farklı cümlelerde geçen “*(şarap) şişesi ↔ ayruk nesne (başka nesne) ↔ kangusun (hangisini) ↔ biri ↔ birini*” İÖ'lerindeki değiştirim birimleri bu dönemde bu bağlaşıklık aygıtının işlek olarak kullanıldığını kanıtlamaktadır. 5.8. AN örnek (56)'da geçen aktarım cümlesinin kullanıcısının şahsına hitaben değiştirmeye uğratılan sözcük “söz+ün”dür. Önce gelen cümlelerin gönderimsel anlamını bir sözcük taşımaktadır. Yine aynı örnekte “öyle” kelimesi bir cümlelerin anlamını tek başına devam ettirebilmektedir. 5.9. Bu yüzyılda çoğu durumda değiştirim tipleriyle eksiltme tiplerinin aynı işlevi gördüğüne şahit oluk. Yani değiştirim yapılırken eksiltmenin de aynı anda yapılmış olduğu fark ediliyor. Çünkü mantıksal bir zorunluluk olarak kelimededen büyük dil birimlerinden cümle ötesi birimlere kadar (İÖ, FÖ, yan cümle, cümle, konu) değiştirim ile eş zamanlı eksiltme de yapılıyor. 5.10. Bir konuyu anlatan birkaç cümle dahi bir kelime ile değiştirildiğinden eksiltme kaçınılmaz olur. 5.11. DMVM örnek (60)'da geçen “*eyle ola*” FÖ kendinden önce gelen gereklilik bildiren bir den fazla cümlelerin hakkındalığı ile yer değiştirmiştir. 5.12. Ayrıca zıtlık içeren değiştirim aygıtı tespit edilmiştir. Bunu AN' örnek (57)'de “*seyre gidenler (görevde hata edenler) ↔ sairleri (seyre gitmeyenler ama aklından geçirenler veya geçirmeyenler/henüz hata etmeyenler)*” sözcükleri arasında görmekteyiz. AN'de az da olsa (bk. örnek (116)) ideolojik bir aygıt olarak güç ilişkilerinden kaynaklanan, otoriteye duyulan saygıdan dolayı yapılan değiştirimler gözlenmiştir. Bk. Örnek (49-60).

6. Bağlaçlı bağdaşıklık da bir önceki cümlelerle sonraki cümleler arasında yani cümle ötesi birimler arasındaki iletişime katkı sağlayan unsurlardandır. 6.1. YSSS'de bağlaçlı bağdaşıklığın diğer siyâsetnâmelere göre oldukça az oldu görülmektedir. Bunun başlıca sebebi eserin hacminin geniş olmamasıdır. 6.2. YSSS'de neredeyse bağlaçların tamamı düşünsel işlevle kullanılan bağlaçlardır. 6.3. Bir tek “*ama*” zıtlık bağlacı yerine “*ammâ*” bağlacının vurgulu kullanımı bireyler arası katılım işlevinde kullanıldığını gösterir. 6.4. En çok kullanılan salt ekleme

görevi olan cümle başı “*Ve*” bağlacı ise hükümlerin suç teşkil eden kötü örneklerinin değiştiği zamanlarda kullanılmıştır. 6.5. Devletin iktidar mekanizmasının sürekliliğini sağlayan, bir hukuk metni özelliği gösteren bu siyasetnamede cümlelerin çok büyük bir oranda bağlaçla başlaması bağlaçlı bağladaşıklığın önemini gözler önüne sermektedir. 6.6. AN’deki bağlaçlı bağdaşıklık görünümü YSSS’ye göre daha baskın, yaygın bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. 6.7. Günümüzde artık örneğine rastlanmayan cümle başı bağlaçları ekleme işlevlerinin yanında metinsel işlev ile alt konulara geçiş ya da konu değişimlerinde etkili bir şekilde kullanılmıştır. Bu da AN’in bağdaşıklığına katkı sağlamıştır. 6.8. Zamanda sıralamayı gösteren Arapça “*ba‘dehu*” bağlaçlarının yanında Türkçe “*andan sonra*” bağlacının yine aynı işlevde ve aynı sıklıkla kullanılması Türkçe bağlaçların bağdaşıklık aygıtı olarak tercih edilmesi önemli bir durumdur. 6.9. Diğer iki siyâsetnâme ile kıyasladığımızda oylumu en geniş eser olması sebebiyle DMVM bağlaç kullanım sıklığı en fazla olan eserdir. Bu bağlaçların ekseriyetinin cümle içi değil de cümleler arasında kullanılması, söylem bağdaşıklığına katkı sağlaması bakımından önemlidir. Söylem analizi dilbilim incelemelerinde cümlenin ötesine geçtiği için burada kullanılan bağlaçlar metinsel bağlamlarındaki cümleler arası girdikleri semantik ilişkilere göre analiz edilerek lokal değerlendirmelerde bulunulmuştur. 6.10. XVI. yüzyılda seçmiş olduğumuz siyâsetnâmelerdeki söylem formları olan bağlaçların kullanım alanları ile olan ilişkileri de göz önünde bulundurularak bağlaçlar *düşünsel, metinsel ve kişiler arası* işlev kategorileri altında sınıflandırılarak açıklanmaya çalışılmıştır. 6.11. Netice itibarıyla DMVM’de düşünsel işlevli bağlaçların en sık kullanılan bağlaçlar olduğunu gördük. Arkasından kullanım sıklığı oranı açısından metinsel işlevle kullanılan bağlaçlar gelmektedir. En az sıklıkla kullanılan bağlaçların ise kişiler arası işlev ile kullanılan bağlaçlar olduğunu gördük. Bk. Örnek (63-111).

Ayrıca detaylı bir şekilde verdiğimiz bağlaçların cümle ötesi birimlerde metin içi bağlamları dikkate alınarak onların bir söylem grameri oluşturmada cümlelere sağladıkları semantik katkılara ve ideolojik söylem aygıtı olarak kullanılmalarına etraflıca değindik.

Leksikal Bağdaşıklık değerlendirmelerimizde özellikle Halliday Hasan (1978), Cook (1989), McCarty (1991), Martin (2001), Uzun (2011)’un kitaplarındaki leksik bağdaşıklığın tanımlamaları ve açıklamaları bize rehber oldu.

7. Burada öncelikle fiil biçimlerini gönderenlerine ve ideolojik ilişkilerine göre tasnifledik. 7.1. Sonuç olarak bize bu tasnifler o dönemin iktidar alanları ve öznelere ve kullandıkları fiiller ağında zihinsel bir harita, bir korpus sunmaktadır. 7.2. YSSS toplumsal meselelerin halledilmesi, kamu düzeninin sağlanması için hazırlanmış bir metindir. Bu yüzden YSSS’de geçen fiillerin ideolojik yapılarını da bu toplumsal ve kamu düzenine göre şöyle tasnif ettik: a. Bizzat kanun koyucuyla ilgili fiiller: (Sultanın sancaktaki edimlerini icra eden fiiller: *tayin ve tevliz eyledim, dergâh-ı muallaya bildürmek*¹⁸⁷ gibi). b. Kadılar ve diğer kamu görevlilerine yönelik iktidar mekanizmalarıyla ilgili fiiller: (*Burada bir otorite, bir düzen sağlamaya çalışan edimleri gösteren fiiller çoğunluktadır. Burada geçen şiddet fiillerinin bir kısmı [tazyik etmek, şer’ ile sabit olmak, icra olunmak töhmet etmek, tehdit etmek, elin kesme, içmeği kesilmek, sakalın kesmek, muhkem let etmek, alınına dağ etmek, bıçak sancup gezdirmek, asmak, siyasetini tehir ettirmemek, günah olmak, işkence ile ikrar etmek, işkence etmek, işkencede ihtiyat etmek gibi] günümüz modern toplumlarının hukuk ve yönetim metinlerinde açıkça rastlanması mümkün olmayan fiillerdir. Fakat bu işkence vb. yapılmasıyla ilgili fiillerin bu metne girmesi XVI. Yüzyıl koşullarında normal karşılanmıştır.* c. Suç ve suçlular ile ilgili fiiller: (*Bu fiiller XVI. Osmanlı sosyal hayatının kötülüklerini ortaya koyan fiillerdir. Aslına bakılırsa bugün ile Osmanlı hukukunun uygulandığı suç fiilleri arasında pek fazla bir değişiklik olmamıştır.*) d. Kamu düzenine uyanlar ile ilgili fiiller: (*Bu fiiller genellikle olumsuz bir yaşam modelini eleştirmedeği veya düzeltmeye çalışmadığı için suç ve suçlularla ilgili fiillere nazaran az sayıdadır.*) 7.3. AN’deki fiilleri a. teolojik iktidar bildiren fiiller, b. Kamu düzenini kuranlar ile ilgili fiiller. c. İktidar mekanizmalarıyla ilgili fiiller olarak tasnif ettik. Klasik Osmanlı edebiyatının bir geleneği olarak teolojik iktidar (*Allah ve Peygamberi*) methedilir. Arkasından kamu düzenini kuran sultan ile ilgili övgüler ve onun ve diğer sultanların edimlerinden söz edilir. İktidar mekanizmaları ile ilgili fiiller daha çok devlet yönetimi, vezir ve sadrazamların dikkat etmesi gereken edimleri bildiren fiillerdir. Burada tasnif ettiğimiz fiillerin çıkış ve devam ediş sıralarıyla tematik düzen arasında bir bağlaşıklık söz konusudur. Bu haritadan yola çıkarak metnin ideolojik ve semantik kapsamını yorumlamak oldukça kolay olmuştur. Aslına bakılırsa bu işlem bir çeşit yapı sökümlü oldu. Bk. s.

¹⁸⁷ Bu fiil sultanın kendi iktidarını kutsamasıdır. Burada sultan ideolojik bir değişim kullanıyor. Aslına bakılırsa burada bana ya da bize bildirin diyebilirdi. Ama demediğine kendi kullandığı fiil ile kendi göre kendi iktidarını yüceltiyor.

324-325. 7.4. DMVM’te geçen fiilleri de a. teolojik iktidar bildiren fiiller, b. kamu düzenini kuranlar ile ilgili fiiller, c. iktidar mekanizmaları ile ilgili fiiller. ç müellif Kadı Fadlullah ile ilgili fiiller, d toplumsal hayat ve diğer nesnelere ile ilgili fiiller olarak tasnif ettik. Bu fiillerin tematik bağlaşıklıkları sorunlu değildir. Ayrıca bu fiillerle ilgili değerlendirmelerimizde daha önce belirttiğimiz gibi bu metinde iktidar alanları ile ilgili kullanılan fiiller tarihsel dönemin toplumsal ve kültürel belleğine tanıklık etmektedir. Ayrıca siyâsetnâmelerde leksik bağlaşıklık kategorisi altında incelemesini yaptığımız bu fiil biçimlerinin tasnifi, Halliday’in toplumsal bağlam modelinden (*deyiş (tenor), alan (field) ve kip (mode)*) faydalanmamızın bilimsel bir temellendirmesi olmuştur.

8. Bunun yanında metin ya da söylemin küçük yapısında yani bağlaşıklık incelemesinde önemli bir kısım olan sözcük zincirlerindeki girişik ilişkileri de tanımlamış olduk. 8.1. Bunlar ilgili bölümde anlattığımız gibi tekrar, eş anlamlılık, eş dizimlilik, alt anlamlılık, parça-bütün ilişkileri ve zıtlık ilişkileridir. 8.2. Bu bağlaşıklık aygıtının seçtiğimiz metinlerde etkin bir şekilde kullanıldığını dönemin siyasetnamelelerinde göstermiş olduk. 8.3. YSSS’de tekrar edilen pek çok farklı sözcük öbeği ile karşılaşmıştır. Bu tekrarlar ardı sıra devam eden cümlelerde görülmekle beraber aralarında dokuz on cümlelik mesafe bulunan paragraflarda görülmüştür. Bunların bir sistemi yoktur. 8.4. YSSS örnek (113)’te “*şirret, eşirra*” gibi tekrar edilen kelimelerin köken ortaklıkları vardır. Aynı kökten gelirler ama morfolojik değişime uğramışlardır. Tekrar hatırlamaya yardımcı olur, bağlaşıklığa hizmet eder. 8.5. YSSS örnek (113)’te “*eşirra - hursız*” birbirinin yerine geçebilen bu sözcükler arasında alt anlamlılık, parça-bütün ilişkileri söz konusudur. 8.6. YSSS örnek (114)’te en çok tekrar edilen sözcük “*kimesne*”dir. Bu sözcük kimi hüküm cümlelerinde “kimse” olarak kullanılmıştır. Tekrar, atf birimlerini hafızada canlı tutmaya katkı sağlar fakat sürekli tekrar edilen sözcükler sıkıcılığa neden olacağından eş anlamlılık bunun tersi bir etki yapar. YSSS’de bu aygıtın etkili bir şekilde kullanıldığını pek çok yerde görmekteyiz. 8.7. Yapı tekrarı metinde (*paralellism*) sözcük ve sözcük öbeklerini aşan ve yan cümleye değin varan tekrarlardır. Bu birim metinlerde bağlaşıklık meydana getiren bir aygıt olarak karşımıza çıkar. Bunlar örnek (58)’de bulgularanan “*kervansarayda konan halktan*” ve “*kervansarayda konan halkın*” gibi yapılarıdır. Bunların dışında “ve” bağlacıyla birbirine bağlanmış yakın anlamlılık özellikleri taşıyan İÖ’ler vardır: “*sirkat ve*

nehb” , “*emin ve mutemed*” , “*malum ve tahkik*”. 8.8. AN’de örnek (116)’da pragmatik genel-özel anlamlı kullanımlar metin bağlaşıklığına hizmet eder: “*vezir-i âzam – müdebbir*”. 8.9. örnek (116)’da ve pek çok örnekte yapı tekrarı “*mAk*” mastar ekiyle kurulmuş isim-fiilli yapılar ve yan cümlelere eklenen “... *mAk gerek+dür*” yapısı bu bağlamda verilebilecek bağlaşıklık unsurlarıdır. 8.10. AN’de örnek (116)’da geçen “*Padişah, sadrâzam, vezir-i’âzam, ra’iyet, ibtida emri, sipahi, sipahizâde*” gibi aynı bilgi alanındaki sözcükler bağlaşıklık açısından eş dizimlilik özelliği göstermektedir. AN örnek (117)’de geçen “*kadırga (100 savaşı), mavna (300 savaşı), barça (700 savaşı)*” sözcük zinciri donanmanın büyükten küçüğe doğru parça- bütün ilişkisinin görüldüğü bağlaşıklık o dönem donanma ve tersane bilgisine gönderme yaparak anlama katkı sağlar. 8.11. DMVM örnek (118) a, b’de geçen “*akl u kiyaset ve fikr ü feraset*” sıfat grubu siyasetnamede yapı tekrarı olarak kullanılmıştır. Bu tekrarlar bağlaşıklığı güçlendirmesinin yanında metnin ses ahenliğini de güçlendirmektedir. 8.12. Yine DMVM (118)’de geçen “*akıl ve fikir*” kelimelerinin tekrar edilmesi bu yüzyılda anlatım bozukluğu olarak algılanmamaktadır. Ayrıca yine aynı örnekte geçen “*akıl, fehm, fikir, tedbir, feraset, fikir eyleme*” aynı bilgi alanında eş dizimlilik ilişkisi içinde isim ve fiil öbekleri cümleler arası bağlaşıklığı perçinlemektedir. 8.13. DMVM örnek (120)’de analiz ettiğimiz gibi tekrar edilen “*Pes bu hikâyetden malûm oldu ki*” yapısı merak unsurunu tetikleyen bir bağlaşıklık unsuru olarak kullanılmıştır. 14. DMVM’de gücü elinde bulduran seçkin kimselerin metnin pragmatik düzleminde seçilmesi ile yani makam ve mevki olarak “*padişâh, melik, şehriyâr, melikzâde*”, insan ismi olarak “*Zirek, Ziruh, İra, Dâzime*”; hayvanlar âleminde “*deve, aslan, ayu, dilki*” gibi metin öznelerinin tekrarı ile karşılaşırız. Bu özne tekrarları ve onların birer üst sınıf (*prestij*) temsilcileri olarak kullanılması okuyucunun ilgisini çekmek, onları etkilemek ve metne karşı onların heyecanını diri tutmak amacıyla kullanılmış sözcük zincirlerindeki girişik öğeleri olarak bağlaşıklık için görev yapar.

Bununla birlikte metinden seçilecek diğer pek çok paragraf örneklendirmeleriyle bu siyâsetnâmelerin cümleler arası sözcük zincirlerin ne kadar itina ile bağlaşıklığa hizmet edeceği görülecektir. Çalışmanın sınırlılıkları bu örneklerin her birini analiz edip göstermeye yetmeyeceğinden seçilen lokal örneklendirmelerle yetinilmiştir. Çalışmamızın bu bölümündeki siyasetnamelerde göstermeye çalıştığımız sözcük zincirleri bağlaşıklığı, anlamın zengin çağrışım

ağının mikro boyutlarında cümleler arası nasıl etkin bir şekilde kullanıldığını kanıtlamamıza büyük katkı sağladı. Çalışmamızın kapsamına giren siyasetnâmelerin de bu yönüyle bağlaşıklık olduğu göstermiş oldu.

Siyâsetnâmelerdeki bağlaşıklık analizi aslında metnin semantik ve mantıksal tutarlılığını inceler. Söylemin büyük yapısının analizine gelince bu kısmı Dijk'ın metodolojisinden yararlanarak sekiz ana bölümde incelediğimizden söz etmiştik: 1. Bunlardan ilki, *gönderimsel kimlik, müfred zat, tekil öz ve kabul edilmiş normallikti*. Bu bölümde söylemdeki bilgi dağılımını hesaba katmak, söylemdeki gönderimsel kimlikleri, müfred zatlara, tekil özleri ve bunların eski ve yeni verilmiş önermelerle boyutsal ilişkilerini hesaba katmak demektir. 1.1. Önce verilen önermeler ile müfred zata (*insan için*) veya tekil özün (*insan dışı*) [bu ayırım bize ait] arasındaki ilişkiyi ortaya koymak bu ana bölümdeki bağlaşıklık analizlerinden biridir. 1.2. Söylem analizi aslında gönderim/atıf ilişkilerini incelemektir. Müfred zat- tekil öz- gönderimsel kimlik gibi bağlaşıklık birimleri atıf ilişkisi içinde tek bir göndermeye (*canlı-cansız, insan-insan dışı*) gönderimde bulunduğundan gönderim mesafesi bağlaşıklık birimlerine (*önceye atıf, sonraya atıf, değiştirim vd.*) göre daha kapsamlıdır. Yani söylemin küçük yapısının bağlaşıklık birimleri önceye atıf, sonraya atıf değiştirim vd.'nin gönderim mesafesi yakın iken söylemin büyük yapısının bağlaşıklık birimlerinden gönderimsel kimlik, müfred zat ve tekil özün gönderim mesafesi daha uzaktır. Bizce aralarındaki en temel ayırım budur. 1.3. YSSS'den almış olduğumuz kesitte yaptığımız çözümleme neticesinde zaman/dönem, yerin parça bütün bağlantısı, aktivite sırası, sultanın aidiyetleri (*müfred zata ve birleşikleri*) sıra dizisi açısından tutarlıdır.

2. Bu bölümde bağlaşıklık ölçütlerinden diğeri ise söylemde kabul edilmiş normalliktir. 2.1. Bir metinde kabul edilmiş normallikler ancak onların anormalliklerinin tasarımlarıyla gösterilebilir. 2.2. Biz de YSSS'deki o dönemin kültürel, siyasal ve teolojik yapısına uymayan bilgi çerçevesiyle bazı sözcükleri değiştirdik. Sonuç itibariyle böyle bir tersten okumayla söyleme dâhil edilmiş dünyanın kabul edilmiş normallığı açısından metnin semantik tutarlılığının kognetif şartının da gerçekleştirilmiş olduğu denetlenmiş oldu. Bu kognetif şart zihnimizde saltanat hakkında oluşmuş bilgi hafızası veya ansiklopedik veri tabanıdır.

3. Gerçeklerin düzeni ile söylem diziminin düzeni ve gerçek dünyadaki eylem sırası ile söylem eylemi arasında bir uyum bulunduğunu belirtmiştik. 3.1 Bağdaşıklığın/tutarlılığın ikinci kısmında bu konu üzerinde durduk. Bu kısımda kısaca şunlara değinildi:

i. Çoğu zaman cümlelerin sırası (belirgin ve olası bir dünyada) gerçeklerin sırasını gösterir.

j. Kelimeler ile dünya arasında ilişki basittir.

k. Bir söylem gerçekliğin küçük bir kısmını ifade eder.

l. Söylemin düzeni pragmatik ve kognetif sınırlandırmalara dayanır.

m. Gerçekler doğru bir hat üzerinde ilerlemez, aşamalı ve uzamsal olarak düzenlenir.

n. Gerçeklerin eylem sırası ile söylem eylemi arasında basitçe bir ilişki vardır.

o. Söylemin bu olağan gerçeklik sırasına “Normal Düzen” denir.

3.2. YSSS’den yapmış olduğumuz seçkiden anlaşılacağı üzere gerçekliğin sırası ile söylem eylemleri arasında bağdaşıklık vardır. Dolayısıyla bu seçkide söylemin gerçeklik sırası normal düzendedir. 3.3. AN’nin herhangi bir bölümünden seçmiş olduğumuz kesitte gerçekliğin sırası ile cümleler normal düzendedir. Ayrıca bu kesitte yapılan eksiltmelerle en az çaba yasaının cümle ötesi birimlerde de işlevsel olduğu gözlenmiştir. Bunlara ek olarak şunu da belirtmek yerinde olacaktır. 3.4. Cümlelerin odağında olan kelimelerin eksiltmesi bilişsel bir sınırlandırmadır. 3.5. AN’den seçmiş olduğumuz kesitte bu kognetif sınırladırma söylemin sentaktik düzenini (*cümlelerin kısa ya da uzun olması gibi*) etkilemiştir.

4. Bağdaşıklık analizi kısmında YSSS ve AN’den almış olduğumuz örnek (5) ve (6)’da kullanılan sıra bağlaçları (*badehu, andan, evvela*) birimlerinin kendilerine has modelleri vardır. Bu dil kullanımlarında cümle ötesi söz dizimi değişse de cümle ötesi semantik değişmemektedir. 4.1. Böylelikle bu semantik yapı gerçekliğin düzenine yani normal düzene uyum sağlamaktadır. Oysa Dijk’ın İngilizceden vermiş olduğu örneklerde bağlaçlar değişince bilgi yapısı ve bilgi değeri değişmektedir. 4.2. Bizim incelediğimiz siyâsetnâmelerdeki örneklendirmelerde ise sentaktik sıra değişse

de cümle ötesi semantik düzen değişmemektedir. Ayrıca incelediğimiz örneklerde karşılaşılan eksiltmeler neticesinde bu cümle ötesi birimlerin kendilerine özel modelleri vardır. Hatta bu düzen bir şema ile dahi gösterilmiştir. 4.3. İnceleme kısmındaki tutarlılık analizinde tespit ettiklerimizi tekrar hatırlatmak gerekirse toplumsal gerçekliklerin göreceli değişimi cümlelerin odaklarının değişimine de olanak tanımaktadır. 4.4. Birbirini takip eden pek çok cümlelerde hangi değer nesnesinin odak olacağı önce gelen cümlenin odağına bağlıdır. İlk cümlede birinci ve ikinci derecede önemli olan değer nesnelere varsa ve devam eden cümlelerde yükselen ya da alçalan bir derecelendirme söz konusuysa, ikinci cümlede birinci cümlenin birinci derece önemli olan odağı silinmekte, ilk cümlenin ikinci derece önemli olan odağı birinci derece önemli olan odağına dönüşmektedir. Buna ön cümledeki odağın sonraki cümlede silinmesi ve odağın değişmesi kuralı adını verebiliriz. Tutarlılık açıklamalarında yorumun düzeniyle ilgili verdiğimiz şu şema: <a, b>, <b, c>, <c, d> cümleler arası odak için geçerlidir.

5. Yukarıda belirtildiği gibi Dijk'a göre normal düzeni değiştirmenin diğer bir yolu uygun sıfatlar, zaman zarfları, fiilde zaman ve fiiller ile dünya-yer-zaman durumunda bir değişiklik yapmaktır (1977: 105). 5.1. DMVM'den almış olduğumuz örnek (8)'de "*avradın*" bu kesitte hikâyenin yüzeysel gerçeklik görünümü dışına çıktığı, gerçekliği zaman zarflarını kullanarak değiştirmeye çalıştığı şu cümleler: "*Bu tanrıdan korkmaz, her gece beni uyudur. Kendü kanda varur?*" aslında halin gerektirdiği yaşanmış gerçeklik olmasa da gerçek yaşamın yalanlarla dolu kabul edilmiş gerçekliğidir. Bu bağlamda bu kesitte yalan ya da değiştirilmiş gerçekler olsa da bunlar normal düzendir.

6. Örnek (9)'da ise AN'deki normal düzenlerde kısıtlamaların görünümünü ortaya koymaya çalıştık. Normal düzenlerdeki kısıtlamalarda birincil durumlar ve birincil olaylar önce ifade edilir. Olayların seyri ve son durumlar sonra ifade edilir. 6.1. Dijk'ın İngilizceden örneklendirdiği cümlelerdeki gibi tersine çevrilmiş düzenlere siyâsetnâmelerde rastlanmamıştır. 6.2. AN'de normal düzen kısıtlamaları amaç-sonuç/sebe-sonuç ilişkisi açısından değerlendirilmiştir. Örnek (9)'da "*için*" edatını almış olan önermeler gerçekliklerin amaç ve sebeplerini bildirdikleri için bilgi değeri taşımaktadırlar. Bu yüzden gerçekleşme sırası açısından önce gelen önermeler dizinin odağı durumundadırlar. Eskiler dahi *son sebepten ilk sebebe gelinmeden müsebbip ortaya çıkmaz*, derlerdi. Bir de bu iki "*için*" edatını almış olan

önergeler arasında çelişki söz konusudur. Devlet işlerinde konuşulanlar sır ve özel bilgilerdir. Mesih Paşa mahfi (*gizli*) bir husus için gitmesine rağmen gizli kalması gereken başka bilgileri merak edip soruyor. Bu anlamda bu durum sanki bir gerçeklik gibi aktarılsa da paragrafta anlatılmak istenen niyetliliğe (*devlet meseleleri mahfi kalmalıdır*) uygun bir kurgu gibi kullanılmışlık algısı uyanıyor. 6.3.Sonuç olarak burada birincil durum gizli bir meseleyi görüşmek için saraya gitmek normal düzen açısından kurgu da olsa birincil gerçeklik sırasındadır. Eğer ilk sebep olarak saraya gitmeseydi böyle bir şikâyet etme durumu gerçekleşmeyecekti. İkinci görevden alınmasının istenmesine asıl sebep ise Mesih paşanın ağzını tutamayıp gizli kalması gereken bir meseleyi sormasıdır. Bu yüzden birincil olaylar önce ifade edilir. Saraya gittikten sonra orada gizli kalması gereken bir hususu Mesih Paşa'nın Piri Paşa ile bilerek konuşması asıl anlatılmak istenen odak mesele olmasına rağmen gerçekleşme sırası gerçek hayatta da daha sonra olacağı için cümlelerdeki gerçekleşme sırasında normal düzene uyum sağlamaktadır.

7. Söylemde pragmatik ve semantik sınırlamaların yanında bilişsel bilgi düzeniyle ilgili sınırlandırmalar olduğunu bildirmiştik. İlk ve son durumların birlikteliği ve yapısal eşit şekiller vardır. 7.1. Bir söylemde önceden varsayılan elementlerin gerekliliği söz konusudur. 7.2. Önce varsayılan elementler sonra da varsayılmalıdır. 7.3. Normal düzenin gerçek sentagmatik düzeni de YSSS'den seçmiş olduğumuz örnek (10)'da analiz edilmiştir. Bu analize göre yukarıda belirttiğimiz gibi YSSS'den alınmış örnek (10)'daki dil kullanımı zihnimizdeki bilgi düzeniyle ilgili sınırlandırmaların dosdoğru dışına çıkmıştır. Özetle bu kesitte normal düzen gerçeklerin sırasıyla eş dizimli olmadığı için tutarlı değildir.

8. Normal düzeni belirleyen bağıntılar olarak genel-özel, bütün-parça-tamamlayıcı parça, küme- alt küme- element, dâhil olmak- içermek, geniş/büyük-dar/küçük, dışarda-içerde gibi zıtlıklar söylemin cümle ötesi birimlerde düzeni sağlayan farklardır. Bu farklar ile metin örgüsü daha anlamlı ve daha bağdaştırıcıdır. 8.1. Bu ilişkilere göre DMVM'den yaptığımız örnekendirmelere (11-18) göre bu siyasetnamede zamana bağlı genellik-özellik bildiren durum açıklamaları vardır. Başka örneklerde de bir cümlede bütünü temsil eden tilki verilmiş sonraki cümlede de ona ait parçayı temsil eden "*et+i*" verilmiştir. Aslında isim tamlamalarında da genellikle ilk öge tamlayan bütün ikinci öge tamlanan ise parçadır. Ama semantik açıdan asıl anlatılmak istenen odaktaki öge ikinci öge tamlanandır. Parçalar bütünü

olmadığı durumlarda da ait oldukları bütünü temsil eder. 8.3.Örnek (13)'te ise küme alt küme ilişkisi kurulmuştur. Küme, cümlelerde açıkça belirtilen “*ördeğin biri*” ve “*ördeğin dışısı*”nden oluşur. Alt küme ise gizlice bilişsel olarak “*öteki ördek*” ve “*ördeğin erkeği*”nden oluşur. Burada cinsiyet ve belirsizlik alt kümeyi oluşturan cinsiyet sınırlandırmasıdır. Bunlarında dışında inceleme kısmında belirttiğimiz büyüklük ve küçüklük, dâhil olma ve kapsama bağıntısı, cümleler arası sahip olan ve sahip olunan ilişkisi ilgili paragrafların normal düzeninin oluşmasındaki bağdaşıklık katkı sağlamıştır. 8.4. Hatırlamak gerekirse Dijk bunlara ilaveten bir takım algısal ve kognitif özelliklerden söz etmişti ki bunlar şöyledir: insanlar parçadan önce bütünü, küçük nesneden önce büyük nesneyi, özelden önce geneli algılar. Özel genel meselesine gelince bir cümlede genel bir önerme verilmişse arkasından özel bir önerme de gelir. Ya da bunun tam tersi olabilir. Ya da her ikisi birden olabilir. 8.5. AN'den alınan örnek (19)'da bunu görebiliyoruz. Burada önermelerin yönü önce genelden özele, daha sonra da özelden genele doğrudur. Sebeplilik ya da eskilerin tabiriyle illiyet bağları tutarlılığı kuvvetlendirmektedir. Bu bağlaşıklık unsuru gerçekliğe vurgu yaptıklarından inandırıcılığı perçinleyen normal düzen bağıntılarından. 8.6. DMVM'den lokal olarak aldığımız kesit Örnek (20)'de illiyet-aidiyet bağlantıları sağlanmıştır. Bu yönüyle burada yaptığımız lokal analize göre bu kesit sebeplilik bağlantıları açısından bağdaşıktır. Daha sonra tutarlılık analizinde öne sürülen terimlerden biri de “*algısal-epistemik odak*”tır. Herhangi bir cümle ötesi birim belirli bir nene üzerine odaklanmış olabilir. Bunun naratolojideki adının “*değer nesnesi*” olduğunu belirtmiştik. Cümle ötesi birimlerde bağlaşıklık değerlendirmesi yaparken bu odağın tespit edilmesi gerekir. YSSS'den aldığımız kervansaraylardaki yolsuzluklar paragrafında yani örnek (21) algısal epistemik odak “*uğurluk nesne*”dir. Bazen bu İÖ boş algısal epistemik odak olarak da kullanılmıştır. Yani herhangi bir epistemik odak eksiltirse de orada ses ve yazı imi bulunmasa da anlam imi bulunmaktadır.

9. Söylemde tutarlılık analizinin beşinci ölçütü olarak açık bilgi, örtük bilgi ve tamamlanmamış bilgiden söz ettik. Bunlar örtük önermeler, eksik bağıntılar (*missing links*) olarak da adlandırılmaktadır. Herhangi bir yaşam durumunda tüm gerçeklikler verilmişse buradaki bilgiler tamamlanmış demektir. Kameranın merceği bile kameramanın keyfiliğine bırakılmışken, söylemin bütünü ifade etmesi düşünülemez. Ayrıca tamamlanmış bilgilerin kullanımı güçtür. Bir söylemde ilgili

ilgisiz tüm gerçekleri veremezsiniz. Sadece niyetlilik/amaçlılık, konu/hakkındalık, özne, epistemik odak, zaman, mekân ve hal ile ilgili gerçekleri gereğince verebilirsiniz. Tüm gerçekliklerin bütün çıplaklığıyla verilmesi zaten mümkün değildir. Kimse geçmiş, an ve gelecek hakkında mutlak ve özgün bilgiye sahip değildir. Bunun yanında tüm gerçekliklerin verilmesi okuyucu ya da dinleyiciyi sıkar. Bu açıdan tamamlanmamış bilgi, zorunlu veya gerekli bilgidir. 9.1. Tamamlanmış bilgi ise çoğu zaman gereksiz bilgidir. Eskiler bunu tafsili delalet (*bütüncül/ayrıntılı açıklama*) ve icmali delalet (*genelleme ve özetleme ile açıklama*) ikilisi ile açıklarlar. Ya da tekillerin bilinmesinde evveli bilgi (*araştırma yoluyla talep edilmeyen bilgi, zaruriyat = apriori*) veya matlub bilgi (*ayrıntısız ve açıklamasız biçimde bütün (icmali) bir durumu gösteren kabul edilmiş bilgi, A posteriori (sonradan elde edilen) = nazariyat*) ayırımına gidilir.¹⁸⁸ Bu ayırım arasında aşama vardır. Evveli bilgiyi her zaman tekrarlamaya gerek yoktur. O zaten kavramsal olarak zorunludur. Ama tecrübe yoluyla/deneyle elde edilen matlub bilgi veya diğer bir ifadeyle nazariyatın söylemde eksiltilmesi tutarsızlıklara yol açar. Ama bunlardan sonra gelen bu bilgileri açıklamaya yarayan ayrıntılı/tafsili bilgilerde ise seçimli eksiklikler yapılabilir. 9.2. Dijk burada açık/örtük önerme ile tamamlanmamış önerme arasında ayırım yapmıştır. Seçmek felsefi bir terimdir. Seçme edimi dil kullanımı için önemli bir eylemdir. Çünkü dil bize bir bilgi haritası sunar. Nasıl ki dilin cümle düzeyinde paradigmatik düzlemi (*seçme eksenî*) varsa cümle ötesi birimlerde de bu seçme düzlemi ve edimi vardır. Dil kullanıcıları (verici ve alıcı) halin gereğine sözün akışına, iktidar ilişkilerine, metinsel ve mekânsal bağlama (*cümlelerin ve lokasyonun konumuna*), konu ve niyetliliğe, dil kullanıcılarının üslubuna göre seçim yaparlar. Öyle de yapılan bu seçimler açık, örtük veya tamamlanmamış bilgi modellerinde yapılması gerekir. Bu söylem modeli genellemelerin en üst sınırında ve ayrıntılarıyla vermenin en alt sınırında olmalıdır. Bu aslında şu demektir tutarlı bir söylemde genellemeleri arttırırken özele indirgemeleri ve tafsilatı azaltmak gerekir. Oysa bu mutlaka olması gerekenlerin seçimli eksikliği değildir. Özler eksiltilemez. Tabii ki öncelikle bir söylem için özlerin neler olacağını tespit edilmesi gerekir. Söylemin makro yapısında seçimli olarak eksiltilmesi gereken şeylerin olmasa da olur dediğimiz arazların eksiltilmesidir. Tabii bu da bir söylemin makro yapısında arazların tespit edilmesiyle

¹⁸⁸ Gazali, "El Mustasfa", *İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, Çev. Yunus Apaydın, Rey Yay. Kayseri, s.12

olur. Ayrıca Dijk'a göre bir söylemde açık, örtük ve tamamlanmamış bilgiler ve bunların söylemde kullanılma seviyelerinin tutarlılık ile ilişkisi tamlığın altında ve tamlığın üstünde ikilisi ile açıklanmıştır. 9.3. Biz de YSSS'den aldığımız örnek (22)'de bu paragrafın tamamlanmışlığa yakın bir yapısı olduğunu söyledik. Ama bu yapı yine de bu metni tutarsız hale getirecek aşırı bir tamlık değildir. Sadece Saruhan Sancağı'nda işlenen diğer suçlara göre bir kervansaray'da işlenebilecek olan suçlar ve bunların olasılık genişliklerine, söylemin arazlarına fazlaca önem verilmiştir. Bu da Yavuz Sultan Selim Han'ın iktidar alanında toplumsal meselelere nazaran ekonomik ve ticari meselelere verdiği önemi ortaya koyar. 9.4. Kadı Fadlullah'ın DMVM'sinden almış olduğumuz örnek (23)'te ise seçimli eksiklikler üst seviyeye çıkmıştır. Mutlaka olması gereken kimlik, aidiyet, mülkiyet bağıntıları, yer ve zaman bilgileri verilmemiştir. Bu yönüyle hikâyenin bu giriş kısmında tutarlılık açısından sorun vardır. Çünkü Hüsrev hakkında verilen hükümlerin olasılık belirsizlikleri üst seviyededir. 9.5. Lütfü Paşa'nın AN'sinden aldığımız örnek (24) için, *burada verilen bilgiler ise metin dışı gerçekliklerin gerekliliğine ve metin içi koşullara uyum sağladığı için eksik değildir, ama belirli bir kimlikte örneklendirme yapmadığı için tutarlılık sağlıksızdır*, demiştik. *Neticede AN'den seçtiğimiz bu örnek (24), belirttiğimiz gibi tamlığın ne ötesinde ne de berisindedir. Fakat mutlak bir tutarlılığa da sahip değildir. Bu yüzden örnek (24), seçilen mukayese kapsamında örnek (22) ve (23)'e göre daha tutarlıdır*, diye bir hükümde bulunduğumuzu hatırlatmak gerekir.

10. Söylemde tutarlılık analizinin altıncı ölçütü söylemde örtük bilgi ve ön varsayımdır. 10.1. Dijk, örtük ve açık bilgi arasındaki mesafenin belirgin olmadığını belirtmişti. 10.2. Önergelerin iddiası pragmatik kavramlardan değil, daha çok önermelerin alt kümelerinden çıkar. Örtük önermelerin alt kümelerinin doğru varsayımlarını bulup ortaya çıkarmak gerekir. Önergelerde kavramsal bilgiden gerçek bilgiye geçilebilir. 10.3. Dijk “*etki*” kavramı üzerinde durur. Bir söylemin her bir önermesinin kavramsal ya da gerçeklik (pragmatik) etkileri çok geniş olabilir. 10.4. Ayrıca örtük bilginin alt kümesi sonra gelen cümlelerin yorumları için gerekli olabileceği belirtilmişti. İşte bir söylemde alt kümeyi öne çıkarıp görünür kılmak söylem analizi için önemlidir. Alt kümeleri görünür kılmak demek aslında metnin niyetliliklerini ve metnin anlamsal tabakalarını şeffaf bir şekilde ortaya koymak demektir. 10.5. Yine bir söylemin örtük bilgi bağlantısı bir söylemin ön varsayım kümesinin alt kümesi olduğunu da hatırlatmak isteriz. 10.6. Bunlara ilaveten

söylenmesi gereken şey örtük bilgilerin iletişimsel bağlama da dayandıklarıdır. 10.7. Aynı zaman da bazı bilgiler metinsel olarak da örtüktük: İşte bir analizde bütün bu değişkenlerin hesaba katılması gerekir. 10.8. Asafname ile ilgili yaptığımız tutarlılığı belirleyen örtük bilgi ve ön varsayım analizinde şu tespitleri hatırlatmakta yarar gördük: *“AN’den aldığımız örnek (25)’in dar bir oyluma sahip olmasını yanında kavramsal ve gerçek etkiler kümesinin geniş bir çerçevesinin(frame) olduğunu gördük. Birinci cümlelerin görünür hükmünün altında beş örtük alt kümesinin olduğuna, ikinci cümlelerin üç örtük alt kümesinin bulunduğuna ve son olarak üçüncü cümlelerin beş örtük alt kümesine şahit olduk. Üç cümlelerin tespit edebildiğimiz on üç örtük alt kümesi yani anlamsal çerçevesi vardır. Ve bu on beş önerme fiziksel olarak yok hükmünde olmasına rağmen bağlamsal ve bilişsel olarak vardır. Bu durum tutarlılık açısından bir zenginliktir. Az cümle ile çok şey anlatmaktadır.”*

10.9. DMVM’den lokal olarak iki kesit aldık. Bunlardan örnek (26) a’da gereksiz kelime kullanımı ve örtük bilgi kümesinde tutarsızlıklar tespit edilmiştir. Bunun yanında örnek (26) b’den çıkardığımız analiz sonuçları ise daha önce belirttiğimiz gibi şunlardır: *“Bu tahkiyede 8 açık önerme 16 örtük önerme vardır. Bu da bize o dönem için dahi herhangi bir tahkiyede örtük önermelerin kümesinin açık önermelere oranla yarı yarıya daha fazla olduğunu gösterir. Ayrıca bu anlatılmak istenen şeylerin anlatılmadan da anlatılabileceğini kanıtlar. Dahası anlamın ne kadar zor bir algılama olduğunu ortaya koyar.*

10.10. YSSS’de ki örtük bilgi ve varsayım analizi sonucunda alt kümeyi oluşturan varsayım bilgileri dönemin sosyokültürel, hukuk yapısı, yönetim şeklinin uygulamaları vd. ile ilgilidir. Bu örtük önermelerin alt kümesinin geniş olması eserin tutarlılığını sağlıklı bir düzeyde olduğunu gösterir.

11. Söylemde tutarlılık analizinin yedinci ölçütü konu-yorum- odak ve bunların cümle ötesi birimlerdeki işlevleridir. Söylem analizinde büyük yapı analizi yani söylemin tutarlılık analizinde tespit edilmesi gerekli birimlerinden biri de konu, yorum ve odak terimleridir. Tezimizin bu kısmında Dijk’in görüşlerinin dışında da bu konu üzerinde çalışmış bilim insanlarının tanımlamalarından da yararlandık. Konu, yorum, odak nedir, bunları açıklama çalıştık. 11.1. Bu terimlerin cümle ötesi birimlerde tespit edilmesi, sistemli bir yapı sergilediklerinin söylenmesi henüz mümkün değildir. 11.2. Bir cümle de ya da söylemde konu kavramı genellikle

sezgisel olarak hakkındalık kavramıyla açıklanmaya çalışılır. Odak ve yorum ise birleşik olarak birbirinin yerine kullanılabilir. 11.3. Konu edinilen şeyin ya da kişinin haberi onun yorumudur. 11.4. Ya da sentaktik bir değerlendirmeye hakkında olan şeye yüklenen nitelik yani yüklem yorumdur. Ama sentaks değişince özne yüklem yer değiştirebileceğinden konu, yorum olmakta yorum da konu olabilmektedir. Hakkında konuşulan şey, bir mesaj olarak cümlenin başlangıcı, anlamsal olarak özne kategorisi konudur. Konunun bulunduğu yerde yorum da bulunmalıdır. Çünkü temelde konu ve yorum bir ikili diğer bir ifadeyle fark ya da zıtlıktır. 11.5. En temelde hüküm iki fikri birbirine bağlamaktır. Hakkında söz edilen şeyi niteliğine ya da haberine bağlamak hükümdür. Konu ve yorum birbirini tamamlar. Bu ikili bilgi ile ilgilidir. Bilgi değişimi ile ilgilidir. Yapısı semantiktir. 11.6. Eski bilgi konu yeni bilgi yorumdur. Ya da farklı bir diyalektik ile değişmeyen sabit bilgi konu değişen bilgi yorumdur. Özetlersek sentaktik işlevde konu, hakkında olunan şey/kimlik (*özne*) dir. Hakkında olunan şeyin haberi (yüklem) yorumdur. Semantik işlevde ise kısaca belirtmek gerekirse önceden bilinen şey konu, bilinmeyen ise yorumdur.

11.7. YSSS'den aldığımız örnek (28)'de konu ve yorum değerlendirmesi yapılmış, ortaya çıkan tutarsızlık belirtilmiştir. Burada yaptığımız konu ve yorum analizinde 16. Yüzyıldaki kültürel hayat ile yasaklamalar ve özgürlüklere ilişki önvarsayımsal değerlendirmeler yapılmıştır.

11.8. AN'den aldığımız örnek (29)'da sezgisel sentaktik, morfosentaktik ve semantik açılardan konu ve yorum analizi yapılmıştır. Tekrar edilen hakkındalık konu olarak tespit edilmiştir. Ayrıca daha önce de belirttiğimiz gibi analizden çıkan sonuç şudur: *“Genelde konu kavramı cümleler arasında tutarlılığı sağlayan, kimi zaman eksiltelen, çoğu zaman tekrarlanan eski bilgidir. Bu yüzden konu değişmezken yorum ise verilen yeni bilgilere dayandığı için değişkendir. Ayrıca yeni bilgi verilmeyen yerlerde yorum yoktur, imalar veya örtük önermeler vardır.”*

11.9. Bir de söylemde konu ve yorumun belirlenmesinde üçüncü bir işlevden söz etmek gerekir. Bu işlev konu ve yorumun pragmatik (*dil kullanımı*) açıdan değerlendirilmesidir. Bu, iletişim ortamından kopamayan alıcı ve vericilerin dil kullanımlarından başkaca bir şey değildir. Bu kullanım, öncelikle cümlelerin diğer cümlelerle olan metin içi bağlamı ya da dilin üretimi ve tüketimi anında fiziksel dil dışı bağlamı hesaba katmayı gerektirir. Tam bu pragmatik bağlamlarda (*iç-dış*) konu

ve yorum ilişkisi değerlendirilmelidir. 11.10. Bir de bunlara eklenen zihni (*kognitif*) bağlantıları da bu pragmatikten ayıramayız. Cümlelerin konu ve yorum eklenmesinin bağlamsal ilişkisi bilgi sürecinin kognitif temeli hakkında işaretleri gerektirir. Bu kognitif yön iletişimsel bağlamda konuşan ve dinleyenlerin herhangi bir nesne ya da kişi hakkındaki zihinsel ön bilgisidir. Dijk'ın konu ve yoruma uyum sağlamak zorunda olan bilişsel (kognitif) bilgi hakkında şu görüşlerini hatırlatmak doğru olacaktır: “ *Cümleler belirli söz aktarı ve söz etkileşimlerinin çerçevesi içinde dile getirilmiştir. Önerme aktarının hedeflerinden biri belirli bir konu hakkında alıcıyı bilgilendirmeye çalışır. Bu bilgi artışı algılanan sözün anlaşılmasının gerektiği inançlar ve bilgiler kümesi içinde bir genişlik ya da bir değişimdir. Burada önemli olan yeni bilginin bilinen bilgiye uyum sağlamasıdır. Bilişsel olarak belirli ifadelerin “konusallığı” muhtemel bir süreçtir. Belli bir kimliğin bilgileri zihinsel bir önalandırır. Kimi çalışma belleğinin uzun süreli bellek deposundan alınan önce inşa edilmiş bilgi, gelen yeni bilgi ile birleştirilebilir. Bu yeni bilgi, genellikle yorum olarak adlandırılır ya da cümlenin odağı, çeşitli formlardan olabilir: O, bilinenin genel ya da tikel özelliğine bağlanabilir ya da bir kişi olarak tanımlanabilir, ya da daha fazla kişi arasındaki ilişkiyi anlatabilir*”. 11.11. YSSS'den aldığımız örnek (30) hem bağlamsal (*iç dış*) hem de bilişsel özelliklerine göre değerlendirilmiştir. Cümle ötesi birimlerde birden fazla konu ve yorum bulunabilir. Bunun aksi de olabilir, konu belirsiz olabilir. Konu kimlik ve aidiyet ilişkilerinden kopuk olabilir. 11.12. YSSS'den aldığımız örnek (31)'den aldığımız kesitte birden fazla konu vardır. Bu konular iç içe girmiştir. Bu kesitten almış olduğumuz örneklerin yol göstericiliği ile konu ve yorumun eski bilgi yeni bilgi diyalektiği perspektifinden her durumda gerçekleşmesi mümkün değildir.

12. Söylemde tutarlılığı belirleyen son ölçütlerden sekizinci ölçüt örtük konu örtük yorumdur. 12.1. Bu analizde önemli olan şey örtük konu ve örtük yorumların işlevlerinin tespit edilmesi, tutarsızlıkların gösterilmedir. Bu arada konu ve yorumlar ortaya çıktığından metnin ya da incelenen kesitin anlam haritası da çıkarılmış olur. 12.2. Bu haritayı oluştururken bir takım terimlerin yardımına ihtiyaç duyulmuştur. Bu terimler, anlam postulatı, bilgi alanı (*epistemic range*), yarı formal çerçeve, görünmeyen konu parçası, özel gerçeklik, hikâye edilmiş dünya, biti (*slate: dinleyicinin bilgi levhası*), örtük konu, örtük yorum gibi terimlerdir. 12.3. İşte bütün bu terimlerin çerçevesinde örtük konu örtük yorum ölçütü hesaba katılarak

DMVM'den alınan örnek (32) çözümlenmiştir. Çözümleme icra edilirken tutarlılık için konu sürekliliği şeması çıkartılarak açık/örtük konu, açık/örtük yorum daha da görünür hale getirilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak yukarıda seçtiğimiz kesit için daha önce ifade ettiğimiz şu sonuçlara ulaşılmıştır: *“Toplamda 25 cümle karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla 25 cümlede 25 konu 20 yorum vardır. Bu da cümle ötesi(söylem) grameri açısından eski ve tamamen tekrar edilen cümlelerin sadece konu özelliği taşıması gerekliliğidir. 25 konunun 15'i açık konu, 10'u örtük konudur. Açık konu sayısı fazladır. Genellikle konunun eski ve tekrar edilen bilgiye dayanması açık konunun daha fazla olması sonucunu doğurmuştur. Çünkü tekrarın doğasında çokluk fazlalık vardır. Yorumlarda ise bu durumun tersine çalışması gerekir. Yorumda bilgiler eski değildir. Tekrar edilmez. Yeni olan bilgi açık ya da örtük olabilir. Çok fazla eksiltme ya da varsayım değeri taşıyacağından nicelik bakımından az olmaları gerekir. Çok fazla yeni bilgi ya da bilinmezlik sıkıcılığa yol açacağından ve anlatımda açıklık ilkesine de ters düşeceğinden tutarlılığı zedeler. 25 cümlede 20 yorumdan 10'u örtük 10'u açık yorumdur. Yorum daha önce de belirttiğimiz gibi umumiyetle bir cümledeki yeni bilgidir. Henüz ifade edilmiş bilgidir. Bu anlamda yeni bilgi açıklanmaya ihtiyacı olacağı için ya da varsayım değeri doğal olarak yüksek bilinmezlikleri de beraberinde getirir. Burada yorumların açık ya da örtük olması bakımından bir eşitlik söz konusudur.”*

Son tahlilde sahip oldukları pragmatik, semantik, bilişsel özellikleri itibariyle belirlediğimiz siyasetnâmelerin bağlaşıklık ve bağdaşıklık çözümlemesini bitirmiş bulunuyoruz. Bu noktada her üç siyasetnâmenin de metin dilbilimsel ölçütlere göre iletişimsel olduğunu bir kez daha söyleyebiliriz. Seçtiğimiz siyasetnâmelerde kendi aralarında yaptığımız değerlendirmelere göre bağlaşıklık ölçütlerine göre en güçlü eser DMVM'dür, ama aynı zamanda bağdaşıklık/tutarlılık ölçütlerine göre en zayıf eserdir. AN bağlaşıklık ölçütlerine göre DMVM'ten aşağı seviyededir. AN, YSSS göre yukarı seviyede bir bağlaşıklığa sahipken, AN bağdaşıklık/tutarlılık açısından en güçlü eserdir. Bağlaşıklık ve bağdaşıklık açısından diğer iki esere göre seviyesi arada olan siyasi metin YSSS'dir. YSSS, gerçekleştirdiğimiz bağdaşıklık analizleri neticesinde Kadı Fadlullah'ın DMVM'ne göre daha az hatalıdır. Bu yönüyle daha tutarlıdır.

Neticede söylem ve onun doğası hakkında bu tezde söylediklerimiz ne bir sondur ne de bir tamlık arz eder. Söylemin doğasını ve işleyişini ne kadar çok analiz edersek onun düzenini daha iyi anlayacağız. Bu da bize söylemin düzenine çabuk müdahale imkânı sağlayacaktır. Günümüzde şüphesiz sözün bir sihir gibi yığınların algılarını yönlendirdiği düşünüldüğünde söylemin doğasını iyi bilen dilcilerin toplumdaki itibarı artacaktır. Hiç kuşkusuz bilimsel anlamda söylem bilgisi bir güçtür.

KAYNAKÇA

AGNES Weiyun He (2003), “Discourse Analysis” *The Handbook of Linguistics*, Edited by *Mark Aronoff and Janie Rees-Miller* Printed and bound in Great Britain by T. J. International Ltd, Padstow, Cornwall p. 428.

AKGÜNDÜZ, Ahmed (1990), “Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri Cilt: 3, Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnameleri”, Saruhan(Manisa) Sancağı Kanunnameleri, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınevi, s. 191-194.

AKGÜNDÜZ, Ahmed (1992), “Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri Cilt: 4, Kanuni Fatih Devri Siyasetnameleri, Maruzatlar, Siyasetnameler ve Risaleler, Lütü Paşa'nın Asafnâmesi”, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınevi, s. 255-276.

AKSAN; Doğan (2009), “Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi”, Ankara: Engin Yayınevi.

AKSAN, Yeşim (1995), *Universals and Some Aspects Of Sentence Topic in Turkish*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

AKŞİN, T. (2005), “Söylem Üstüne Söylemlere Dair”, *Doğu Batı*, III. B. Ankara: Doğu Batı Yayınları, s. 9-14.

AKTULUM, Kubilay (2000), *Metinlerarası İlişkiler*, Ankara: Öteki Yayınevi.

ALLAN, Stuart, Montgomery Martin (1992), “Ideology, Discourse, and Cultural Studies: The Contribution of Michel Pêcheux”, *Canadian Journal of Communication* Vol 17, No 2: <http://www.cjonline.ca/index.php/journal/article/view/661/567> , 2012-08-10.

ALPYAĞIL, Recep (2009), *Fark ve Yorum Kuran'ı Anlama Yolunda Felsefi Denemeler II*, İz yayıncılık, İstanbul.

ALTAY, Ahmet (2008), *Düstûrî“l-Mülk Vezîrî“l-Melik: Metin ve Değerlendirme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.

ALTAY, Ahmet (2011), “Klasik dönem Osmanlı Siyasetname Geleneğine Genel Bir Bakış”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/3 Summer 2011, p.1795-1809 TURKEY.

ALTINÖRS, Atakan (2000), P. Ricoeur, *Söz Edimleri Kuramı ve Etik* Önsözü, Bursa: Asa Yay. s.7- 23.

APPIGNANESI, R ve Garrat, C. (1996), *Postmodernizm*, Çev. D. Şahiner, İstanbul: AD Yayını.

AUSTIN, J.L. (1962), *How To Do Things With Words*, Oxford: Clarendon Press.

AYSEVER, Levent (1994), *Anlam Sorunu ve John R. Searle'ün Çözümü*, Ankara: Hacettepe Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

BHATIA Vijay, K. JONES Rodney H. Flowerdew John (2008), *Advances in Discourse Studies*, Routledge 2, Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon OX14 4RN.

BAŞER, Nami (2010), *Lacan, Fikir Mimarları Dizisi-21*, Ankara: Say Yayınları.

BAŞKAN, Özcan (2003), *Lengüistik Metodu*, İstanbul: Multilingual Yayınları,

BARRETT, M. (2004), *Marx'tan Foucault'ya İdeoloji*, Çev. A. Fethi, Ankara: Doruk Yayınları.

BARKER Chris and GALASİNSKİ Dariusz (2001), *Cultural Studies and Discourse Analysis A Dialogue on Language and Identity*, SAGE Publications Ltd, 6 Bonhill Street London.

BARTHES, Roland (2009), *Yazının Sifir Derecesi*, (Le degre zero de l'écriture Nouveaux essais critiques), Yeni Eleştirel Denemeler, Çev. Tahsin Yücel, İstanbul: YKY.

BARTHES, Roland (2011), *Çağdaş Söylenler*, (Mitologies), Çev. Tahsin Yücel, İstanbul: YKY.

BAYNHAM, Mike (2011), (Ed.) Ken Hyland, Brain Paltridge "Narrative Analysis" ,*Continuum Companion to Discourse Analysis*, London: Continuum.

BEAUGRANDE, Robert. & W. DRESSLER (1981), (1994), *Introduction to Text Linguistics*, London: Longman.

BEAUGRANDE, Robert (1992), *Topicality and Emotion in the Economy and Agenda of Discourse. Linguistics*, 30, 1(317), 243-265. [[[Topics] [Emotions] [Discourse Analysis]]]

BEAUGRANDE, Robert (2002), *Linguistic Theory: The Discourse of Fundamental Works*, <http://www.beaugrande.com/lingtherlinguistic%20theory%20title.htm> (30.05.2015)

BELL, R. T. (1994), *Translation and Translating: Theory and Practice*, London: Longman.

BOYNE, Roy (2009), *Foucault ve Derrida Aklın Öteki Yüzü*, Çev. İsmail Yılmaz, Ankara: Bilgesu Yayınları, s.108-108.

BOZKURT, Ahmet (2008), "Jacques Derrida ve Çerçeveye Alınan Yazının Ertelenmiş Zamanı", *Sınırda Edebiyat Yaşam Eleştiri Dergisi*, Yıl:3, Sayı:11, Ağustos / Ekim.

BROWN, G. & G. Yule (1983), 1989, *Discourse Analysis*, Cambridge: CUP.

BROWN, G. & S.C. Levinson (1978), 1987, *Politeness. Some Universals in Language Use*. Cambridge: CUP.

BÜYÜKKANTARÇIOĞLU, Nalan (2001), “Yazınsal Eleştiri Kuramları İçinde Eleştirel Söylem Çözümlemesinin Yeri ve İşlevi”, Ankara: *Tömer Dil Dergisi*,

BÜYÜKKANTARÇIOĞLU, Nalan (2000), “Eleştirel Söylem Çözümlemesi ve Toplum ruhbilim Bağlamında Bir Metin İncelemesi: İnci Aral'ın Gölgede Kırk Derece Adlı Öyküsü”. *Pamukkale Üniversitesi, I. Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu Bildirileri*, pp.176-189.

BÜYÜKKANTARÇIOĞLU, Nalan – YARAR, Emine (2006), “Dil ve ikna: Türk Politika Söyleminde İkna Edici Önerme Yapıları”, *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s:91-113.

BÜYÜKKANTARÇIOĞLU, Nalan (2006), “Söylemden İdeolojiye Eleştirel Söylem Çözümlemesi”, 101-115, *DİLBİLİM Temel Kavramlar, Sorunlar, Tartışmalar*, haz. A. Kocaman, Ankara: Dil Derneği Yayınları.

CHIMOMBO, M. and R. ROSEBERRY (1988), *The Power of Discourse*, New Jersey: Lawrence Erlbaum.

COLE, P. (Ed.) (1981), *Radical Pragmatics*. New-York: Academic Press. pp. 223-56.

COOK, Guy (1994), *Discourse and Literature: the interplay of form and mind*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-437185-8.

COOK, Guy (1989), *Discourse. Language Teaching: A Scheme for Teacher Education*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-437140-7.

COOK, Guy (2003), *Applied Linguistics*, Oxford: Oxford Univ. Press.

COULTHARD, M. & M. MONTGOMERY (Eds.) (1981), *Studies in Discourse Analysis*, London: Routledge and Keagan Paul.

COULTHARD, M. (1985), *An Introduction to Discourse Analysis*, London: Longman.

CROMBIE, W. (1985), *Process and Relation in Discourse and Language Learning*, Oxford: OUP.

CHAFE, W. (1987), "Cognitive constraints on information flow" in R. Tomlin (ed.), *Coherence and Grounding in Discourse*. Amsterdam: John Benjamins. pp. 21-51.

CHAFE, W. (1976), "Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics, and points of view", in C.N. Li (ed.) *Subject and Topic*. New York: Academic Press. pp. 25-56.

CHATMAN, Seymour (2008), "Öykü ve Söylem", *Filimde ve Kurmacada Anlatı Yapısı*, Çev. Özgür Yaren, Ankara: De ki Basım Yayım,

ÇELİK, H. & EKŞİ, H. (2008), "Söylem Analizi", İstanbul: *Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*. Sayı 27. Cilt I sf 99-117.

ÇOBAN, Barış (2004), *Kişilerarası İletişim Bağlamında Söylem ve Eylem Bağlantısı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü. İletişim Fakültesi.

ÇOBAN, Barış (Ed.) (2003), *Söylem ve İdeoloji*, İstanbul: Su Yayıncılık.

DEBAENE, Vincent; KECK Frederic (2011), *Levi Strauss –L'homme au regard éloigne, Levi-Strauss Uzaktan Bakın İnsan* Çev. Ali Berktay, İstanbul: YKY.

DEJICA, Daniel (2007), *Discourse Analysis Essentials*, ATRC, Advanced Translation Research Center, University of Saarbrücken.

De MAN, Paul (2008), *Okuma Alegorileri*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

DERRIDA, Jacques (2010), *De la gramatologie, Gramatoloji*, Çev. İsmet Birkan, Ankara: Bilgesu Yayınları.

DERRIDA, Jacques (2007), *L'archeologie du frivole, Önemsizin Arkeolojisi*, Çev. Ali Utku, Mukadder Erkan, İstanbul: Otonom Yayıncılık.

- DERRIDA, Jacques (2008), *Khora*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1962), Osmanlıca-Türkçe Büyük Ansiklopedik Lügat, Ankara: Aydın Kitabevi.
- DEVİRAN, Yusuf (2010), *Haber Söylem İdeoloji*, İstanbul: Başlık Yayınları.
- DEMİR, Zerrin (2008), Bir Dini Söylem Analizi (Psikolojik Bir Yaklaşım), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DOĞAN, Gürkan ve KOCAMAN, Ahmet (1991), “Sözcede Kişisel Tutum ve Belirteçler”, *Dilbilim Araştırmaları*, İstanbul: Simurg Yayınevi, s. 65 -78.
- DOHERTY, M. (2002), *Language Processing in Discourse*, London: Routledge.
- DURSUN, Çiler (1998), “İdeoloji, Dil, Söylem ve Anlam İlişkisi”, *Teori ve Politika*, İstanbul: Güz, s. 167- 182.
- EAGLETON Terry (1976), *Marxism Litarary Criticism*, London: Routledge.
- EAGLETON Terry (1976), *Marksizim Edebiyat Eleştirisi Üzerine*, Çev. H. Gönanç, İstanbul: Eleştiri Yayınları.
- EAGLETON Terry (2012), *Marksizm ve Edebiyat Eleştirisi*, Çev. Utku Özmakas, İstanbul: İletişim Yayınları.
- EAGLETON Terry (1991), *ideology an introduction*, London: Verso.
- EAGLETON Terry (2011), *İdeoloji*, çev. Muttalip Özcan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- EAGLETON Terry (1985), *Eleştiri ve İdeoloji*, Çev. (2009) E. Tarım S. Öztopbaş İstanbul: İletişim Yayınları.

EAGLETON Terry (1996), *İdeoloji* (Ideology), (1985), Çev. M. Özcan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

ERDOĞAN, İ. Alemdar, K. (2002), *Öteki Kuram*, I. B. Ankara: Erk Yayınları.

EVRE, Bülent (2007), *Bir Düşünüş Biçimi Olarak Postmodernizm ve Temel Parametreleri*, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi (13) 1-23, Volume 8, No. 2, Art. 1 .

ERGİN, Muharrem (1992), *Üniversiteler İçin Türk Dili*, İstanbul: s 341.

FAIRCLOUGH, N. (1994), *Language and Power*, London: Longman.

FAIRCLOUGH, N. (1995), *Critical Discourse Analysis*, London and New York: Longman.

FAIRCLOUGH, N. (2000), *New Labour, New Language*, London: Routledge.

FAIRCLOUGH, N. and WODAK, R. (1997), “Critical discourse analysis”, in T. van Dijk (ed.), *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*. Vol. 2. London: Sage, ss. 258–84.

FAIRCLOUGH, N. (2003), *Analysing Discourse*, London: Routledge.

FOUCAULT, Michel (1999), *Bilginin Arkeolojisi* (The Archaeology of Knowledge. (1969). İngilizceye Çeviri: A.M. Sheridan Smith. New York: Pantheon Boks, 1972. Türkçe Çev. Veli Urhan, İstanbul: Birey Yayıncılık.

FOUCAULT, Michel (1978.), *Disiplin ve Ceza: Hapishanenin Doğuşu* (Disciplin and Punish: The Birth of the Prison). (1975), İngilizceye Çeviri: A.M. Sheridan. New York: Vintage Books.

FOUCAULT, Michel (2005), *Doğruyu Söylemek* (Fearless Speech, Semiotext(e), Çev. Kesem Eksen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

FOUCAULT, Michel (1980), *Cinselliğin Tarihi* (The History of Sexuality.) Vol. I: An Introduction. 1976, Çev. R. Hurley. New York: Vintage Boks.

FOUCAULT, Michel, *Orders of Discourse*. Çev. Rupert Swyer. Social Science Information 10 (April 1971): 7-31. Repr. As 'Appendix: "The Discourse on Language."' In the Archeology of Knowledge. İngilizceye Çev. A.M. Sheridan Smith. New York: Pantheon Boks, 1972.

FOUCAULT, Michel (1987), *Söylemin Düzeni*, Çev. Turhan Ilgaz İstanbul: Hil Yayınları.

GAZALLİ (1994), İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi, *El Mustasfa*, Çev. Yunus Apaydın, Kayseri: Rey Yay, s.12.

FREUD, Sigmund (2000), *Psikanalize Yeni Giriş Dersleri*, Çev. Selçuk Budak, Öteki Freud Dizisi, Cilt 2, Öteki Yayınları, Ağustos, s.83-108.

GENETTE, Gerard (2011), *Anlatının Söylemi Yöntem Hakkında Bir Deneme* İstanbul, Üniversitesi Yayınevi.

GEE, J.P. (1999), *An Introduction to Discourse Analysis*, London: Routledge.

GEE, J.P. (2011), *How to do Discourse Analysis A Toolkit*, London, New York: Routledge.

GEİS, M. 1995, (1997), *Speech Acts and Conversational Interaction*, CUP.

GEORGAKOPOLOU, A. and D. GOUTSOS (1997), *Discourse Analysis: An Introduction*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

GIVON, T. (Ed.). (1979), *Discourse and Syntax*, New York: Academic Press.

GIVON, T. (1983), *Topic Continuity in Discourse: A Quantitative Cross-Language Study*. Amsterdam: John Benjamins.

- GOFFMAN, E. (1974), *Frame Analysis*, New York: Harper&Row.
- GOFFMAN, E. (1981), *Forms of Talk*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- GRICE, H.P. (1978), "Further Notes on Logic and Conversation", in Cole (Ed.), *Syntax and Semantics*, 9, New York: Academic Press.
- GRİMES, J. (1975), *The Thread of Discourse*, The Hague: Mouton.
- GRİMES, J.E. (1972), *The Thread of Discourse*, The Hague: Mouton.
- GUMPERTZ, J. & D. HYMES (Eds.) (1972), *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*, New York: Holt, Rinehart, and Winston.
- GÜNAY, V. Doğan (2001, 2003, 2007, 2013), *Metin Bilgisi*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- GÜNAY, Doğan ve KIRMAN Ümral (2005), "Bilimsel Söylem ve Kanıtlama", Buca Eğitim Fakültesi. Dergisi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları. Özel Sayı Sayı:17.
- GÜNAY, Doğan (2013), *Söylem Çözümlemesi*, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- HALLİDAY, M.A.K. & R. HASSAN (1976), *Cohesion in English*, London: Longman.
- HALLİDAY, M.A.K. ve MATTHİESSEN Christian (2004), *An Introduction to Functional Grammar*, London: The Hodder Headline Group.
- HARRIS, Z. S. (1952), "Discourse Analysis", *Language*, 28: 1-30.

- HATCH, E. (1992), *Discourse and Language Education*, Cambridge: CUP.
- HELSLOOT, Niels & HAK, Tony (2007), *Pêcheux's Contribution to Discourse Analysis*, Volume 8, No. 2, Art. 1 – May,
<http://www.cjc-online.ca/index.php/journal/article/view/661/567> 10 Ağu. 12
- HEYWOOD, Andrew (2006), *Siyaset*, Ankara: Liberte Yayınları, Şubat
- HOPPER, P. (1979), “Aspect and foregrounding in discourse”, in T. Givon (ed.), *Discourse and Syntax*. New York: Academic Press. pp. 213-41.
- HYMES, D. (1974), “Linguistic Theory and Functions in Speech”, *Foundations in Sociolinguistics: an Ethnographic*, London: Routledge.
- HYLAND, Ken; Paltridge, Brian (2011), *Continuum Companion to Discourse Analysis; Wilkinson, Kitzinger “Conversation Analysis”* London: Continuum International Publishing Group, SE1 7NX, New York: NY 10038.
- İŞİK, İsmet, Emre (2000), *Öznenin Dili*, Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- İMER, Kamile; KOCAMAN, Ahmet; ÖZSOY, A. Sumru (2011), *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- JAROWSKI and COUPLAND (2001), *The Discourse Reader*, London: Routledge.
- JOHNSTONE Barbara (2001), “ Discourse Analysis and Narrative”, *The Handbook of Discourse Analysis*, s.635).
- JUES, Laura Alba (2005), *Perspectives on Discourse Analysis: Theory and Practice* Madrid: UNED
- KIRAN, Zeynel (1981), *Dilbiliminde Yeni Yönelimler: Sözcükten Söyleme*, Ankara: FDE Yazın ve Dilbilim Araştırmaları Dergisi8, Şafak Matbaası, Clit: II, Sayı:8
- KIRAN, Zeynel (2002), :216) http://www.felsefeekibi.com/dergi3/s3_y1.html#161
http://www.felsefeekibi.com/dergi3/s3_y1.html#161
(02/06/2015)

KIRAN, (Eziler) Ayşe (2004), “Göstergebilim ve Yazınsal Çözümlemeler”, *Disiplinler Arası Ortam ve Yöntem Sorunları*, Ankara, Haz. Nedret Öztokat. Multilingual,

KOCAMAN Ahmet, RUHİ Şükriye, ZEYREK Deniz, DOLTAŞ Dilek, ÖNER, Işın Bengi, DOĞAN Gürkan (Ed.) (2009), *Söylem Üzerine*, Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

KORKMAZ, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.

KRZYŻANOWSKI, M. (2010), *The Discursive Construction of European Identities*. Frankfurt am Main: Peter Lang. (Chapter 2: Dimensions of Analysis; Chapter 5: Discourse and the Modes of (Non-)Belonging: Migrant Identities in Contemporary Europe).

KUNO, S. (1987), *Functional Syntax: Anaphora, Discourse and Empathy*, Chicago: The University of Chicago Press.

LABOV, W. & D. Fanshel (1977), *Therapeutic Discourse*, New York: Academic Press.

LAKOFF, R. “What you can do with words: Politeness, pragmatics, and Performatives”, In A. Rogers, B. Wall, & J. P. Murphy (Eds.), *Proceedings of the Texas Conference on Performatives, Presuppositions, and Implicatures*. Arlington, VA: Center for Applied Linguistics, 1977. pp. 79-105.

LEECH, G.N. (1983), (1995), *Principles of Pragmatics*, London: Longman.

LEVİ-STRAUS, Claude (2010), *Yaban Düşünce*, Çev. Tahsin Yücel, İstanbul: YKY.

LEVINSON, S.C. (1983), *Pragmatics*, Cambridge: CUP.

MARTIN, J. R. (2009), “Discourse Studies”, *Continuum Companion to Systemic Functional Linguistics*, New York s. 154 -164.

McCARTHY, M. (1991), *Discourse Analysis for a Language Teacher*, Cambridge: CUP.

MILLS, Sara (2003), “Söylem ve İdeoloji” Çev. Zeynep Özarslan, Barış Çoban (Der.), *Söylem ve İdeoloji*, İstanbul: Su Yayınevi, ss. 113-130.

MORRIS, Pam (1994), *The Bakhtin Reader –Selected of Writings of Bakhtin, Medvedev, Voloshinov*, Arnold: London.

MUTLU, Oya (2006), *Söylem Düşkünü Olarak Sokakta Yasayan Çocuklar, Yayınlanmamış Yük. Lis. Tezi*, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

NİDA, E. A. (1997), “The Principles of Discourse Structure and Content in Relation to Translating” in: Klaudy, K. & Kohn, J. (eds.) *Transfere Necesses Est. Proceedings of the 2nd International Conference on Current Trends in Studies of Translating and Interpreting* (5-7 Sept. 1996, Budapest, Hangar) Budapest: Scholastica. 37-43.

OKTAR, Lütfiye ve DEĞER, Ayşen, Cem (1999), “Gazete Söyleminde Kiplik ve İşlevleri”, *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, İstanbul: Simurg Yayınevi, ss.45-53.

ÖZER, Ömer (2011), *Haber Söylem İdeoloji*, Konya: Literatürk Yayınları.

POTTER, J. ve WETHERELL, M. (1987), *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour*, London: Sage.

RİFAT, Mehmet (2008), *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları*, İstanbul: YKY.

RICOEUR, Paul (2000), *Söz Edimleri ve Etik*, Çev. Atakan Altınörs, Bursa: Asa Kitapevi.

RUHİ, Şükriye (2003), “Söylem ve Birey”, A. Kocaman (Ed.), *Söylem Üzerine* (s. 12-26).Ankara: ODTU G. V. Yayınları.

RUHİ, Şükriye (2002), “Konu ve Erişim Hiyerarşisi”, L. Uzun ve E. Huber (Eds.), *Türkçede Bilgi Yapısı ve Bilimsel Metinler*. Essen: Verlag Die Blaue Eule, 79-89.

SAVILLE, Troike, Muriel (1990), *The Ethnography of Communication An introduction* [Konuşmanın Etnografisine Giriş] Cambridge: Basil Blackwell LTD.

SIKINNER, Q. (1991), *Çağdaş Temel Kuramlar*, Çev. A. Demirhan, Ankara: Vadi Yayınları.

SEARLE, J.R. (1969), *Speech Acts*, Cambridge: CUP.

SEARLE, R. Jhon (2000), *Söz Edimleri, Speech Acts*, Çev. Levent Aysever, Ankara: Ayrac Yayınevi.

SGALL, P. (1987), “Prague functionalism and topic vs. focus” in R. Dirven and V. Fried (Eds.), *Functionalism in Linguistics*, Amsterdam: Jhon Benjamins

SIM, Stuart (2000), *Derrida and the End of History*, Icon Books, *Derrida ve Tarihin Sonu*, Çev. Kaan H: Ökten, İstanbul: Everest Yayınları.

SINCLAIR, J. & R.M. COULTHARD (1975), *Towards an Analysis of Discourse*, London: Oxford University Press.

SÖZEN, Edibe (1999), *Söylem*, İstanbul: Paradigma Yayınları.

SCHEGLOFF, E. & H. SACKS, (1973), “Opening and Closing”, in *Semiotica*, 7 (3/4): 289-327.

SCHIFFRIN, Deborah (1992), “Conditionals as Topics in Discourse”, *Linguistics*, 30, S:165-197

SCHIFFRIN, Deborah (1994), *Approaches to Discourse*, Oxford: Blackwell.

SCHLOBINSKI, P & S. Schütze- Coburn (1992), “On topic of Topic and Topic Continuity”, *Linguistics*, 30, S:89-121.

ŞENÖZ, Canan, Ayata (2005), *Metin Dilbilim ve Türkçe*, İstanbul: Multilingual

SUPERCEANU, R. (2000), *Elements of Discourse and Discourse Analysis*, Timisoara: Orizonturi Universitare.

TANNEN, Deborah (1994), *Discourse and Gender*, New York, Oxford University Press p.10-11

TEKELİOĞLU, O. (1983), “Bir Lacan Okuması”, www.felsefeekibi.com 11.08.2007.

TULUM, Mertol (2011), *17. Yüzyıl Türkçesi Söz Varlığı*, Ankara: TDK Yayınları.

TURA, Saffet, Murat (2010), *Freud'dan Lacan'a Psikanaliz*, İstanbul: Kanat Kitap.

UÇAN, Hilmi (2010), “Sosyal Bilimler Dergisi”, *Söylem Göstergelimi ve Duygu Değeri: Tevfik Fikret'in “Sitâyîş-İ Hazret-İ Padişâhî” ve “Sis” Şiirlerinde Sevgi ve Nefret*, Afyon: Kocatepe Üniversitesi Yay. Cilt: XII, Sayı: 2, Aralık.

UĞUR, Ahmet (1980), *Asafname*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları

URHAN, Veli (2000), *Michel Foucault ve Arkeolojik Çözümleme*, İstanbul: Paradigma Yayınları.

UZUN, Subaşı, Leyla (1995), *Orhun Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*, Ankara: Simurg Yayınları.

UZUN, Subaşı, Leyla (2011), “Genel Dilbilim II”, *Metindilbilim: Temel İlke ve Kavramlar 7. ve 8. Ünite*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınevi.

ÜŞÜR, Serpil, Sancar (1997), *İdeolojinin Serüveni*, Ankara: İmge Yayınevi.

ÜŞÜR, Serpil Sancar (2007), “Söylem”, *Kavram Sözlüğü*, İstanbul: Özgür Üniversite Kitaplığı, 2. Baskı, ss. 578-586.

VARDAR, Berke (2003), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Dilbilim Dizisi.

VALLDUVI, Enric (1992), “The Informational Component”, *Outstanding Dissertations in Linguistic*, London: Garland Publishing.

VAN DIJK, T.A. (1977), *Text and Context*, London: Longman.

VAN DIJK, T.A. (1985), (Ed.) *Handbook of Discourse Analysis (C3)*, (C.3.), Vol. 1. pp. 1-10.

VAN DIJK, T.A. (1997), (Ed.) “Discourse As Structure And Process”, *The Study of Discourse*, London: Sage Publication, pp.1-35.

VOLOŞINOV, V.N.(2001), *Marksizm ve Dil Felsefesi*, İng.’den Çev. Mehmet Küçük, Fr.’dan Çev. Nami Başer, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

WILLIG, C. (2008). “Foucaultcu Söylem Analizi”, Çev. Sibel A. Arkonaç. *Introducing Qualitative Research in Psychology*. London: Open University Press.

WILSON Jhon (2001), “Political Discourse”, *Handbook Of the Discourse Analysis*, Blackwell Publishers Inc, Malden, Massachusetts 02148 USA.

WILLIAMSON, E. M. (2001), “Patent Alert”, *Phytotherapy Research*, Oxford: John Wiley & Sons, Ltd. Volume 15, Issue, 4, pp. 371-372.

WITTGENSTEIN, Ludvig (2011), *Tractatus Logico-Philosophicus*; Almanca/İngilizce Basımı Routledge, 1990, İstanbul: Çev. Oruç, Aruoba, Metis Yayınları.

WODAK, R. (ed.) (1989), *Language, Power and Ideology*, Amsterdam: Benjamins.

- WODAK, R. (1996), *Disorders of Discourse*, London: Longman.
- WODAK, R. (2000a), “Does sociolinguistics need social theory? New perspectives on critical discourse analysis”, *Discourse & Society*, 2(3), pp. 123–47.
- WODAK, R. (2001b), “What CDA is about – a summary of its history, important concepts and its developments”, in R. Wodak and M. Meyer (eds), *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage, pp. 1–13.
- WODAK, R. (2001c), “The discourse-historical approach”, in R. Wodak and M. Meyer (eds), *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage, pp. 63–94.
- WODAK, R. (2002), “Aspects of Critical Discourse Analysis”, *Zeitschrift für Angewandte Linguistik*. 36, 5 – 31.
- WODAK, R. LUDWIG, C. (1999), Introduction, in R. Wodak and M. Meyer (Eds), *Challenges in a Changing World. Issues in Critical Discourse Analysis*. Vienna: Passagen, pp. 11–20. WODAK R. MEYER M. (2001), (Eds), *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage, pp. 121–38.
- WODAK Ruth, WEISS Gilbert (2003), (Eds), *Critical Discourse Analysis Theory and Interdisciplinarity*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire Palgrave Macmillan.
- YARAR, Ö. (2006), *Anlatı Metinlerinde Metin Dünyasını Belirginleştiren Dilsel Düzenlemeler*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YILMAZ, Hakan (2007), *Michel Foucault'nun Biyo-İktidar Kavramı Çerçevesinde Nazi Dönemi Propaganda Belgesellerinin Analizi Afyonkarahisar: Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- YILMAZ, Erkan (2004), *A Pragmatic Analysis of Turkish Discourse Particles: Yani, İşte and Şey*. Ankara: METU, Yayımlanmamış Doktora Tezi.